

ANNALES

Annali di storia e mediterranea studie
Annali di Studi italiani e mediterranei
Annals for Italian and Mediterranean Studies
Series: Minerva et Sociologia, 20, 2010, 2

ANNALES

**Anali za istrske in mediteranske študije
Annali di Studi istriani e mediterraneei
Annals for Istrian and Mediterranean Studies**

Series Historia et Sociologia, 20, 2010, 2

UNIVERZITETNA
ZALOŽBA ANNALES
KOPER 2010

ISSN 1408-5348

UDK 009

Letnik 20, leto 2010, številka 2

**UREDNIŠKI ODBOR/
COMITATO DI REDAZIONE/
BOARD OF EDITORS:**

Simona Bergoč, Furio Bianco (IT), Milan Bufon, Lucija Čok, Lovorka Čoralić (HR), Darko Darovec, Goran Filipi (HR), Vesna Mikolič, Aleksej Kalc, Avgust Lešnik, John Martin (USA), Robert Matijašič (HR), Darja Mihelič, Edward Muir (USA), Claudio Povoło (IT), Vida Rožac Darovec, Mateja Sedmak, Lenart Škof, Salvator Žitko

Glavni urednik/Redattori/Editors:

Darko Darovec

**Odgovorni urednik/Redattore
responsabile/Responsible Editor:**

Salvator Žitko

Uredniki/Redattori/Editors:

Simona Bergoč, Davorin Dukič, Mateja Sedmak, Lenart Škof, Katarina Šmid

**Tehnična urednica/Redattore
tecnico/Technical Editor:**

Alenka Obid

Lektorji/Supervisione/Language Editors:

Peter Štefančič (sl.), Vladka Tucovič (sl.), Maša Močnik (sl.), Karolyn Close (ang.)

Prevajalci/Traduttori/Translators:

Miloš Bartol (sl./ ang.), Petra Berlot Kužner (ang./ it.), Breda Biščak (sl./ang., ang./sl.), Devana Jovan Lacovich (sl./it., it./sl.), Violeta Jurkovič (it./ang., sl./ang.), Tjaša Ruzzier (sl./it.), Vladka Tucovič (hr./sl.)

**Oblikovalec/Progetto grafico/
Graphic design:**

Dušan Podgornik, Darko Darovec

Prelom/Composizione/Typesetting:

Franc Čuden - Medit d.o.o.

Tisk/Stampa/Print:

Grafis trade d.o.o.

Izdajatelj/Editori/Published by:

Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper / *Università del Litorale, Centro di ricerche scientifiche di Capodistria / University of Primorska, Science and Research Centre of Koper*, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko / *Società storica del Litorale*©

**Za izdajatelja/Per gli Editori/
Publishers represented by:**

Darko Darovec, Salvator Žitko

**Sedež uredništva/Sede della redazione/
Address of Editorial Board:**

Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper, SI-6000 Koper/*Capodistria, Garibaldijeva/Via Garibaldi 1*, tel.: ++386 5 66 37 700, fax 66 37 710; **e-mail:** annales@zrs.upr.si, **internet:** <http://www.zrs.upr.si/>

Redakcija te številke je bila zaključena 30. 11. 2010.

**Sofinancirajo/Supporto finanziario/
Financially supported by:**

Javna agencija za knjigo Republike Slovenije, Mestna občina Koper, Občina Izola

Annales - Series historia et sociologia izhaja dvakrat letno.

Letna naročnina je 16 EUR, maloprodajna cena tega zvezka je 11 EUR.

Naklada/Tiratura/Circulation: 500 izvodov/copie/copies

Revija *Annales, Series historia et sociologia* je vključena v naslednje podatkovne baze / Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in: Thomson Reuters: Arts and Humanities Citation Index (A&HCI, USA) in/and Current Contents / Arts & Humanities (USA); Historical Abstract and America: History and Life (ABC-CLIO, USA); IBZ, Internationale Bibliographie der Zeitschriftenliteratur (GER); Sociological Abstracts (USA); Referativnyi Zhurnal Viniti (RUS); European Reference Index for the Humanities (ERIH); Elsevier B. V.: SCOPUS (NL).

VSEBINA / INDICE GENERALE / CONTENTS

- Vlado Kotnik:** Some Ethnographic Remarks on the Communication of Opera Houses with Their Audiences and the Public in the Multiethnic Areas of Istria, Trieste, Carinthia and Styria Through Opera Programmes 259
Nekaj etnografskih opomb h komuniciranju opernih hiš prek opernega programa z občinstvom in javnostjo na večetničnih območjih Istre, Trsta, Koroške in Štajerske
Alcune osservazioni di carattere etnografico in merito alla comunicazione dei teatri lirici con gli spettatori e il pubblico attraverso la scelta del programma in cartellone nelle aree multietniche in Istria, Trieste, Carinzia e Stiria
- Darko Likar:** Arhitektura cerkva nad mestnimi vrati notranjega obzidja v Kopru in oratorija sv. Jakoba nad Poljskimi vrati v Piranu 277
Architecture of Churches Above City Gates in the Inner City Walls of Koper and the Oratory of St. Jacob Above the Field Gate in Piran
Architettura delle chiese erette sulle porte di città delle mura interne di Capodistria e dell'oratorio di San Giacomo sopra la Porta campo a Pirano
- Paolo Goi:** Aggiunte alla scultura veneziana dei secc. XVII–XVIII 301
Prispevek k beneškemu kiparstvu XVII. in XVIII. stoletja
Additions to Venetian Sculpture of the XVIIth and XVIIIth Century
- Linda Borean:** Collezionisti e opere d'arte tra Venezia, Istria e Dalmazia nel Settecento 323
Zbiratelji in umetnine med Benetkami, Istro in Dalmacijo v 18. stoletju
Collectors and Works of Art in Eighteenth Century Venice, Istria, and Dalmatia
- Polona Vidmar:** A Series of Portraits from the Bequest of the Counts of Carli in Poreč/ Parenzo and Pictorial Representations of Central European Envoys to the Ottoman Court 331
Portreti iz zapuščine grofov Carlijev v Poreču in portreti srednjeevropskih odposlancev na osmansko porto
Ritratti da un lascito dei conti Carli a Parenzo e le effigie degli inviati centroeuropei alla corte ottomana
- Sergio Marinelli:** Ritorno su Federico Bencovich 349
Prispevek k opusu Federica Benkovića
A Return to Federico Bencovich
- Alessandro Quinzi:** Oltarna slika Francesca Pavone za cerkev Sv. Trojice v Čepiču 357
An Altarpiece by Francesco Pavona for the Church of the Holy Trinity in Čepić
Una pala d'altare di Francesco Pavona per la chiesa della Ss. Trinità a Čepić
- Vesna Kamin Kajfež:** Franc Kavčič (Caucig) in egiptomanija 363
Franc Kavčič (Caucig) and Egyptian Revival
Franc Kavčič (Caucig) e l'Egitto risvegliato
- Vanja Prohinar:** "Soffitto Veneziano" v ladji župnijske cerkve Sv. Jurija v Piranu: konservatorski pristop k obnovi in presentaciji lesene konstrukcije 373
The "Soffitto Veneziano" in the Nave of the Parish Church of Saint George in Piran: Conservation and Presentation of the Wooden Ceiling Construction
Il "Soffitto Veneziano" nella navata della chiesa parrocchiale di San Giorgio a Pirano: restauro e presentazione della struttura lignea
- Mojca Marjana Kovač:** Župnijska cerkev Sv. Jurija v Piranu. Nova odkritja o obnovi ali novogradnji med letoma 1580 in 1637 385
Parish Church of Saint George in Piran. New Findings on the Church Renovated or Newly-built Between 1580 and 1637
La chiesa parrocchiale di San Giorgio a Pirano. Nuove scoperte durante la ristrutturazione tra gli anni 1580 e 1637
- Salvator Žitko:** Prefekt Angelo Calafati "dalmat fort consideré" na čelu ilirske deputacije v Parizu in vključitev Istre v okvir Ilirskih provinc (1810) 409
Prefect Angelo Calafati, "dalmat fort consideré", at the Helm of the Illyrian Deputation in Paris and the Incorporation of Istria into the Illyrian Provinces (1810)
Il prefetto Angelo Calafati "dalmat fort consideré" a capo della deputazione Illirica a Parigi e l'unione dell'Istria alle Province Illiriche (1810)

Aleksej Kalc: "Statistični podatki o Trstu" ob tretji francoski zasedbi leta 1809 ..... 423 <i>"Statistical Data on Trieste" During the Third French Occupation in 1809</i> <i>Notizie statistiche di Trieste volute nel 1809 dal governo francese</i>	Melita Poler Kovačič, Karmen Erjavec: New Divisions – New Exclusions? Slovenian and Croatian News Discourses About the Schengen Border ..... 495 <i>Nove delitve – nove izključitve? Slovenski in hrvaški novinarski diskurzi o Schengenski meji</i> <i>Nuove divisioni – Nuove esclusioni? L'interpretazione del confine di Schengen nei media sloveni e croati</i>
Eva Holz: Dogajanje v Srbiji v letih od 1809 do 1814, kot sta ga opisovala Laibacher Zeitung in Télégraphe Officiel des Provinces Illyriennes ..... 445 <i>Life in Serbia Between 1809 and 1814 as Described in Laibacher Zeitung and Télégraphe Officiel des Provinces Illyriennes</i> <i>Gli eventi in Serbia tra il 1809 e il 1814, come descritti dal Laibacher Zeitung e dal Télégraphe Officiel des Provinces Illyriennes</i>	Francisco J. Llera, María A. Lopez-Nores: El Idioma Ingles Como Factor de Competitividad en una Ciudad Fronteriza: El Caso de Ciudad Juarez, Mexico ..... 507 <i>Angleščina kot dejavnik konkurenčnosti v obmejnem mestu: študija na primeru Ciudad Juarez, Mehika</i> <i>La conoscenza dell'inglese come fattore di competitività in una città di confine: studio analitico presso Ciudad Juarez, Messico</i>
Alexandru Ilieș, Vasile Grama: The External Western Balkan Border of the European Union and its Borderland: Premises for Building Functional Transborder Territorial Systems ..... 457 <i>Zunanja meja Evropske Unije na Zahodnem Balkanu in njeno obrobno območje: premise za razvoj funkcionalnih čezmejnih teritorialnih sistemov</i> <i>Il confine esterno dell'Unione Europea nei Balcani occidentali e la relativa zona frontaliera: premesse per la costruzione di sistemi territoriali transfrontalieri funzionali</i>	POROČILA IN OCENE RELAZIONI E RECENSIONI REPORTS AND REVIEWS
Marin Ilieș, Dorina Camelia Ilieș, Alexandru Ilieș, Ioana Josan, Gabriela Ilieș: The Gateway of Maramureș Land: Geostrategical Implications in Space and Time ..... 469 <i>Vrata v pokrajino Maramureș: geostrateški pomen v prostoru in času</i> <i>Punto d'accesso alla regione di Maramures: implicazioni geostrategiche in tempo e spazio</i>	Salvator Žitko: Mednarodno znanstveno srečanje Ilirske province v napoleonski Evropi ..... 515 Aleksej Kalc: Mednarodni znanstveni posvet Illyrien – Die Franzosen und die Habsburgermonarchie ..... 516 Teorija in praksa: O sociološkem razgrinjanju življenja v prostoru in času (Blaž Lenarčič) ..... 517 Prva istrska pokrajinska razstava - 100 let (Kristjan Knez) ..... 519 <i>Rudi Rizman:</i> Globalizacija in avtonomija. Prispevki za sociologijo globalizacije (Avugust Lešnik) ..... 522 <i>Christian Joppke:</i> Citizenship and Immigration (Ana Kralj) ..... 523 <i>Wolfgang Behringer:</i> A Cultural History of Climate (Tomaž Grušovnik) 525
Milan Bufon, Vesna Markelj: Vpliv vzpostavitve schengenskega režima na prepustnost meje: primer slovensko-hrvaške meje ..... 481 <i>Effects of the Establishment of the Schengen Border Regime on Border Permeability: the Case of the Slovene-Croatian Border</i> <i>Gli effetti del regime di controllo di Schengen esercitati sulla permeabilità dei confini: esempio del confine sloveno-croato</i>	Navodila avtorjem ..... 528 <i>Istruzioni per gli autori</i> ..... 530 <i>Instructions to authors</i> 532
	Kazalo k slikam na ovitku ..... 534 <i>Indice delle foto di copertina</i> ..... 534 <i>Index to images on the cover</i> 534

SOME ETHNOGRAPHIC REMARKS ON THE COMMUNICATION OF OPERA HOUSES WITH THEIR AUDIENCES AND THE PUBLIC IN THE MULTIETHNIC AREAS OF ISTRIA, TRIESTE, CARINTHIA AND STYRIA THROUGH OPERA PROGRAMMES

Vlado KOTNIK

University of Primorska, Science and Research Centre of Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijska 1

University of Primorska, Faculty of Humanities Koper, SI-6000 Koper, Titov trg 5

e-mail: vlado.kotnik@zrs.upr.si

ABSTRACT

This article explores the role, practices and strategies of opera houses located in specific multiethnic areas of the northeastern Adriatic and of the Austrian province of Carinthia in representing the multicultural social structure of their cities, environments, regions and national settings. Before giving a brief ethnographic account of what kind of specificity and particularity might have been reserved for the opera companies located in the selected multiethnic regions, some conceptual remarks on how the contemporary opera house is a culturally performed institution and a socially enacted venue are elaborated upon. Further, it is demonstrated by using an ethnographic approach, how three opera companies located in multiethnic areas with officially-acknowledged minority groups, such as those in Klagenfurt (Austria), Trieste (Italy) and Rijeka (Croatia), represent the multicultural status of their towns and regions. Finally, in comparison to these three cases, a description of two opera companies, in Maribor (Slovenia) and Graz (Austria), are presented as good examples of how a musical theatre can openly communicate with multiethnic audiences and the public.

Key Words: opera house, audience, ethnicity, nationhood, communication, cultural migration, multiculturalism

ALCUNE OSSERVAZIONI DI CARATTERE ETNOGRAFICO IN MERITO ALLA COMUNICAZIONE DEI TEATRI LIRICI CON GLI SPETTATORI E IL PUBBLICO ATTRAVERSO LA SCELTA DEL PROGRAMMA IN CARTELLONE NELLE AREE MULTIETNICHE IN ISTRIA, TRIESTE, CARINZIA E STIRIA

SINTESI

Nell'articolo vengono analizzati il ruolo, le modalità e la strategia dei teatri lirici operanti nelle specifiche aree multietiche del Adriatico nordorientale e della Carinzia austriaca nella rappresentazione della struttura pluriculturale delle loro città, regioni e realtà nazionali. Innanzitutto vengono presentati alcuni concetti secondo cui oggi l'ente operistico è un'istituzione di performance culturale complessa e luogo di rappresentazione dei diversi ruoli sociali. Segue una breve presentazione di carattere etnografico delle specificità e caratteristiche peculiari degli enti lirici nelle aree multietiche prescelte. Attraverso un approccio di tipo etnografico vengono presentati tre teatri lirici che operano in aree multietiche con presenza di minoranze ufficialmente riconosciute (Klagenfurt in Austria, Trieste in Italia e Fiume in Croazia) e verificato in quale misura – soddisfacente o carente – questi enti riflettono la natura interculturale e multiculturale dell'ambiente in cui operano. Successivamente si confrontano la loro immagine pubblica e la loro strategia di comunicazione con l'immagine e l'attività dell'Opera di Maribor (Slovenia) e di Graz (Austria), affermatesi grazie alla capacità di comunicare in modo costruttivo ed aperto con il pubblico multietnico che le frequenta.

Parole chiave: teatro d'opera, spettatori, etnicità, identità nazionale, comunicazione, migrazione culturale, multiculturalismo

ANTHROPOLOGICAL OVERTURE*

True understanding and documenting of the social processes of cultural production requires ethnographic fieldwork. Practising fieldwork is of course, not the only tool for scholarly work with the worlds of art, music and culture, and can be usually combined with other qualitative as well as quantitative methods, but it is still the best possible way for anthropologists, sociologists, and historians to approach social realities in their most varied representations and transformations. If contemporary cultural anthropology wants to deal seriously with the social worlds and realities in which cultural artefacts are enacted and produced, then it needs (according to British social anthropologist Paul Atkinson) field-based research that documents the ordinary as well as extraordinary social activities that go into the making of culture. The theatre, the painter's studio, the concert hall or the opera house are, in principle, no different from any other setting of work. That being said, the anthropologist is still a very rare specialist in any major cultural setting, especially in organizations devoted to the production of 'high' culture. To this very fact Atkinson adds: "Despite the high profile of opera companies in recent years, and despite the prominence of opera performers among the 'superstars' of global culture, there has been very little work on the everyday life and work of opera companies and their members" (2004, 97). The reasons for the relatively small number of detailed ethnographic studies of operatic settings are probably multilayered, and some of them, I believe, are related also to the very constitution of the traditional anthropological paradigm which has been predominantly oriented towards the investigation of so-called rural cultures, while urban phenomena were perceived among anthropologists as part of their "domestic" settings. Opera has always been perceived as an elitist cultural form, whether supported by the state, aristocracy, nobility or some other kind of governing body and, as such, it has provoked hesitation among some anthropologists or has even been neglected as a subject. This was, I believe, simply because in the past opera was always negotiated in terms of an enchanting world belonging to high society or a well-established social class, and never as a product of actual labour and real social practice which could be observed. When we start thinking of opera as serious work, musical-theatre, institutional performance and social practice, and not only as a phenomenon of glittering ecstasy or a glamorous world, then it can also be treated as the pertinent object of an ethnographic investigation.

For centuries, opera houses have been transnational promenades and multicultural venues where different people represented by different cultural backgrounds, ethnic identities and national association have gathered or met in one place for one common reason and purpose – to fulfil their common or similar cultural needs. As a result of this multicultural, international and transnational character, opera has always surpassed national borders, social boundaries and ethnic differences in audiences by stimulating cultural migration, intercultural experience and multicultural exchange. However, in environments which are burdened by problems of accepting a multiethnic and bilingual or multilingual character, the texts and the messages that are produced by theatres in order to communicate with their audiences and the public can attest to issues related to national identity, ethnicity, boundary and cultural migration.

By using an ethnographic approach, this paper deals with three opera companies located in multiethnic areas with officially-acknowledged minority groups, specifically Klagenfurt (Austria), Trieste (Italy) and Rijeka (Croatia), and demonstrates how they represent or do not sufficiently represent the multiculturalism of their environments. But if we are to understand these three particular ethnographic case studies of specific opera venues placed along the northeastern Adriatic coast and along the mountain range of the eastern Alps, then we have to go deeper into the social context that has produced the history of the opera audience in general and, consequently has influenced the cultural production of the opera house as a way of social organization through which opera is given to audiences and the public the world over from the beginning of the seventeenth century till today. Before giving a brief account of what kind of specificity and particularity might have been reserved for the opera companies located in these multiethnic regions, I shall elaborate a brief conceptual framework for demonstrating how the contemporary opera house is a culturally performed institution and a socially enacted venue.

FIRST ACT: THE OPERA HOUSE AND ITS CULTURAL PERFORMANCE

The opera house is not only architecture. It is the location of a social occasion that can mediate, reflect and transcend temporal, geographical, political, and social boundaries. It is also a social venue in which the opera company *performs itself*, its institutional sociality, its specific theatrical life, and its communication with audiences and the public. Each and every opera house has multiple performative functions. It performs operas for its audi-

* This article offers an extended version of some ethnographic details that have been only partly developed in my recent monograph *Opera, Power and Ideology: Anthropological Study of a National Art in Slovenia*, pp. 157–165 (Frankfurt et al., 2010). Some shortcomings concerning certain historical details and their correlation with my ethnography that can be found there will be more clearly elaborated upon and more richly contextualized here.

ences. It produces stories for the media. For those same audiences and the media/public, it also enacts its own various identities. In particular, the opera house performs for its sponsors, financial supporters and admirers. In doing so, it enters into symbolic and material exchanges with all these social agents (Atkinson, 2006, 137).

From its inception at the end of the sixteenth century in Italy, opera has been marked by its "multicultural", "international" or "transnational" character and has never pertained to only one or culturally-homogenous ceremony or community. In the days before the opening of the first public opera house in 1637 in Venice, it was a privilege to be invited to this expensive form of entertainment, and ever since that time it has been prestigious to be able to afford to support the opera by possessing keys to a box, or simply by buying the best tickets. Due to this undeniable, persistent historical fact, the opera's social theatricality and cultural dramaturgy have been pervasive features of the everyday life of opera theatres in performing themselves, or of their patrons and, through them, certain communities or even entire nations too, for a variety of audiences, publics and interest groups. Even today opera companies as social organizations are enactments of different local political issues, cultural migrations, tourist attractions, and national social matters. Opera has developed many ways, (such as texts and performative acts) that surround and contribute to the performance of a particular theatre in a particular society. Some of those acts and their outcomes in particular help to shape and define the opera house, its reception, and its reputation.

One such example is the programme that opera houses all over the world produce and circulate among their audiences and the public. According to Paul Atkinson, such publications have a number of practical and symbolic functions. The content of the programmes, for instance, are vehicles for advertising which often reflects the subject matter of the programme by containing a musical or cultural orientation. Other predictable advertising space is taken up by national, regional or local companies who are sponsors of the opera company. In the programme we can find various lists: all the members of the company are listed by name, by department and so too are all members of the orchestra and chorus. As well, there are the individual members of the company's board, founders, patrons, benefactors, sponsors, and other supporters. These advertisements and listings, which embody a kind of social distinction, can be found in virtually every programme for an opera, ballet, or theatre company. The function of programmes is by no means exhausted by the practical acts of giving information and commercial advertising. The contemporary opera programme helps to frame the work in more symbolic ways, too. It is a small booklet containing short essay-like contributions, sometimes including extracts from published works. The programme can thus consti-

tute a short work of reference. Almost of necessity, these essays are read after the event, if at all. There is not much time to consume erudite essays of several thousand words before a performance as at the opera people need to socialize, doing such things as ordering and consuming drinks and snacks at the bar, greeting and talking to one another, eyeing each other up from head to foot and parading about in their finery.

Of course, though it is the case that each opera company has its own house style for the content and design of the programme, they usually include background material about the work and the composer as well as the historical background for a certain work. The opera programme accomplishes a number of cultural acts: it transforms the ephemeral experience of the performance into something concrete and physical; it can be kept, stored, or even collected; furthermore, it helps to transmute the theatrical experience into a different kind of cultural event. The act of theatregoing is framed not merely as entertainment but also as an investment that yields cultural capital. The programme notes help to create the tradition that is, in turn, implicitly invoked in order to legitimize our cultural experience. These notes and essays help to construct implied canons, traditions, and cultural orientations. The programme can act as a guarantee of the cultural experience, and can help to authenticate it. In that sense it functions in a way similar to the memorabilia of tourism and similar kinds of framed experience. Opera memorabilia can also be found in the opera shops offering books, CDs, DVDs, postcards, posters, and other souvenirs. The memorabilia add significance, not just to the experience of touristic consumption, but also to the original site or object itself (for instance, photos signed by famous singers, etc.). This is akin to the performance of collecting postcards, records, or stamps as the creation of a cultural patrimony. All these textual and visual representations of operatic performative publications can thus function to render opera part of a cultural tradition. Within the programme, the operagoer is invited to traverse and assimilate a wide range of literary, musical, historical, and other cultural topics (Atkinson, 2006, 151–157).

Through such practical output, the opera house indicates how its cultural machinery produces and reproduces the collective management and enactment of a performance and how it accomplishes opera as a cultural event and a social venue. The opera programme namely indicates how each and every staged work is achieved, how characters, costumes and actions are negotiated in the collective work of the administrators, financial supporters, producers, répétiteurs, musicians, performers and others profiles involved, how an opera is made and remade, how performances are promoted in public and among the opera house's clientele. To use Atkinson's words, what the entire team of opera company does is *cultural production*, and that such everyday

activity depends upon networks inside and outside the opera house. Everything the opera house does is cultural production. Performances are culturally negotiated. Establishing public relations is culturally negotiated. Brand names of opera houses are culturally negotiated. Building strategies of hospitality is culturally negotiated. Activities and services offered by the box office are culturally negotiated. Acting and singing is culturally negotiated. Emotions on the stage are culturally negotiated. The entire machinery of making an opera house as a cultural institution and a social venue is culturally negotiated. In other words, when presenting itself, the opera house is a culturally performed institution and a socially enacted place.

SECOND ACT: OPERA HOUSE AND ITS MULTIETHNIC ENVIRONMENT

In environments which are multiethnic and bilingual or multilingual, the opera programme can attest to issues related to national identity, ethnicity, boundaries and migration. Slovenia is surrounded by many opera companies and some of them, such as those in Klagenfurt (Austria), Trieste (Italy) and Rijeka (Croatia), are located in multiethnic areas with officially-acknowledged minority groups.

The area that makes up Slovenian and Croatian Istria, with the city of Rijeka, the Triestine region with the entire western Slovenian border and the Austrian Carinthia bordering Slovenia on the north is precisely such a place where representations of boundary, ethnicity and identity have been intensely debated in the course of the nineteenth and twentieth centuries due to certain historical incidents that took place in this part of Europe. From the Middle Ages on, the land between the eastern Alps and the northern Adriatic Sea was shared by the Venetian Republic, Napoleonic France, Hungary and several Austrian duchies. As a matter of fact, its western Venetian part remained under Habsburg rule till the 1860s, while the eastern part of this territory remained within Austria-Hungary until it was divided between the states of Italy, Yugoslavia, Austria and Hungary after World War I. After 1918, Istria was given to Italy, while Carinthia (with the capital Klagenfurt) was formally accessed to the State of German-Austria. During World War II, this multinational and multiethnic land was dramatically marked by the occupation of Nazi Germany and Fascist Italy. Its contemporary political form, as well as its culture, traditions, customs, national identities and other factors of its multiethnic character must therefore be considered as the outcome of the turbulent events that continued to inspire nationalist aspirations in the people of these multinational and multicultural regions. Of marked importance were the March revolution in 1848 and those events which resulted in the disintegration of Austrian Monarchy in 1918, of Fascist and Nazi

Empires in 1945 and Yugoslavia in 1991. The geographic, territorial and cultural position of these border regions provoked a constant national struggle which the inhabitants of these regions have faced ever since. The concept of "nation" and of national identity emerged and began to spread through Europe in the late eighteenth and especially in the nineteenth century, and was later, in the twentieth century, persistently re-established (Anderson, 1991; Gellner, 1987; Hobsbawm, 1990; Thiessen, 1999). Though these turbulent socio-historical events fall outside the scope of this article, the opera houses and theatres of these regions were not excluded from what took place nor were they immune to the eventual results of such events.

Let me now briefly elaborate how the opera programmes of the Klagenfurt, Trieste or Rijeka Opera Companies embody or enact certain local historical contingencies and international political events which even today define the relations between those nations. In the following three sections these three operatic scenes as multiethnic social venues and transnational promenades will be briefly sketched without delving deeper into the question of the structure, frequency and symbolic world of the opera audience in those three multiethnic regions. However, in a selective way each section will necessarily employ certain details considering local, regional or national political histories that are either shared or intertwined or both.

The Scene in Klagenfurt

Klagenfurt is the sixth-largest Austrian city and the capital of the federal state or *Land* of Carinthia, the southernmost Austrian province bordering Italy and Slovenia. The city and the whole region was marked by turbulent political events after the dissolution of the Austrian monarchy which led to the annexation of a major part of Carinthia (with Klagenfurt) to the newly established Republic of Austria. After the end of World War I, Carinthia, as well as Klagenfurt, became a hotly contested region. The Carinthian plebiscite taking place on October 20 1920, determined the final border between the southern Republic of Austria and the newly formed Kingdom of Serbs, Croats and Slovenians (later Yugoslavia). However, as the area (and particularly some parts of it) was predominantly populated by Slovenian speaking people and by ethnic Slovenians as well, the plebiscitary annexation of this region to Austria was a moment of great trauma for the Slovenian people living there and even today the consequences of this political act are evident. In 1955, the Austrian State Treaty re-established Austria as a sovereign state. In it, the rights of the Slovenian minority are also expressly detailed. However, the relations between German and Slovenian speaking Carinthians have remained somehow problematic. Divergent views over the implemen-

Fig. 1: Klagenfurt Opera, photography, not used, published by Kunstverlag Franz Schilcher in Klagenfurt (private collection V. Kotnik).

Sl. 1: Opera v Celovcu, fotografija, neposlana, objavil Kunstverlag Franz Schilcher v Celovcu (zasebna zbirka: V. Kotnik).

tation of minority rights guaranteed by Article 7 of the Austrian State Treaty have created numerous tensions between the Slovenian minority and the Austrian majority over the past sixty years. Today the demographic situation is as follows: the people are predominantly German-speaking, but there is also a Slovenian-speaking minority known as Carinthian Slovenians. The status of the minority group is guaranteed, in principle, constitutionally and under international law, but in reality this legal fact is constantly contested there as a matter of local political bargaining or nationalist propaganda: politician Jörg Haider, who was elected Carinthian governor in 1989, 1999 and in 2004, for instance, was a rather controversial figure because of his contempt for the minority rights of Carinthian Slovenians guaranteed by the Constitution of Austria. As a result, the use of the Slovenian language there, whether in public or in the Klagenfurt state and regional institutions, such as the city theatre *Stadttheater Klagenfurt*, is not entirely a self-evident and constitutionally-grounded fact but rather a matter of numerous everyday negotiations.

The present theatre building of Stadttheater, with a seating capacity of 770, was opened in 1910. The Stadttheater is owned by the township of Klagenfurt. In recent decades the company has attracted many young singers and its repertoire has gained momentum. Many interesting productions attract not only local opera admirers, but also from Slovenia and northern Italy, too, which has recently encouraged intense cross-border cultural migration. Also, Klagenfurt's music-theatre ac-

tivities have extended across the border into northern Italy and Slovenia, where guest performances have been reciprocated by visits of local ensembles.

However, the opera programmes of the Stadttheater and the opera company, being written only in German, embody and reflect the nationalistic way and the uncertain position of the Slovenian minority in Austria. Therefore, from time to time, Slovenian-speaking visitors of the Klagenfurt Opera are rather surprised, as reported in my ethnography, if, when purchasing opera programme, they get an additional synopsis of the opera in Slovenian – or if such synopsis is left lying somewhere on the counter by the cloakroom attendant. Or, as one of our Slovenian informants coming from the Slovenian town Bled, aptly illustrates such bizarre situations:

I go to see operas performed in Klagenfurt quite often and since it's officially a bilingual area, I'd expect them to have at least the synopsis of the plot in the programme also in Slovenian, not only in German. For a long time, I was convinced that they don't even have a Slovenian synopsis, but then a friend of mine found out that if you specifically ask for it they actually do have it ready, just in case ... But you won't believe it, I saw it with my own eyes, the cloakroom attendant had it locked in a cupboard. And on my specific request for the Slovenian synopsis she took it out of the cupboard ... Unbelievable! I could say in jest that in Klagenfurt they have Slovenian carefully locked away in a cupboard.

The Slovenian translation is not a part of the programme itself, which some Slovenian-speaking theatre-

goers I have come in contact with during my numerous visits to the performances there perceive as discrimination and as another way, among the many, of disrespecting the minority rights otherwise guaranteed by the Austrian state. To this I can add my own personal experiences of attendance in Klagenfurt. I attend opera performances there on a regular basis, and I myself, have noticed this persistent lack of a visible presence of the Slovenian minority's language in the theatre. Many times there was no Slovenian synopsis available for the Slovenian speaking operagoers. And a few years ago I experienced one small, strange incident. When I was seated in the stalls, the first row centre, just behind the conductor's back and chatting during the intermission with my Slovenian friend from Ljubljana, one lavishly dressed older lady, who was seated just a few seats away from us in the same row, leaned towards us and said: "You know, these seats in the first row are usually reserved for German speaking people." Both of us were shocked by this kind of address. However, my friend immediately and naughtily responded: "Who says that I don't speak German?" And her reaction was: "But you speak Slovenian." And my friend again: "How do you know that? Do you speak Slovenian perhaps?" She answered: "No, I don't understand even a single word." My friend then: "How can you then be so sure about the language I speak? Maybe I speak Slovak or Croatian!" And she again: "No, I know that you speak Slovenian". Irritated with her patronizing stinging he asked her: "Is something wrong with that? Is it forbidden to speak other languages except German in the first row?" She was surprised by his quick wit: "No, no, not at all. The only thing I wanted to say was that some people seated around you could be disturbed perhaps. You know, these are prestigious seats in our theatre". As I saw that this kind of exchange would not lead anywhere, I kindly finished this strange conversation in German as follows: "Thank you for letting us know. Another time we will be more prudent when buying tickets." This tiny incident well illustrates the bizarre political climate in this town.

Fortunately, I have experienced there some astonishing moments and passionate standing ovations too. The last ones I remember was the performance of Verdi's *Rigoletto* in October 2007 and Monteverdi's *L'incoronazione di Poppea* in March 2009. The title roles of the Duke of Mantova and Gilda were played by Spanish tenor Álex Vicens and coloratura soprano of Bulgarian origin, Petya Ivanova, otherwise the soloist of Maribor Opera. Both leading performers were extremely good. Ivanova particularly stunned the Klagenfurt audience by her clear vocal interpretation of the famous Gilda's aria "*Caro Nome*". In Monteverdi's production, the English counter-tenor Andrew Watts playing the title role of Nero was, with Spanish counter-tenor Juan Carlos Falcón as Arnalta, the star of the evening. And I could name more such amazing moments there. All in

all, carefully staged works, beautifully played music, many astonishing singing talents, and artistic pleasures and delights offered by the ensemble are a kind of compensation for certain discomforts which are deliberately nourished and empowered by the calculated local politics obviously in and around the theatre too.

The Scene in Trieste

An even more notorious example can be found in Trieste, a city in northeastern Italy very near to the Slovenian border, to the north, east and south. Apart from two periods of French occupation during Napoleonic times, Trieste remained part of the Habsburg Empire until it was united with the Kingdom of Italy at the end of World War I. Trieste flourished as part of the Habsburg Empire from 1867 until 1918 when it was among the most prosperous Mediterranean seaports, as well as a capital of literature and music. At the beginning of the twentieth century, Trieste was a buzzing cosmopolitan city frequented by artists of many different nationalities such as James Joyce, Dragotin Kette, Vladimir Bartol, and Umberto Saba. The city was part of the so-called Austrian Riviera and a very real part of *Mitteleuropa*. In this multiethnic area, several languages, including Italian, German, Slovenian, and Triestine (a Venetian dialect) were spoken. While Triestine was spoken by the largest part of the population, German was the language of the Austrian bureaucracy and Slovenian was used mostly in the surrounding villages but also in the city among Trieste's Slovenian population. However, the collapse of the Austro-Hungarian Empire and Trieste's annexation to Italy after World War I led to a decline of its economic and cultural standing and the annexation saw a loss of the city's importance, with the new state border depriving it of its former hinterland. The Slovenian ethnic group suffered persecution by the rising fascist regime and between the two wars the Slovenians in Italy, particularly in Trieste and its surroundings, were exposed to a great deal of fascist terror. Fascists banned the use of Slovenian in public, dissolved Slovenian associations and institutions, abolished Slovenian schools and exerted other kinds of pressure on Slovenians, such as changing Slovenian names into Italian. After the constitution of the Italian Republic in 1943, Trieste was nominally absorbed into the Italian entity. The Germans, however, annexed it to the Operation Zone of the Adriatic Littoral, which also included the former Italian provinces of Gorizia and Ljubljana, which were populated by Slovenians. In 1947, Trieste was declared an independent state as the Free Territory State of Trieste, split into two zones, A and B. In 1954, this free territory was dissolved, due to the political bargaining of great powers, with the involvement of the United States, Great Britain, Italy and Yugoslavia. After nine years of uncertainty, the city of Trieste in Zone A

was ceded to Italy. The southern part of the territory in Zone B went to Yugoslavia. The border questions with Yugoslavia and the status of the ethnic minorities were settled definitively in 1975 with the Treaty of Osimo. By signing this and some other documents, Italy recognized specific minority rights for the Slovenians living in the Friuli-Venezia Giulia province, including the Trieste and Gorizia regions, but continues to deny the existence of the Slovenian ethnic minority in the Udine region. Although the status of the Slovenians in Italy has, in general, improved in recent decades, the status, rights and the treatment of the minority still varies from region to region. Whereas Italy does not recognize any rights of the Slovenians in the Udine region, the Slovenians in the Gorizia region were granted some rights on the basis of the Peace Treaty signed in 1947, and the Slovenians in Trieste were provided with more minority rights by the London Memorandum signed in 1954.

After several decades of the efforts on the part of Slovenia and the Slovenian minority in Italy, the Republic of Italy finally adopted the Law on the Protection of the Slovenian minority in 2001. However, in reality, there are many problems associated with the use of the Slovenian language in public administration and in the public life in the city that had been famous due to its particular character as a meeting point of Italian, German and Slavic cultures. It was this character which made it a distinctly cosmopolitan city and a meeting-place for different linguistic communities, especially during the nineteenth and early twentieth centuries. Trieste, as a border town and as a city with a turbulent political history, is definitely the biggest culprit. The city's main

language is Italian, though there are many Slovenian, Venetian and Friulian language speakers. More precisely, the official Italian language is spoken in the city centre, while Slovenian is spoken in several of the immediate suburbs. Although the Slovenian language is considered as autochthonous of the area as it is spoken by Slovenian Triestines, part of the official Slovenian minority in Italy, the use of this language is almost a taboo and a 'moral' transgression in some of Trieste's institutions, which are considered entirely Italian – as is the case with the Trieste's opera house *Teatro Verdi*.

The Teatro Nuovo was inaugurated in April 1801 with two new operas, Mayr's *Ginevra di Scozia* and Sallieri's *Annibale in Capua*. In 1821 it took the name Teatro Grande, and after it had been bought by the municipality in 1861, it became the Teatro Comunale. In the middle of the nineteenth-century Trieste shared the taste and preferences of the major European centres: Bellini's operas were successful and to a lesser extent those of Donizetti, and among other successes was of course the works of Verdi. On 27 January 1901, just hours after Verdi's death was announced, the Teatro Comunale was officially renamed the Teatro Verdi, the first theatre in Italy to claim the honour of great Italian composer. With this it became a national company with a permanent orchestra, chorus and a ballet company. The three antique postcards presented below aptly demonstrate the institutional and cultural transformation of the Trieste Opera, on the denominative level, from the monarchic Teatro Grande of the late nineteenth century and, later the municipal Teatro Comunale to the national Teatro Verdi of the early twentieth century.

**Fig. 2: Trieste Opera as Teatro Grande, phototypy before 1900, not used (private collection: V. Kotnik).
Sl. 2: Opera v Trstu kot "Teatro Grande", fototipija izpred l. 1900, neposlana (zasebna zbirka: V. Kotnik).**

Fig. 3: Trieste Opera as Teatro Comunale, chromolithography, sent in 1900 (private collection: V. Kotnik).

Sl. 3: Opera v Trstu kot "Teatro Comunale", kromolitografija, poslana l. 1900 (zasebna zbirka: V. Kotnik).

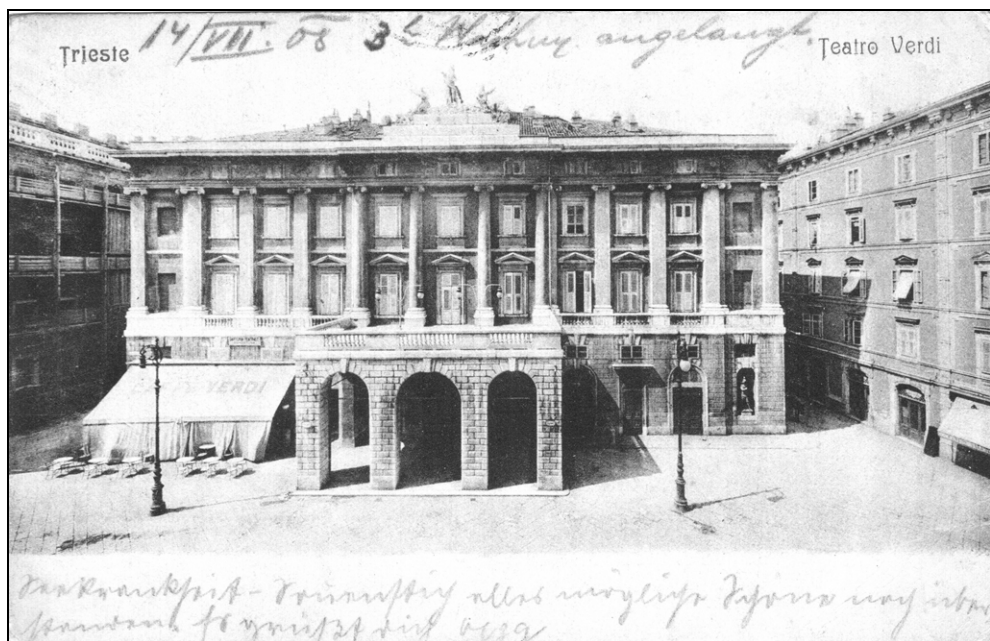

Fig. 4: Trieste Opera as Teatro Verdi, lithography, sent in 1908, published by S. D. M. (private collection: V. Kotnik).

Sl. 4: Opera v Trstu kot "Teatro Verdi", litografija, poslana l. 1908, objavil S. D. M. (zasebna zbirka: V. Kotnik).

The municipality supported the administration and choice of events at the Verdi Theatre. The Teatro Verdi was not the only opera scene in Trieste. Spring 1878 saw the inauguration of a second important theatre, the Politeama Rossetti, seating 3000 and intended for a variety of uses. Despite a long period of inactivity it staged all kinds of musical and theatrical entertainment, from symphony concerts to operetta, operas and plays, and in the twentieth century it was also used as a cinema (Dugulin et al., 1988; Levi et al., 1962; Charna Lynn, 2005, 80–88).

Additionally, there was also a vital Slovenian opera scene in Trieste at the beginning of the twentieth century. As early as 1905 the Slovenian Dramatic Society of Trieste received local crowds in the new *Narodni Dom* (National Hall), and the Slovenian professional theatre *Slovensko Narodno Gledališče v Trstu* (Slovenian National Theatre of Trieste) was founded in 1907. Within the theatre, there was also opera, operetta and a ballet company which initially staged more operettas¹ but later also promoted serious opera, particularly those of Slavic composers, such as *Nikola Šubić Zrinjski* by the Croatian composer Ivan Zajc and *The Bartered Bride* by Bedřich Smetana. The Slovenian opera company of Trieste even attempted to put on a production of Giacomo Puccini's *Madame Butterfly* in Slovenian but the premiere was cancelled just one day before opening night. The Italian authorities of Trieste put this production under a ban with the following explanation: "Trieste is an Italian city. Because of this, it is not permitted to sing Italian opera on Italian soil in the Slovenian language." Due to the Triestine political climate which was unfavourable towards the Slovenian minority, opera and operetta given by the Slovenian troupe lived only a couple of years before World War I. The repertoire of the Slovenian Opera Theatre of Trieste was represented by different national traditions: German opera (*Hänsel und Gretel* by Engelbert Humperdinck, 1909; *Der Freischütz* by Carl Maria von Weber, 1913), Czech opera (*The Bartered Bride* by Bedřich Smetana, 1913), French opera (*Les cloches de Corneville* by Robert Planquette, 1911–1912), Slovenian opera (*Ksenija* by Viktor Parma, 1913), Croatian opera (*Nikola Šubić Zrinjski* by Ivan Zajc, 1912–1913), English operetta (*The Geisha* by Sidney Jones, 1913–1914), French operetta (*Mam'zelle Nitouche* by Florimond Ronger Hervé, 1910–1913; *La poupée* by Edmond Audran, 1911–1913; *La belle Hélène* by Jacques Offenbach, 1913), Austrian operetta (*Ein Walzertraum* by Oscar Straus, 1911–1912; *Der Vogelhändler* by Carl Zeller, 1911; *Der Zigeunerbaron* by Johann Strauss II., 1912–1913; *Die geschiedene Frau* and

Die Dollarprinzessin by Leo Fall, 1912–1913; *Boccaccio* by Franz von Suppé, 1958), Slovenian operetta (*Caričine amaconke* by Viktor Parma, 1912; *Planinska roža* by Radovan Gobec, 1957; Hungarian operetta (*Ein Herbstmanöver* and *Die Czardasfürstin* by Emmerich Kálmán, 1912–1913, 1961; *Die Försterchristl* by Georg Jarno, 1913), Czech operetta (*Der Graf von Luxemburg* by Franz Léhar, 1912) and German operetta (*Die keusche Susanne* by Jean Gilbert, 1913). After World War I the Slovenian National Theatre of Trieste was renewed (Italian fascists burnt down the Narodni Dom in 1920), but performed only dramatic pieces. The situation remains the same to this day, the result of which has been that many Slovenians began attending the opera house Teatro Verdi, where the atmosphere for attendance was not always hospitable and welcoming.

In our recent short conversation, the Slovenian poet Ciril Zlobec told me that fascists systematically drove Slovenian visitors out from the opera house. Even now, the Trieste Opera remains the cultural temple of Italians, *la casa italianissima*, as can be seen in the following fieldnote given by one of my informants, a professor at University of Primorska in Koper:

I attend the opera there on a regular basis due to the fact that Koper is just a few kilometres away from Trieste, and particularly now that communication is getting much easier since the physical border between Slovenia and Italy has been removed due to the Schengen agreement. I have to say that I am very satisfied with the programme of the Trieste Opera. However, when I see the entirely ignorant attitude this company systematically shows towards the Slovenian minority, also in the ways that the Slovenian language is totally excluded from the house, from its programmes, from its newsletters and so on, I become really sad that this is still happening today when the entire European Union speaks about multicultural dialogue and respect for the other. Unfortunately, it seems that Fascism in Trieste has not disappeared entirely and that it is still, in parts of the cultural life there, very alive.

By having an opportunity to meet Slovenian-speaking visitors at Teatro Verdi, as well, some of them visiting from Slovenia and some as Slovenians from Trieste, thus the members of the minority, I was often told about the systematic exclusion of the Slovenian language from the opera programmes. Some informants have noted that it is significant that one can find the synopsis in the programme in English but not in Slovenian, even though Trieste is part of the official bilingual area with an Italian-speaking majority and Slovenian-speaking minority.

1 The nineteenth century Viennese operetta was largely spread throughout the Austro-Hungarian Empire. On the social role, influence and popularity of Viennese operetta see, Crittenden 2000; Csáky 2001.

On one occasion, I had an opportunity to meet one member of the opera company administration. I asked him what the administration's policy regarding the practice of bilingualism by the company is when communicating with the public. His answer was not a total surprise to me. He said as follows: "You know very well that this is an Italian opera house, not Slovenian, and I am sure you also know that you're in Italy right now, not in Slovenia. So I don't understand your question. However, if you think of the minority, the minority has its own theatre in Trieste." As an ethnographer I tried to be an engaged trier: "That's true. But, first, that theatre is only a dramatic company. It does not produce operas or ballets. And second, the opera house in Trieste is an Italian national institution, isn't it? Due to this it is expected that it serves not only to the majority, but also to the Slovenian minority who live in Trieste and who are also acknowledged by Italian law. What do you say about that?" In the end, we both agreed that this discussion would not lead to any productive solution or change. Anyway, this ethnographic exchange was meaningful, and indicative too, in terms of the political role and cultural importance that opera programmes and other texts produced by the company play for the Trieste social atmosphere in order to engage in public relations. As we can see through this example the opera programme matters and has a great deal of cultural significance.

The Scene in Rijeka

A less blatant but still significant example of how opera companies do or do not communicate multi-ethnicity and bilingualism in this part of Europe at the beginning of the twenty-first century can be found in Rijeka, Croatia's third largest city on an inlet of the Adriatic Sea, and the host of the Croatian National Theatre, Ivan pl. Zajc. The majority of its citizens are Croats, but there is also an official Italian minority. During the eighteenth and nineteenth centuries, Rijeka, as an important seaport, was passed back and forth between the Habsburg's Austria and Hungary until being attached to Hungary for the third and last time in 1870. Although Croatia had constitutional autonomy within Hungary, the City of Rijeka was independent, governed directly from Budapest by an appointed governor, as Hungary's only international port. The Habsburg-ruled Austria-Hungarian disintegration during the closing weeks of World War I, in the autumn of 1918, led to the establishment of rival Croatian and Italian administrations in the city. Both Italy and the founders of the new Kingdom of the Serbs, Croats and Slovenians (later the Kingdom of Yugoslavia) claimed sovereignty based on their "irredentist" ethnic populations. As a result, the city found itself engaged in constant and strained Italo-Yugoslav disputes

between the two world wars. The aftermath of World War II saw the city's fate again resolved by a combination of force and diplomacy. In May 1945 Yugoslav troops occupied or liberated – depending on one's point of view – the city of Rijeka. Once occupied, the city became Croatian (i.e. Yugoslav); a situation formalized by the Paris Peace Treaty between Italy and the wartime Allies on February 1947.

The Croatian National Theatre, Ivan pl. Zajc, reflects these turbulent historical and political circumstances. The name of the theatre in Rijeka changed several times. The old Adamić civic theatre in Rijeka was replaced in 1885 by the Italian Teatro Comunale (Community Theatre) designed by famous Austrian opera architects Ferdinand Fellner and Hermann Helmer. It was directed by impresarios who for the most part engaged Italian companies. The operas performed were usually from the Italian bel canto repertoire, but French and German works were also staged. Prominent singers and composers were invited: the famous tenor Enrico Caruso appeared in *La Bohème* in May 1898, and Giacomo Puccini had an enthusiastic reception at a performance of *Manon Lescaut* in May 1895. After being called the Teatro Comunale in 1913, it was renamed Teatro Verdi after the greatest Italian opera composer, a reasonable choice, as the auditorium in Rijeka later confirmed, as the most significant aim of the theatre was opera. Because of historical and political circumstances, Croatian plays and artists had no access to the theatre till the end of 1945.

In 1946, the Croatian National Theatre was founded with two permanent theatre departments or units, the Croatian and Italian stage, and with its own opera and ballet company. This structure of the theatre is to be found today. In 1953, the theatre was given a new name after another composer, but this time it was named for the greatest Croatian composer, Ivan Zajc, who was born in Rijeka (Cihlar, 1961). The cultural transformation of the Rijeka Opera from the Italian Teatro Comunale and Teatro Verdi to Hrvatsko Narodno Kazalište (Croatian National Theatre) is meaningfully depicted in the following three postcards in the way of political contexts that marked this theatre.

In the light of the Italo-Croatian character of the city and the theatre, I recently asked the administration of the theatre whether or not their opera programmes, published within theatre's opera and ballet unit are bilingual. The publicist's answer was surprising and went like this:

No, our opera programmes are only in Croatian and not in Italian due to the fact that the Italian minority understands our language. Also, Italians have their own drama unit within the theatre, the Dramma Italiano unit. As a result, we think this is enough for them.

Fig. 5: Rijeka Opera as Teatro Comunale, phototypy, sent in 1909, published by M. Stedul in Rijeka (private collection: V. Kotnik).

Sl. 5: Opera na Reki kot "Teatro Comunale", fototipija, poslana l. 1909, objavil M. Stedul na Reki (zasebna zbirka: V. Kotnik).

Fig. 6: Rijeka Opera as Teatro Verdi, phototypy, not sent, published by Edizione M. Muscardin (private collection: V. Kotnik).

Sl. 6: Opera na Reki kot "Teatro Verdi", fototipija, neposlana, objavili Edizione M. Muscardin (zasebna zbirka: V. Kotnik).

Fig. 7: Rijeka Opera as Hrvatsko Narodno Kazalište, photography by St. Valter, published by Rima (private collection: V. Kotnik).

Sl. 7: Opera na Reki kot "Hrvatsko narodno kazalište", fotografija St. Valterja, objavil Rima (zasebna zbirka: V. Kotnik).

This answer certainly does not support any idea of making an effort to achieve equal co-existence in dealing with majority-minority relationships in a given area, and it indicates that there is still much to do in Europe in order to achieve a greater step towards true tolerance and respect for each other. Such answers did not satisfy my ethnographic curiosity. When attending opera performances there I have continued to examine this matter among the members of the Rijeka opera audience. One of my informants, a member of Italian minority in Rijeka, explained her vision of the use of Italian language within the Rijeka opera company as follows:

It is true that we have our own Italian drama company within the theatre. It is also true that Croatian opera company in Rijeka produces many Italian operas, understandably in the original language, which today is a totally normal thing, but there could be some other steps taken towards developing and advancing the presence of bilingualism in the theatre. For instance, opera programmes could be prepared in their entirety in both languages. The company could use new ways and innovative strategies for the address of different audiences. This is important not just for us, Italians in Istria, but also for the Croatian visitors. I mean, smaller opera companies should take world's most important opera houses, such as La Scala, Wiener Staatsoper or the Met, as their examples. The best opera houses all over the world are

constantly in search of something new: they broaden the repertoire, they invent new managerial strategies, they use different channels in order to reach their audiences, they use new media in order to attract younger generations ... they are flexible institutions, and they make every effort to be hospitable insofar as possible for as many people as possible. This should be the model also for more peripheral theatres, such as this one in Rijeka or those in Zagreb or Ljubljana. But as far as I can see, these second- or third-rate opera houses are far behind the leading opera houses ... not just in terms of artistic production but in terms of cultural openness too. They are unfortunately still very rigid, unprepared for new things and new challenges.

This informant's statement indicates that the way in which ethnicity is negotiated by these peripheral opera companies and their audiences, and how the cultural differences are represented and reflected upon by the theatres when communicating with the public, depends on broader social contexts and on the complex social structure of these peripheral multiethnic environments. It seems that provincialism is one of the key factors, if not the most significant one, which prevents or retards the development of mechanisms which would accelerate institutional openness, forms of urbanity, cohabitation or co-existence and social reflexivity by different social agents active on local, regional, national, interregional

and cross-border levels. Institutional openness, urbanity, cohabitation and social reflexivity have much to do with life in the cities, the regions and in the national communities. These are parameters or modes of social existence which exert influence not only on the life in the city, but on the life in city's particular institutions as well. Opera houses could accelerate the development of these forms of sociability inside and outside their walls more actively and engagingly, and, consequently, denote that the rules that make possible the co-existence of all inhabitants within a society are respected.

FINALE FROM MARIBOR AND GRAZ: OPERA HOUSE AND ITS TRANSNATIONAL PROMENADE

I suggest that the three opera companies previously mentioned do not set a good example of how a multi-ethnic identity, represented officially within an area, could, and should, be represented in the theatre. On the other hand we find the Maribor Opera, which is not located in an officially bilingual area or in an area with an official minority but is near the Austrian border, and the nearest larger Austrian urban centre, Graz, is only about 60 km away. Due to this, many of the German-speaking visitors of the Maribor Opera (the majority from Graz, and some from a small but not an officially represented German ethnic group living in Maribor) are positively surprised when they find not only a synopsis of the opera in Slovenian in the opera programmes, but also Eng-

lish and German translations. By such small curiosities, the Maribor Opera's programmes show that, as mentioned by my informant, a member of the administration, the company acknowledges not only the local language, but also the fact that German-speaking audiences from Austria are important to the company.

Maribor, a town in northern Slovenia (formerly Marburg) was marked for centuries by a strong German and Austrian impact as the city was constantly subordinate to other cities: in the era of the Austro-Hungarian Empire to Graz (the provincial capital of the Duchy of Styria) while between the two world wars and after World War II, to Ljubljana. There was no opera before the founding of the Stadttheater in 1785. From then until 1919, opera was performed only by visiting companies who were all German troupes that leased the theatre for a few seasons. The theatre had to fight for its existence, so the repertoire understandably included works of wide appeal such as farces and musical comedies. However, in the second half of the eighteenth century and the first half of the nineteenth the town's amateur dramatic society also played an important role, presenting the first opera produced in Maribor, Vincenzo Bellini's *Norma*, in 1843 and urging the construction of a new theatre. Still in use today, it opened in 1852 with Friedrich von Flotow's *Martha*, performed by a troupe from Graz. The lack of a permanent musical ensemble in the town prevented the establishment of a serious repertoire. In the later nineteenth century most musical works staged there

**Fig. 8: Maribor Opera as Marburger Stadttheater, chromolithography, sent in 1902, published by Gebrüder Mühlstein in Offenbach a. M. (private collection: V. Kotnik).
Sl. 8: Opera v Mariboru kot "Marburger Stadttheater", kromolitografija, poslana l. 1902, objavila Gebrüder Mühlstein v Offenbachu a. M. (zasebna zbirka: V. Kotnik).**

Fig. 9: Maribor Opera as Slovensko Narodno Gledališče Maribor, photography by F. Mauer, used, published by Fotolik (private collection: V. Kotnik).

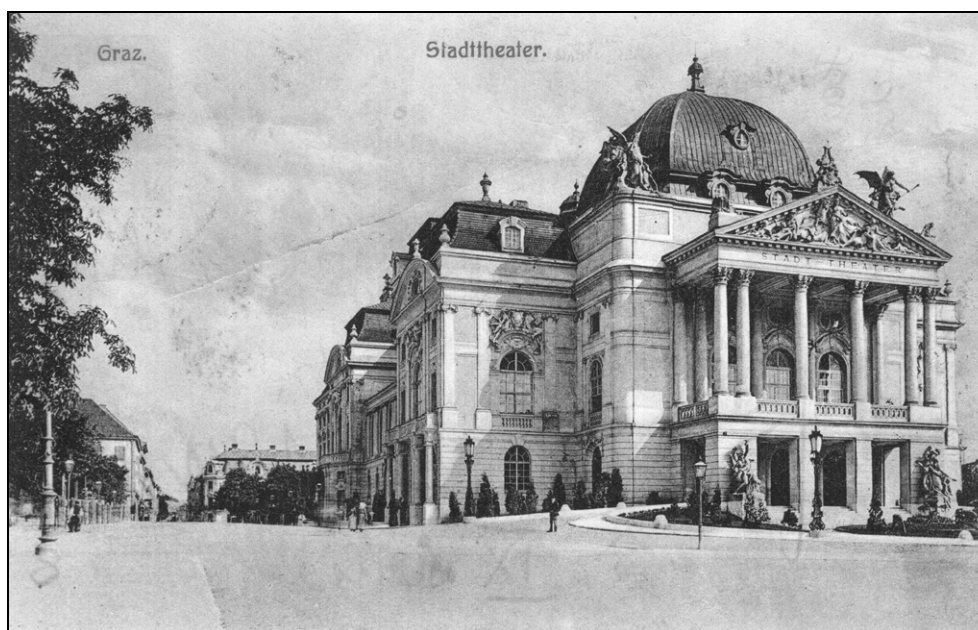
Sl. 9: Opera v Mariboru kot "Slovensko narodno gledališče Maribor", fotografija F. Mauerja, uporabljena, objavil Fotolik (zasebna zbirka: V. Kotnik).

were operettas. The theatre remained in German hands until 1919 and was thus inaccessible to the Slovenian-speaking part of the population. Within the framework of the Stadttheater the Slovenian National Theatre was founded in 1919, which was made up of three units: a drama company, an opera and ballet company, and a symphony orchestra. This transformation of today's Maribor Opera from pre-1919 German Stadttheater to post-1919 Slovensko Narodno Gledališče Maribor (Slovenian National Theatre of Maribor) is aptly demonstrated by the following two postcards.

Due to this new social circumstance, Slovenian operas, especially those of Viktor Parma (Petronio 2002), were added to the standard repertoire. When Maribor got its first Slovenian professional theatre and opera company, its musical stage gave the first notable performances and had subsequent successes in the 1920s, between 1922 and 1928 (Špendal, 1985, 16). However, the socio-political changes brought about during the time between the two wars had a particularly dramatic impact on the Maribor Opera which was forced to close its doors due to financial crisis for thirteen years (1928–1941), and then for another four years as the Nazis destroyed the Maribor theatre during World War II. The threat that Maribor could lose its opera company re-

mained and resurfaced several times after the liberation (Špendal, 1986, 227–244; also 1982). During the socialist period, the Maribor Opera was developing slowly but steadily, and reached its peak in the 1990s, when it became the leading Slovenian opera company. For twenty years, the Maribor Opera and Ballet was led by authoritative but visionary director Stane Jurgec who strove to elevate the institution to the level of other important European opera companies. In recent years, Maribor Opera has been exceptionally successful, in terms of the quality of production as well as in terms of recruitment and communication with local and foreign audiences coming from Maribor's neighbouring regions of Ljubljana, Zagreb and Graz.

A few years ago I interviewed the former director of the Maribor Opera, Stane Jurgec. In this interview, he took pains to describe how to improve the relationship with the audience, how to attract an audience to come to performances occasionally or to attract a regular attendance or even season ticket holders. A flexible opera audience management was, under his directorship, very important for Maribor Opera, particularly due to the fact that the company is located near Austrian border to the north and the Croatian border to the south. Maribor Opera has therefore engaged in several promotional activi-

Fig. 10: Graz Opera as Stadttheater, phototypy from 1908, published by Verlag L. Strohschneider in Graz (private collection: V. Kotnik).

Sl. 10: Opera v Gradcu kot "Stadttheater", fototipija iz l. 1908, objavil Verlag L. Strohschneider v Gradcu (zasebna zbirka: V. Kotnik).

Fig. 11: Graz Opera as Opernhaus, phototypy, published by Kunstverlag H. Kölz in Graz (private collection: V. Kotnik).

Sl. 11: Opera v Gradcu kot "Opernhaus", fototipija, objavil Kunstverlag H. Kölz v Gradcu (zasebna zbirka: V. Kotnik).

ties which were directed not only to a potential local audience, but also to the neighbouring Austrian and Croatian public. This kind of opera management was not only seen by Mr. Jurgec as a matter of hospitality or a kind gesture, but also a matter of managerial flexibility and cultural openness.

Yet another inspiring example of cultural appreciation of the "neighbouring other" is to be found at the *Grazer Oper*, Austria. The Graz Opera became a springboard for artists and musicians to the most important theatres in Austria and Germany. Some of its conductors, such as Clemens Krauss and Karl Böhm, later achieved international fame. The Thalia-Theater opened in 1864 and was renamed the Stadttheater in 1870. It concentrated at first on operetta, burlesque and farce, but in the twentieth century it became the town's main opera house (List, 1966). Since then, the Graz Opera has become internationally known and a welcoming place for wide multilingual audiences recruited from the local region as well as from neighbouring regions of Slovenia, Hungary and Croatia. Moreover, the Graz Opera has made a successful transformation from the municipal Stadttheater to a national Opernhaus.

The programmes found in the Graz Opera communicate informatively with multilingual audiences and the public in that the synopses are written in German, English, Italian and Slovenian. In light of this, I asked the representative of Marketing and Public Relations at Graz Opera why they pay such careful attention in preparing programmes with a multilingual synopsis. The representative replied:

The reason why we have the synopses in Italian, Slovenian and English is simple: We have quite a few visitors from these countries, and the least we can do for them is to offer them a synopsis in their own language. It is funny that they obviously consider this an unusual service. On the contrary we think, we should do much more for our foreign guests...

One of my informants, an occasional Italian visitor from Tarvisio, describes the multilingual hospitality of Graz Opera as follows:

I am very happy when I see the Italian synopsis in the theatre programme. The presentation of an opera in my native language helps me to understand what I will see on the stage. This is particularly important in the case when lesser known operas are staged.

By one of the Slovenian visitors I was told:

I see the Slovenian synopsis within the theatre programme as a very kind gesture of the Graz Opera. It really makes me feel welcome. It is a small gesture, but very nice, and I appreciate it very much. I like to come here.

We could say that the opera programmes of Maribor and Graz Opera represent the productive point where commercial interest meets cultural appreciation. That is to say, there is a convergence of interest between the company's interest to earn money from the box office and the cultural needs of the non-local consumers who attend a particular opera house on a more or less regular basis. All these examples of opera programmes show how different opera companies "perform themselves". If, for instance, the otherwise excellently informative opera programmes of the Trieste Opera indicate a general lack of appreciation of the Slovenian-speaking minority in the house, those of the Graz Opera display their managerial flexibility (see Tajtakova 2006, Towse 2003, Vaill 1990) as well as openness and hospitality² for, for instance, their neighbouring Slovenian audience. Thus, the performative work within such cultural organizations is not just confined to the creation and reproduction of particular operatic works but is also engaged, in relation to some broader socio-historical events, in other acts of self-presentation. If the Italian-speaking visitors of the Trieste Opera do not, as a rule, even recognize the symbolism behind the absence of the minority's language in the opera house, the Slovenian-speaking visitors usually perceive the exclusion of the Slovenian language from the programmes as a direct political act reflecting the company's lack of appreciation for the Slovenian minority in Trieste.

Thus the opera programme accomplishes a number of cultural acts, as Atkinson points out in his operatic ethnography. Our five examples indicate that the opera programme can enact social matters and situations that go far beyond the performance of a given opera, of a particular performance or of a particular opera company. Through the opera programme, international, national, regional or local politics, social problems, and matters of identity and ethnicity can be performed and negotiated, represented or misrepresented, appreciated or ignored. The opera programmes are themselves part of a nexus of exchange that is partly material and partly symbolic. They help to enact the cultural work of the opera company itself, to cultivate the taste of the patrons, sponsors and audiences, to frame the politics and social issues, and to convey messages concerning matters of ethnicity, nationhood and cultural difference.

Each and every case in this article in its final instance indicates some interregional, intercultural, multicultural and transnational aspects and contacts between different national environments. In terms of opera audiences, their cultural itineraries, migrations and attending practices, the opera houses placed within cultural centres

2 On hospitality as a urban form of life, as a fine poetic art of sociality, as a means of balancing a range of social situations and boundaries, or as a tiny gesture practiced among people in a city or in a community for tolerable relationships between different populations, such as "locals", "natives", "newcomers", "strangers", "foreigners", "tourists", "members of majority", "members of minority", see Derrida, Dufourmantelle, 2000; Gotman, 2004; Wald, Leimdorger, 2004; Bottin, Calabi, 1999.

like Austria's Graz and Klagenfurt, Italy's Trieste, Slovenia's Ljubljana and Maribor, also near Croatia's Rijeka and Zagreb, are – in spite of several problems indicated in this article – no doubt intensely connected. However, it has been demonstrated that there is still a lot work to be done in order to improve and foster interregional, cross-border collaboration and transnational cultural migration, and by this contribute to the experience of social mutuality and open co-existence. This is particularly important as the central idea of this paper came from the presumption (which finds its justification in many cases from the history of culturally developed European places) that the all over the world, opera culture and its public can be a reliable barometer of the social development, refinement and urbanity of a particular place, city, region or country, and should be a stronger promotional agent of social tolerance, mutual respect, and common cultural values. Hopefully, contemporary opera houses can make vital contributions to

the balance of cultural differences in the future as they have done many times and in numerous ways in the past. Ethnicity, nationhood, geographical provenance, language and other parameters of social diversification that usually divide individuals, groups and entire communities, can be renounced at the opera at least for a moment – if not for some other reason, for the sake of the magic that only, if I may use the words of American historian Herbert Lindenberger (1984), this *extravagant art* is able to offer. All in all, the opera house is not necessarily an institution that divides and classifies. It can also be a place that integrates and unites. As a matter of fact, all opera houses presented in this article, functioned in the past and continue to function more or less successfully as international institutions and transnational venues. But the attendance of these national operas would be even more hospitable and thrilling if they would go postnational.

NEKAJ ETNOGRAFSKIH OPOMB H KOMUNICIRANJU OPERNIH HIŠ PREK OPERNEGA PROGRAMA Z OBČINSTVOM IN JAVNOSTJO NA VEČETNIČNIH OBMOČJIH ISTRE, TRSTA, KOROŠKE IN ŠTAJERSKE

Vlado KOTNIK

Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijeva 1

Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije, SI-6000 Koper, Titov trg 5

e-mail: vlado.kotnik@zrs.upr.si

POVZETEK

V članku preučujemo vlogo, načine in strategije opernih hiš, ki delujejo na specifičnih večetničnih območjih severovzhodnega Jadrana in avstrijske Koroške, pri zastopanju večkulturne socialne strukture svojih mest, okolij, regij ali nacionalnih sredin. Preden v članku podamo kratek etnografski pregled specifičnosti in svojskosti opernih hiš v izbranih večetničnih regijah, predstavimo nekaj konceptualnih nazorov, po katerih je sodobna opera institucija kompleksne kulturne performance in prizorišče številnih družbenih vlog. Operne hiše so namreč že stoletja nadnacionalna sprehajališča in večkulturna prizorišča, kjer se ljudje iz različnih kulturnih okolij, z različnimi etničnimi identitetami in nacionalno ali kakšno drugo pripadnostjo zbirajo oziroma srečujejo na skupnem kraju iz relativno skupnega razloga in s skupnim ali sorodnim namenom, in sicer da bi zadovoljili svoje kulturne potrebe in si izmenjevali skupne kulturne vrednote. Zaradi svojega večkulturnega, mednarodnega in nadnacionalnega značaja je opera vedno presegala državne meje, družbene ločnice in etnična razhajanja med občinstvom, saj je spodbujala kulturne migracije, medkulturno izkušnjo, sodelovanje in večkulturno izmenjavo. V okoljih, ki le s težavo sprejemajo svoj večetnični in dvojezični oziroma večjezični značaj, lahko besedila, ki nastanejo v opernih hišah, kakor so denimo operni programi, katerih prvenstveni namen je komunicirati z občinstvom in javnostjo, opozorijo na probleme, povezane z nacionalno identiteto, etničnostjo, mejnostjo in migracijami. Z uporabo etnografskega pristopa bomo v članku predstavili tri operne hiše, ki delujejo na večetničnih območjih z uradno priznano manjšino (Celovec v Avstriji, Trst v Italiji in Reka na Hrvaškem), in prikazali, ali zadostno ali pomanjkljivo odsevajo medkulturno in večkulturno lego okolja. Na koncu bomo njihovo javno podobo in komunikacijsko delovanje primerjali z delovanjem operne hiše v Mariboru (Slovenija) in Gradcu (Avstrija), ki sta se uveljavili po konstruktivni in odprti komunikaciji z večetničnim občinstvom in javnostjo. Če strnemo: članek preučuje, kako različne operne hiše komunicirajo s svojim občinstvom in javnostjo z ozirom na večetnični in večkulturni značaj okolja, v katerem delujejo.

Ključne besede: operna hiša, občinstvo, etničnost, nacionalna identita, komuniciranje, kulturna migracija, multikulturalizem

BIBLIOGRAPHY

- Anderson, B. (1991[1983]):** *Imagined Communities: Reflections on the Origins and Spread of Nationalism*. London - New York, Verso.
- Atkinson, P. (2004):** "Performance and Rehearsal: The Ethnographer at the Opera." In: Seale, C., Gobo, G., Gubrium, J. F., Silverman, D. (eds.): *Qualitative Research Practice*. London, Sage, 94–106.
- Atkinson, P. (2006):** *Everyday Arias: An Operatic Ethnography*. Lanham, Altamira Press.
- Bottin, J., Calabi, D. (1999):** *Les étrangers dans la ville: Minorités et espace urbain du bas Moyen âges à l'époque moderne*. Paris, Éditions de la Maison des sciences de l'homme.
- Charna Lynn, K. (2005):** *Italian Opera Houses & Festivals*. Lanham (Maryland), The Scarecrow Press.
- Cihlar, V. (1961):** "Kroz historiju riječkog kazališta" [Through the History of the Theatre in Rijeka]. *Kazališni list*. Osijek, 1–4.
- Crittenden, C. (2000):** *Johann Strauss and Vienna: Operetta and the Politics of Popular Culture*. Cambridge (UK), Cambridge University Press.
- Csáky, M. (2001):** *Ideologie der Operette und Wiener Moderne: Eine kulturhistorischer Essay zur österreichischen Identität*. Vienna, Böhlau Verlag Gesellschaft.
- Derrida, J., Dufourmantelle, A. (2000):** *Of Hospitality*. Trans. Rachel Bowlby. Stanford (CA), Stanford University Press.
- Dugulin, A., Pavan, G., Riccesi, D., Tamburini, D. (1988) (eds.):** *Disegni per il Teatro Comunale di Trieste*. Monfalcone, La Laguna.
- Gellner, E. (1987):** *Nations and Nationalism*. Oxford, Basil Blackwell.
- Gotman, A. (2004) (ed.):** *Villes et hospitalité: Les municipalités et leurs "étrangers"*. Paris, Éditions de la Maison des sciences de l'homme.
- Hobsbawm, E. (1990):** *Nations and Nationalism Since 1780: Programme, Myth, Reality*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Kotnik, V. (2010):** *Opera, Power and Ideology: Anthropological Study of a National Art in Slovenia*. Frankfurt, Peter Lang Verlag.
- Levi, V., Botteri, G., Bremi, I. (1962) (eds.):** *Il Comune di Trieste*. Udine, Del Bianco.
- Lindenberger, H. (1984):** *Opera: The Extravagant Art*. Ithaca (NY), Cornell University Press.
- List, R. (1966):** *Oper und Operette in Graz*. Graz, Oberösterreichischer Landesverlag.
- Petronio, P. (2002):** Viktor Parma. *Oče slovenske opere [Viktor Parma. The Father of the Slovenian Opera]*. Trieste, Mladika.
- Sachs, H. (1987):** *Music in Fascist Italy*. London, Weidenfeld and Nicholson.
- Špendal, M. (1982):** "Začetki slovenske opere v Mariboru" [The Beginnings of the Slovenian Opera in Maribor]. In: Cvetko, D. (ed.): *Slovenska opera v evropskem okviru [Slovenian Opera Within the European Frame]*. Ljubljana, Musicological Institute of Scientific Research Centre, Slovenian Academy of Sciences and Arts, 56–67.
- Špendal, M. (1985):** "Slovenske novitete v repertoarju mariborske operne hiše po osvoboditvi" [The Slovenian Novelties Within the Repertoire of Maribor Opera House After the Liberation]. In: *Sodobna slovenska operna ustvarjalnost [The Slovenian Contemporary Operatic Creativity]*, special issue of *Gledališki list*, 40. Maribor, SNG Maribor, 16–19.
- Špendal, M. (1986):** "Mariborska opera od leta 1928 do 1941" [Maribor Opera from 1928 to 1941]. *Časopis za zgodovino in narodopisje [Journal for History and Ethnography]*, 57(2). Maribor, 227–244.
- Tajtakova, M. (2006):** "Flexibility of Strategic Choices in an Opera House Management". *International Journal of Business Environment*, 1(3). Olney (UK), 365–381.
- Thiesse, A.-M. (1999):** *La création des identités nationales*. Paris, Seuil.
- Towse, R. (2003):** "Opera". In: Towse, R. (ed.): *A Handbook of Cultural Economics*. Cheltenham (UK) - Lyme (US), Edward Elgar Publishing, 342–348.
- Vaill, B. P. (1990):** *Managing as a Performing Art*. San Francisco, Jossey-Bass Publishers.
- Wald, P., Leimdorger, F. (2004) (eds.):** *Parler en ville, parler de la ville: Essais sur les registres urbains*. Paris, Éditions de la Maison des sciences de l'homme.

ARHITEKTURA CERKVA NAD MESTNIMI VRATI NOTRANJEGA OBZIDJA
V KOPRU IN ORATORIJA SV. JAKOBA NAD POLJSKIMI VRATI V PIRANU

Darko LIKAR

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za arhitekturo, SI-1000 Ljubljana, Zoisova 12

e-mail: darko.likar@arh.uni-lj.si

IZVLEČEK

Raziskava obravnava arhitekturo cerkva nad mestnimi vrati starega notranjega koprškega obzidja. Postavitev cerkva nad vrata starih mestnih obzidij je v Istri svojevrstna zanimivost in je pomembna za odkrivanje ostankov starih obzidij, ki so jih po razširitvi mest prebivalci nerazpoznavno vkomponirali v prostorsko strukturo mest. Ker so v stoletjih postopno izgubile svojo funkcijo tudi cerkve, postavljene na oboke mestnih vrat, so potonile v pozabo. Raziskovanje pojava gradnje cerkva nad starimi vhodnimi stolpi v mestu je pomembno za razkrivanje arhitekturnega in mestnega razvoja ter stavbne zgodovine izginjajočega fenomena. V Kopru so vidni ostanki štirih cerkva (od sedmih dokazano obstoječih) nad mestnimi vrati, ki jim lahko sledimo od prvega ohranjenega mestnega načrta iz leta 1619 do danes. V Piranu je nad Poljskimi vrati edina v celoti ohranjena nekdanja cerkev danes spremenjena v stanovanje. Zato je izjemno pomembna za rekonstrukcijo izgubljenega znanja o obzidjih in z njimi povezanih cerkva.

Ključne besede: cerkve nad mestnimi vrati, Koper, Piran, arhitektura obzidja, Poljska vrata v Piranu

SINTESI

ARCHITTEURA DELLE CHIESE ERETTE SULLE PORTE DI CITTÀ DELLE MURA INTERNE
DI CAPODISTRIA E DELL'ORATORIO DI SAN GIACOMO SOPRA LA PORTA CAMPO
A PIRANO

La ricerca analizza l'architettura delle chiese che sorgono sopra la porta di città nelle mura interne di Capodistria. La costruzione delle chiese sopra le porte delle vecchie mura rappresenta un'interessante peculiarità istriana ed è importante per il ritrovamento dei resti di vecchie mura. Con l'estensione delle città gli abitanti le incorporavano nella struttura cittadina rendendole così non più riconoscibili. Attraverso i secoli anche le chiese costruite sugli archi delle porte cittadine hanno perso la loro funzione finendo dimenticate. Lo studio del fenomeno della costruzione della chiesa sopra le vecchie torri all'ingresso in città è importante anche perché svelano lo sviluppo architettonico e urbano e la storia della costruzione di questo tipo d'intervento, memoria che si va perdendo. A Capodistria sono visibili i resti di quattro chiese (delle sette di cui è stata provata l'esistenza) sopra le porte cittadine e di cui è possibile ricostruire e seguire la storia dalla prima pianta cittadina conservata del 1619 sino ad oggi. A Pirano sulla porta Campo sorge l'unica ex chiesa completamente conservata e oggi trasformata in abitazione. Riveste eccezionale valore perché ci permette di recuperare le conoscenze oramai perse sulle mura e le chiese ad esse legate.

Parole chiave: le chiese erette sulle porte cittadine, Capodistria, Pirano, architettura fortificata, porta Campo di Pirano

UVOD

Na cerkve nad oboki mestnih vrat starih obzidij v Istri so opozorili: Fini leta 1619 v načrtu Kopra, škof Naldini leta 1700 v cerkvenem opisu mesta in škofije Koper ter Caprin leta 1905 v svoji monografiji *L'Istria Nobilissima*. Razen splošnih informacij o pojavu, ki ga raziskujemo, danes ni ničesar znanega. Odprto ostaja vprašanje nedostopnosti do pojavov, ki jih želimo raziskati: zaradi zasebnega lastništva, zaprtosti in birokratskih ovir pri dostopu do arhivskega gradiva za raziskovalce ter pospešenega materialnega uničevanja kulturne dediščine v imenu "napredka". Zaradi tega izginjajo zadnji materialni dokazi o posebni spretnosti in vrhunskih arhitekturnih dosežkih prednikov, ki jih je mogoče le s težavo odkriti. Na Finijevem načrtu iz leta 1619 je ohranjenih sedem cerkva nad mestnimi vrati. Na katastrih iz 1818. in 1819. leta so še vrisane tri cerkve na mestnih vratih, katerih ostanke lahko zasledimo še danes. Na katastru iz 1912. leta portikov starih mestnih vrat ni več. Ker zadnje ohranjene ostanke sodobniki pospešeno odstranjujejo ob posegih v prostor, obenem izginjajo zadnje možnosti, da bi pojav natančneje osvetlili, raziskali in ostanke predstavili kot mestno zanimivost, namenjeno tudi zahtevnejšim obiskovalcem.

Z raziskavo želimo opozoriti na pomemben arhitekturni pojav, ki izginja pred našimi očmi, še preden bo dokončno izbrisan. Fenomen cerkva nad mestnimi vrati povezuje tri najpomembnejše elemente obstoja mesta Koper in njegove zgodovine razvoja: mestna vrata s cerkvami nad oboki vhodnih stolpov in staro notranje mestno obzidje.

Generacije pred nami so nam v sodobno uporabo izročile svoj dosežek, nastal skozi stoletja izboljšav. Gre za vrhunsko izoblikovan prostor naše kulturne dediščine, z vsemi njegovimi zanimivostmi in privlačnostmi, namenjen ustvarjanju novih presežnih razvojnih možnosti in za predajo oplemenitenega ter izboljšane prostora v kontinuiteto zanamcem.

MATERIALI IN METODE

Materiali

V virih od VIII. do XIV. stoletja in kasneje je navedeno (Caprin, 1905, 172), da je v Istri nad starimi mestnimi vrati stalo trinajst cerkva.¹ Labin in Novigrad sta imela po eno cerkev nad starimi mestnimi vrati, Izola in Piran sta imela na obokih mestnih vrat po dve cerkvi, Koper je imel največ cerkva, sedem.

Cerkve nad mestnimi vrati so izjemno zanimiv in pomemben pojav za mestno zgodovino in razvoj mest.

Ker so bile vse omenjene cerkve zgrajene nad oboki starih mestnih vrat, so pomembne tako za raziskavo in rekonstrukcijo starih, največkrat izgubljenih obzidij kot tudi nekoč najpomembnejših točk ob vstopu v mesto. Posebno zanimive so bile cerkvice v Kopru, tako zaradi števila, starosti, edinega označevalca starega notranjega obzidja, kakor tudi zaradi posebne arhitekturne in tehnično-gradbene spretnosti, s katero so stari mojstri gradili pojav na meji zmožnosti. Posebnosti gradnje cerkvic na stari stavbarski strukturi v Kopru je občudoval že škof Naldini v svoji knjigi z opisom mesta in škofije Kopra leta 1700 (Darovec, 2001, 111). Od sedmih koprskih mestnih vrat s cerkvico zgoraj so vidno ohranjeni ostanki treh opornih sistemov nekdanjih obokov mestnih vrat. Pri dveh od teh, Bošadraških vratih in Pretorskih vratih, je deloma ohranjeno tudi spominsko obeležje, ki so ga pustili za ohranitev spomina na pomemben pojav prihodnjim generacijam ob odstranitvi obokov ozkih portikov starih mestnih vrat nad ulico.

Danes je od vseh istrskih cerkvic ostala v celoti ohranjena ena sama, predelana v stanovanje: cerkva-oratorij sv. Jakoba nad starimi mestnimi Poljskimi vrati v Piranu. Ostale so predelane do nerazpoznavnosti, njihovi ostanki pa so skriti pod mestnimi ometi in zidovi hiš, ki so bile zgrajene z naslonitvijo na stara mestna vrata. Ohranjena v predelani in na zunaj nevidni obliki so ostala tudi zadnja v Istri zgrajena Velika mestna vrata v Labinu, nad katerimi je stala cerkva *San Fior*.

Predmet naše raziskave so bila koprška mestna vrata s cerkvami nad njimi in stara Poljska vrata z molilnico sv. Jakoba nad njimi. Cilj naloge je bil osvetliti pomemben pozabljen pojav, ohranjen le v redkih arhivskih virih (Darovec, 2001; Caprin, 1905 in trije stari mestni načrti) in skromnih materialnih ostankih na terenu; izluščiti in ponovno združiti zadnje ohranjene zanesljive dele arhitekturnih členov v čim bolj popolno arhitekturno rekonstrukcijo izginjajočega pojava. S tem bi javnosti bolj približali originalni videz izginjajočega pojava, le-to bi opozorili tudi na pomemben del zgodovine, ki nepovratno izginja pred našimi očmi, ter ohranili zbrano in obdelano gradivo za prihodnje generacije.

Pri ugotavljanju, kako so nekoč izgledale cerkve nad mestnimi vrati, smo uporabili že znane arhitekturne metode in tehnike raziskav, izvedene na osnovi kabinetnega zbiranja informacij o pojavu, terenskega opazovanja, meritev dostopnih prostorov in ostankov, iskanja podobnih pojavov iz drugih okolij in vključevanja strokovnih izkušenj iz podobnih raziskav na področju prenovne arhitekturne dediščine. Naloga se je začela pri iskanju primernega izhodiščnega arhitekturnega modela za vsak specifičen pojav mestnih vrat na terenu, ki je bil nato z modeliranjem na osnovi novopridobljenih podatkov nenehno dopolnjevan, s čimer smo lahko izostrili

1 Caprin našteje dvanajst vrat. Trinajsta vrata so narisana na Finijevem načrtu (ASV, SM, b. 223, 1).

posamezne zgodovinske faze in izpopolnili fazni prikaz zgodovinskega razvoja pojava ali njegove strukture. Rezultati so razvrščeni kronološko, s pregledom reševanja problematike, in vsebinsko, z zaporedjem od pomembnejšega k manj pomembnemu.

V Istri je Caprin opozoril na dvanajst cerkva, zgrajenih nad oboki mestnih vrat (Caprin, 1905, 172). V Kopru je naštel šest cerkva nad vrati, vendar ima Finijev načrt mesta iz leta 1619 (ASV, SM, b. 223, 1) prikazana še sedma vrata s cerkvijo nad njimi, ki pa jih ne imenuje. Na osnovi raziskave arhivskih virov smo zanje našli najverjetnejše ime: Stolna vrata.

Na Finijevem načrtu Koprja so poleg šestih vrat narisana tudi sedma, ki so brez imena. V statutu mesta iz leta 1668 so v IV. knjigi, v 1. poglavju, na str. 101, našeta imena vseh dvanajstih vrat (Margetić, 1993, 161). Poleg enajstih imen, ki se ponavljajo v literaturi, so tu edinkrat omenjena tudi Stolna vrata. Ker ležijo neimenovana Finijeva vrata na drugi najpomembnejši mestni ulici, ki vodi naravnost od morskih, to je pristaniških vrat, do stolnice, gre nedvomno za ista notranja mestna vrata. Ta vrata so v četrti Zubenaga, zato lahko iz Naldinijevega opisa cerkva mestnih vrat (po izročilu in želji bratovščine pomorščakov po premiku stare cerkve sv. Nikolaja bližje pristanišču) sklepamo, da je imenovana cerkev stala nad notranjimi mestnimi vrati, na katerih je Fini označil cerkev brez imena.

Tako lahko Caprinov spisek dvanajstih mestnih vrat s cerkvijo nad njimi zanesljivo dopolnimo še z enim vrati. Trinajst poznanih cerkva, zgrajenih nad obokih mestnih vrat v Istri, je razporejenih po naslednjih krajih:

1. Nad Velikimi vrati v Labinu (*porta Maggiore di Albona*) je stala cerkev *San Fior*.
2. Nad glavnimi vrati v Novigradu (*porta principale*) je stala cerkev sv. Odrašenika (*San Salvatore*).
3. Nad morskimi vrati v Izoli (*porta a mare*) je stala cerkev sv. Jerneja (*San Bartolomeo*).
4. Nad kopenskimi vrati v Izoli (*porta di terra*) je stala cerkev sv. Andreja (*Sant'Andrea*).
5. V Piranu je nad Poljskimi vrati (*porta Campo*) stala cerkev (oratorij) sv. Jakoba (*San Giacomo*).
6. Nad vrati Marzana (*porta Marzana*) je po izročilu stala kapela, posvečena sv. Mohorju (*Sant' Ermacora*).
- Koper se je predstavil s šestimi cerkvicami, posajenimi na oboke starih mestnih vrat.
7. Izolska vrata s cerkvico sv. Sofije (*porta Isolana: Santa Sofia*).
8. Bošadraška vrata s cerkvico sv. Lovrenca in Donata (*porta Bussardaga, Busedraga: Santi Lorenzo e Donato*).
9. Vrata sv. Petra s cerkvico sv. Štefana (*porta San Pietro: San Stefano*).
10. Vrata sv. Tomaža z istoimensko cerkvico (*porta San Tomaso: San Tomaso*).
11. Pretorska vrata s cerkvico Vseh svetih (*porta Pretorio: Ognissanti*).

12. Nova vrata s cerkvico sv. Marjete (*porta Nuova: Santa Margherita*).

13. Stolna vrata s cerkvico sv. Nikolaja (*porta Domo: San Nicolo*).

Od vseh trinajstih vrat v Istri so danes fizično ohranjena le Poljska vrata s prostorom nekdanje cerkvice v Piranu in Velika vrata v Labinu s skritimi ostanki cerkvice *San Fior*.

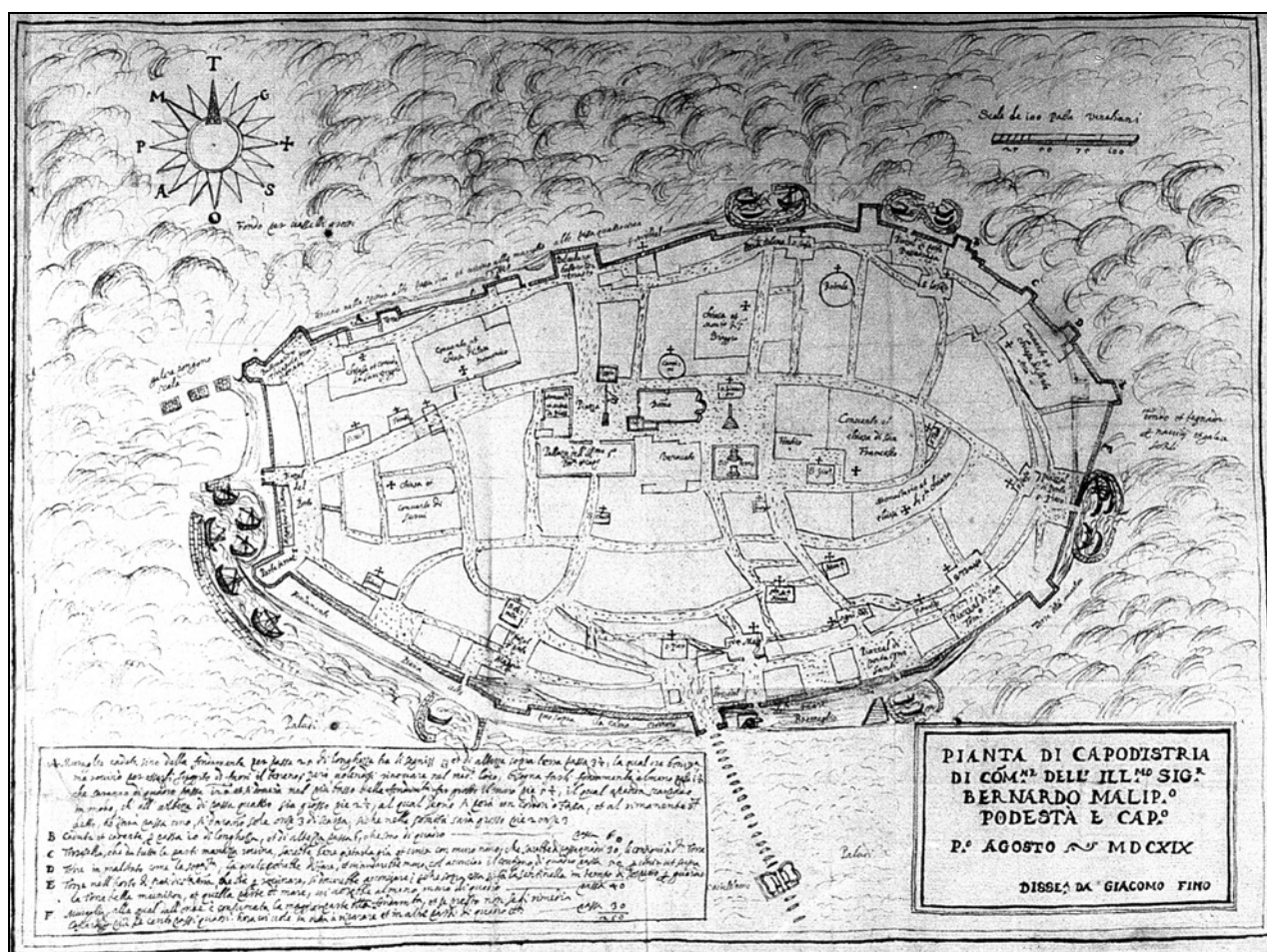
V Kopru so vidni ostanki treh takih vrat, nad katerimi je nekoč stala cerkev, medtem ko se druge štiri še vedno skrivajo le v okvirno poznanih situacijah, v zidovih so sednjih stavb in pod današnjimi tlaki.

Najprej bodo v poglavju o materialih predstavljeni razpoložljivi arhivski viri in obdelava le-teh, v razdelku o metodah bodo prikazani načini razkrivanja pozabljenega, v poglavju o rezultatih obstoječe stanje na terenu z arhitekturno raziskavo, v diskusiji pa bo podan zaključek s pomenom rezultatov.

Finijev prikaz cerkva nad mestnimi vrati iz leta 1619

Fini na načrtu mestnega tlorisa iz leta 1619 (ASV, SM, b. 223, 1 – originalen načrt ima vidne popravke, kopija – Caprin, 1905, 104, je risba Giulia de Franceschija, [signatura risbe: *G.D.F. dis.*]) na poseben način označi sedem cerkva nad oboki vrat starega notranjega mestnega obzidja.

Cerkev na stičišču Kidričeve, Budičinove in Glagoljaške ulice je narisana v obliki črtnega programskega načrta. Načrt cerkve nad mestnimi vrati zapira ulico z dvema debelima prečnima zidovoma in vratnima odprtinama širine morskih mestnih vrat. V nadstropju načrt poudarja seganje povečanega gornjega prostora v obe bočni stavbi. Križ nad tlorisnim načrtom istočasno označuje arhitekturno tipologijo manjših cerkva in podaja ključ za branje drugih simbolov upodobitve. Cerkve nad temi mestnimi vrati ne imenuje. Tehnična in projektantska spretnost načrtovanja v merilu z obvladovanjem upodabljanja in simbolične govornice jasno opredeljuje Finijev poklic arhitekta. Neimenovana cerkev kaže, da je bila v času nastanka načrta le-ta verjetno že opuščena, vendar je bilo izročilo o nekdanji cerkvi še živo. Načrt z vsemi elementi nedvomno prikazuje cerkev nad mestnimi vrati in ne morda le kapele v pritličju. Njeno poimenovanje že čez osemdeset let povzroča preglavice tudi škofu Naldiniju (Darovec, 2001, 121). Cerkev je namreč ležala v stari četrti Zubenaga, ob območju, imenovanem Musella, med dvema pomembnima cerkvama: cerkvijo sv. Nikolaja na začetku ulice in med stolnico na zaključku ulice. Ker so imenovali mestna vrata sv. Nikolaja tudi vrata ob stolpu istoimenske cerkve ob trdnjavi Belveder, je bila zmešnjava popolna (za to cerkev veljajo imena: vrata starega sv. Nikolaja, Stolna vrata, Zubenaška vrata in Muselska vrata). Za nekaj mestnih vrat na zunanjem obzidju pa poimenovanja Vrata sv. Martina, Pristaniška vrata in Morska vrata. Notranja

Sl. 1: Giacomo Fini je leta 1619 izdelal načrt mesta Koper z obzidjem in v prikriti obliki tudi staro notranje obzidje. Potek notranjega obzidja je definiral s posebnimi arhitekturnimi oznakami za kapele nad starimi mestnimi vrati (ASV, SM, b. 223, 1, z dovoljenjem Ministero per i beni culturali e le Attività Culturali, n. c. atto n. 46/2010).

Fig. 1: In 1619 Giacomo Fino created the city plan of Koper including city walls and also the concealed old inner city walls. The course of the latter is defined by special architectural marks designating chapels above the old city gates (ASV, SM, b. 223, 1, with permission of Minister oper i Beni culturali e le Attività Culturali, n. c. atto n. 46/2010).

mestna vrata s kapelo so stala ob križišču Kidričeve, Budičinove in Glagoljaške ulice, med pročelji hiš Kidričeva 25 in 22.

Po najdbi zunanjskega okna romanske bifore pred nedavnim (v notranjosti zahodne stene vogalne hiše na Kidričevi ulici št. 23) je postala zanesljiva tudi nekdanja lega stavbe, ki je bila do tedaj izgubljena. Stena bifore je zanesljivo opredelila lome pročelja in ulične stavbne linije, ki določajo mere in lego nekdanje stavbe. Stavba portika mestnih vrat je čez ulico segala 5,00 m in 6,20 na drugi strani. Široka je bila do 10,00 m. Opuščene cerkvene stavbe nad mestnimi vrati velikokrat označujejo spominska znamenja v bližini. V vogalu sosednje

hiše je danes prazen tabernakelj, postavljen v spomin na opuščeno cerkev. Finijev tloris poudarja, da je stavba v nadstropju segala iz ulične linije globlje v obe hiši.²

Fini je uporabljal za označevanje sakralnih stavb v mestnem načrtu jasno znakovno tipološko arhitekturno hierarhijo stavb, s katero je razvrstil objekte po pomenu. Najpomembnejšo stolno cerkev in mestni stolp s prizidkom je prikazal v dvobebelinskem načrtu tlorisa brez dodatnih znakov, z napisom "Domo" v sredini stavbe. Druge večje cerkve in samostane s cerkvijo je narisal z obrišom v dejanski obliki ter križem na mestu, kjer je ležala ali še leži cerkev. Situacijo pomembne samostanske cerkve od ostalega kompleksa je ločil s črto. Večje cerkve

² Lego vrat je Fini na načrtu pomaknil proti središču, kar dokazuje izbrisana črta pred vrati.

in samostane s cerkvami poleg označbe s križem je opremil še z napisi imen v tlorisu. Manjše arhitekturne cerkvene stavbe je tipološko ločil s križem nad tlorisom ali izven njega in z imenom stavbe v njem. Enako je postopal za obe rotundi, ki ju je razvrstil v nov centralen tip stavbe s krogom, v katerem je ime, s križem nad krožnim znakom pa jih je uvrstil med manjše sakralne objekte. Osnovni namen lociranja tipološko arhitekturno opredeljenih cerkva v fortifikacijski načrt mesta je jasna prostorska orientacija v velikem mestu za srednjeveške razmere: s tisoč hišami – za tiste, ki mesta ne poznajo.

Ker je Fini izdeloval predvsem utrdbeni načrt mesta, je posebno skrbno opredelil nov arhitekturni tip cerkva nad starimi mestnimi vrati in njihove specifične značilnosti. Za izoblikovanje novega tipa arhitekturne oznake cerkva nad mestnimi vrati je vzel kot izhodišče simbol manjših cerkva, postavljen nad ulico ali ulično križišče, s čimer je definiral vstope in izstope ter prehode skozi portik.

Prostorsko značilnost posameznih mestnih vrat je prikazal z lego vhoda in prehoda ulice, situacijo ulice v odnosu do tlorisne oblike stavbe ter konstrukcijskim načinom vpetja in naslonitve zgradbe v okoliški prostor. Poleg navedenih oznak je za opredelitev značilnosti posameznih mestnih vrat simbole kombiniral še s črtnim in dvodebelinskim izrisom načrtov tlorisov. Na ta način je natančno opredelil lego in karakteristično značilnost posamezne arhitekture mestnih vrat s cerkvijo nad njimi. Poleg notranjih mestnih vrat s cerkvijo zgoraj v današnji Kidričevi ulici, na osnovi katerih je izoblikoval splošen arhitekturni tip, je posameznim prostorskim in arhitekturnim značilnostim prilagodil tudi vseh šest preostalih cerkva nad starimi mestnimi vrati Kopra.

Branje arhitekturne tipologije najstarejšega mestnega načrta nam pomaga rekonstruirati izgubljene značilnosti posameznih mestnih vrat.

Izolska vrata je predstavil s tremi prehodi in tremi vogali, ujetimi v stavbni blok, medtem ko je četrti vogal prost in obrnjen z vhodom proti istoimenskim vratom na zunanem obzidju. Simbol tlorisa je označen s cerkvenim znamenjem in imenom kapele, ležeče nad obokom portika (*s. Sofia*).

Tloris Bošadraških vrat je prikazal s tremi prehodi in tremi stranicami, ujetimi v stavbno tkivo, ter s prosto severno vhodno stranico.

Značilnost Vrat sv. Petra s cerkvijo sv. Štefana nad njimi je označil v tlorisu kot vhodni stolp s tremi prehodi v ulico in glavnim, v delno prostem, čelnem zidu stolpa. Drugo je označil po ustaljenem redu in imenoval cerkev "*s. Stefano*" nad obokom vrat.

Tudi cerkev sv. Tomaža nad obokom istoimenskih vrat je označil s prostim čelnim zidom in vrati, podobno

kot cerkev "*s. Stefano*". Posebnost tlorisa Vrat sv. Tomaža je Fini nakazal s poudarjanjem čelnih vrat in odnosom do sosednje kapele, ki ju loči stavba, enako ši-roka kot kapela, le za polovico izmaknjena pred čelno pročelje nekdanjih mestnih vrat.

Pretorska mestna vrata je Fini označil z novim imenom, po cerkvi Vseh svetih (*Ogni santi*), in z znaki za cerkev nad oboki mestnih vrat. Značilnost prikazanega tlorisa je Obzidna ulica za mestnimi vrati, ki se nadaljuje malo nižje, skozi stolp, nato za obzidjem proti nekdanjemu "*Collegio dei nobili*". Glavni vhod in izhod prehoda skozi portik na Brolo sta bila v centru pročelja. Fini je poudaril zoženost čelne fasade mestnih vrat in ujetost obeh vogalov v stavbne bloke.

V nadaljevanju Obzidne ulice na zahod je Fini označil Nova vrata s cerkvijo sv. Marjete nad oboki vrat. Simbolni načrt teh vrat kaže vhodni stolp s štirimi prehodi. Kot posebnost teh mestnih vrat je poudaril čelni zid z glavnim vhodom.

Fini je s posebno grafično in simbolno govorico na shematski mestni tloris v merilu memoriral večplastne podatke tako, da si je poleg lege in dimenzij označil bistvene in presežne informacije. V načrt v kodirani obliki je vrisal notranje obzidje, ki ga v mestnem načrtu spet zasledimo šele čez dvesto let, v franciscejskem katastru in katastru Luigija Strade iz leta 1819 (DAT, Strada). Takrat z zadnjimi preostalimi tremi mestnimi vrati.³

NALDINIJEV OPIS CERKVA NA OBOKIH MESTNIH VRAT IZ LETA 1700

Škof Pavel Naldini je leta 1700 v prvem poglavju druge knjige *Cerkveni krajepis ali opis mesta in škofije Justinopolis* opisal škofijske cerkve v Kopru. Za prostorski sistem popisa si je izbral dobro razporeditev dvanajstih mestnih vrat, ki so sovpadala s posebnim simbolnim številom, ki v krščanstvu predstavlja popolno skladnost med zemeljskim in nebesnim (štiri krat tri) (Darovec, 2001). Od tod tudi simbolika dvanajstih apostolov kot zavetnikov "nezavzetnih" vrat (dvanajst jeruzalemskih vrat). Naldini je posebej pomemben za raziskavo cerkva nad mestnimi vrati v Kopru, ker opozarja tudi na lego starega notranjega mestnega obzidja, ki je bilo v času beneškega zavzetja mesta, leta 1278, že pozabljeno, saj ga ne omenja niti eden od številnih objavljenih korespondenčnih arhivskih virov med koprskimi načelniki (podestá) in beneškim senatom. Prav tako ob tem osvetljuje poseben fenomen in zanimivost gradnje cerkva nad stara mestna vrata. Brez Naldinijevega jasnega opisa in popisa cerkva nad mestnimi vrati bi Finijeve oznake in Caprinovi opisi fenomena ostali zgolj hipoteza, saj tudi prevajalci Naldinijevega opisa

³ Ker obstaja prerisana kopija Finijevega originalnega načrta, je treba raziskovalno pozornost osredotočiti na original. Tega prepoznamo po popravkih risbe. Predvsem po popravljeni legi Stolnih vrat in ne dovolj zbrisanem načrtu severovzhodnega obzidja. Druge kopije Finijevega originala niso predmet te razprave.

niso verjeli, da so nekoč postavljali cerkve nad mestna vrata.⁴ Gradnja cerkva na stare mestne stolpe je sicer načela staro obzidje in postala model za civilno prisvajanje obzidja z gradnjo na njem. Istočasno pa se je tako ohranil spomin na staro obzidje. To je bilo zavarovano pred osvajalci in se je fizično ohranilo, skrito v strukturi mesta – za generacije z dovolj visoko stopnjo zavesti, zanimanja in znanja, da bi svojo dediščino na novo opredelile kot tisto prednost za izgradnjo svoje prihodnosti, ki naj bi usmerjala nadaljnji razvoj in napredek.⁵

Naldinijevi zapisi dokazujejo zanesljivost Finijevega načrta in lego starega notranjega mestnega obzidja preko sedmih mestnih vrat s cerkvami nad njimi. Pomagajo nam razčistiti zmedo različnega poimenovanja istih vrat in poimenovanja različnih pojavov z enakim imenom, saj so v Kopru zaradi zgodovinske pozabe in zamegljenega izročila z istim imenom imenovali nekatera zunanja in notranja vrata obzidja, trg nad njima, pristanišče-mandrač ob vratih in mestno četr ob njih. Zmeda zaradi izgube zgodovinskega spomina se je lotila Naldinijevega in Polcenigovega obdobja, preko tega pa arhivskih in pisnih virov, nastalih na osnovi zamegljenega izročila (Darovec, 1999). Posebno pomembni so Naldinijevi opisi starih mestnih vrat, obzidja, starih konstrukcij in cerkva nad mestnimi vrati, še posebej arhitekturni prikaz fenomena, videza prostorov in ambientov ter opremljenosti cerkva.

Ker je Naldinijev zapis edini in najpomembnejši, primarni arhivski vir in ker priča tako o starem notranjem koprskem obzidju kot o cerkvah, zgrajenih nad njimi, povzemamo njegove najpomembnejše za osvetlitev raziskave z našim komentarjem (Darovec, 2001).

Na začetku druge knjige opravi Naldini pregled starejših zapisov o izvoru Kopra in njegovih cerkva ter na osnovi komparacije pisnih virov in škofu dosegljivih cerkvenih arhivov ovrednoti njihovo zanesljivost.⁶

O izvoru koprskih cerkva je zapisal: "Zakaj torej zavračati možnost, da bi po letu 200,⁷ ki je bilo po zaslugi Božje previdnosti za kristjane tako ugodno, v Kopru ne zraslo več cerkva, resda ne velikih, po obliki skromnih oratorijev? Zdaj, ko smo torej ovrgli vsako senco spornih letnic, lahko lepo po vrsti preidemo k opisu drugih cer-

kvenih stavb v mestu. Štiridesetim cerkvam, ki obstajajo danes, se pridružuje šest samostanov ubožnih redov, redovniški priorat, dva samostana svetih devic, trije oratoriji, devet dvoran ter sedemindvajset laičnih bratovščin, dva špitala in *Monte di Pietá*. Sami presveti kraji, ki potrjujejo izjemno pobožnost Kopra. Utesnjenost samega otoka prav nič ne ovira te množičnosti, saj je krščanska vera, ki zna graditi po nebeških vzorih, spretna in načrtuje svoje stavbe tako rekoč v zraku, saj jih je, ko zmanjka prostora na tleh, sposobna postaviti tudi na ramena drugih stavb. Pa poglejmo, kako uspešno. Potem ko so nekaj pred letom 500 našega odrešenja Huni in Goti naše mesto, tako kot vso Istro, skoraj povsem uničili, je kmalu ponovno oživel in začelo graditi ugledna poslopja. Tudi dva oglejska patriarha, Marcellin leta 512 in Štefan okoli leta 520, sta tu našla varno zatočišče pred divjaškimi vdori Gotov, ki so se, srditi zagovorniki arianstva, okrutno izživljali nad Cerkvijo in njenimi prelati" (Darovec, 2001, 111).

V nadaljevanju je Naldinija prevzela spretnost gradnje cerkva na obzidju in razloži smisel in cilj take gradnje⁸: "Največja zasluga ljudstva pa ni bila toliko v gradnji zasebnih hiš kolikor v zidavi cerkva, teh zemeljskih dvorov čaščenega Gospoda. Dela se je lotilo s takšno sveto versko vnemo, da je vse več cerkva, potem ko se je mesto z izgradnjo novih četrti razširilo prav do morske obale (kar se je zgodilo okoli leta 528), začelo graditi kar na obokih starih, prvotnih mestnih vrat. Kakšno izobilje najčistejše pobožnosti, oskrbeti mestna vrata s toliko nezavzetimi okopi, kolikor je bilo cerkva, in izbrati za nepremagljive zavetnike teh vrat toliko svetnikov, kolikor je bilo slovitih patronov novih cerkva! In če so oboki vrat kot nekakšno nadomestilo za omejene površine že od prvih stoletij služili za podlago novih svetišč, se ne smemo čuditi, da se je do danes v mestu tako zelo povečalo število cerkva in nabožnih ustanov."

Naldini je izkoristil prostorsko razporeditev mestnih vrat obzidja, da je okrog njega zgradil svoj organizacijski in orientacijski sistem za opis cerkva⁹: "Dobra razmestitev mestnih vrat pa nam na široko ponuja priložnost, da v to poglavje strnemo in v njem opišemo vse

4 Npr. Darovec, 2001, 250. Prevod se pri opisu Izolskih mestnih vrat glasi: "Pri vhodnih vratih v trg, za katera smo povedali, da prek kamnitega mostu povezujejo otok s kopnim, stoji cerkev dobrotljivega priprošnika vernih ribičev, apostola sv. Andreja ..." Caprin pri omembi cerkva nad vrati v Izoli (citira Naldinija (Caprin, 1905, 172): "*sulla Porta conducente con un Ponte di pietra dall scoglio al continente s'alza la chiesa dell'Apostolo Sant Andrea* ...". Torej ne pri vhodnih vratih – temveč nad.

5 Dediščina je grajeno okolje generacij prednikov z neizmerno akumulacijo energije, sredstev, dela, narejenega z ljubeznijo in znanjem, materializiranim v razvojnih vrhuncih. Predstavlja nov potencialni vir, kot tisto prednost, ki prinaša razvojni presežek in izboljšavo ter napredek sodobnosti, dovolj vreden za zapuščino potomcem.

6 Ker je (Darovec, 2001, 107–111) pomemben vir za koprsko zgodovino, bi mesto s sodobno poglobljeno zgodovinsko raziskavo, ki bi dokazala neizpodbitno zanesljivost virov in ovrgla dvomljive dele s sistematičnim navzkrižnim pregledom sovpadanja podatkov, veliko pridobilo.

7 Naldinijeve datacije zgodnjih cerkva v Kopru so danes za umetnostnozgodovinsko stroko nesprejemljive.

8 Razlage in opredelitve so pomembne za ugotavljanje, kako so nekoč razumeli pojav povezave fortifikacije in sakralnega.

9 Naldinijev napreden opisni sistem, ki je temeljil na lociranju pojavov in opisu bistvenih lastnosti, je za sodobnike z drugačnim predznanjem le delno dosegljiv.

škofijske cerkve, zgrajene bodisi na obokih vrat, bodisi drugod po mestu, toliko bolj, ker nam že samo dejstvo, da je vrat dvanajstero, to pa je za Cerkev po pisanju poznavalcev pomembno število, in posvečene posebnosti tega števila nam zagotavljajo popoln uspeh" (Darovec, 2001, 112).

Povzetki Naldinijevega opisa cerkva nad mestnimi vrati

Ker je vsakim od dvanajstih mestnih vrat pripadala tudi mestna četrt z imenom po pripadajočih vratih, so Naldiniju služila za opis pripadajoče skupine cerkva tudi mestna vrata brez cerkva zgoraj. V naši raziskavi je poudarek na odkrivanju in proučevanju mestnih obzidij, za katera ni znano, kod so potekala. S pomočjo raziskave posebnega arhitekturnega fenomena gradnje cerkva na fortifikacijskih objektih lahko zanesljivo določimo glavne točke lege obzidja in predpostavimo njegov potek med njimi. Predpostavljeni potek obzidja je vodilo in instrument za odkrivanje in varovanje dragocenih materialnih ostankov ter pojavov na terenu. Zato navajamo tudi tista mestna vrata brez cerkva na njihovih obokih, ki nam posredno razjasnjujejo lego vrat in obzidja.

Izolska vrata

Na območje Izolskih vrat sv. Tomaža je Naldini uvrstil sedem cerkva: cerkev sv. Sofije, cerkev sv. Device Vnebovzete - Rotunda, cerkev sv. Janeza Evangelista, cerkev sv. Marka, cerkev sv. Mihaela, cerkev sv. Janeza Krstnika in cerkev sv. Dionizija Areopagita.

O Izolskih vratih pravi: "Če vstopimo skozi (ta = Izolska) vrata, zagledamo pred seboj prvo med njimi, cerkev sv. Sofije, ki se dviga na dveh obokih in je ena najstarejših, zgrajenih v zaščito mesta. Stavba ni posebno prostorna, vendar je zgledno opremljena" (Darovec, 2001, 112).

Bošadraška vrata

Na območju Bošadraških vrat je opisal cerkev sv. Lovrenca in Donata nad vrati: "Nasproti mestnih vrat v Bošadragi, drugih po vrsti, se na obokih starih vrat dviga cerkev, posvečena sv. diakonu Lovrencu in škofu Donatu. Zdi se, da gre za eno samo cerkev, ki je razdeljena na dva dela oziroma za dve, ki sta zlit v eno: je bolj široka kot dolga, oltarja njenih zavetnikov pa stojita na koncu ladje drug ob drugem; ker njena višina ni povsod enaka, bi jo bilo potrebno primerno obnoviti. Zaradi

pobožnosti in duhovnih potreb ljudstva, ki je v tej četrti gosteje naseljeno, je v njej shranjeno Najsvetejše; za njegovo varnost sta zadolžena poseben duhovnik, čigar imenovanje je v pristojnosti stolnega dekana, in ključar Bošadraških vrat. Po starem običaju imajo namreč vsaka mestna vrata svojega ključarja in od tod tudi izraz 'ključar'" (Darovec, 2001, 114).

Vrata sv. Petra

Na območje Vrat sv. Petra je Naldini uvrstil dve cerkvi: cerkev sv. Štefana in cerkev sv. Božidarja ter opisal vrata: "Tretja vrata, imenovana Vrata sv. Petra, gledajo na vzhod in se ponašajo z dvema cerkvama. Prva je cerkev prvega mučenca sv. Štefana, zgrajena v starem slogu na obokih prvotnih vrat. Danes je polepšana s primernim stropom in novo oltarno sliko, ki predstavlja prvega svetega mučenca s častljivima škofoma Nazarijem in Avgustinom ob strani" (Darovec, 2001, 114).

Vrata sv. Tomaža

Na območje Vrat sv. Tomaža je Naldini umestil dve cerkvi: istoimensko cerkev sv. Tomaža in cerkev sv. Justa. O Vratih sv. Tomaža pravi: "Sledijo Vrata sv. Tomaža, ki na svojih starih obokih nosijo cerkev, zgrajeno v čast nesmrtnemu imenu tega apostola. Cerkev je zelo obiskana tako zaradi Najsvetejšega, ki ga v njej častijo, kot zaradi oratorija sv. Filipa Nerija, s katerim je povezana. Pohvali se lahko z mnogimi slikarji, med njimi tudi s slovitim Carpacciem. V spodnjih prostorih je v majhni kapeli shranjena čudodelna podoba križanega Odrešenika, o čigar Božji ljubezni, s katero je obilno obdaril predano ljudstvo, nemo pričajo po stenah obešene podobe" (Darovec, 2001, 114).¹⁰

Pretorska vrata

Na območju Pretorskih vrat omenja tri cerkve: cerkev Vseh svetih na Pretorskih vratih, cerkev sv. Jurija na Brolu, ki jo leta 1391 posvetil Janez Loredan, in cerkev sv. Jakoba.

O Pretorskih vratih pravi: "Cerkev ob Petrorijevih vratih, kot so jih imenovali po starem, oziroma Vratih vseh svetih [...] je zgrajena na obokih starih vrat. Včasih je imela tri oltarje, postavljene v tri enake niše, vse ob čelni steni, vendar ima danes le še enega, kar bolj ustreza tesnemu prostoru. Prvega novembra 1340 jo je

10 Nedaleč od Vrat sv. Tomaža je Naldini opisal cerkev Justa (Darovec, 2001, 115). Opis je zanimiv z arhitekturnega vidika, ker pojasnjuje, kako so leta 1700 razločevali stare oblike konstrukcij. "Načrt zanjo je bil nov, cerkev pa je zgrajena po starem, z mogočnim kamnitim obokom, ki ga podpirajo štirje močni stebri, med katerimi je več niš, z okni, ki se dvigajo v višino in polnijo prostor z bleščečo svetlobo, in z enim samim oltarjem, ki je s svojimi poslikavami in marmorjem enakoverden mnogim drugim. Na plošči, postavljeni na notranji strani vrat, beremo zapis o njeni slovesni posvetitvi: *Paulus Naldini, /Episcopus Iustinopolitanus, /Templum hoc, /S. Iusto Mart. Erectum, /Die XVII. Maij, Festo SS. Trinitatis, /Consecravit, /An. M. DC. XCIII.*"

Marko Semitecolo posvetil, njena bratovščina pa jo je vse do danes kar najbolj lepšala" (Darovec, 2001, 115).

Vrata Busterla

Na območje vrat Busterla je uvrstil tri cerkve (Darovec, 2001, 116). Ker ne poznamo natančne lokacije vrat in vseh cerkva, nam Naldini z opisom skupine cerkva posredno pomaga razvozlati uganko. V vratih Busterla so naslednje cerkve: cerkev sv. Vida in Modesta, cerkev sv. Marije Nove (leta 1488 je dobila bratovščina novo cerkev pod pogojem, da opusti staro dvorano) in cerkev sv. Antona Opata (zgrajena 1375. leta, posvečena 1385. leta).

Za območje Busterlskih vrat pravi: "Enako število cerkva štejejo Busterlska vrata. Tu je cerkev svetih mučencev Vida in Modesta, znana po javni procesiji na dan rojstva svojih častitljivih zavetnikov. Druga je cerkev sv. Marije Nove pod srečnim zavetništvom predstavitve blažene Device v templju. Cerkev je sicer nova po imenu, stavba pa je stara dve stoletji, kot pričajo dokumenti škofa Valaressa, ki je leta 1488 prisilil bratovščino, da se je odpovedala bogoslužju v svoji dvorani, ker je medtem že dobila novo in dostojno cerkev. Krasijo jo trije oltarji, plemenita družina Vittorijevih pa ima nad njo svoj stari patronat, ki izhaja iz bogatega beneficija. Na njeno zadnjo stran se naslanja stavba liceja, ki ga je pred kratkim mesto postavilo v svoje dobro in v splošno korist vse cvetoče istrske mladine, ki vanj prihaja tudi iz najbolj oddaljenih krajev in se izobražuje v humanističnih študijih in svobodnih umetnostih. V ta namen je najelo izkušene učitelje in učene predavatelje, ki jim izplačuje primerne letne plače, za številne gojence pa so vse doslej zaslužno skrbeli redovniki somaski. Nazadnje je tu še cerkev sv. Antona Opata. Leta 1375 jo je na svoje stroške zgradil Clarello, po rodu iz Trevisa, stanujoč v Kopru, potem ko ga je globoka gorečnost tega svetnika navdihnila z globoko pobožnostjo. Da bi lahko tekmoval v vztrajnosti z večnim plamenom njenega patrona, jo je 15. oktobra istega leta širokogrudno obdaril z nepreklicno podaritvijo svojih hiš, pri čemer je zase in za svoje naslednike zadržal pravico, da škofu predlagajo kaplana, temu pa naložil natančno obveznost, da z resda pičlo, zato pa častno letno dajatvijo prizna obe vzdrževalnini, škofovsko in kapiteljsko. Ko se je pred nekaj leti cerkvi vdrla streha, ji je družina Petronijevih, ena najuglednejših v mestu, povrnila njeno prvotno dostojno podobo. Ob njeni slovesni posvetitvi 21. novembra leta 1385 je za pastoralno delo v njej skrbel Ludvik Morosini" (Darovec, 2001, 116–117).

Nova vrata

Na območje Novih vrat je uvrstil tri cerkve: cerkev sv. Marjete, cerkev sv. Mateja in cerkev sv. Aleksandra. O njih piše: "Druga podobna skupina treh cerkva stoji

na področju Novih vrat, sedmih po vrsti. V prvi cerkvi, ki je bila že v prvih stoletjih zgrajena na obokih vrat, častijo predvsem neprekosljivo stanovitnost častiljive device in mučenke sv. Marjete; v zadnjem času jo je povečal in okrasil doktor Elij Belgramoni, ki s svojimi plemenitimi nasledniki uživa nad njo patronat, ki izhaja iz njej primerne beneficija" (Darovec, 2001, 117).

Kopenska vrata

Na območju Kopenskih vrat omenja dve cerkvi: cerkev sv. Petra in Pavla in cerkev sv. Bassa (Darovec, 2001, 118). Opis Kopenskih vrat je pomemben zaradi posrednega opisa notranjih vrat mestnega obzidja ob cerkvi sv. Petra in Pavla: "Ob vratih, imenovanih Kopenska, ker prek dolgega kamnitega mostu odpirajo pot na kopno (edino pot, ki po suhem povezuje mesto s kopnim), stojita dve cerkvi, skoraj skupaj na istem trgu, čeprav na zunaj precej ločeni druga od druge. Bolj oddaljena nosi častljivo ime dveh prvakov krščanskega sveta, Petra in Pavla. Po svoji velikosti, še bolj pa po svojih prihodkih, je skromna, če ne štejemo uvidevne dobrotelčnosti sosedov, ki so v tem predelu, ob mestnem sejmišču, številnejši in jo tako širijo kot izboljšujejo.

Bližja je poimenovana po sv. Bassu, škofu iz Nice v Provansi, ki je v obrambi svete vere svojo brezmadežno sveto stolo prepojil s škrlatom svoje lastne krvi. Njena notranjost je široka in dolga kot moški špital sv. Nazarija, o katerem bomo spregovorili v nadaljevanju. Vendar uživa posebno pravico do Najsvetejšega za tolažbo obnemoglim siromakom in do krstilnice za potrebe zapuščenih otrok. V posvečeni kapelici nad krstilnico častijo čudežno podobo Križanega, vsak petek v marcu pa je v njej svečana daritev svete maše za zbrano pobožno množico. Ob njeni obnovi, [...], so pobožnemu Petru Pavlu Zarottiju, ki je zanj najbolj zaslužen, posvetili napis, ki smo ga prepisali natančno tako, kot je vklesan v marmorju: "*Hanc Divi Bassi AEdem, /In ampliore, elegantioreque; formam redactam; /Et hujus sacri Hospitij /Supellectilem instauratam, /Charitatemq. in Pauperes adhibitam, /Petrus Paulus Zarottus /Proc: hujus loci /Deo dicavit M. D. XCIII.*"

Velika vrata

Na območju Velikih vrat našteje dve cerkvi: cerkev sv. Klemna in cerkev sv. Apolinarija (v kateri je ljudstvo častilo sv. Krištofa) (Darovec, 2001, 119).

"Tudi Velika vrata niso brez svojih cerkva, ki, vsaj kar zadeva njihovo lego, od drugih ne morejo biti manj pomembne. Na začetku ceste, kjer se končuje širok trg, se dviga cerkev svetega očeta in mučenca *Klemna*, ki jo je ljudstvo v svoji goreči vdanosti olepšalo s čaščeno reliefno podobo svetega kardinala Karla Boromejskega, cveta in okrasa vseh škofov. Miza glavnega oltarja iz lepega in izbranega marmorja ne bi mogla biti lepše za-

snovana, vendar nestrpno čaka na dokončno dodelavo, ki bo krona celotnega dela. Že prej jo je krasil dragoceni tabernakelj Najsvetejšega, zaradi česar ji je Basegio di Basegio leta 1422 milostno dodelil redne prihodke."¹¹

Vrata Brazzol

Na območje Brazzolskih vrat je umestil dve cerkvi: cerkev sv. Urha (Zavetnik cerkve je nebeški zdravnik po grško Eskulap, Grki so tako imenovali egipčanskega arhitekta in zdravnika Imhotepa. Prva posvetitev cerkve leta 1221, druga 1329) in cerkev sv. Lenarta (Zavetnik cerkve je nebeški zdravnik Valentin) (Darovec, 2001, 120).

Območje Brazzolskih vrat so pred drugo svetovno vojno in kmalu po njej z novogradnjo korenito spremenili, zato je o teh vratih najmanj znanega. Tako je Naldinijev zapis poleg starih kart edina opora za natančnejše razvozlavanje nekdanje podobe tega mestnega predela: "Brazzolova vrata, deseta po vrsti, imajo dve cerkvi, posvečeni svetima mučencema Urhu in Lenartu. Druga je dokaj nepomembna, saj je majhna, siromašna in ji vsega primanjkuje, čeprav je danes, ko ima vsaj en oltar, nekoliko lepša. Dopolnjuje jo prva, ki je ugledna, primerno velika in visoka. Bila je dvakrat slovesno posvečena, saj so jo najprej porušili, sto let kasneje pa ponovno zgradili. Starejšo je 13. aprila 1221 posvetil blaženi Absalom, kasnejšo pa 21. oktobra 1329 Tomaž Contarini, kar jasno priča o stari in nepretrgani predanosti mesta svetemu mučencu Urhu, ki so ga v vseh časih častili kot nebeškega Eskulapa, ki je znal čudežno pomiriti pekoči žar vročic. K večji pobožnosti navaja tudi drugi sveti mučenec, Valentin, prav tako nebeški zdravnik, ki ga častijo v tej cerkvi in kateremu se priporočajo za zaščito pred padavico oziroma božjastjo. Božja ljubezen, vedno radodarna s svojimi darovi, ju je v tolažbo ljudstvu na tem mestu združila; ker pa je bila cerkev po porušenju ponovno zgrajena, jo je bilo treba, oskrunjeno, ponovno tudi posvetiti, da bi bilo siromašnim in obnovenim zmerom na voljo varno in dostojno zatočišče."

Vrata sv. Martina oziroma Pristaniška vrata

Na območju Morskih vrat naštevava dve cerkvi: cerkev sv. Nikolaja in cerkev Sv. trojice: "V bližini vrat, nekdanj

imenovanih Vrata sv. Martina, danes pa Pristaniška vrata (ker vodijo na obalo proti odprtemu morju, kjer plovila najpogosteje pristajajo), častijo v istoimenski cerkvi sv. Nikolaja iz Barija, škofa v Miri. Cerkev je primerno velika in pravilnih oblik, zanja pa povsem dostojno skrbi in jo krasi bratovščina mornarjev, ki goji posebno čaščenje svojega svetega patrona. Med številnimi slikami, ki so v velikih okvirjih razvrščene po njenih stenah in predstavljajo svetnikova slovita dejanja, izstopa delo slavnega Carpaccia v izjemno živih barvah. Če se mimo cerkve po levi napotimo proti stolnici, pridemo do cerkve, imenovane Sveta Trojica, en sam Bog. Po zgradbi in legi je ta Božja hiša sicer skromna, po starosti in čaščenju pa presega vse druge" (Darovec, 2001, 120–121).

Zubenaška vrata oziroma Musellska vrata

Na območju Zubenaških vrat omenja Naldini dve cerkvi: Staro cerkev sv. Nikolaja ("kot se danes, leta 1700, imenuje cerkev tik ob vratih") in cerkev sv. Katarine Aleksandrijske (ki je bila še leta 1700 v dvorišču Pretorske palače – in je bila pred preimenovanjem posvečena sv. Silvestru) (Darovec, 2001, 121–122).

Opis Zubenaških vrat nakaže težavo z različnimi poimenovanji v tej četrti in istočasno pojasni staro rabo obeh imen ter težave, nastale v arhivskih virih, ki se nanašajo ta dva pojma. Musella so nekoč imenovali severozahodni del obale, od Finijevega pomola za galeje do trdnjave Belveder. Zubenaga je bila označba za mestna vrata in območje mestne četrti ob njih. Območje zubenaške četrti je znano, medtem ko za opredelitev lege samih vrat ni dovolj zanesljivih opor, saj so to lahko vrata severnega obzidja ob sv. Nikolaju ali vrata nad današnjo Trubarjevo ulico.

"Zadnja vrata po vrsti so Zubenaška oziroma Musellska vrata, zadnji cerkvi pa stara cerkev sv. Nikolaja (kot se danes imenuje cerkev tik ob vratih) in cerkev sv. Katarine Aleksandrijske na skrajnem robu vrat. Ko se je bratovščina mornarjev na samem začetku s krepitvijo na morju utrdila tudi na kopnem, je zgradila to cerkev v čast svojemu svetemu patronu Nikolaju, vendar na kraju, ki je bil za mornarje odročen (daleč od pristanišča, njihovega prijaznega zatočišča), zato je v bližini pristanišča postavila še eno, in sicer ob že omenjenih

¹¹ Drugi del opisa (Darovec, 2001, 119) je pomemben zaradi opredelitve cerkvenih stavb v prostoru, njihove problematike in načina takratnega vrednotenja opreme: "Če zavijemo na levo, odkrijemo drugo cerkev, posvečeno svetemu ravenškemu škofu in mučencu Apolinariju, v kateri pa razen ob dnevu nedolžnih otrok ne slavijo večjih praznikov. Morda jo je ljudstvo prav zato poimenovalo po sv. Krištofu. V nekaterih cerkvah po Italiji imajo pobožno navado, da se po končanih slovesnostih ob svetem rojstnem dnevu našega Odrešenika svečano spominjajo razburljivega in dolgega bega blažene Device iz Nazareta v Egipt, kamor je po Božjem ukazu rešila svojega Jezuščka, ga obvarovala pred divjanjem brezbožnega Heroda, ki je, z namenom, da njeno dete ubije, izvedel strahovit pokol na tisoče nedolžnih otrok. Ta praznik so poimenovali "Kristoforija", kar zveni skoraj kot "a Christum ferendo". Morda je bila na začetku taka tudi slovesnost, ki jo danes obhajamo v cerkvi sv. Apolinarija na dan nedolžnih otrok in ji zaradi Marijinega nošenja Kristusa v nekoliko popačeni obliki pravijo cerkev sv. Krištofa. Toliko bolj, ker tega svetnika v sami cerkvi razen na božični dan ne slavijo, ali pa redko kdaj, čeprav na sliki na obnovljenem oltarju kraljuje njegova sveta podoba, ki jo je verjetno kak nepoučen vernik postavil tja iz gole preproščine."

vratih. Poimenovali so jo nova cerkev sv. Nikolaja, prvo pa stara cerkev sv. Nikolaja. Ta je zelo stara, oh, in koliko boljše bi bilo zanjo poskrbljeno, če bi bila ostala edina! Lepšo usodo je imela cerkev sv. Katarine, ki so jo z zaprtjem javne ceste vključili v dvorišče Pretorske palače, ob kateri stoji, sodišče pa jo je za tem izbralo za svojo posvečeno stanovsko kapelo. S spremenjenimi okoliščinami se je verjetno spremenilo tudi njeno ime; prej je bila poimenovana po papežu sv. Silvestru, sedaj pa po devici sv. Katarini. Po svetem običaju, ki ga pobožno gojijo beneški sodniki, se ti nikoli ne odpravijo v sodno dvorano, ne da bi se prej udeležili svete maše. In ker so v to cerkev zahajali mestni načelniki, z njimi pa advokati in drugi dvorjani, da so se duhovno pripravili na predpisane sodne postopke, so po njihovem obiskovanju in pobožnostih cerkev sv. Silvestra poimenovali po sv. Katarini, zavetnici učiteljev in zagovornici odvetnikov."

Naldinijev opis dokazuje, da notranjih mestnih vrat, ki so po Finijevem mestnem načrtu stala s cerkvico v Kidričevi ulici, v njegovem času ne poznajo več niti najkompetentnejši strokovnjaki za cerkve, kot je nedvomno škof. Cerkev in mestna vrata so izginila iz izročila.

CAPRIN LETA 1905 O CERKVAH NAD MESTNIMI VRATI

Caprin (1905, 172) pomembno prispeva k temi cerkva na obokih mestnih vrat, saj Naldinijev spisek

cerkva v Kopru, Izoli in Piranu razširi na vso Istro in zanje pridobi nove arhivske vire. Poleg koprskih šestih cerkva in izolskih dveh cerkva, torej skupno osmih, ki jih je predstavil Naldini, Caprin v Istri najde še štiri cerkve nad oboki mestnih vrat. Skupno gre torej za dvanajst takih cerkva. Finijevih cerkva nad mestnimi vrati v današnji Kidričevi ulici ne upoštevata, verjetno zaradi pomanjkljive tehnične izobrazbe, brez katere ni mogoče ustrezno vsebinsko prebrati načrta.

Caprin nam o cerkvah nad mestnimi vrati v Istri posreduje naslednje izročilo in svoje ugotovitve (Caprin, 1905, 172)¹²: "V istrskih mestih so se v preteklosti nad vrati dvigovale male kapele, v katerih so vsako nedeljsko dopoldne prebivalci mestnih četrti praznovali cerkveni obred (mašo). Nad Velikimi vrati Labina je stala cerkev San Fior,¹³ nad glavnimi vrati Novigrada je na treh lokih stala cerkev svetega Odrašenika.¹⁴ Na Morskih vratih v Izoli je na loku stala cerkev sv. Bartolomeja; na Kopenskih vratih pa cerkev sv. Andreja (Prva vrata so bila porušena leta 1818, druga leta 1797)".

Caprinov vir za cerkvici nad mestnimi vrati v Izoli je škof Pavel Naldini, ki piše: "Cerkev, posvečena svetemu apostolu Bartolomeju, se dviguje nad obokom, ki je mogoče bil nekoč del antičnih Kopenskih vrat, izpostavljenih morju [...]; nad vrati, ki so s kamnitim mostom vodila od čeri do kopnega, se dviguje cerkev sv. apostola Andreja".

12 Povzetki Caprinovega zapisa o kapelah nad mestnimi vrati v Istri se v italijanščini glasijo (Caprin, 1905, 172):

"In altre citta o castelli dell'Istria, allora, e piu tardi, si eressero sulle porte piccole cappelle, in cui tutte le domeniche, di prima mattina, un sacerdote celebrava la messa per la gente del contado. Sulla porta Maggiore di Albona - stava quella di San Fiore; sulla porta principale di Cittanova a tre archi o ricovri, quella di San Salvatore.

Il vescovo Giacomo Filippo Tommasini, stimando le muraglie di Cittanova del XIV secolo, dice "che allora usavasi sovra le porte della citta fabbricar le chiese con oratori per assicurarsi con li divini aiuti dalle sorprese", soggiunge poi che San Salvatore, sopra le porte, aveva la sua fraterna.

Sulla porta a mare d' Isola quella di San Bartolomeo, e sulla porta di terra quella di Sant'Andrea (La prima venne atterrata nel 1818, la seconda nel 1797). Il vescovo Paolo Naldini, nella Corografia ecclesiastica o sia descrizione delle citta e diocesi di Giustinopoli ecc. (Venezia 1700), scrive: "la chiesa dedicata al santo Apostolo Bartolomeo grandeggia sovra d'un Arco, che forse fu l'antica porta della Terra, esposta al Mare...; sulla Porta conducente con un Ponte di pietra dallo scoglio al continente s'alza la chiesa dell'Apostolo Sant'Andrea. Il 7 di ottobre del 1400 il vescovo Giovanni Loredan consacrò la chiesetta di Sant'Andrea sovrapposta alla porta di Terra d'Isola.)

Pirano, sulla porta Campo, aveva l'oratorio di San Giacomo e sulla porta Marzana, corre tradizione che vi fosse la cappella dedicata a Sant' Ermacora.

Capodistria si presentava con sei chiesette piantate sugli archi delle sue porte.

Capodistria aveva dodici porte, sei a torrione, cioe: Pusterla, della Muda o del Ponte, Maggiore, Brazzuolo, San Martino o del Porto e Zubenaga; le altre sei sorreggevano con la volta dell'androne una chiesetta e cioe: porta Isolana: Santa Sofia; porta Busserdaga poi Busedraga: Santi Lorenzo e Donato; porta San Pietro: San Stefano; porta San Tomaso: So/z Tomaso; porta Pretorio: Ognissanti e porta Nuova: Santa Margherita.

Alcune porte vennero talvolta otturate, poi riaperte al movimento; nel secolo scorso si chiamavano porte certe roture della muraglia, raccomandate a publico passaggio e si denominavano: Porta della Fontana, del Bersaglio, dei Sali, del Torchio e della Fornasa.

Le piccole chiese erette sulle porte vennero piu volte restaurate e anco ricostruite di pianta; non erano tutte dell' VIII o IX secolo, alcune anzi di epoca assai piu tarda. Il vescovo Marco Semitecolo consacrò il 1° novembre 1340 la chiesa di Ognissanti, murata sulla porta Pretorio di Capodistria."

13 Glavni mestni vhod v stari Labini se imenuje Velika vrata ali *Porta San Fior*. Leta 1587 so bila obnovljena v baročnem slogu. Na vratih sta bila vzdiana grba občine in mestnega načelnika Francesca Grimanija ter lev sv. Marka. Vrata so naslonjena na nekdanjo pretorsko palačo z zaporom iz leta 1555. Skozi vrata prispemo na spodnji trg.

14 (Caprin, 1905, 172) Škof Giacomo Filippo Tommasini, ocenjujoč obzidje Novigrada iz XIV. stoletja, je zapisal "da je bilo nekoč v navadi nad vrata mest zgraditi cerkve z molilnico, da bi se zavarovali z božansko pomočjo pred presenečenji" in nato pristavil: "sveti Odrašenik (*San Salvatore*) je imel nad vrati svojo bratovščino".

Kot dodatni dokaz za to, da je cerkva dejansko stala nad mestnimi vrati Izole, je Caprin uporabil zapis o njeni posvetitvi (Caprin, 1905, 172), ki se glasi: "Sedmega oktobra leta 1400 je škof Giovanni Loredan posvetil cerkvico sv. Andreja postavljeno na Kopenska vrata Izole".

Caprin je avtor delitve dvanajstih koprskih mestnih vrat na šest vrat s cerkvicami, postavljenimi na oboke, in šest z vhodnimi stolpi. Poglobljena raziskava kaže, da je eno cerkvico nad vrati izpustil, torej je imelo stolpe le pet vrat od dvanajstih. Caprinov opis so povzeli vsi, ki so obdelovali koprsko obzidje za njim (Smole, 1957; Bernik, 1968; Žitko, 1989; Guček, 2000). Caprin je skupno število mestnih vrat, imena in cerkve nad vrati povzel po Naldiniju, za mestna vrata v stolpih pa ni podal vira. Tako Naldini kot Caprin sta obdelavo koprskih mestnih vrat idealizirala, ker sta poljubno združevala vrata starega notranjega obzidja in novejšega zunanjega obzidja ter različne vire.

Cilj naša raziskave so cerkvice nad mestnimi vrati. Ker je Caprin izhodiščni vir raziskave, ga v nadaljevanju podajamo kot citat v prevedeni obliki: "Koper je imel dvanajst vrat. Šest v vhodnih stolpih (vrata Pusterla, vrata Muda, Velika vrata, Brazzuolska vrata, vrata sv. Martina in vrata Zubenaga); drugih šest je podpiralo obok podhoda,¹⁵ na katerem so stale cerkvice: na Izolskih vratih je stala cerkva sv. Sofije - *Santa Sofía*; na Bošadraških vratih cerkev sv. Lovrenca in Donata - *Santi Lorenzo e Donato*; na Vratih sv. Petra cerkev sv. Štefana - *San Stefano*; na Vratih sv. Tomaža istoimenska cerkev: sv. Tomaža - *San Tomaso*; na Pretorskih vratih cerkev Vseh svetih - *Ognissanti* in na Novih vratih cerkev sv. Marjete - *Santa Margherita*.

Nekatera vrata so včasih zaprli in jih kasneje znova odprli mobilnosti - gibanju. V 18. stoletju so imenovali "vrata" nekatere preboje obzidja, prirejene javnemu prehodu, npr.: Vrata fontane, Vrata tarč, Solna vrata, Vrata torklje in Vrata peči.

Male cerkve, zgrajene na vratih, so bile večkrat restavrirane in tudi rekonstruirane iz samega izhodišča (tj. iz načrta); niso bile vse iz 8. in 9. stoletja, nekatere so pravzaprav iz precej kasnejšega obdobja. Škof Marko Semitecolo je 1. nov. 1340 posvetil cerkev Vseh svetih, sezidano nad Pretorskimi vrati v Kopru.¹⁶

Caprinovo delo je pri proučevanju kapel-cerkva nad

mestnimi vrati ključnega pomena, čeprav jih je obravnaval le v opombi, kot posebno zanimivost. S tem je izpostavil pomemben in enkratni pojav istrskih mest. Brez njegovega opozorila ne bi uspeli razvozlati Finijeve simbolov arhitekturne tipologije in Naldinijev opis pojava bi ostal spregledan. Caprin je spodbudil našo radovednost in tako vplival na poglobljeno raziskovanje enkratnega pojava kapel nad mestnimi vrati v Istri.

METODA

Raziskovalne okoliščine proučevanja pojava cerkva nad starimi mestnimi vrati so že zaradi starosti, pozabe, skritosti v mnogih plasteh predelav ter skromnih in nasprotujočih si arhivskih virov izjemno zahtevne. Pri delu na terenu je nastopila vrsta skoraj nepremagljivih težav: prva je onemogočena dostopnost v prostore, kjer bi lahko na osnovi meritev in izdelave posnetkov rekonstruirali model zadnje materialno ohranjene cerkve nad mestnimi vrati. S tem modelom bi lahko razrešili verigo raziskovalnih neznank na mestih, kjer je pojav že tako močno zabrisan in degradiran, da ga lahko ohranimo pred pozabo le s posebno sofisticiranimi raziskovalnimi prijemi. Druga težava je poseben birokratski odnos uradno zadolženih institucij za prostor, informacije in dediščino do raziskovalcev, ki se odraža tako v skrivanju podatkov kot v izogibanju vsakemu večjemu naporu. Po ugotovitvi, da je za razumevanje, kako so nekoč izgledala mestna vrata s cerkvami zgoraj in rekonstrukcija tega pojava ključna raziskava (meritev, izdelava posnetka, študij in rekonstrukcija) Poljskih vrat v Piranu, smo se poskušali dogovoriti za možnost proučevanja omenjenega objekta.

V preteklosti je redko prihajalo do težav z dostopom do objektov zaradi obojestranske koristi. Ena od izjem je stanovanje, v katerem je bila nekoč cerkva sv. Jakoba (Trubarjeva ulica št. 10), ki je od leta 1980 nedostopno za ogled in raziskave.¹⁷

Lastnika ni pritegnila mestna zgodovina, niti stavbni razvoj objekta na Trubarjevi 10, zaradi česar si ga znotraj ni bilo mogoče ogledati in ga izmeriti. Nasprotno pa so sosedje sodelovali pri odkrivanju preteklosti, s tem ko so nam prijazno razkazali prostore in omogočili meritev le-teh. Onemogočen dostop v prostore nekdanje cerkvice nad Poljskimi vrati je zahteval

15 V originalu *androna*. Androna je v Kopru poseben arhitekturno-urbanistični element, podhod na mali poljavni trg, ki je služil kot vhod v več objektov. Na zakritem delu trga, zastrtem pred pogledi z ulice, je imel kamnite klopi za druženje in klepet. Latiski slovar (Mir, 2003) označi *androne*, *andron-óis*; kot "vestibulum" (*vestibolo*; *ingresso*; *inizio*), *andron-óis*; *corridoio*, *passaggio*.

16 Prenova cerkva je pomenila v Kopru zaradi zgodnjega uvajanja krščanstva v mesto pred davnimi časi, proces nenehnega ustvarjanja, izgradnje, prenavljanja, opuščanja in ponovne oživitve sakralnih stavb. Nekatere cerkvene stavbe so redno vzdrževali in v izboljšavi le-teh tekmovali z drugimi četrtmi. Če cerkvenih stavb niso redno popravljali, so le-te občasno zahtevale temeljitejšo prenovo ali so jim po Naldiniju celo odvzeli posvete. Ko so tako cerkev ponovno vzpostavili, so jo tudi na novo posvetili. Število prebivalcev se je po kugi v 16. stoletju zmanjšalo iz prvotnih 10.000 le na 3.300, zato so mnoge cerkve ostale opuščene in so se kmalu spremenile v ruševine. Ko je število prebivalstva spet naraslo, so opuščene cerkve znova popravili. Zato so bile nekatere lahko večkrat posvečene.

17 Z ogledom prostorov nekdanje kapele in izdelavo modela cerkve nad mestnimi vrati bi dobili povsem drugačno izhodiščno gradivo za nadgradnjo in kakovost rezultatov raziskave.

specifično metodo arhitekturnih raziskav, ki se je osnovnemu pojavu približevala posredno, naokoli (kot neke vrste kalup, kjer fizični okvir odslikava z votlino virtualno obliko bodoče vsebine). Posredno približevanje vsebini je zahtevno, naporno in zamudno.

Zato so bile natančne arhitekturne meritve opravljene le tam, kjer je to bilo mogoče, model pa je bil izdelan na podlagi razpoložljivih delov. Okrnjen izhodiščni raziskovalni model zmanjšuje zanesljivost iskanja celotne raziskovalne verige.¹⁸ Zato so omejeni tudi rezultati raziskave; opravljene eksaktne tehnične metode so bile deloma nadomeščene s tehniko opazovanja, skiciranja, fotografskega dokumentiranja, pri uporabi kombinirane historične in arhitekturne deskriptivne metode.¹⁹

Vendar je tudi metoda delnih meritev dala odlične rezultate, saj je z neizpodbitnimi tehničnimi dokazi razkrila, da so v strukturi obalnih mest, v prikriti obliki, dobro ohranjeni najpomembnejši in najvrednejši elementi stavbarske ter mestne zgodovine in razvoja. Uporaba teh potencialov je izjemno slabo izkoriščena za uveljavitev konkurenčnih prednosti skupnosti, ki z njimi razpolaga. Trije osnovni razlogi, zakaj se ti viri pri nas tako slabo izrabljajo, so:

- nerazpoznavanje pomembnih vrednot zaradi neustreznega in nerazvitega vrednostnega sistema povzroči, da posamezniki in skupnost ne zaznajo pomembnega dela družbenega bogastva;

- pomanjkanje idej in znanja o tem, kako materialno in nematerialno dediščino preteklosti uporabiti za presežni razvoj, povzroči podcenjevanje pomembnega segmenta virov družbenega bogastva;

- prevladujoča družbena paradigma "enostavnega" potrošništva izloča in onemogoča konkurenčne kvalitativne vzorce delovanja, da lahko vzdržuje svoje lastne kvantitativne oblike delovanja.

REZULTATI

Rezultati raziskav z opazovanjem, študijem dosegljivih arhivskih in pisnih virov ter z arhitekturnimi meritvami na sedmih lokacijah nekdanjih mestnih vrat v Kopru in Poljskih vrat v Piranu potrjujejo, da je s skrbno interdisciplinarno metodo ter arheološkimi in arhitekturnimi konservatorskimi raziskavami s sondiranjem mogoče pridobiti relevantne podatke za rekonstrukcijo (v veliki meri že pozabljenega in skoraj izgubljenega) pojava. S tem podpirajo hipotezo, da so naši predniki v

predelavah prostora zaradi spoštovanja svojih prednikov ohranili vse zdravo in vredno, in sicer za izgradnjo strukture zidov v svojem obdobju. Iz tega razloga je s sofisticiranimi raziskavami mogoče razkriti tudi tisto, kar na splošno velja za izgubljeno. Odkrivanje tovrstnih elementov pa je ključnega pomena za osvetlitev pomembnega dela mestne zgodovine Kopra in Pirana.

V nadaljevanju navajamo ugotovitve (nova dejstva in spoznanja), do katerih smo prišli v svoji raziskavi.

CERKEV SV. JAKOBA NAD POLJSKIMI VRATI V PIRANU (CAPELLA DI S. GIACOMO SOPRA PORTA CAMPO)

Poljska vrata (*porta Campo*) se nahajajo v starem piranskem obzidju (Brglez, 2005, 55–60), o katerem vemo le to, da je bilo zgrajeno že v 7. stoletju.²⁰ Po beneški zasedbi Pirana leta 1283 se tudi staro jedro obzidja ni več korenito spreminjalo. V začetku zato, ker so Benečani v zgodnjih obdobjih zasedbe istrskim mestom preprečevali in onemogočali možnost upora, kasneje, ko so Istrani postali "zvesti" republiki, v renesansi, pa so pri posodabljanju fortifikacije dejansko utrjevali obzidja le v sili, z najmanjšimi vložki. Tako so v renesansi na občutljivih delih obzidja utrdili vznožja le s poševnimi eskarpami iz odstranjenih ali znižanih stolpov ter le najbolj izpostavljene strateške dele obzidja odebelili tako, da so pred čelno stran dodali nov ščitni zid in eskarpo. V obdobju ognjenega orožja (renesansa) so pričeli v mestu nižati stolpe do obzidja in jih polniti z nasutji, medtem ko so stolpe obzidja kopenske zapore pustili in jim pozidali zadnjo stran pritličja ter jo napolnili z nasutjem. Po opustitvi pasivne obrambe mest v 19. stoletju so na staro obzidje le prizidali stavbe ter v njem odprli okna in vrata. Postopno je zdravo in trdno obzidje iz najstarejših obdobjih postalo vgrajeno med hiše (kjer je še vedno skrito ter dobro ohranjeno v strukturi mesta) in obzidano na najrazličnejše načine (popis 114 pozidanih in nepozidanih parcel, 16/17. stoletje, ob nekdanjem piranskem mestnem obzidju, Mihelič, 1990, 11–23).

Prav tako je potrebna velika previdnost pri datiranju na osnovi spominskih plošč, saj te označujejo le datum prilagoditve starega obzidja za novo orožje. Med stolpom kopenskih (Rašporskih) vrat in stolpom Batifredo je datirana prenova starega obzidja iz leta 1470. To letnico v vseh sodobnih virih o piranskem obzidju pripisujejo času njegovega nastanka. Dokaz, da je obzidje starejše od renesančne predelave leta 1470, najdemo na obeh

18 V Kopru iskanja izgubljene oblike sedmih mestnih vrat s cerkvami zgoraj in neznanega poteka obzidja.

19 V arhitekturi so historične in deskriptivne metode le pomožne splošne metode za razumevanje in sredstvo komuniciranja, saj so v odnosu do tehničnega načrta v podobnem razmerju kot pojmovno do stvarnega.

20 Istrska mesta so bila večinoma utrjena že v predantičnem času, vendar si utrjenosti ne smemo predstavljati v obliki antičnih in srednjeveških obzidij, temveč v obliki gradišč oziroma za Istro značilnih kaštelirjev. Pri raziskavah najstarejših ostankov obalnih mest stroka nima dovolj podpore, da bi se bolj poglobljeno, sistematično in interdisciplinarno lotila pomena zgodovinskih najdb iz preteklosti kot potencialov bodočega razvoja.

krilih obzidja, kjer se nove prezidave in dozidave zanesljivo ločijo od starega obzidja. Rašporski del obzidja je star, le z nekaj novimi renesančnimi dodatki: protitopovsko eskarpo, delnim dvigom obzidja ob stolpu in predelavo strelnic za ognjeno orožje. Obzidje med stolpoma sv. Nikolaja in Batifredom pa ima količinsko več renesančnih prezidav kot "Rašporski" del obzidja, saj je odebeljeno s postavitvijo novega zida in eskarpe pred staro obzidje (staro debelino obzidja zanesljivo dokazuje strelnica Batifreda, zaprta z novim obzidnim plaščem in milimetrsko špranjo).

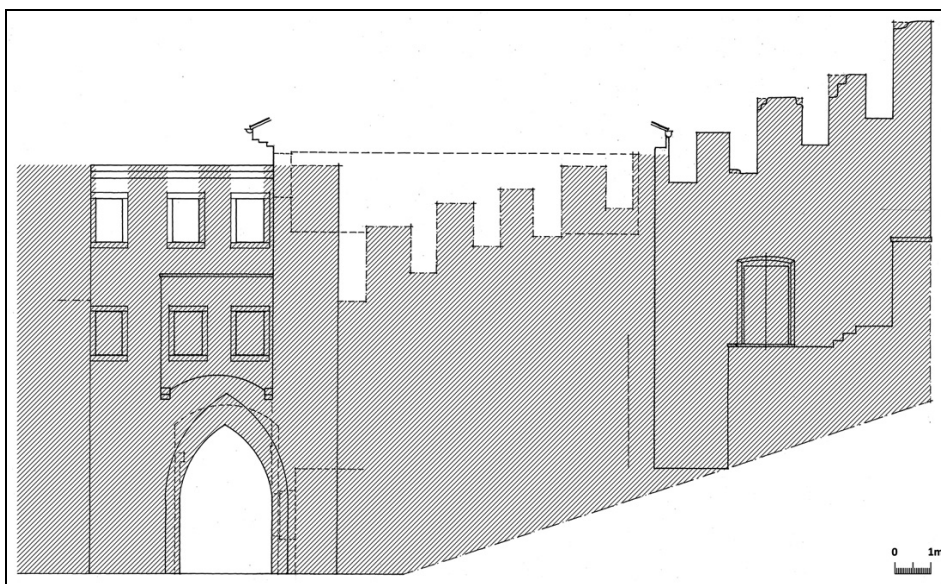
Tudi obzidje okrog Poljskih vrat uvrščajo v 13. stoletje, vendar je precej starejše, saj je obstajalo že davno pred beneško osvojitvi Pirana 1283. leta.

V najzgodnejšem obdobju so bila Poljska vrata iz obzidja izpostavljen vhodni stolp z izlivnim pomolom (ki je še vedno ohranjen v kasneje predelani obliki), nad zunanjim vhodom in dvokrilnimi masivnimi vrati, katerih kamniti tečaji so še ohranjeni. Tudi krona stolpa je imela cine, nad njimi pa streho, ki so jo po potrebi odvrgli.²¹

Dimenzije stolpa Poljskih vrat so bile skoraj enake kot dimenzije stolpa sv. Nikolaja. Iz obzidja segajoči

(nekoč izpostavljeni) del stolpa na levem boku mestnih vrat danes zapolnjuje prizidek arkadnega hodnika Piranskih galerij ter njegov podaljšek do čelne strani stolpa in prostor pod njim. Notranja stena arkadnega hodnika je staro obzidje. Med tem prizidkom in nekdanjo loggio ter pred mestnimi vrati je na Caprinovem načrtu Pirana še ulica pred obzidjem za obvladovanje napadalcev, ki so jo v renesansi imenovali pomerij.²²

Na desni strani Poljskih vrat se stolp nadaljuje v prostor hiše na Trubarjevi 8, kjer ustvarja izbočen vogal, medtem ko se po notranji steni do podstrešja poševno dviga staro obzidje, ki se v vidni obliki nadaljuje na dvorišču te hiše in na drugi strmi ulici, ki pelje do stolnice. Nadobzidni del stolpa je višji od vrha obzidja za razliko med naklonom, ki ga ustvarja obzidje in vodoravno linijo od prvega vidnega zoba do stolpa. Notranje obzidje stolpa je v vhodni steni hiše na Trubarjevi 10, nad portikom, portik Poljskih vrat pa pod njenim balkonom in po celotni širini hiše. Stanovanjska hiša nad obokom Poljskih vrat je bila nekoč cerkev sv. Jakoba, urejena v starem mestnem stolpu. Tako drugi trije zidovi (skupaj z obzidnim) tvorijo star stolp. Nad mestnimi vrati na dveh kamnitih konzolah še stoji izlivni

Sl. 2: Rekonstrukcija nekdanjega vhodnega stolpa in bočnega obzidja Poljskih vrat v Piranu. V nadstropju stolpa je bila cerkva-oratorij sv. Jakoba. Zazidan "skriven" vhod v steni portika - pusterla, ki je nekoč vodil v gornja nadstropja stolpa, dokazuje, da so cerkvico zgradili v zadnjem obdobju delovanja utrdbe (avtor: D. Likar, računalniška obdelava: D. Kenda).

Fig. 2: Reconstruction of the former entrance tower and the side wall with the Field Gate in Piran. There used to be a small church - oratory of St. Jacob on the top floor of the tower. The "secret" entrance in the portico - pusterla, which used to lead to the upper floors of the tower, proves that the church was constructed during the last active stage of the fortification (author: D. Likar, design: D. Kenda).

21 Na sliki Vettora Carpaccia iz leta 1519: Madona z otrokom in svetniki, ohranjeni po reprodukcijski risbi Giulia de Franceschija, sta v poenostavljeni obliki prikazana dva taka stolpa s streho.

22 Pomerij je bil prazen prostor oziroma neobdelan pas ob utrjenih mestih, ki ga niso smeli zazidati (Alberti, 2007, 149).

pomol, ki je bil v kasnejšem obdobju predelan iz kamnitega v opečnega: v času, ko so v njem naredili dve okni za osvetlitev stanovanja (Alberti, 2007, 149).

Staro obzidje ob Poljskih vratih vidimo danes na Trubarjevi ulici, ob poti k stolnici s petimi cinami, od katerih sta dva zoba izravnana, drugi trije pa se strmo dvigujejo proti stolnici. Vidna krona starega obzidja ni vzdrževana in je v propadajočem stanju.

Piransko obzidje je simbol mesta, pomembno je za razvoj in njegovo zgodovino. Staro obzidje ob Poljskih vratih je bistveno za mesto vsaj iz naslednjih dveh razlogov:

1. Pod krono obzidja so ohranjeni edini ostanki lesenega obrambnega hodnika v brunčnicah in opornih kamnitih ploščatih konzolah, po katerih je mogoče rekonstruirati, kako je izgledala lesena konstrukcija hodnika na obzidju pred uvedbo kamnitih konzol.²³ Stare lesene obrambne hodnike so v kasnejšem obdobju zaradi pomanjkanja lesa v obalnih mestih na izpostavljenih predelih nadomestili obstojnejši zidani hodniki.

2. Staro obzidje ob Poljskih vratih je bistveno za spoznavanje obzidja ob nekdanjem mandraču in zaradi svoje prehodne oblike iz ravnine v poševni breg, ki je prečno branila prehod strmine med mestom in ploščadjo stolnice.

Prehodno obliko obzidja je definiral oglat prehodni stolp s Poljskimi mestnimi vrati in zobčastimi sklepi v kroni, ki je zapiral Tartinijev trg proti mestu in varoval vznožje piranske stolnice; poleg vhoda je varoval bočni strani obzidij do dveh sosednjih stolpov. Naslednji stolp v smeri proti stolnici je danes skrit v škarpi visoke terase ob vznožju stolnice, medtem ko je drugi bočni stolp, v smeri proti morju, skrit v vogalu beneškega municipija.²⁴

Leta 1307 so Benečani postavili municipalni sedež izven mestnega obzidja tako, da so stavbo naslonili na vogal obzidja in stolp, ki je znotraj mesta varoval mandrač. Na trgu za ulico, odmaknjeno od Poljskih mestnih vrat, so postavili tudi mestno loggio, prostor od stolpa do obzidja so pozidali in na njem postavili arkadni hodnik, ki ga lahko jasno vidimo iz perorisbe Giulia de Francescija in Pettenerove fotografije stare občinske hiše pred njeno predelavo leta 1877 (Bernik, 1968, 162–163). Staro obzidje se nahaja v zadnji steni občinske hiše.

Vhod v nekdanjo cerkev, kapelo sv. Jakoba (*San Giacomo*) na notranji vzhodni strani portika mestnih vrat, je v celoti ohranjen v originalni srednjeveški obliki z značilnim mediteranskim stopniščem, ograjo in balkonom, imenovanim baladur. Stopnišče je nekoč služilo kot vhod v stolp, medtem ko je bil balkonski del verjetno dodan pri predelavi prostorov stolpa nad obokom mestnih vrat v cerkev. Zato je tudi v oboku portika zgrajen neke vrste razširjen lok za dodatno oporo obokanega stropa. V zahodni steni portika so vidna višje nad tlemi zazidana vrata pusterle,²⁵ ki so pred predelavo stolpa v cerkev vodila v višja nadstropja. Strukture in oblike portika so starejše od gotških vrat. Kamniti ležaji vrat pričajo o spremembi naklona tal portika. Notranjost stavbe nekdanjega stolpa nam ni poznana, ker lastnik ne dovoli ogleda. Iz razgovora z njim sklepamo, da je v prostorih ohranjena niša izlivnega pomola, v kateri sta dve okenški odprtini. Nišo izlivnice za smolo imenuje "čudna gradnja".

Kljub temu, da nam notranjost nekdanjega mestnega stolpa, v katerem so kasneje zgradili kapelo, ni poznana, so raziskave zidov pročelij, portika, stopnišča z balkonom in sosednjih zgradb podale dovolj zanesljive izmere elementov za jasno rekonstrukcijo prvotnega obzidja z vhodnim stolpom, mestnimi vrati in cerkvijo sv. Jakoba nad obokom Poljskih vrat. Po ogledu notranjosti nekdanje cerkvice bo mogoče dokončno potrditi ali ovreči domnevo, ki jo nakazujejo indici, da so za postavljanje cerkev nad mestna vrata izkoristili večje mestne vhodne stolpe in v njih zgolj preuredili prostor z manjšimi predelavami dostopov in stropov, tlakov ter sten, v katerih so poglobili oltarne niše.

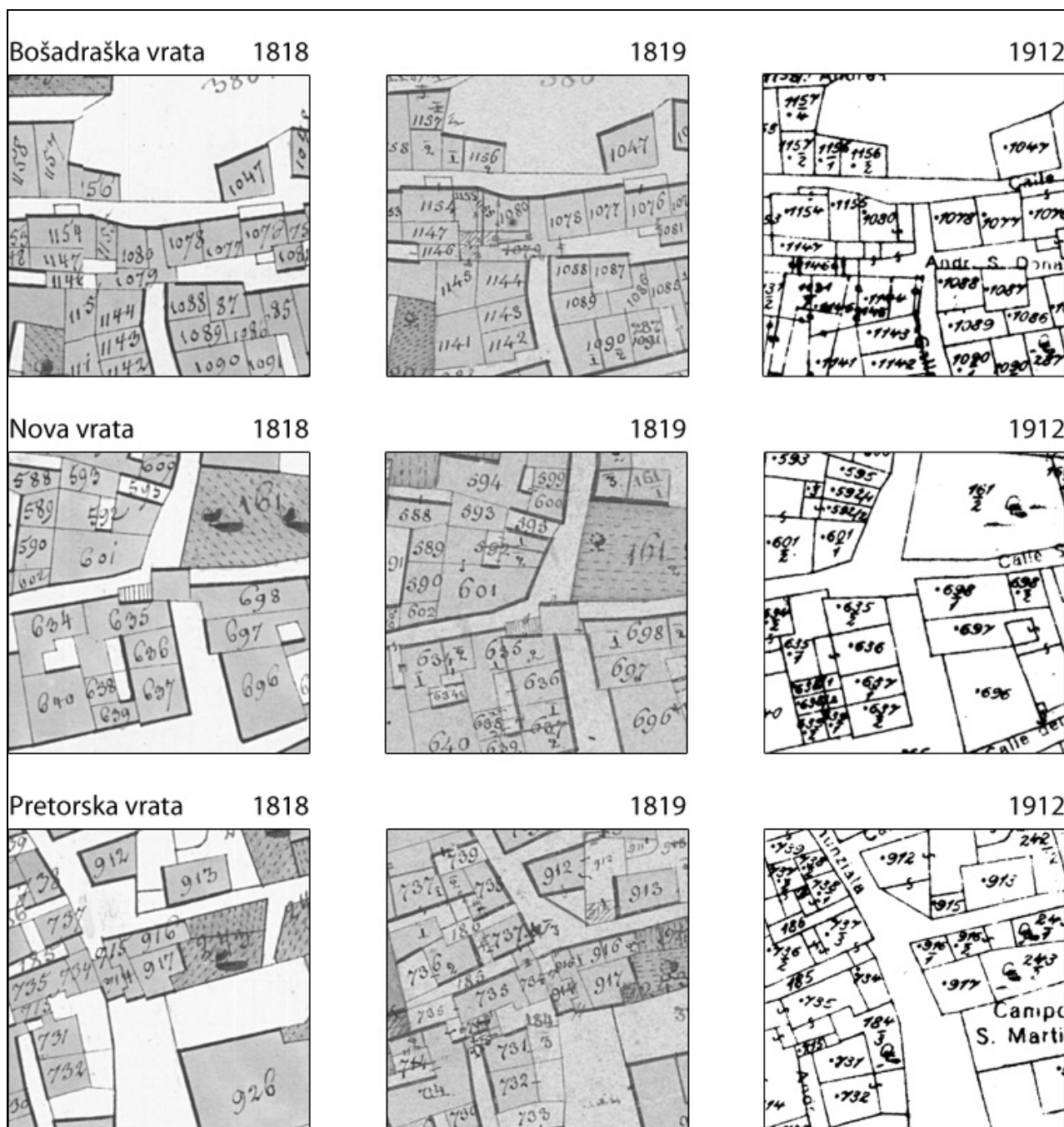
Tako predelan ambient so opremili s stenskimi poslikavami in slikami, stropnimi poslikavami ali kasetiranim stropom, oltarnimi slikami, ozkimi nišami, prilagojenimi oltarji, spodnji del stene pa so opremili z leseno lamberijo (lesena obloga sten) ter klopami.

V Kopru so po obliki Poljskim vratom povsem podobna Nova vrata s cerkvico sv. Marjete nad njimi, z razliko stopnišča, ki je v Kopru na zahodu vzporedno z obzidjem, medtem ko je piransko na severu in pravokotno na obzidje. Stari načrti Kopra, na katerih so kapele nad mestnimi vrati in ohranjeni ostanki teh vrat, dokazujejo enak arhitekturni princip gradnje cerkva na mestna vrata kot v Piranu.

23 Ta krona obzidja kaže, kakšen je bil lesen, konzolni, obešen obrambni hodnik na obzidju ob Poti v Fieso, nekoč imenovani *Strada dei ponti*, ki ima tako spretno zapolnjene brunčnice in zbrisan oporni sistem konzolne konstrukcije, da ga bo mogoče rekonstruirati le na osnovi izjemno sofisticiranega obojestranskega posnetka kamnite strukture obzidja.

24 Vidnega v Caprinovi karti Pirana z obzidjem (Caprin, 1905, 124).

25 *Busterela* je leksem, nastal iz besede *pusterla* ali *postierla* in označuje stranska vrata, tesna vhodna vratca na obrambni obhodni hodnik v fortifikacijah, skrita v zidovih obzidja. Ime izvira iz pozne latinščine – *posterula* kot derivat izraza *posterus* (zadaj) oziroma lociran zadaj, na skritem mestu. V srednjeveških mestnih obzidjih so obstajale številne *pusterle*, stranska vrata za vstop v mesto. Zasnovane so bile za razbremenjevanje glavnih vrat. Na Caprinovi upodobitvi piranskega obzidja sta označeni dve *pusterli*: vratca ob severnem stolpu in stranska vratca ob stolpu sv. Nikolaja. V Kopru so *pusterla* stranska vrata Mude. Arhivski viri o popravilu obzidja v letu 1399 omenjajo obnovo *pusterle* vrat sv. Tomaža (Caprin, 1905, 101): *rimettere a nuovo la pusterla di porta San Tomá*.

Sl. 3: Na franciscejskem katastru Kopra iz leta 1818 in načrtu mesta Luigija Strade iz leta 1819 so obstajala v obliki portikov kot prehodi skozi nize hiš še tri stara mestna vrata. Kataster mesta leta 1912 nad ulicami, kjer so nekoč stale kapele nad oboki mestnih vrat nima več označenih objektov. Ostanki arhitekturnih konstrukcij s spominskimi znamenji nekdanjih cerkvic Pretorskih, Bošadraških in Novih vrat so vidni še danes (DAT, FK; DAT, Strada; ZVKDP, KK).

Fig. 3: According to the Franciscan Cadastre of Koper from 1818 and the city plan of Luigi Strada from 1819, three of the city gates still existed in the form of porticos as crossings through strings of houses. In the cadastre from 1912, the street sites of chapels over city gates are no longer marked. The remains of architectural constructions with memorial marks of former churches in Praetor, Bošadraga, and New Gate remain discernible to this day (DAT, FK; DAT, Strada; ZVKDP, KK).

MESTNA VRATA S CERKVICAMI NAD NJIMI V KOPRU

Na katastru Kopra iz leta 1818 (DAT, FK) in katastru Luigija Strade iz leta 1819 (DAT, Strada) so še vedno vrisana tri od sedmih mestnih vrat s cerkvicami nad njimi – s Finijevega načrta. Kataster Kopra iz leta 1912 (ZVKDP, KK) nima več označenih teh treh notranjih mestnih vrat. To pomeni, da so vsaj do leta 1819 obstajala cela mestna vrata tudi v realnosti, ki pa so jih podrli med letoma 1819–1912. Sledove Novih, Pretorskih in Bošadraških vrat, prikazanih na obeh katastrih, lahko opazujemo še danes v zasnovi prostora in ostankov stavbnih členov v sosednjih hišah.

NOVA VRATA S CERKVICO SV. MARJETE NAD NJIMI

Nova vrata s cerkvico sv. Marjete prvič zasledimo leta 1619 na Finijevega načrta mesta (ASV, 1), nato po 81 letih v Naldinijevem opisu (Darovec, 2001, 117). Cerkev sv. Marjete je bila po Naldinijevem mnenju zgrajena že v prvih stoletjih na obokih starih mestnih vrat. Nekaj pred letom 1700 jo je povečal in okrasil doktor Elj Belgramoni, mecen, ki je imel nad njo patronat. Zadnjič jo zasledimo kot portik nad ulico v obeh katastrih iz 19. stoletja (1818 in 1819). Na katastru iz leta 1912 (ZVKDP, KK) je njen portik porušen. Nova vrata so mestna vrata starega notranjega mestnega ob-

zidja, ki so imela, kot vsa druga, na zunanjem obzidju svoj par mestnih vrat. Vrata v paru z Novimi vrati na zunanjem obzidju so se imenovala Busterla. Busterla je v Kopru tudi stara mestna četrt ob istoimenskih vratih. Finijeva karta in Naldinijev opis sta primarna vira za vse kasnejše omembe. Več uporabnega za arhitekturno rekonstrukcijo na osnovi arhivskih virov ne zveemo. Kljub temu je mogoče Nova vrata v veliki meri rekonstruirati na osnovi opazovanja in meritev skromnih ostankov ter indicev na terenu in katastrov iz 19. stoletja.

Nova vrata so stala nad križiščem Ulice talcev, Sabinijeve in Dimnikarske ulice. V zgodnejšem obdobju so bila ta vrata izoblikovana kot vhodni stolp notranjega mestnega obzidja. Stolp s prehodom je stal nad strmim klancem in je bil na notranji strani zgradbe naslonjen na zgornjo polico mestne prelomnice. Na zunanji strani je izstopal iz linije obzidja in segal do dna prelomnice. Samo obzidje so graditelji spretno postavili na mejo mestne prelomnice, s čimer so na najučinkovitejši možni način izkoristili naravno izoblikovanost tal nekdanjega otoka. Po izgraditvi novega zunanjega obzidja so nekdanje obzidje postopno izkoristili za del zadnje stene hiš, ki so jih zgradili pred obzidjem. Kdaj so nadstropja vhodnih stolpov starega obzidja spremenili v cerkvice nad mestnimi vrati, ni mogoče zanesljivo ugotoviti. Tloris Novih mestnih vrat s sakralnim objektom nad njimi je lepo viden na obeh katastrih iz leta 1818 in

Sl. 4: Mesto, kjer so na ploščadi in spodnjem delu vrtnega zidu čez današnjo Ulico talcev stala stara mestna vrata, imenovana Nova vrata (foto: D. Likar).

Fig. 4: A platform and the lower part of the garden wall across what is now the Ulica talcev street represent the site of the old city gate called the New Gate (photo: D. Likar).

1819. Bil je pravokoten, znotraj urejen v nadstropju nekdanjega vhodnega stolpa s stopniščem na podaljšku jugozahodne stranice. Stopnišče, prikazano na obeh katastrih, je nekdanj služilo dostopu na stolp in je bilo z bokom prislonjeno na obzidje. Vodilo je v nekdanjo cerkev, postavljeno v stolp nad podhodom.²⁶

Prostor, na katerem je stalo nekdanje stopnišče, so domačini še pred nekaj desetletji imenovali "škaline". Približno četrtina nekdanjega vhodnega stolpa je ležala na ploščadi, dvignjeni nad klanec, ki je danes ograjena s kamnitimi stebrički in kovano ograjo. Severozahodni vogal stavbe se je približeval izboklemu vogalu med hišo na Dimnikarski ulici št. 27 in hišo na Ulici talcev št. 10. Od tega vogala je severna stranica potekala do vrtnega zida hiše na Sabinijevi ulici št. 1, na drugi strani klanca Ulice talcev. Vzhodna stranica stolpa je še ohranjena v spodnjem delu vrtnega zida, medtem ko je vrhnji del z odstranitvijo oboka na novo izravnal z zidom drugačne strukture. Vzhodna stranica stolpa se je v ravni črti vrtnega zida nadaljevala nad Sabinijevo ulico z lokom in pred pročeljem hiše na Sabinijevi ulici št. 2, tako da je med prostorom, vzporednim hiši, in pročeljem nastal značilen opornik (lepo viden na katastru). Južna stranica je potekala v projekciji linije zidu hiše na Ulici talcev št. 12: čez ulični klanec do hiše na drugi strani. Nekdanji vhodni stolp je imel v pritličju portika kamnit obokan strop. Sam vhod v stara mestna vrata je stal na zahodni strani čelnega pročelja, blizu še danes ohranjene škarpe klanca Ulice talcev, ki je nekoč nosila drugi del oboka portika.

Kljub temu, da Nova vrata kažejo na terenu najmanj indicev, jih je najenostavneje arheološko raziskati. Večina ostankov stolpa leži na javnem prostoru, pod ulico in ploščadjo Ulice talcev. Če jih ni uničil kakšen novodobni poseg, lahko na območju Novih vrat pričakujemo najboljše raziskovalne rezultate med zadnjimi tremi lokacijami obstoja mestnih vrat.

BOŠADRAŠKA VRATA S SV. LOVRENCEM IN DONATOM (PORTA BUSSERDAGA POI BUSEDRAGA: SANTI LORENZO E DONATO)

Bošadraška vrata so označena že na najstarejšem mestnem načrtu iz leta 1619 (ASV, SM, b. 223, 1).

Nekdanji trg ob Bošadraških vratih je po tem načrtu imel dvojne mestnih vrat. Ena so bila v zunanjem obzidju, druga pa nasproti tem, na notranji strani trga. Nad njihovim obokom je stala cerkvica. Naldini pravi: "Nasproti mestnih vrat v Bošadragi [...] se na obokih starih vrat dviga cerkev, posvečena sv diakonu Lovrencu

in škofu Donatu. Zdi se, da gre za eno samo cerkev, ki je razdeljena na dva dela, oziroma za dve, ki sta zlit v eno: je bolj široka kot dolga, oltarja njenih zavetnikov pa stojita na koncu ladje drug ob drugem." Ker njena višina ni povsod enaka, je Naldini predlagal primerno obnovo. Škof pojasni, da je v cerkvici shranjeno Najsvetejše. Za njegovo varnost pa sta bila zadolžena poseben duhovnik in ključar²⁷ Bošadraških vrat (Darovec, 2001, 114).

Na franciscejskem katastru iz leta 1818 in katastru Luigija Strade iz leta 1819 mestna vrata še stojijo, medtem ko jih na katastru iz leta 1912 ni več (DAT, FK; DAT, Strada; ZVKDP, KK).

V spomin na porušeno cerkvico so postavili tri obeležja: ob severni steni nekdanjega oboka so zgradili memorialni oltar in vanj vzdali originalni marmornat

**Sl. 5: Ostanki Bošadraških vrat (foto: D. Likar).
Fig. 5: The remains of the Bošadraga Gate (photo: D. Likar).**

26 Ostanke dela bočnega obzidja in del stene stolpa mestnih vrat so pred kratkim odstranili in na novo pozidali kot nadomestno gradnjo hiše na Ulici talcev št. 12. Del obzidja so odstranili že nekoč pri širjenju ozkega obzidnega stopnišča za ustrežnejši dostop v cerkev v času izgradnje cerkve.

27 Naldini pojasni pomen ključarja leta 1700. Po starem običaju imajo namreč vsaka mestna vrata svojega ključarja.

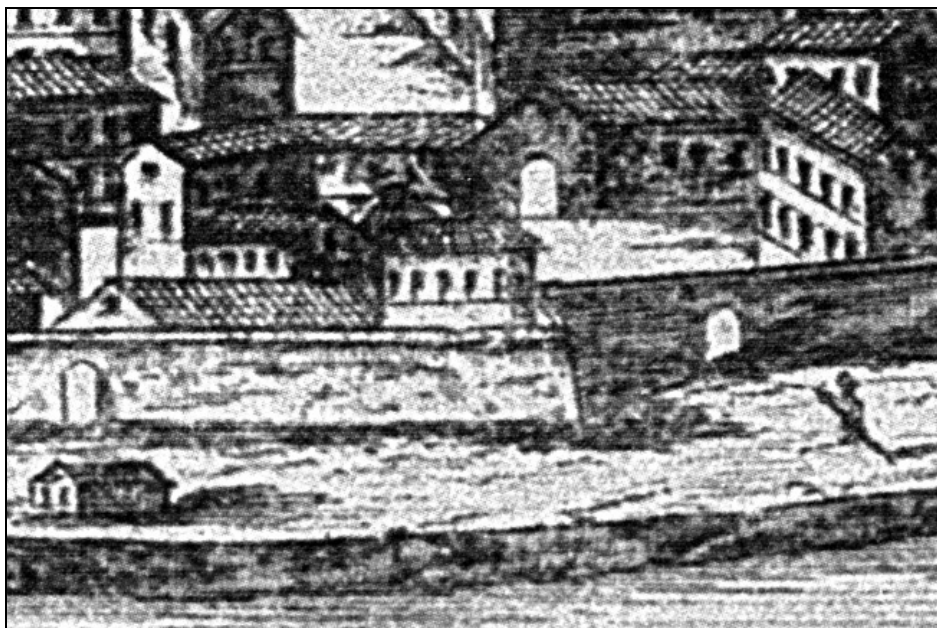

okvir stare oltarne slike, nad streho južne stene nekdanjega oboka so postavili malo kovinsko zvonico z vzvodom za zvonjenje in mali zvon, v vzhodni steni so izoblikovali slepi okvir okna in v njem naslikali nekdanjo cerkev ter v strešni venec naslikali spominski napis.²⁸ Pred leti se je del napisa še lahko prebral "Vi mostrera come e stato [...] – vam pokaže, kako je bilo". V spomin na nekdanjo cerkev so na celotni južni steni pustili tudi opornik, na katerem je stala peta oboka.

Pred nedavnim so podrli južno steno mestnih vrat z opornikom in hišo, ki je oprla streho na zid. Pobrali so tudi zvonico. Oltarno spominsko sliko na platnu so že pred nekaj desetletji izrezali. Padavine so načele omet oltarja in izbrisale poslikavo v slepem okvirju. Spominski napis je postal še bolj nečitljiv.²⁹

Na osnovi vidnih ostankov na terenu, katastrov iz 19. stoletja in Naldinijevega opisa lahko objekt zanesljivo rekonstruiramo. Katastra nam kažeta v tlorisu prostor, ki ga je pokrival obok in talne gabaritne linije³⁰ opor. Ohranjena zidana opora za obok nam kaže višino oboka, njegovo smer in princip ter način, kako je bil le-ta zgrajen. Na vrhu opore je stala peta kamnitega oboka, ki

je premostil Bošadraško ulico do Bazoviške ulice. Prav tak, vendar krajši obok, je premostil ulico med hišo z Ulice ob vodnjaku št. 2 in nekdanjo hišo na mestu Bazoviške ulice št. 35. Glavni obok je prečno premostil zaključek ulice od hiše z Ulice pri vodnjaku št. 2 do zida pred hišo na Pekarniški ulici št. 10. Potekal je od zaključka ulice v podaljšku stavbne linije obeh hiš, kjer je bilo čelno pročelje mestnih vrat, do zaključka opornika v Bošadraški ulici. Glavni obok je slonel na obokih Bošadraške ulice, ki sta služila kot oporna loka. Višino tal cerkvice sta določala vrh opornika in konstrukcija oboka, višino cerkvenega prostora pa čelni venec pročelja, izenačeno s sosednjima objektoma. Zaradi naklona ulice in podane višine čelnega venca je cerkev imela dve višini stropa, s katerima so ulovili višine južnega pročelja in vhoda v portik (o tem Darovec, 2001, 114). Na osnovi lege spominskih znamenj lahko sklepamo, da sta oltarja stala na zahodni steni, kar spet ustreza Naldinijevemu opisu, kjer je navedeno, da je ladja širša kot daljša. Vhod in stopnišče sta bila na vzhodu v vogalu in steni ob današnjem oltarju.³¹ Čelna fasada mestnih vrat je bila pomaknjena poševno v zid,

Sl. 6: Edina ohranjena upodobitev Pretorskih mestnih vrat na dveh variantah koprskega mestnega prospekta iz 18. stoletja (izsek prospekta) (Bernik, 1968, 21).

Fig. 6: The only surviving depiction of Praetor City Gate in two versions of the Koper city brochure from the 18th century (excerpt from the brochure) (Bernik, 1968, 21).

28 Napis ni več čitljiv.

29 Pred leti so pretlakovali ulico z novimi kamnitimi ploščami, urejali novo kanalizacijo in zgradili novo hišo čez ulico, nasproti opornika. Ob tem niso izkoristili možnosti, da bi raziskali, kako so izgledala stara mestna vrata.

30 Zunanja črta obrisa konstrukcije opor, projicirana na tla.

31 Hipotezo o stopnišču bo treba preveriti z raziskavami.

kar je še vidno v smeri pročelja sosednje hiše v Pekar-
niški ulici.

PRETORSKA VRATA S CERKVICO VSEH SVETIH (PORTA PRETORIO: OGNISSANTI)

Tudi tretja stara mestna vrata na notranjem koprskem
obzidju z vidnimi ostanki konstrukcij prvič zasledimo na
Finijevevemu načrtu iz leta 1619 (ASV, SM, b. 223, 1), nato
v Naldinijevem (Darovec, 2001) opisu iz leta 1700 in
kasneje še v obeh katastrih iz 19. stoletja. Nekaj let
zatem so odstranili obok starih mestnih vrat, strop cerkve
in obe steni portika z vratnimi odprtini.

Od vseh mestnih vrat s cerkvami nad njimi se je
ohranila le podoba glavnega pročelja Pretorskih vrat, na
dveh različicah upodobitve mestnega prospekta Kopra iz
18. stoletja. Čeprav sta celotni upodobitvi mesta idealizirani
in nezanesljivi, so Pretorska mestna vrata takrat
še stala tako, da jih je avtor narisal po spominu v
poenostavljeni obliki. Risba prospekta kaže dvoje mestnih
vrat, na notranji in zunanji stranici nekdanjega trga
Vseh svetih, današnjega Kosovelovega trga (na notranjem
in zunanjem obzidju). Vrata na zunanjem obzidju
so prikazana kot stranska mestna vrata, podobna malim
Mudinim vratom. Notranja vrata, stoječa nasproti zunan-
jih, na notranjem obzidju imajo na risbi dva specifična
arhitekturna elementa: vratno odprtino s polkrožnim
lokom v središču pročelja in trikotno čelo mestnih vrat.

Naldini je namenil Pretorskim vratom kratek, a po-
memben zapis. Priča o tem, da cerkvena, zgrajena na
starih obokanih vratih, pove njihovo staro opuščeno ime
"Petrorijeva vrata" in pokaže, kako so leta 1700 dvoje
mestnih vrat (na zunanjem in notranjem obzidju) ime-
novali kar z istim imenom (Darovec, 2001, 115). Poleg
tega pove, kako so izgledali oltarji v preteklosti, kakšni
so bili v njegovem obdobju in ob katero steno so bili
postavljeni.

Naldini zapiše: "Cerkve ob Petrorijevih vratih, kot so
jih imenovali po starem, oziroma Vratih vseh svetih, kot
jih ljudsko imenujejo danes, ...". Nadaljevanje zapisa je
pomembno, ker dokazuje, da so v Naldinijevem času
notranja in zunanja mestna vrata imenovali enako:
"Prva, prav tako imenovana po vseh svetih, je zgrajena
na obokih starih vrat. Včasih je imela tri oltarje, po-
stavljene v tri enake niše, vse ob čelni steni, vendar ima
danes le še enega, kar bolj ustreza tesnemu prostoru" ...
"Prvega novembra 1340 jo je Marko Semitecolo po-
svetil, njena bratovščina pa jo je vse do danes kar
najbolj lepšala" (Darovec, 2001, 115).

Ostanki konstrukcij Pretorskih vrat so na terenu (od
vseh treh omenjenih vrat) najboljše ohranjeni. Na za-
hodni steni je spominsko znamenje na nekdanjo cerkev.
Ob znamenjih opuščene cerkve po mestu so enkrat
letno organizirali spominsko procesijo z obhodom vseh
znamenj. Na skrajnih točkah vzhodne stene sta ohr-

njena poševna opornika, ki jasno določata arhitekturno
višino nekdanjega portika in vrsto konstrukcije nad njim.
Čeprav so po letu 1819 odstranili dele opornikov na
nasprotni strani nekdanjega portika, ker so po rušitvi
ovirali promet, je rekonstrukcija oboka jasna. Nad opor-
niki so slonele pete plitvih lokov, nad njimi pa osrednji
obok. Obe bočni steni nekdanjih vrat sta v pretežni meri
ohranjeni, razen porušenega jugozahodnega vogala. V
pročelju sten so številni konzolni nastanki, ki pa jih ni
mogoče zanesljivo določiti, ker so ometani. Višino cerk-
kvene ladje nad obokom lahko določimo po kamnitih
ostankih v severozahodnem vogalu ob Obzidni ulici.
Strukturo, konstrukcijo in mere ukrivljenosti obokanega
stropa nekdanjega potika Pretorskih vrat si lahko ogle-
damo na piranskih Poljskih vratih (pač pa je pri koprskih
mestnih vratih osrednji obok slonel na lokih, pri pi-
ranskih vratih pa ravno obratno, ker so kasneje dodan
obok balkona naslonili na starejši obok).

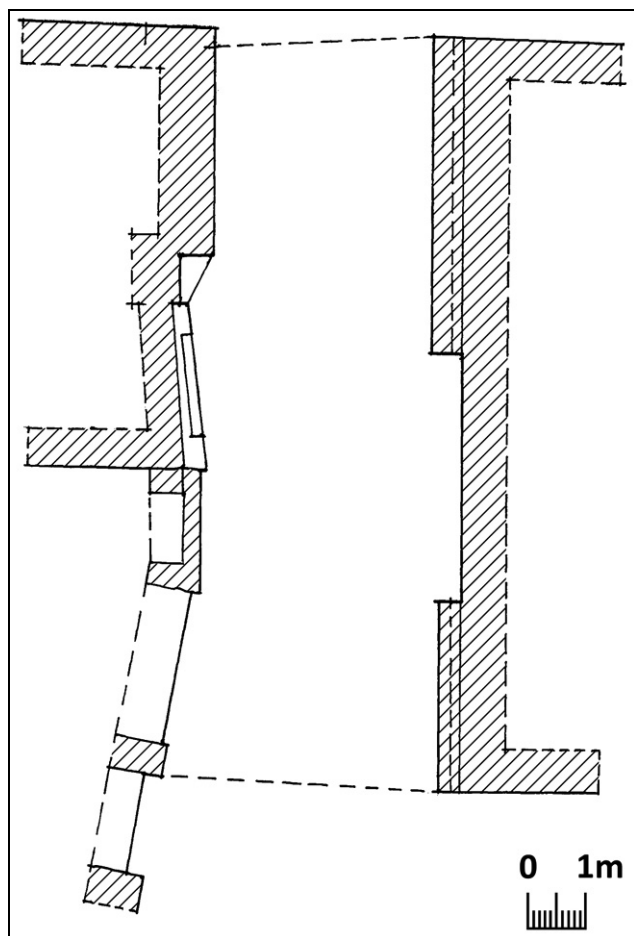

Sl. 7: Pogled na nekdanja Pretorska vrata (foto: D. Likar).

Sl. 7: A view of the former Praetor Gate (photo: D. Likar).

Večjih gradbenih posegov v originalno strukturo na javnih površinah na Pretorskih vratih v novejšem času ni bilo, zato so le-ta še vedno dovolj ohranjena, da bi ob kvalitetni interdisciplinarni raziskavi dobili dovolj podatkov za kakovostno rekonstrukcijo – vsaj v obliki računalniškega modela.

O opremitvi cerkva na mestnih vratih razen Naldinijevih opisov in edine najdbe oltarne freske v kapeli sv.

Sl. 8: Arhitekturni posnetek obstoječih ostankov nekdanjih Pretorskih vrat – tloris. Na ohranjenih opornikih je slonela konstrukcija lokov, ki je podpirala obok mestnih vrat (avtor: D. Likar, računalniška obdelava: D. Kenda).

Fig. 8: An architectural sketch of the ground plan of the existing remains of the former Praetor Gate. The surviving props would support a construction of arches, which carried the arch of the City gate (Likar, 2009 B).

Tomaža nimamo drugih zanesljivih virov. V Istri so imele manjše cerkve tri starejše principe opremljanja cerkva: poslikavo s freskami, opremljanje sten z lamberijo (lesena stenska obloga), v sklopu katere so bile klopi, opremo z oltarno nadgradnjo komponiranih slik in kombinacije. Naldini opiše oltarno nadgradnjo po starem pri špitalu sv. Marka Evangelista ob Zubenaških vratih, "na kateri je več slik, ki so po starem med seboj povezane s pozlačenimi in izrezljanimi okvirji" (Darovec, 2001, 187). V cerkvi Vseh svetih nad nekdanjimi Pretorskimi vratmi so bile oltarne niše (Darovec, 2001, 115). Primer plitve oltarne niše je v cerkvi Sv. Trojice v Kidričevi ulici. V teh so bili posebni ozki leseni oltarji z oltarno sliko. Cerkev sv. Tomaža se je po Naldinijevih opisih sodeč lahko pohvalila z mnogimi slikarji, med njimi tudi s slovitim Carpacciom (Darovec, 2001, 115).

Čeprav o obstoju cerkva nad mestnimi vratmi ni natančnejših virov, je bila vsaka cerkev nekaj posebnega; tako zaradi specifičnih prostorskih pogojev pri gradnji na starih mestnih vratih kakor tudi zaradi prestižnega tekmovanja med uporabniki v tem, katera mestna četrt bo imela pomembnejšo in bolj oblikovano cerkev. Kako so v originalu izgledale opremljene cerkve v nadstropjih, po principu, o katerem govori Naldini, si lahko ogledamo v Benetkah, v znameniti dvonadstropni cerkvi, poznani pod imenom *Scuola Dalmata*. V Kopru nam opremo kapel nad oboki, čeprav v okrnjeni in osiromašeni obliki, najbolje predstavitava cerkev sv. Nikolaja in cerkev Sv. Trojice v Kidričevi ulici.

PREOSTALA TRI NOTRANJA KOPRSKA VRATA DANES

Koper je imel dvanajst mestnih vrat na notranjem starem obzidju in enako število vrat na zunanem mestnem obzidju. Ker so nekdanji Koprčani po izgradnji zunanjega obzidja imenovali nova mestna vrata z enakim imenom kot stara (Darovec, 2001, 250) in ker so po mestnih vratih stari Koprčani imenovali tudi mestne četrti, trge ob njih in mandrač³², prihaja v literaturi do zmot in nezanesljivosti. Še posebej zato, ker pisni in arhivski viri tudi posamezno ime zunanjih vrat različno pišejo oziroma tudi posamezna vrata imenujejo na več načinov. Danes poznamo natančno in zanesljivo lego štirih mestnih vrat na zunanem obzidju (Vrata Muda, Vrata sv. Martina, Vrata Vseh svetih, Vrata sv. Nikolaja) in štirih na notranjem mestnem obzidju (Stolnična vrata, Bošadraška vrata, Nova vrata, Pretorska vrata). V tej raziskavi se posvečamo predvsem sedmim mestnim vratom s cerkvami nad njimi, ki so bila postavljena nad notranjim obzidjem. Ker smo tri natančno obdelali na specifičen arhitekturni raziskovalni način, nam preosta-

32 Imenovanje različnih pojavov z enakim imenom ustvarja zmedo. Kako so leta 1700 imenovali različne pojave z enim imenom, lahko razberemo iz konteksta Naldinijeve obravnave koprskih cerkva glede na mestna vrata (Darovec, 2001, 106–147).

nejo vprašanja, kje so, kako so ohranjena in kaj se je zgodilo po obdobju med letoma 1619 in 1700, ko jim lahko sledimo na Finijevem mestnem načrtu ali v Naldinijevem opisu. Posebno po najdbi, ki jo je prinesla raziskava starih piranskih Poljskih mestnih vrat: gre za presenetljivo dobro ohranjen star vhodni stolp in bočni obzidji v strukturi obsežnih in temeljitih mestnih predelav, ki niso dajale upanja, da bo mogoče poleg dela stolpa najti tudi v stavbnih konstrukcijah vdeleno obzidje, zanesljivo iz obdobja pred 13. stoletjem. Dokaz na piranskem primeru in poznavanje starih oblik arhitekturnega snovanja, ki je, če je bilo le mogoče, ohranilo najkakovostnejše obstoječe konstrukcije za ustvarjanje presežnih arhitekturnih možnosti novo zgrajenega, kaže, da so v obalnih mestih stare originalne konstrukcije bolje ohranjene, kot si predstavlja današnja javnost.³³ Med preostalimi štirimi mestnimi vrati s cerkvico nad obokom je po odkritju romanske bifore v notranjosti hiše na Kidričevi ulici št. 23, postala jasna natančna lega Stolničnih vrat v pročelju objekta na Kidričevi ulici št. 25 (med dvema lomoma pročelja). Nekdanja cerkev je označena s spominskim znamenjem v hiši nasproti nekdanje cerkve (Glagoljaška ulica št. 2). Lega enega oboka cerkve Izolskih vrat je v zidu hiše na Petronijeви ulici št. 12 (debelina zidu od 70–85 cm) in na zidu, stoječem na nasprotni strani ulice (Izolska ulica št. 1). Drugi ostanki so v tleh, na križišču Petronijeve in Izolske ulice.³⁴

Vrata sv. Petra na notranjem obzidju, ob izteku Goriške ulice v Gramšijev trg, so pred leti, ob izgradnji nadomestnih objektov, precej poškodovani, tako da na tem mestu lahko pričakujemo večinoma le sledove v arheološki obliki. Enako velja tudi za pusterlo teh vrat na zožitvi Goriške ulice.

Vrata sv. Tomaža so zajemala večji kompleks, od katerega je ohranjena le spodnja kapela sv. Tomaža z odkrito (znamenito, a precej poškodovano in slabo ohranjeno) fresko Križanega, ki jo omenja Naldini. Natančna lega vrat ni znana, zato jo je mogoče odkriti le z natančnimi arheološkimi raziskavami na precej širokem območju in s pazljivim spremljanjem prenov hiš v sosednjih objektih kapele: na križišču Kmečke in Obzidne ulice ter na območju Kmečke in Grudnove ulice.

Nekdanja vrata *Brazzuol* v prehodnem stolpu notranjega mestnega obzidja so verjetno podhod na zaključku Župančičeve ulice skozi romansko hišo, saj ima objekt vse značilne arhitekturne elemente vhodnega stolpa: portik z zunanjim portalom, bočni vhod v stolp (pusterla), svetilno nišo in ustrezno višino stolpa (10,35 cm).

DISKUSIJA

Raziskava arhitekture cerkva nad mestnimi vrati starega notranjega koprškega obzidja in oratorija sv. Jakoba nad Poljskimi vrati v Piranu je pomembna za razumevanje mestne zgodovine Koprca in Pirana, odkrivanje izginjajočih krajevnih znamenitosti in ker omogoča nove razvojne možnosti s pridobivanjem dodatnih mestnih znamenitosti. V Piranu je (preprosteje kot v koprskem primeru) mogoče spremeniti Poljska vrata s kapelo nad njimi in obzidjem, skritim v prostorih Obalnih galerij in na Trubarjevi ulici št. 8, v novo mestno zanimivost, privlačno za domačine in obiskovalce, ki obenem lahko postane tudi generator razvoja za gospodarske dejavnosti. V Kopru, kjer je pojav obeh obzidij bolj skrit in ne predstavlja mestnega simbola, ga je zahtevnejše pravilno strokovno uporabiti za nov mestni razvoj. Vendar ima nekdanja prestolnica Istre pod ometi pročelij in v strukturi stavb skrito tako bogastvo in zanimivosti, da si lahko na njihovi osnovi ustvari nove pogoje za učinkovito izboljšanje kakovosti življenja in nov razvojni vrhunec. Posebno, ker je danes večina zgodovinskih evropskih mest na novih razpotjih zgodovinskega razvoja pri preoblikovanju tehnološko-industrijskih in površinskih potrošniških struktur. Te so pred nedavnim imenovali napredne in revolucionarne – oziroma jih razvojni zamudniki šele postavljajo v nove kvalitativne oblike razvoja, s katerimi je mogoče preseči stare oblike, ki temeljijo zgolj na kvantitativni spremembi, širitvi in razvojni rasti po obsegu. Koper se lahko ponovno preoblikuje v simbolno – in nato tudi v dejansko prestolnico Istre – na osnovi svojih človeških in geografskih potencialov ter pomembne zgodovine in njene skrite materialne kulturne dediščine. Pomen raziskave je v opozorilu na obstoječe arhitekturno bogastvo, prikrito v strukturi naših obalnih mest in v razkrivanju tistih zakritih in deloma izgubljenih dodanih arhitekturnih vrednosti naše dediščine, ki so že veljale za odpisane in jim zato raziskovalci niso več posvečali pozornosti. Uspešnih vzorov pozitivne uporabe dediščine je danes v svetu mnogo. Vendar njihova predstavitev zahteva posebno opredelitev, kar presega razpoložljiv obseg naše razprave. Pozitiven in uspešen primer večje preobrazbe naselja v naši bližini je *Venzona* (Pušja vas). To naselje se je iz povprečnega spremenilo v atraktivno znamenitost po popotresni prenovi (potres 1976), ko je aktiviralo svojo dediščino kot temeljni resurs (*Venzona*, 2006).

33 Vprašanje odkrivanja zakritih delov pomembne dediščine je bolj vprašanje stopnje kulturno-civilizacijske razvitosti posamezne družbe in vplivnih posameznikov ter tega, ali vidijo v varovanju dediščine in uporabi zgodovinskega materialnega pričevanja dejansko možnosti za napredek in razvoj.

34 Ker v omenjeno križišče v zadnjem času še niso posegli s preoblikovanjem tlakov in kanalizacije ter druge infrastrukture, obstajajo velike možnosti odkritja nosilnih temeljev.

Raziskava je ena prvih na področju odkrivanja zakritih delov arhitekturne dediščine izgublajočega se pojava gradnje cerkva nad mestnimi vrati v raščeni stavbarski strukturi slovenskih obalnih mest in Istre. Zaradi nerazrešenih sistemskih protislovij med javnimi potenciali – skupnim dobrim in zasebnimi interesi – so rezultati odkrivanja novih arhitekturnih potencialov dediščine za povečanje zanimivosti naših mest na terenu omejeni s stopnjo zanimanja posameznikov, njihove pripravljenosti za sprejemanje drugačnega in novega ter zmožnostjo dialoga vseh udeleženih na območjih z veliko verjetnostjo dragocenih najdb. Vendar so rezultati naloge kljub oteženemu delu zaradi omejenega dostopa do arhitekturne dediščine na osnovi povečanega angažiranja dali dobre rezultate. Rezultati dokazuje drugačno realnost od splošno uveljavljenih predstav o (ne)ohranjenosti pomembnih starih zgodovinskih pojavov, omejenih v arhivskih virih. Tudi za deloma pozabljene in skrite pojave, o katerih se na splošno misli, da so uničeni ali se z njimi ni smiselno ukvarjati, obstajajo številni dobro ohranjeni materialni ostanki, ki jih je mogoče rekonstruirati z upodobitvami, kot prezentacijo znotraj novih struktur ali tako, da se jih obudi v življenje kot nove znamenitosti. Večino znanih zgodovinskih pojavov, o katerih velja danes prepričanje, da jih ni več, je racionalna družba prednikov ohranjala, ni odstranjevala zdravih in vrednih konstrukcij, temveč je dano le

ustrezno izkoristila in dopolnjevala za lažje uresničenje svojih ciljev. Z ustrežno metodo lahko najdemo te ohranjene ostanke, skrite v predelavah mestnega tkiva, izjema so le prostorski predeli, v katere je posegla sodobnost.

Uporabnost ugotovitev raziskave je metodološka in vrednostna. Metodologija podaja nov sofisticiran arhitekturni način razkrivanja strateško pomembnih, izgublajočih se struktur dediščine v stvarnosti (Likar, 2009).

Vrednostna uporabnost raziskave podaja možnost odkrivanja zgodovinskih struktur, ki so lahko pomembna razvojna komponenta današnje in bodočih generacij. Podaja možnost, da črpamo bogastvo in znanje preteklih generacij za naš nadaljnji razvoj. Pretekle generacije so vložile izjemno velike količine časa in ročnega dela, da so ustvarile izjemne vrhunske stvaritve.

Ker se je vrednostni sistem preteklih in sodobnih generacij radikalno spremenil, si današnja družba te vrhunske kakovosti ne more več konkurenčno privoščiti. Nekoč dragi materiali, energija in logistika so se v današnji družbi pocenili, nekoč poceni unikatno ročno delo potrebno za vrhunske stvaritve pa se je močno podražilo.

Akumulacija dediščine preteklih generacij je dragocen vir za gospodarski razvoj ter pomemben element sodobnega vrednostnega sistema, ki poudarja vrednote starega, originalnega in redkega.

ARCHITECTURE OF CHURCHES ABOVE CITY GATES IN THE INNER CITY WALLS OF KOPER AND THE ORATORY OF ST. JACOB ABOVE THE FIELD GATE IN PIRAN

Darko LIKAR

University of Ljubljana, Faculty of Architecture, SI-1000 Ljubljana, Zoisova 12
e-mail: darko.likar@arh.uni-lj.si

SUMMARY

The study of churches above city gates in the inner city walls of Koper and the church of St. Jacob above the Field Gate in Piran focuses on this extremely important and interesting phenomenon, the remains of which are disappearing from the historic memory due to aggressive contemporary interventions into architectural heritage. The artistry of the construction of churches above old city gates of Koper was admired by the bishop Naldini as early as the year 1700. The specific phenomenon of constructing churches above the former entrance towers within the city walls is greatly important because it physically combines two of the three most important functions of old cities as well as for its rarity and uniqueness. The consecrated – sacral space and the city gates within the city walls represent archetypical symbols of the existence of cities along with the space reserved for rulers. Along with the abandonment of old city walls after the construction of new ones, which were in turn abandoned themselves, the thirteen churches above city gates which existed in Istria (seven of them in Koper), have sunk slowly into oblivion. This phenomenon was noted as a peculiarity in the writings of Naldini, who discussed chapels above the arches of old city gates in Koper, Izola and Piran, and of Caprin, who added to Naldini's list the chapels above the gates in Labin and Novigrad

in 1905. The above authors contributed the only known written sources on this phenomenon. Out of all Istrian churches constructed above city gates, only the Church of St. Jacob above the Field Gate in Piran and the last city church constructed in Istria – the San Fiore above the Great city gate in Labin – physically survived to this day. Both have been transformed into apartments. In Koper, the experts can recognise remains of five churches (three of those are easily recognised). The objectives of our research were to find how much of the former chapels remains preserved in Koper, to determine on the basis of the church above the Field Gate in Piran how the former entrance towers above city gates have been remodelled architecturally into their new form, and to draw attention to an important part of cultural heritage, which can further enhance the appeal of our cities. When studying the architectural structure of the city by employing the method of "architectural archaeology" we can retrace elements of the former architecture (architectural heritage) that have been lost. The results of this study include the reconstruction of the Field Gate in Piran and shed some light on the position and appearance of churches above the arches of old city gates. In Koper the phenomenon of locating consecrated spaces above the city gates is particularly important as the position of churches marks the position of old city gates and thus proves the existence of the former inner city walls and represents the only reliable indicator in tracing the course of the old inner city walls. The results of the study demonstrate that when undertaking the changing of structure of their settlements our ancestors would preserve those aspects of their inheritance which they considered important for practical and economic reasons or because of their desire to transfer important messages to future generations. Thus they demonstrated a high level of achievement in culture and civilisation in contrast to contemporary times, when physical remains of the historical continuity are often erased.

The results of this study indicate that the most important elements of near and distant past, which are generally considered to be lost, are still physically preserved and concealed within the structure of our cities. These elements represent a unique potential of achieving surplus development and an advantageous position in competition. However, the accomplishment of this potential requires an advanced level of awareness of an individual and of society, so that a symbiosis can be found between the demands of contemporary life and the potential resting within monuments.

Key words: churches above city gates, Koper, Piran, city walls architecture, Field Gate in Piran

VIRI IN LITERATURA

ASV, SM – Archivio di Stato di Venezia (ASV), Fondo "Senato Mar" (SM), b. 223, dis. 1, Fino, G. (1619): Načrt Kopra.

DAT, FK – Državni arhiv Trst (DAT), Franciscejski kataster (1818) (FK).

DAT, Strada – DAT, Strada, L. (1819): Mappa della città di Capodistria, kataster mesta.

ZVKDP, KK – Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, območna enota Piran (ZVKDP), kataster Kopra iz l. 1912 (KK), načrt mesta v M 1:1000.

Alberti, L. B. (2007): O arhitekturi (De re aedificatoria, 1452). Ljubljana, Studia humanitatis.

Bernik, S. (1968): Koper Izola Piran: Organizem slovenskih obmorskih mest. Ljubljana, Mladinska knjiga.

Brglez, A. (2005): Zrno soli za imperij, Piran 1579–1609. Materialna dediščina in kultura mesta. Koper, Annales.

Budicin, M. (1998): Aspeti storico-urbani nell'Istria Veneta. Rovigno, Centro di ricerche storiche.

Caprin, G. (1905): L'Istria Nobilissima, Parte I. Trieste, SCHIMPF Editrice.

Darovec, D. (ur.) (1999): Stari krajepisi Istre. Koper, Znanstveno-raziskovalno središče RS - Zgodovinsko društvo za južno Primorsko - Pokrajinski muzej Koper.

Darovec, D. (2001): Paolo Naldini: Cerkevni krajepis ali opis mesta in škofije Justinopolis, Ljudsko Koper. Koper, Znanstveno-raziskovalno središče RS - Zgodovinsko društvo za južno Primorsko - Škofija Koper.

Guček, M. (2000): Anonimna arhitektura v prenovi Kopra. Koper, Založba Annales.

Koch, W. (1999): Umetnost stavbarstva. Ljubljana, Mladinska knjiga.

Likar, D. (2009): Arhitekturni postinformacijski sistem. Logatec, Ad Pirum.

Margetič, L. (1993): Statut koprskega komuna iz leta 1423 z dodatki do leta 1668. Koper, Pokrajinski arhiv Koper - Center za zgodovinske raziskave Rovinj.

Mihelič, D. (1990): K podobi nekdanjega Pirana (16/17. stoletje). Vjesnik HAR, 32/1990. Rijeka, 11–23.

Mir, J. M., Calvano, C. (2003): Nuovo vocabolario della Lingua Latina (It.-Lat./Lat.-It.). Milano, Mondadori.

Simič, S. S. (2002): Koper na robovih stoletij (Koprške razglednice). Piran, Sirart.

Smole, E. (1957): Koprsko obzidje, Mudina vrata in Levji grad. Kronika, 5,1. Ljubljana, 26–38.

Štefanec, S. et al. (2000): Dioecesis Justinopolitana, Spomeniki gotske umetnosti na območju koprške škofije. Koper, Pokrajinski muzej.

Venzone (2006): Venzone 1976–1996. La ricostruzione di un centro storico. Milano, Associazione "Amici di Venzone".

Žitko, S. (1989): Koprski obzidni pas in mestni tloris na karti Giacoma Fina iz leta 1619. Ljubljana, Kronika, 37, 1–2. Ljubljana, 37–45.

AGGIUNTE ALLA SCULTURA VENEZIANA DEI SECC. XVII–XVIII

Paolo GOI

Museo Diocesano d'Arte Sacra, IT-33170 Pordenone, Via Revedole 1

e-mail: biblioteca@diocesi.concordia-pordenone.it

SINTESI

Quella del/dei Contieri è una lunga storia che parte dalle segnalazioni di fine Settecento per arrivare ad una prima delineazione di Camillo Semenzato (1966). Le acquisizioni precedenti e conseguenti, in specie per l'ambito friulano, sono state raccolte e sviluppate da chi scrive con produzione di documenti (1977) e sistematizzate da Giuseppe Bergamini nel "Dizionario Biografico degli Italiani" (1983) mentre altri apporti sul versante sloveno e istriano venivano offerti da Radmila Matejčič (1979), Blaž Resman (1995, 1998), Matej Klemenčič (1998), eccetera. I risultati trovavano sintesi nelle voci del SAUR (Giuseppe Bergamini, 1999), de "La scultura a Venezia" (Matej Klemenčič, 2000: con discussioni e proposte) e del "Nuovo Liruti" (Martina Visentin, 2000). Non si usciva tuttavia dall'impasse determinata dalla difficoltà di distinguere le personalità e lo specifico intervento all'interno del cantiere, cosa resa ora più agevole dalla possibilità di accesso (tuttavia non ancora piena) agli archivi parrocchiali e alle raccolte fotografiche. Un secondo risultato che avrà seguito in una prossima circostanza. Il contributo si sostanzia di alcune aggiunte al catalogo di Enrico Merengo, Paolo Callalo e Alvis Tagliapietra.

Parole chiave: arte, scultura, Settecento, Venezia, Friuli, Contieri, Meyring, Callalo, Tagliapietra

ADDITIONS TO VENETIAN SCULPTURE OF THE XVIIth and XVIIIth CENTURY

ABSTRACT

The long story of Contieri/Contieris begins with the first mentions dating to the end of the XVIIIth century, while a more precise description is the work of Camillo Semenzato (1966). Previous and subsequent findings, particularly those from the area of Friulli, have been collected and treated by the author of this paper as certified by the documents enclosed (1977), the data have been systematised by Giuseppe Bergamini in his "Dizionario Biografico degli Italiani" (1983) (Italian Biographical Dictionary), while Radmila Matejčič (1979), Blaž Resman (1995, 1998) Matej Klemenčič (1998), and others contributed to the work on the Istrian and Slovene side. Results have been summarised in SAUR articles (Giuseppe Bergamini, 1999), "La scultura a Venezia" (Sculpture in Venice, Matej Klemenčič, 2000: containing treatises and suggestions) and in "Nuovo Liruti" (Marta Visentin, 2000). There was no way, however, of finding an exit from the dead end street paved by the problem of distinguishing individual personalities and the specific intervention inside the building site, which, nevertheless, is much easier today because of the access (though not unlimited) to parish archives and photographic collections. Additional information about the work of Enrico Merengo, Alvis Tagliapietra and Paolo Callalo could be found in the article.

Key words: art, sculpture, XVIIIth century, Venice, Friulli, Contieri, Meyring, Callalo, Tagliapietra

Sermo brevis su alcuni scultori del Sei-Settecento operanti assieme a numerosi altri colleghi nell'Alto Adriatico tra Venezia – Friuli – Slovenia – Austria – Croazia – Albania, in un andirivieni di maestranze, rapporti e incroci che rappresentano la superiore unità della cultura (Klemenčič, 2008).

Penso ad esempio a Orazio Bonetti (del quale comunque in prossima circostanza) che fa la spola tra Udine e Lubiana dove si accasa standosene per un po' con il Robba, al Meyring, al Callalo e al Contieri dei quali si vengono di recente a precisare itinerari e opere: ciò come prima premessa.

La seconda è relativa al quantitativo del prodotto – assai maggiore di quello messo in campo nell'area a partire dall'età romana – in dipendenza dall'enorme sviluppo edilizio (e son chiese, palazzi, ville, giardini e piazze); licenziato da un esercito di lapidisti e scultori strutturati in botteghe che man mano gli studi organici di Helena Seražin e Matej Klemenčič ci fanno conoscere. Con quanto consegue per la qualità degli interventi non di rado oscillante e per la personalità dei vari addetti nell'officina all'ombra del "patron" e spesso pertanto confusi (caso dei Contieri).

Questa massa di pietre, marmi, stucchi e intarsi, per i quali limitati sono tra l'altro gli studi sulla materia-prima e il commercio, da decenni è sottoposta a furti, vendite e manomissioni – la constatazione vale a terza premessa – in nome del mercato, di scelte urbanistiche, ristrutturazioni e adeguamenti liturgici per i quali non di rado si assiste a poco meditate soluzioni se non a veri e propri scempi come adesso dovrebbe toccare al duomo di Pordenone il cui coro ligneo, altare del Massari e del

Bernardi-Torretti stanno per essere smantellati. Quanto ai furti, ripropongo all'attenzione l'altare dell'oratorio della villa Linussio alla Casa Bianca di San Vito al Tagliamento che non vedremo più perché asportato nello spazio di una notte (Goi, 1988; 1996).

Nonostante le modifiche del gusto – ed è l'ultima osservazione previa – il prodotto barocco-rococò mantiene il suo fascino. Quale somma e massimo potenziamento delle cosiddette "arti belle", esso rappresenta ancora l'aspetto nobilitante delle dimore e dei giardini dei *parvenus* e fa la fortuna degli *ateliers* del sacro. Ciò che può trarre in inganno. Così, ragionando con Simone Guerriero e Monica De Vicenti, si giunge a concludere che un *San Giovanni Battista* e un *San Pietro* in Madonna delle Grazie a Udine sono opere ottocentesche da collegare con i lavori di trasformazione del santuario. Ed altrettanto – a quanto pare – in merito al coronamento dell'altare maggiore della chiesa della Madonna a Biconico denunciante aspetti del Callalo e del Tagliapietra; desunto forse da originali al momento sconosciuti.

Per il tempo che il convegno consente, scelgo alcuni esponenti del periodo principiando da Enrico Merengo.

A lui si deve la decorazione plastica dell'altare dell'oratorio di Sant'Antonio di Padova a Orsago

Fig. 1: Oratorio di Sant'Antonio di Padova, Orsago, Villa Ninfa (foto: R. Viola, Mortegliano).

Sl. 1: Oratorij Sv. Antona Padovanskega, Orsago, Villa Ninfa (foto: R. Viola, Mortegliano).

Fig. 2: Altare. Orsago, Oratorio di Sant'Antonio di Padova (foto: R. Viola, Mortegliano).

Sl. 2: Oltar. Orsago, Oratorij Sv. Antona Padovanskega (foto: R. Viola, Mortegliano).

Fig. 3(a–b): Enrico Merengo: San Rocco (?) e santo. Orsago, Oratorio di Sant'Antonio di Padova (foto: R. Viola, Mortegliano).

Sl. 3(a–b): Enrico Merengo: Sv. Rok (?) in svetnik. Orsago, Oratorij Sv. Antona Padovanskega (foto: R. Viola, Mortegliano).

annesso alla villa Ninfa de Chastonay con la quale viene a collegarsi attraverso il digradare della fronte e il gioco delle volute.¹

Patente la cifra merenghiana dei due santi (i riferimenti fin si sprecano), caratterizzati da *raptus* mistico, turgore delle forme, pastosità della materia. Per quello di sinistra, rispondente probabilmente a San Rocco, pare lecito indicare la fonte nel martire-soldato della *pala della Trinità* di Isaak Fischer di Buttrio del 1665 (Forniz, 1981, 7–8, 32).

Da annotare, a integrazione, il sontuoso dossale in commesso marmoreo, partito in due cornucopie dal ricco svolgimento a racemi con fiori, frutta (significativa la ricorrenza dei simboli eucaristici dell'uva e delle spighe), uccelli e insetti, disposte attorno un ottagono con l'immagine di *San Rocco* e del *Santuario di Sant'Antonio di Padova* (accostamento determinato dal

titolo del chiesuolo e dal nome del committente), sovrastato dall'arma nobiliare.²

Al Meyring si legano alla lontana il *Sant'Antonio di Padova*, il *San Pietro* e il *San Paolo* del frontone, grevi e di sommaria definizione. Analogamente le nerborute figure di *Ercole* e *l'idra di Lerna* e di *Ercole* e *il leone di Nemea* che valgono per tener in campo la bottega rappresentata almeno dal nipote Giovanni di cui si anticipa (1705) la presenza in fraglia.³

Due iscrizioni sul portale e sul retro dell'altare tramandano il nome del committente e l'epoca di esecuzione del complesso (1691) tanto nella parte architettonica che plastica.⁴

Spetta a Paolo Callalo la coppia angelica della chiesa di San Giuseppe a Vittorio Veneto,⁵ di netta dipendenza dal Le Court dell'altare del Sacramento in Santa Giustina di Padova, da cui si distingue per il plasticare

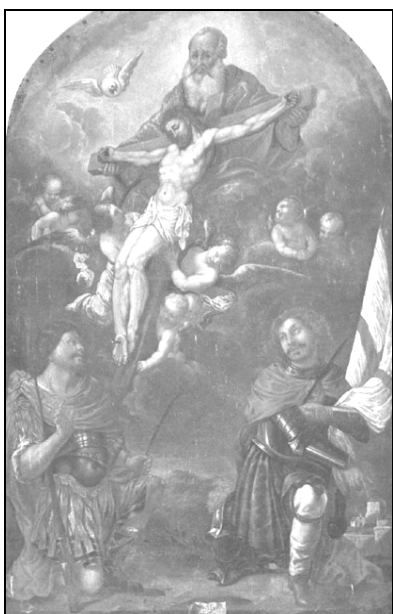
1 Su questo: Bevilacqua, 2009, 316–317, senza attribuzione.

2 Per il tipo di lavoro si veda la bibliografia in Aloisi (2008) con segnalazione di esemplari in terra friulana.

3 Zuane (Johann) Meyring di Brend è registrato nella fraglia veneziana nel 1705 con l'età di anni 46 e nel 1711 con quella di anni 56; deceduto a Venezia nel 1719. Da rettificare pertanto Wolff, 2000, 122, 142, 156 (72–73). Cfr. Giacón, 1979–80, 304, 321 e Cogo, 1996, 133, 135.

4 Sul portale: DEO / ET D'VO ANTONIO / EREXIT ET DICAVIT ROCCHVS *Quondam* PAVLI / NIMPHA ANNO *Domini* / MDCLXXXI. Sul retro dell'altare: EREXIT ET DICAVIT / ROCHVS NIMPHA / *Quondam* PAVLI ANNO / *Domini* 1691.

5 Sull'importante edificio difetta al momento uno studio organico. Per il partito a stucco: Goi, 2001b, 259, 271 (5, 7), con bibliografia sulle opere pittoriche.

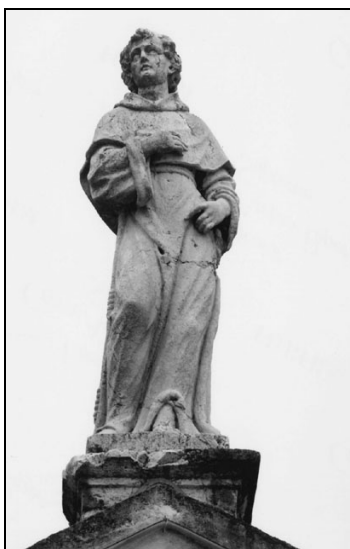
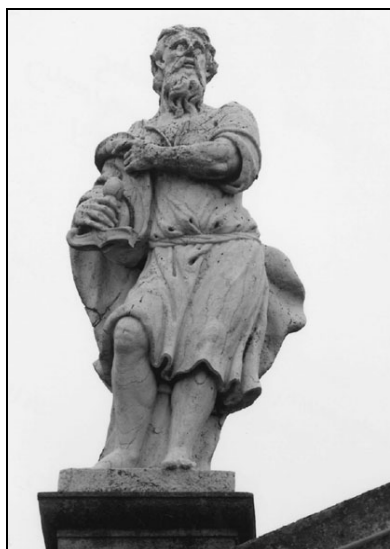

Fig. 4: Isaak Fischer il Vecchio: Pala della Trinità. Buttrio, Oratorio di villa d'Attimis-Maniago (foto: R. Viola, Mortegliano).

Sl. 4: Isaak Fischer il Vecchio: Oltarna slika Sv. Trojice. Buttrio, Oratorij Vile v Ahten-Maniago (foto: R. Viola, Mortegliano).

più tenero e il tono mellifluido: un debito con lo scultore fiammingo confessato anche nella piccola scultura dell'evangelista Giovanni già sul mercato antiquario londinese, derivata dal soggetto del Seminario di Venezia (Guerriero, 2002, 80, 82 fig.). Dirimenti ai fini dell'attribuzione – da estendersi al *paliotto*: un lungo drappo frangiato sorretto da due angioletti, al mezzo del quale sbucca una testa cherubica – restano gli *angeli* e la *Santa Caterina* di Hrenovice, gli *angeli* in Santa Maria delle Grazie a Este, a prescindere da altre comparazioni che si possono addurre.

Al maestro (di contro ad una assegnazione al Torretti) sembrerebbe di poter restituire anche i gruppi dei portali laterali del duomo di Udine demoliti nel 1909 e sistemati sulla fiancata di settentrione e sul lato ovest della sacrestia (ma del secondo non si ha per ora traccia) (Del Puppo, 1927–28; Sameda de Marco, 1970, 53–69, 79–84; Perusini, 1995). Le figure che li compongono – *Fede* (già mozza della mano reggente il calice), *Speranza*, *Carità*, *Penitenza* adagiate sugli spioventi del frontone e *putto* al vertice (*Salvator mundi*?) – presentano infatti indubbi agganci con il fare del Callalo nelle fisionomie e nei soggetti (immediato rimando e alle *Virtù* dell'altare del Sacramento pattuito con Domenico Rossi nel 1717 e pagamenti fino al 1727)⁶ dal quale tuttavia si distanziano nelle posture per calibrati contrapposti, nella composizione per ritmi spezzati e

Fig. 5(a–b–c): Enrico Merengo (maniera di): Ss. Antonio di Padova, Pietro e Paolo. Orsago, Oratorio di Villa Ninfa (foto: R. Viola, Mortegliano).

Sl. 5(a–b–c): Enrico Merengo (v slogu): Svetniki Anton Padovanski, Peter in Pavel. Orsago, Oratorij Villa Ninfa (foto: R. Viola, Mortegliano).

⁶ Semenzato, 1966, 107; Sameda de Marco, 1970, 79, 213–216; Goi, 1998, 184, 188 (9–10): con esclusione del Torretti quale autore delle *Virtù* dei portali e confronto di *Angeli*, *Risorto*, *Fede* e *Speranza* con gli *Angeli* di Hrenovice allora creduti del Meyring; Guerriero, 1997, 53 (fig. 24), 59, 67 (figg. 47–48).

Fig. 6(a–b): Enrico Merengo (bottega di): Ercole e l'idra di Lerna e Ercole e il leone di Nemea. Orsago, Villa Ninfa (foto: R. Viola, Mortegliano).

Sl. 6(a–b): Enrico Merengo (delavnica): Heraklej in Lernejska Hidra in Heraklej in Nemejski lev. Orsago, Villa Ninfa (foto: R. Viola, Mortegliano).

Fig. 7(a–b): Paolo Callalo: Angeli adoranti. Vittorio Veneto, chiesa di San Giuseppe (foto: E. e S. Ciol, Casarsa della Delizia).

Sl. 7(a–b): Paolo Callalo: Angeli. Vittorio Veneto, cerkev Svetega Jožefa (foto: E. e S. Ciol, Casarsa della Delizia).

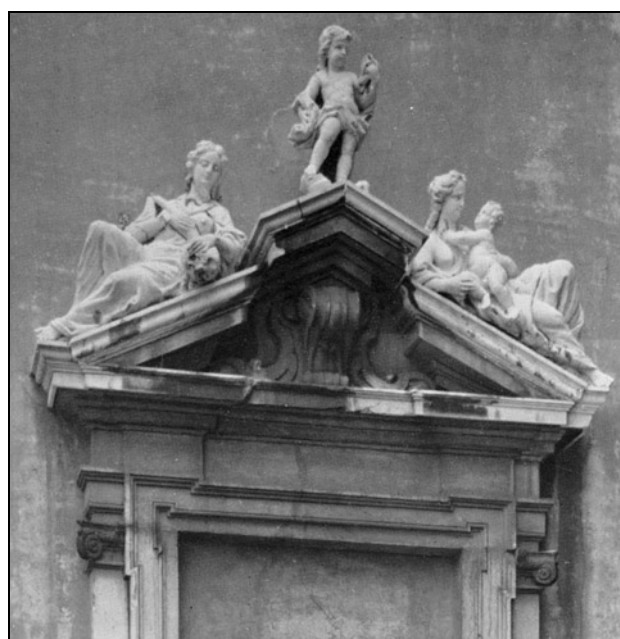
Fig. 8: Paolo Callallo: Paliotto dell'altar maggiore. Vittorio Veneto, chiesa di San Giuseppe (foto: E. e S. Ciol, Casarsa della Delizia).

Sl. 8: Paolo Callallo: Antependij glavnega oltarja. Vittorio veneto, cerkev Svetega Jožefa (foto: E. e S. Ciol, Casarsa della Delizia).

Fig. 9: Alvise Tagliapietra: Putto, Fede e Speranza. Udine, portale settentrionale del duomo (foto: R. Viola, Mortegliano).

Sl. 9: Alvise Tagliapietra: Amoret, Vera in Upanje. Videm, severni portal stolnice (foto: R. Viola, Mortegliano).

Fig. 10: Alvise Tagliapietra: Putto, Carità e penitenza. Udine, portale meridionale del duomo (Someda de Marco, 1970, 10).

Sl. 10: Alvise Tagliapietra: Putto, Usmiljenje in pokora. Videm, južni portal stolnice (Someda de Marco, 1970, 10).

nelle movenze dei puttini: aspetti che meglio orientano su Alvise Tagliapietra e/o bottega.⁷

Quarto personaggio in causa è il Contiero. Il suo caso è emblematico della confusione in cui versano tanti operatori del settore.

Nel primo contributo dedicato al personaggio, assieme alla registrazione delle opere friulane, facevo noti alcuni dati d'anagrafe ipotizzando l'esistenza di due personalità omonime a motivo della eccessiva longevità presentata da un unico individuo e della discordanza tra l'epigrafe recante il nome di Giacomo e le riscossioni a favore di Giovanni (Goi, 1977). I raggiungimenti

ottenuti nel corso di un trentennio consentono di concludere per quattro esponenti di famiglia:

- Santo, garzone di Antonio Verona nel 1737, iscritto alla fraglia padovana dei tagliapietra nel 1746 e deceduto nel 1786;

⁷ Per il Tagliapietra si vedano ora Rossi, 2008, 57–75; Tulić, 2009, 88–110.

Fig. 11(a–b): Giacomo Contieri senior: Ss. Tommaso e Andrea. Perteole, parrocchiale (facciata).
Sl. 11(a–b): Giacomo Contieri starejši: Svetnika Tomaž in Andrej. Perteole, župnijska cerkev (pročelje).

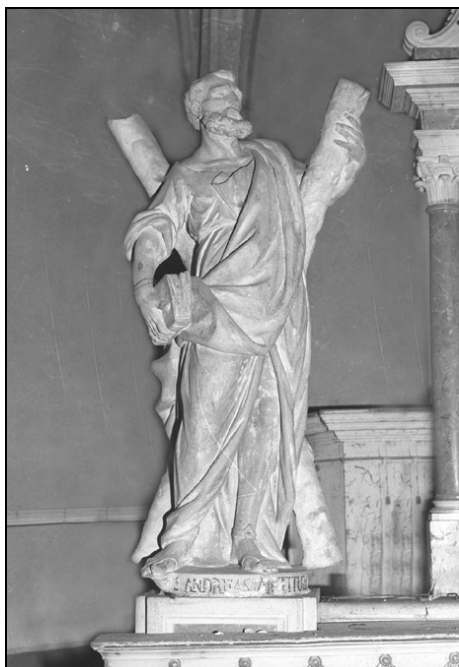

Fig. 12(a–b): Giacomo Contieri senior: Ss. Marco e Giovanni evangelista. Murlis di Zoppola (particolare del tabernacolo) (foto: E. e S. Ciol, Casarsa della Delizia).
Sl. 12(a–b): Giacomo Contieri starejši: Svetnika Marko in Janez Evangelist. Murlis di Zoppola (detajl tabernakelja) (foto: E. e S. Ciol, Casarsa della Delizia).

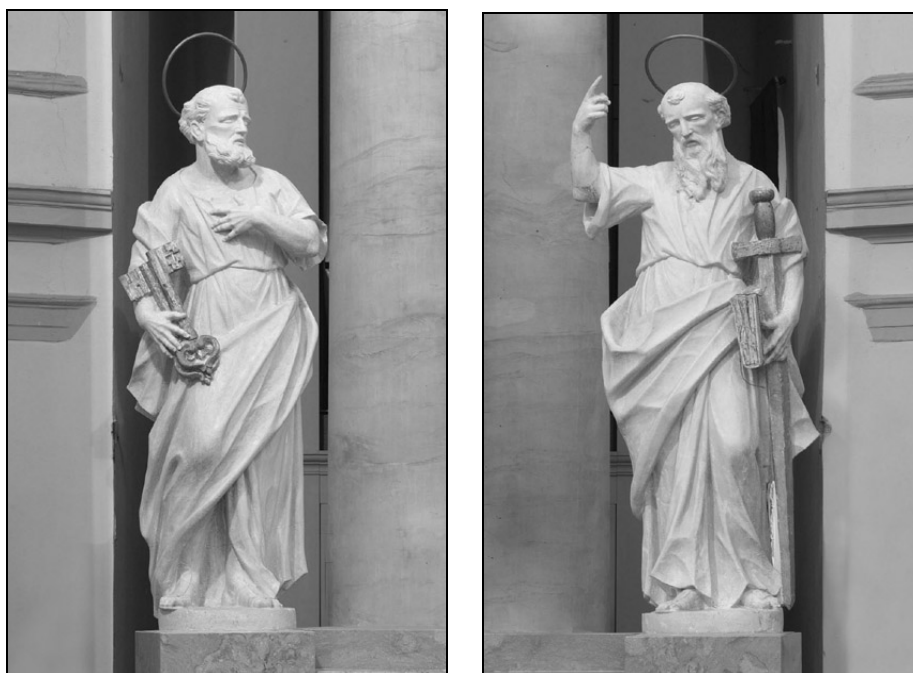
Fig. 13(a–b): Giovanni Contieri: Ss. Andrea e Pantaleone. Paderno di Udine, parrocchiale
(Catalogazione dell’Arcidiocesi di Udine, Ufficio beni culturali).

Sl. 13(a–b): Giovanni Contieri: Svetnika Andrej in Pantaleon. Paderno pri Vidmu, župnijska cerkev
(Katalogizacija Videmske nadškofije, Urad za kulturne spomenike).

Fig. 14(a–b): Giovanni Contieri: Ss. Andrea e Michele arcangelo. Madrisio di Fagagna, parrocchiale
(Catalogazione dell’Arcidiocesi di Udine, Ufficio beni culturali).

Sl. 14(a–b): Giovanni Contieri: Svetnika Andrej in Nadangel Mihael. Madrisio di Fagagna,
župnijska cerkev (Katalogizacija Videmske nadškofije, Urad za kulturne spomenike).

Fig. 15(a–b): Giovanni Contieri: Ss. Pietro e Paolo. Villalta di Fagagna, parrocchiale (Catalogazione dell’Arcidiocesi di Udine, Ufficio beni culturali).

Sl. 15(a–b): Giovanni Contieri: Svetnika Peter in Pavel. Villalta di Fagagna, župnijska cerkev (Katalogizacija Videmske nadškofije, Urad za kulturne spomenike).

- Giacomo (*senior*), in fraglia a Padova nel 1698, massaro nel 1709, attivo nel Padovano, in Friuli, Istria e Dalmazia; padre di Giovanni; deceduto a Udine il 17 ottobre 1759 a 83 anni ca., circostanza che permette di stabilirne l’epoca di nascita intorno al 1676 (Radassao, 2000, 93), non distante da quella ipotizzata da chi scrive verso il 1679;
  - Giovanni cui si devono di conseguenza le imprese sinora accertate *post* 1759 (epoca di morte del genitore) *usque* 1787–1788⁸ (data del decesso segnalata nei documenti di Buttrio); padre di Giacomo, Francesco (battezzato nel luglio 1752), Elena (battezzata nel dicembre 1753)⁹ e forse di Girolamo che riscuote a Dignano al Tagliamento (1762) e che si fa presente a Orcenico Inferiore (1765) (Goi, 1977, 72 n. 36, 79);
  - Giacomo *junior* di Giovanni; associato nell’officina paterna come si deduce dai documenti di Buttrio (1773–1762 e 1782); attivo ad Adegliacco (1735); progettista di un *Arco trionfale* per Napoleone (*post* 1809), elaborato sulla scorta delle scenografie architettoniche settecentesche; corrispondente di Canova per il completamento statuario del duomo di Milano (Goi, 1997, 120-121, 123 n. 30–33, 124–125); padre di tre figli maschi, nessuno dei quali risulta aver continuato l’attività.¹⁰
- Il grado di parentela tra i tre resta fissato dal contratto rogato a Udine il 24 giugno 1751, per cui gli "scultori" Giacomo (*sr*) e Giovanni – rispettivamente padre e figlio – prendono in affitto una casa in Mercatovecchio a Udine¹¹ e dalla decisione della vicinia di Buttrio in data 27 marzo 1782 di ricorrere contro l’altarista Giovanni Contieri "per l’intiera esecuzione dell’altare incominciato [di Sant’Antonio di Padova]... conforme il contratto stabilito con il signor Giacomo di lui figlio".¹²

8 Nell’ordine a quanto pubblicato: Villotta di Chions, parrocchiale, *altar maggiore* (1763); Vissandone, parrocchiale, *angeli* della cimasa dell’altare di San Valentino (1764); Orcenico Inferiore, parrocchiale, *altare della Madonna* (1765); Feletto Umberto, parrocchiale, *altare del Crocifisso* (1773); Buttrio, parrocchiale, *altare di Sant’Antonio di Padova* (1773–1775).

9 APUR, B1623–1781, 124r.

10 APUR, B1623–1781, 127r (Giovanni, batt. 1769), 127v (Antonia e Giuseppe, batt. rispettivamente 1770 e 1772), 128v (Giuditta, batt. 1777), 129r (Antonio, batt. 1778); Per Antonia cfr. anche Goi, 1977, 72 (36).

11 ASU, AN, 9195, Atti del notaio Francesco Brunelleschi. Segnalato da Lorenzo Nassimbeni che si ringrazia.

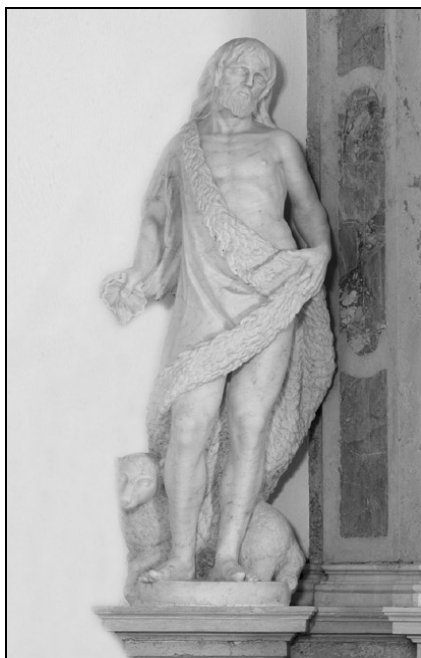
12 ASU, ANA, 449, Atti del notaio Gio. Domenico Corgnole (Buttrio, 22 marzo 1782); ASU, ANA, 450, Atti del notaio Dionisio Venier (Buttrio, 21 febbraio 1786): delibera di saldare Zuanne Contieri del suo credito per l’altare di Sant’Antonio di Padova. Segnalati come il precedente.

Fig. 16(a–b): *Giovanni Contieri senior: Ss. Pietro e Paolo. Bagnarola, parrocchiale (foto: R. Viola, Mortegliano).*

Sl. 16(a–b): *Giovanni Contieri starejši: Svetnika Peter in Pavel. Bagnarola, župnijska cerkev (foto: R. Viola, Mortegliano).*

Fig. 17(a–b): *Giovanni Contieri: Ss. Giovanni Battista e Leonardo. Fagagna, pieve di Santa Maria (altare dell'Assunta) (Catalogazione dell'Arcidiocesi di Udine, Ufficio beni culturali).*

Sl. 17(a–b): *Giovanni Contieri: Svetnika Janez Krstnik in Leonard. Fagagna, farna cerkev Sv. Marije (oltar Vnebovzete) (Katalogizacija Videmske nadškofije, Urad za kulturne spomenike).*

**Fig. 18: Giacomo Contieri: Raffaele arcangelo. Privano, parrocchiale (foto: R. Viola, Mortegliano).
Sl. 18: Giovanni Contieri: Nadangel Rafael. Privano, župnijska cerkev (foto: R. Viola, Mortegliano).**

**Fig. 19: Giovanni Contieri: Raffaele arcangelo. Arba, parrocchiale (foto: R. Viola, Mortegliano) (foto: E. e S. Ciol, Casarsa della Delizia).
Sl. 19: Giovanni Contieri: Arhangel Rafael. Arba, župnijska cerkev (foto: R. Viola, Mortegliano) (foto: E. e S. Ciol, Casarsa della Delizia).**

A medesime conclusioni quanto all'esistenza di tre personaggi omonimi perviene Giuseppe Bergamini (1999) che tuttavia nega all'esponente più anziano ogni attività in Friuli a tutto favore di Giovanni (Giovanni-Giacomo). Il definitivo trasferimento a Udine del primo viene invece ipotizzata da Matej Klemenčič che consegna *in toto* il prodotto friulano a Giovanni, conduttore anzi tempo della ditta la cui ragione sociale rispondeva a "Jacobus Conterius Patavinus" (Klemenčič, 2000); giudizio condiviso da Martina Visentin (2009).

Di fronte ai contrastanti dati epigrafici (firma di Giacomo) e archivistici (pagamenti a Giovanni e Giacomo) si è di fatto adottata una soluzione salomonica apparentemente più semplice, ma che non torna con il ri-

entro di Giacomo *senior* in Friuli e con la sua morte a Udine né con gli elementi di stile, fattisi nel tempo più chiari.

Non si possono così negare a questi le *statue* dell'altare maggiore della chiesa di Cavenzano:¹³ confrontabili l'una di *Sant'Urbano* con i santi monaci di San Martino di Cividale del Friuli che si confermano al catalogo; l'altra di *San Valentino* con il *Sant'Ignazio di Lojola* di Mošćenice (1725 ca.), a sua volta debitore della versione del martire ternano di Giuseppe Torretti nella cividalese chiesa dei Ss. Silvestro e Valentino (1720 ca.) (Goi, 1989–1994, 89–91, 95; Mattaloni, 1994, 45 (fig.), 46–48 (35–42): *altare di San Valentino* di Francesco e Giovanni Fosconi (1720–1723).

13 De Grassi, 1995, 83 (fig.), 84: con attribuzione a Francesco Zuliani. Per una immagine di altare e statue: Michelutti, 1995, 28–29.

**Fig. 20(a–b): Giovanni Contieri: Ss. Maura e Fosca (particolare).
Frisanco, parrocchiale (foto: R. Viola, Mortegliano).
Sl. 20(a–b): Giovanni Contieri: Svetnici Maura in Foška (detajl).
Frisanco, župnijska cerkev (foto: R. Viola, Mortegliano).**

Ed ancora, la coppia apostolica di Campolongo al Torre (1744)¹⁴ quasi sovrapponibile all'analoga di Barazzetto: entrambe garantite nella paternità dalla *Madonna con il Bambino* di Polesella (post 1727) di similari articolazioni e sviluppo dei panni (Mariani, 2007); i *Ss. Tommaso e Andrea*, ora al colmo della facciata della chiesa di Perteole (1749) (Goi, 1996, 99, 103 n. 27, 104 n. 36 con precedente bibliografia), da porre in relazione con il *San Giuseppe e il Bambino* e il *Sant'Ignazio* di Moravče, la *Santa Margherita* di Rijeka e la *Sant'Anna* di Ljubljana (Resman, 1995, 148 fig. 26, 153 fig. 34, 155 fig. 36); il *San Giuseppe e l'arcangelo Raffaele* di Pivano: appoggiato il primo alla *Sant'Anna* di Rijeka nel comporsi delle vesti, "versione domestica del lavoro di

Giovanni Bonazza a Caselle de' Ruffi" il secondo (Goi, 1996, 102).

Alla luce di quanto esposto si organizzano le acquisizioni intervenute di recente.

Spettano per tal modo a Giacomo *senior* – unitamente alle opere venete, istriane e dalmate di passata e nuova rivendicazione (Bergamini, 1999; Fossaluzza, 1999; Klemenčič, 2000; Noè, 2004; Tulić, 2008; Visentin, 2009) – quelle friulane scalantisi tra 1730 ca.–1759, con le riconferme e le proposte appena formulate e il complemento ai fini del catalogo dei *Ss. Filippo e Giacomo* di Udine-San Giacomo, dei profeti *Elia ed Enoc* di Ciconicco, della microstatuaria di Murlis di Zoppola (*Ss. Marco e Giovanni evangelista più due cherubini*) proveniente da Venezia.

14 Registrate senza indicizzazione di nominativi da Parmeggiani, 1990, 25; Michelutti, 1995, 18–19: la foto è invertita; De Grassi, 1998, 98, 99, 104 (29, 35), con letteratura; Gransinigh, 2000, 124, 132.

A complemento e correzione dei dati sull'altare, eseguito da Simone Periotto tra 1736–1737 si riporta il seguente regesto: 1736–1737–1738–1739–1740–1741–1742–1743–1746–1747–1748 (Campolongo al Torre) – Ratei di pagamento a favore di Simon Periotto per la costruzione dell'*altar maggiore* della parrocchiale di San Giorgio, la maggior parte dei quali effettuati in vino (nel 1739–1740 le botti vengono scaricate a Udine e Palma; nel 1746–1747 a Lauzacco e Udine e nell'ultimo del 1748 a Nogaredo: probabile indizio degli impegni dell'altarista nelle località). Il costo complessivo ammonta a l. 2540.

Nella prima circostanza il "tagliapietra" Periotti interviene con un "compagno". Nel 1740–1741 è registrato un compenso - poi cassato - a Gio. Battista Cucchiario per una prestazione occasionale pagatagli però dall'altarista. Le statue vengono condotte da Udine e messe in opera nel 1744 con l'assistenza del "tagliapietra" (CT, AP, "Ven. Chiesa di S. Giorgio di Campolongo" 1719–1758, cc. 48v–49v, 51r, 52r–v, 54v, 55v–56r, 57r, 58r–59r, 60r, 61r, 62v–64r, 65r–v, 66v, 67v, 68v, 72v–73v, 74r, 75r, 76v–77r, 78r, 79r, 86r).

**Fig. 21: Giovanni Contieri: Santa Fosca (particolare). Frisanco, parrocchiale (foto: R. Viola, Mortegliano).
Sl. 21: Giovanni Contieri: Sveta Foška (detajl). Frisanco, župnijska cerkev (foto: R. Viola, Mortegliano).**

Quantità dei manufatti, scarti stilistici, ambiguità di segnature a nome Giacomo e riscossioni a nome Giovanni (San Giovanni in Xenodochio a Cividale, ca. 1743; Dignano al Tagliamento, 1748; Andreis 1750; Arba 1751) fanno decidere per una partecipazione in diverso grado della bottega condotta dal figlio Giovanni, ma intestata al padre Giacomo che resta a pieno titolo responsabile della produzione¹⁵ e che pertanto sottoscrive.

Seppur condizionato dal campionario bonazzesco della ditta, Giovanni riesce talora ad imporre la propria personalità. È il caso di Andreis, firmato – si ripete – Giacomo e pagato a Giovanni, che si giudica significativo per l'attestato di don Pietro Rosa cappellano di Andreis (6 novembre 1750):

"Avendo inteso che codesto vostro Comune [di Pof-fabbro] ha inte[n]zione di far fare due angeli per ornamento del tabernacolo dell'altar maggiore, che ciò sia vero vi consiglierai servirmi del signor Giovanni Contieri statuario di Udine, qual pure qui Andreis ha fatto due statue, che invero sono bellissime, uomo per altro discreto, capacissimo e da bene" (Goi, 1977, 76, doc. VII).

**Fig. 22(a–b): Giovanni Contieri: Fede e Speranza. Meduno, parrocchiale, altare del Rosario (foto: R. Viola, Mortegliano).
Sl. 22(a–b): Giovanni Contieri: Vera in Upanje. Meduno, župnijska cerkev, oltar Rožnega venca (foto: R. Viola, Mortegliano).**

15 Per Cividale: Mattaloni, 1994, 35–62: 38, 40–46, 58 (27): *altar maggiore* eretto da Simone Periotti nel 1743.

**Fig. 23(a–b): Giovanni Contieri: Addolorata e San Giovanni evangelista. Feletto Umberto, parrocchiale, altare del Crocifisso (foto: E. e S. Ciol, Casarsa della Delizia).
Sl. 23(a–b): Giovanni Contieri: Žalostna Mati Božja in Sv. Janez Evangelist. Feletto Umberto, župnijska cerkev, Križev oltar (foto: E. e S. Ciol, Casarsa della Delizia).**

Il medesimo si conferma a più attenta analisi degli *arcangeli* di Arba, dalle similari epigrafi e corresponsioni pecuniarie; dei *Ss. Gioacchino e Anna* di Coseano; dei *Ss. Andrea e Pantaleone* di Paderno collocabili tra 1733–1758;¹⁶ dei *Ss. Andrea e Michele arcangelo* dell'altar maggiore della parrocchiale di Madrisio di Fagagna con la figurina del dossale; degli *apostoli* di Villalta di Fagagna e di Bagnarola,¹⁷ varianti questi della coppia di Barazzetto: entrambi più elaborati rispetto ai modelli di riferimento e in qualche tratto ricercati; dei *Ss. Leonardo e Giovanni Battista* dell'altare dell'Assunta nella pieve di Fagagna, con replica del *Battezzatore* della cividalese chiesa di San Giovanni in Xenodochio sopra citata e al pari desunto dal *Battesimo di Cristo* di Antonio Bonazza nel duomo di Padova; della statuaria

dell'altar maggiore della pieve di Fagagna (peraltro a lui compensata: 1758–1759) con il gruppo dell'*Annunciazione* desunto dal Torretti di Udine e le figurine dei *Ss. Bartolomeo e Antonio di Padova*; dei *Ss. Giovanni Battista e Michele arcangelo* di Savorgnano del Torre (1760 ca.), movimentati e di pronunciato *hanchement*, memori di Morlaiter e Torretti (Goi, 2007c; Bergamini, 2008, 229 fig., 236).

La diversità di modi di padre e figlio si può esemplificare nel confronto tra l'*arcangelo* di Privano e quello di Arba, tra i *San Pietro* di Campolongo e Barazzetto e l'analogo soggetto di Andreis, per cui la cifra ovattata dei primi è sostituita da forti marezze che, sebbene parte sempre del repertorio di Antonio Bonazza, mostrano di attingere a quella di Giuseppe Torretti.

16 Gli estremi indicano la lacuna a tutt'oggi esistente del registro contabile del periodo.

La prima attribuzione è di Goi (1996, 102, 106 (68)).

17 La datazione proposta è in base al registro: 1749, novembre 4 e 6 (Bagnarola) – Nomina di procuratori per far accordo con il tagliapietra Pietro Balbi di Portogruaro e accordo con il medesimo per "l'abilimento e fatura del tabernacolo da farsi nell'altare maggiore" della chiesa parrocchiale di Tutti i Santi, con avanzamento della mensa; il tutto per 450 ducati (ASP, AN 160/1490, Atti del notaio Giovanni Cavassini 1744–1751). L'attribuzione è avanzata da Goi, Dell'Agnese, 2008, 97.

Fig. 24: *Giovanni Contieri: Altare del Rosario. Savorgnano del Torre, parrocchiale (Archivio Fotografico del Centro di catalogazione e restauro di Villa Manin-Passariano, Udine).*

Sl. 24: *Giovanni Contieri: Oltar Rožnega venca. Savorgnano del Torre, župnijska cerkev (Fotografski arhiv Centra za katalogizacijo in restavriranje Villa Manin – Passariano, Videm).*

Analoghe morfologie esprimono le *Ss. Fosca e Maura* di Frisanco (Goi, Dell’Agnese, 2008, 89) che nel gioco delle vesti nuovamente richiamano gli *arcangeli* di Arba e gli *apostoli* di Andreis, mentre la prima delle due martiri ha in più palmare riscontro nell’*Europa* della chiesa dei Gesuiti di Lubljana e così le figure della *Fede* e della *Speranza* riadattate sulla cimasa dell’altare del Rosario della parrocchiale di Meduno:¹⁸ motivatamente riferite ora al Contieri rispetto alle passate attribuzioni a Giuseppe Bernardi-Torretti (Goi, 1982; 1991, 72, 98 (fig.); 2008, 22; Goi, Dell’Agnese, 2008, 93).

Fig. 25(a–b): *Giovanni Contieri e Giacomo Contieri junior: Ss. Pietro e Antonio di Padova. Chiavris, Udine, parrocchiale (foto: R. Viola, Mortegliano).*

Sl. 25(a–b): *Giovanni Contieri in Giacomo Contieri mlajši: Svetnika Peter in Anton Padovanski. Chiavris, Videm, župnijska cerkev (foto: R. Viola, Mortegliano).*

18 Da segnalare la distribuzione delle opere lungo l'asse stradale che da Arba porta a Meduno, Frisanco e Andreis.

Fig. 26(a–b): Giovanni Contieri: Ss. Pietro e Paolo. Bicinicco, parrocchiale (foto: R. Viola, Mortegliano).
Sl. 26(a–b): Giovanni Contieri: Svetnika Peter in Pavel. Bicinicco, župnijska cerkev (foto: R. Viola, Mortegliano).

Fig. 27: Giovanni Contieri: Cristo Risorto (particolare dell'altar maggiore). Bicinicco, parrocchiale (foto: R. Viola, Mortegliano).
Sl. 27: Giovanni Contieri: Kristusovo vstajenje (detajl glavnega oltarja). Bicinicco, župnijska cerkev (foto: R. Viola, Mortegliano).

Nella ricostruzione della personalità di Giovanni si memorano e si riconsiderano alcune acquisizioni fatte in passato. Relativamente al perduto altare della chiesa dei Minori Conventuali di Gorizia con le immagini della *Fede velata* e della *Speranza* contrattato nel 1754 (De Grassi, 1998, 104 (37),¹⁹ e non assegnabile al genitore ottantenne e a quello del *Beato Odorico da Pordenone* in San Francesco di Udine, al momento altrettanto in-trovabile, per cui l'indicazione che se ne è data vale a indicazione dell'ambito (Goi, 1993, 264).

19 Due le cose da osservare: l'acquisto dei marmi a Venezia e l'identità dei soggetti con quelli testé nominati di Meduno ai quali tuttavia non è detto debbano corrispondere.

Fig. 28: Giacomo Contieri senior: San Paolo. Barazzetto, parrocchiale (foto: R. Viola, Mortegliano).
Sl. 28: Giacomo Contieri starejši: Sv. Pavel. Barazzetto, župnijska cerkev (foto: R. Viola, Mortegliano).

Di interesse la determinazione della comunità di Villotta di Sbrojavacca o di Chions (1759) di "errigere di nuovo l'altare maggiore di questa nostra veneranda chiesa e, di legno ben vecchio ch'egli è e quasi indecente, ridurlo di marmo e più adattabile al culto dovuto al Divin Creatore e Redentore"²⁰ secondo lo stereotipo mirato a giustificare il mutato orientamento del gusto.

La vicinia dell'agosto 1776 con oggetto le finiture della parrocchiale di Feletto Umberto,²¹ consente di assegnare a Giovanni Contieri l'*Addolorata* e il *San Gio-*

Fig. 29: Giovanni Contieri: S. Michele arcangelo. Savorgnano del Torre, parrocchiale (foto: R. Viola, Mortegliano).
Sl. 29: Giovanni Contieri: Sv. Nadangel Mihael. Savorgnano del Tore, župnijska cerkev (foto: R. Viola, Mortegliano).

vanni evangelista ad organico complemento dell'altare del Crocifisso. La paternità, su cui non si era insistito a ragione della loro eleganza che le faceva sembrare piuttosto estranee alla media tenuta dallo scultore, trova ulteriore conforto nella ricostruzione che vien fatta del personaggio di cui documenta al medesimo un indirizzo classicheggiante in direzione Alessandro Vittoria.²² Ciò porta a pensare a qualche frequentazione veneziana di cui si ha tarda traccia nell'interessamento per un *baldacchino* a intaglio per quel di Orgnano.²³

²⁰ ASU, AB, 31.

²¹ Si veda in merito il documento riportato in regesto: 1776, agosto 5 (Feletto) – Riunione dei capifamiglia relativa al completamento dei lavori nella chiesa parrocchiale. Al primo punto si determina di "dar compimento dell'altare dell'Anime purganti, cioè far fabbricare le statue che nell'accordo e decretazione dello stesso non furono comprese ed di abilirlo con li necesarii fornimenti, in tutto verso la spesa di ducati [ ] giusto la perizia del sig. Giovanni Contieri scultore e fabbricatore dell'altare medesimo" (ASU, ANA, 2136, Atti del notaio Feruglio Lucio 1769–1777).

²² Sull'orientamento classicista della scultura veneziana del Settecento si vedano: De Grassi, 2000; Goi, 2001a, 152; Klemenčič, 2001; De Vincenti, 2002; Goi, 2003; Moretti, 2007.

²³ 1772, novembre 22 (Orgnano) – Giovanni Contieri procura la fattura a Venezia di un nuovo *baldacchino intagliato e dorato* per la parrocchiale. La spesa è di l. 124: 7 oltre a quelle della spedizione (APO, "La Vener. Chiesa di S. Bortolomio della villa di Orgnano" 1771–1790, 16v, 21r).

**Fig. 30(a–b): Giacomo Contieri junior: Annunciazione.
Rive d'Arcano, pieve di San Martino (foto: R. Viola, Mortegliano).
Sl. 30(a–b): Giacomo Contieri mlajši: Marijino oznanjenje.
Rive d'Arcano, farna cerkev Sv. Martina (foto: R. Viola, Mortegliano).**

Di precisazione abbisognano anche i quattro altari della vecchia parrocchiale di Martignacco (Ss. Nicolò e Lucia, 1768; Anime Purganti, 1769; Sant'Antonio di Padova, 1773; dei Battuti, 1777) costituiti da semplice al-

zata con binato di colonne tortili, ali spezzate e inarcantisi in due tempi, corpo centrale a edicola collegato con doppia voluta, puttini di coronamento:²⁴ analoghi per morfologia alla coppia di Orcenico Inferiore (di

24 Secondo i seguenti registi:

a) 1768, marzo 1 (Martignacco) – A Giovanni Contieri abitante in borgo Villalta a Udine, l. 2831: 4 per la costruzione dell'altare dei Ss. Nicolò e Lucia. Seguono spese per vitto, aggiunta di una pietra, posa opera dello stesso. La pala delle Ss. Lucia, Agata e Apollonia è dipinta per l. 66 dal pittore Tavellio (Antonio), la cornice dorata (l. 14) da fra Angelo (Stamparin) del convento delle Grazie (APM, 82, "Vener. Chiesa di Santa Maria di Martignacco" 1744–1786, 144v–145r, 147r). 1770, luglio 6 e 9; settembre 27 (APM, 82, "Vener. Chiesa di Santa Maria di Martignacco" 1744–1786, 144v–145r, 147r) – Pagamento di l. 2827: 4 a favore di Giovanni Contieri per l'altare delle Anime Purganti (9 luglio) più l. 20 per una pietra sopra la mensa (27 settembre). La pala delle Anime e altri santi proviene da Venezia (6 luglio) (APM, 82, "Vener. Chiesa di Santa Maria di Martignacco" 1744–1786, cc. 161r–v, 163r–v).

b) 1771, ottobre 3–1772, settembre 11–1773, giugno 15 (APM, 82, "Vener. Chiesa di Santa Maria di Martignacco" 1744–1786, cc. 161r–v, 163r–v) – Compensi a Giovanni Contieri che sta ultimando la cima dell'altare di Sant'Antonio di Padova per un ammontare di l. 3130: 8, oltre alla vittuaria. La mensa è posta in opera con un aiutante ("compagno"). La pala del santo e due gonfaloni sono eseguiti da Gio. Battista de Rubeis per ciò pagato l. 166: 18 (ricevuta del 30 aprile 1774) e l. 273: 2 a saldo (APM, 82, "Vener. Chiesa di Santa Maria di Martignacco" 1744–1786, cc. 179r, 182r, 199r, 202r).

c) 1777 (APM, 82, "Vener. Chiesa di Santa Maria di Martignacco" 1744–1786, cc. 179r, 182r, 199r, 202r) – A Giovanni Contieri per vitto e altro nell'occasione che fu a terminare "le cime" dei due altari delle Anime e di Sant'Antonio, l. 13. Al medesimo, a buon conto di un altro altare (dei Battuti) che si fabbrica "per far il compagnamento delli altri tre compagni", l. 656: 18. La pala della Madonna dei Battuti e santi è eseguita a Venezia da Gio. Battista Tosolini; intermediario è il sign. Gio. Battista q. Pietro Ronchi di Martignacco che la fa recapitare da Udine rilasciando ricevuta di l. 100 (2 dicembre 1779) (APM, 82, "Vener. Chiesa di Santa Maria di Martignacco" 1744–1786, cc. 218v, 220v). Dei quattro altari sussiste uno soltanto a seguito della loro vendita avvenuta intorno agli anni Settanta del secolo trascorso. Da notare inoltre che l'ultimo altare dei Battuti era stato sostituito con uno nuovo nel 1784, assieme alla pala (APM, 82, "Vener. Chiesa di Santa Maria di Martignacco" 1744–1786, cc. 279r, 302r–v).

Accenno all'impresa e alle tele si ha in [Fulvio] (1904, 8) ripetuto da Venuti (1986, 251–251 (fig.), 252, 258). Le pitture del Tosolini e del De Rubeis hanno voce in Comelli (1982, 331–332): riferisce delle tele, ora nella nuova parrocchiale, di Santa Lucia e di Sant'Antonio di Padova entrambe con la firma di Giambattista Tosolini (la prima con la data 1784), segno che le antecedenti del Tavellio e del De Rubeis erano andate distrutte. Sugli autori si vedano ora Bergamini, 2009; Gransinigh, 2009.

**Fig. 31(a–b): Giacomo Contieri junior: Annunciazione (particolare). Rive d'Arcano, pieve di San Martino (foto: R. Viola, Mortegliano).
Sl. 31(a–b): Giacomo Contieri mlajši: Marijino oznanjenje (detajl). Rive d'Arcano, farna cerkev Sv. Martina (foto: R. Viola, Mortegliano).**

Sant'Antonio abate, ora di Padova, 1752–1753 e della *Madonna*, 1765)²⁵ e, con qualche modifica, a quelle di Savorgnano del Torre (della *Trinità*, 1777–1784 e del *Rosario*, 1777–1783),²⁶ di Variano (di *San Rocco*, 1773 e della *Madonna*)²⁷ e al caso di Battaglia di Fagagna.²⁸

Nuove per il catalogo giungono da Caprileis (oggi Chiavris, Udine): un tranquillo *Sant'Antonio di Padova* di qualche memoria bonazzesca e un sofferto *San Pietro*, pattuiti nel 1783.²⁹ La nobiltà del tratto richiama dappresso il duo apostolico dell'altar maggiore di Bicinicco, eretto da Carlo Picco di Palmanova per contratto del dicembre 1748,³⁰ il quale pertanto spetta ai Contieri unitamente ai rilievi del *Risorto* nella nicchia dell'espositorio e della *Consegna delle chiavi* nel dosale e negli *angioletti* a tutto tondo reggenti il trionfo.

Restano alla fine precisate le personalità dei due Contieri maggiori, Giacomo e Giovanni. Il primo informato precipuamente ai modi di Antonio Bonazza, piut-

tosto statico, irretito in una plastica greve di sostanza ancora seicentesca che accentua nel periodo friulano, discontinuo pertanto nei modi; il secondo – per quanto a lungo sotto la tutela paterna – caratterizzato da più mosse articolazioni e vibrazioni di luce.

Oltre a provvedere all'altaristica e alla statuaria – settori peraltro suscettibili di ampliamento – la ditta Contieri Giacomo & Figlio attende a lavori di minor conto, se non di pura manualità, attestati ad esempio nel *tabernacolo* della parrocchiale di Lavariano pagato a Giovanni nel 1780³¹ che a lui si consegna anche per il tipo di decori, il trattamento di riccioli e di bulbi oculari.

Quasi nulla si sa al momento dell'attività espletata in campo civile sulla quale orienta una voce di bilancio del 1772 negli spesari Manin di Passariano, a favore del medesimo Giovanni (Goi, 1996, 106 (68)).³²

Affatto contenuto il discorso su Giacomo *junior*, terzo esponente del nucleo familiare.

25 Il primo dei due altari di Orcenico andrebbe di conseguenza tolto a Giacomo.

26 L'altarista ha alle dipendenze un "lavorante" (Goi, 2007c); Bergamini, 2008, 229 (fig.), 236.

27 Secondo l'inedito: 1772, dicembre 6-1773-1773, giugno 2-1774-1775, aprile 29 (Variano) – Pagamenti a Giovanni Contieri definito "architetto" e "statuario". Il primo versamento costituisce una caparra per l'altare "da farsi". Nel 1774 si posizionano gli *angeli* (APV, "Vener. Chiesa di S. Giovanni Battista di Variano" 1770-1825, cc. 9r, 16r, 17v, 29v, 31r, 32r, 38r, 38v, 46r). L'altare sostituisce il precedente ligneo per il quale era stata commissionata a Giacomo Carneio la *pala* tuttora esistente (cfr. Goi, 2007a, 54-55, 60-61 (doc. XIV-XVII)).

28 Riportato anche da Venuti (2003, 17) che ignora la precedente bibliografia.

29 1783, luglio 31 (Caprileis) – Si delibera in pubblica vicinia di accettare il prezzo di ducati 220 fissato dallo scultore Contieri "per le statue da esso fabricate" rinunciando alle perizie. (ASU, ANA, 2137, Atti del notaio Lucio Feruglio 1777-1787).

30 SU, ANA, 2825, Atti del notaio Valentino Molino, Protocollo 1736. Sul personaggio è in corso uno studio di prossima pubblicazione.

31 1780 (Lavariano) – "Spesi nella custodia come da ricever Contieri, l. 56".

32 Da espungere da catalogo *San Taddeo*, *Sant'Andrea* e *San Matteo* degli Scalzi a Venezia proposti (il secondo e il terzo dubitativamente) da Massimo De Grassi: proposta in ogni caso interessante per l'indicazione delle fonti; i *Ss. Pietro e Paolo* (altar maggiore), *Giuseppe e la Maddalena* (altare di San Giuseppe) di Sacileto; *Gabriele arcangelo* e *San Canciano* di Crauglio. In proposito, De Grassi, 1997, 135 (fig. 22-22), 141, 153 (45); 1998, 99, 104 (37); Klemenčič, 2000a, 726; 2000b, 739; Bergamini 2005, 496-498.

In attesa degli accertamenti in corso, si può pensare che egli abbia impresso alla bottega una svolta in termini di moderato neoclassicismo. È quanto si può osservare nell'innocuo *Sant'Antonio di Padova* di Chiavris che – sebbene commissionato al padre Giovanni – poco mostra di spartire con il più appassionato collega *en*

pendant. L'orientamento meglio si esprime nell'*An-nunziata* di Rive d'Arcano,³³ dipendente dalla versione torrettesca di Fagagna-pieve del genitore dalla quale diverge nella delineazione della Vergine dal sapore bonazzesco e nella nitida stereometria dei volti che annulla ogni tensione e fremito.

PRISPEVEK K BENEŠKEMU KIPARSTVU XVII. IN XVIII. STOLETJA

Paolo GOI

Škofijski muzej sakralne umetnosti, IT-33170 Pordenone, Via Revedole 1
e-mail: biblioteca@diocesi.concordia-pordenone.it

POVZETEK

Beneško kiparstvo XVII. in XVIII. stoletja v Furlaniji Julijski krajini je bilo v zadnjem času predmet večje pozornosti, kljub temu pa je potrebno veliko število del dodatno osvetliti in kritično ovrednotiti. Nekaterim izmed teh, ki zadevajo tudi sosednje območje Vittoria Veneta, kjer so delovale iste osebe, je posvečen pričujoči članek, dopolnjen z opozorilom na stanje, v katerem se, tudi zaradi nepremišljenih operacij »liturgičnega prilagajanja« bogoslužnih zgradb, nahaja kulturna dediščina.

Študija je osredotočena na dela Enrica Meyringa (tako delavnice kot njegovega kroga) v Orsagu, Paola Callala v Vittoriju Venetu, Alviseja Tagliapietre v Vidmu in delavnice Contierijev med Venetom, Furlanijo, Slovenijo in Istro.

Najzajetnejši del besedila je namenjen predstavnikom družine, ki so jo tvorili Giacomo starejši, Giovanni in Giacomo mlajši, ob strani pa ostaja lik Santa, ki se očitno iz padovanskega območja ni nikoli oddaljil.

Prispevek novega gradiva, ki med drugim potrjuje prihod Giacoma starejšega v Videm in njegovo smrt leta 1759, nam omogoča razplet zmede okrog imen, protislovja okrog del, ki nosijo podpis očeta Giacoma, nosilca dejavnosti, a so bila izplačana sinu Giovanniju, pa tudi razplet glede nejasnega prepleta del, ki so prišla iz delavnice in katerim je bilo dodeljeno avtorstvo s pomočjo salomonske rešitve (Giacomu so bila pripisana vsa beneška, slovenska in istrska dela, Giovanniju pa vsa furlanska).

Odločujoča je bila prepoznavnost sloga obeh mojstrov: prvi je bil v glavnem povezan z načinom dela družine Bonazza, bolj statičen in mil, drugi predstavnik pa je bil odprt za izkušnje drugih (Torretti, Morlaiter) in bolj dinamičen.

Pri tretjem predstavniku, Giacomu mlajšem, se korpus šele definira, napoveduje pa značaj njegove umetnosti, usmerjene v neoklasični način, cepljene na tradicijo družine Bonazza, kot nam da slutiti Oznanjenje v Rive d'Arcano.

Ključne besede: umetnost, kiparstvo, XVIII. stoletje, Benetke, Furlanija, Contieri, Meyring, Callalo, Tagliapietra

FONTI E BIBLIOGRAFIA

APM – Archivio Parrocchiale di Martignacco (APM), 82, "Vener. Chiesa di Santa Maria di Martignacco" 1744–1786.

APO – Archivio Parrocchiale di Orgnano, "La Vener. Chiesa di S. Bortolomio della villa di Orgnano" 1771–1790.

APUR, B1623-1781 – Archivio Parrocchiale della Chiesa del Redentore, Udine (APUR) Indice dei battezzati 1623–1781 (B1623–1781).

APV – Archivio Parrocchiale di Variano, "Vener. Chiesa di S. Giovanni Battista di Variano" 1770–1825.

ASP, AN 160/1490 – Archivio di Stato di Pordenone (ASP), Archivio Notarile 160/1490 (AN 160/1490), Atti del notaio Giovanni Cavassini 1744–1751.

ASU, AB – Archivio di Stato di Udine (ASU), Archivio Bertoli (AB).

ASU, ACM – Archivio di Stato di Udine (ASU), Archivio Colloredo-Mels (ACM) I, 33, "Rottolo di Colloredo et annesse 1769".

ASU, AN – Archivio di Stato di Udine (ASU), Archivio Notarile (AN), 9195, Atti del notaio Francesco Brunelleschi.

33 L'altare è datato 1717. Per qualche altro riferimento all'attività, cfr. ASU, ACM I, 33, "Rottolo di Colloredo et annesse 1769", 184 (compenso di l. 3 a Giacomo Contieri mediante Lorenzo Pontoti "suo lavorante": 22 maggio 1770); ASU, ACM I, 33, "Rottolo di Colloredo et annesse 1770", 189 (pagamento di l. 60 a Giacomo Contieri "a conto di tavolini di pietra e altre opere": 22 maggio 1771).

- ASU, ANA** – Archivio di Stato di Udine (ASU), Archivio Notarile Antico (ANA), 449, Atti del notaio Gio. Domenico Corgnole.
- ASU, ANA**, 450, Atti del notaio Dionisio Venier (Buttrio), 21 febbraio 1786.
- ASU, ANA**, 2136, Atti del notaio Feruglio Lucio 1769–1777.
- ASU, ANA**, 2825, Atti del notaio Valentino Molino.
- CT, AP** – Campolongo al Torre (CT), Archivio Parrocchiale (AP), "Ven. Chiesa di S. Giorgio di Campolongo" 1719–1758.
- Aloisi, S. (2008)**: Alcune note sui paliotti d'altare in pietre dure in Friuli. *Sot la nape*, 60, 4. Udine, 23–30.
- Bergamini, G. (1999)**: Contieri Giacomo (Jacopo) e Contieri Giacomo (Giovanni, Giovanni Giacomo). In: *Allgemeines Künstler-Lexikon. Die Bildenden Künstler aller Zeiten und Völker*, 21. München-Leipzig, Saur, 16–17.
- Bergamini, G. (2005)**: I santi Canziani nell'arte del Friuli dal XV al XX secolo. In: *Toplikar, G., Tavano, S.: I santi Canziani nel XVII centenario del loro martirio*, Atti del Convegno Internazionale di Studi (Pieris, 19 ottobre 2003 – San Canzian d'Isonzo, 8 maggio 2004). Ronchi dei Legionari, Consorzio Culturale del Monfalconese, 482–508.
- Bergamini, G. (2008)**: Sette secoli d'arte. In: Bergamini, G.: *Povoletto*. Povoletto, Comune, 199–253.
- Bergamini, G. (2009)**: De Rubeis Giovanni Battista. In: *Scalon, C., Griggio, G., Rozzo, U.: Nuovo Liruti. Dizionario biografico dei friulani. 2. L'età veneta*. Udine, Forum, 915–918.
- Bevilacqua, S (2009)**: Tracce d'arte sacra. In: *Fadelli, A.: Orsago. Ambiente, storia, persone*. Vittorio Veneto, De Bastiani, 283–323.
- Noè, E. (a cura di) (2004)**: Catalogo delle sculture della Biblioteca Comunale di Adria, delle chiese di Adria e delle chiese delle frazioni di Adria. Settembre Adrianese, *Pro Loco Adria*, 61.
- Cogo, B. (1996)**: Antonio Corradini scultore veneziano 1688–1752. Este, Libreria gregoriana estense, 1996.
- Comelli, G. (1982)**: Tricesimani illustri. In: *Ciceri, A., Miotti, T.: Tresésin*. Udine, Società Filologica Friulana, 306–338.
- De Grassi, M. (1995)**: La bottega Zuliani. *Studi Goriziani*, 82, Gorizia, 69–88.
- De Grassi, M (1997)**: Giovanni Marchiori, appunti per una lettura critica. *Saggi e memorie di Storia dell'arte*, 21. Firenze, 123–155.
- De Grassi, M. (1998)**: Aspetti della scultura del Settecento tra Friuli e Venezia e una nota su Giambattista Tiepolo. In: *Furlan, C., Pavanello, G.: Arte, storia, cultura e musica in Friuli nell'età del Tiepolo*, Atti del Convegno Internazionale di studi (Udine, 19–20 dicembre 1996). Udine, Forum, 1998, 97–105.
- De Grassi, M. (2000)**: L'antico nella scultura veneziana del Settecento. In: *Antonio Canova e il suo ambiente artistico tra Venezia, Roma e Parigi, Seminario di specializzazione in Storia dell'arte (Venezia, aprile–settembre 1997)*. Venezia, Istituto veneto di scienze, lettere ed arti, 35–69.
- De Vincenti, M. (2002)**: 'Piacere ai dotti e ai migliori'. Scultori classicisti del primo Settecento. In: *Pavanello, G.: La scultura veneta del Seicento e del Settecento. Nuovi studi, Atti della giornata di studio (Venezia, 30 novembre 2001)*. Venezia, Istituto veneto di scienze, lettere ed arti, 221–281.
- Del Puppo, G. (1927–28)**: I restauri della facciata del Duomo di Udine. *Atti della Accademia di Udine*, s. 5, 7. Udine, 239–253.
- Fossaluzza, G. (a cura di) (1999)**: Opere restaurate nella marca trivigiana 1996–1999. Treviso, Fondazione Cassamarca, 306–313.
- Forniz, A. (1981)**: Isacco Fischer il Vecchio in Friuli. *Il Noncello*, 52, Pordenone, 5–34.
- [Fulvio, F.] (1904)**: La Parrocchia di Martignacco. Note storiche. Udine, Tipografia pontificia del patronato.
- Giacon, D. (1979–1980)**: La fraglia dei tagliapietra a Venezia (1307–1806), tesi di laurea, rel. Lionello Puppi. Padova, Università degli Studi, Facoltà di Lettere e Filosofia.
- Goi, P. (1977)**: Problemi di scultura del Sei e Settecento in Friuli, IV. Sull'attività friulana del Contiero. *Il Noncello*, 44. Pordenone, 47–82.
- Goi, P. (1982)**: L'attività del Bernardi a Meduno. *Il Noncello*, 54. Pordenone, 93–116.
- Goi, P. (1988)**: Il Seicento e il Settecento. In: *Goi, P.: La scultura nel Friuli-Venezia Giulia, II. Dal Quattrocento al Novecento*. Pordenone, Geap, 133–271.
- Goi, P. (1989–94)**: Qualcosa sui Torretti. *Il Noncello*, 63. Pordenone, 83–104.
- Goi, P. (1991)**: Arte e vita religiosa. In: *Goi, P.: Meduno. Memorie e appunti di storia, arte, vita sociale e religiosa*. Meduno, Cassa rurale ed artigiana di Meduno, 67–123.
- Goi, P. (1993)**: Altaristica e scultura in S. Francesco di Udine tra Manierismo e Rococò. *Memorie Storiche Forogiuliesi*, 73. Udine, 257–284.
- Goi, P. (1996)**: Scultura del Settecento nel Friuli-Venezia Giulia. In: *Bergamini, G.: Giambattista Tiepolo. Forme e colori. La pittura del Settecento in Friuli*, Catalogo della mostra (Udine). Milano, Electa, 87–106.
- Goi, P. (1997)**: Apparati e monumenti celebrativi dell'età napoleonica in Friuli. In: *Bergamini, G.: 1797. Napoleone e Campoformido. Armi, diplomazia e società in una regione d'Europa*, Catalogo della mostra (Passariano). Milano, Electa, 113–127.
- Goi, P. (1998)**: Il contesto architettonico e plastico delle opere dei Tiepolo in Friuli. In: *Giambattista Tiepolo nel terzo centenario della nascita*, Atti del Convegno Internazionale di Studi (Venezia–Vicenza–Udine–Parigi, 29 ottobre–4 novembre 1996). Padova, Il poligrafo, 183–190.

- Goi, P. (2001a):** Scultura veneta del secolo XVI nel Friuli patriarcale. In: Finocchi Gherzi, L.: Alessandro Vittoria e l'arte veneta della maniera, Atti del Convegno Internazionale di Studi (Università di Udine, 26-27 ottobre 2000). Udine, Forum, 137-152.
- Goi, P. (2001b):** Stucchi del Settecento nel Friuli Occidentale: nuove acquisizioni. In: Bergamini, G., Goi, P.: L'arte dello stucco in Friuli nei secoli XVII-XVIII. Storia, tecnica, restauro, interconnessioni, Atti del Convegno Internazionale (Passariano-Udine, 24-26 febbraio 2000). Udine, Musei civici, 259-274.
- Goi, P. (2003):** Un episodio della scultura veneta del primo Settecento Memorie Storiche. Forogiuliesi, 83. Udine, 177-190.
- Goi, P. (2007a):** Carneio e Carneadi, 2. Bollettino delle Civiche Istituzioni Culturali, 10. Udine, 52-63
- Goi, P. (2007b):** Paolo Callalo: nuove acquisizioni in Friuli. In: Ceschi, C., Fantelli, P., Flores d'Arcais, P.: Arte nelle Venezia. Scritti di amici per Sandro Sponza. Saonara, Il prato, 139-144.
- Goi, P. (2007c):** Per Giuseppe Torretti senior. In: Pilo, G. M., De Rossi, L., Reale, I.: Un'identità: custodi dell'arte e della memoria. Studi, interpretazioni, testimonianze in ricordo di Aldo Rizzi. Quaderni "Arte documento", 12. Mariano del Friuli, Edizioni della Laguna, 345-348.
- Goi, P. (2008):** Le chiese di Meduno. Udine, Deputazione di Storia Patria per il Friuli.
- Goi, P., Dell'Agnese, F. (2008):** Itinerari d'arte. Il Sei e Settecento nel Friuli occidentale. Pordenone, Provincia.
- Gransinigh, V. (2000):** Episodi d'arte nel territorio di Bagnaria Arsa. In: Tussi, C.: Bagnaria Arsa. Viaggio tra archeologia, storia e arte. Bagnaria Arsa, Comune, 124-135.
- Gransinigh, V. (2009):** Tosolini Giovanni Battista. In: Scalon, C., Griggio, G., Rozzo, U.: Nuovo Liruti. Dizionario biografico dei friulani, 2. L'età veneta. Udine, Forum, 2494-2496.
- Guerriero, S. (1997):** Paolo Callalo: un protagonista della scultura barocca a Venezia. Saggi e memorie di Storia dell'arte, 21. Firenze, 35-83.
- Guerriero, S. (2002):** Vergine addolorata [scheda]. In: De Vincenti, M., Guerriero, S., Rigon, F.: Orazio Marinali e la scultura veneta fra Sei e Settecento, Catalogo della mostra (Vicenza). Cittadella, Biblos, 79-82.
- Klemenčič, M. (2000a):** Jacopo Contieri. In: Bacchi, A.: La scultura a Venezia da Sansovino a Canova. Milano, Longanesi, 725-726.
- Klemenčič, M. (2000b):** Giuseppe GropPELLI. In: Bacchi, A.: La scultura a Venezia da Sansovino a Canova. Milano, Longanesi, 739-740.
- Klemenčič, M. (2001):** Appunti sul neocinquecentismo nella scultura veneziana del Settecento. In: Finocchi Gherzi, L.: Alessandro Vittoria e l'arte veneta della maniera, Atti del Convegno Internazionale di Studi (Università di Udine, 26-27 ottobre 2000). Udine, Forum, 229-242.
- Klemenčič, M. (2008):** Scultura barocca in Istria tra Venezia, Gorizia, Lubiana e Fiume. Saggi e memorie di Storia dell'arte, 30. Firenze, 251-288.
- Mariani, J. (2007):** Per il catalogo di Giacomo Contiero e Antonio Gai: novità e precisazioni. Arte Veneta, 64. Venezia, 207-214.
- Mattaloni, C. (1994):** Contributo alla conoscenza di sei altari settecenteschi in chiese cividalesi. Forum Julii, 18. Cividale del Friuli, 35-62.
- Michelutti, M. M. (1995):** I beni culturali della parrocchia di Campolongo al Torre. Gorizia, Grafica goriziana, 28-29.
- Moretti, L. (2007):** Alessandro Vittoria, Bartolomeo Modolo, Pietro Bearzi e storici dell'arte a San Zaccaria. In: Ceschi, C., Fantelli, P., Flores d'Arcais, P.: Arte nelle Venezia. Scritti di amici per Sandro Sponza. Saonara, Il prato, 99-105.
- Parmeggiani, G. (1990):** La chiesa di Campolongo al Torre. In: Le chiese della parrocchia di Campolongo al Torre. Campolongo al Torre, Parrocchia, 7-37.
- Perusini, T. (1995):** Analisi storico artistica e ricerca documentaria. In: Duomo di Udine. Ricerca per il restauro del portale della Redenzione. Restauro nel Friuli-Venezia Giulia, 3. Pasian di Prato, 13-54.
- Radassao, R. (2000):** La chiesa di Santa Lucia a Udine e le sue confraternite. La Panarie, 32, 126-127. Udine, 83-96.
- Resman, B. (1995):** Barok v Kamnu. Ljubljansko kamnoseštvo in kiparstvo od Mihaela Kuše do Francesca Robbe. Ljubljana, Znanstvenoraziskovalni center SAZU.
- Rossi, P. (2008):** Cinque 'memorie' tardobarocche in Santa Maria del Giglio. Arte Veneta, 65. Venezia, 57-75.
- Semenzato, C. (1966):** La scultura veneta del Seicento e del Settecento. Con prefazione di G. Fiocco. Venezia, Alfieri.
- Someda de Marco, C. (1970):** Il duomo di Udine. Udine, Arti grafiche friulane.
- Tulič, D. (2008):** Prilozi za Jacopa Contierija i Giuseppe Bernardija. Acta Historiae Artis Slovenica, 13. Ljubljana, 83-94.
- Tulič, D. (2009):** Fragmenti aktivnosti Alvisca Tagliapietra i njegove radionice. Zbornik za umetnostno zgodovino, 45. Ljubljana, 88-110.
- Venuti, C. (1986):** Martignacco. Una comunità nel tempo. Udine, Cassa rurale e artigiana.
- Venuti, T. (2003):** Battaglia e la sua chiesa. Fagagna, Pro loco.
- Visentin, M. (2009):** Contiero (Contieri) Giovanni Giacomo. In: Scalon, C., Griggio, G., Rozzo, U.: Nuovo Liruti. Dizionario biografico dei friulani, 2. L'età veneta. Udine, Forum, 805-807.
- Wolff, S. (2000):** Nuovi contributi su Heinrich Meyring. Saggi e memorie di Storia dell'arte, 24. Firenze, 119-157.

COLLEZIONISTI E OPERE D'ARTE TRA VENEZIA, ISTRIA E DALMAZIA
NEL SETTECENTO

Linda BOREAN

Università di Udine, Dipartimento di storia e tutela dei beni culturali, IT-33100 Udine, vicolo Florio 2/b
e-mail: linda.borean@uniud.it

SINTESI

Il presente contributo su Collezionisti e opere d'arte tra Venezia, Istria e Dalmazia nel Settecento si basa su una serie di indagini relative al collezionismo veneziano tra Settecento e Ottocento, condotte nel corso di un progetto avviato da un gruppo di ricerca dell'Università di Udine (2002–2009) che aveva lo scopo di offrire uno studio organico sul collezionismo artistico veneziano dalle origini fino al XIX secolo. Le ricerche si sono fondate su un capillare spoglio di documenti (quali inventari, testamenti, epistolari), conservati in archivi veneziani e in biblioteche internazionali: tali dati sono stati poi incrociati con le fonti indirette e con la storiografia artistica. In questo modo è stato possibile ricostruire una serie di casi studio, che offrono diversi spunti di riflessione per la formazione del gusto dei collezionisti e gli orientamenti della produzione figurativa nel territorio costiero, tenendo conto delle dinamiche dei rapporti con la capitale della Serenissima.

Parole chiave: collezionismo, pittura, scultura, Istria, Dalmazia, Settecento

COLLECTORS AND WORKS OF ART IN EIGHTEENTH CENTURY VENICE, ISTRIA,
AND DALMATIA

ABSTRACT

This article on collectors and works of art in eighteenth century Venice, Istria, and Dalmatia is based on a series of research studies on Venetian art collected between the eighteenth and nineteenth centuries. These studies were conducted within the framework of a group research project from the University of Udine (2002–2009). The aim of the study was to provide an integrated analysis of Venetian art collected from its beginnings through to the nineteenth century. The research was based on a diverse range of documents kept in Venetian archives (inventories, testaments, and correspondence) as well as international libraries. The data extracted from these sources were matched against data from indirect sources and art historiography which enabled the reconstruction of a series of case studies. These provide various points for reflection on the formation of collectors' taste in art and reveal the trends that prevailed in fine art production in the coastal territory, also taking into consideration the dynamic of the relationship with the capital of the Venetian Republic.

Key words: art collecting, painting, sculpture, Istria, Dalmatia, 18th century

Le ricerche condotte nell'ambito del progetto *Il collezionismo d'arte a Venezia. Per un catalogo ragionato e informatizzato delle collezioni di dipinti dalle origini all'Ottocento*,¹ hanno portato alla luce una serie di elementi su scambi di opere tra le due sponde dell'Adriatico attraverso figure di intendenti d'arte e mercanti, elementi che si inseriscono nell'ambito dei contatti artistici tra la capitale della Serenissima e il territorio costiero, dall'Istria a Ragusa, che tra il 1278 e il 1330 ne aveva accettato la sovranità. Il presente intervento intende offrire, a partire dai dati rinvenuti, alcuni spunti per un'indagine a più ampio raggio, i cui risultati si pongono a complemento ideale – in termini di formazione del gusto e di ricadute sulla produzione figurativa – di quello che allo stato attuale degli studi è l'aspetto privilegiato delle ricerche, cioè la committenza, con un campionario che registra soprattutto l'invio di opere dal cosiddetto centro (Venezia) alla periferia.²

I materiali reperiti riguardano personaggi con un ruolo di un certo spessore nella vita religiosa e professionale dei territori dell'Istria e della Dalmazia tra Settecento e Ottocento, ovvero il vescovo di Cittanova e Parenzo Gaspare Negri, l'imprenditore del tabacco Girolamo Manfrin e il capitano navale Gasparo Craglietto. Essi vanno ad aggiungersi ai pochi casi sinora noti come quello del pittore veronese Gaetano Grezler, al quale spetta nel 1818 la donazione al municipio di Dignano

d'Istria di un discreto gruppo di dipinti identificabili, secondo la critica, con quelli appartenuti alla galleria dei Giovanelli, famiglia cui l'artista era legato da rapporti professionali (si veda Craievich, 1997).³

Volendo seguire un ordine cronologico, il nostro discorso si apre con Gaspare Negri (1697–1778), dinamico committente e protettore di artisti a lui contemporanei,⁴ ma anche attento raccogliitore di antichità e di opere di maestri antichi, come si ricava dalle testimonianze del nobile lubianese Francesco Enrico barone di Raigersfeld (1697–1760)⁵ e di Giovanni Maria Sasso (1740 c.–1803), il più noto "negoziante di pitture" e anticaglie della piazza veneziana nel tardo Settecento.⁶ Numerosi infatti sono i riferimenti a Negri e alla sua collezione nella fitta corrispondenza epistolare da lui intrattenuta nel periodo compreso tra 1775 e 1786 con il residente inglese a Venezia John Strange, che si era stabilito nella propria villa di terraferma a Mogliano, da dove impartiva precisi ordini al suo consulente per l'arricchimento delle proprie raccolte conservate nel palazzo di città.⁷

Alla scomparsa di Negri, avvenuta nel 1778, l'eredità, il nipote don Marco Gozzi (*Memorie storiche*, 1886, 131), canonico della cattedrale parentina, iniziò a disperdere la ricca biblioteca e le collezioni dello zio. E' quasi certamente lui a proporre a Sasso un nucleo di "Monete greche e romane de bassi tempi" (molte risa-

1 Il progetto, avviato da un gruppo di ricerca dell'Università di Udine sotto la guida di Stefania Mason e sostenuto dalla Fondazione di Venezia, ha lo scopo di offrire uno studio organico sul collezionismo artistico veneziano dalle origini documentabili fino alla caduta della Repubblica e alla susseguente dispersione nel corso dell'Ottocento; intende chiarire le dinamiche di sviluppo delle raccolte delle diverse categorie sociali coinvolte (nobili, cittadini, mercanti, residenti forestieri, artisti ecc.); analizzare i meccanismi di mercato e le diverse tipologie di vendita; ricostruire, ove possibile, i diversi passaggi di proprietà delle opere, partendo dalle menzioni nelle fonti per giungere alla loro ubicazione attuale. La linea metodologica scelta si distingue da quella dei contributi 'storici' sul fenomeno nel suo complesso. Infatti, un quadro storicamente attendibile delle forme e dei protagonisti del collezionismo artistico lagunare può essere costruito soltanto attraverso la combinazione di scavi 'verticali' su singole raccolte e sulla loro storia lungo i secoli e indagini biografiche su personaggi che a vario titolo (collezionisti, critici, mercanti, intermediari, agenti, diplomatici) hanno giocato un ruolo determinante nello sviluppo del collezionismo, con approfondimenti tematici 'orizzontali' relativi alla produzione artistica, ai generi pittorici, ai periti e intermediari; al mercato; ai collezionisti forestieri a Venezia, a rapporti con centri artistici della penisola o europei. I risultati sono stati pubblicati in una collana di tre volumi: Hochmann, Lauber, Mason 2008; Borean, Mason, 2007; Borean, Mason, 2009. Questo contributo riprende il testo dell'intervento tenuto al convegno *Patrimonio culturale veneziano sull'alto Adriatico: contatti artistici fra Terraferma, Istria e Dalmazia nel Sei e Settecento*, organizzato a Isola d'Istria e a Parenzo nell'ottobre 2009 (9–11 ottobre 2009).

2 Per un inquadramento generale della storiografia si veda l'introduzione di Giorgio Fossaluzza in Bralić, Kudiš Burić (2005); per le problematiche connesse allo studio della committenza si rinvia invece a Mason (2005).

3 Tra i dipinti giunti a Dignano è compreso il ritratto del procuratore Giovanni Benedetto Giovanelli (eseguito da Giuseppe Angeli), personaggio che figura tra i dedicatari della prima impresa di traduzione incisoria dai teleri di Sant'Orsola di Vittore Carpaccio, edita dal padre domenicano Giuseppe Toninotto (cfr. Benussi, 2009b). Sui Giovanelli vedi Montecuccoli degli Erri (1992) e Montecuccoli degli Erri (1992–1993).

4 Su tale aspetto si rinvia al contributo di Lucchese (2006).

5 Nel suo diario, alla data 21 agosto 1750, il nobile raccontava di aver ricevuto la visita del canonico Picardi di Trieste, il quale aveva dichiarato di essere "Er mit den bischoff zu Parenzo in Istrien gutte bekandschaftt zu haben u(nd) das Er ein besonderer liebhaber seye v(on) allen antiquitäten u Curiositäten das Er ein Cabinet habe v(on) alten Münzen Idolis u(nd) dergleichen Dan(n) ein Cabinet v(on) Conchilien u(nd) ein schene bibliothek; ... Er ist zu gleich Conte d'Orsena eines Pabstl Stadlein= Er heist Gasparo Negri Cittadino di Venezia" (AS, GA I, Dol, knjiga 165, 804–805). Devo l'informazione alla gentilezza e cortesia di Igor Weigl che ringrazio.

6 Su Sasso cfr. Callegari (1998) e Borean (2004, 15–32).

7 Le lettere inviate da Strange a Sasso, conservate nella Biblioteca del Museo Correr di Venezia, sono state integralmente trascritte in Collavin (2007/2008). Un nucleo di missive inviate da Sasso a Strange è stato reperito da chi scrive tra i manoscritti della British Library di Londra e reso noto e commentato in Borean (2009a, 103–111). Alcuni elementi delle missive, relative alla collezione Bernardi, erano stati anticipati da chi scrive a Whistler (2009, 536–537).

lenti all'età di Diocleziano e recuperate a Spalato) e nel 1784 una "cestella" ripiena di piccole sculture antiche di tema mitologico provenienti da Atene, tra le quali spiccava una "Diana greca bellissima e intatta", insieme a pezzi moderni come un "bellissimo cavalon intatto un poco più grande di un piede di metallo della forma di quelli che son sopra la chiesa di San Marco e pare di Sansovino".⁸ L'affare non andò in porto, per la pretesa di 12 zecchini, giudicata esagerata da Sasso e le sculture furono riportate a Parenzo "dicendomi che costì li davano più";⁹ al di là dell'esito, l'episodio, oltre ad arricchire le nostre conoscenze sulla circolazione di materiale antiquario tra le coste dell'Adriatico, precisa gli interessi verso il mondo antico della clientela inglese a Venezia nel tardo Settecento, clientela che tuttavia di norma privilegiava la piazza di Roma per gli acquisti di antichità, come testimonianza, tra gli altri, il caso di Sir Richard Worsley.¹⁰ Dalla collezione Negri giungono a Strange anche parecchi dipinti, che vengono registrati nel catalogo dell'asta organizzata a Londra dallo stesso diplomatico nel dicembre del 1789, a distanza di qualche anno dal termine del suo incarico governativo a Venezia. Secondo il catalogo,¹¹ Negri sarebbe entrato in possesso di parte dei quadri durante un soggiorno romano, di cui non vi è memoria nelle antiche fonti biografiche che lo riguardano, mentre sappiamo che egli fu in contatto Pietro Gradenigo, noto intenditore veneziano di anticaglie e pitture (*Memorie storiche*, 1886, 132). Sorta di Cicogna *ante litteram* o di "George Vertue veneziano",¹² nei suoi celebri *Notatori* relativi al periodo 1748-1773, Gradenigo restituisce uno spaccato vivace dei fatti artistici, in parallelo con la comparsa delle prime gazzette, dalle mostre di San Rocco alle compravendite di opere d'arte.¹³ Negri avrebbe dunque posseduto numerose opere, sia di artisti veneti come Paris Bordon, Tintoretto, Veronese, Palma Vecchio, Pietro Liberi e Gregorio Lazzarini, sia extralagunari, tra cui Guido Cagnacci, Simone Cantarini, Carlo Dolci, Carlo

Cignani. Al momento non vi sono elementi per procedere all'identificazione di tali dipinti, ma per qualcuno si può proporre una testimonianza viva, come quella fornita da Sasso, ad esempio nel caso di un Davide con la testa di Golia della "prima maniera" di Giorgione comprato da Strange dalla collezione Negri,¹⁴ se è corretto associarlo al quadro riprodotto dallo stesso Sasso in un disegno spedito al residente.¹⁵ Il foglio documenta uno degli strumenti del sistema di vendita "per corrispondenza" e riflette al maschile l'invenzione della *Giuditta* del maestro di Castelfranco oggi all'Ermitage, a sua volta corrispettivo femminile dell'eroe biblico.¹⁶ Grazie alla legenda possiamo immaginare il Davide "a colori", con la corazza rossa, le maniche verdi, il corpetto giallo, la sottoveste azzurra e gli stivaletti arancio.

La figura di Sasso chiamata in causa per Negri, ci conduce anche al secondo personaggio della nostra breve rassegna, Girolamo Manfrin, considerato dalla critica l'ultimo grande collezionista privato a Venezia prima della caduta della Repubblica.¹⁷ Nato a Zara da padre veneziano, Manfrin costruì le sue fortune economiche con la gestione dell'impresa del tabacco, di cui detenne il monopolio finanziando però anche interventi sperimentali quali la fondazione della manifattura tabacchi a Nona in Dalmazia. Imprenditore illuminato, dunque, e in tale veste viene immortalato da Bernardino Castelli nel ritratto del Museo Correr mentre indica i volumi disposti in bella mostra sul tavolino, riferibili alla pubblicistica economico-agricola dell'illuminismo europeo (Cfr. Delorenzi, 2009, 95). La raccolta d'arte allestita nella residenza veneziana di Manfrin, palazzo già Priuli-Venier a Cannaregio (tuttora esistente benché svuotato dei suoi arredi) presentava, per usare le parole di Giannantonio Moschini, opere "de' più sperti pennelli, incominciando da pittori primi ed a nostri giorni discendendo" (Moschini, 1815, II, parte I, 53-54). Si trattava dunque di una galleria con intenti di illustrazione storica, formata con la consulenza di Pietro Edwards e

8 BL, Add. Ms., 60537, cc. 59rv, lettera di Sasso a Strange del 24 dicembre 1784 dove vengono enumerate le antichità di proprietà Negri: "Una piccola statuetta di Diana greca bellissima e intatta; un sacerdote egizio di metallo di un palmo intatto; un Osiride egizio in pietra cresce di palmo con geroglifici egiziani ma fu spezzato per mezzo e poi incolato ma non manca niente; tre piccole statuette legate insieme in un sol getto maniera greca ma piccoline assai fu dalla iscrizione cavato in Atene o in quelle rovine; Una capra o caprone antico di metallo piccolino ed intatto; un grancio da noi chiamato granci poro di grandezza naturale e bellissimo. Mi ricordo quel bel ramarro che le diedi così naturale. Questo Grancio ancora oltrepassa in bellezza e pare vivo; altro bellissimo cavalon intatto un poco più grande di un piede di metallo della forma di quelli che son sopra la chiesa di san marco e pare di Sansovino; un busto di moro o etiope grandezza 1 piede tanto naturale che pare vivo" (Cfr. Borean, 2009a, 109).

9 BL, Add. Ms., 60537, cc. 59rv, lettera di Sasso a Strange del 24 dicembre 1784.

10 Su cui vedi Borean (2009b).

11 Consultabile nel sito del Getty Provenance Index, Br-A4020.

12 Il paragone è di Watson (1948, 187).

13 Su Gradenigo cfr. Livan (1942).

14 Così descritto nel catalogo della vendita Strange (1789): "David with the head of Golia richly coloured, in the great master's best stile; from the same [Negri] collection [the Entire and Genuine Collection of Pictures of that esteemed Connoisseur Monsignor Negri, late Bishop of Parenzo, in Istria, collected by him chiefly at Rome, and purchased of his Executors by the present Proprietor]".

15 BL, Add. Ms., 60537, c. 32r.

16 Il disegno è stato discusso in Borean (2009b, 109).

17 Una indagine approfondita su Manfrin e la sua galleria è in Borean (2009c).

Sasso che per la sua *Venezia pittrice* (la storia della pittura veneziana con particolare riferimento alle origini e alle prime epoche)¹⁸ incise vari esempi di pittura primitiva posseduti da Manfrin. Nel capitolo dedicato a Nicolò Semitecolo, Sasso si chiede se l'artista possa essere lo stesso Nicolò di Pietro, autore della *Madonna con il Bambino e un devoto* (Venezia, Gallerie dell'Accademia)¹⁹ esposta nella sala K della galleria Manfrin (quella dedicata *ad hoc* all'arte veneziana dei primordi), e proveniente dal polittico già nella sacrestia dei padri domenicani a Zara. Il frammento giunse a Venezia *ante* 1795, quando viene ricordato in una lettera di Sasso a Luigi Lanzi del 4 luglio di quell'anno come già nelle mani di Manfrin, che molto probabilmente la fece trasferire dalla cittadina dalmata in laguna: "non so veramente se oltre Nicoletto Semitecolo vi fosse in que tempi altro Nicolo pittore. La maniera de l'uno è similissima a quella de l'altro. In un cantonale della facciata del duomo di Gemona nel Friuli è dipinta una grande figura di san Christoforo ed evvi scritto MCCCXXXI magister Nicolaus pictor de Veneciis me fecit. Non è da omettere una tavola di altare in molti compartimenti nella sacrestia de padri domenicani di Zara. Fu asportato a Venezia il pezzo di mezzo con la Vergine che accenna al figlio il ritratto di un divoto che sta ginocchioni adorandola dietro la vergine un coro di angeli che suonano vari istrumenti e nel piano vi si legge HOC OPUS FECIT FIERI DNO BELGARZONI CIVIS IADRIENSIS MCCCLXXXIII NICHOLAUS FILIUS MAGISTRI PETRI PICTORIS DE VENECIIS PINXIT HOC OPUS QUI MORALITUR IN CAPITATE PONTI PARADIXI".²⁰

Se Manfrin si appropria del patrimonio d'oltrespina per trasferirlo a Venezia, altri collezionisti, per converso, sembrano in un certo senso compensare tali perdite attraverso omaggi alle città di origine, mai dimenticate nonostante il loro trasferimento nella capitale della Repubblica. Tale è il caso di Gaspare Craglietto, l'ultimo collezionista qui considerato, che cronologicamente si situa a cavallo tra la fine del XVIII secolo e primi decenni del successivo. Nato a Lussino nel 1772 da famiglia di origine chersina, Craglietto, oggetto di una recente e articolata indagine da parte di Paola Benussi (2009a), seguendo l'esempio del padre Stefano e dei fratelli, intraprese l'attività di capitano mercantile cui attese fino ai primi anni dell'Ottocento, quando, raggiunta probabilmente una solida posizione economica – come

suggerisce anche il matrimonio con Petronilla Bonicelli, di benestante famiglia lussignana (1798) – si ritirò dalla navigazione per stabilirsi definitivamente a Venezia, dove forse dimorava già da qualche tempo, dedicandosi all'attività di armatore.

La sua casa al n. 3838 del sestiere di Castello al ponte della Ca' di Dio divenne ben presto meta degli appassionati d'arte, almeno da quando nel 1815 Gianantonio Moschini segnalò nella sua guida la quadreria lì allestita, che si distingueva sia per la vastità e la varietà d'epoche e scuole rappresentate (Moschini, 1815, I, parte I, 87). Certo dovettero favorire la formazione della collezione la presenza di Craglietto in veste di operatore sulla piazza commerciale veneziana in una particolare congiuntura storica ed economica, in cui erano disponibili sul mercato sia dipinti di collezioni private messi in vendita per far fronte all'aumentata pressione fiscale cui anche il ceto abbiente fu sottoposto dopo la fine della Repubblica, sia l'immane congerie di opere d'arte indemaniate in conseguenza delle soppressioni ecclesiastiche disposte dal Regno d'Italia napoleonico. Proprio dell'opportunità offerta da quest'ultima contingenza Craglietto si avvalse fin dal 1807 per dotare di un nuovo arredo la chiesa parrocchiale da poco ricostruita della sua isola natale, accompagnando la commissione di pale a pittori veneziani contemporanei (come Francesco Hayez e Teodoro Matteini) (Mazzocca, 1994, 115) all'acquisto di altari e arredi sacri messi in vendita dal Demanio; tra questi figurano i cinque altari di Giuseppe Sardi asportati dalla chiesa veneziana della Croce alla Giudecca, uno dei quali ospita un'elegante statua in marmo con la *Madonna del Rosario* già attribuita a Giovanni Bonazza e più di recente a Paolo GropPELLI, proveniente dalla chiesa veneziana di San Giuseppe di Castello.²¹

Purtroppo il libro di conti tenuto da Craglietto, grazie al quale è stata ricostruita la vicenda, quando il registro era conservato da un discendente dell'armatore, non è al momento più rintracciabile: lì forse si sarebbero potute trovare indicazioni anche su tempi, modi e costi della formazione della raccolta d'arte. Le guide di Venezia in cui la "quadreria Craglietta" è spesso menzionata, forniscono però termini *ante quem* per la costituzione di un nucleo rilevante, tale da giustificare l'accoglimento nel novero delle collezioni più cospicue delle Venezia all'alba dell'Ottocento ad opera di un *im-*

18 "Zibaldone di memorie di artefici veneti stese dal signor Giovanni Maria Sasso per la storia della Venezia pittrice che aveva in animo di pubblicare arricchita di rami già preparati e dopo la sua morte acquistati dall'abate Daniel Francesconi", pubblicato in Callegari (1998, 287-324).

19 Sulla tavola si veda di recente De Marchi (1997, 5-6). Il dipinto fu tra quelli selezionati da Pietro Selvatico del 30 luglio 1856 per conto del governo austriaco e destinato alle Gallerie dell'Accademia di Venezia allora prive, secondo Selvatico, di opere certe risalenti a epoche antiche. Sulla relazione del critico è in corso di pubblicazione un contributo della scrivente.

20 Devo la conoscenza e la trascrizione del documento a Paolo Pastres che ringrazio.

21 Cfr. Pilo (2000, 17) e soprattutto Tomić (1993, 277-285) e Tomić (1995). Per la proposta di attribuzione a GropPELLI si veda Guerriero (1998, 120-129).

**Fig. 1: Bartolomeo Vivarini: Madonna e santi (Lussingrande, Chiesa parrocchiale di San Antonio Eremita).
Sl. 1: Bartolomeo Vivarini: Madona in svetniki (Veli Lošinj, Župnijska cerkev sv. Antona Puščavnika).**

migrato, e per l'entrata nella collezione di alcuni dei dipinti al tempo più ammirati, restringendo l'epoca dell'acquisto entro il secondo decennio.

Questo limite cronologico è anche confermato dal testamento del collezionista, redatto già nel 1818, in cui è disposto il legato alla chiesa parrocchiale di Lussingrande di tre dipinti, tra cui la *Madonna e santi* di Bartolomeo Vivarini, firmata e datata 1475: realizzata per la Certosa di Padova, la pala fu trasferita a Venezia in

seguito alla soppressione del convento, avvenuta nel 1774 (vedi Sambin, 1964, 26-30), e una volta approdata nel mercato lagunare entrò nella collezione dello stampatore della Repubblica Maffeo Pinelli, nel cui catalogo stilato nel 1785 a fini commerciali, i periti Domenico Maggiotto e Davide Antonio Fossati ne sottolinearono il "merito singolare", l'"ottima conservazione", e i "freschi colori", riportando l'iscrizione con la firma e la data ma nessuna notizia sulla provenienza.²² Accanto al Viva-

22 Sul catalogo Pinelli vedi Frusi (2007/2008).

rini, Craglietto destina a Lussingrande un *San Francesco d'Assisi* di Bernardo Strozzi, appartenuto al patriarca Federico Maria Giovanelli e un' *Addolorata* giudicata di Tiziano, tutti ancor oggi lì conservati; infine, otto ovali con scene bibliche ottenute nel 1815 dal mercante Marco Rancan e attribuite da Craglietto a Giambattista Tiepolo. I primi tre dipinti qui elencati tra quelli giunti a Lussino, figurano anche nel catalogo della raccolta Craglietto redatto e pubblicato nel 1838 da Francesco Zannotto, quasi sicuramente a scopo celebrativo proprio per l'inclusione anche delle opere già da vent'anni destinate ad essere donate dopo la morte del proprietario. Il catalogo restituisce la fisionomia di una collezione polarizzata tra opere di ambito veneziano, in larga maggioranza quattro e cinquecentesche, e un nutrito gruppo di quadri di genere di scuola tedesca o fiamminga, con alcune inserzioni di grandi nomi della pittura italiana ed europea, quali Raffaello, Dürer, Holbein, Rubens, van Dyck. La possibilità di riconoscere parte dei quadri che la componevano consente di verificare la qualità della raccolta: appartenevano a Craglietto già dal 1816 l' *Adorazione dei magi* di Antonio Vivarini (Berlino, Staatlichen Museen, Gemäldegalerie), prima nella galleria Zen ai Frari, all'epoca ritenuta di mano di Gentile da

Fabriano; la *Deposizione dalla croce* di Marco Basaiti (Monaco, Alte Pinakothek); il *Ritratto di donna che regge l'effigie del coniuge* di Bernardino Licinio, allora reputato un autografo del Pordenone e appartenuto alla collezione Grimani di San Polo; infine la lunetta con *Venezia adorante il Bambino in braccio alla Madonna* di Paolo Veronese (già alla Bob Jones University di Grenville, da cui è passata nel mercato antiquario americano), proveniente dall'Ufficio dei Sopradazi di Palazzo Ducale a Venezia e integrata dal pittore-restauratore Placido Fabris in un formato rettangolare, più consona a una galleria privata (cfr. De Grassi, 2004, 65). Ad assicurare la memoria eterna al capitano istriano fu non solo la donazione all'isola d'origine ma anche l'acquisto di una cospicua sezione della sua collezione da parte del milanese Malachia de Cristoforis, che nel 1876 la destinò alla sua città, costituendo così il nucleo primitivo delle raccolte d'arte del Museo del Castello Sforzesco di Milano.

RINGRAZIAMENTO

Desidero ringraziare Vesna Kamin e Igor Weigl per la loro preziosa collaborazione.

ZBIRATELJI IN UMETNINE MED BENETKAMI, ISTRO IN DALMACIJO V 18. STOLETJU

Linda BOREAN

Univerza v Vidmu, Oddelek za zgodovino in varstvo kulturne dediščine, IT-33100 Videm, vicolo Florio 2/b

e-mail: linda.borean@uniud.it

POVZETEK

Članek sodi v sklop raziskav, ki jih je avtorica izvajala na temo zbirateljstva umetnin v Benetkah v okviru projekta, ki je potekal na Univerzi v Vidmu od leta 2002 do leta 2009. Projekt je na podlagi raziskovanja razvojnih dinamik zbirk v lasti najrazličnejših družbenih slojev, tržnih mehanizmov, prodajnih tipologij in izmenjav ter preiskala mednarodni znanstveni skupnosti umetnin prikazal zgodovinsko rekonstrukcijo zbirateljstva. Številni neobjavljeni dokumenti o trgovanju s slikami in skulpturami med jadranskima obalama, ki jih je odkrila skupina zbirateljev in trgovcev (tako beneškega kot istrskega ter dalmatinskega porekla), so bili povod za nadaljnje raziskave, katerih namen je bil ponuditi dodaten ključ za interpretacijo zapletenih odnosov med Benetkami in nasprotnim bregom Jadrana, ki ju je sodobno zgodovinopisje povezovalo predvsem prek naročništva. Najdeni dokumenti ponujajo nove podatke o dogodkih in pomenljivih osebnostih v verskem in poklicnem kontekstu na ozemlju Istre in Dalmacije med 18. in 19. stoletjem - te so: škof Novigrada in Poreča Gaspare Negri (1697–1778), vodja pridelave tobaka Girolamo Manfrin (1742–1801) in kapetan Gasparo Craglietto (1772–1838).

Pregled njihovih zgodb je prinesel nova spoznanja pri preučevanju širših vprašanj: od modnih okusov v slikarstvu do ljubezni, starinarstva in izmenjav med javno in zasebno umetniško dediščino.

Za vsako osebnost, obravnavano v kronološkem zaporedju, smo sestavili življenjepis in kulturni okvir v obliki mikrozgodbe, ki je ključnega pomena za določitev vloge osebnosti na različnih ravneh: pri Negriju je na primer na dan prišlo njegovo vključevanje v trgovanje z grškimi in rimskimi starinskimi izdelki ter širjenje zanimanja za slikarstvo beneškega 16. stoletja. Gre namreč za dva vidika, ki dopolnjujeta podobo osebnosti, ki smo jo do zdaj po-

znali le kot mecena sodobnih umetnikov. Med drugimi tematikami, ki so prišle na dan, je vredno omeniti krajo pohištva v krajevnih cerkvah (v Benetkah, Istri in Dalmaciji) in posledično trgovanje ter izmenjavo med dvema bregovima Jadrana, fragmentov poliptikov, slikarskih in kiparskih del, ki bogatijo beneške zbirke ali, nasprotno, krasijo nedavno obnovljene cerkve na obalnem teritoriju; tak primer je cerkev na Velikem Lošinju, obnovljena na pobudo Gaspara Craglietta.

Trije obravnavani dogodki predstavljajo izhodiščno točko za širše raziskovanje in pri tem istrskim in dalmatinskim arhivom ponujajo dodatno dokumentarno gradivo.

Ključne besede: zbirateljstvo, slikarstvo, kiparstvo, Istra, Dalmacija, 18. stoletje

FONTI E BIBLIOGRAFIA

AS, GA I – Arhiv Slovenije (AS), Graščinski arhivi I (GA I), Dol, knjiga 165.

BL, Add. Ms. – British Library (BL), Londra, Additional Manuscripts (Add. Ms.), 60537.

Benussi, P. (2009a): Gasparo Craglietto. In Borean, L., Mason, S.: Il collezionismo d'arte a Venezia. Il Settecento. Venezia, Marsilio, 264–265.

Benussi, P. (2009b): Giuseppe Toninotto. In Borean, L., Mason, S.: Il collezionismo d'arte a Venezia. Il Settecento. Venezia, Marsilio, 311–312.

Borean, L. (2004): Lettere artistiche del Settecento veneziano. Il carteggio Giovanni Maria Sasso-Abraham Hume. Venezia, Fondazione Giorgio Cini.

Borean, L. (2009a): Venezia e l'Inghilterra. Artisti, collezionisti e mercato dell'arte. 1750–1800. In: Borean, L., Mason, S.: Il collezionismo d'arte a Venezia. Il Settecento. Venezia, Marsilio, 103–111.

Borean, L. (2009b): Richard Worsley. Borean, L., Mason, S.: Il collezionismo d'arte a Venezia. Il Settecento. Venezia, Marsilio, 315–317.

Borean, L. (2009c): Il caso Manfrin. Borean, L., Mason, S.: Il collezionismo d'arte a Venezia. Il Settecento. Venezia, Marsilio, 193–216.

Borean, L., Mason, S. (2007): Il collezionismo d'arte a Venezia. Il Seicento. Venezia, Marsilio.

Borean, L., Mason, S. (2009): Il collezionismo d'arte a Venezia. Il Settecento. Venezia, Marsilio.

Bralić, V., Kudiš Burić, N. (2005): Istria pittorica. Dipinti dal XV al XVIII secolo. Rovigno-Trieste, Università popolare di Trieste.

Callegari, R. (1998): Il mercato dell'arte a Venezia alla fine del Settecento e Giovanni Maria Sasso. In: Callegari, R.: Scritti sull'arte padovana del Rinascimento. Udine, Forum, 287–324.

Collavin, A. (2007/2008): Lettere artistiche del Settecento veneziano. Il carteggio tra John Strange e Giovanni Maria Sasso, tesi di laurea. Udine, Università di Udine.

Craievich, A. (1997): Il pittore veronese Gaetano Grezler: le sue collezioni e il suo soggiorno a Dignano. Arte in Friuli Arte a Trieste, 16/17. Trieste, 345–366.

De Grassi, M. (2004): Placido Fabris restauratore e copista. In: Conte, P., Rollandini, E.: Placido Fabris pittore 1802–1859. Figure, avresti detto, che avevano anima e vita. Cinisello Balsamo, Silvana Editoriale, 59–71.

De Marchi, A. (1997): Ritorno a Nicolò di Pietro. Nuovi Studi, Rivista di arte antica e moderna, 2, 3. Milano, 5–24.

Delorenzi, P. (2009): La Natura e il suo doppio. Ritratti del Sei e Settecento nelle raccolte dei Musei Civici Veneziani. Bollettino dei Musei Civici Veneziani, III s., 4. Venezia, 90–99.

Frusi, L. (2007/2008): La collezione di Maffeo Pinelli nella Venezia del Settecento, tesi di laurea. Udine, Università di Udine.

Guerriero, S. (1998): Sculture di Marino e Paolo Gropelli a Lussingrande. Arte Veneta, 52. Milano, 120–129.

Hochmann, M., Lauber, R., Mason, S. (2008): Il collezionismo d'arte a Venezia. Dalle origini al Cinquecento. Venezia, Marsilio.

Livan, L. (1942): Notizie d'arte tratte dai Notatori e dagli Annali del N.H. Pietro Gradenigo. Venezia, La Reale Deputazione.

Lucchese, E. (2006): Gaspare Negri vescovo di Cittanova e Parenzo, un mecenate del Settecento in Istria. Saggi e memorie di storia dell'arte, 30. Venezia, 289–303.

Mason, S. (2005): Ai confini dell'impero: dipinti veneziani d'oltresponda. In: Castellani, F., Casadio, P.: Histria. Opere d'arte restaurate: da Paolo Veneziano a Tiepolo. Milano, 47–54.

Mazzocca, F. (1994): Francesco Hayez. Catalogo ragionato. Milano, Federico Motta Editore.

Memorie storiche (1886): Memorie storiche della città di Parenzo raccolte da mons. Gasparo Negri Vescovo della medesima ad uso e comodo de' diletti suoi diocesani. Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria, II. Parenzo, 127–141.

Montecuccoli degli Erri, F. (1992): Domenico e Antonio Guardi e i loro patroni. In: Pedrocchi, F., Montecuccoli degli Erri, F.: Antonio Guardi. Milano, Berenice, 9-66.

Montecuccoli degli Erri, F. (1992-1993): Committenze artistiche di una famiglia emergente: i Giovanelli e la villa di Noventa Padovana. Atti dell'Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti, CLI. Venezia, 691-752.

Moschini, G. (1815): Guida per la città di Venezia all'amico delle belle arti. Venezia, Tip. Alvisopoli.

Pilo, G. M. (2000): "Per trecentosettantasette anni". La gloria di Venezia nelle testimonianze artistiche della Dalmazia. Arte Documento Quaderni, 6. Venezia, Edizioni della Laguna.

Sambin, P. (1964): Nuovi documenti per la storia della pittura a Padova dal XIV al XVI secolo. Bollettino dei Musei Civici di Padova, LIII. Padova, 21-47.

Tomić, R. (1993): Dva djela iz ostavštine Gaspara Kraljeta u crkvi sv. Antuna Opata u Velom Lošinj. Umjetnost na istočnoj obali Jadrana u kontekstu europske tradicije. Rijeka: Pedagoški fakultet, 277-285.

Tomić, R. (1995): Barokni oltari i skulptura u Dalmaciji. Zagreb: Matica hrvatska.

Watson, F. J. B. (1948): Pietro Gradenigo's Notatori and Annali. The Burlington Magazine, XC, 544. London, 187-189.

Whistler, C. (2009): Triumph's Tiziano 'of Love'. The Burlington Magazine, CLI, 1277. London, 536-542.

original scientific article
received: 2010-03-26

UDC 75.034.7.041.5:929Carli

A SERIES OF PORTRAITS FROM THE BEQUEST OF THE COUNTS OF CARLI IN POREČ/PARENZO AND PICTORIAL REPRESENTATIONS OF CENTRAL EUROPEAN ENVOYS TO THE OTTOMAN COURT

Polona VIDMAR

University of Maribor, Faculty of Arts, SI-2000 Maribor, Slomškov trg 15
e-mail: polona.vidmar@uni-mb.si

ABSTRACT

The article deals with eight portraits of the Koper patrician family Carli, preserved in Poreč Regional Museum. The family members are dressed alla turca to signify their service as dragomans at the Ottoman Porte. Their accurately painted clothes, headdresses and jewellery are discussed in the light of recent costume studies and contemporary travellers' books. The author attempts to identify some of the family members depicted in the portraits on the basis of inscriptions, painted details and comparison with portraits of Central European and Venetian envoys to the Porte.

Key words: Counts Carli, dragomanni, baroque painting

RITRATTI DA UN LASCITO DEI CONTI CARLI A PARENZO E LE EFFIGIE DEGLI INVIATI CENTROEUROPEI ALLA CORTE OTTOMANA

SINTESI

Il contributo analizza otto ritratti della famiglia patrizia di Carli di Capodistria, conservati al Museo Regionale di Parenzo. I membri della famiglia sono vestiti alla turca per indicare il loro servizio come dragomanni presso la Sublime porta. I loro vestiti, acconciature e gioielli, dipinti con grande accuratezza, sono discussi alla luce dei recenti studi di costume e libri di viaggiatori contemporanei. L'autrice cerca di identificare alcuni dei membri familiari raffigurati nei ritratti in base alle descrizioni, particolari dipinti e confronti con ritratti di inviati centroeuropei e veneziani presso la Porta ottomana.

Parole chiave: conti Carli, dragomanni, pittura barocca

INTRODUCTION

In Poreč regional museum (Zavičajni muzej Poreštine), eleven portraits of the Carli noblemen and a painted family tree of the family are preserved.¹ The paintings were made for the Palazzo Carli in Koper/Capodistria and came to Poreč after the fall of La Serenissima 1797, when Agostino Carli moved from Koper to Poreč (Pasian in Pavanello, Walcher, 2001, 177). In 1813, when Stefano Carli died, the entire Carli property was bequeathed to the town of Poreč (Bralić, Kudiš Burić, 2006, 361).

In eight of the eleven portraits, the family members are dressed *alla turca*. The reason for this kind of attire is that members of the Carli family from Koper served as official interpreters or dragomans in the service of the Venetian Republic at the Ottoman Porte.² The first known Carli dragoman was Bartolomeo in 1611. The tradition of sending sons to Constantinople/Istanbul, where they stayed in the palace of the Venetian bailo in Pera (Setton, 1991, 410) in order to learn languages and became interpreters, lasted until the mid-18th century (Infelise, 1996, 191). The last known Carli count sent to Constantinople was Stefano (1726–1813), who spent almost eight years in the capital of the Ottoman Empire. Although he did not become a dragoman after his language studies, but returned first to Venice and then to Koper, the sojourn in Constantinople left a significant impression on him. After his return, he wrote the stage play *La Erizia, tragedia nuova dedicata alli signori de Voltaire e Rousseau*. The tragedy is based on his direct knowledge of the Ottoman Empire. As regards the portraits of the Carli family interpreters, it should be stated that Stefano placed great emphasis not only on the story in his play, but also on the Ottoman customs.³

Seven portraits from the Poreč collection were recently published in the book *Istria citta maggiori*, in the Istanbul exhibition catalogue *Image of the Turks in the 17th century Europe* and in the book *Slikarska baština Istre* (Pavanello, Walcher, 2001, 176–180; Ölçer, Çağ-

man, Vidmar, 2005, 286–299; Bralić, Kudiš Burić, 2006, 360–368.). One of the portraits was previously unpublished.⁴ The painters remain unknown; the paintings have been attributed to both Venetian and local painters and also to the circle of Sebastiano Bombelli (1635–1719). Not only are the painter and the date of the execution of the portraits uncertain, the identity of the persons depicted in them is also an unresolved question. Only three persons can be identified by the inscriptions on the paintings: Gian Rinaldo Carli at the age of 22, Gian Rinaldo Carli in his more advanced years and his wife Cattarina Carli of the Negri family from Genova. This paper does not attempt to answer the question of who the authors of the portraits were; rather, it sets out to provide a more accurate account of when the portraits were painted and the identity of the persons in them. As two counts of Carli⁵ appear in different attire and without the specific attributes of interpreters, they were not identified as dragomans. Nina Kudiš Burić and Višnja Bralić described them as dignitaries, while Alessio Passian presumed that one of them was a Venetian ambassador to the Ottoman court, known as a bailo. By comparing them to other portraits of Venetian dignitaries and to portraits of the Central-European ambassadors to the Ottoman court, I will attempt to prove the hypothesis that these two portraits also depict dragomans. The article also aims to describe more precisely the attire *alla turca* in light of recent costume studies, and at the same time introduce the unpublished female portrait into the art history debate.

DRAGOMANS FROM KOPER IN PORTRAIT SERIES

The portrait series in Poreč is a gallery of important family members who the counts of Carli wished to commemorate and celebrate in this way. The portraits of dragomans were painted by western painters for a western audience, but not necessarily in the lifetime of the sitters. In Koper, the Tarsia family also celebrated its members as dragomans in the service of the Venetian Republic with a series of portraits. The portraits were

1 The paintings have the inventory numbers: ZMP 1675, ZMP 1675, ZMP 1678, ZMP 1679, ZMP 1680, ZMP 1681, ZMP 1687, ZMP 1702, ZMP 1701, ZMP 2130, ZMP 2239, ZMP 2558.

2 About Istrian dragomans in Constantinople see the recent contributions by: Yerasimos, 2005, 36–43; Gardina, 2005, 56–61; Concina, 2006, 185. In the 18th century Giovanni Grevembroch explained that Serenissima sent some youths from Venice to Constantinople in order to learn Turkish. ... *Da questo corpo de cittadini col tempo si formano quei dieci dragomani dalle Pubbliche Leggi stabiliti, sette de quali stanno sempre appresso del Veneto Bailo, uno a Corfù, l'altro in Dalmazia ed il terzo a Venezia, onde servire alle occorrenze i Proveditori Generali e i Magistrati. Gli uni e gli altri profittano del salario di venti zecchini al mese, la qual moneta però in Oriente non ascende a quindici lire veneziane per cadauno. Le loro incombenze sono di ridursi a' Ministri dell'Eccelsa Porta, trattare affari della Nazione, tradurre lettere e carte d'ogni sorte e referire il risultato con intiera puntualità all'Ambasciadore...* (Giovanni Grevembroch, *Gli abiti de Veneziani di quasi ogni età con diligenza raccolti e dipinti nel secolo XVIII*, Biblioteca del Museo Correr, mss. Gradenigo-Dolfin 49, vol. IV, tav. 147; quoted after Concina, 2006, 185).

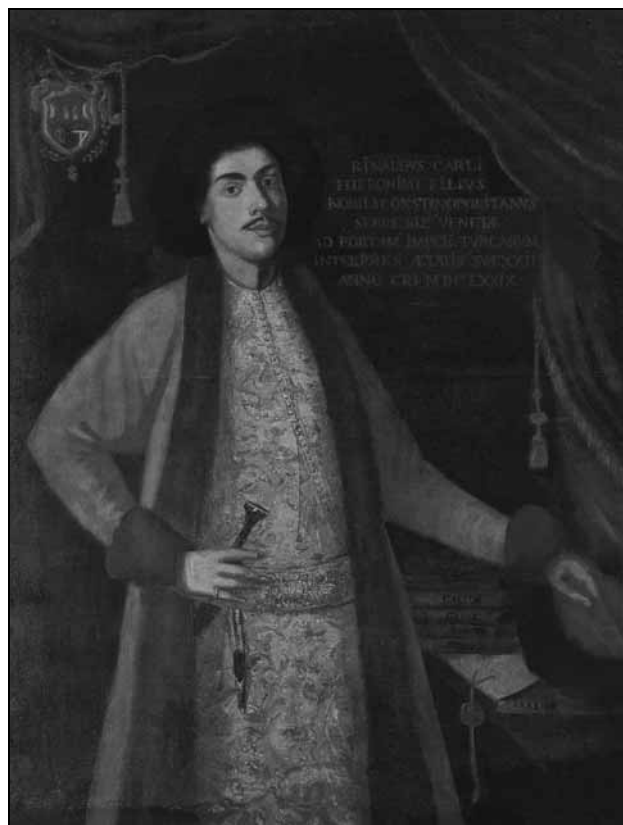
3 Gasparo Gozzi, who encouraged Stefano Carli to publish the play, wrote to him in a letter: "Sopra tutto mi parvero nuovi i costumi Turcheschi, da lei molto intesi e dipinti" (quoted after Ivetic 1998, 219; see also Širok 1999, 220–223).

4 Portrait with inventory number ZMP 2558.

5 Portraits with inventory numbers ZMP 1680 and ZMP 1682.

displayed in the drawing room of the Palazzo Tarsia in Koper and were presented to Koper Regional Museum in 1919. As Edvilijo Gardina pointed out, one of the 15 paintings was signed by Natalis Bartolini, a painter from Koper,⁶ but this portrait was unfortunately lost during World War II (Gardina, 1981, 113; 2005, 274). According to Gardina, some of the Tarsia portraits were executed by Bartolini's hand, while some are the work of another painter; the difference in quality points to two artists rather than one. It is possible that Bartolini had only just completed the already existing series of portraits when at the same time the previously full-figured Tarsia portraits were cut to fit the frames in the stucco, most probably after Alvise Tarsia was appointed a count in 1726 (Gardina, 2005, 274; Pavanello, Walcher, 2001, 110).

The dragomans Christophoro, Marco, Ruggero, Giacomo and Tommaso Tarsia are wearing brown, white or blue satin caftans with golden arabesque embroidery and thick rows of small buttons, reaching to their waist.⁷ These long-sleeved caftans are worn as an undergarment or *entari*, and bound with knotted sashes of different colours. All the dragomans are wearing heavy, probably velvet caftans or overcoats with a fur lining and typical dragoman caps with a wide fur trim. Such caps, named *kalpak*, were a sign of non-Muslim subjects in the Ottoman Empire. The caps were made of leather, fur or thick cloth, but only doctors and dragomans could wear *kalpaks* of astrakhan and sable fur (Biniok, 1985, 253). Books, papers, sealed letters and round pendants, probably containing a seal, are all attributes of their profession.⁸ Five dragomans stand in interior settings, characterised with heavy single-coloured or patterned curtains and tables covered with single-coloured tablecloths. There is no landscape view in the background, which would remind the viewer that the sitters were employed at the Ottoman Porte. It is above all the clothing which characterises the sitters as dragomans. All the portraits contain inscriptions referring to the name and the profession of interpreters, but only the portrait of Tommaso Tarsia is dated 1681. Tommaso was appointed *dragomanno grande*, the highest post in the hierarchy of Venetian interpreters, in 1680 (Gardina, 2005, 284).⁹ He retained this position until his death in

**Fig. 1: Portrait of Gian Rinaldo Carli, Poreč Regional Museum/Zavičajni muzej Poreštine (photo: P. Vidmar).
Sl. 1: Portret Giana Rinalda Carlja, Pokrajinski muzej Poreč (foto: P. Vidmar).**

1716. Edvilijo Gardina presumed that Tommaso was in Koper in 1685 and that during that time the portraits of family members in dragoman attire were created (Gardina, 2005, 284).

Although members from other Koper families, such as Brutti and Borisi, also served as interpreters, the whereabouts of their portraits are unknown. They may have been lost, but since we have no firm evidence of their existence in the first place, it is possible that they were not painted for reasons as yet unknown. Nina Trauth recently interpreted the absence of dragomans in

6 Bartolini's signature appeared on the portrait of Alvise Tarsia. The portrait was dated 1732.

7 For the garments made in the cut of the caftan and worn alternatively as an over coat, jacket of unergarment, cf. Vitzthum, 2009.

8 Edvilijo Gardina interpreted the large ears on some Tarsia portraits as attributes of their responsible and dangerous occupation (cf.: Gardina, 2005, 276, 280).

9 In the 18th century, Giovanni Grevembroch described the position and attire of *dragomanno grande* in the following way: ... *Prima dell'ultima guerra della Morea accostumava la Repubblica di distinguere il più benemerito e capace di tal'interprete col titolo di grande Dragomano, il quale compariva alla Corte Ottomana con maestoso abito e con qualche treno, e però gli era assegnato un annuo onorario di circa due milla reali...* (quoted after Concina, 2006, 185). *Dragomanno grande* was present along with the bailo at the audiences of the sultan or grand vizier. *Dragomanni piccoli* served at the Porte and translated the Turkish respectively Venetian letters. *Dragomanno della strada* accompanied the bailo on his way from Venice to Constantinople (cf. Gardina, 1981, 130). Tommaso is also mentioned in Setton (1991, 410).

**Fig. 2: Portrait of Gian Rinaldo Carli, Poreč Regional Museum/Zavičajni muzej Poreštine (photo: P. Vidmar).
Sl. 2: Portret Giana Rinalda Carlija, Pokrajinski muzej Poreč (foto: P. Vidmar).**

portraits as a deliberate strategy; anonymity was, in her opinion, a basic condition for their safety. There was no fixed dragoman attire for the same reason (Trauth, 2009, 65). This last fact relating to attire may be true, but I see no connection between the dragoman portraits in the palaces of their families in Koper and their preferred anonymity in practising their profession in Constantinople.

PORTRAITS OF GIAN RINALDO CARLI

At approximately the same time as the portrait of Tommaso Tarsia was produced, the portrait of his first cousin Gian Rinaldo Carli was painted. Gian Rinaldo was born to Girolamo Carli and Bradamante Tarsia (Yerasimos, 2005, 39).¹⁰ In 1670, he entered the service of the Venetian Republic and was sent to Constantinople in order to learn languages. In 1677, he was appointed interpreter to the Governor of Dalmatia and in 1681, on the recommendation of the ambassador Giovanni Morosini in 1680, he was transferred from Dalmatia to Constantinople (Infelise, 1996, 191; Yerasimos, 2005, 39).¹¹ In 1693, he moved to Hungary, but left his wife and children in Constantinople (Bralić, Kudiš Burić, 2006, 363).¹² In 1716, he was appointed dragomanno grande and received the hereditary title of count (Yerasimos, 2005, 39). Mario Infelise has discussed the poetical and historical essays which Gian Rinaldo Carli translated from Turkish to Italian, and the cooperation of Gian Rinaldo with the Venetian bailo Giambattista Donà (Infelise, 1996). He also pointed out that Gian Rinaldo Carli did not spend the entire forty years of his appointment in Constantinople, but often travelled to Venice. During his sojourns in Venice or in his home town, his two portraits were painted.

His first portrait is very similar to the portraits of his cousins from the Tarsia family; according to the inscription he was painted in 1679 at the age of 22.¹³ He is depicted in a three-quarter length portrait wears a white caftan with golden arabesque embroidery and thin buttons, bound with a sash of similar fabric. He has a similar red coat with fur lining to those worn by the Tarsias, but the fur-trimmed dragoman cap lies on the table next to him. The background and the attributes of his profession are also painted in a similar fashion to the Tarsia portraits. The painter was only more accurate in the depiction of the books on the table. The viewer can clearly recognise dictionaries with the languages Gian Rinaldo mastered. Another difference to the Tarsia portraits is the position of his right hand, which he is using to hold onto his belt, and at the same time onto the dagger stuck into the belt.

The inscription on the second portrait of Gian Rinaldo Carli designates him as "interpretes magnvs", a

¹⁰ The portrait of Bradamante Tarsia Carli is also preserved in Poreč Museum (inv. n. ZMP 1701).

¹¹ Infelise and Yerasimos mention that Gian Rinaldo Carli was born around 1646, probably because when he was appointed dragomanno grande in 1716, it was mentioned that he would soon be seventy and that he had already served the Republic for 46 years. But since in 1670 he was still mentioned as "giovine di lingua" and since on the portrait from 1679 he is depicted at the age of 22, we may assume that he was born no earlier than in the mid fifties.

¹² Gian Rinaldo Carli owned a house in Constantinople, in the quarter of Galata (cf. Infelise, 1996, 191).

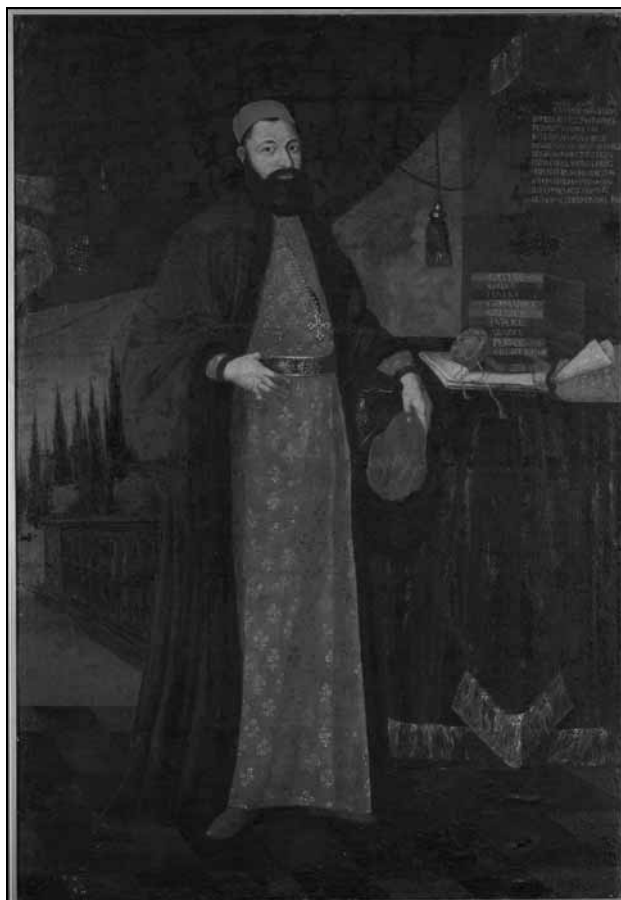
¹³ The portrait measures 127 x 95cm. The inscription appears to the right on a neutral background: *RINALDVS CARLI/ HIERONIMI FILIVS/ NOBILI/ CONSTANTINOPOLITANVS/ SERRE(NISSIMA) REP(UBL)CA VENETAE/ AD PORTAM IMPERO TURCARVM/ INTERPRES AETATIS SVAE XXII/ ANNO CRI. MDC.LXXIX.*

dragomanno grande.¹⁴ It is most probably a later addition to the painting, since he did not become dragomanno grande until 1716, when he was approximately 60 or 70 years old. The portrait depicts the man in middle-age and must have been painted around 1700 or earlier (Pavanello, Walcher, 2001, 177; Bralić, Kudiš Burić, 2006, 363). Gian Rinaldo is wearing a white *entari* with golden arabesque embroidery and with gold buttons and a golden belt. From one of the buttons hangs a signet chain. His red cloak, which has a blue lining, is made of silk fabric. The background is marked by a heavy curtain and an African page boy, who holds the fur-trimmed dragoman cap in his hand.¹⁵ Other attributes of the profession are missing: there are no books, dictionaries or sealed letters. Alessio Passian attributed this portrait to a Venetian painter, who was active around the turn of the 18th century (Pavanello, Walcher, 2001, 177).

Gian Rinaldo Carli appears in three quarter profile on both portraits. His pose and the position of his right hand are similar on both paintings, yet differences can be seen in the position of his left hand, his attire and in the background. Facial features show the same man in his twenties and in his forties; the shape of his moustache has not changed. The second portrait looks more representative because of the size of the painting, the accurately depicted attire and because of the African boy in the background. Since the painter of the second portrait neglected all of the attributes of the profession, the viewer would be unable to identify the figure in the portrait as an interpreter without the inscription. In the primary setting in Palazzo Carli this was probably unnecessary, since the portrait was exhibited alongside older ones and the *alla turca* attire was enough to signify his profession.

TWO DRAGOMANS FROM THE SECOND HALF OF THE 17TH CENTURY

The full-length Carli portraits with inventory numbers 1678 and 1679 do not differ essentially from the Tarsia portraits and the older portrait of Gian Rinaldo.¹⁶ Alessio Passian attributed them to an unknown local painter from the second half of the 17th century (Pavanello, Walcher, 2001, 178–179), Višnja Bralić and Nina Kudiš Burić stated that the painter displays influences of the Venetian workshops around the turn of the 18th century, but because of the deficiencies in artistic expression they presumed that the painter worked primarily for patrons

Fig. 3: Portrait of a dragoman, Poreč Regional Museum/Zavičajni muzej Poreštine (photo: P. Vidmar).

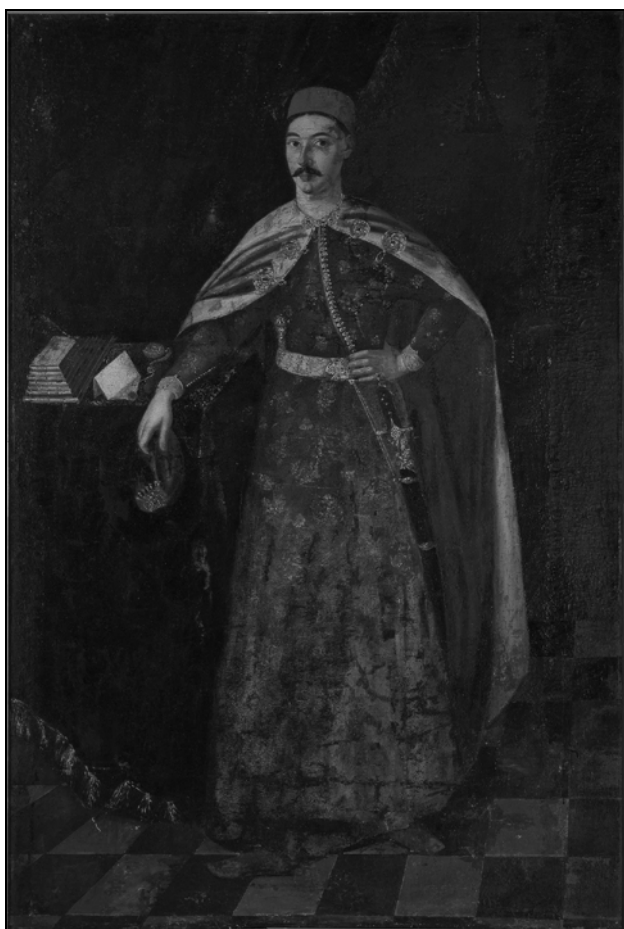
Sl. 3: Portret dragomana, Pokrajinski muzej Poreč (foto: P. Vidmar).

around Venice (Bralić, Kudiš Burić, 2006, 365). Both dragomans are wearing caftans or *entaris* with a floral pattern and with rows of small buttons. The man with the red *entari* has a heavy coat with fur lining; the one in the brown *entari* wears a lighter cloak, probably his summer dress. The pale gold brown cloak with dark red lining has striking gold buttons set with rubies and other jewels. The dragoman in the brown *entari* is the only one in the series depicted with a sword and a dagger. The clasp of his belt, the grip of the dagger and the metal plates on the sheath are golden and adorned with rubies and other jewels. He is also the only one whose dragoman cap is adorned with golden decoration and jewels. Both interpreters hold their red fur trimmed

14 The portrait measures 222 x 152 cm. The inscription appears to the left on the neutral background: *G. RINALDVS CARLI/ SERENISSIMAE/ REIPUBLICAE/ VENETIARVM/ INTERPRES/ MAGNVS.*

15 At the time of the execution of Gian Rinaldo's portrait the depiction of European men and women accompanied with African page boys or African girls was already a long tradition, started in 1520's with the Tizian's portrait of Laura Eustochia entitled *Dianti* (cf. Trauth, 2009, 53).

16 The paintings measure 223 x 152 cm (inv. n. 1678) and 222 x 150 cm (inv. n. 1679).

Fig. 4: Portrait of a dragoman, Poreč Regional Museum/ Zavičajni muzej Poreštine (photo: P. Vidmar).

Sl. 4: Portret dragomana, Pokrajinski muzej Poreč (foto: P. Vidmar).

dragoman caps in their hands and have a red under-cap on their heads. On the tables we can see the usual attributes of the dragoman profession: books, dictionaries and sealed letters.

Although, at first sight, the paintings look like pendants, they were not planned as a pair. The difference can be seen in the background. The man in the brown

entari stands in an interior marked with a heavy curtain and a neutral wall, the man in the red *entari* is placed in an open loggia marked with a column and a curtain but with a wide landscape view with cypresses on the left. The painting of the interpreter in the brown garment lacks an inscription, on the other painting we can see the inscription on the upper right side of the painting.¹⁷ The inscription is damaged in the first rows, where the name of the dragoman appears. He is quoted as "primarius interpres" at the Ottoman Porte and as "consiliarius" of Emperor Leopold I. He was painted at the age of 50. At the end of the inscription, the date 168(6) appears, but the last number is somewhat unclear. It is not certain if this date refers to the period in which he performed his state duties or to the date of the origin of the painting. If the inscription is correct, the man in the portrait is probably not a member of the Carli family, but of the previously mentioned Tommaso Tarsia, who was dragomano grande from 1680 until 1716. It was Tommaso who was entrusted with the important task of taking charge of a diplomatic mission during the Turkish siege of Vienna in 1683. He described the events during the war in great detail and his misfortune following the retreat of the defeated Turkish troops.¹⁸ The identification might seem surprising since we would expect only portraits of the Carli family to be in the Carli palace, but as Tommaso was dragomano grande in the 1680's and because Tarsias and Carlis were near relatives, the portrait may have been a gift from Tommaso to his aunt Bradamante Tarsia Carli and her family.¹⁹ Tommaso's activities during the siege of Vienna may also explain the reference to the councillor of Emperor Leopold I. in the inscription.²⁰ A comparison of the facial features of the person depicted in this painting with the portrait of Tommaso Tarsia in Koper Museum does little to confirm or deny the proposed identification, since they are much too general. However, it can be stated that the form of the dark beard is very similar in both portraits and does not appear in any other portrait of the Tarsia or Carli family. The identity of the second dragoman remains unknown; as already stated, this portrait may have been painted by the same painter but not as a pendant to the presumed portrait of Tommaso Tarsia.

17 /... NO... SIA / PRINCIPIS ET SACRI ROMANI/ IMPERII ET REGNI HVNGARIAE/ DEAVRATVS EQVES N... / INTER MAGNATES REGNI / AC CREATVS SACRAE CAESAREAE / REGIAE Q MAIESTATIS LEO... / PRIMI CONSILIARIVS ET LING... / ORIENTALIVM AD PORTAM / OTOMANICAM PRIMARIVS / INTERPRES AETATIS SVAE / QVINQVAGENERARIVS AO 168(6).

18 The report is kept in the Koper archives and entitled: *Relatione di me Thomaso Tarsia Cavaliere Dragomano Grande della Serenissima Republica di Venezia alla Porta Ottomana, con la descrizione del compendio delli successi più essenziali accaduti nella guerra intrapresa dai Turchi contro l'Ungheria l'anno 1683 – unita ad una ristretta naratione di quel tanto sinistro incorse alla mia persona a casa sino dopo la fuga del signor Segretario Cappello.*

19 In the same year he donated the golden monstrance, which he allegedly bought for a large sum from a Tatar who was looting the Lower Austrian churches during the siege of Vienna, to the monastery church of St. Blasius. This donation was regarded as a sign of his devotion to his hometown (cf. Gardina, 2005, 284).

20 Tommaso was again in Vienna in December 1698 with his brother Giacomo, when the texts for the Sremski Karlovci (Karlowitz) peace treaty were being prepared under the guidance of the Venetian nobleman Carlo Ruzzini (cf. Gardina, 2005, 285).

DRAGOMANS OR DIGNITARIES?

Because the attributes of the dragoman profession (books, dictionaries or sealed letters) are missing on two of the full-length Carli paintings,²¹ and because their attire differs from the previously mentioned paintings, the figures depicted have been described not as interpreters but as dignitaries. Višnja Bralić and Nina Kudiš Burić do not explain exactly what kind of dignitary they have in mind, but Alessio Passian presumed that one of them was a Venetian ambassador to the Ottoman Porte – a bailo. The author of this contribution compared their attire with the attire of the imperial envoy Walter, Count of Leslie (Bralić, Kudiš Burić, 2006, 366–368; Pavanello, Walcher, 2001, 179–180; Vidmar, 2005, 290). As none of these hypotheses are acceptable, the attire of both Carlis should be reconsidered. Both men appear in dark interiors, standing next to tables. One of them is wearing a white silk caftan with golden buttons and a green striped sash. He has a red fur-lined coat and a red cap on his head. A medallion hangs from one of the buttons and he holds a letter in his hand. The other one is wearing a brown caftan with gold buttons and a dark sash. His velvet coat is lined with ermine. His cap is also fur-trimmed. From one of the buttons hangs a medallion. To the right appears a large column with a red curtain in the upper section.

Comparison with the portraits of the ambassador shows that these men are probably not ambassadors to the Ottoman Porte. In the portraits, the Venetian ambassadors usually wear a Venetian official robe, as can be seen in the portraits of the bailo Giovanni Emo, painted around 1725, in Museo Correr (Koch, 1996, 345) and in the copy of the portrait of the bailo Giovanni Capello by Grevenbroch (Concina, 2006, 183). Their attire corresponds with the description of Giuseppe Caprin from 1907: "I bailsi portavano gli abiti alla veneziana: beretta a tozzo rossa; calze e scarpe rosse; zimarra di seta rossa ricamata d' oro; i dragomanni vestivano alla turca, e così le loro mogli." There are exceptions, such as the portrait of the bailo Giambattista Donà by Pietro Liberi in Museo Correr. The Donà' blue robe with golden embroidery and gold buttons and his fur-trimmed coat are similar to the attire of the Carlis.

Fig. 5: Portrait of a dragoman, Poreč Regional Museum/ Zavičajni muzej Poreštine (photo: P. Vidmar).

Sl. 5: Portret dragomana, Pokrajinski muzej Poreč (foto: P. Vidmar).

We can find some similarities also when comparing them to the attire of the Imperial ambassadors to the Ottoman Porte. From 1560 the Imperial ambassadors to Constantinople wore Hungarian attire (Koch, 1996, 344).²² This is the kind of attire we can see worn by Walter, Count of Leslie, who led the Imperial diplomatic mission to Constantinople in 1665, and Wolfgang IV., Count of Oettingen-Wallerstein, who served as ambassador in the year 1700.²³ Hungarian attire consisted of a

21 The paintings measure 222 x 150 cm (inv. n. ZMP 1680) and 222 x 152 cm (inv. n. ZMP 1681).

22 This was a political decision since both countries, the Ottoman Empire and the Holy Roman Empire, had pretensions towards Hungary.

23 Four portraits of Walter Count of Leslie in ambassador's attire are preserved: a copper engraving by Franciscus van der Steen from 1668 in the National Library in Vienna, a copper engraving by Leonard Henry van Otteren, published in Galeazzo Gualdo Priorato, *Historia di Leopoldo Cesare...*, 2. part, 1670, a painted portrait in the castle Nové Město nad Metují in Czech Republic and a lithography by Carl Agricola and Robert Theer from the mid-19th century, made after the mentioned painted portrait (cf. Vidmar, 2007). The painted portrait of the Ambassador Wallenstein by Frans van Stampart is preserved in Wallerstein Castle in Germany. This portrait was the model for the copper engravings by Johann Andreas Pfeffel sen. and E. Nunzer from 1700 (cf. Trauth, 2009, 238, 240; Koch, 1996, 345).

Fig. 6: Portrait of a dragoman, Poreč Regional Museum/ Zavičajni muzej Poreštine (photo: P. Vidmar).

Sl. 6: Portret dragomana, Pokrajinski muzej Poreč (foto: P. Vidmar).

caftan with a gold floral pattern and a precious sleeveless caftan or coat with golden embroidery lined with sable fur. They wore red velvet caps trimmed with sable fur and adorned with a precious stone and a large black bunch of heron feathers from the Imperial treasury.²⁴

Before their departure both ambassadors summoned Turkish tailors to Vienna to sew clothing for them and their companions (Trauth, 2009, 251).²⁵ Although actually Hungarian, the attire was obviously perceived as foreign, oriental, Turkish specifically, since they invited Turkish tailors. This is also obvious from the directive which Count Wallerstein gave to his companions before departure: They have to "... in der Herren Grafen Libera, welche auf Türckisch sein wirdt, gekleidet werden, und wirdt gar kein Teutscher oder Französischer habit bei der gantzen suite, sobald sie von Wien ausgehet, zu sehen seyn" (quoted after Trauth, 2009, 251). In the Styrian castle Herberstein one can see the portrait of Johann Josef, Count of Herberstein, who accompanied the previously mentioned embassy of Count Leslie in 1665. In the portrait, which was not yet published, count Johann Josef appears in a caftan with a rich floral pattern, a white striped sash and a sleeveless caftan lined with dark brown fur.²⁶ It is uncertain whether Count Herberstein is depicted in the garments sewn by the Turkish tailors in Vienna or in a caftan, which he received as a present from Turkish dignitaries during his journey and in Constantinople (cf. Tafferer, s. a.).²⁷ Only the silver fur trimmed cap with jewels and white features on the table next to Johann Josef is undoubtedly of Hungarian, indeed western origin. The attire of both men from the Carli series is indeed similar to that of the imperial ambassadors, but the similarities do not extend to the Turkish cut of the caftans. The coats are not lined with sable fur and the caps of both men are not adorned with features and jewels from the imperial treasury, as in the case of the ambassadors Leslie and Wallerstein.

To prove that the two Carlis were interpreters and not dignitaries or ambassadors we can compare them with other images of interpreters. The fact that the attributes of the dragoman profession do not appear on the painting is not an obstacle to such a hypothesis, because they are also missing from the second Gian Rinaldo Carli portrait. Alessandro della Via depicted the main participants of the peace treaty in Požarevac (Posaroviz) in 1718.²⁸ His engraving shows the Venetian and Otto-

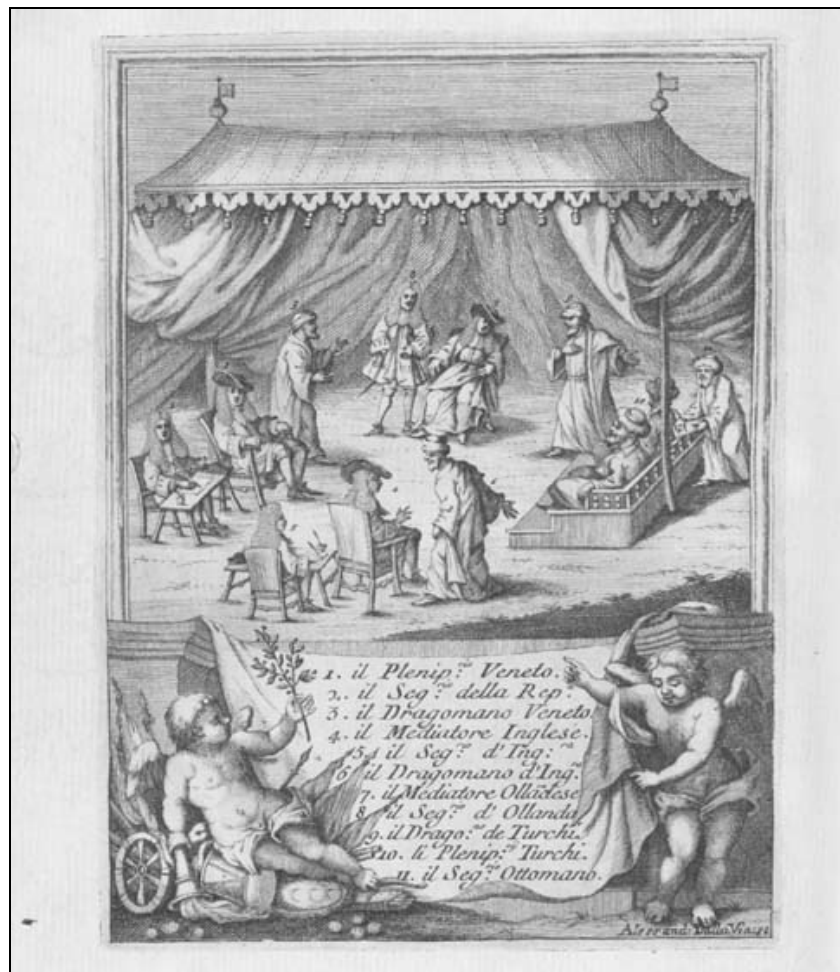
24 The following inscription can be found in the report about the Wallerstein journey from 1700: *Auff dem Haupt hatten Sie eine hochroth Sammete- mit Zobel gebremte Ungarische Haube / darauf ein groß und breiter schwartzer Reyerbusch auß der kaiserlichen Schatzkammer / und an demselben ein sehr kostbares Kleinod zu sehen; Dero Oberrock von einem der reichsten Goldstücken / und durch und durch mit dem allerkostbahrsten Zobel gefüttert war / auf dem Rücken eine Zobel Taffel habent; der Unterrock war von einem geblünten puren drap d'or...* (quoted after Koch, 1996, 345–346; cf. also Volckhmer, 1988, 18).

25 In Wallerstein Castle there are also eleven portraits of the ambassador's companions in the clothing they wore in Constantinople.

26 This portrait was a model for the copper engraving by Johannes Caspar Mannasser, kept in the Styrian archive in Graz.

27 Ingrid Biniok mentioned that after the official permission for the audience and after the delivery of presents, the ambassador and his retinue received the following items of clothing: the ambassador the sable fur, his secretaries the ermine fur, his distinguished companions the wool-fabric *kerake* (*kerrake* is a fine cloak made of wool and mohair) and less important companions caftans from less valuable material; dressed in these items they were received in the reception room (*arz odasi*) (cf. Biniok, 1985, 251–252). The Swedish ambassador, Claes Brorson Ralamb, who was in Constantinople in 1657, described in his diary different occasions on which he and his companions were presented with caftans (cf. Alpaslan Arça, 2009, 55).

28 The engraving by Alessandro della Via was published in Vendramino Bianchi, *Istorica relazione della pace di Posaroviz*, Padova, Seminario, 1719. Vendramino Bianchi was the secretary of the congress in Posaroviz (cf. Infelise, 1996, 197).

Fig. 7: Alessandro della Via, Participants of the peace treaty in Posaroviz/Požarevac (Bianchi, 1719, Österreichische Nationalbibliothek Wien).

Sl. 7: Alessandro della Via. Udeleženci mirovne konference v Požarevcu (Bianchi, 1719, Avstrijska nacionalna knjižnica Dunaj).

man plenipotentiaries, Carlo Ruzzini and Ibrahim Pasha, as well as the English and Dutch mediators, Robert Sutton and Jacop Colliers, with their secretaries and dragomans. The interpreters stand and talk, all the other figures are sitting. The Venetian dragoman (Number 3) stands between Carlo Ruzzini and Jacop Colliers and gesticulates wildly in conversation with the Turkish dragoman. The engraving presumably shows the dragomanno grande Gian Rinaldo Carli, although the second Venetian dragoman, Alvise Fortis, was present in Posaroviz.²⁹ Dragomans appear with fur-lined caftans and fur-trimmed hats, similar to the Turkish plenipotentiaries and secretaries; the Venetian, English and Dutch diplomats and secretaries are dressed in European clothing. The dragomans in paintings by Jean-Baptiste Vanmour

(1671–1737) are in similar Turkish attire; the painter came to Constantinople with the French ambassador Charles de Ferriol in 1699 and spent his life in the Ottoman Empire. Beside other works, he executed several paintings showing the audiences of European diplomats at the Ottoman Porte. Dragomans appear in his paintings which depict the phases of the reception of the same ambassador, scenes such as ambassadorial delegations passing through the courtyards of the Topkapi Palace, dinners at the palace or the audiences with the Sultan. As two among many examples we can also mention the painting *The Ambassadorial Delegation passing through the Second Courtyard of the Topkapi Palace* and the *Dinner at the Palace in Honour of an Ambassador*, dated around 1725.³⁰ In the first painting

²⁹ Both of them are mentioned in the text by Bianchi (1719, 31). Bianchi reports that both of them are old and experienced.

³⁰ Both paintings were published in Rifat, Kibris, Akkoyunlu (2005, 49, 51).

**Fig. 8: Portrait of Catterina Carli, Poreč Regional Museum/Zavičajni muzej Poreštine (photo: P. Vidmar).
Sl. 8: Portret Catterine Carli, Pokrajinski muzej Poreč (foto: P. Vidmar).**

we can see to the right the Venetian bailo, probably Francesco Gritti, who served in Constantinople between 1723 and 1726. In front of him walk two dragomans with fur lined caftans and red fur-trimmed caps. The same dragomans are depicted on the second mentioned painting. Both dragomans, one wearing a blue and the other a red caftan, stand near the ambassador and the Grand Vizier. Their red caps and single-coloured caftans are equal to the attire of both men on the Carli portraits. The same can be said for the full beards of the depicted dragomans. To conclude, we can almost certainly state that these two portraits from the Carli series also depict

dragomans. As regards the time of their execution, we can assume that Nina Kudiš Burić and Višnja Bralić were right and that these two portraits are younger than the other portraits from the Carli collection, painted in the first quarter of the 18th century, both by the same artist. (Bralić, Kudiš Burić, 2006, 366–368).³¹

There is also one interesting detail on these two portraits that distinguishes them from all the other Carli and Tarsia portraits. In all the other dragoman portraits the images on the signets are unidentifiable. But here we can see very clearly that these two dragomans wear signets or oval objects with a red cross potent or crutch cross in the middle and four smaller red crosses around it. Five golden crosses composed in such a manner appear in the coat of arms of Jerusalem, but red crosses form the coat of arms of the Order of Holy Sepulchre of Jerusalem. Pilgrims to the Holy land deemed worthy of the honour were received into the Order with an elaborate ceremonial guided by the Franciscans. One of the instructions given by the Venetian Senate to the just elected bailo Lorenzo Soranzo in 1699 may be helpful in understanding the inscription; Soranzo was instructed that after arriving in Constantinople he must extend the protection of Venice to the Fathers of the Holy Sepulchre of Jerusalem, as had been done in the past. (Setton, 1991, 410) In the same document there is also an instruction stipulating that Soranzo has to take care of the "familia ordinaria" of the bailaggio in Pera, including the dragomans and six "giovani di lingua" he has to take with him from Venice. It is possible that the bailo, Soranzo or one of his successors, sent some dragomans to the Fathers of the Holy Sepulchre of Jerusalem with the task of securing or extending Venetian protection over them. The oval object with five red crosses on both dragoman portraits in Poreč is most probably the medallion with the cross of Jerusalem, a sign of their official journey or pilgrimage to Jerusalem or more precisely, the sign of the honour to be accepted in the Order of Holy Sepulchre during the pilgrimage, or journey.

The Jerusalem cross appears also in the portrait of Johann Paul von Kuefstein, one of the companions of Wallerstein's embassy to Constantinople, in Greillenstein Castle in Austria.³² In the Kuefstein portrait the medallion with the Jerusalem cross hangs in the same way from one of the tiny buttons as in the Carli portraits. Kuefstein travelled with Wallerstein's embassy first to Constantinople and from there to Jerusalem.³³ Some

31 Alessio Passian dates the painting in the second half of the 17th century and attributed them to a Venetian painter (Pavanello, Walcher, 2001, 179–180).

32 Johann Paul von Kuefstein was a descendent of Hans Ludwig von Kuefstein, the Imperial Ambassador in the year 1628. About his Embassy and the paintings he commissioned, cf. Mansel, 1988; Sims, 1988; Teply, 1976.

33 His pilgrimage is mentioned in the inscription on the portrait: ... im September 1699 mit / der großen kais. Bott- / schaft nach Contantinopl / in Türkei, von dannen / zum heilig. Grab nacher / Jerusalem und andre / heilig. Orten des gelobten / Landt, entlich nach / viel erlittenen Wieder- / werigkeiten und Ge- / fahr deren Seerauber / über Meer durch / Frankreich in Teutsch- / land zu Wien / ankommen. / Anno 1701... (quoted after Trauth, 2009, 258).

other companions from Wallerstein's embassy undertook the pilgrimage to Jerusalem.³⁴ On the portrait of Siegfried Count of Kollonitz in Wallerstein Castle one can see the tattooed image of the Holy Sepulchre and the date 1700. In his tattooed hand he holds a similar medalion with the Jerusalem cross to the one in the Carli portraits and in the portrait of Johann Paul of Kuefstein. Nina Trauth identified this oval object as a container for water from the river Jordan (Trauth, 2009, 259). As the oval object hanging from the buttons of Carli dragomans are slim, they are probably not containers, but medalions, reminding the viewer that the portrayed persons visited the Holy land and were received in the Order of the Holy Sepulchre.

FEMALE PORTRAITS FROM THE CARLI COLLECTION

Both ladies from the Carli portrait series are painted very similarly, as beauties in oriental attire standing in an open loggia. The similarities can be seen in their poses, garments, in the backgrounds, and even in the choice of flowers in bunches on the table. They differ in facial features, the colour of the garments and the details of their skull-caps. One portrait lacks an inscription, the second has an inscription in the upper section: "CATTARINA CARLI EX FAMILIA NIGRORVM NOBILIVM GENVENSIS REPUBLICAE." They are wearing long, fine, transparent silky inner dresses or chemise (*gömlek*) over their baggy trousers (*şalvar*); in the portrait of Cattarina Carli the trousers are unseen under the long chemise; the other female figure is wearing red trousers with an embroidered pattern of small flowers.³⁵ Both have a heavily embroidered dark jacket (*çepken* or *yelek*), reaching to the hip; the sleeves of the jacket reach to their wrists. Over the jackets they are wearing a long robe (*entari*), made of a heavy brocaded material with vertical lines and a floral pattern.³⁶ The *entaris* of the Carli ladies are open in front; above the waist they have small jewelled buttons. The unknown lady is wearing an *entari* with long sleeves, which can be seen on her forearms, the sleeves of the Cattarina's *entari* reach only to her elbows. The skirts of the *entaris* are so long that they probably have to be looped up at the belt for walking. The robes are girded at the waist by belts adorned with silver and gold brooches, pearls and plenty of jewels.

Fig. 9: Portrait of a lady, Poreč Regional Museum/Zavičajni muzej Poreštine (photo: P. Vidmar).

Sl. 9: Ženski portret, Pokrajinski muzej Poreč (foto: P. Vidmar).

Over the *entaris* the ladies are wearing coats or *caftans* of a richly embroidered material lined with fur, as was usual in winter. Both of them are wearing huge, precious headdresses made of many embroidered scarves of different colours adorned with pearls and jewels. Nina Trauth claims that in her portrait Cattarina Carli is wearing a turban with heron feathers (*sorguç*), which would not have been worn by women in this form (Trauth, 2009, 65). While this may be true of the heron

34 Counts Thun, Saur and Kollonitz left for Jerusalem on 1st July 1700 from Constantinople to Jerusalem; counts Kuefstein and Dietrichstein had already left on 21st April 1700 (cf. Trauth, 2009, 256).

35 The Turkish female garments and the names for them in the 17th and 18th century have been frequently debated in the literature in the last few decades; studies have been based on travellers' literature and on garments preserved in the Topkapi Museum. Despite the large number of publications, the names of items worn by Ottoman women are often confusing. For a description of the attire of the Carli ladies the following articles and books were used: Davis, 1986, 187–207; Scarce, 1985, 221–239; Biniok, 1985, 240–270; Traut, 2009, 106–113; Erduman-Çalış, 2009, 18–39.

36 The robe or gown, named *entari* or *antari*, is actually a caftan for women, held together by an embroidered textile belt (*kuşak*), which can be adorned with big metal brooches.

**Fig. 10: Ladies wearing a tarpous (De Bruyn, 1700, Österreichische Nationalbibliothek, Wien).
Sl. 10: Ženski s pokrivalom tarpous (De Bruyn, 1700, Avstrijska nacionalna knjižnica Dunaj).**

feathers, the form of the turban, or skull-cap, is almost certainly not fictional since such turbans appeared in engravings in the book *Reisen van Cornelis de Bruyn*, a Dutch traveller and painter who visited Constantinople in 1678. His travel book was first published twenty years later, in 1698, in Dutch; the French edition was printed in 1700. (De Bruyn, 1700, 56–57, illust. 34–36) De Bruyn not only published the engravings with this type of headdress, he also extensively described it and named it *tarpous*. He reported that the ladies from Constantinople display magnificent style in the way they adorn

themselves. Their *tarpous* headdresses are tied to their heads with many embroidered scarves of different colours. Between these scarves are many jewels, the value of which change in accordance to the wealth of the woman. A large number of flowers are added to the scarves. The headdress is made in such a way that it is not spoiled if put on and taken off over a number of days. They can change the design of the *tarpous* at will, spending much time over it. Sometimes they find that wearing this headdress annoys them, because it is very heavy.³⁷ We can find similar headdresses also in works

37 ... *La maniere dont s'habillent les Dames de Constantinople, représentée aux nombres 34, 35 & 36 a un air de grandeur & de magnificence tout particulier, & qui surpasse de bien loin celle des autres Dames de ces pais là. Leur tarpous ou coiffure est attachée à leur tête par quantité de mouchoirs des diverses couleurs, qui sont tout brochez d'or & d'argent, & elles y mêlent aussi de toutes fortes de Pierreries selon que chacune en a le moyen. Outre cela, elles l'ornent encore de diverses fleurs. Cette coiffure est tellement faite qu'elles pouvent la mettre sur leur tête & l'en ôter sans la deffaire, tellement qu'elles s'en peuvent servir pendant plusieurs jours, au bout des quels elles lui donnent une autre forme, telle qu'il leur plait, afin qu'il y ait toujours quelque changement à leur tête, à quoi elle emploient un temps considerable. Cette coiffure est si pesante à cause qu'elle est fort ample, qu'elles s'ennuyent quelque fois de la porter...* (quoted after De Bruyn, 1700, 56–57).

of art from the first half and mid-18th century. A lady with the same type of headdress is shown in the painting entitled *Enjoying coffee* or *Lady drinking coffee* inspired by Jean Baptist Vanmour, painter unknown.³⁸ Turkish literature provides a different opinion on her headdress; perhaps it should not be considered as painted after a living model but as a copy after De Bruyn engravings (Rifat, Kibris, Akkoyunlu, 2005, 106), or, indeed, even as a fantasy: "In contrast with the realistic depiction of her jewellery and clothing, the headgear is curiously exaggerated. Earlier examples of similarly fantastic and exaggerated headgear also suggest that Europeans occasionally mixed observation with imagination." (Artan in Ölçer, Çağman, 2004, 269) Artan does not explain which earlier examples she had in mind, but we can assume that she means De Bruyn's engravings. Comparison of other De Bruyn engravings, for example that of the women of the seraglio, with a number of examples of other European and Turkish paintings of the seraglio women, shows that the Bruyn is quite an accurate and reliable artist as regards garments and the headgear of the Ottoman women.³⁹ We may conclude that De Bruyn did not invent the description and the images of the *tarpous* and that this type of headdress really did exist in Constantinople around 1678 when De Bruyn visited the Ottoman capital.

Not only the headdresses, but the whole attire of the Carli women is similar to De Bruyn's engraving of a lady from Constantinople in the same book. The lady stands in an indefinite interior, marked with a pilaster on the right. She is wearing baggy trousers, a white chemise, a medium sleeved short jacket and a lined robe worn over them. The robe, fastened by a decorated belt is very long, so she has looped it up at the belt. Her ermine lined coat is worn only over the right shoulder. She is wearing a *tarpous* adorned with jewels in flower form, with pearls and natural flowers. With her right hand she holds a veil with an embroidered edge, while her left hand is pulling up her robe.⁴⁰

What is striking about the Carli ladies is the great quantity of jewellery they are wearing in the portraits. Cattarina Carli has a pearl necklace with a hanging of

three bigger pearls, two bracelets with four rows of pearls, another two bracelets adorned with jewels, a ring, ear-rings with large hanging jewels, a golden chain with a big brooch also adorned with jewels, a great quantity of pearls and jewels on her belt and on the headgear, where one can see a big jewelled brooch above her forehead, an egret and two or three rows of pearls. The other lady is not wearing a necklace and a jewelled egret, but all the other items are as precious as Cattarina's or even more, if we take into consideration all the rubies she has on her brooches, ear-rings and bracelets. The jewellery is probably depicted not only to stress the wealth of the Carli ladies but also to show that they had adopted Turkish custom. Jewels were worn in great quantities by Turkish women because they constituted their principal wealth. Davis mentions, that "Women employ all their ascendancy over the men to obtain jewels of as a great value as possible, because they are always left in peaceable possession of them when they lose their husbands: nay, they have no other resource, when the effects of their families are confiscated by the sultan, which is no uncommon circumstance with persons in office" (Davis, 1985, 190–191).

The ladies stand in a loggia marked off by a balustrade and a heavy curtain with gold tassels. To the left are tables, covered with tablecloths of the same fabric as the curtains. On the tables we can see a book and a bunch of flowers. The book is more accurately painted on the portrait of Cattarina Carli. The covers are adorned with metal, probably golden plates and the book has gilt edges. The bunch of flowers on the portrait of Cattarina Carli consists of a jasmine or a white lily, a white and a yellow flowering daffodil, a bluish bindweed, a stripped tulip, a pink rose, a yellowish and a red tulip.⁴¹ The flower in the lowest section of the bunch is very likely another tulip or a single-flower peony with a large central boss of yellow stamens. Cattarina holds a pink rose in her hand. The bunch on the other portrait consists of the same sorts of flowers, however the tulips are more accurately depicted here, whereas all the other sorts, jasmine or lily, daffodils, bindweed and the central rose are painted with less accurate botanical details. Bunches

38 The painting is kept in the private Sevgi Gönül Collection in Istanbul (cf. Rifat, Kibris, Akkoyunlu, 2005, 107; Artan, Ölçer, Çağman, 2004, 269).

39 ... *Les Dames du Serrail du Grand Seigneur, desquelles on m'a fourni quelques desseins, & que je donnai aussi No 37 sont diversement habillées, quelques unes ont sur la tête un Kalpak ou bonnet fourré, d'autres une grande platine ronde à la manière de Juives, excepté que sur le front il va de bas en haut & qu'il a aux oreilles il y a de gros bouquets de plumes noires qui leur viennent pendre par devant sur le fein. Quelques unes ont la tête liée d'un Tarpous ou bonnet fait de plusieurs mouchoirs de différentes couleurs, brodé d'or & d'argent, à quoi elle ajoutent toute sorte de bijoux, l'on fait expresse à ce dessein plusieurs petites fleurs d'or en manière de bouquets, & au milieu de chaque fleur on y met quelques pierreries. Il y en a aussi qui y mettent des fleurs naturelles comme de oeillettes & semblables...* (quoted after De Bruyn, 1700, 57).

40 De Bruyn described the garments much more briefly than the headdress: ... *L'habit blanc qu'elles portent dehors est bordé aux extrémités de galons & de franges d'or, qu'on ce sont des personnes de distinction. En hyver elles en ont une fourrure à leur robe, comme les hommes en portent à leur habit...* (De Bruyn, 1700, 56–57).

41 For the identification of depicted flowers I would like to thank Dr. Tanja Simonič and Dr. Mitja Kaligarič.

Fig. 11: Lady from Constantinople (De Bruyn, 1700, Österreichische Nationalbibliothek, Wien).

Sl. 11: Ženska iz Konstantinopla (De Bruyn, 1700, Avstrijska nacionalna knjižnica Dunaj).

of flowers reveal that the portraits were painted by two different painters, but not independent from each other. The painters, who were not specialists for flower still lifes, may have used the same (graphic) source. The prevailing tulips and daffodils show, again because of their Turkish origin, the connections of the Carli ladies to the Orient. The flower mentioned previously, which is difficult to identify, is most likely a tulip, since the same flower is depicted in the bouquet on the engraving *Dame Grecque, dans son Apartement*, by Gérard-Jean-Baptiste Scotin the Elder after Jean Baptiste Vanmour, showing a Greek lady from Constantinople and published in *Recueil Ferriol* 1714/1715.⁴² The arrangement of flowers differs too much for the engraving to be con-

sidered as the source for the Carli painter, but in the eyes of their European contemporaries this particular flower was obviously connected with the Orient.

A white enclosure with marble sculptures in niches appears in the background to the right of the ivy-clad balustrades. One painting is slightly damaged in this section, but in the portrait of Cattarina Carli one can recognise the sculpture of the goddess Diana with the bow. Gardens with cypresses are painted behind the enclosure. The cypresses, characteristic not only of Turkey but also of the upper Adriatic as part of Mediterranean, are more accurately painted in the portrait of the unknown Carli lady.

42 For recent material on the influence of *Recueil Ferriol* on portraits of Europeans in Oriental attire: Trauth, 2009, 97–102.

Both ladies look directly at the viewer; the position of their left hands signifies their resoluteness. Their attire expresses not only that they have spent their lives in the Ottoman Empire, but also their considerable wealth. The setting is European, but the choice of flowers reminds the viewer of the Orient. Books are probably added to signify the education of the sitters, the sculptured ancient goddess may reveal the significance of ancient Greek-Roman culture for the then upper-class society.

The portraits of the Carli ladies raise a number of questions. Were they painted after the living models or as a copy after De Bruyn's engravings? Were they painted at the same time or are the similarities in garments, pose and background a consequence of the fact that one portrait served as a model for the other? The question of the identity of one of the ladies is still also unresolved.

Taking into consideration that interpreters' wives spent most of their lives in Constantinople and were dressed *alla turca* just as their husbands were, we may assume that the painted garments and headdresses are not a fantasy, but were really in the possession of the Carli ladies. There was no need for the painter to copy the De Bruyn engravings, instead he could have painted the portraits after living models when the ladies visited Koper or Venice.

The identity of one of the woman seems to be certain, as the inscription on the painting states she is Cattarina Carli. The inscriptions on her portrait and on that of Gian Rinaldo Carli were written by the same hand. Caprin, in 1907, stated that this painting is a pendant to the portrait of Gian Rinaldo Carli and concluded that Cattarina was his wife (Caprin, 1907, 221). Mario Infelise presumed that Gian Rinaldo Carli and Cattarina Negri of Genuese noble origin married in Constantinople (Infelise, 1996, 191). But who is the second lady? She could not have appeared alone in the Carli portrait gallery, a portrait of her husband must also be there. It may be lost, but if we compare the painting with the other paintings in Poreč, in my opinion the most probable portrait of her husband is the portrait of the dragoman dating from 168(6): the above-identified Tomasso Tarsia. These two paintings can be considered as pendants: the sitters are slightly turned to each other with their bodies, the position of his right hand corresponds with the position of her left hand, the open loggia in which they are standing and the background are symmetrically composed. They stand on a paved floor, their hands rest on tables with dark green tablecloths with golden fringed rims; behind the sitters are a stone balustrade and a garden with cypresses. The bunch of flowers and the book on the lady's table is balanced with dictionaries and documents, which appear on the dragoman's table. Proof that the portraits are really pendants, painted simultaneously by the same painter, can also be found in the balanced use of the colour red and the de-

tails such as the symmetrical depiction of cypresses and the small flower pattern on red fabric, which appears on the lady's baggy trousers and on the cushion on the table in the male portrait. Comparison with the De Bruyn engravings leads us to believe that the dating of the lady's portrait at around 1686 is not too early and can be proven on the basis of her garments. The lady in the portrait is in my opinion the wife of Tomasso Tarsia; like her husband's portrait, her portrait may also have been a gift from the Tarsias to the palazzo Carli.

The painter of the Cattarina Carli portrait presumably used the portrait of the wife of Tomasso Tarsia as a source for the pose of the sitter and the background, but probably painted her facial features, garments and headdress as they were in reality. The patterns of the fabric and their colour differ from the garments of Tarsia's wife, Cattarina is wearing a necklace, her jewellery and *tarpous* are also slightly different and the heron features are, as already stated, probably imagined. It is curious that the painter of Cattarina's portrait relied so firmly on the older portrait, but changed the setting in the portrait of her husband Gian Rinaldo, in comparison with Tomasso Tarsia's portrait, completely. This can only be explained as a request by the patron.

CONCLUSION

The eight portraits of dragomans and their wives dressed *alla turca* from the bequest of the Carli counts in Poreč Regional Museum are a rare example of 17th and 18th century portraits of Europeans in Turkish attire who did not wear this kind of garment as a kind of social or political fancy dress, but as everyday clothing in Constantinople. There is no evidence that they wore their Turkish garments on the streets of Koper and Venice or to sit for their portraits in order to leave an impression, a lasting remembrance of their profession. Well considered poses and gestures depict resolute dragomans practising an important, well-paid and dangerous occupation. The painters focused on the attributes signifying their profession and depicted with great accuracy the details of their rich clothing. This is especially true of the portraits of interpreters' wives, who appear as pale-skinned beauties in clothing of rich material and abundantly adorned with jewellery. The details such as books and ancient sculpture stress their education and cultural refinement. Most likely the sitters were painted by Venetian painters when they visited their home town. The series came into existence gradually, presumably partly as a gift to the related Tarsia family and partly to celebrate their own family members engaged as Venetian dragomans on the Ottoman Porte. The series carries huge value in documenting the attire of dragomans and their wives and the details shown in the portraits, such as the dictionaries of the languages they have mastered and medallions reminding the viewer that some of them

attended the pilgrimage to the Holy land. The high artistic quality of the portraits places them within the most prized artistic legacy of baroque portraiture in Slovenia

and we can only hope that archive research, above all in the Carli archives preserved in the Biblioteca Marciana in Venice, will reveal the names of their artists.⁴³

PORTRETI IZ ZAPUŠČINE GROFOV CARLIJEV V POREČU IN PORTRETI SREDNJEVROPSKIH ODPOSLANCEV NA OSMANSKO PORTO

Polona VIDMAR

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, SI-2000 Maribor, Slomškov trg 15
e-mail: polona.vidmar@uni-mb.si

POVZETEK

V poreškem muzeju (Zavičajni muzej Poreštine) je ohranjenih enajst portretov grofov Carlijev in naslikano družinsko drevo. Slike izvirajo iz palače grofov Carlijev v Kopru. Šest moških in dve ženski članici družine so upodobljeni v osmanski noši. Kakor člani koprskih družin Bruti, Borisi in Tarsia, so bili tudi Carliji v 17. in zgodnjem 18. stoletju uradni prevajalci, dragomani, v službi Beneške republike na osmanski Porti. Portretom je bilo posvečene premalo umetnostnozgodovinske pozornosti, kar je najbrž posledica prenosa iz okolja, v katerem so nastali. V prispevku je s kulturnozgodovinskega vidika opredeljena noša portretirancev, s primerjavo s sorodnimi serijami portretov ter s sočasnimi upodobitvami uradnih prevajalcev in evropskih odposlancev na osmansko Porto pa so razloženi tudi detajli, ki lahko pomagajo pri identifikaciji upodobljenih oseb. Z vidika noše so tudi portretiranci, ki so bili doslej opredeljeni kot dostojanstveniki, identificirani kot dragomani. Prispevek se ukvarja tudi identifikacijo velikega dragomana in svetovalca Leopolda I. (v napisu opredeljenega kot "primarius interpres" in "consiliarivs" cesarja Leopolda I.) kot člana koprške rodbine Tarsia.

Portreti Carlijev v turški noši so nastali v času njihovega bivanja v Kopru ali Benetkah kot delo zahodnih (beneških) portretistov za zahodno (koprsko) občinstvo. Portretiranci so postavljeni v običajno shemo zahodnoevropskega baročnega plemiškega portreta z mizo, zastorom in stebrom v ozadju, njihova turška oblačila so upodobljena z akribično natančnostjo in poudarkom na dragocenih materialih in nakitu. Na nekaterih moških portretih so prikazani atributi prevajalskega poklica, predvsem slovarji, listine in pečati. Dva izmed portretirancev sta med opravljanjem svojega poklica obiskala tudi Jeruzalem in bila sprejeta v Red Svetega groba v Jeruzalemu, saj nosita medaljone z upodobitvijo redovnega znaka. Detajli na obeh ženskih portretih, knjige, kip antične boginje, kažejo na njuno izobraženost in kultiviranost, cvetje orientalskega izvora v vazah pa dodatno osvetljuje njuno bivanje na Vzhodu. Umetelno oblikovani in okrašeni pokrivali žensk se ujemata z opisi pokrival, ki so jih nosile ženske v Konstantinoplu leta 1678, ko je to mesto obiskal nizozemski popotnik Cornelis De Bruyn. Njegov ilustrirani potopis je bil v nizozemskem jeziku objavljen leta 1698 in v francoskem leta 1700.

Z napisi so identificirani tričetrtnski portret Gian Rinalda Carlija (1679), njegov celopostavni portret, naslikan približno dvajset let kasneje ter portret njegove soproge Caterine Carli, ki je pendant moškega celopostavnega portreta. Drugi portretiranci niso zanesljivo identificirani. Kakor dokazujejo primerjave s sočasnimi grafičnimi in slikarskimi upodobitvami dragomanov, predvsem dela Alessandra della Via in Jeana Baptista Vanmourja sta tudi na dveh portretih Carlijev, ki ne kažeta atributov prevajalskega poklica in sta bila doslej opredeljena kot dostojanstvenika oziroma beneška veleposlanika, upodobljena prevajalca. Poskus identifikacije enega izmed portretirancev kot Tommasa Tarsio iz sorodstveno povezane koprške družine je argumentiran z napisom, v katerem sta navedena njegova visoka funkcija velikega dragomana in letnica 168(6); to službo je Tommaso Tarsia opravljal v letih od 1680 do 1716.

⁴³ Our colleague Edvilijo Gardina from Koper Regional Museum has already researched and collected a great deal of archive material dealing with this question. I would like to thank our respected colleague for his suggestions in the preparation of this paper.

Portreti Carljiev v noši alla turca iz Kopra so redke primer portretov Evropejcev, ki se v turški noši niso dali naslikati zaradi političnih ali socialnih podtonov, ki jih je takšna noša zbužala pri sočasnem občinstvu, temveč, ker so bila to njihova oblačila med opravljanjem cenjenega, vendar velikokrat nevarnega poklica v Konstantinoplu. Podobno kakor serija portretov dragomanov koprške družine Tarsia, so bili tudi ti portreti namenjeni predvsem povelečevanju svoje družine in ohranjanju spomina na pomembne prednike.

Ključne besede: grofje Carlji, dragomani, baročno slikarstvo

BIBLIOGRAPHY

- Alpaslan Arça, S. (2009):** Power and Sovereignty in the Ottoman Palace. Clothing at Funerals, Accession Ceremonies and the Bestowing of Robes of Honor (Hil'ats). In: Erduman-Çalış, D. (ed.): Tulips, Kaftans and Levnî. Imperial Ottoman Costumes and Miniature Albums from Topkapi Palace in Istanbul. München, Hirmer Verlag, 40–55.
- Bianchi, V. (1719):** Istorica relatione della pace di Posarovich di Vendramino Bianchi Segretario del Senato dedicata al Serenissimo Principe Gio. Cornaro Doge di Venezia. Padova, Seminario.
- Biniok, I. (1985):** Osmanische Stoffe und Kostüme. In: Museum für Kunsthandwerk: Türkische Kunst und Kultur aus osmanischer Zeit. Exhibition-Catalogue, 2. Recklinghausen, Verlag Aurel Bongers, 240–273.
- Bralić, V., Kudiš Burić, N. (2006):** Slikarska baština Istre: djela štafelajnog slikarstva od 15. do 18. stoljeća na području Porečko-pulske biskupije. Zagreb – Rovinj, Institut za povijest umjetnosti – Centar za povijesna istraživanja.
- Concina, E. (ed.) (2006):** Venezia e Istanbul. Incontri, confronti e scambi. Udine, Forum.
- Davis, F. (1986):** The Ottoman lady. A social history from 1718–1918. London, Greenwood Press.
- De Bruyn/Le Brun, C. (1700):** Voyage au Levant, c'est a dire dans les principaux entroits de l'Asie mineure dans les isles de Chio, de Rhodes (etc.), traduit du Flamand. Delft, Henri de Kroonevelt.
- Gardina, E. (1981):** Koprška družina Tarsia v službi Beneške republike. In: Žitko, S. (ed.): Slovensko morje in zaledje. Koper, Lipa, 105–136.
- Gardina, E. (2005):** "Alla Turca": The Tarsia Family of Koper in service for la Serenissima. In: Ölçer, N., Çağman, F., Vidmar, P. (eds.): Image of the Turks in the 17th century Europe. Istanbul, Sabanci University – Sakip Sabanci Museum, 56–61, 274–285.
- Infelise, M. (1996):** Gian Rinaldo Carli Senior, dragomanno della Repubblica. Acta Histriae V. Koper, 189–198.
- Ivetic, E. (1998):** Stefano Carli, intellettuale di periferia. Note per una ricerca sulla nobiltà Capodistriana del Settecento. Atti e Memorie della Società Istriana di archeologia e Storia Patria, 46. Trieste, 215–253.
- Koch, A. U. (1996):** Venezianische Maskerade. Porträts kaiserlicher Botschafter, Gesandten und Kavaliers im 18. Jahrhundert. Weltkunst, 66, 1996, 4. München, 344–346.
- Mansel, P. (1988):** Between Two Empires: Hans Ludwig von Kuefstein, Ambassador from the Holy Roman Emperor to the Ottoman Sultan, and his pictures. In: At the Sublime Porte. Ambassadors to the Ottoman Empire (1550–1800). London, Hazlitt, Gooden & Fox, 10–19.
- Ölçer, N., Çağman, F. (eds.) (2004):** Mothers, Goddesses and Sultanas. Women in Turkey from prehistory to the end of the Ottoman Empire. Brussels – Antwerp, Centre for Fine Arts – Mercatorfonds.
- Ölçer, N., Çağman, F., Vidmar, P. (eds.) (2005):** Image of the Turks in the 17th century Europe. Istanbul, Sabanci University – Sakip Sabanci Museum.
- Pavanello, G., Walcher, M. (eds.) (2001):** Istria città maggiori. Capodistria, Parenzo, Pirano, Pola. Opere d'arte dal Medioevo all'Ottocento. Trieste, Università degli Studi di Trieste.
- Priorato, G. G. (1670–1674):** Historia di Leopoldo Cesare, continente le cose piu memorabili successe in Europa, dal 1656 fino al 1670. Descritta dal lo: Galeazzo Gualdo Priorato. Dedicata alla S. C. R. Maestra dell' imperatrice Leonora. Postovi li ritratti de principi, de generali, e de ministri principali – Gli assedii di Piazze, e battaglie seguite. Con le scritture, lettere, trattati, accordi, e capitulationi posti nel fine dell' historia, per non confondere la narrativa della medesima. Vienna, Gio. Batt. Harque.
- Renda, G. (2005):** The Ottoman Empire and Europe in the 17th century: Changing images. In: Ölçer, N., Çağman, F., Vidmar, P. (eds.): Image of the Turks in the 17th century Europe. Istanbul, Sabanci University – Sakip Sabanci Museum, 44–55.
- Rifat, S., Kibris, B., Akkoyunlu, B. (eds.) (2005):** Portraits from the Empire. The Ottoman World and the Ottomans from the 18th to 20th century with selected works of art from the Suna and İnan Kiraç Foundation Collection. Istanbul, Pera Museum.
- Scarce, J. (1985):** Das osmanisch-türkische Kostüm. In: Museum für Kunsthandwerk: Türkische Kunst und Kultur aus osmanischer Zeit. Exhibition-Catalogue, 2. Recklinghausen, Verlag Aurel Bogers, 221–239.

- Setton, K. M. (1991):** Venice, Austria and the Turks in the Seventeenth Century. Philadelphia, The American Philosophical Society.
- Sims, E. (1988):** Hans Ludwig von Kuefstein's Turkish Figures. In: *At the Sublime Porte. Ambassadors to the Ottoman Emire (1550–1800)*. London, Hazlitt, Gooden & Fox, 20–40.
- Širok, L.-O. (1999):** Koprsko gledališče v 18. stoletju. *Annales, Series historia et sociologia*, 9, 1999, 1. Koper, 207–230.
- Tafferner, P. (sine anno):** Der Röm. Kay. May. Leopoldi I. an des grossen TürckenSultans Mehemet Cham Ottomanische Porten Anno 1665, den 25. May abgeordnete Botschaft / Welche Ihro Hochgrafl. Excelenz / etc. Herr Herr Walther Leslie / des Heil. Röm. Reichs Graff (etc.). Wienn, Leopold Voigt.
- Teply, K. (1976):** Die kaiserliche Großbotschaft an Sultan Murad IV. 1628. Des Freiherrn Hans Ludwig von Kuefsteins Fahrt zu Hohen Pforte. Wien, Verlag A. Schendl.
- Trauth, N. (2009):** Maske und Person. Orientalismus im Porträt des Barock. Berlin – München, Deutscher Kunstverlag.
- Tuchelt, K. (ed.) (1966):** Türkische Gewänder und osmanische Gesellschaft im 18. Jahrhundert. Faksimile-Ausgabe des Codex "Les portraits des defferens habille-
- mens qui sont en usage à Constantinople et dans tout la Turquie". Graz, Akademische Druck- und Verlagsanstalt.
- Yerasimos, S. (2005):** Istrian dragomans in Istanbul. In: Ölçer, N., Çağman, F., Vidmar, P. (eds.): *Image of the Turks in the 17th century Europe*. Istanbul, Sabanci University – Sakip Sabanci Museum, 36–43.
- Vidmar, P. (2005):** Courage, power, beauty and luxury: The Vurberk gallery of 17th century paintings. In: Ölçer, N., Çağman, F., Vidmar, P. (eds.): *Image of the Turks in the 17th century Europe*. Istanbul, Sabanci University – Sakip Sabanci Museum, 78–113.
- Vidmar, P. (2007):** Turkerije, orientalci in krepostni junaki / Turqueries, Orientals and Virtuous Heroes. Ptuj, Pokrajinski muzej.
- Vitzthum, I. (2009):** On Continuity and Geometry: The Cut of the Ottoman Kaftan. In: Erduman-Çalış, D. (ed.): *Tulips, Kaftans and Levnî. Imperial Ottoman Costumes and Miniature Albums from Topkapi Palace in Istanbul*. München, Hirmer Verlag, 132–139.
- Volckamer, V. (1988):** Graf Wolfgang IV. zu Oettingen-Wallerstein (1629–1708). Gesandter zum Friedenskongreß von Karlowitz (1698–1699) und Großbotschafter zum Sultan in Konstantinopel (1699–1701). In: Schienerl, P., Stelzig, Ch. (eds.): *Diplomaten und Wesire. Krieg und Frieden im Spiegel türkischen Kunsthandwerks*. München, Staatliches Museum für Völkerkunde, 9–34.

original scientific article
received: 2010-03-22

UDC 75.034.7.071.1:929Benković

RITORNO SU FEDERICO BENCOVICH

Sergio MARINELLI

Università Cà Foscari di Venezia, IT-30123 Venezia, Dorsoduro 3484/D

e-mail: smarin@unive.it

SINTESI

Il contributo si propone di fare un riepilogo e un breve bilancio degli studi sul pittore dalmata dopo la monografia del 1988. Si accenna alla incompletezza iniziale della monografia, non solo per le attribuzioni discutibili o rigettate, ma anche per l'inadeguatezza a delineare la figura e la cultura assai complesse di Federico Bencovich. Si riportano quindi dati d'archivio già pubblicati senza la valutazione della ricaduta sulle opere e la loro cronologia, come i documenti per la pala di Borgo San Giacomo. Si pubblicano inoltre una serie di inediti, alcuni dei quali ritenuti fondamentali per il pittore, come il David e Il concerto di due pastorelli, attribuiti in base a considerazioni di analisi stilistica, mancando altri elementi documentari. Con la comparazione dei nuovi documenti e delle nuove opere si è proposto un nuovo profilo aggiornato di quello che, da più parti, è sempre considerato il massimo artista dalmata dell'età barocca e settecentesca, sottolineando comunque gli importanti problemi ancora aperti sull'argomento.

Parole chiave: Bencovich, pittura, disegno

A RETURN TO FEDERICO BENCOVICH

ABSTRACT

The aim of the article is to provide a summary and brief overview of the studies that examined the Dalmatian painter Federico Bencovich after the publication of the 1988 monograph. The article touches upon the incompleteness of the monograph, not only in terms of doubted and rejected attributions but also the inadequacy of the description of the complex figure and culture of the artist. Next, previously published archival data are presented yet without an evaluation of their influence on Bencovich's work or chronology, for instance documents concerning the altar-piece in Borgo San Giacomo. In addition, a series of previously unpublished paintings is presented. Some of these are considered to have a fundamental value for the painter, for example the David and the Concert of Two Shepherd Boys, attributed to the author based on stylistic analysis because of the lack of other documentary elements. A comparison of new documents and new paintings reveals an updated portrait of Federico Bencovich, considered to have been the most important Dalmatian artist of Baroque and 18th century art. However, significant questions that have not yet been answered are also exposed.

Key words: Bencovich, painting, drawing

La fortuna di Federico Bencovich, sicuramente il massimo e più emblematico artista dalmata dell'età barocca, continua ad attraversare grandi eclissi. La sua figura, prospettata da Zanetti nel '700, e ancora da Roberto Longhi nel '900, come geniale, resta tuttavia controversa e oscura.

La prima monografia, quella di Peter Oluf Krückmann, del 1988, sotto un apparente e pedante lavoro di riordino, da una parte ha arrestato gli studi con la sua pretesa di definitività, dall'altra ha creato soprattutto ulteriore confusione. Non poche attribuzioni, e soprattutto esclusioni, restano infondate. Il *San Pietro* di Jacksonville (Kat. I-9) resta al giovane Tiepolo; il bozzetto con *Venere e Marte* di Pordenone (Kat. I-20) a Piazzetta; il *San Giuseppe* con Gesù Bambino di Udine (Kat. I-26)

a Giambattista Pittoni; *l'Estasi di San Francesco*, della Pinacoteca Querini Stampalia, pure a Tiepolo; la *Santa Cecilia* di Stams è una copia rigida e tarda da un originale perduto, se non dalla stampa stessa degli Schmutzer relativa a quell'originale, come ha già scritto Sanja Cvetnić; il *Riposo nella Fuga in Egitto* (Kat. I-33) di Vienna è di un pittore strettamente giordanesco; l'altra versione dello stesso tema, sempre allo Schottenkloster (Kat. I-34), pubblicato come autografa, è ancora più estranea a Bencovich.

La *Gezabele* delle Gallerie di Monaco, pubblicata nello stesso testo come opera di Claudio Ridolfi, spetta invece al giovane Andrea Celesti (cfr. Krückmann, 1988).¹

Fig. 1: Federico Bencovich: David (collezione privata).
Sl. 1: Federico Benković: David (zasebna zbirka).

¹ Sull'argomento è intervenuta recentemente anche Sanja Cvetnić (cfr. Cvetnić, 1997-1998; 2003; 2004).

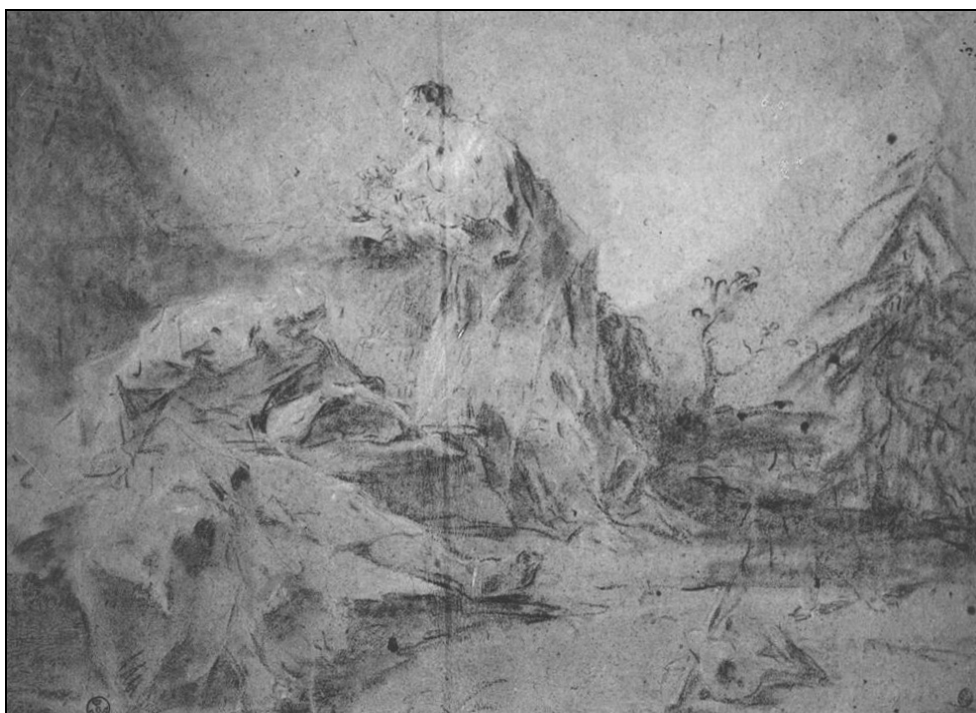

Fig. 2: Federico Bencovich: Riposo nella fuga in Egitto (collezione privata).
Sl. 2: Federico Benković: Počitek na begu v Egipt (zasebna zbirka).

Al di là di questo la monografia di Krückmann sembra restare sostanzialmente esterna sia alla problematica figura di Federico Bencovich, sia alla cultura figurativa italiana contemporanea, assorbita unicamente dalle preoccupazioni catalogiche dall'esito discutibilissimo.

Oltre ai fattori psicologici personali, sicuramente assai complessi, l'attività artistica di Federico Bencovich è difficilmente dominabile nella sua portata dagli studiosi perché comporta l'interferenza di tre aree culturali comunicanti ma comunque diverse, quella dalmato-croata, quella italiana e quella tedesca. Il confronto parallelo va naturalmente al precedente di Domenico Theotocopoulos, El Greco, che da quella veneto-cretese, passò a quelle italiane, assai diverse tra loro, di Venezia e Roma, e infine a quella spagnola. Bencovich poi in Italia attraversò a sua volta tre ulteriori suddivisioni culturali ben differenziate dal punto della storia e della tradizione figurativa, ma anche sociale e politica, prima quella bolognese/romagnola, poi quella veneziana, poi quella milanese, della Lombardia austriaca (e da pochissimo non più spagnola), attraversando la Lombardia veneta, in cui inviò alcune delle sue poche opere superstiti. Tutte queste particolarità fanno eccezionale ed unica la figura del pittore. Dal 1988 ad oggi sono emersi tuttavia alcuni nuovi elementi, che permettono di riprendere il discorso sul pittore. Documentari innanzitutto.

Un rilievo, seppure minimo, è stato offerto dallo scrivente nel recentissimo testo degli atti del convegno di Rosalba Carriera (Marinelli, 2009, 115–128). Risulta che Bencovich, in una delle sue celebri lettere a Rosalba, quella del 26 gennaio 1716, estende i suoi saluti anche ad Antonio Balestra, di cui prima non si era letto il nome, rimasto frammentario sul foglio. Il fatto può sembrare di per sé insignificante, ma acquista valore all'interno di congetture che si sarebbero potute avanzare anche anteriormente. Lotario di Schömborn invitò ripetutamente Balestra come pittore di corte a Würzburg subito prima di Bencovich e tenne una fitta corrispondenza col pittore veronese. Balestra inviò dei quadri ma ricusò l'invito al trasferimento. Subito dopo Bencovich partì per Würzburg. Balestra era stato grande amico e maestro della Carriera dal momento del suo arrivo a Venezia e solo successivamente la pittrice si fece impartire lezioni di disegno anche da Bencovich. I tre dovevano dunque conoscersi benissimo. Al momento dell'invito la fortuna, anche commerciale, di Balestra in Italia era pressoché all'apice e un suo trasferimento a lungo termine in Germania sarebbe parso a tutti impensabile se non quasi sconveniente nel Veneto. Bencovich subentra all'invito alla corte di Franconia probabilmente su suggerimento dello stesso Balestra, forse anche attraverso la Carriera, che sembra esser

Fig. 3: Federico Bencovich: Riposo nella fuga in Egitto (Galleria degli Uffizi, Firenze).
Sl. 3: Federico Benković: Počitek na begu v Egipt (Galerija Uffizi, Firenze).

rimasta la migliore amica, se non la sola, di Bencovich a Venezia. I due artisti, Balestra e Bencovich, di temperamento apparentemente opposto, avevano avuto una educazione classicistica di fondo, non dissimile, se ancora Oretti, senza fondamento, sostiene che Balestra sia stato allievo di Cignani (Marinelli, 2007, 16–32).

L'altro documento invece assai esplicito riguarda il ritrovato pagamento della grande pala della chiesa di Borgo San Giacomo, nel basso bresciano, pubblicato nel 2007. La pala risulta del 1724 (i pagamenti terminano col gennaio 1725) (Merlo, 2007, 1067–1084). Essa era stata collocata intorno al 1730 dalla Wittgens, che l'aveva scoperta, e al 1740 da Krükmann. La data ritrovata coincide con quella di un documento su Bencovich pubblicato da Caprara, che lo dà presente a Milano nel 1724 e con quella dell'altare della pala con *San Francesco di Paola* nella chiesa della SS. Trinità a Crema. Anche la pala di Borgo San Giacomo risulta spedita da Milano. Il 1724 fu dunque un anno attivissimo per Bencovich nella capitale della Lombardia austriaca.

Viene invece a cadere il riferimento documentario a due opere che si credevano perdute, i due *pastorelli*

della collezione Tanara di Vicenza, in quanto si è ora potuto identificarli con sicurezza in due dipinti di Pietro Longhi al Museo di Bassano (Millozzi, 2009, 284–285).

Il ritrovamento di un quadro importante è invece costituito dal *David* di collezione privata, pubblicato dalla Scarpa come opera del giovane Ricci. La figura s'inquadra sinuosa nell'ovale con un sorriso beffardo, come l'opera vitalissima di un caravaggesco del Nord, con ricordi ancora intensamente manieristici nel disegno. Nel vuoto oscuro è ancora infatti un colpo fulmineo di luce, da dove emergono il manto di giallo limone, la pelle ancora chiarissima, la benda azzurra e la penna bianca, che sono tutti i colori della tela. Un'immagine da collocare apparentemente tra le iniziali note del pittore. E in ogni caso resta la sua più vitale e meno malinconica. Sarebbe difficile identificarla con un *David* di cui Federico Bencovich parla in una lettera a Federico Von Schömborn nel 1737, che avrebbe dovuto accompagnare un *Sansone* attribuito a Rembrandt. Il dipinto proviene pure dal mercato antiquario milanese (cfr. Scarpa, 2006, n. 565).²

2 Olio su tela, cm. 70 x 50. Il riferimento a Bencovich è in Marinelli (2010, 287–295), cui si rimanda anche per riferimenti alle opere di Bencovich citate qui successivamente. Secondo Umberto Giacometti il dipinto sarebbe ancora di provenienza milanese.

Fig. 4: Federico Bencovich: Madonna col Bambino e Santi (collezione privata).

Sl. 4: Federico Benković: Madona z otrokom in svetniki (zasebna zbirka).

Ancora notevole è stata la ricomparsa, nel 2005, sempre sul mercato antiquario, di un piccolo dipinto col *Riposo nella fuga in Egitto*, già nella collezione Moccia all'Aquila.³ Si tratta ancora qui di un'immagine originale e al tempo stesso psicologicamente interessante e coerente col profilo tramandato del pittore. La scena si svolge in una landa desolata, in un momento di indefinibile crepuscolo, ormai presso al notturno. San Giuseppe, con una folta e luminosa barba bianca, da

sembrare vecchissimo, siede leggendo un grande libro, un tomo da biblioteca, volgendo la schiena alla scena familiare, tutto assorto come un profeta o uno studioso nella sua meditazione. Se fosse da solo, la scena sarebbe più giustificata come raffigurazione di San Gerolamo nel deserto. La sua figura sembra oggi riproporre l'attribuzione a Bencovich delle due tele del Museo Bruckenthal di Sibiu, pure rigettate da Krückmann e, in passato (1981), anche dallo scrivente (Marinelli, 1981, 235-

3 Casa d'aste Semenzato, Venezia, 6/11/2005, n.16, olio su tela, cm. 33 x 44.

Fig. 5: Federico Bencovich: Pastorelli in concerto (mercato antiquario).
Sl. 5: Federico Benković: Pastirski koncert (trgovina z antikvitetami).

241). Dietro a lui è la figura della Vergine col Bambino, che s'innalza e lo sovrasta all'interno dello stesso fascio di luce, ancora simile a quella dell' *Adorazione dei pastori* del Museo di Verona, mentre dell'asino, poco lontano, solo il muso sembra arrivare al cerchio della luce. La composizione comunque non è armoniosamente equipartita e simmetrica. Le tre figure sono concentrate nella prima parte della tela; nella seconda, dove si conclude la lettura del quadro, c'è solo il buio, con la presenza, che appena s'intuisce, dell'asino. Un'immagine quindi assai poco convenzionale e poco confacente alla devozione cattolica settecentesca, spesso zuccherosa e dolciastra. La libera pennellata sembra risentire dell'ultimo barocco austriaco e quindi il dipinto

dovrebbe appartenere al momento tardo di Bencovich, ma, come si è visto, la cronologia del pittore può riservare sempre sorprese.

Assai poco noto è il disegno preparatorio corrispondente, che si trova agli Uffizi sotto il nome di Piazzetta ed ha avuto in passato una sola menzione attribuita di Terisio Pignatti a Giuseppe Bazzani. Qui l'immagine sembra in negativo, in un abbaglio di bianchi, con le figure in primo piano, più centrali. Il deserto diventa lunare. Le figure si sovrappongono una sopra l'altra come gruppi rocciosi. All'estremo, al posto dell'asino del dipinto, la traccia di un abete alpino inclinato. L'atmosfera è quella di una scena di fantasmi.⁴

4 Galleria degli Uffizi, Gabinetto dei disegni e stampe, n. 7803 S.

Altro disegno fantasma è quello, pure recentemente arrivato a una collezione veneziana, preparatorio per una pala sconosciuta, con *La Vergine col Bambino e i Santi Giuseppe, Gerolamo e una santa monaca*. Anche questo sembra da fissarsi nel periodo tardo di Bencovich. I personaggi sono ombre appena distinguibili, tra il grigio e il bianco. Questi disegni sono certo momenti di una ricerca compositiva dell'autore sul piano puramente mentale ma non possono avere, con la loro labilità di contorni, alcun uso sul piano della preparazione del dipinto. In ogni caso anche questo sembrerebbe esser stato in relazione a una precisa commissione devozionale, quali non dovettero mancare dunque, anche negli anni avanzati, al pittore. Qui la composizione sembrerebbe anche, per quanto è distinguibile, simmetrica e conclude la sua attenzione sulla figura del san Gerolamo ai piedi del trono, che guarda la Vergine e il Bambino (378 x 252 cm).

Si può comprendere tuttavia il disagio dei contemporanei davanti a questi disegni, come quando Pierre Jean Mariette scriveva: "... Le manque de dessein le conduisit dans un abîme." Un abisso di fantasmi, come spesso, invano, gli artisti romantici avrebbero tentato di evocare. Ma Mariette, che assommava l'educazione dell'accademia italiana a quella, ancora più severa, dell'accademia francese, si riferiva precisamente all'ultimo periodo austriaco di Bencovich. Prima era stato un maestro, anche se originale e diverso dagli altri, e come tale l'aveva ricercato la sempre insoddisfatta Rosalba Carriera. I disegni per cui si è potuto recentemente avanzare l'attribuzione a Bencovich sono di qualità altissima, come lo *Studio di nudo virile* del Museo di Verona e la *Testa virile* della Narodni Galerie di Praga, vicinissimi alle figure di Senonches, o la *Testa di San Francesco di Paola*, del Museo Civico di Padova, prossimo invece alla pala di Crema.⁵

Un risarcimento imprevisto, e imprevedibile, per Bencovich potrebbe essere ancora un dipinto recentissimamente (2010) passato all'asta della Galleria Cambi di Genova, *Due pastorelli in concerto*, come Pietro Longhi, secondo una vecchia *expertise* di Giuliano Briganti.⁶ La tipologia è la stessa dei dipinti di Longhi già attribuiti a Bencovich, al Museo di Bassano, come simili sono anche le misure, e questo forse anche ci fa capire come ancora nell'Ottocento si avanzassero simili attribuzioni. Il pastorello flautista riprende la figura analoga nella tela dell'*Adorazione dei pastori* del Museo di Verona.

La materia filamentosa e traslucida può sembrare ancora quella della pala di Bencovich a Senonches, già alla Madonna del Piombo, del periodo bolognese, ma

tuttavia la moda di questi quadretti di notturna arcadia s'instaura a Venezia verso il 1740. Si stenta a credere che Pietro Longhi, che sembra un abile ricreatore più che un geniale inventore, abbia sviluppato un modello, di trent'anni prima, di un pittore che non era più alla moda in città. Ma anche che Bencovich, nel vuoto degli anni Quaranta del Settecento e nel deserto di Gorizia, abbia creato questa delicatissima Arcadia adolescenziale. Le datazioni di Bencovich hanno ancora bisogno di puntelli documentari ed hanno poi esiti documentari imprevedibili.

Poi la tenerissima Arcadia si svolge ancora in un'atmosfera notturna e i due pastorelli presentano un'inquietante dolcezza apparentemente già "Biedermeier", con sfumature sentimentali preromantiche (ma di un secolo dopo). La qualità della stesura materica sembra tuttavia garantire l'autenticità della pittura. Anche nei difetti apparenti del disegno, come il tipico polso ingrossato del pastorello che ascolta, o nelle stranezze caratteriali, come la pecora, che deve rappresentare tutto un gregge addormentato, e sembra piuttosto, dall'espressione senza dolcezza, un asino. La composizione è giocata, come quasi sempre nelle opere del dalmata, in verticale, con una figura ai piedi dell'altra, che si china sulla prima, secondo gli schemi di un verticalismo gotico, ascensionale e discendente, ma sempre drammaticamente spirituale. Pur tra i molti richiami alla Bologna di Crespi e alla Venezia di Longhi, forse perfino indirettamente a Murillo, di cui arrivavano allora le prime opere in Gran Bretagna, Olanda e Germania, l'isolamento di Bencovich nella cultura europea pare pressoché totale.

Lentamente il profilo dell'artista, pur tra tanti dubbi, sta riemergendo e non sorprende che la sua fortuna critica sia tutta novecentesca, quasi in parallelo con l'affermazione di artisti come Francis Bacon. Riguardando indietro, nella stagione abbagliante del Settecento veneto, egli non fu certo l'artista più importante ma forse il più originale, come pochi conoscitori, Zanetti e Mariette, e pochi altri pittori, Tiepolo e la Carriera, confusamente intuirono. Ma Bencovich non fu solo dalmata e veneto, fu soprattutto uno spirito libero. Guarienti (1753) scrive che "... per la sua strana idea adottò un nuovo e stravagante stile di dipingere, traviò dal buon sentiero, che lo conduceva alla perfezione, e diede in una maniera, che ad altri, fuorchè a lui, non piacque ..." Senza cercare la "perfezione" ricordata da Guarienti, che altro non era che il consenso del conformismo, Bencovich, vero spirito libero in un secolo di cortigiani, voleva innanzitutto piacere a se stesso, e questo dovette costargli, allora, il successo.

5 Si veda ancora Marinelli (2009) con relativa bibliografia.

6 Cambi, 2010, n. 1462; olio su tela, cm. 70 x 55. Tempestivamente segnalato da Andrea Piai.

PRISPEVEK K OPUSU FEDERICA BENKOVIĆA

Sergio MARINELLI

Univerza Cà Foscari v Benetkah, IT-30123 Venezia, Dorsoduro 3484/D

e-mail: smarin@unive.it

POVZETEK

Usoda opusa Federica Benkovića, gotovo najvećjega in najznamenitejšega dalmatinskega umetnika 18. stoletja, tudi nadalje doživlja velike spremembe. Razlog za to – razen zelo pomembnih osebnih lastnosti Benkovićeve psihe – je posebnost njegove umetniške dejavnosti: za raziskovalce je težko obvladljiva, ker vključuje preplet treh kulturnih sfer, ki se dotikajo, pa so vendarle različne: dalmatinske, italijanske in nemške. Po pregledu atributivnih komentarjev Krückmannove monografije o Benkoviću (1988) avtor objavlja pregled novih objavljenih prispevkov k Benkovićevemu opusu po njenem izidu in lastne prispevke o delih umetnikovega opusa, kot so: Počitek na begu v Egipt (nekoč v zbirki Moccia v Aquili), Poklon pastirjev v Veroni s skico v Firencah (Uffizi), skica Marija z detetom, sv. Jožef, Hieronim in sveta redovnica v zasebni zbirki v Benetkah, Študija moškega akta v Muzeju v Veroni, Moška glava v Narodni galeriji v Pragi (obe podobni moškim svetnikom na oltarni sliki v Senonchesu), Študija glave sv. Frančiška Pavelskega v Museo Civico v Padovi (podobna oltarni sliki v Cremi). V nadaljevanju avtor pripisuje Benkovićevemu opusu Koncert z dvema pastirjema, ki se je leta 2010 pojavil na umetniškem trgu v Genovi in se ujema z nočnimi arkadijami, ki so bile v modi v Benetkah okrog leta 1740, pri tem pa poudarja, da bodo datacije Benkovićevih del zagotovo doživele nadaljnje spremembe na podlagi arhivskih virov in da je rezultat kronologije njegovega opusa še zmeraj nepredvidljiv.

Ključne besede: Benković, slika, risba

FONTI E BIBLIOGRAFIA

Cambi (2010): Catalogo d'asta. Genova, Casa d'asta.

Cvetnić, S. (1997–1998): Federico Benković, Dalmatino, u rukopisu Marcella Orettia "Notizie de Professori del Disegno". Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, 37. Split, 291–300.

Cvetnić, S. (2003): Valente fu questo pittore, dica ognuno che vuole: Federico Benković u tri biografske bilješke iz 18. stoljeća. Radovi Instituta za povijest umjetnosti / Journal of the Institute of History of Art, 27. Zagreb, 207–215.

Cvetnić, S. (2004): Iz opusa Federica Benkovića. Peristil, 47. Zagreb, 67–82.

Krückmann, P. O. (1988): Federico Bencovich 1677–1753. Hildesheim – Zurich – New York, Georg Olms.

Marinelli, S. (1981): Federico Bencovich: un disegno della pala di San Sebastiano. In: Per A. E. Popham. Parma, Consigli arte, 235–241.

Marinelli, S. (2007): Balestra, bolognese mancato. In: Cammarota, G. P., Marinelli, S., Scaglietti, Kelescian, D. (a cura di): Antonio Balestra a Sant'Ignazio. Bologna, Alfa Studio, 16–32.

Marinelli, S. (2009): Antonio Balestra e Rosalba Carriera. In: Pavanello, G. (a cura di): Rosalba Carriera (1673–1757). Atti del convegno internazionale di studi. Verona, Scripta Edizioni, 115–128.

Marinelli, S. (2010): Sebastiano Ricci mercante di maniere. Nuovi Studi, 15. Milano, 287–295.

Merlo, G. (2007): Per la fabbrica della chiesa di Gabbiano. Brixia Sacra, 12, 2007, 1–2. Brescia, 1067–1084.

Millozzi, F. (2008): Pietro Longhi. In: Ericani, G., Millozzi, F. (a cura di): Il piacere del collezionista. Disegni e dipinti della collezione Riva del Museo di Bassano del Grappa. Padova, Comune di Bassano del Grappa, 284–285.

Scarpa, A. (2006): Sebastiano Ricci. Milano, Alfieri.

izvirni znanstveni članek
prejeto: 2010-04-13

UDK 75.034(497.571)

OLTARNA SLIKA FRANCESCA PAVONE ZA CERKEV SV. TROJICE V ČEPIČU

Alessandro QUINZI

Pokrajinski muzeji v Gorici, IT-34170 Gorica, Borgo Castello 13

e-mail: alessandro.quinzi@provincia.gorizia.it

IZVLEČEK

V članku je objavljena doslej prezrta slika Poveličanja sv. Frančiška Paolskega iz cerkve Sv. Trojice v Čepiču. Na podlagi stilnih primerjav s slikami, ki se hranijo na Goriškem, jo avtor pripiše Francescu Pavoni (1692–1773). Prisotnost Pavone lahko uokvirimo v odnose, ki so v 18. stoletju povezovali Pazinsko in Goriško grofijo oz. Pičensko škofijo in Goriško nadškofijo. Za pičensko stolnico naj bi škof Bonifacij Cecotti, po rodu iz Gorice, naročil oltarno sliko Sv. Janeza krstnika med sv. Vincencem Ferrerskim in sv. Frančiškom Paolskim, kot možen naročnik platna iz Čepiča pa velja Henrik knez Auersperg.

Ključne besede: Istra, Pičen, Čepič, Gorica, slikarstvo, Francesco Pavona, Bonifacij Cecotti, Henrik Auersperg

UNA PALA D'ALTARE DI FRANCESCO PAVONA PER LA CHIESA DELLA SS. TRINITÀ A ČEPIĆ

SINTESI

Nell'articolo è pubblicata l'inedita pala d'altare della Gloria di san Francesco da Paola conservata nella chiesa della SS. Trinita a Čepič. Sulla base dei confronti con i dipinti conservati nel Goriziano, l'opera viene qui attribuita a Francesco Pavona (1692–1773). La presenza del pittore va ricondotta nel contesto dei rapporti che nel corso del Settecento legavano la Contea di Pisino e quella di Gorizia, da un lato, e la Diocesi di Pedena con l'Arcidiocesi di Gorizia, dall'altro. Per il duomo di Pedena il vescovo Bonifacio Cecotti, nativo di Gorizia, ha commissionato la pala con San Giovanni Battista, San Vincenzo Ferrer e San Francesco da Paola, mentre il committente del dipinto di Čepič va individuato nel duca Enrico Auersperg.

Parole chiave: Istria, Pedena, Čepič, Gorizia, pittura, Francesco Pavona, Bonifacio Cecotti, Enrico Auersperg

V 19. stoletju na novo zgrajena cerkev sv. Trojice v Čepiču,¹ v dolini reke Raše, hrani del opreme svoje predhodnice, ki je posredno izpričana z ustanovitvijo župnije vsaj leta 1606 (Bartolić, Grah, 1999, 63).² Tako izvirajo iz 18. stoletja tudi trije oltarji, od katerih lahko dva, velikega in enega stranskega, z gotovostjo datiramo na podlagi napisov, ki sta vklesana na predeli nad oltarno mizo. Veliki oltar je bil postavljen leta 1779, ko je župnikoval Nikolaj Grabrič: ERECTUM : MDCCCLXXIX : SVB PAROCHO : NICL. GRABRICH.³ Ob priliki novogradnje je bil v oltarno menzo naknadno vstavljen tudi del nagrobne plošče iz leta 1715, ki mora prav tako izhajati iz starejše cerkve: [CORPO]RA SACERDOTVM / [DEFVN]CTA ANNO DNI / MDCCXV. Osem let prej so s sredstvi župnika Ančiča postavili stranski oltar, ki je danes nameščen v ladji a pars *Epistolae*: PAROCHO ANCIH / PROPRIIS SVMPTIBVS / HOC ALT. FIERI CVRAVIT / ANNO DNI 1707. Temu nasproti stoji še tretji oltar, ki nas tokrat zanima natančneje, saj je edini ohranil sočasno in doslej prezrto sliko *Poveličanja sv. Frančiška Paolskega* (glej sliko 1).⁴ Platno lahko pripišemo čopiču Francesca Pavone (Videm 1692 – Benetke 1773),⁵ slikarju, ki se je uveljavil z deli v tehniki pastela, po vzoru slavne benečanke Rosalbe Carriera. Pavona se je odlikoval v slikanju verskih motivov, namenjenih javni ali zasebni pobožnosti, zaželjen in cenjen pa je bil tudi kot portretist, tako da je v svojem življenju prepotoval Italijo in Evropo. Desetletje pred odhodom v Dresden, kjer je izpričan leta 1753, naj bi živel v Benetkah, in v tem času naj bi nastala večina slik, ki so se ohranile v Furlaniji, na Goriškem in v Istri, na kar kaže tudi v tem članku predstavljena oltarna slika.

Na njej zavzema osrednjo vlogo dokolensko upodobljeni lik sv. Frančiška Paolskega, ustanovitelja reda najmanjših bratov, ki se na oblakih dviga v ožarjeno nebo. Osivelega, nekoliko plešastega in bradatega svetnika prepoznamo po rjavi meniški kuti in predvsem po geslu CHARITAS, ki je z zlatorumenimi črkami izpisano na prosojnem svetlobnem žarku in se ulega čez svet-

nikove prsi.⁶ Na oblakih pod sv. Frančiškom klečita dva mlajša bradata svetnika, ki se zaenkrat izmikata točnejši opredelitvi: oba imata v rokah mučeniško palmo, desni s kolenom podpira tudi težko knjigo.⁷ V spodnjem levem kotu lahko med ognjenimi zublji opazimo še dve glavi, ki se z vic s prosečimi pogledi ozirata v nebo. Kljub temu, da sta glavi komaj vidni, ker ju preseka okvir, ni nobenega dvoma o tem, da je bila slika naročena ravno za ta oltar, s katerim tvori homogeno celoto.

Čepičkemu platnu najdemo najbližje vzporednice med deli, ki so na Goriškem pripisana Francescu Pavoni (Šerbelj, 2002, 29–30, 24–32, 201–202). Kompozicijsko gre za nekoliko poenostavljen odvod oltarne slike *Sv. Miklavž med sv. Antonom Puščavnikom in sv. Florijanom* (glej sliko 2) iz župnijske cerkve Marijinega vnebovzvetja v kraju Romans d'Isonzo, kjer so tudi zaradi večjih dimenzij platna⁸ vse svetniške in angelske figure celopostavne. V navedeni primerjavi istrsko delo učinkuje manj razkošno, kar lahko po eni strani pripišemo sami ikonografiji oz. nastopajočim svetnikom, med katerimi nimamo visokih prelatov ne plemičev, kot sta sv. Miklavž ali sv. Florijan, ki nosita bogato vezene plašče ali bleščeče oklepe. Po drugi morda skromnejšemu naročilu, na kar bi kazala preprosta uprizoritev. Povsem primerljivi so svetlobni in barvni kontrasti, ki jih na obeh platnih ustvarjajo žarki, ko prodirajo med gmoto oblakov, in enak je posluš, ki ga ima slikar za opisovanje predmetov in slikovitih nadržbnosti, kot so vzcvetele poljske rože in zaprta knjiga v Romansu, katerim v Čepiču lahko vzporedimo knjigo, ki se je pod lastno težo zalomila čez koleno desnega svetnika. Pravzaprav je ravno ta figura slikarsko najbolj posrečena: svetloba, ki bije na koleno, živo drsi po robovih in listih knjige, se mehko prelije na rožnat rokav obleke in končno na svetnikov obraz, ki je izrisan v polnem profilu na sivomodrem siju avreole.

Pavonovo avtografijo lahko podkrepimo z likom sv. Frančiška Paolskega, ki ga lahko postavimo ob bok zrcalno obrnjenemu *Sv. Filipu Neriju* v Pokrajinskih mu-

1 V spomin na novogradnjo je v zakristiji vzdana napisna plošča: ÆDIFICATA SUMTIBUS ÆCCLESIAE ET COMUNITATIS / RESIDENTE EXC.^{MO} ET REV.^{MO} EPI.^{PO} TERGESTINO / ET IUSTINAPOLITANO BARTHOLOMÆO LEGAT / ET / ANTONIO NEŽIČ PAROCHO CURAM ANIMARUM GERENTE / MDCCCLXXII. Za dokumentacijo tega in ostalih v besedilu citiranih napisov se zahvaljujem kolegu Ediju Gardini.

2 Enoladijska cerkva z zvonikom na preslico je upodobljena tudi na veduti Čepiča v Valvasorjevem albumu *Topographia Ducatus Carnioliae modernae* iz leta 1679 (Valvasor, 1970, 308). V vojni, ki se je razvnela med Habsburžani in Benečani v letih 1615–17, so čete pomorske republike leta 1616 zažgale istrsko vas (De Franceschi, 1964, 93).

3 Z župnikom Nikolajem Grabričem smemo povezati kiparski okras oltarja, saj ob sv. Jožefu nastopa ravno sv. Miklavž.

4 Slika (101 x 165 cm) je prvič brez navedbe avtorja objavil Batelja (2007, 96).

5 Za slikarjev profil glej Precerutti Garberi (1962), Pallucchini (1994, 280–285) in Šerbelj (2002, 29–30, 201–202), z navedeno starejšo literaturo. Za Palluchinija je naše vedenje o tem slikarju »pomanjkljivo in netočno«, medtem ko Šerbelj opozarja, da imamo na Goriškem opravka z »delavniškim izročilom oz. posnemovalcem Pavonovega slikarstva.« Vsekakor moramo računati z obstojem komaj poznanega sorodnika Antonia Pavone, ki je že v virih 18. stoletja izpričan v mestih, kjer je deloval Francesco (Precerutti Garberi, 1962, 132; Cossar, 1948, 224).

6 Za ikonografijo sv. Frančiška Paolskega gl. Schütz, 1974.

7 Morda sta sv. Janez in sv. Pavel, zavetnika proti vremenskim ujmam.

8 Slika meri 115 x 255 cm.

Sl. 1: Francesco Pavona: Poveličanje sv. Frančiška Paolskega, cerkev Sv. Trojice, Čepič (foto: C. Sclauzero, Gorica).

Fig. 1: Francesco Pavona: Glory of Saint Francis of Paola, Church of the Holy Trinity, Čepič (photo: C. Sclauzero, Gorizia).

zejih v Gorici (glej sliko 3) (Šerbelj, 2002, 30, 108)⁹ ali mlajšemu sv. Janezu Nepomuku, ki nastopa na oltarni sliki *Karmelske Matere Božje* iz stolnice v Gradišču ob Soči (glej sliko 4) (Antonello, 2000, 229). Zadržana patetika, ki jo izražajo v nebo zamaknjeni pogledi, se kaže tudi v čustveni igri rok. Gesta levega svetnika, ki z dvema prstoma lahko oklepa palmovo vejo, spominja na podobno izpostavljanje mučeniškega atributa pri sv. Florijanu iz Romansa, v svoji teatralnosti jo lahko vzpo-

Sl. 2: Francesco Pavona: Sv. Miklavž med sv. Antonom opatom in sv. Florijanom, cerkev Marijinega vnebovzetja, Romans d'Isonzo (foto: C. Sclauzero, Gorica).

Fig. 2: Francesco Pavona: Saint Nicholas between Anthony the Great and Saint Florian, Church of S. Maria Assunta, Romans d'Isonzo (photo: C. Sclauzero, Gorizia).

redimo tudi z držami rok *Sv. Tereze Avilske*¹⁰ (glej sliko 4) in *Sv. Lucije* v Pokrajinskih muzejih, kjer kretnje bistveno sooblikujejo končni efekt slike.

⁹ Glede ikonografije Delneri (2007a) meni, da svetnik nima atributov, ki bi bili značilni za sv. Filipa Nerija, in zato ohranja staro identifikacijo svetnika kot sv. Lovrenca. Da gre pri sliki Pokrajinskih muzejev ravno za sv. Filipa Nerija, je dovolj zgovorna primerjava s kanonično upodobitvijo Guida Renija v rimski cerkvi Santa Maria in Vallicella iz leta 1614 (Strinati, 1995).

¹⁰ Tudi v tem primeru Delneri (2007b) vztraja pri napačni ikonografiji in svetnico opredeljuje kot sv. Klaro Asiško (prim. Šerbelj, 2002, 114–115). Slike sv. Filipa Nerija, sv. Tereze Avilske in sv. Lucije imajo enake mere, in sicer: 33 x 42 cm.

Sl. 3: Francesco Pavona: Sv. Filip Neri (Pokrajinski muzeji v Gorici; foto: C. Sclauzero, Gorica)

Fig. 3: Francesco Pavona: Saint Philip Romolo Neri (Provincial Museums of Gorizia, photo: C. Sclauzero, Gorizia).

Sl. 4: Francesco Pavona: Sv. Tereza Avilska (Pokrajinski muzeji v Gorici, foto: C. Sclauzero, Gorica.)

Fig. 4: Francesco Pavona: Saint Teresa of Avila (Provincial Museums of Gorizia, photo: C. Sclauzero, Gorizia).

Navedene primerjave nam nudijo tudi časovne koordinate, v katere lahko umestimo nastanek istrske oltarne slike. Platno iz Romansa je edino datirano, sicer na notranjem okviru, v leto 1749, medtem ko se pred polovico 18. stoletja običajno datira vrsta petih svetniških portretov v pastelu v Pokrajinskih muzejih v Gorici, slike iz zbirke družine Lantieri, ravno tako v pastelu, in dva oljna portreta dominikanskih svetnikov, ki izhajata iz nekdanjega samostana sv. Leopolda v Krminu. Vsa ta dela predstavljajo tisti kvalitetno in slogovno zaokrožen korpus, ki je osnova za ostale atribucije Pavoni oz. njegovemu krogu in naj bi nastal pred že omenjenim slikarjevim odhodom v Dresden.

Na tem mestu moramo opozoriti še na oltarno sliko *Sv. Janez Krstnik med sv. Vincencem Ferrerskim in sv. Frančiškom Paolskim*, ki je prvotno krasila oltar sv. Janeza Krstnika v pičenski stolnici in jo je Ferdinand Šerbelj pritegnil v širši krog del, ki spominjajo na Pa-

vono (Šerbelj, 2002, 202).¹¹ Platno, ki je trenutno v restavriranju, je moralo nastati med letoma 1754 in 1765 na pobudo Ivana Jožefa Bonifacija Cecottija (1697–1765), frančiškana iz pazinskega samostana, po rodu iz Gorice, ki je bil leta 1741 imenovan za pičenskega škofa (Grah, 1980, 12; Dolinar, 1990). Cecottiju je leta 1754 cesarica Marija Terezija nakazala letno rento v višini 300 goldinarjev, iz katere je dal povečati stolno cerkev s postavitvijo šestih stranskih kapel. Pri tem je dal obnoviti tudi štiri oltarje, med katerimi ravno oltar sv. Janeza Krstnika,¹² pred katerim je pokopan (De Franceschi, 1964, 344).

Juraj Batelja, ki je sv. Frančiška Paolskega pomotoma zamenjal za sv. Pavla Puščavnika,¹³ je domneval, da čepičko platno izhaja iz leta 1782 razpuščenega pavlinskega samostana sv. Marije na Čepičkem jezeru.¹⁴ Vse kaže, da ni tako, in da sta morala oltar in slika nastati izrecno za potrebe cerkve sv. Trojice. Če so k izbiri

11 Višnja Bralić je sliko pripisala anonimnemu beneškemu mojstru in jo datirala v leta 1755–75 (Bralić, Kudiš Burić, 2006, 306–307).

12 Ostali štiri oltarji so bili posvečeni Roženski Materi Božji, sv. Antonu Padovanskemu in zavetnikoma sv. Niceforju mučencu in sv. Niceforju škofu (Grah, 1980, 12).

13 Za ikonografijo sv. Pavla Puščavnika gl. Weigert, 1976.

14 Batelja, 2007, 96–97. Pozlačene lesene oltarje naj bi prenesli v cerkev v Kršan (De Franceschi, 1899, 197).

slikarja Pavone najbrž botrovale cerkvene povezave, saj je bila župnija del pičenske škofije, ki je bila od leta 1752 do 1788 priključena h goriški nadškofiji, moramo konkretnega naročnika iskati v političnopravnem okolju Pazinske grofije. Čepić je bil namreč vključen v gospostvo Kožljak (Waxenstein), s sedežem v Belaju, ki je bilo vse od leta 1701 do konca druge svetovne vojne alodialna posest knezov Auerspergov.¹⁵ Kot možen naročnik slike se zato ponuja Henrik knez Auersperg (1697–1783), ki je svoje zanimanje za istrski fidejkomis izkazal še leto pred smrtjo, ko je odkupil posesti in poslopje zgoraj omenjenega samostana na Čepičkem jezeru (De Franceschi, 1899, 197). Ob pomanjkanju drugega dokumentarnega gradiva govori v prid tej domnevi ravno ikonografija oltarne slike s poveščanjem sv. Frančiška Paolskega, saj je bil knez Auersperg vpisan v

krstno knjigo kot "Heinrich Gregor Josef Johann Baptist Franz von Paula" (Preinfalk, 2005a, 444). Ob tem ne gre prezreti niti dejstva, da je plemič leta 1726 drugič stopil v zakonski stan, in sicer s Frančiško groficom Trautson - Falkenstein (1708–1761), ki jo je beneško vzgojeni slikar portretiral v obleki frančiškanske tretjerednice (Preinfalk, 2005a, 245, sl. 266).

Cerkveni in političnopravni okviri, ki so v 18. stoletju povezovali Goriško in Pazinsko grofijo znotraj habsburške monarhije,¹⁶ so nudili tisto osnovo, na kateri sta dozoreli naročili za oltarne slike v Pičnu in Čepiču. Od nadaljnjih raziskav župnijskega arhiva¹⁷ si lahko obetamo novega gradiva za osvetlitev pomena cerkve sv. Trojice in morda novih opornih točk za študij Francesca Pavone in njemu pripisanih del.

AN ALTARPIECE BY FRANCESCO PAVONA FOR THE CHURCH OF THE HOLY TRINITY IN ČEPIĆ

Alessandro QUINZI

Provincial Museums of Gorizia, IT-34170 Gorizia, Borgo Castello 13

e-mail: alessandro.quinzi@provincia.gorizia.it

SUMMARY

This article presents a previously unpublished altarpiece depicting the Glory of Saint Francis of Paola, preserved at the side-altar a pars Evangelii in the nave of the Church of the Holy Trinity in Čepić (Cepich), a small village in the Arsa Valley in Croatia. The painting, together with the altar, must have been part of the 18th century furnishings of the church which was first documented in 1606 and reconstructed to its present form in 1872. Dating back to the 18th century are also the high altar (1779) – which was erected at the time of the parish priest Nicolò Grabrich and which in its mensa still retains part of a tombstone from 1715 – and the other side-altar, erected by the parish priest Ancich at his own expense (1707). The Glory of Saint Francis of Paola displays unequivocal stylistic and compositional similarities with the Gorizia works attributed to Francesco Pavona (1692–1773). For exemplifying purposes, an altarpiece depicting Saint Nicholas, Anthony the Great and Saint Florian from Romans d'Isonzo (dated 1749) is examined, as well as two small pastel portraits of Saint Philip Romolo Neri and Saint Teresa of Avila, dating from the first half of the century and preserved at the Provincial Museums of Gorizia. The Istrian altarpiece from Čepić should most likely also be dated back to this time period. In the Pedena (Pićan) Cathedral there is another painting that seems to be close in style to Pavona, portraying John the Baptist, Saint Vincent Ferrer and Saint Francis of Paola. The altarpiece was commissioned by Gorizia-born Bishop Bonifacio Cecotti (1697–1765), who ascended the episcopal throne in 1741. With the help of an annual revenue of 300 German gulden granted to him by Empress Maria Theresa of Austria in 1754, Cecotti was able to enlarge the church and renovate its four side-altars. Among these there is also the side-altar dedicated to John the Baptist and the recipient of the above-mentioned painting. In front of this altar is also the recumbent tomb of the prelate. Incidentally, it should be noted that the Pedena bishopric would be a suffragan of the archbishopric of Gorizia from 1752 onwards. Although the ecclesiastical ties thus seem to have favoured the relationship between the Habsburg Istria and the Gorizia region, the commissioner of the

15 Preinfalk, 2005b, 93. Ostali zaselki gospostva so bili Kožljak, Gradinje, Paz, Jesenovik, Malakrasa, Nova vas, Šušnjevicca, Brdo, Letaj in Grobnik.

16 V drugi polovici 18. stoletja sta kar dva Auersperga, ki sta sicer pripadala kranjski in ne knežji liniji, vodila Goriško oz. Goriško-gradišćansko glavarstvo: grof Henrik (1721–1793) v letih 1755–56 in 1765–1773 ter grof Marija Jožef (1723–1805) v letih 1757–58 in 1763–65 (Morelli di Schönfeld, 2003, 63–65; Della Bona, 2003, 176; Preinfalk, 2005a, 444, 488).

17 Ta naj bi hranil dokumente od leta 1728 (Bartolić, Grah, 1999, 63).

painting from Čepič should be looked for in secular circles. The village was, in fact, part of the seignory of Waxenstein (Kožljak), which was an allodial fief of the ducal branch of the Auerspergs. During the period in question, the holder of the benefit was Prince Henry of Auersperg (1697–1783), the likely commissioner of the altarpiece. Probatory of this thesis, in the absence of other documents, is the iconography of the very altarpiece with the *Glory of Saint Francis of Paola*: the Prince had been christened as "Heinrich Gregor Josef Johann Baptist Franz von Paula" and in 1726 had got married for a second time to the Baroness Francesca Trautson–Falkenstein (1708–1761), of whom there exists a portrait depicting her as a Franciscan Tertiary. Additional research in the parochial archives of Čepič could shed new light on the church as well as on Pavona and his work.

Key words: Istria, Pedena (Pićan), Čepič, Gorizia, painting, Francesco Pavona, Bonifacio Cecotti, Henry of Auersperg

LITERATURA

Antonello, A. (ur.) (2000): Il genio delle Alpi. Capolavori pittorici del rococò europeo. Tavagnacco, Arti grafiche friulane.

Bartolić, M., Grah, I. (ur.) (1999): Crkva u Istri: osobe, mjesta i drugi podaci Porečke i Pulske biskupije. Pazin, Istarsko književno društvo "Juraj Dobrila".

Batelj, J. (2007): Baština svetoga Augustina u Istri. Zagreb, Postulatura blaženog Alojzija Stepinca.

Bralić, V., Kudiš Burić, N. (2006): Slikarska baština Istre. Djela štafelajnog slikarstva od 15. do 18. stoljeća na području Porečko–pulske biskupije. Zagreb – Rovinj, Institut za povijest umjetnosti – Centar za povijesna istraživanja/Centro di ricerche storiche.

Cossar, R. M. (1948): Storia dell'arte e dell'artigianato in Gorizia. Pordenone, Arti grafiche f.lli Cosarini.

De Franceschi, C. (1899): I castelli della val d'Arsa. Ricerche storiche. Atti e memorie della Società Istriana di archeologia e storia patria, 15. Venezia, 152–197.

De Franceschi, C. (1964): Storia documentata della Contea di Pisino. Venezia, Società Istriana di archeologia e storia patria.

Della Bona, G. (2003): Osservazioni ed aggiunte sopra alcuni passi dell'Istoria della Contea di Gorizia (1865). V: Morelli di Schönfeld, C.: Istoria della Contea di Gorizia (1855–1865), 4. Faksimilirana izdaja. Mariano del Friuli, Edizioni della Laguna.

Delneri, A. (2007a): Francesco Pavona. San Lorenzo. V: Delneri, A., Sgubin, R. (ur.): La pinacoteca dei musei provinciali di Gorizia. Vicenza, Terra ferma, 64–65.

Delneri, A. (2007b): Francesco Pavona. Santa Chiara. V: Delneri, A., Sgubin, R. (ur.): La pinacoteca dei musei provinciali di Gorizia. Vicenza, Terra ferma, 66–67.

Dolinar, F. M. (1990): Cecotti (Ceccotti) Bonifatius OFM. V: Gatz, E. (ur.): Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches: 1648 bis 1803. Ein biographisches Lexicon. Berlin, Duncker und Humblot, 60.

Grah, I. (1980): Izvještaji pićanskih biskupa svetoj stolici (1589–1780). Croatica Christiana periodica, 4, 1980, 6. Zagreb, 1–25.

Morelli di Schönfeld, C. (2003): Istoria della Contea di Gorizia (1855–1865), I–III. Faksimilirana izdaja. Mariano del Friuli, Edizioni della Laguna.

Pallucchini, R. (1994): La pittura nel Veneto. Il Settecento, 1. Milano, Electa.

Precerutti Garberi, M. (1962): Profilo di Francesco Pavona. Commentari, 1. Roma, 128–144.

Preinfalk, M. (2005a): Auerspergi. Po sledeh mogočnega tura. Ljubljana, Založba ZRC – Zgodovinski inštitut Milka Kosa.

Preinfalk, M. (2005b): Auerspergi in njihove povezave s Hrvaško. Povijesni prilozi, 29. Zagreb, 79–99.

Schütz, L. (1974): Franz von Paula. V: Braunfels, W. (ur.): Lexikon der christlichen Ikonographie. Ikonographie der Heiligen, 6. Rom – Freiburg – Basel – Wien, Herder, 320–321.

Strinati, C. (ur.) (1995): La regola e la fama: san Filippo Neri e l'arte. Milano, Electa.

Šerbelj, F. (2002): Baročno slikarstvo na Goriškem. Ljubljana, Narodna galerija.

Valvasor, J. V. (1970): Topographia Ducatus Carnioliae modernae (1679). Faksimilirana izdaja. Ljubljana – München, Cankarjeva založba – R. Trofenik.

Weigert, C. (1976): Paulus von Theben. V: Braunfels, W. (ur.): Lexikon der christlichen Ikonographie. Ikonographie der Heiligen, 8. Rom – Freiburg – Basel – Wien, Herder, 149–151.

izvirni znanstveni članek
prejeto: 2010-10-04

UDK 75.035.25:929Kavčič F.

FRANC KAVČIČ (CAUCIG) IN EGIPTOMANIJA

Vesna KAMIN KAJFEŽ

Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijska 1

e-mail: vesna.kaminkajfez@zrs.upr.si

IZVLEČEK

Med risbami Franca Kavčiča (Caucig) (Gorica, 1755 – Dunaj, 1828), ki posnemajo antične umetnine, je tudi nekaj risb z egipčanskimi motivi. Egipčanske umetnine je Kavčič lahko občudoval v času svojega bivanja v Rimu (ok. 1780–1787). Egipctomaniji oziroma "obujanju Egipta" je Kavčič tako posvetil več risb iz posamičnih zbirk in risb, ki na enem listu združujejo več egipčanskih elementov. Slednje je povezal v opus t.i. "d'Egitto", ki ga danes hrani Kupferstichkabinett Akademie der Bildenden Künste na Dunaju. Risbe z egipčanskimi motivi pa niso nastale le v času njegovega bivanja v Rimu, temveč so verjetno tudi okoli leta 1821/1822, v času, ko je bil Kavčič direktor dunajske akademije.

Ključne besede: : Franc Kavčič/Caucig, Egipt, "obujeni Egipt"

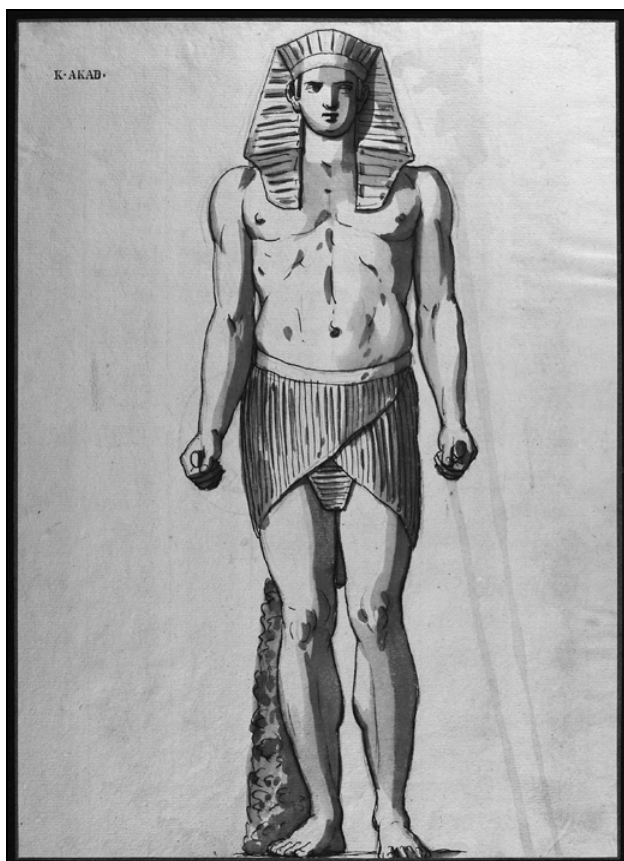
FRANC KAVČIČ (CAUCIG) E L'EGITTO RISVEGLIATO

SINTESI

Tra i disegni di Franz Kavčič (Caucig) (Gorizia, 1755 – Vienna, 1828), che imitano l'arte antica, ce ne sono alcuni dai motivi egizi. Il Kavčič fu affascinato dalle arti egizie nel periodo del suo soggiorno a Roma (attorno il 1780 e il 1787). In tema di evocazione dell'Egitto, definita come egittomania, egli dedicò numerosi disegni, pubblicati in singole raccolte, e dei disegni che espongono più elementi egizi su un solo foglio. Infine andò a unirli nell'opus dal titolo "D'Egitto" ora conservato dalla Kupferstichkabinett Akademie der Bildenden Künste di Vienna. Tuttavia le opere dai motivi egizi non furono prodotte solo durante il suo soggiorno a Roma, ma probabilmente sono databili al periodo 1821–22, durante il quale il Kavčič svolgeva la carica di direttore dell'accademia viennese.

Parole chiave: Franc Kavčič/Caucig, Egitto, Egitto risvegliato

"Med umetniki slovenskega rodu, ki so se od konca 18. stoletja uveljavili zunaj meja ožje domovine, sodi po kvaliteti in po pomembnosti položaja, ki ga je dosegel, na najvidnejše mesto gotovo goriški rojak *Franc Kavčič*" (Rozman, 1978, 9). Franc Kavčič (Gorica, 1755 – Dunaj, 1828) je bil umetnik, ki je ostal rahlo v pozabi, dokler mu leta 1978 niso v Narodni galeriji v Ljubljani pod kuratorstvom dr. Ksenije Rozman postavili retrospektivno

Sl. 1: Franc Kavčič: Ptolemaj II. Filadelf (grafit, lav. perorisba, 270 x 190 mm, Akademie der Bildenden Künste Wien, Inv. 209, foto: Kupferstichkabinett Akademie der Bildenden Künste, Wien).

Fig. 1: Franc Kavčič: Ptolomey II. Philadelphus (graphite, wash pen and ink drawing, 270 x 190 mm, Akademie der Bildenden Künste Wien, Inv. 209; photo: Kupferstichkabinett Akademie der Bildenden Künste, Wien).

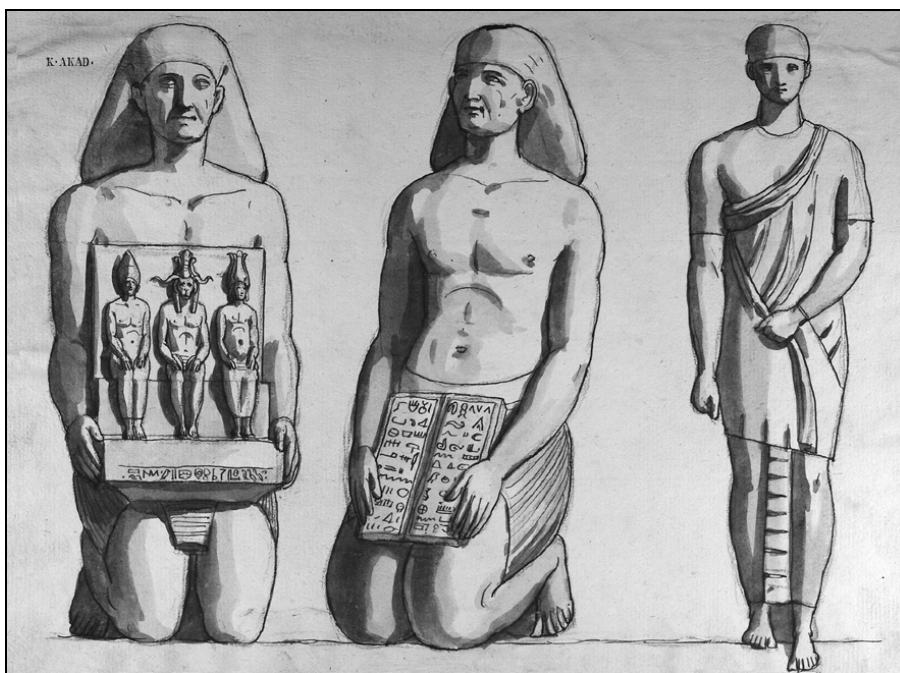
razstavo in jo pospremili s prvim katalogom o umetniku (Rozman, 1978, 21–22). Razstava je Kavčiča predstavila kot "vztrajnega in izredno pridnega prerisovalca spomenikov antične umetnosti ter imenitnih del renesančnih, manierističnih in baročnih mojstrov v raznih italijanskih zbirkah in muzejih". S temi besedami je začela uvodno besedo prvega kataloga o umetniku dr. Anica Cevc, takratna ravnateljica Narodne galerije (Rozman, 1978, 9). Prva razstava, posvečena Kavčičevemu opusu leta 1978 v Narodni galeriji, je začetek dolge poti. Razstavljenih je bilo sedem oljnih slik in 140 risb. Sledili sta razstavi z 62 risbami iz zbirke Narodne galerije, postavljeni leta 1982 v Weimarju in 1984 v Fitzwilliam muzeju v Cambridgeu (Rozman, 1982; Rozman, 1984). Večji zagon nadaljnjih raziskav in objav novih spoznanj sta prinesli razstavi *Franz Caucig: Ein Wiener Künstler der Goethe-Zeit in Italien* leta 2004 v Stendalu in *Franc Kavčič/Caucig in Češka* leta 2005 v Narodni galeriji v Ljubljani (Rozman, Müller-Kaspar, 2004; Rozman, 2005). Leta 2007 je dr. Ksenija Rozman pripravila v Narodni galeriji v Ljubljani razstavo, posvečeno njegovim slikam za dunajsko palačo knezov Auerspergov (Rozman, 2007). V letu 2010 pa ista avtorica pripravlja novo razstavo o slikarju z naslovom *Franc Kavčič/Caucig: Antične teme*, ki bo na ogled v Narodni galeriji od 23. novembra 2010 do 13. februarja 2011 (NG LJ, 2010).

Prvi tiskani zapis o slikarju Kavčiču se nam je ohranil v rimskem časopisu *Giornale delle Belle Arti* iz leta 1787. Poročali so o njegovi sliki *Srečanje Jožefa II. in papeža Pija VI.*, ki jo je naročil njegov mecen Filip Cobenzl. Leto kasneje je isti časopis pisal še o eni Kavčičevi sliki *Poroka nadvojvode Franca Avstrijskega s princeso Elizabeto Luizo Württemburško* (Rozman, 1978, 15).

Franc Kavčič¹ se je rodil 4. decembra 1755 staršema Andreju in Katarini iz Gorice, mesta, ki je v tistem času spadalo v okvir habsburške monarhije (Rozman, 1974/1976, 9–38; Rozman, 1978, 14, 24–25; Rozman, 1997, 327–328). Dva dni kasneje, 6. decembra, so ga krstili kot *Xaverius Antonius Nicolaus*, pozneje pa so dodali še ime *Franciscus* (Rozman, 1978, 24). Grof Guido Cobenzl (Ljubljana, 1716 – Gorica, 1797), ki je ob koncu svojega življenja živel v Gorici, je v mladem Kavčiču kmalu prepoznal talent, zato ga je kot 20-letnega mladeniča poslal k svojemu sinu Filipu na Dunaj (Rozman, 2007, 23). Filip Cobenzl² (Ljubljana, 1741 – Dunaj,

1 Njegov priimek zasledimo zapisan kot: Caucig, Caucig, Caucigh, Kavčič, Kaucig, Kaucich ... Slikar se je do smrti podpisoval kot Caucig, Franco ali Francesco.

2 Filip Cobenzl, sin grofa Guida Cobenzla in grofice Marie Benigne Montrichier, je bil avstrijski državnik in vitez zlatega runa. Med letoma 1791 in 1796 je bil president, 1796–1810 pa protektor dunajske Akademije likovnih umetnosti. Cobenzl je prvo vzgojo in šolanje prejel doma, od leta 1755 na Dunaju v savojski akademiji in v Salzburgu. Leta 1760 je odšel v Bruselj pod okrilje zelo izobraženega strica Johanna Karla Philippa Cobenzla, cesarskega ministra v avstrijskem delu Nizozemske. Cobenzlova zaupna korespondenca s cesarjem Jožefom II. razkriva njegovo vlogo in poznanstvo z njim. Zbližala sta se v Linzu leta 1771 ob razgovoru o mitnini in financah. Leta 1774 je Marija Terezija imenovala Cobenzla za podpredsednika bančne deputacije. To je bil tudi čas, ko je na priporočilo očeta Guida pod svoje okrilje sprejel mladega Kavčiča in poskrbel za njegovo šolanje. Po smrti Marije Terezije leta 1780 je bil Cobenzl še bliže dunajskemu dvoru, saj je imel neomejen dostop do cesarja.

Sl. 2: Franc Kavčič: Neshor z Elefantinsko triado (grafit, lav. perorisba, 228 x 313 mm, Akademie der Bildenden Künste Wien, Inv. 183; foto: Kupferstichkabinett Akademie der Bildenden Künste, Wien).

Fig. 2: Franc Kavčič: Neshor with the triad of Elephantine (graphite, wash pen and ink drawing, 228 x 313 mm, Akademie der Bildenden Künste Wien, Inv. 183; photo: Kupferstichkabinett Akademie der Bildenden Künste, Wien).

1810) je ostal zvest mecen Kavčiču do svoje smrti; podpiral ga je pri izobraževanju in tudi kasneje pri njegovem ustvarjanju (Rozman, 1978, 26; 2007, 15–18). Približno štiri leta, do leta 1779, je Kavčič v cesarski galeriji na Belvederu kopiral stare mojstre, zlasti italijanske, in prebiral knjige o antični zgodovini (Rozman, 2007, 19, 23). Ko se je pokazal za talentiranega in vztrajnega umetnika, ga je njegov mecen grof Cobenzl leta 1779 za eno leto poslal v Bologno, da bi študiral in prerinjal stare mojstre. Bologna je bila v Kavčičevem času namreč pomembno umetnostno središče s staro slikarsko akademijo *Accademia Clementina*. Na njej so med prvimi poučevali risanje aktov po voščeni modelih (Rozman, 1978, 26–29).

Že leta 1781 Kavčiča zasledimo v Rimu. V *Status animarum* župnije S. Andrea delle Fratte najdemo zapis leta 1781, da je slikar *Francesco Causich*, star 25 let, stanoval na Piazza di Spagna v stanovanju skupaj s filozofom Lorenzom Salecatterjem. Leta 1783, še zmeraj zapisan kot 25-letnik, je Kavčič stanoval v Vicolo di S. Isodoro skupaj s slikarjema Josephom Berglerjem (1753–1829) in Simonom Pomardijem (1760–1830). Kavčič in

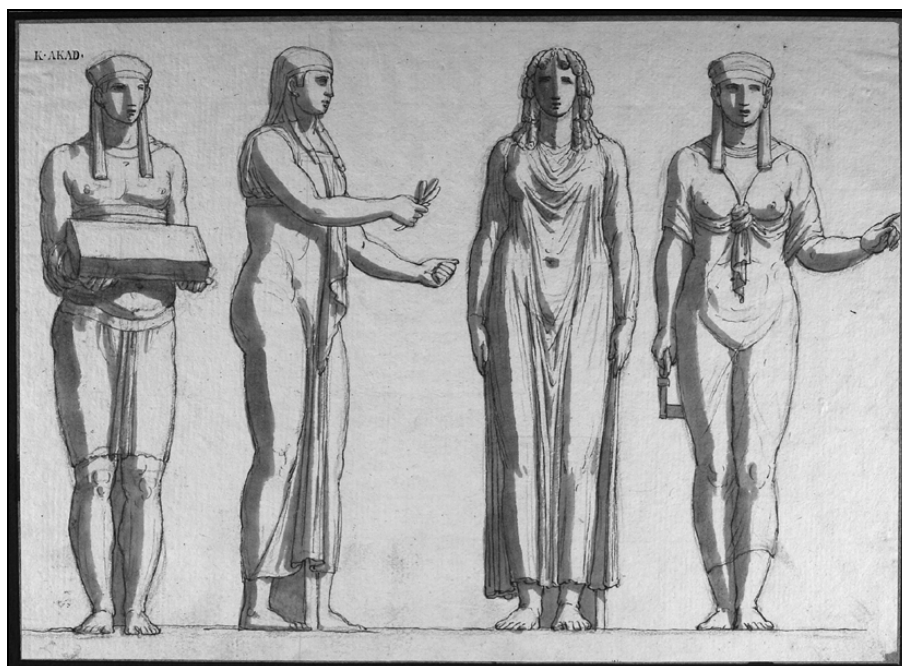
Bergler sta se morala spoznati že takoj po Kavčičevem prihodu v Rim leta 1781, saj je istega leta Bergler upodobil Kavčiča in pod risbo pripisal "*Francesco Caucig Goriziano / mio Caro Amico e Condiscepolo a Roma. Giuseppe Bergler 1781 disegn.*" (črna in bela kreda, 49 x 36,7 cm, signirano desno spodaj, hrani Werner Caucig, Dunaj). Leta 1784 je Kavčič stanoval še vedno v istem stanovanju z istimi kolegi, leta 1785 sta se jim pridružila še Michael Köck in Felice Giani (1758–1823) (Rozman, 1980, 253–257). Leta 1787 jih je zapustil Bergler, ker je odpotoval v rodni Passau (Rozman, 1978, 41, 45–46).³

Rim, eno glavnih umetnostnih centrov, je bil obvezna postaja na potovanjih umetnikov: "... v Rimu, ki je v vsej Italiji najbogatejši kraj antik in temeljnih del, bodo mogli svojo do zdaj gojeno nadarjenost utrditi in jo pripeljati do popolnosti ..." – tako so v 18. stoletju utemeljevali nujnost rimskih štipendij za najbolj nadarjene učence dunajske akademije (Rozman, 1978, 29).

Po sedmih letih bivanja v Rimu, kjer si je pridobil neprecenljivo znanje in izkušnje, se je leta 1787 vrnil na Dunaj (Rozman, 1978, 60). Leta 1791 je grof Filip Co-

³ Joseph Bergler je bil kasneje poklican za profesorja na novoustanovljeni akademiji v Pragi, kjer je ostal do smrti leta 1829. Skupaj s Kavčičem ju je rimska *Accademia di San Luca* leta 1823 imenovala za častna člana.

Sl. 3: Franc Kavčič: Boginja Izida (tretji kip z leve) (grafit, lav. perorisba, 210 x 290 mm, Akademie der Bildenden Künste Wien, Inv. 188; foto: Kupferstichkabinett Akademie der Bildenden Künste, Wien).

Fig. 3: Franc Kavčič: The Goddess Isis (third from left) (graphite, wash pen and ink drawing, 210 x 290 mm, Akademie der Bildenden Künste Wien, Inv. 188; photo: Kupferstichkabinett Akademie der Bildenden Künste, Wien).

benzl postal prezident/predsednik dunajske akademije in v istem letu je Kavčiča poslal na njegovo drugo potovanje po Italiji, tokrat v Mantovo, da bi priskrbel mavčne odlitke. V Mantovi je Kavčič ostal pet mesecev, potem pa je obiskal še Benetke, kjer se je zadržal kar sedem let. V lagunskem mestu je moral uživati velik sloves, saj ga je 6. aprila 1795 beneška akademija imenovala za častnega člana (Rozman, 2007, 19, 44).

V tem času si je grof Cobenzl močno prizadeval pri cesarju, da bi slikar dobil mesto korektorja na dunajski šoli namesto preminulega slikarja Carla Contija. Še preden se je Kavčič vrnil na Dunaj, je res dobil mesto korektorja na dunajski akademiji. Leta 1798 je na pobudo grofa Cobenzla, ki je postal protektor dunajske akademije, Kavčič postal profesor na oddelku za risanje po modelih in naravi ter član akademijskega odbora. Podpisoval se je *Franco Caucig Professore* (Rozman, 1978, 62–67; 2007, 19).

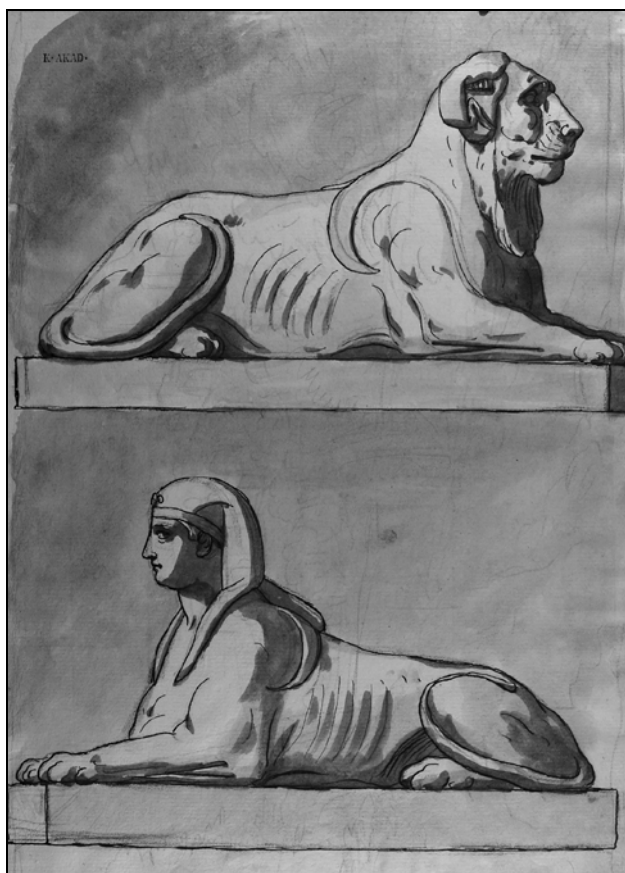
Leto 1810 je bilo za Kavčiča prelomno; tega leta je umrl njegov dolgoletni mecen in mentor, grof Filip Cobenzl (Rozman, 1978, 74).⁴ Ko je kipar in direktor slikarske in kiparske šole dunajske akademije, Franz Zauner, leta 1815 odhajal v pokoj, si je želel Kavčiča za svojega naslednika. Menil je, da je najprimernejši, da

prevzame to častno funkcijo. Kavčič je ponudbo zavrnil; na mesto direktorja je prišel Martin Fischer, ki pa je leta 1820 umrl. Šele takrat je Kavčič funkcijo sprejel (Rozman, 1978, 74–75).

EGIPČANSKI MOTIVI V KAVČIČEVEM OPUSU

Mladi general Napoleon Bonaparte je bil tisti, ki je na prelomu iz 18. v 19. stoletje postavil Egipt v središče svetovnega zanimanja. Francoski vojaško strateški interes je bil povečati vpliv v Vzhodnem Sredozemlju in pretrgati Angležem kopno pot v Indijo. Tako je direktorij aprila 1798 pooblastil generala Bonaparta, da organizira vojaški pohod na Malto in v Egipt. Francoska vojaška odprava je 19. maja 1798 izplula iz Toulona s floto 328-tih ladij in z 38.000 možmi na krovu z nalogo, da osvojijo Egipt. Po predhodni osvojitvi Malte so se 1. julija izkrkali v zalivu Abukir pri Aleksandriji. Vojaško odpravo je spremljalo tudi 167 znanstvenikov, ki jih je skrbno izbral sam Bonaparte. Skupina se je imenovala *Komisija za znanost in umetnost vojske Orienta* in sestavljali so jo matematiki, astronomi, arhitekti, inženirji, naravoslovci, risarji, dopisniki in tiskarji, ki so imeli skupno nalogo, da zagotovijo kulturno in tehnološko podporo ambicioz-

⁴ Za novega protektorja dunajske akademije so izglasovali kneza Metternicha.

Sl. 4: Franc Kavčič: Lev in sfinga (grafit, lav. perorisba, 322 x 230 mm, Akademie der Bildenden Künste Wien, Inv. 161; foto: Kupferstichkabinett Akademie der Bildenden Künste, Wien).

Fig. 4: Franc Kavčič: Leo and sphinx (graphite, wash pen and ink drawing, 322 x 230 mm, Akademie der Bildenden Künste Wien, Inv. 161; photo: Kupferstichkabinett Akademie der Bildenden Künste, Wien).

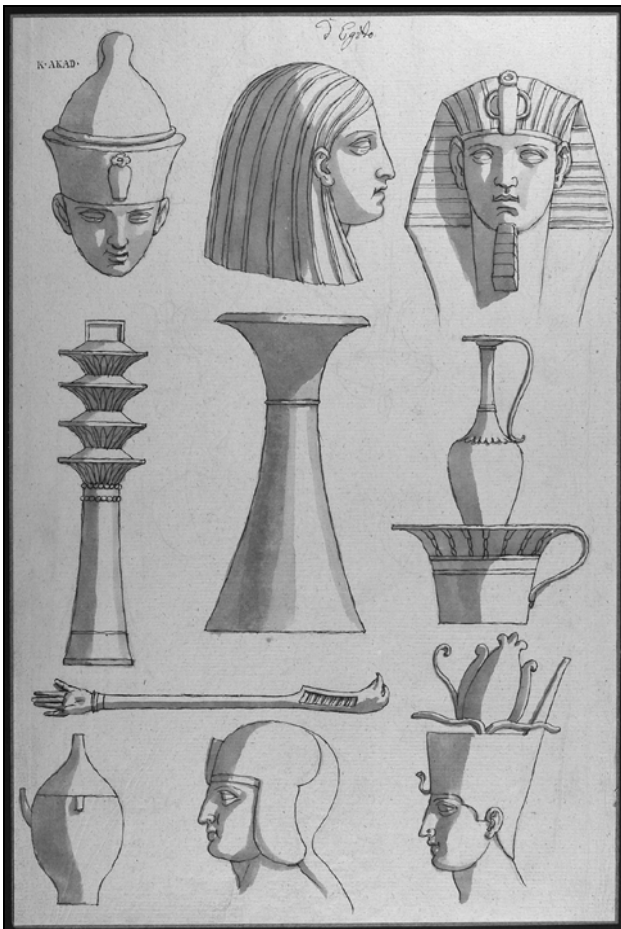
Sl. 5: Franc Kavčič: Hermanubis (grafit, lav. perorisba, 267 x 184 mm, Akademie der Bildenden Künste Wien, Inv. 237; foto: Kupferstichkabinett Akademie der Bildenden Künste, Wien).

Fig. 5: Franc Kavčič: Hermanubis (graphite, wash pen and ink drawing, 267 x 184 mm, Akademie der Bildenden Künste Wien, Inv. 237; photo: Kupferstichkabinett Akademie der Bildenden Künste, Wien).

nemu načrtu francoske osvojitve doline Nila (Fagan, 1992, 65–66). Rezultat njihovega dela je bilo monumentalno knjižno delo v devetih knjigah besedil in enajstih zelo velikih knjigah skrbno izdelanih ilustracij z naslovom *Description de l'Égypte, ou Recueil des observations et des recherches qui ont été faites en Égypte pendant l'expédition de l'Armée française publiée par les ordres de sa Majesté l'Empereur Napoléon le Grand. A Paris, de l'imprimerie impériale. Antiquités, planches*, ki je izhajalo med letoma 1809 in 1822. Delo je naletelo na izjemen odziv v kulturnih in znanstvenih krogih Evrope, ki so tako imeli priložnost občudovati natančno podobo staroegipčanske umetnosti in arhitekture. Napoleonova odprava v Egipt (1798–1801) je sicer vojaško spodletela, a se je iz propadlega vojaškega pohoda rodil

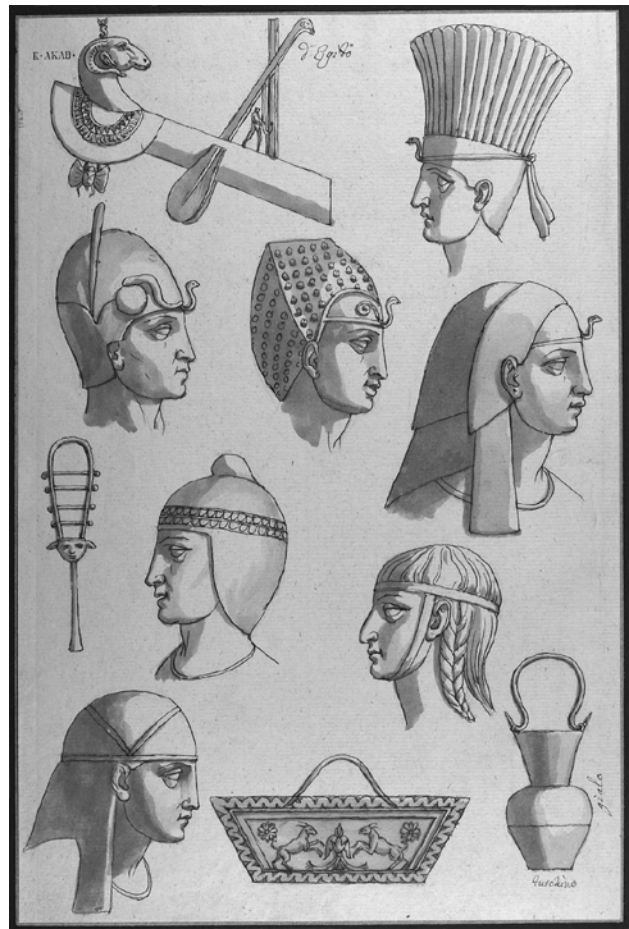
nov dekorativni slog, imenovan "obujeni Egipt" (ang. "egyptian revival"), ki je pravzaprav do vrhunca prignana egiptomanija.

Izraz egiptomanija označuje prisotnost staroegipčanske kulture v evropski umetnosti od antike do danes. Povečano zanimanje za stari Egipt v začetku 19. stoletja pa ne pomeni, da pred tem zanj ni bilo zanimanja. Začetki egiptomanije segajo daleč v preteklost, v čas helenizma in posebej v rimsko dobo. V obdobju renesanse je sledilo ponovno odkritje egipčanskih in egiptiziranih, v egipčanskem slogu izdelanih motivov, ki so postali priljubljeni v likovni umetnosti in arhitekturi. Čeprav najdemo egipčanske prvine tudi v umetnosti 16. in 17. stoletja, naslednji veliki val egiptomanije je sledil v 18. stoletju. Takrat so se umetniki zbirali v krogih

Sl. 6: Franc Kavčič: "D'Egitto" (grafit, lav. perorisba, 346 x 231 mm, Akademie der Bildenden Künste Wien, Inv. 776; foto: Kupferstichkabinett Akademie der Bildenden Künste, Wien).

Fig. 6: Franc Kavčič: "D'Egitto" (graphite, wash pen and ink drawing, 346 x 231 mm, Akademie der Bildenden Künste Wien, Inv. 776; photo: Kupferstichkabinett Akademie der Bildenden Künste, Wien).

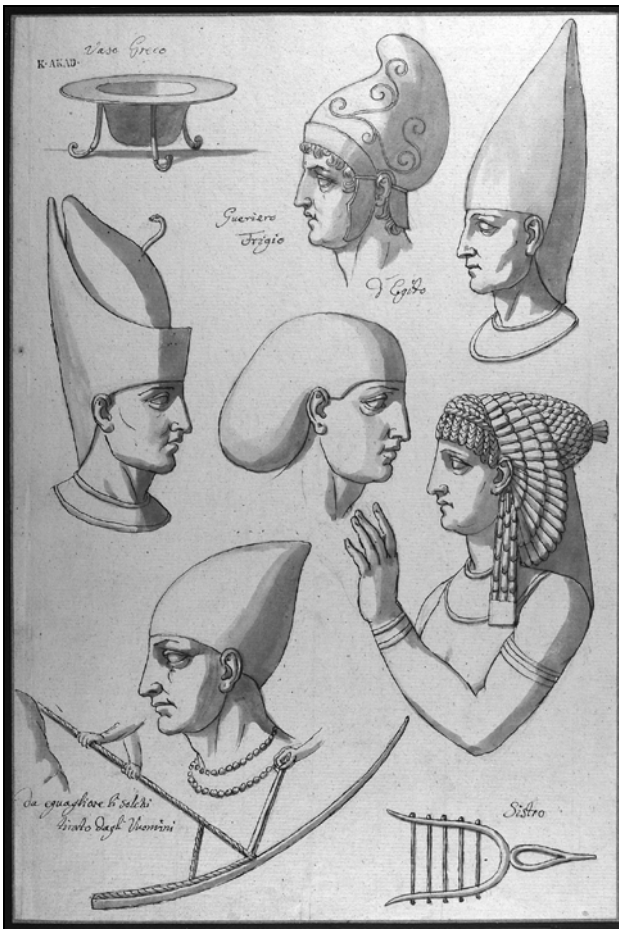
Sl. 7: Franc Kavčič: "D'Egitto" (grafit, lav. perorisba, 348 x 232 mm, Akademie der Bildenden Künste Wien, Inv. 833; foto: Kupferstichkabinett Akademie der Bildenden Künste, Wien).

Fig. 7: Franc Kavčič: "D'Egitto" (graphite, wash pen and ink drawing, 348 x 232 mm, Akademie der Bildenden Künste Wien, Inv. 833; photo: Kupferstichkabinett Akademie der Bildenden Künste, Wien).

akademij, ki so jim nudile tako teoretično kot praktično vedenje o preteklih obdobjih. Odkritja v času Napoleonevega pohoda v Egipt pa so Evropi prinesla resnično podobo staroegipčanske kulture. Tako se je pojavil slog "obujeni Egipt" in 19. stoletje je prineslo številne primere tega sloga v arhitekturi, oblikovanju pohištva, nakita, v slikarstvu, ornamentih in celo v zaključkih dimnikov. V glasbi je na primer najbolj znano delo tega sloga Verdijeva opera *Aida*. V 20. stoletju je val egiptomanije sledil odkritju Tutankamonove grobnice leta 1922, nato pa je v dvajsetih in tridesetih letih egiptomanija našla pot tudi v takrat nov množični medij – film (Curl, 1994, XIV–XIX; Kajfež, 2008, 456).

Med Kavčičevimi risbami, ki posnemajo antične umetnine, je tudi nekaj risb z egipčanskimi motivi.

Egipčanske umetnine je Kavčič lahko občudoval v času svojega bivanja v Rimu (ok. 1780–1787) v Vatikanskih in Kapitolskih muzejih, v Vilah Albani in Borghese ter nekaterih drugih rimskih palačah. Že dr. Ksenija Rozman je v prvem katalogu, posvečenemu Kavčiču, omenila njegove risbe z egipčanskimi motivi (Rozman, 1978, 51). Egiptomaniji oz. "obujeni Egipt" je Kavčič tako posvetil več risb iz posamičnih zbirk in risb, ki na enem listu združujejo več egipčanskih elementov. Slednje je povezal v opus, poimenovanem "d'Egitto". Skupno mapo pod tem naslovom danes hrani Kupferstichkabinett Akademie der Bildenden Künste na Dunaju. Risbe z egipčanskimi motivi pa niso nastale le v času njegovega bivanja v Rimu, kot so sprva pisali strokovnjaki, temveč so morale nastati tudi okoli leta 1821/

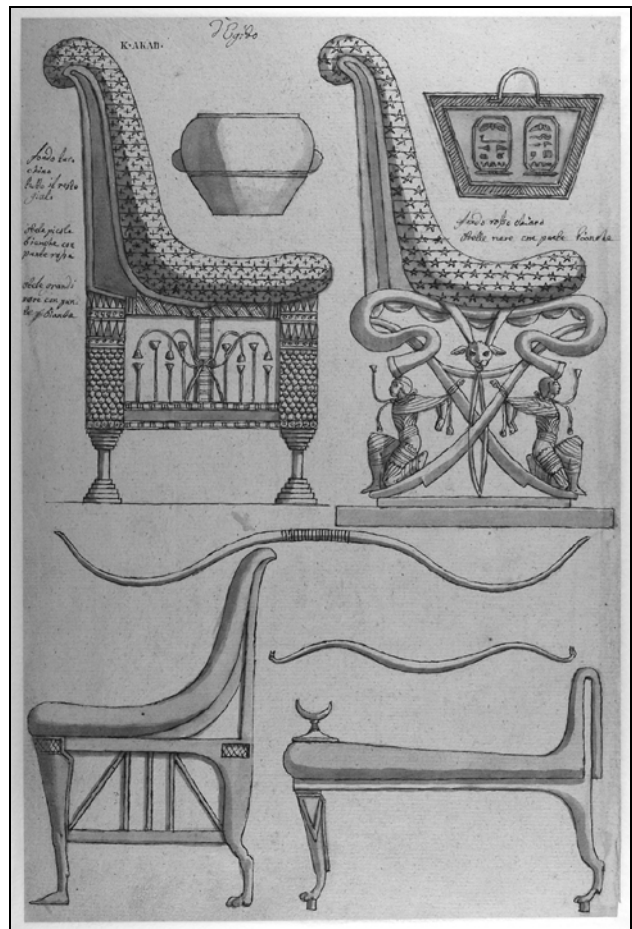

Sl. 8: Franc Kavčič: "D'Egitto" (grafit, lav. perorisba, 350 x 233 mm, Akademie der Bildenden Künste Wien, Inv. 910; foto: Kupferstichkabinett Akademie der Bildenden Künste, Wien).

Fig. 8: Franc Kavčič: "D'Egitto" (graphite, wash pen and ink drawing, 350 x 233 mm, Akademie der Bildenden Künste Wien, Inv. 910; photo: Kupferstichkabinett Akademie der Bildenden Künste, Wien).

1822, v času, ko je bil Kavčič direktor dunajske akademije (Rozman, 1978, 51; Rozman, Müller-Kaspar, 2004, 109).

Kavčiča so staroegipčanski motivi pritegnili že v času njegovega bivanja v Rimu, saj se nam je iz tega obdobja ohranilo nekaj risb z motivom Cestijeve piramide. Oblika piramide je bila zanimiva za umetnike že od antičnih časov naprej. Tako velja Cestijeva piramida, ki so jo zgradili v Rimu leta 12 pr. Kr. kot nagrobni spomenik

Sl. 9: Franc Kavčič: "D'Egitto" (grafit, lav. perorisba, 351 x 230 mm, Akademie der Bildenden Künste Wien, Inv. 809; foto: Kupferstichkabinett Akademie der Bildenden Künste, Wien).

Fig. 9: Franc Kavčič: "D'Egitto" (graphite, wash pen and ink drawing, 351 x 230 mm, Akademie der Bildenden Künste Wien, Inv. 809; photo: Kupferstichkabinett Akademie der Bildenden Künste, Wien).

Gaju Cestiju in je bila kasneje vključena v Avrelijansko obzidje Rima, za arhetip evropske koncepcije piramide (Navrátilová, 2003, 138–139). V Kavčičevem opusu najdemo Cestijevo piramido upodobljeno na naslednjih risbah: *Cestijeva piramida*,⁵ *Nagrobnik Gaja Cestija in Vrata San Paolo*⁶ (1781/1787), *Cestijeva piramida z mestne strani*⁷ (1781/1787), *Nagrobnik Gaja Cestija*⁸ (1781/1787).

Poleg piramide se v Kavčičevem opusu pojavlja še ena značilna egipčanska oblika – obelisk, ki ga je slikar

5 Grafit, lav. perorisba, 217 x 330 mm, Narodna galerija, Ljubljana, Inv. G 68.

6 Grafit, lav. perorisba, 220 x 335 mm, Akademie der Bildenden Künste Wien, Dunaj, Inv. 1203.

7 Grafit, lav. perorisba, 326 x 482 mm, Akademie der Bildenden Künste Wien, Dunaj, Inv. 1316.

8 Grafit, lav. perorisba, 334 x 219 mm, Akademie der Bildenden Künste Wien, Dunaj, Inv. 1204.

Sl. 10: Franc Kavčič: "D'Egitto" (grafit, lav. perorisba, 345 x 233 mm, Akademie der Bildenden Künste Wien, Dunaj, Inv. 889; foto: Kupferstichkabinett Akademie der Bildenden Künste, Wien).

Fig. 10: Franc Kavčič: "D'Egitto" (graphite, wash pen and ink drawing, 345 x 233 mm, Akademie der Bildenden Künste Wien, Dunaj, Inv. 889; photo: Kupferstichkabinett Akademie der Bildenden Künste, Wien).

upodobil na veduti *Domicijanove vile* v *Castel Gandolfo* z obeliskom⁹ kot osrednji element. Druga grafika prikazuje motiv *Pokola nedolžnih otrok*¹⁰ z obeliskom v ozadju. Gre za motiv, ki ga je lahko našel v opusu Nicolasa Poussina (1594–1665).

Kavčič je poleg že omenjenih motivov – piramida in obelisk – v času svojega nekajletnega bivanja v Rimu upodobil tudi več egipčanskih kipov, ki jih je lahko občudoval v rimskih vilah in zbirkah. Tako se nam je ohranila risba¹¹ stoječega kipa, ki predstavlja vladarja Ptolemaja II. Filadelfa (285–246 pr. Kr.). Kip je Kavčič lahko videl v Villi Albani, kjer krasi kopališki del vile. Podobna kipa sta se v Kavčičevem času nahajala tudi v egipčanski sobi v Palazzo Massimo (Pantazzi, 1994, 30, 33). Na naslednji risbi je Kavčič upodobil tri kipe.¹² Kot predlogo za klečeči kip na levi strani je Kavčič uporabil bazaltni kip svečenika Neshorja, ki v rokah drži Elefantinsko triado. Kip izvira iz Khnumovega svetišča na otoku Elefantine v Asuanu in je iz časa vladavine Aprisa (589–570 pr. Kr.) iz 26. dinastije (664–525 pr. Kr.). Elefantinsko triado sestavljajo boginja Satis, Khnumova žena in gospodarica Elefantine, ki je upodobljena v človeški podobi s krono Zgornjega Egipta. V sredini je bog Khnum, čuvaj izvira Nila, upodobljen s človeškim telesom in ovno glavo. Tretje božanstvo predstavlja Anukis, boginja območja prvih brzic na Nilu pri Asuanu, ki je upodobljena kot ženska figura z Ozirisovo krono (Lurker, 1991, 28, 74, 104). Kip so ponovno odkrili v 17. stoletju v Villi Flaminii v Rignanu blizu Rima; v Kavčičevem času se je nahajal v egipčanski zbirki v Villi Albani (Ziegler, 1994a, 41–42).¹³ Med egipčiziranimi motivi rimske dobe je Kavčič upodobil tudi kip boginje Izide (tretja figura z leve).¹⁴ Kot predloga mu je služil monumentalni kip Izide iz črnega granita iz Hadrijanove dobe (117–138). V času Kavčičevega bivanja v Rimu je bil kip razstavljen v Vatikanskem muzeju. Prvotno je stal v Hadrijanovi vili v Tivoliju; v 17. stoletju so ga vključili v zbirko Este, od tam pa so ga leta 1753 prenesli v Vatikanski muzej (Ziegler, 1994b, 47–48).

Kavčiča je med drugim zanimala tudi živalska motivika; podobi ležečega leva in sfinge je upodobil na isti risbi.¹⁵ Predlogo za sfingo je lahko opazoval na vrtu Ville Borghese, kjer sta v njegovem času stali dve sfingi iz črnega bazalta. Predstavljata vladarja Neferitesa I. (399–393 pr. Kr.) in Ahorisa (393–380 pr. Kr.) iz 29. dinastije (399–380 pr. Kr.) in izvirata po vsej verjetnosti iz Memfisa (Ziegler, 1994c, 65–69).¹⁶ V isti seriji je tudi risba z upodobitvijo Hermanubisa.¹⁷ Kip predstavlja rimskodobno božanstvo, sestavljeno iz Hermesa/Merkurja in Anubisa ali pa svečenika Anubisovega kulta, ki ima na glavi šakaljo masko. Kavčič je kip iz 2. stoletja

9 Grafit, lav. perorisba, 249 x 179 mm, Akademie der Bildenden Künste Wien, Dunaj, Inv. 1239.

10 Grafit, lav. perorisba, bistr, 214 x 268 mm, Narodna galerija, Ljubljana, G 19.

11 Grafit, lav. perorisba, 270 x 190 mm, Akademie der Bildenden Künste Wien, Dunaj, Inv. 209.

12 Grafit, lav. perorisba, 228 x 313 mm, Akademie der Bildenden Künste Wien, Dunaj, Inv. 183.

13 Bazaltni kip Neshorja danes hrani Musée du Louvre v Parizu (Département des Antiquités Égyptiennes).

14 Grafit, lav. perorisba, 210 x 290 mm, Akademie der Bildenden Künste Wien, Dunaj, Inv. 188.

15 Grafit, lav. perorisba, 322 x 230 mm, Akademie der Bildenden Künste Wien, Dunaj, Inv. 161.

16 Kipa se danes nahajata v Musée du Louvre v Parizu (Département des Antiquités Égyptiennes).

17 Grafit, lav. perorisba, 267 x 184 mm, Akademie der Bildenden Künste Wien, Dunaj, Inv. 237.

verjetno občudoval v Palazzo Altemps v Rimu (Curl, 2005, 96).

Egipčanske motive za opus "d'Egitto" bi Kavčič lahko našel tudi v sočasno izhajajoči publikaciji *Description de l'Égypte*. Na Dunaju je bila takrat na voljo druga izdaja *Description de l'Égypte*, ki jo je izdajal Charles Louis Fleury Panckoucke od leta 1820 dalje. Kavčič je uporabil pri svojih motivih prve štiri zvezke slikovnega gradiva druge izdaje, ki so se pojavili leta 1822. Prva izdaja se je namreč na Dunaju pojavila šele po letu 1860, zato iz nje ni mogel črpati. Na podlagi slednjega lahko postavimo nastanek opusa "d'Egitto" v leta 1820/1822 (Rozman, Müller-Kaspar, 2004, 109, 117–118).

Kavčič je moral biti star najmanj 65 let, ko je narisal posamezne egipčanske predmete in figure; zanimala ga je predvsem oblika, ne toliko sama funkcija oziroma vsebina, saj ni bil egiptolog, temveč historični slikar, ki so ga zanimale enostavne poteze, linije ter preprostost oblik. Tako je iz *Description de l'Égypte* uporabil le motive, ki bi mu prišli prav pri nadaljnjem slikanju oziroma snovanju njegovih historičnih prizorov. Tako ni upodobil vedut iz Egipta, temveč le izbrane predmete in figure, ki so se mu zdeli dovolj zanimivi. Med temi naj omenimo tri risbe študij egipčanskih glav z različnimi pokrivali; med glavami so različni predmeti, kot so posode, sistrum, premec ladje itd.¹⁸ Upodobil je tudi pohištvo, orožje, celopostavne figure egipčanskih božanstev in vladarjev, detajle noše itd.¹⁹

Egipčanski motivi so v tem obdobju krasili tudi servise, vaze, pladnje, ki jih je izdelovala Dunajska porcelanska manufaktura. Ti motivi so postali glavno vodilo proizvodnje, ko je vodstvo slikarskega oddelka manufakture prevzel Anton Grassi (1755–1807). Ko je slednji leta 1807 umrl, je njegovo mesto zasedel Franc Kavčič. Zadolžen je bil za nadzor nad slikarji in risarji v porcelanski manufakturi in pri snovanju novih izdelkov je prav

gotovo uporabljal tudi egipčanske motive (Rozman, 1978, 72–74).

Kavčič je umrl 17. novembra 1828 za posledicami pljučnice. V njegovi osmrtnici so ga naslovili kot "svetnik in direktor Akademije likovnih umetnosti na Dunaju in član več akademij, stanujoč auf der Wieden No. 543". Pokopali so ga 19. novembra na pokopališču v Matzleinsdorfu (Rozman, 1978, 75–76).

Egiptomanija je bila v zadnjih dveh stoletjih mednarodni pojav, ki se je uveljavil predvsem kot zadnja faza neoklasicizma. Estetski ideali, ki so veljali v času neoklasicizma so se nagibali k preprostosti in hkrati k masivnosti. Umetnikom je vzor sprva predstavljala arhitektura antične Grčije s poudarkom na dorskem stebrnem redu, v nadaljevanju pa so posegli še dlje v preteklost, v kulturo starega Egipta. Egipčanske starine v zasebnih in javnih zbirkah v vseh večjih evropskih mestih so približale kulturo starega Egipta umetnikom, ki so njene elemente vključevali v svoja dela (Curl, 1994, XVII). Tako pot je ubral tudi Franc Kavčič. V času svojega večletnega bivanja v Rimu se je med študijem antičnih spomenikov seznanil tudi z egipčanskimi in egiptiziranimi rimskodobnimi spomeniki, ki jih je lahko občudoval v rimskih vilah in zbirkah. V nadaljnji karieri, ki je povezana z dunajsko akademijo in porcelansko manufakturo, je moral Kavčič pazljivo spremljati izdajanja del o egipčanskih spomenikih in njegov opus "d'Egitto" je rezultat prav tega zanimanja.

ZAHVALA

Za pomoč pri pisanju članka kot tudi za dovoljenje za objavo njihovega gradiva se najlepše zahvaljujem osebju grafičnega kabineta Akademie der Bildenden Künste na Dunaju, še posebej dr. Cornelij Reiter. Za nešteto opozoril in pomoč pri določevanju egipčanskih elementov se toplem zahvaljujem Tomislavu Kajfežu.

FRANC KAVČIČ (CAUCIG) AND EGYPTIAN REVIVAL

Vesna KAMIN KAJFEŽ

University of Primorska, Science and Research Centre of Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijska 1

e-mail: vesna.kaminkajfez@zrs.upr.si

SUMMARY

The discoveries made during Napoleon's expedition to Egypt brought the real image of ancient Egyptian culture to Europe and soon after, the "Egyptian revival" style emerged. As a result, in the 19th century this style was frequently applied to architecture, furniture and jewellery design, paintings, ornaments, and interestingly, chimney tops. Franc

18 Grafit, lav. perorisba, 346 x 231 mm, Akademie der Bildenden Künste Wien, Dunaj, Inv. 776; grafit, lav. perorisba, 348 x 232 mm, Akademie der Bildenden Künste Wien, Dunaj, Inv. 833; grafit, lav. perorisba, 350 x 233 mm, Akademie der Bildenden Künste Wien, Dunaj, Inv. 910.

19 Grafit, lav. perorisba, 351 x 230 mm, Akademie der Bildenden Künste Wien, Dunaj, Inv. 809; grafit, lav. perorisba, 345 x 233 mm, Akademie der Bildenden Künste Wien, Dunaj, Inv. 889.

Kavčič/Caucig (Gorizia, 1755 – Vienna, 1828) was attracted to ancient Egyptian art as early as his stay in Rome (approx. 1780–1787). From this period, several drawings have been preserved with the theme of the Pyramid of Cestius and the obelisk, painted in the veduta of Villa Domiziana at Castel Gandolfo with Obelisk as the central element (graphite, wash pen and ink drawing, 249x179 mm; Akademie der Bildenden Künste Wien, Vienna, Inv. 1239). In addition to these two themes (pyramid and obelisk), Kavčič depicted several Egyptian statues during his Roman stay. These he was able to admire in Roman villas and in various collections. His Egyptian themed drawings have already been mentioned by Dr. Ksenija Rozman in the first catalogue dedicated to Kavčič (Rozman, 1978, 51). Several drawings in each of Kavčič's collection contained elements of "Egyptomania" or the "Egyptian Revival", as well as drawings which include several Egyptian elements on one sheet of paper. The latter were then linked into the opus "d'Egitto". Today the folder "d'Egitto" is kept at the Kupferstichkabinett Akademie der Bildenden Künste in Vienna. However, Kavčič's Egyptian themed drawings were created not only during his stay in Rome, as previously thought, but were most probably done also approximately in 1821/22 when Kavčič was director of the Viennese Academy.

Key words: Franc Kavčič/Caucig, Egypt, "Egyptian revival"

VIRI IN LITERATURA

Curl, J. S. (1994): Egyptomania. The Egyptian Revival: a Recurring Theme in the History of Taste. Manchester – New York, Manchester University Press.

Curl, J. S. (2005): The Egyptian Revival: Ancient Egypt as the Inspiration for Design Motifs in the West. London – New York, Routledge.

Fagan, B. M. (1992): The Rape of the Nile: Tomb Robbers, Tourists, and Archaeologists in Egypt. Wakefield, Rhode Island – London, Moyer Bell.

Kajfež, T. (2008): Odsevi Egipta v Sloveniji. Annales, Series historia et sociologia, 18, 2. Koper, 455–462.

Lurker, M. (1991): The Gods and Symbols of Ancient Egypt. London, Thames and Hudson.

Moorehead, A. (1983): The Blue Nile. London, Penguin Books.

Navrátilová, H. (2003): Egyptian Revival in Bohemia 1850–1920. Praha, Set out.

NG LJ (2010): Narodna galerija, Ljubljana. Prihodnje razstave v letu 2010 in 2011. [Http://www.ng-slo.si/default.asp?k=razstava_dogodek&rid=290](http://www.ng-slo.si/default.asp?k=razstava_dogodek&rid=290) (29. 9. 2010).

Osses Adams, L. (2004): Notes of a Harpist II. Zwoje (The Scrolls), 39, 2. [Http://www.zwoje-scrolls.com/zwoje39/text07.htm](http://www.zwoje-scrolls.com/zwoje39/text07.htm) (29. 9. 2010).

Pantazzi, M. (1994): Die Reise nach Italien. V: Humbert, J.–M., Pantazzi, M., Seipel, W., Ziegler, C.: Ägyptomanie. Ägypten in der europäischen Kunst 1730–1930. Milano, Electa, 29–37.

Rozman, K. (1974/76): Slikar Franc Kavčič/Caucig in njegove risbe po slikah starih mojstrov. Zbornik za umetnostno zgodovino, n.v., 11/12. Ljubljana, 9–69.

Rozman, K. (1978): Franc Kavčič/Caucig (1755–1828). Ljubljana, Narodna galerija.

Rozman, K. (1980): The Roman Views of Felice Giani and Francesco Caucig. Master Drawings, 18, 3. New York, 253–257.

Rozman, K. (1982): Franz Caucig/Kavčič: (1775–1828): Zeichnungen aus der Nationalgalerie in Ljubljana/SFRJ. Berlin, Zentrum für Kunstausstellungen der DDR – Neue Berliner Galerie.

Rozman, K. (1984): Franc Caucig (1755–1828): Drawings from the Narodna galerija in Ljubljana. Cambridge, Fitzwilliam museum.

Rozman, K. (1997): Caucig, Franz. Saur: Allgemeines Künstler-Lexikon, 17 (Carter–Cesaretti). München – Leipzig, K. G. Saur.

Rozman, K., Müller-Kaspar, U. (2004): Franz Caucig: Ein Wiener Künstler der Goethe Zeit in Italien. Ruhpolding, Rutzen.

Rozman, K. (2005): Franc Kavčič/Caucig in Češka. Ljubljana, Narodna galerija.

Rozman, K. (2007): Franc Kavčič Caucig: Slike za dunajsko palačo knezov Auerspergov. Ljubljana, Narodna galerija.

Ziegler, C. (1994a): Neshor, Vorsteher des Tores zu den südlichen Fremdländern. V: Humbert, J.–M., Pantazzi, M., Seipel, W., Ziegler, C.: Ägyptomanie. Ägypten in der europäischen Kunst 1730–1930. Milano, Electa, 41–42.

Ziegler, C. (1994b): Monumentalstatue einer Göttin (Isis). V: Humbert, J.–M., Pantazzi, M., Seipel, W., Ziegler, C.: Ägyptomanie. Ägypten in der europäischen Kunst 1730–1930. Milano, Electa, 47–48.

Ziegler, C. (1994c): Sphingen, welche die Namen der Pharaonen Nepherites I. und Hakoris tragen. V: Humbert, J.–M., Pantazzi, M., Seipel, W., Ziegler, C.: Ägyptomanie. Ägypten in der europäischen Kunst 1730–1930. Milano, Electa, 65–69.

izvirni znanstveni članek
prejeto: 2010-05-04

UDK 719.025.3:726.04(497.4Piran)

"SOFFITTO VENEZIANO" V LADJI ŽUPNIJSKE CERKVE SV. JURIJA V PIRANU: KONSERVATORSKI PRISTOP K OBNOVI IN PREZENTACIJI LESENE KONSTRUKCIJE

Vanja PROHINAR
SI-6274 Šmarje, Pomjan 17f
e-mail: vanja.prohinar@gmail.com

IZVLEČEK

V prispevku avtorica predstavi konservatorski pristop k obnovi in prezentaciji lesene konstrukcije stropa v dvoranski ladji župnijske cerkve sv. Jurija v Piranu. Poudarek obravnave je na osnovnem dekorativnem ogrodju, v katerega so vpeta platna. V zadnjih dveh desetletjih so zaradi nujne celovite obnove osrednjega piranskega sakralnega spomenika sistematično potekale konservatorske raziskave, ki so prinesle vrsto novih odkritij in ugotovitev. Nova dognanja in izsledki konservatorskih raziskav so ključni pri izdelavi konservatorske dokumentacije za obnovo in prezentacijo ladijskega stropa, katere bistveni deli so analiza obstoječega stanja z arhitekturnim posnetkom, raziskave arhivskih dokumentov, primerjalne umetnostnozgodovinske analize sorodnih primerov in morebitnih vzorov ter konservatorsko-restavratorske raziskave konstrukcije in dekorativnega dela stropa.

Ključne besede: soffitto veneziano, arhivski dokument o izdelavi stropa iz 1625, beneška rezbarja Pier Antonio Pente in Francesco q. Alvise da Venezia, Giovanni Righetti, konservatorski pristop, obnova in prezentacija stropa

IL "SOFFITTO VENEZIANO" NELLA NAVATA DELLA CHIESA PARROCCHIALE DI SAN GIORGIO A PIRANO: RESTAURO E PRESENTAZIONE DELLA STRUTTURA LIGNEA

SINTESI

Nell'articolo l'autrice illustra l'intervento di restauro e di presentazione della struttura lignea del soffitto della navata della chiesa parrocchiale di san Giorgio di Pirano. L'accento è posto sulla struttura decorata suddivisa in campi contenenti i dipinti su tela. Resosi indispensabile l'intervento di ristrutturazione integrale del principale monumento sacrale di Pirano, da due decenni ormai sono in corso studi sistematici di conservazione e restauro che hanno prodotto tutta una serie di nuove scoperte. Le novità e gli esiti delle ricerche nel campo della conservazione si sono rivelati di fondamentale importanza per la predisposizione della documentazione per il restauro e la presentazione del soffitto della navata, di cui parte importantissima sono l'analisi dello stato dell'arte dal punto di vista architettonico, la ricerca dei documenti d'archivio, l'analisi comparata di studi storico-artistici di casi analoghi e di possibili modelli nonché le ricerche di conservazione e restauro della struttura e della parte decorativa del soffitto.

Parole chiave: soffitto veneziano, documento d'archivio sulla costruzione del soffitto nel 1625, gli intagliatori veneziani Pier Antonio Pente e Francesco q. Alvise da Venezia, Giovanni Righetti, intervento di restauro, rinnovo e rappresentazione del soffitto

Zaradi dotrajanosti srednjeveške kapiteljske cerkve sv. Jurija so se Pirančani po več kot dve desetletji trajajočih pripravah odločili za temeljito obnovo cerkve. Začetek gradnje je mogoče datirati v leto 1592, večji gradbeni posegi so bili dokončani že leta 1614, vendar tedaj obnova še ni bila zaključena, saj je bilo treba urediti še notranjščino in izdelati cerkveno opremo. V sklopu večletne celovite obnove je v letu 1626, slabo desetletje pred ponovno posvetitvijo, cerkev dobila nov strop v ladji po vzoru renesančnih beneških stropov, za katere se je uveljavil termin 'soffitto veneziano' (Schulz, 1968, 3).

Osnovne podatke o nastanku stropa najdemo v piranskem kapiteljskem arhivu, kjer je v knjigi z oznako 'Fabrica S. Giorgio 1608–1689' na foliju 52 zapisana vsebina pogodbe, v kateri sta se beneška rezbarja Pier Antonio Pente in Francesco q. Alvise da Venezia zavezala, da bosta za piransko cerkev izdelala lesen strop v skladu s predloženim načrtom po vzoru stropa danes neohranjene beneške cerkve San Domenico di Castello.

Cerkev San Domenico v mestnem predelu Castello, ki je stala skupaj s samostanom na območju, kjer se danes raztezajo vrtovi mestnega parka, je bila leta 1807 pod Napoleonovo oblastjo porušena in odstranjena. Cerkev, katere začetek gradnje datira v drugo četrtino 14. stoletja, je bila po dveh obnovah v letih 1506 in 1539 ponovno temeljito prenovljena ob koncu 16. stoletja. Obnovitvena dela naj bi se začela leta 1590, torej časovno vzporedno z obsežno obnovo cerkve sv. Jurija v Piranu, in trajala še sedem let. 1609 je bila cerkev ponovno posvečena (Zorzi, 1977, 328).

Zapis iz piranskega kapiteljskega arhiva slikarja platen in avtorja prvotne dekorativne poslikave osnovnega lesenega ogrodja ladijskega stropa ne omenja. Domnevamo lahko, da so platna in slikarska dopolnitev lesene konstrukcije z dekorativnimi okvirji nastala sočasno z izdelavo le-te oziroma kmalu po izdelavi lesenega ogrodja. V pogodbi, s katero Pirančani naročajo izdelavo stropa, je naveden neposredni vzor, torej strop v beneški cerkvi San Domenico di Castello, vendar iz zapisa ni jasno, če sta mojstra, s katerima je bila sklenjena pogodba za izdelavo piranskega stropa, izdelala tudi strop v navedeni dominikanski cerkvi v Benetkah. Leseno ogrodje, razdeljeno v posamezna polja z vpetimi rezbarsko obdelanimi okvirji za platna, je le osnova, ki šele skupaj s slikarskim deležem, platni, ki so vstavljena v posamezne okvirje in dekorativno ter figuralno poslikavo posameznih vmesnih ravnih lesenih polj med okvirji, tvori celoto – značilni beneški renesančni soffitto. Antonio Alisi je izvedbo platen pripisal šibkemu posnemovalcu Paola Veroneseja iz kroga Giambattista Zeltija in navedel, da so bila platna okoli leta 1830 povsem preslikana (Alisi, 1972, 113). Slike za strop v cerkvi San Domenico di Castello v Benetkah je naslikal Odoardo Fialetti (Zorzi, 1977, 329). Glede na to, da je bil strop v beneški cerkvi narejen najkasneje do leta posvetitve

1609, je piranski strop mlajši le za poldrugo desetletje.

V okviru pregleda razvoja beneških renesančnih stropov tipa "soffitto veneziano" sta po shemi delilnega sistema lesenega ogrodja in načina rezbarske ter slikarske obdelave primerljiva stropa v dveh beneških cerkvah, in sicer starejši, datiran v leti 1555 in 1565, v ladji cerkve San Sebastiano v mestnem predelu Dorsoduro, in strop v ladji cerkve San Francesco di Paola v mestnem predelu Castello, datiran tik pred 1600.

Cerkev San Sebastiano v mestnem predelu Dorsoduro je bila v sedanji obliki zgrajena med letoma 1506 in 1548 po načrtih arhitekta Antonia Abbondija, imenovanega lo Scarpagnino. Cerkev slovi predvsem po izjemnem slikarskem opusu vrhunškega renesančnega mojstra Paola Veroneseja, ki je zasnoval in izvedel slikarski del ravnega lesenega stropa v zakristiji in ladji cerkve po naročilu samostanskega priorja in njegovega rojaka Bernarda Torlionija. Strop zakristije je bil narejen med letoma 1554 in 1555, nato strop v ladji veliko večjih dimenzij kontinuirano v letih 1555 in 1556. Strop je bil v celoti (slike in poslikano leseno ogrodje) v letih 1832 in 1833 obsežno restavriran, nato 1962 očiščen nečistoč in preslikav (Schulz, 1968, 75–77). Oba stropova sta danes restavrirana in dobro ohranjena.

Leseno ogrodje stropa ladje v cerkvi San Sebastiano je deljeno v sistem posameznih polj z bogato plastično poudarjenimi rezljanimi okvirji. Rezbarije dopolnjuje iluzionistično naslikana slikarska dopolnitev dekorativnih vzorcev, poslikane so tudi vse ravne lesene površine polj med okvirji. Paolo Veronese je skupaj s sodelavcem strop v celoti poslikal, pri čemer so v osrednja tri polja v osi vstavljena platna, ostale poslikave pa so izvedene neposredno na les (rezljani okvirji in ravne površine polj med le-temi). Strop učinkuje v svoji likovni izraznosti in polnoplastični rezbarski obdelavi nepriemerno bogatejši in masivnejši od piranskega. Bogata rezbarska in slikarska iluzionistična likovna dekoracija s pozlato je zgoščena na občutno manjši površini. Čeprav izvirna poslikava in pozlata zaradi kasnejših restavratorskih posegov nista ohranjena v celoti in sta na nekaterih mestih dotrajani in izgubljeni, dekorativni strop še vedno ohranja bogastvo, razgibanost in monumentalnost, ki predstavljajo glavno značilnost tega načina dekoracije beneških renesančnih stropov in so bili glavni vzrok za posnemanje stropa v cerkvi S. Sebastiano še več kot stoletje po nastanku le-tega, ne le v Italiji, temveč tudi v Evropi.

Strop v cerkvi San Sebastiano je vzorčni in hkrati vrhunski primer beneškega renesančnega poslikanega stropa tipa "soffitto veneziano", ki so ga razvili beneški umetniki v drugi četrtini 16. stoletja na osnovi kombinacije domačih in tujih dekorativnih sistemov in je v velikem valu gradnje in obnov, ki je zajel Benetke v sredini in poznem 16. stoletju, postal v kratkem časovnem obdobju priljubljen in razširjen. Raven lesen strop tipa "soffitto veneziano" so uporabljali v sakralnih pro-

starih in v dvoranah profanega značaja, med katerimi je zagotovo najslavnejša Scuola Grande di San Rocco. Vzore za delilni sistem in iluzionistične tendence v slikarskem delu dekoracije stropov najdemo v antičnem Rimu, katerega umetnostne izraze je renesansa ponovno obudila, prilagodila in nadgradila (Schulz, 1968, 3, 4).

Začetek gradnje samostanske cerkve San Francesco di Paola v mestnem predelu Castello datira v leto 1588, 1619 je bila cerkev posvečena. Strop v ladji, dokončan tik pred letom 1600, predstavlja enega redkih primerov dekorativnih poslikanih stropov beneške renesanse 16. stoletja, ki se je ohranil nedotaknjen (slika 1). Kljub pozni dataciji ob izteku 16. stoletja izvira zasnova dekorativnega stropa iz koncepta najbogatejših in najkvalitetnejših primerov beneških renesančnih stropov sredine 16. stoletja. Platna je naslikal beneški slikar Giovanni Contarini, ki je verjetno tako kot Veronese v cerkvi San Sebastiano pred slabega pol stoletja poslikal in pozlatil tudi okvirje, dekorativne rezbarske elemente in ravna vmesna polja osnovnega lesenega ogrodja. Dekorativni strop je donacija glavnega mecena frančiškanskega samostana Don Cesare Carafa, ki je bil redovnikom posebej naklonjen. Ponosen na svojo rodbino je v ikonografiji slikarskega prispevka Contarinija proslavil svoje slavne sorodnike v podobah štirih personifikacij zmag z

grbi in imeni rodbine Carafa v poljih, ki se prilagajajo osrednjemu ovalu in z njim tvorijo osrednje pravokotno polje zasnove stropa (Schulz, 1968, 63–64).

Zasnova lesenega ogrodja stropa v cerkvi S. Francesco di Paola se v primerjavi z izrazitim razkošjem in razgibanostjo v izdelavi lesenega ogrodja stropa v ladji cerkve San Sebastiano v Dorsoduru izraža z enostavnimi, čistimi elegantnimi formami, ki učinkujejo veliko bolj umirjeno in diskretno, zato je s tega vidika primerjava s piranskim stropom ustrezna. Strop v cerkvi San Francesco di Paola je bil dokončan pred 1600, v leta med 1592 in 1609, torej v isto časovno obdobje, datiramo tudi neposredni vzor piranskemu stropu, dekorativni strop v cerkvi San Domenico, ki je do uničenja stala v bližini frančiškanske cerkve v mestnem predelu Castello. S piranskim stropom je primerljiv tudi način rezbarske izdelave posameznih dekorativnih detajlov okvirjev in vmesnih polj ter detajl segmentnih četrtnskih polj, ki dopolnjujejo vogalne slike in sredinski sliki daljših stranic ob ovalu in posnemajo motiv četrtnike rozete, ki se zgleduje po značilnem renesančnem školjčnem motivu. Osrednje ovalno polje in vzdolžno pravokotna polja obroblja okvir s 'cofkastim' rezbarskim motivom, ki ga najdemo tudi na osrednjem ovalu piranskega stropa.

Sl. 1: Cerkev S. Francesco di Paola, Castello, Benetke. Dekorativni strop ladje, pred 1600 (foto: V. Prohinar, 2008).
Fig. 1: The church of St. Francesco di Paola, Venice. Decorative ceiling of the aisle before the year 1600 (photo: V. Prohinar, 2008).

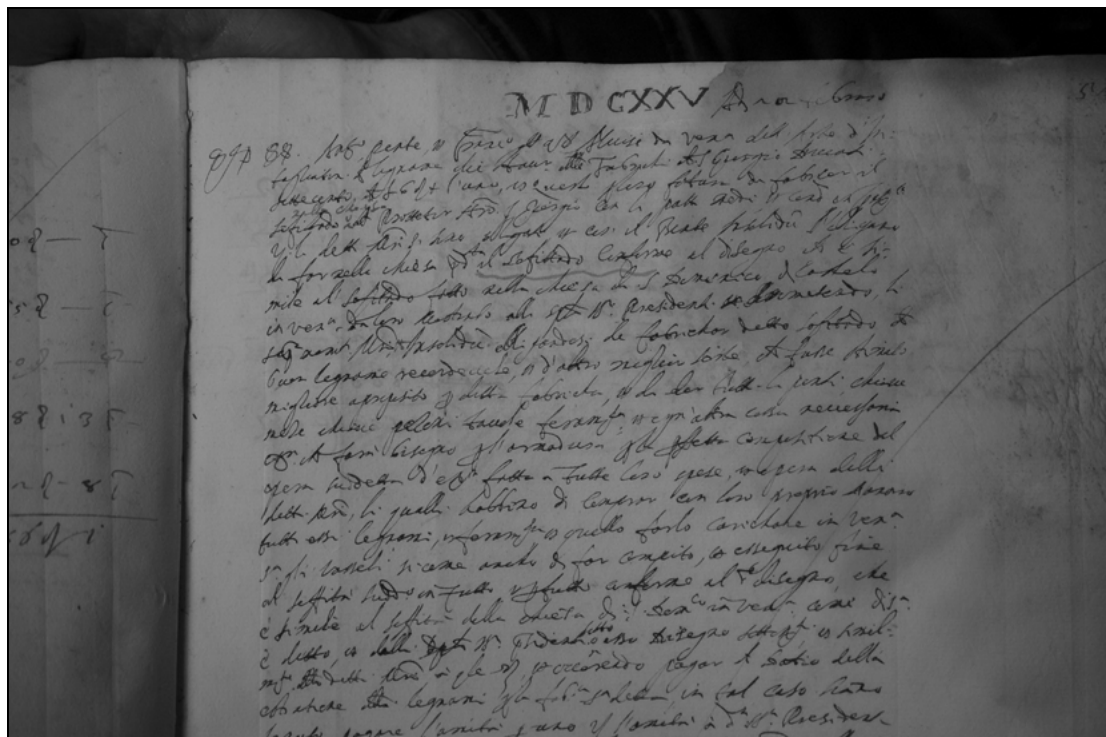
V obeh beneških primerih je slikarski prispevek zasnovan v kombinaciji osrednjih platen, ki v sistemu osnovnega lesenega ogrodja likovno učinkujejo kot posamezna žarišča, z značilnim izrazitim beneškim koloritom v kombinaciji z naslikanimi upodobitvami in dekorativnimi motivi v grizaju. Strop v cerkvi San Sebastiano vključuje veliko iluzionistično zasnovanih poudarkov, na osnovi katerih je Veronese dosegel edinstveno plastičnost, vtis razkošja in monumentalnost, medtem ko skoraj pol stoletja mlajši strop v cerkvi San Francesco di Paola učinkuje veliko bolj zadržano in se ne izraža s tolikšno množico igrivo razgibanih detajlov ter iluzionističnih poudarkov.

Strop je pomemben konstrukcijski sklop sakralne zgradbe, nosijo ga obodni zidovi. V tesni povezavi s stropom cerkve je oblikovanje ostrejša in strehe, ki stavbo pokriva in zaključuje. Z uveljavljanjem renesančnih konstrukcijskih načel v Benetkah je bila vidna strešna konstrukcija v zgodnjerenesančni dvoranski cerkvi zaprta z ravnim lesenim kasetnim dekorativnim stropom. Kasetni strop nosi lesen okvir z bogato členjeno dekoracijo, rezljano ali skrbno polnoplastično ter iluzionistično poslikano. Lesene kasete z razvojem zamenjajo poslikana platna, tako lesene konstrukcije postanejo še

lažje in obenem sakralni prostor pridobi pomembno likovno dekoracijo.

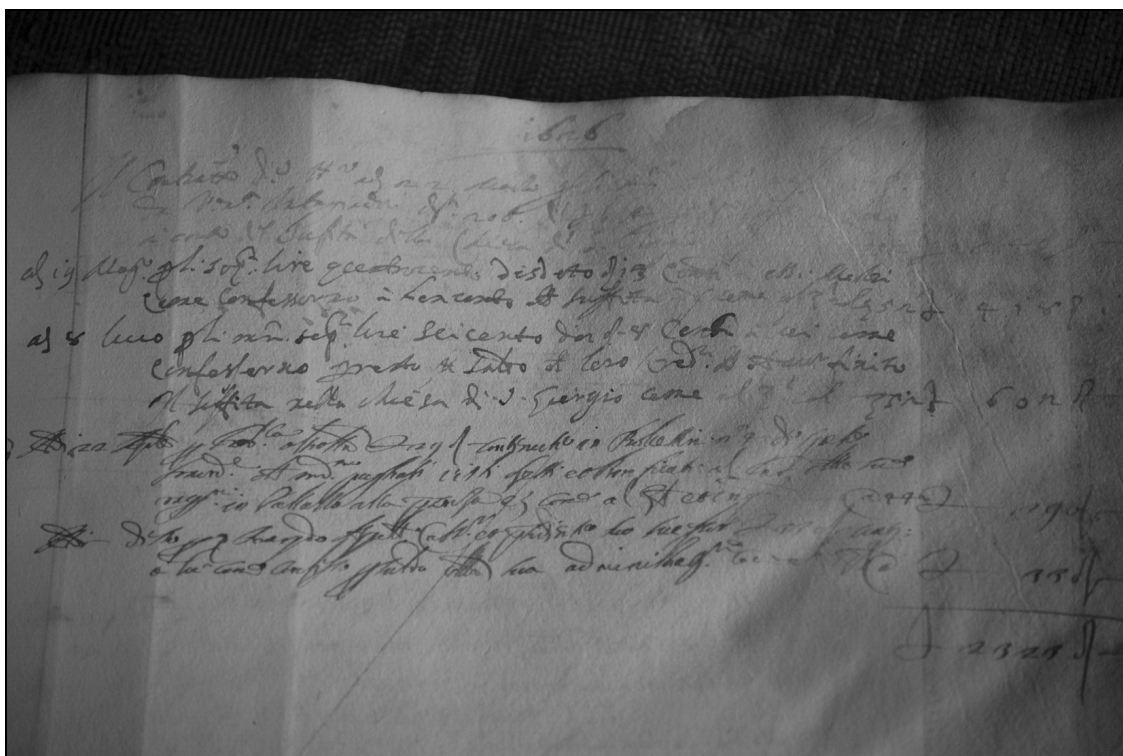
Konstrukcijski tip stropa v ladji župnijske cerkve sv. Jurija v Piranu je viseč strop, ki je s približno meter dolgimi kovinskimi nosilci pritrjen na konstrukcijo ostrejša oziroma stropnike. Stik stropa s steno je vzdolž vseh štirih ladijskih sten zaključen s profiliranim zidnim vencem, ki izhaja iz sistema oblikovanja slavoločne stene. Shema delilnega sistema lesenega ogrodja je zasnovana tako, da po dolžini tvori tri pravokotne enote, ki likovno ustvarjajo tri žarišča. Zahodni in vzhodni del sta zasnovana identično, sredinski je poudarjen s središčnim ovalom.

Odločitev Pirančanov, da bo cerkveno ladjo pokrival raven strop, je morala biti sprejeta takrat, ko so se odločili za tedaj sodobno dvoransko ladjo. Kdaj se je to zgodilo, ne vemo natančno, domnevamo lahko, da to ni bilo mogoče leta 1590, ko so izdelali leseni model, temveč šele kasneje, ko so spremenili tlorisno shemo ladje, kar nakazujejo odžagani stebri na lesenem modelu, ki delijo glavno in stranski ladji. Odločitev za dvoransko ladjo bi lahko bila sprejeta v času zadnjega desetletja 16. stoletja, saj je bila tedaj rešitev, da ladjo zaključuje raven lesen strop s slikami, ki prekrivajo leseno ostrejšje,

Sl. 2: Zapis o vsebini pogodbe za izdelavo novega lesenega stropa z dne 22. februarja 1625, del (ŽAP, KA FSG 1608–1689, f. 52; foto: V. Prohinar, 2008).

Fig. 2: A record concerning the contents of a contract commissioning the construction of a new wooden ceiling from February 22, 1625, part (ŽAP, KA FSG 1608–1689, f. 52; photo: V. Prohinar, 2008).

Sl. 3: Zapis o izplačilu za dokončano delo z dne 8. julija 1626 (ŽAP, KA FSG 1608–1689, f. 53; foto: V. Prohinar, 2008).

Fig. 3: A record concerning payment for the completed work from July 8, 1626 (ŽAP, KA FSG 1608–1689, f. 53; foto: V. Prohinar, 2008).

glede na beneška obravnavana primera povsem primer-na. Da je do naročila stropa prišlo šele leta 1625, ko so bila zaključena dela v notranjščini cerkve in večina cerkvene opreme izdelana, kažejo v arhivskih dokumentih večkrat omenjene finančne težave, razlog pa je iskati tudi v obsežnosti naročila.

V starem kapiteljskem arhivu v piranski župnijski cerkvi sv. Jurija je v rokopisu 'Fabrica S. Giorgio 1608–1689'¹ na foliju 52 ohranjen zapis o vsebini pogodbe za izdelavo novega lesenega stropa z dne 22. februarja 1625 (priloga 1; slika 2). V dokumentu sta imenovana mojstra Pier Antonio Pente in Francesco de q. Aluise da Venezia "dell'Arte d'Intagliatori di legname", ki sta za plačilo 4340 lir prevzela naročilo ter se zavezala k izdelavi lesenega stropa v skladu z načrtom oziroma predlogo,² ki sta jo mojstra predstavila "alli Presidenti".³ Disegno, ki sta ga mojstra predložila predstavnikom komi-

sije, ki je bedela nad gradnjo cerkve, je bil izdelan po vzoru stropa cerkve San Domenico di Castello v Benetkah. Mojstra sta se zavezala, da bosta strop izdelala iz dobrega lesa (iz najboljšega v skladu z namenom), priskrbela vse železje (kovinske dele) ter vse ostalo, potrebno za izdelavo osnovnega opornega ogrodja⁴ za dovršeno kompozicijo. Komisija se je zavezala, da bodo plačali stroške prevoza lesa in potrebnih kovinskih delov iz Benetk v Piran. Iz ohranjenega zapisa lahko povzamemo, da pogodba, sklenjena med gradbenim predstvom in mojstroma rezbarjema, govori le o lesenem delu novega dekorativnega stropa, torej o lesenem osnovnem dekorativnem ogrodju oziroma konstrukciji, ki je na konstrukcijo ostrejša pritrjena s kovinskimi palicami, ter lesenih dekorativnih okvirjih, ki skupaj tvorijo kompozicijsko celoto. Slike v tehniki olja na platno, vpete v lesene dekorativne okvirje, in poslikava ter po-

1 ŽAP, KA, FSG 1608–1689, f. 52. Rokopis brez platnic je slabo ohranjen, s številnimi poškodbami zaradi vlage in škodljivcev. V njem so kronološko zapisana izvedena dela gradnje cerkve ter izplačila mojstrom in ostalim izvajalcem v okviru 17. stoletja.

2 Disegno.

3 Gradbeno predstvom je bila komisija uglednih meščanov, ki je spremljala in nadzorovala potek obnove od priprave načrtov za posege, izvajanja gradbenih oziroma obnovitvenih del do opremljanja cerkvene notranjščine z umetninami.

4 L'armadura.

zlata okvirjev in celotnega lesenega ogrodja v zapisu ni so omenjeni.

Na istem foliju rokopisa je zapis z dne 20. maja 1626 o izplačilu 245 lir in 19 soldov za vse stroške mojstov pri izdelavi stropa in tudi za prevoz lesa iz Benetk. Vsota je vsebovala tudi deset dukatov, za katerih izplačilo se je gradbeno predsedstvo v pogodbi zavezalo, da jih bodo mojstroma izplačali, ko bodo dela na stropu narejena dobro in dovršeno.

Dela na stropu so bila zaključena do poletja 1626, ko mojstra 8. julija prejmeta izplačilo preostalega zneska 602 lir za dokončano delo⁵ (slika 3).

Izvirni strop iz leta 1626 je ob celovitih obnovitvenih posegih v cerkvi pod vodstvom arhitekta Giovannija Righettija v letih 1881–1882 doživel velike spremembe, katerih načrtovanje in obseg sledimo v arhivskih dokumentih. Obstoječe stanje stropa, kot ga vidimo danes, je posledica Righettijevih posegov v original.

Med dokumenti starega kapiteljskega arhiva v cerkvi sv. Jurija v Piranu je ohranjen snopič arhivskih dokumentov,⁶ datiranih od sredine 19. stoletja, ki dokumentirajo sprva le skrb in prizadevanja Pirančanov ter iskanje najugodnejše rešitve za izboljšanje stanja sakralnega objekta in nato potek celovite obnove takrat že močno dotrajane cerkve z vidnimi poškodbami v letih 1881 in 1882. Pregled navedenih arhivskih dokumentov nam omogoči vpogled v načrtovanje in obseg obnovitvenih del, ki so jih posamezni mojstri izvajali pod strokovnim vodstvom arhitekta Giovannija Righettija. Vsebina dokumentov potrjuje, da je obstoječe stanje stropa, kot ga vidimo danes, posledica takratnih posegov v original iz druge četrtine 17. stoletja.

Prvi ohranjeni dokument, v katerem je razločno navedena namera obnove stropa v cerkveni ladji, datira v leto 1852. Predstavnik administracije pri cerkvi sv. Jurija, župnik Petronio, je z dopisom z dne 15. novembra 1852⁷ predlagal uradu piranskega podestaja poleg ostalih načrtovanih del na prvem mestu navedeno obnovo stropa v ladji (priloga 2).

Da je bilo stanje v cerkvi sv. Jurija resnično kritično, potrjujejo ohranjeni arhivski dokumenti.⁸ Iz dopisa piranskega podestaja Pietra Vatte župniku Felice Sikichu⁹

izvemo, da se je 22. aprila 1881 v prezbiteriju delno porušil obok. Zaradi nevarnosti porušitve obokanega stropa in očitne ogroženosti varnosti vernikov se je naslednjega dne sestal občinski svet in odločil, da je potrebno komisijsko pregledati ne le prezbiterij, ampak tudi vse ostale dele cerkve z namenom, da se ugotovi, ali obstaja nevarnost za vernike in v kolikor je objekt nevaren za zadrževanje ljudi v njem, cerkev zapreti. Istega dne, torej 27. aprila 1881, je piranski župnik Don Felice Sikich obvestil tržaško-koprski škofijski ordinariat o kritičnem stanju največje cerkve v župniji. Bogoslužje se prenese v cerkev sv. Petra ob mestnem mandraču in v samostansko cerkev sv. Frančiška, ki je po velikosti druga največja cerkev v Piranu.¹⁰ Dva dni kasneje je škofijski ordinariat z dopisom potrdil vse, kar je župnik Felice Sikich v dopisu navedel.¹¹

Poročilo o trdnosti glavnega oboka nad prezbiterijem in stropa nad cerkveno ladjo sta na podlagi predhodnega pregleda pripravila strokovnjaka Giuseppe Moso in P. Apollonio dne 26. aprila 1881. Ugotovila sta poškodbe stropa v ladji, ki se je ob slavoločni steni v površini približno 145 m² posedel za več kot 30 cm. Posedanje je bilo vidno tudi na delu stropa nad pevskim korom. Poškodba stropa je bila po njunih ugotovitvah posledica posedanja nosilne strešne konstrukcije.

Pri obravnavi ohranjenih arhivskih dokumentov, ki se nanašajo na nameravane posege na stropu dvoranske ladje, si osrednje mesto zagotovo zasluži 'Opis obstoječega stanja župnijske cerkve v Piranu in načrtovanih del za njeno obnovo', ki ga je kot tehnično poročilo k projektu celovite obnove cerkve pripravil Giovanni Righetti dne 15. junija 1881 (priloga 3). V drugem poglavju, kjer arhitekt obravnava strehe objekta, je naveden jedrnat opis in nameravani pristop k obnovi ladijskega stropa.

Slabo leto kasneje, 15. aprila 1882, Righetti napiše piranskemu župniku pismo, v katerem predlaga večjo ekonomičnost pristopa ter spremembe v tehniki poslikave sten in stropa v ladji.¹² In ne nazadnje je ohranjena ponudba za poslikavo ladijskih sten in stropa po Righettijevem projektu, ki sta jo pripravila slikarja Filippo Borgo Caratti in Domenico Divora.¹³

5 ŽAP, KA, FSG 1608–1689, f. 53.

6 ŽAP, KA, S/D 1839–1841, 1881–1882. V citiranem snopiču so ohranjeni različni dokumenti: tehnična poročila, korespondenčna pisma, predračuni in računi ob izplačilu posameznim izvajalcem obnovitvenih del.

7 ŽAP, KA, S/D 1839–1841, 1881–1882, dokument št. 9.

8 ŽAP, KA, S/D 1839–1841, 1881–1882.

9 ŽAP, KA, S/D 1839–1841, 1881–1882, dokument številka 730 z dne 27. aprila 1881.

10 ŽAP, KA, S/D 1839–1841, 1881–1882, dokument številka 166 z dne 27. aprila 1881.

11 ŽAP, KA, S/D 1839–1841, 1881–1882, dokument številka 734 z dne 29. aprila 1881.

12 ŽAP, KA, S/D 1839–1841, 1881–1882, 15. april 1882.

13 ŽAP, KA, S/D 1839–1841, 1881–1882. Ohranjena sta dva zapisa ponudbe, prvi z dne 7. maja 1882, ki vključuje popravke, in drugi, najbrže končni, datiran z naslednjim dnem, 8. majem 1882. Vsebinsko se bistveno ne razlikujeta. Slikar Filippo Borgo Caratti je pred poslikavo sten in stropa dvoranske ladje poslikal tudi prezbiterij, kar potrjuje ponudba z dne 6. februarja 1882 s tremi lastnoročno dopisanimi izjavami Filippa Borgo Carattija o prejetju plačila, dne 11. marca 1882, 1. aprila 1882 in 17. aprila 1882.

Usklajenost členitve ostenja ladje in delitve lesenega stropa v dekorativni sistem je del renesančnega koncepta ureditve notranjščine cerkve. Righetti je načrtoval cerkveno obnovo tako, da je upošteval stensko členitev notranjščine in obenem pripadajoč raven lesen strop z vstavljenimi platni, vendar se je verjetno zaradi obsežnega uničenja stenske profilacije in lesenih rezljanih okvirjev odločil za rekonstrukcijo stenske in stropne dekoracije notranjščine. Rekonstrukcijo je na predelih poškodb in uničenja izvirnega gradiva izvedel z novim materialom, ki se od izvirnega razlikuje tudi po sestavi, tako da je bilo ob konservatorskih raziskavah objekta mogoče razločno potegniti ločnico med predbaročno in baročno fazo sakralnega spomenika in posegi, ki so jih izvedli ob Righettijevi prenovi. Iz zgoraj navedenega opisa obstoječega stanja in načrtovanih del za obnovo cerkve je mogoče sklepati, da so lesen strop razstavili in nato ponovno sestavili z ohranitvijo le nepoškodovanih in dobro ohranjenih izvirmih delov lesene konstrukcije oziroma dekorativnega ogrodja. Na osnovi rezultatov konservatorskih raziskav, restavratorskega čiščenja nečistoč in zadnje faze poslikave lahko domnevamo, da so ob posegu dekorativni sistem členitve lesenega stropa ohranili z vsemi izvirnimi okvirji za platna. Ohranjena in nepoškodovana platna so restavrirali v skladu s tedanjim znanjem in tehnologijo, slabše ohranjena pa so nadomestili z novimi platni v grizaju. Restavratorska doktrina je bila tedaj na začetni stopnji razvoja, zato so slike restavrirali na način, da so jih očistili nečistoč, ponovno napeli platna in jih osvežili, kar je takrat pomenilo, da so jih preslikali. Righetti je restavriranje slik prepustil slikarjema Filipu BorgoCarattiju in Domenicu Divori, kot to dokazuje njuna ponudba.

Neuskklajenost členitve ostenja in lesenega dekorativnega ogrodja stropa v dvorani ladje je po vsej verjetnosti posledica nedosledne rekonstrukcije členitve ostenja in stropa. Kljub komaj zaznavni neuskklajenosti stropa in ostenja je delitev stropa ohranjena prvotno zasnovo, kar nam potrjuje primerjalna študija sorodnih značilnosti ohranjenih stropov v beneških cerkvah San Sebastiano in San Francesco di Paola. Zaključiti je mogoče z ugotovitvijo, da kljub Righettijevim restavratorskim posegom piranska cerkev ohranja dovršeno renesančno sakralno notranjščino, značilno za beneško arhitekturo druge polovice 16. stoletja in dokazuje, da je bila v zaledju Benetk taka zasnova aktualna tudi še v prvi četrtini 17. stoletja.

Rekonstrukcija lesenega stropa ladje je bila tedaj zahteven poseg, ki ga je Righetti natančno opisal v tehničnem poročilu k predloženemu projektu. Na osnovi Righettijevega zapisa o obstoječem stanju stropa in nameravanih posegih ter dejanskega stanja stropa danes je

mogoče ugotoviti, da rekonstrukcija ni bila izpeljana dosledno. Izgubljen je velik del avtentičnega gradiva izvirnega stropa, ki so ga nadomestili z novim lesom, poškodovana platna nadomestili z novimi v maniri svojega časa in na novo rekonstruiran ladijski strop v celoti ponotili z novo šablonsko poslikavo, ki je bila v kontekstu historizma kljub grobemu posegu v original sprejemljiva.

Glavna usmeritev konservatorskega pristopa k prezentaciji stropa ladje je ohranitev obstoječega, po Righettijevem načrtu rekonstruiranega avtentičnega stropa, kjer je treba obravnavati vse njegove sestavne elemente, od konstrukcijskih do dekorativnih, ter izdelati konservatorsko dokumentacijo. Bistvene sestavine le-te predstavljajo arhitekturni posnetek in analiza obstoječega stanja, umetnostnozgodovinsko vrednotenje na osnovi primerjalnih analiz sorodnih primerov v beneškem kulturnem prostoru, raziskave arhivskih dokumentov ter konservatorsko-restavratorske raziskave konstrukcije in dekorativnega dela lesenega stropa. Na osnovi rezultatov konservatorsko-restavratorskih raziskav je mogoče opredeliti poškodbe, ugotoviti vzroke zanje in opredeliti ogroženost stropne konstrukcije. Vse faze priprave konservatorske dokumentacije so ključnega pomena za nadaljnje odločanje o posegih sanacije ali rekonstrukcije ter končne prezentacije. Temeljna faza konservatorske dokumentacije je arhitekturni posnetek obstoječega stanja na osnovi že izdelanega fotogrametričnega posnetka¹⁴ stropa vključno z dekoracijo, ki ga je treba dopolniti s posnetkom obstoječe nosilne konstrukcije, prerezi in detajli.

Namen in cilj izdelave konservatorske dokumentacije je združiti vsa spoznanja in pripraviti natančne smernice, ki služijo kot osnova za pripravo konservatorsko-restavratorskega projekta, ki pa mora obravnavati že konkretne odločitve o izvedbi restavriranja in sanacije ali rekonstrukcije z natančno določenimi restavratorskimi postopki in popisom le-teh. Ker predstavljajo končne odločitve o prezentaciji stropa odgovorno nalogo, je treba v skladu s sodobno konservatorsko doktrino preveriti stališča različnih strok in k sodelovanju pritegniti strokovnjake, ki bodo na podlagi poglobljenega znanja in izkušenj interdisciplinarno sodelovali s konservatorji in restavratorji kot izvajalci zahtevnega dela. S tem, ko se vključuje strokovnjake različnih strok, je priporočljivo odločitve pretehtati na podlagi strokovnih argumentov sodelujočih strokovnjakov oziroma strokovne komisije, katere naloga je pretehtati nastale dileme in končne odločitve odgovorno opredeliti, kar je nedvomno v veliko podporo odgovornemu konservatorju (slika 4).

14 Fotogrametrični posnetek je izdelal po naročilu Ministrstva za kulturo v merilu 1:50 Topografski oddelek Geodetskega zavoda RS Ljubljana, maja 1992. Original hrani Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Piran.

Sl. 4: Župnijska cerkev sv. Jurija, Piran, pogled na strop dvoranske ladje (foto: V. Prohinar, 2008).

Fig. 4: Parish Church of St. George, Piran, a view of the ceiling of the church hall aisle (photo: V. Prohinar, 2008).

PRILOGE

Priloga 1: Transkripcija zapisa o vsebini pogodbe za izdelavo stropa med beneškima mojstroma in komisijo za nadzor nad obnovo cerkve, hranjenega v starem kapitljskem arhivu v cerkvi sv. Jurija v Piranu (ŽAP, KA, FSG 1608–1689, f. 52):

Annex 1: Transcription of the record on the content of the contract for wooden ceiling fabrication between the carvers and the church renovation supervision committee, kept at the old Parish Archives in the parish church of Saint George in Piran (ŽAP, KA, FSG 1608–1689, f. 52):

M D CXXV Adi 22 febraio (febrero?)

Pier Ant,o (Antonio) Pente, et Franc.o (Francesco) de q (quondam) Aluise da Ven.a (Venezia) dell'Arte d'In tagliatori di legname che Hau.r delle Fabriche di S. Giorgio Ducati settecento di Lire 6 soldi? l'uno, ? questo perloro fatura di fabricar il sofitado nella chiesa de Protetor Nro (Nostro) S. Giorgio con li modi et cond (condizioni) ? ? ? li detti Mri (Maestri) si sono obligati, et con il Presente insolidum s'obligano di far nella chiesa pd.ta (predetta) il sofitado conforme al disegno che é simile al'sofitado fatto nella chiesa di S. Domenico di Castelo in Ven.a (Venezia) da loro mostrato alli spl (spettabili) SS.ri (Signori) Presidenti et prommetendo, li sop.a nom.ti (sopranominati) Mri (Maestri), et insolidum obligandosi de fabricar detto sofitado di buon legname racordauela(?), et d'altro miglior sorta, che forse otimale migliore aproposito per detta fabrica, et di dar tutti li penti chiaue(?) meze chiaue(?) tauole ferram.ta (ferramenta) et ogni altra cossa neccessaria ? che farà bisogno per l'armadura per la perfetta compositione del opera suddetta d'esser fatta a tutte loro spese, et opera delli detti Mri (Maestri), li qualli debbino di comprar con loro proprio Danaro

tutti essi legnami, et feram.to (feramento), et quello farlo carichare in Ven.a (Venezia) S.a (sopra) gli vasseli si come anche di far compito, et eseguito fine al soffità sudd.o (suddetto) in tutto et perfetto conforme al d.o (detto) disegno, che è simile al soffità della chiesa di S. Dom.co (Domenico) in Ven.a (Venezia) come di s.a (sopra) è detto, et dalli spettabili SS. (signori) Presidenti detto et esso Disegno sotton.to, et similm.te (similmente) delli detti Mri (Maestri), et qle ?, et occorendo pagar il Datio della tenuto pagare l'amità per uno ? l'amità à d.ti (detti) SS.ri (signori) Presidenti (?) fabricha, et l'altra amità alli nominati Mri (Maestri), et all'incontro detti spl (spettabili) SS.ri Presidenti s'obligano pagar il Nollo, per il condurre dette lignami, et feram.ta in questa terra come ancho di farlo scarichare nel magazzino della fab.ca s.a detta (sopradetta), et similm.te darli locho, et ? alli detti Mri perfino à tanto che finirano l'opera predetta del d.o (detto) sofitado, et oltra per ciò prometono darli Duc. (Ducati) dieci di s.a (sopra) piu mentre pero sarrà da loro Mri. fatta opera bona, et perfetta si come si spera d'compresciuta che sarrà da periti con dichiaratione, et conditione che essi SS.ri Presidenti siano tenuti alli detti Mri exborsar li Duc. settecènto de tempo in tempo conforme all'oro bisogno oltra però li Duc. 300 de ? de Hauere à bene(?) delle presente, et s.a cittata opera perla? et come al ?, meglio di chiarare ual in questo uts.a (ut sopra) _____? 44 L 4340 ? __ ? __ Adi 20 Mag.o 1626 per fabrica sop.ta lire dusento quaranta cinq. soldi 19 per tanti da loro spesi per benefo? d'essa fab.ca, si per anche dell'extraction de lignami fuor di Ven.a et compreso nelli predetti Danari li Duc. dieci promessoli al finir del sufità come di sopra dichiarisse, che il tutto sono alla pd.a (predetta) soma, et come al .?. meglio dichiarisse ual in quello? ____ ____ ? 44 L 245 ? 19 ? ____

L 4585 ? 19 ? ____

L 4340

L 245

L 4585

Priloga 2: Prepis dokumenta št. 9: dopis, ki ga je piranski župnik Petronio dne 15. novembra 1852 poslal Uradu piranskega podestaja, hranjenega v starem kapiteljskem arhivu v cerkvi sv. Jurija v Piranu (ŽAP, KA, S/D 1839–1841, 1881–1882):

Annex 2: Transcription of document no. 9: a letter sent on 15 November, 1852, by Petronio, parish priest of Piran, to the Office of the Podesta' of Piran, kept at the old Parish Archives in the parish church of Saint George in Piran (ŽAP, KA, S/D 1839–1841, 1881–1882):

N: 9.

Alla Spettabile Podestaria
di PiranoEsternato l'unanime desiderio di questa Spettabile comunale
Rappresentanza (prečrtano!)

Avendo la Sottoscritta rilevato dalla pregiata Nota di essa Spettabile Podestaria dd.e 8 Maggio p.p. N 602 essere unanime desiderio di questa comunale Rappresen-
tanza, che venga possibilmente ristaurata la nostra chiesa Parrocchiale, anziche (adollata /prečrtana beseda) (imprendere per ora /nadpisano) il progettato (dall' /prečrtano) ingrandimento della medesima; dessa, per quel dover che le incombe, trova di far eseguire què lavori, i quali, oltre all'ornato, (interno /nadpisano) contemplino (anche /prečrtano) (se non in tutto almeno in parte /nadpisano) il contentamento della popolazione

Questi lavori da imprendersi, a parere dell'Amministratore, sono i seguenti

a. Il restauro del soffitto della Navata

b. Quello delle interne muraglie, e degli Altari

c. La riforma del Coro, la quale presenti uno

spazio (per /prečrtano) (capace di /nadpisano) un maggior numero di persone

d. Il dilatamento della Cantoria (del organo /nadpisano, vstavljeno) reclamato. dal

Sig.e Organista onde poter eseguire le Messe

(anche /dopisano) coll'(accompagnamento /nadpisano, prečrtana nečitljiva beseda pod to) istromentale

A tal effetto la Sottoscritta diede commissione

che (le /zabrisano, nad njo črka a?) vengono rilevati i piani ed il fabbisogno dei

detti lavori, (onde /prečrtano, per /nadpisano) poi sottoporli ad un tecnico es-

ame, e quindi rassegnare il tutto a chi spetta

per la loro approvazione

Pirano li 15 Novembre 1852

Petronio

f.v: N9

Pres. li 15 9bre 1852.

Riscontro alla podestaria relativo

al restauro della Parrochia

Priloga 3: Giovanni Righetti, opis obstoječega stanja piranske kapiteljske cerkve in nameravanih posegov, projektiranih za njeno obnovo z dne 15. junija 1881. Prepis izvirnega dokumenta se nanaša na obstoječe stanje stropa v ladji pred posegi (ŽAP, KA, S/D 1839–1841, 1881–1882):

Annex 3: Giovanni Righetti, description of the present state of the parish church of Piran and planned renovation interventions, of 15 June, 1881. The transcription of the original document refers to the present state of the ceiling in the nave before renovation (ŽAP, KA, S/D 1839–1841, 1881–1882):

Ad N.o 277

Descrizione

dello stato in cui si trova la chiesa

collegiale di Pirano

e dei lavori che vengono

progettati pel suo restauro

coi seguenti allegati

Disegno

1) . Pianta della chiesa

2) . Facciata principale

3) . Facciata laterale

4) . N.o 3 Lezioni trasversali

5) Lezione longitudinale

6) Dettagli

Giov Righetti

ing. civ.

Descrizione

dello stato attuale

della Chiesa parrocchiale di Pirano

e dei lavori di progetto per il suo restauro

II. Tetti.

Il soffitto della chiesa è di tavole e forse in parte di tele dipinte con riquadrature reali incassate ed alcune dipinte in prospettiva. Esso soffitto in più siti è gnasto e

mal commesso pei cedimenti e per le infiltrazioni. Siccome viene generalmente desiderato che si conservi la vecchia dipintura per quanto sia possibile, esso soffitto verrà demolito, lavando con riguardo e senza rompere le tavole dipinte e numerandole, indi ricostruendo con solidi sostegni di legno e tiranti in ferro e rimetendo a nuovo solo le tavole vecchie assolutamente inservibili. Infine i dipinti tutti dovranno venir riparati, completati e rinfrescati per opera di abile pittore, conservando ed imitando i disegni, i contorni ed i coloriti antichi.

...

Ad N.o 277.

Trieste 15 Giugno 1881

Giov Righetti

THE "SOFFITTO VENEZIANO" IN THE NAVE OF THE PARISH CHURCH OF SAINT GEORGE IN PIRAN: CONSERVATION AND PRESENTATION OF THE WOODEN CEILING CONSTRUCTION

Vanja PROHINAR

SI-6274 Šmarje, Pomjan 17f

e-mail: vanja.prohinar@gmail.com

SUMMARY

In 1626, during a several year long renovation, a new ceiling was constructed in the parish church of St. George in Piran, which was modelled after the example of Renaissance Venetian ceilings known as 'soffitto veneziano'.

Basic information on ceiling construction can be found in the Parish Archives of Piran, in a manuscript under the inscription Fabrica S. Giorgio 1608–1689, which contains a transcription of a contract obliging the carvers Pier Antonio Pente and Francesco q. Alvise da Venezia to construct a wooden ceiling according to the plan that follows an example of the St. Domenico di Castello church in Venice which has not survived to the present day.

During a radical renovation of the church led by the architect Giovanni Righetti in the 1880's, the original ceiling was thoroughly transformed; the record of the plans and scope of this transformation can be found in archive documents. Selected key documents from this period are presented which offer evidence of planned interventions into the original ceiling from 1626. The present state of the ceiling is a result of the work done by Righetti on the original construction.

This contribution presents a conservator's approach to renovation and presentation of the wooden construction functioning as a decorative framework over which canvases are stretched. The key role in a conservator's approach is played by individual phases of elaborating conservation-related documentation, intended to include all new discoveries, insights and findings regarding the preparation of precise guidelines for the intervention. The basic components of conservation-related documentation present an accurate architectural copy of the construction and decorative parts of the original wooden framework as well as an analysis of its present state, research of available archive sources, comparative historical art analyses of related examples and eventual direct model examples as well as conservation-renovation research of the construction and decorative parts of the ceiling.

During the preparation of conservation-related documentation, the cooperation of various expert fields is particularly important; various experts are included in the team during individual phases, their work is coordinated and their discoveries, insights and findings are interpreted in the context of conservation in the form of precise guidelines for the renovation and presentation which provide the grounds for making responsible final decisions regarding interventions into a cultural monument.

Key words: soffitto veneziano, archive documents regarding the ceiling construction from 1625, Venetian carvers Pier Antonio Pente and Francesco q. Alvise da Venezia, Giovanni Righetti, conservator's approach, ceiling renovation and presentation

VIRI IN LITERATURA

ŽAP, KA – Župnijski arhiv Piran (ŽAP), Kapiteljski arhiv (KA), 'FABRICA S. GIORGIO 1608–1689' (FSG 1608–1689).

ŽAP, KA, ovojnica Stolnica/Duomo 1839–1841, 1881–1882 (S/D 1839–1841, 1881–1882).

Alisi, A. (1972): Pirano. La sua chiesa, la sua storia. S. I.

Alisi, A. (1989): Cronologia Piranese, 11. La Voce di San Giorgio. Trieste.

Bassi, E. (1997): Tracce di chiese veneziane distrutte. Ricostruzioni dai disegni di Antonio Visentini. Venezia, Istituto Veneto di Scienze Lettere ed arti.

Concina, E. (1988): Pietre parole storia. Glossario della costruzione nelle fonti veneziane (secoli XV–XVIII). Venezia, Marsilio.

Darovec, D. (2001): Paolo Naldini: Cerkevni krajepis ali opis mesta in škofije Justinopolis ljudsko Koper. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko – Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije – Škofija.

Franzoi, U., Di Stefano, D. (1976): Le chiese di Venezia. Venezia, Alfieri.

Lorenzetti, G. (1988): Venezia e il suo estuario. Trieste, Edizioni Lint.

Markovič, M. (1985): Zidno slikarstvo 17. i 18. stoljeća u Dalmaciji. Zagreb, Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske.

Mihelič, D. (1992): Piranska razglednica iz prvih desetletij 17. stoletja. Annales, Anali Koprškega primorja in bližnjih pokrajin, 2/92. Koper, 257–265.

Mihelič, D. (1995): Kompleks piranske župne cerkve sv. Jurija (Korak k odkrivanju novih umetnostnozgodovinskih dejstev?). Annales, Series historia et sociologia, 5, 6. Koper, 7–14.

Naldini, P. (1967): Corografia ecclesiastica o' sia Descrizione della città, e della diocesi di Giustinopoli Detto volgarmente Capo d'Istria. Bologna, Forni.

Schulz, J. (1986): Venetian painted ceilings of the renaissance. Los Angeles, Berkeley.

Walcher, M. et al. (1999): Istria. Città maggiori. Capodistria, Parenzo, Pirano, Pola. Opere d'arte dal Medioevo all'Ottocento. Trieste – Mariano del Friuli (GO), Università degli Studi – Edizioni della Laguna.

Zorzi, A. (1977): Venezia scomparsa, volume secondo. Repertorio degli edifici veneziani distrutti, alterati o manomessi. Milano, Electa.

ŽUPNIJSKA CERKEV SV. JURIJA V PIRANU. NOVA ODKRITJA O OBNOVI ALI NOVOGRADNJI MED LETOMA 1580 IN 1637

Mojca Marjana KOVAČ

Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Piran, SI-6330 Piran, Trg bratstva 1
e-mail: mojcam.kovac@zvkd.si

IZVLEČEK

Dosedanje umetnostnozgodovinsko vrednotenje sakralnega kompleksa sv. Jurija v Piranu je temeljilo na sistematičnem pregledu arhitekture 16. in 17. stoletja na Slovenskem, ki ga je pred štirimi desetletji opravil Nace Šumi (1966; 1969). Zaradi nujne celovite obnove cerkve sv. Jurija so v zadnjih dveh desetletjih potekale konservatorske raziskave, te pa so omogočile nova odkritja o obnovi ne le cerkve, temveč celotnega kompleksa ob koncu 16. stoletja in v začetku 17. stoletja. Na podlagi novih odkritij je med nove stavbe z gotovostjo mogoče uvrstiti tudi cerkev, in ne le zvonika in krstilnico. Novo cerkev je mogoče stilno ovrednotiti kot povsem renesančno arhitekturo, ki se je kljub polstoletni zakasnitvi še vedno zgledovala po tipu renesančne cerkve, ki je v prvi polovici 16. stoletja v Benetkah veljala za sodobno standardno rešitev. Ob tem je treba poudariti pomembno odkritje in spoznanje vloge beneškega kamnoseškega mojstra Bonfanta, sina Stefana Torre, ki je bil izvajalec zidarskih del tako pri gradnji stavb sakralnega kompleksa kot tudi pri oblikovanju cerkvene notranjščine. Njegov opus, ki obsega cerkveno opremo, predstavlja temeljne značilnosti načrtovanja beneškega renesančnega cerkvenega prostora, ki se je kljub obnovitvenim posegom ob koncu 19. stoletja ohranil do danes.

Ključne besede: gradnja sakralnega kompleksa, leseni model, ladja, oltarna kapela, podporni zid, zvonik, fasada cerkve, cerkvena notranjščina, cerkvena oprema, stranski oltarji, prižnica, stenska edikula, okvir orgelske niše, kropilnik, delavnica Torre, Bonfante Torre

LA CHIESA PARROCCHIALE DI SAN GIORGIO A PIRANO. NUOVE SCOPERTE DURANTE LA RISTRUTTURAZIONE TRA GLI ANNI 1580 E 1637

SINTESI

Il giudizio storico-artistico del complesso sacrale di S. Giorgio a Pirano era sin qui basato sull'analisi sistematica dell'architettura del 16. e 17. secolo in Slovenia, opera realizzata quarant'anni or sono da Nace Šumi (1966, 1969). A causa dell'urgente e sistematica ristrutturazione della chiesa di S. Giorgio negli ultimi venti anni sono state realizzate attività di conservazione che hanno consentito nuove scoperte non solo sulla ricostruzione della chiesa, ma dell'intero complesso alla fine del 16. e l'inizio del 17. secolo. Grazie a questi ritrovamenti oggi è possibile inserire con certezza tra i nuovi edifici non solo il campanile e il battistero, ma anche la stessa chiesa. La nuova chiesa rispecchia i dettami dell'architettura rinascimentale che nonostante il mezzo secolo di ritardo, guardava ancora sempre alle chiese rinascimentali che nella Venezia della prima metà del Cinquecento erano considerate la soluzione standard. In questo contesto va rilevata l'importante scoperta sul ruolo svolto dal maestro scalpellino veneziano Bonfante Torre, figlio di Stefano, che ha eseguito i lavori in muratura nella costruzione del complesso sacrale, come pure gli interni della chiesa. La sua opera relativa all'arredo della chiesa, presenta le caratteristiche tipiche della pianificazione dello spazio ecclesiastico rinascimentale influenzato da Venezia che nonostante gli interventi di ristrutturazione della fine del 19. secolo si è conservato sino ai nostri giorni.

Parole chiave: edificazione del complesso ecclesiastico, modello ligneo, navata, cappella dell'altare, mura di sostegno, campanile, facciata della chiesa, interni della chiesa, arredo della chiesa, altari laterali, pulpito, edicola nella parete, cornice della nicchia dell'organo, acquasantiera, bottega Torre, Bonfante Torre

UVOD

Februarja leta 1580 je apostolski odposlanec, veronski škof Agostino Valier, po nalogu papeža Gregorija XIII. opravil vizitacijo območja koprške škofije (Lavrič, 1986, 2–3).¹ Na območje koprške škofije je Valier prišel iz Umaga, zato se je najprej ustavil v Piranu, kjer se je poleg vizitiranja posvetil reševanju dotrajane cerkve sv. Jurija. Da se je Valier takoj po prihodu lotil resnega problema, kažete v vizitacijsko poročilo vključena zapisa dveh pomembnih sestankov, naslovljena *Decretum de nouo templo aedificando* in *Exemplum deliberationis p[raedic]tae scriptum per cancell[ariu]m praetorium* (Kovač, 2007, 47–64). V obeh zapisih Valier opozarja, da je cerkev v tako slabem stanju, da ji grozi porušitev. Arhivski zapisi jasno kažejo na Valierjevo priporočilo, da bi zgradili novo cerkev. Kot je oba zapisa mogoče interpretirati, je bila njegova odločitev modra, saj je odločitev o gradnji nove cerkve odgovorno prepustil v pristojnost piranskemu podestatu in koprskemu škofu. Ne glede na okoliščine o obnovi sakralnega kompleksa je bila gradnja treh novih sakralnih stavb pomembna in drzna odločitev, ki si jo je lahko privoščilo gospodarsko, ekonomsko in politično dobro stoječe mesto. O vzrokih, zakaj se je pričetek gradnje zakasnil za celo desetletje, je mogoče le sklepati na podlagi ohranjenih arhivskih dokumentov. Čeprav so že ob vizitaciji določili način, kako pričeti z delom, arhivski zapisi kažejo, da so se po desetih letih ponovno še natančneje dogovorili in postavili navodila, na podlagi katerih naj bi pričeli z gradnjo. Najbolj zahtevna je bila gradnja podpornega zidu, s katerim so pričeli najprej, in vendar so ga gradili v več fazah, več kot dve stoletji. Večja gradbena dela na novi cerkveni zgradbi so bila zaključena leta 1614, zvonik pa le leto kasneje (La Voce di San Giorgio, 1989a, 6). V obdobju med letom 1614 in vse do ponovne posvetitve cerkve leta 1637 so opremljali cerkveno notranjščino in povečali zakristijski prizidek s kapiteljsko knjižnico. Pomembno vlogo pri gradnji cerkve, zvonika in izdelavi cerkvene opreme med letoma 1601 in 1622 je imel beneški kamnosek mojster Bonfante, sin pokojnega Stefana Torre, ki se je preselil v Piran prav v času gradnje novega cerkvenega kompleksa. Kaže, da je imel v Piranu delavnico oziroma "*bottego*", v kateri sta delala tudi njegova sinova Stefano in Girolamo in sta bila aktivna vse do štiridesetih let 17. stoletja. Na možnost obstoja kamnoseške delavnice družine Torre je opozoril že Vrišer, ki je mojstra Bonfanta opredelil kot domačega kamnoseka, čeprav so mojstra v vseh pogodbah in za-

pisih navajali kot "*maestro taiapiera da Venetia*" (Vrišer, 1988, 39). V zadnji pogodbi, ki jo je sklenil z gradbenim predsedstvom za izdelavo prižnice, je naveden kot "*habitante in questa terra*", kar ga označuje kot Pirančana.²

Temeljni vir za preučevanje Bonfantovega dela so arhivski dokumenti, ki se nanašajo na naročila za posamezna dela in izdelke ter izplačila za opravljene storitve. Ohranjene pogodbe za dela, ki jih je naročila piranska komuna, se hranijo v Pokrajinskem arhivu Koper, enoti Piran, v fondu *Varia Piranensia, Acta Varia, škatla I, Copie di documenti 1283–1609* in se nanašajo na gradnjo podpornega zidu, zvonika in cerkvenega pročelja, že pred leti jih je objavila in transkribirala ter interpretirala Darja Mihelič (Mihelič, 1992, 257–266). Temeljno gradivo nedavnega preučevanja, ki je podlaga temu prispevku, je ohranjeno v Župnijskem arhivu sv. Jurija v Piranu, in sicer gre za Kapiteljski arhiv sv. Jurija, v zvezku gradbenega predsedstva med letoma 1608 in 1689,³ ki nima ohranjene naslovne platnice, začetne strani pa so močno poškodovane (priloga 1). Glede na kasnejše zvezke, ki so se ohranili in jih je vodilo gradbeno predsedstvo za gradnjo cerkve sv. Jurija, je mogoče tudi obravnavni zvezek brez platnic nasloviti kot '*FABRICA S. GIORGIO 1608–1689*'. Nova odkritja o postavitvi stenske edikule sv. Jurija temeljijo na zvezku bratovščine sv. Jurija, ki ima ohranjeno naslovnico s sledečim napisom '*LAVS · DEO · LIBRO · DELA · SCOLA · DI · SANCTO · GIORGIO DE PIRANO S. GEORGIVS PROCT · TER · PYRRA · MDCXIII*' (priloga 1a). Ker sta oba zvezka slabo ohranjena in močno poškodovana ter čakata na nujne restavratorske posege, bodo zapisi, ki so ključnega pomena tega prispevka, priloženi kot fotografije.

Rezultati novejših arhivskih raziskav kažejo, da je mojster Bonfante s svojim delom močno zaznamoval arhitekturne stvaritve ne le zvonika in cerkve, temveč tudi cerkvene opreme, ki predstavlja neločljivi del arhitekturne celote. Njegovi izdelki kažejo naslonitev na močno uveljavljeno renesančno tradicijo, značilno za beneški prostor, ki je bila na širšem področju Istre prisotna še dolgo časa. Novo odkrita Bonfantova dela so pomemben temelj za nadaljnje preučevanje mojstrovega opusa, ki si nedvomno zasluži temeljitejšega preučevanja, saj so njegova dela pomemben prispevek pri oblikovanju notranjščine nove cerkve sv. Jurija. Upravičeno je mogoče domnevati, da je mojster moral imeti kvalitetno kamnoseško izobrazbo, morda tudi zveze s pomembnejšimi beneškimi mojstri in najverjetneje je dobro poznal tedanje obrtniške priročnike ter kamnoseška in arhitekturna dela v Benetkah, kjer je preživel svoje zgodnejše obdobje.

1 Agostino Valier je pred decembrom 1579 vizitiral Dalmacijo in se nato napotil še v Istro. Vizitacija koprške škofije je potekala od 4. do 22. februarja 1580 in kot je mogoče ugotoviti iz poročila, je bil to zelo veličasten dogodek.

2 ŽAP, KA, Fabrica S. Giorgio 1608–1689, 44.

3 V novejšem času so z modrim kemičnim svinčnikom dopisane letnice 1608–1689.

GRADNJA NOVEGA SAKRALNEGA KOMPLEKSA

Na podlagi ohranjenih arhivskih virov je mogoče ugotoviti, da se je že na začetku gradnja novega cerkvenega kompleksa zavlekla za celo desetletje. Med vzroke, ki so vplivali na pripravo gradnje cerkvenega kompleksa, je zagotovo mogoče uvrstiti nesoglasja med meščani, čeprav je nedvomno, da je predstavljala gradnja objektov na vzpetini ne le tehnično zahtevno, temveč tudi drago investicijo, ki naj bi jo podpirali komuna, Cerkev in meščani. Kljub navedenim težavam, meni Alisi, da bi se obnovitvena dela lahko pričela že nekaj let po Valierjevi vizitaciji (Alisi, 1972, 87). Z dosedanjim poznavanjem arhivskega gradiva ni mogoče zanesljivo določiti pričetka gradnje cerkve, edini, ki natančno določa datum 25. januar 1592 kot pričetek gradnje, je koprski škof Paolo Naldini (Naldini, 1700, 274). Morda je bila najdba slonokoščene skrinjice v menzi oltarja sv. Katarine, ki je stal na mestu današnjega oltarja Karmelske Matere božje, povezana z gradbenimi deli v cerkveni ladji (La Voce di San Giorgio, 1988b, 6).

Za pričetek cerkvene obnove je bila pomembna spodbuda piranskega podestata Domenica Andree Brianija. Njegov namen je bil pomiriti meščane in s konkretnimi predlogi čim prej pričeti z gradnjo, zato je svoje poglede predstavil na posebni seji mestnega sveta, ki je bila sklicana v soboto 17. februarja 1590.⁴ Na podlagi zapisa seje mestnega sveta je mogoče ugotoviti, da so razen enega vsi podprli Brianijeve predloge, med katerimi je bil tudi predlog, da izdelajo leseni model cerkve.⁵ Zapis omenjene seje potrjuje, da so tedaj že pričeli z utrditvijo brežine hriba, saj so za ta dela porabili precejšnje vsote denarja. Tudi drugi Brianijeve predlogi, ki jih je mestni svet potrdil, so zahtevali konkretne odločitve, ki naj bi pripomogle, da bi čim prej stekle priprave na gradnjo nove cerkve ali da bi obnovili staro.

Leseni model⁶

Leseni model cerkve, ki so ga zagotovo izdelali še pred pričetkom gradnje, se je ohranil do danes in je izjemen dokument. Predstavlja triladijsko cerkev s podaljšano poligonalno zaključeno korno kapelo, s stranskima banjasto obokanima kapelama in dvema prizidkoma ob prezbiteriju, ki ne izstopata iz širine cerkvene ladje. Na podlagi temeljitega preučevanja lesenega modela in ob določitvi arhitekturnih značilnosti srednjeveške cerkve kaže, da so najverjetneje že med gradnjo spreminjali leseni model, saj so mu dodali nove dopolnitve stranskih sten ladje z velikimi polkrožnimi okni in

Sl. 1: Leseni model (Arhiv Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Piran).

Fig. 1: Wooden model (Archive of the Institute for the Protection of Cultural Heritage of Slovenia, Piran Regional Office).

odžagali pare stebrov, ki so delili ladje (Guček, 2001, 130–135). Za preučevanje podobe gotske cerkve so med skromnimi arhivskimi dokumenti pomembnejše slike z upodobitvami pogleda na mesto s 16. in začetka 17. stoletja (Kovač, 2007, 50–53). Nedvomno je morala biti tudi stara piranska cerkev sv. Jurija izjemna arhitektura, saj o njenem pomenu priča na kamniti plošči ob glavnem vhodu v cerkev vklesan napis o ponovni posvetitvi cerkve (Naldini, 1700, 272–273). Ob vizitaciji škofa Va-

4 PAK, PI, Varia Piranensia, Acta Varia, 1, Copie di documenti 1283-1609, 44–48.

5 [1590] ... "Sij fatto un modello della dita fabrica," (PAK, PI, Varia Piranensia, Acta Varia, 1, Copie di documenti 1283-1609, 45).

6 Velikost lesenega modela: dolžina 140,5 cm; širina 55,5 cm; višina 48,7 cm.

liera leta 1580 je bilo število oltarjev podvojeno, saj jih je cerkev tedaj imela štirinajst (Kovač, 2007, 53–55). Razporeditev oltarjev v notranjščini ladje lesenega modela kaže na tradicijo, ki izvira še iz gotske cerkve, ker ponovi osnovno število sedmih oltarjev. Sprememba, ki jo kaže leseni model, ko se triladijski prostor spremeni v dvoransko ladjo, predstavlja pomembno novost v arhitekturi tedanjega časa. Poenotenje ladijskega prostora je zahtevalo drugačno leseno ostrežje in prekritje, ki ga je bilo v notranjščini najprimerneje izvesti kot raven strop, s katerim so zakrili leseno strešno konstrukcijo. To je bila najpogostejša rešitev beneške renesančne sakralne arhitekture prve polovice 16. stoletja in kot kaže v piranskem primeru, gre za povsem tradicionalno rešitev tudi še v začetku 17. stoletja. Iz arhivskih dokumentov izvemo, da je beneški rezbarski mojster Antonio Pente med letoma 1625 in 1626 predložil za piransko cerkev risbo novega stropa, izdelano po vzoru stropa v cerkvi San Domenico in Castello v Benetkah.⁷

Na lesenem modelu ni mogoče zanesljivo oceniti, ali predstavljajo na stranskih stenah ladje tik pod strešni venec postavljena okrogla okna še rešitev gotske cerkve

ali je bil predviden dvig vzdolžnih stranic ladje. Dopustna je domneva, da bi lahko bila okrogla okna vzidana že v staro cerkev, saj so bila značilna za zgodnje-renesančno obdobje beneških cerkva. Dodani samostojni leseni stranici z velikimi sodobnejšimi polkrožnimi termškimi okni, ki so značilna za arhitekturo zrele renesanse, nakazujejo možnost spremembe prvotnega projekta, ali gre morda le za spremembo tipa oken, ki je povezana z odločitvijo o novi dvoranski ladji (Lieberman, 1977, 44).⁸

Domnevati je mogoče, da so najprej pričeli z gradbenimi deli v cerkveni ladji. Kaže, da je bila zahtevnejša gradnja oltarnega vzhodnega dela cerkve, saj so za pomoč prosili beneška gradbena strokovnjaka, mojstra Zanmaria Lazarina in Bartholomea Gallesija, ki sta imela pomembne zadolžitve v državnih projektih (Mihelič, 1992, 257–259). Pirančani so se podali v Benetke in mojstrom pokazali načrte in navedli zelo natančne podatke o lokaciji in o obstoječi stavbi, da sta lahko mojstra temeljito presodila. Navodila beneških gradbenih mojstrov so skrbno in natančno zapisali v posebnem dokumentu 22. julija 1595 v Benetkah.⁹

Sl. 2: Piran, kompleks cerkve sv. Jurija in utrditev brežine (Arhiv Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Piran).

Fig. 2: Complex of the Parish Church of St George in Piran and the strengthening of the supporting wall (Archive of the Institute for the Protection of Cultural Heritage of Slovenia, Piran Regional Office).

7 ŽAP, KA, Fabrica S. Giorgio 1608-1689, 52.

8 Dosedanja preučevanja kažejo, da je veliko polkrožno termško okno v beneško sakralno arhitekturo uvedel Andrea Palladio med letoma 1564 in 1565, in sicer je postavljeno nad glavni vhod pročelja cerkve San Francesco della Vigna.

9 PAK, PI, Varia Piranensia, Acta Varia, 1, Copie di documenti 1283-1609, 54–55.

Današnja oltarna kapela se bistveno razlikuje od prezbitarija lesenega modela, kar ponovno potrjuje hipotezo o spremembah prvotnega projekta. Leseni model povzema še povsem srednjeveško tlorisno in prostorsko shemo kornega dela. Ozek in dolg kor, značilen za srednjeveške cerkve, ima poligonalno zaključeno apsidno, kot ga je imela stara piranska cerkev. Današnji prezbitarij sestavljata dva dela: za slavoločno steno sledi v tlorisu kvadratna pola z banjastim obokom, nadaljuje pa se z oltarno kapelo, ki ima tudi kvadraten tloris, vendar z razširitvami ob straneh in s polkrožno apsidno. Oltarno kapelo prekriva križni obok, osrednji oltarni prostor se na vseh štirih straneh odpira z ločno oblikovanimi odprtini. Vzor za piransko oltarno kapelo je mogoče najti v predlogu Sebastiana Serlia (Serlio, 1982, 13–14), ki je bil tedaj že uveljavljen standardni tip oltarne kapele prve polovice 16. stoletja (Marković, 2004, 139–140). V Benetkah je pogosta rešitev nad oltarno kapelo postavljena kupola namesto križnega oboka, ki je za izvedbo preprostejša rešitev. Na podlagi preučevanja zapisanih navodil, kako naj bi zgradili oltarno kapelo, je mogoče ugotoviti, da se je do danes v celoti ohranila oltarna kapela, ki je povsem renesančna arhitektura, zgrajena med letoma 1595 in 1614, kot to sporoča zapis o dokončanju nove apside (La Voce di San Giorgio, 1989a, 6). Čeprav tedaj gradnji zakristije in zvonika še nista bili zaključeni, so morala biti večja gradbena dela v notranjščini cerkve dokončana pred božičem 1616, saj je bila cerkev pred tem datumom dolgo zaprta in so jo od takrat dalje ponovno uporabljali za bogoslužje (Alisi, 1972, 100).

V knjigah, ki so jih vodili člani gradbenega predsedstva in bratovščin, so zapisani prihodki in izdatki ter naročila, izplačila, pogosto tudi predujmi, ki so jih prejeli mojstri, zato je mogoče na podlagi le teh ugotoviti avtorje posameznih izdelkov. Praviloma so v knjige zapisovali blagajniki in vsej še en član izvoljenega predsedstva za gradnjo, pogosto je bil to predsednik. Zapis se nanašajo na obe stranki, naročnika in izvajalca, pri tem so uporabljali kratice in okrajšave. Včasih je iz zapisa težko ugotoviti, kaj je predmet izvedbe, na katero se nanaša izplačilo. Pri izplačilih so ključni podatki v pogodbah, te pa se niso ohranile. Kljub temu so knjige izdatkov in prejemkov gradbenega predsedstva in bratovščin pomemben dokument za potrditev domnev o avtorjih in tudi času naročila ali izdelave.

Podporni zid

Podporni zid na severni obali, zvonik in cerkveno pročelje so bili zahtevni in dragi projekti, ki jih je naročila piranska komuna (Mihelič, 1992, 257–266). Mojster Bonfante Torre se prvič omenja v Piranu leta 1600 pri gradnji podpornega zidu na obali. Z njim je bila 4. junija leta 1600 sklenjena pogodba za gradnjo skoraj 120 metrov dolgega in 3,5 metra visokega zidu na

obali. Bonfantova pomočnika sta bila zidarja Zorzi Pozzo, sin mojstra Iacoma in Hierolemo Matabon (Matalon), sin mojstra Michiela. Pogodba o gradnji podpornega zidu, kakršen naj bi izgledal in meril, je zelo natančno zapisana, ker je bil namen zgraditi soliden in trden zid. Ker je bila utrditev brežine zahtevna in odgovorna naloga, so izvedeno delo tudi strokovno ocenili (Mihelič, 1992, 259–261). V zapisu so imenovani gradbeni izvedenci, zidarji Michiel Mathalon, njegov brat Zuanne in Zanmaria iz Pirana, ki so pregledali zgrajen zid in ga ocenili kot izvrstno izdelanega, ne glede na to, da je bila ugotovljena razlika med naročilom in izvedbo. Kaže, da je gradnja podpornega zidu na severni obali mesta potekala kar vrsto let. V knjigi gradbenega predsedstva je bila mojstru Bonfantu 20. junija 1609 izplačana vsota denarja za gradnjo podpornega zidu po po-

Sl. 3: Zvonik sv. Jurija (Arhiv Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Piran).

Fig. 3: St George bell tower (Archive of the Institute for the Protection of Cultural Heritage of Slovenia, Piran Regional Office).

godbi, ki je bila z njim sklenjena že pred devetimi leti (priloga 2).¹⁰ Mojster Bonfante se je z izvedenim in dobro ocenjenim izdelkom dobro izkazal, sklepati je mogoče, da je bilo njegovo delo spoštovano, on pa si je najverjetneje pridobil zaupanje gradbenega predsedstva kot dober gradbeni mojster.

Zvonik

Sočasno z gradnjo podpornega zidu je bila med predsedstvom, zadolženim za gradnjo cerkvenega kompleksa sv. Jurija, in gradbenikom Giacomom di Nodari, sinom mojstra Francesca iz Kopra, sklenjena 29. oktobra leta 1600 pogodba za gradnjo podnožja novega zvonika (Mihelič, 1992, 261–264). Mesto, kjer naj bi novi zvonik postavili, naj bi po navedeni pogodbi določilo predsedstvo, ki je bilo zadolženo za gradnjo. Ker so bile priprave na gradnjo zahtevne, saj je bilo predsedstvo zadolženo tudi za izkop temeljev, naj bi po pogodbi mojster Giacomo pričel z delom šele aprila 1601. Iz pogodbe je mogoče sklepati, da je bila naloga mojstra Giacomu izdelati zvonik po risbi, ki so jo imeli predsedniki.¹¹ Kako so predsedniki prišli do načrta in kdo bi lahko bil avtor? Da bi bil izvajalec mojster Giacomo di Nodari tudi avtor načrta, ni zanesljivo. V pogodbi so navedli natančna navodila, kako naj bi zgrajeni zvonik izgledal, še posebej pomembne so bile njegove dimenzije. Zanimivo je, da v pogodbi navajajo iz belega kamna izdelan vmesni venec polkrožnega profila, ki ga bo mojster prejel od gospodov predsednikov in ga vzdal v podnožje zvonika.¹² Domnevati je mogoče, da je predsedstvo določene kamnoseško obdelane elemente naročilo v drugi delavnici, ki je izdelovala kamnite arhitekturne in konstrukcijske elemente, pripravljene za vgradnjo. V pogodbi navajajo, da bodo gradbenemu mojstru zagotovili nad knjižnico sobo za bivanje zato, da bo lahko nemoteno delal. Na podlagi zapisov o izplačilih je mogoče ugotoviti, da je mojster Giacomo gradil podnožje zvonika vrsto let, vse do 16. novembra leta 1612, ko so mojstra izplačali.¹³ Kasnejši arhivski zapisi kažejo, da tedaj zvonik še ni bil končan, saj so v gradnjo vključili mojstra Bonfanta, s katerim sta bili že v letu 1608 sklenjeni kar dve pogodbi za izdelavo ostrejša

zvonika. V prvi pogodbi sklenjeni 14. januarja in v drugi slab mesec kasneje, 7. februarja, se je beneški mojster Bonfante zadolžil, da bo na podlagi predloženega načrta in modela izdelal ostrešje zvonika na podnožju, katerega naj bi dokončal Giacomo di Nodari (Mihelič, 1992, 262). Kasnejša izplačila kažejo, da je mojster Bonfante moral za en korak nadzidati podnožje zvonika, ki ga je zgradil mojster Giacomo (priloga 3).¹⁴ V prvi pogodbi, ki jo je napisal mojster Bonfante sam, se zavezuje, da bo na svoje stroške priskrbel in nabavil istrski kamen, za kar pa predvideva, da bi se moral štiri- do petkrat odpraviti ponj v Rovinj. Tudi iz te pogodbe z beneškim mojstrom ni povsem jasno, ali je načrt in model za ostrešje zvonika izdelal mojster Bonfante sam ali ga je priskrbelo gradbeno predsedstvo. Iz knjige izplačil je razvidno, da je bil od oktobra 1608 Matti(o) Sponza iz Rovinja dobavitelj belega istrskega kamna za mojstra Bonfanta (priloga 4).¹⁵ Mojster Bonfante je gradil zvonik vse do leta 1614 v skladu s prvo pogodbo, ki so jo sklenili 14. januarja 1608, vendar je naredil še več. Tik preden je bil zvonik dokončan, je Matti(o) Sponza pripeljal kamen z ladjo iz Rovinja, naročili pa so ga tudi v Benetkah pri Giacomu de Nicolettu (priloga 5).¹⁶ Žal iz zapisa ni mogoče ugotoviti, kakšen kamen so v Benetkah naročili, vendar je mogoče domnevati, da bi lahko naročili že izdelane arhitekturne elemente iz belega kamna, ki so jih potrebovali za dokončanje zaključka zvonika. Na podlagi izplačil je mogoče ugotoviti, da je mojster Bonfante prevzel gradbena dela, s katerimi je dokončal zvonik, saj je zanj izdelal tudi prekritje, ki so ga imenovali "cuba" (priloga 6).¹⁷ Po zaključenih gradbenih delih na zvoniku sta mojster Bonfante Torre in zidar Baldisserra vanj postavila štiri zvonove tako, da so ga lahko 16. aprila 1615 posvetili (La Voce di San Giorgio, 1989a, 6).

Fasada

Skoraj sočasno s pričetkom gradnje zvonika je gradbeno predsedstvo še v istem letu 1601 sklenilo z mojstrom Bonfantom pogodbo za izdelavo cerkvenega pročelja (Mihelič, 1992, 264–265). Iz besedila pogodbe je mogoče razumeti, da je Bonfante sam ponudil grad-

10 ŽAP, KA, Fabrica S. Giorgio 1608-1689, 7.

11 "Il detto maestro Iacomo con ogni ch'ha potuto (mig) et può modo migliore, se ha obligatto et al presente si obliga di fabricare a tutte sue spese una torre di campanile dredo la detta chiesa de San Zorzi, oue meglio parerà ad'essi magnifici signori presidenti, conforme all'disegno di esso campanille essistente nelle mani di essi signori presidenti," (PAK, PI, Varia Piranensia, Acta Varia, 1, Copie di documenti 1283-1609, 59).

12 "Sopra la qual muraglia medesimente si oblia di poner a sue spese un cordon de sasso uiuo di mezzo tondo, che gli sarà datto tutto lauorado da essi signori presidenti." (PAK, PI, Varia Piranensia, Acta Varia, 1, Copie di documenti 1283-1609, 59).

13 ŽAP, KA, Fabrica S. Giorgio 1608-1689, 16.

14 ŽAP, KA, Fabrica S. Giorgio 1608-1689, 8.

15 ŽAP, KA, Fabrica S. Giorgio 1608-1689, 20.

16 ŽAP, KA, Fabrica S. Giorgio 1608-1689, 19.

17 ŽAP, KA, Fabrica S. Giorgio 1608-1689, 21.

Sl. 4: Fasada cerkve sv. Jurija (Arhiv Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Piran).

Fig. 4: Facade of the Parish Church of St George (Archive of the Institute for the Protection of Cultural Heritage of Slovenia, Piran Regional Office).

benemu predsedstvu izdelavo nove cerkvene fasade.¹⁸ Vendar pa kljub natančnemu zapisu pogodbe, da je predsedstvu predložil načrt in model, ni povsem gotovo, ali je bil sam tudi avtor obeh predloženih izdelkov. Čeprav se nista ohranila načrt in model, je v pogodbi zelo natančno opisano, kako naj bi potekala gradnja. Cerkevna fasada mora biti izdelana iz rovinjskega kamna, stroški zanjo bodo znašali 625 dukatov. Delo naj bi potekalo v treh fazah, za vsako zaključeno fazo naj bi mojster dobil plačilo. Mojster naj bi pričel z izdelavo spodnjega dela fasade s podstavki pilastrov, podzidkom in z vhodnim portalom. V drugi fazi je bila predvidena izdelava štirih pilastrov s kapiteli in dveh oken, postavljenih med pilastre. Z izdelavo zaključnega trikotnega čela s frizom in arhitravom naj bi bila fasada dokončana. Predsedstvo se je zavezalo, da bo poskrbelo za potrebne pomočnike pri gradnji in za primeren kamen. Če bi bilo treba iti v Rovinj po kamen, bi šel ponj mojster sam, vendar v spremstvu katerega izmed štirih članov predsedstva.

Natančnega datuma, kdaj je bila fasada dokončana, žal še ne vemo. Oceniti je mogoče, da je bilo pročelje postavljeno do izteka prvega desetletja 17. stoletja, saj to domnevo nakazuje naslikana veduta piranske cerkve na sliki Sv. Trojice v oltarju Najsvetejšega Imena Jezusovega v piranski cerkvi (Walcher, Pavanello, 1999, 200–201). Postaviti je mogoče hipotezo, da bi lahko mojster Bonfante dokončal fasado do januarja 1608, ko je predsedstvo z njim sklenilo novi pogodbi, in sicer za dokončanje zvonika.

Današnja podoba tempeljsko zasnovanega pročelja piranske cerkve temelji na zapisu pogodbe. Le s postavitvijo edikule nad glavni vhod njena podoba odstopa od opisa in navodil v pogodbi. Postavlja se nam vprašanje, ali je do spremembe prišlo že med izdelavo fasade ali pa je bila edikula vstavljena kasneje, ko je bilo pročelje že dokončano. Kot odgovor na postavljeno dilemo bo mogoče postaviti hipotezo, ki je povezana s postavitvijo orgel mojstra Nakiča šele v sredini 18. stoletja.

18 "il detto maestro Bonfante spontaneamente si ha obligato di laurare et fabricare con l'arte sua di tagliapietra, si per lui come per altri, tutta la prospitiua et fazzada della sudetta chiesa, principiando dalla pianta per fino alla cima et summità di detta fazzada giusta al disegno et sagoma per lui dato alli spettabili signori presidenti sudetti et misure dichiarite nel predetto disegno" (PAK, PI, Varia Piranensia, Acta Varia, 1, Copie di documenti 1283-1609, 61).

Gradnja pročelja cerkve je bil samostojen projekt, ki ima povsem profani značaj in kot je bilo za tedanji čas običajno, saj je bila za njeno postavitve pristojna piranska občina. Zagotovo si je mojster Bonfante s svojim delom v Piranu že pridobil ugled in sloves, kar potrjuje sprejetje njegove pobude za gradnjo novega cerkvenega pročelja. Nova fasada je bila zgrajena tako, da so k stari fasadni površini dodali kamnoseško izdelane konstrukcijske in oblikovne arhitekturne elemente. Pri tem je bilo treba le z minimalnimi spremembami strešnega naklona dopolniti obliko novega trikotnega čela, kar je še danes mogoče ugotoviti na podstrešju. Ker pročelja stare cerkve ne poznamo, predstavlja fasada lesenega modela iz leta 1590 vir za preučevanje. Fasada lesenega modela ne kaže značilnosti oblikovanja današnjega pročelja, edini značilnosti, ki kažeta na povezavo starega in novega pročelja, sta postavitve oken in vrat ter trikotno zaključena oblika. Leseni model ima na glavni fasadi navpično členitev z izstopajočimi pasovi, ki spominjajo na lizene, katerih namen je ojačitev zidu, medtem ko ima pilasterska členitev fasadne površine poleg konstrukcijskega namena še poudariti njen dekorativni značaj s tedaj sodobnimi arhitekturnimi elementi.

Orgelska niša

Pomembna sprememba cerkvene notranjščine, ki se je zgodila pri gradnji novega sakralnega objekta, je bila postavitve orgelskega inštrumenta ob zahodno steno ladje. Ker so se v začetku 17. stoletja že dobro uveljavile liturgične novosti, ki so jih sprejeli na tridentinskem koncilu, so jih že upoštevali pri novi ureditvi notranjščine piranske cerkve. Natančne lokacije orgel, ki so bile že v stari piranski cerkvi, ni mogoče določiti, saj je bil stari orgelski inštrument postavljen v oltarno kapelo, kjer so bile tudi lesene rezljane korne klopi, te pa se niso ohranile. Radole meni, da so sočasno z ureditvijo notranjščine nove cerkve postavili stare orgle na prostorn pevski kor in ga prislonili ob zahodno steno nad glavni vhod v cerkev (Radole, 1969, 48). Stari orgelski inštrument so naročili leta 1538 pri beneškem mojstru Jacomu di Venezia (Alisi, 1972, 79–80). Zaradi postavitve orgelskega inštrumenta so z beneškim rezbarskim mojstrom Antoniom Palmo sklenili pogodbo za izdelavo nove orgelske omare, za kar je mojster že v letu 1613 prejel predujem.¹⁹ Postavitve orgelskega inštrumenta in izdelava orgelske omare sta se zakasnila do začetka februarja 1617, ko je Bortolo Fonda, imenovan Papo, prejel izplačilo za postavitve orgel.²⁰ Viri med letoma 1614 in 1617 kažejo, da so obema mojstroma in pomočnikom bila izplačana številna izplačila.²¹

Kakšna naj bi bila podoba prvotnega pevskega kora in orgel, je mogoče le domnevati. Današnje orgle in pevski kor je bil zasnovan ob postavitvi povsem novega in večjega orgelskega inštrumenta, ki ga je izdelal beneški mojster dalmatinskega rodu Pietro Nacchini (Petar Nakić) leta 1746. Radole je mnenja, da so bile orgle in pevski kor ob postavitvi nad glavni vhod v cerkev sorodne današnjemu stanju (Radole, 1969, 48), vendar vemo, da je bil ob koncu 19. stoletja po načrtu Giovannijsa Righettija pevski kor razširjen na straneh. Piranske orgle in pevski kor iz obdobja postavitve ob zahodno steno, med letoma 1613 in 1618, bi bilo mogoče primerjati z ohranjenimi orglami v beneški cerkvi San Sebastiano (Lorenzetti, 1988, 546). Niši imata sorodno oblikovani odprtini, ki ju sestavljajo primerljivi arhitekturni členi in elementi, obe pa imata tudi trikotni zaključek. Orgle so v beneški cerkvi postavljene ob stransko steno ladje. V široko rahlo potlačeno polkrožno nišo, ki jo okvirja z arhitekturno členitvijo oblikovan okvir, je postavljena lesena poslikana orgelska omara s krili, ki se odpirajo. Trikotno zaključeno orgelsko nišo zapolnjuje inštrument s piščalmi. Spodnji del orgel, ki ga nosita konzoli in izstopa iz ostenja, nanj pa je postavljena orgelska niša z inštrumentom, je sorodno oblikovan, kot je oblikovana piranska prižnica. Po zasnovi in obliki gre za ograjo, kjer ni mogoče zanikati vzora, ki posnema oblikovanje antičnega sarkofaga ter tako še potrjuje njen renesančni izvor. Žal se v piranskem primeru ni ohranila orgelska omara, ki bi lahko bila kvalitetno rezbarsko delo, kot tudi ne spodnji del orgelske niše ali pevskega kora. Zgornji deli orgelske niše, ki so bili izdelani iz kamna in predstavljajo ločno odprtino in trikotni zaključek, ki ga nosita pilasterska para z izstopajočim hermskim pilastrom, so se najverjetneje ohranili zato, ker so bili sekundarno vzdani v osrednji del pročelja cerkve. Spodnji kamniti del v osrednjem delu fasadne edikule, kot tudi na trikotni zaključek postavljeni podstavki s piramidama in vazo, najverjetneje niso del prvotnega okvirja orgelske niše. Domnevati je mogoče, da bi lahko bil motiv treh podstavkov ponovitev fasadne dekoracije, ki je bil dodan kasneje ob postavitvi na pročelje.

Nedavne raziskave kažejo, da je večino kamnite opreme za piransko cerkev izdelal kamnoseški mojster Bonfante Torre, zato je mogoče sklepati, da bi lahko bil njegov izdelek tudi okvir orgelske niše. Potrditev za navedeno domnevo bi lahko bilo v letu 1618 dokumentirano izplačilo mojstru Bonfantu za izdelavo "cornise", kar bi lahko pomenilo okvir za orgelsko nišo (priloga 7).²² Čeprav je v letu 1617 mojster Bortolo postavil nov orgelski inštrument, je mogoče sklepati, da je mojster Bonfante šele po postavitvi inštrumenta dokončno obli-

19 ŽAP, KA, Fabrica S. Giorgio 1608-1689, 19, 22.

20 ŽAP, KA, Fabrica S. Giorgio 1608-1689, 37–38, 40.

21 ŽAP, KA, Fabrica S. Giorgio 1608-1689, 19, 21–23, 25, 28, 30, 36, 37–38, 40.

22 ŽAP, KA, Fabrica S. Giorgio 1608-1689, 41.

Sl. 5: Okvir orgelske niše na fasadi cerkve sv. Jurija (Arhiv Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Piran).

Fig. 5: Frame of the organs niche on the façade of the Parish Church of St George (Archive of the Institute for the Protection of Cultural Heritage of Slovenia, Piran Regional Office).

Sl. 5a: Benetke, cerkev San Sebastiano (Arhiv Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Piran).

Fig. 5a: Church of St Sebastian in Venice (Archive of the Institute for the Protection of Cultural Heritage of Slovenia, Piran Regional Office).

koval orgelsko nišo. Orgle in orgelska omara, ki sta jih izdelala mojstra Antonio Palma in Bortolo Fonda, so bile zagotovo manjše od današnjih Nacchinijevih orgel in pevskega kora. Ko so postavili nov in večji Nacchinijev orgelski inštrument, so morali povečati tudi pevski kor, tak pa se je ohranil vse do temeljitih obnovitvenih del, ki jih je načrtoval Giovanni Righetti med letoma 1881 in 1882, ko je pevski kor razširil na straneh. Na podlagi skopih arhivskih virov je le hipotetično mogoče sklepati, da so zaradi večjih orgel mojstra Nacchinija predstavili kamnit okvir orgelske niše na zunanjo fasado z namenom, da kvalitetno izdelano nišo vključijo v cerkveno pročelje, ki ga je prav tako izdelal mojster Bonfante. Motiv postavitve niše ali okenske odprtine v glavno os arhitekture, ki se praviloma povezuje s postavitvijo nad glavni vhod, je značilnost bogatega in monumentalnega baročnega oblikovanja sakralnih pročelij, kar posredno potrjuje možnost kasnejše, morda sekundarne vgraditve. Zanesljivo je, da v osrednji del glavne fasade cerkve postavljena niša še ni bila vključena v popis predvidenih del v pogodbi, ki jo je leta 1601 sklenil Bonfante Torre z gradbenim predsedstvom.²³ Ker ne vemo, kako je potekala izdelava cerkvenega pročelja in kdaj so bila dela zaključena, ni mogoče izključiti sprememb med samo izvedbo fasade.

Oltarji

Še preden je mojster Bonfante zaključil delo na zvoniku, je sklenil 17. marca 1614 naročilo s pomembno piransko družino Venier za obnovo njihove kapele sv. Krištofa. Zapis o naročilu priča, da je spoštovana in zaslužna družina Venier imela že v stari cerkvi svojo kapelo, obnovitvena dela naj bi opravil po dogovoru mojster Bonfante s pomočjo zidarjev Zanmaria in Battista.²⁴ Kot kaže, je mojster Bonfante izdelal oltar sv. Krištofa, ki je bil leta 1615 postavljen kot prvi kamniti oltar nove cerkve, na stroške donatorja Agostina Venierja, ki je bil obenem tudi član gradbenega predsedstva (La Voce di San Giorgio, 1989a, 6). Massimo De Grassi je oltar sv. Krištofa pripisal beneškemu kamnoseku Bonfantu Torreju (Walcher, Pavanello, 1999, 207), zdaj ga je mogoče potrditi z ohranjenim dokumentom v kapteljskem arhivu (priloga 8).

Dokončanje gradbenih del cerkvenega objekta je zahtevalo veliko vsoto finančnih sredstev, zato so ureditev notranjščine cerkve in stroške za izdelavo cerkvene opreme prevzele bratovščine, ki so imele svoj sedež v cerkvi (Alisi, 1972, 100–103, 107–108). Večino arhivskih virov iz tega obdobja hranijo bratovščinske knjige prihodkov in izdatkov, ki so jih odgovorni člani prav tako skrbno zapisovali.

V času, ko je mojster Bonfante izdeloval Venierjev oltar, je sklenil pogodbo z bratovščino Karmelske Matere božje za izdelavo oltarja Karmelske Matere Božje (La Voce di San Giorgio, 1989a, 6). V pogodbi je natančno določena lokacija novega oltarja, za katerega je skrbela bratovščina, postavljen je nasproti oltarja sv. Jožefa, današnjega oltarja sv. Družine, in na strani, kjer je bila tedaj prižnica. Iz pogodbe zvemo, da oltar Karmelske Matere božje stoji ob oltarju sv. Imena božjega. Oltar sv. Krištofa, ki pripada družini Venier, je že imel določeno mesto, nasproti njemu je bil tedaj postavljen oltar sv. Janeza Krstnika, ki je danes posvečen sv. Vernim dušam. Zapis pogodbe je pomemben dokument, iz katerega je mogoče ugotoviti, da so bile tedaj lokacije petih oltarjev v cerkveni ladji že določene. Na mestu, ki je bilo namenjeno oltarju Karmelske Matere božje, so morali odstraniti stari oltar sv. Katarine, ki je bil verjetno lesen. Novi oltar, ki ga je naročila bratovščina, naj bi bil po lepoti in stroških soroden oltarju sv. Jožefa. Pogodba je temeljni dokument, na podlagi katerega je tudi oltar Karmelske Matere božje mogoče uvrstiti med dela beneškega mojstra Bonfanta.

Vsi štirje stranski oltarji piranske cerkve sv. Jurija imajo skupne značilnosti. Zgledujejo se po najbolj razširjenem tipu oltarja, ki je značilen za pozno renesančno obdobje in posnema tip slavoločne arhitekture (Vrišer, 1983, 38–39). Oltarni nastavki so bogato oblikovani s stebri ali pilastri, ki nosijo razgibano ogredje z dvojnimi oltarnim čelom. Osrednji motiv polkrožne slavoločne odprtine je namenjen oltarni podobi, ki dopolnjuje oltarno arhitekturo, saj prevzame osrednjo vlogo čaščene podobe. Prostorska postavitev stebrov v kombinaciji s pilastri, ki stojijo ob stenski površini, in bogato oblikovanje kamnoseških detajlov poudarja dekorativna uporaba raznobarnega kamna oltarnih delov, kot tudi sledečih arhitekturnih členov: stebrih podstavkov, menze, oltarne nastavke, vključno z ogredjem in oltarnim čelom. Klasična arhitekturna členitev in uporaba raznovrstnega materiala kažeta značilnosti beneške pozne renesanse. Čeprav so si vsi štirje stranski oltarji po zasnovi oltarne arhitekture in po uporabljenem kamnu med seboj podobni, sta po dva para oltarjev, ki si stojita nasproti, skoraj identična. Prvi par oltarjev stoji ob južni in severni steni od glavnega vhoda, posvečena sv. Krištofu in njemu nasproti sv. Vernim dušam. Drugi par oltarjev je posvečen Karmelski Materi božji in sv. Družini. Obširnost arhivskega gradiva bratovščin, ki so tedaj poskrbele za naročila cerkvene opreme, še posebej oltarjev v novi cerkvi, kaže, da bi lahko tudi ostala dva stranska oltarja izdelal mojster Bonfante in njegova delavnica, vendar bo treba potrditev najti v bratovščinskih knjigah.

23 PAK, PI, Varia Piranensia, Acta Varia, 1, Copie di documenti 1283-1609, 61.

24 ŽAP, KA, Fabrica S. Giorgio 1608-1689, 23.

Sl. 6: Oltar sv. Krištofa (Arhiv Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Piran).

Fig. 6: Altar of St Christopher (Archive of the Institute for the Protection of Cultural Heritage of Slovenia, Piran Regional Office).

Sl. 6b: Oltar sv. Vernih duš (Arhiv Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Piran).

Fig. 6b: All Souls' altar (Archive of the Institute for the Protection of Cultural Heritage of Slovenia, Piran Regional Office).

Sl. 6a: Oltar Karmelske Matere Božje (Arhiv Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Piran).

Fig. 6a: Altar of Our Lady of Mount Carmel (Archive of the Institute for the Protection of Cultural Heritage of Slovenia, Piran Regional Office).

Sl. 6c: Oltar sv. Družine (Arhiv Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Piran).

Fig. 6c: Altar of the Holy Family (Archive of the Institute for the Protection of Cultural Heritage of Slovenia, Piran Regional Office).

Prižnica

Do zaključka drugega desetletja 17. stoletja je verjetno mojster Bonfante že izdelal vse štiri stranske oltarje, saj je tedaj dobil še naročilo za izdelavo prižnice. Gradbeno predsedstvo je 4. julija 1620 plačalo račun za izdelavo prižnice beneškemu mojstru Bonfantu, ki ga zapis navaja kot prebivalca Pirana (priloga 8).²⁵ V pogodbi iz leta 1620 je natančneje zapisano, da se je mojster Bonfante zavezal, da bo izdelal prižnico iz rovinjskega kamna z dodatki iz rdečega kamna iz Verone na podlagi predložene risbe (priloga 8a).²⁶ Stopnice bodo postavljene v zid in prižnica bo imela dvojna kamnita vrata, spodaj in zgoraj.

Sl. 7: Prižnica (Arhiv Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Piran).

Fig. 7: Pulpit (Archive of the Institute for the Protection of Cultural Heritage of Slovenia, Piran Regional Office).

Današnja prižnica je zagotovo delo mojstra Bonfanta, vendar je bila med letoma 1881 in 1882 predstavljena na nasprotno stran, ob severno ladijsko steno. Prestavitev prižnice je potekala po projektu, ki ga je pripravil Giovanni Righetti, h kateremu je priložen natančen popis poškodb prižnice pred prestavitvijo. Prestavitev prižnice je bila nujna zaradi slabega stanja ohranjenosti, ki ga je Righetti opisal v dopisu piranskemu župniku Sikichu.²⁷ Ugotovil je, da je na prižnico vodilo stopnišče, ki je zelo oslabilo ladijski zid, ker je bilo postavljeno v steno, nosilni konzoli pa sta bili zaradi posedanja zidu močno poškodovani. Prižnico naj bi previdno razstavili, posamezne kamnite elemente pa očistili in popravili, vključno z njeno streho. Zaradi boljše nosilnosti je prižnica dobila novo močno sredinsko kamnito konzolo. Dopolnili so jo z novimi lesenimi stopnicami, ki omogočajo dostop, leseno ograjo in z novimi lesenimi vrati.

Prižnico v cerkvi sv. Jurija tipološko opredelimo v skupino, katere vzor so antični sarkofagi. Tip vzdanega sarkofaga je bil prav v renesansi najpogosteje uporabljen motiv za nagrobnike. Piranska minoritska cerkev je imela prav tak tip prižnice, ki je starejši, izdelan je iz lesa, njena površinska obdelava posnema kamen. Današnja prižnica v minoritski cerkvi, ki se prav tako zgleduje po antičnem sarkofagu, je prav tako izdelana iz lesa, vendar je rezljana in pozlačena. Zanimivo je, da so dostop do prižnice ohranili v originalu, speljanem po stopnicah v zidu. Izdelavo in postavitev starejše minoritske prižnice v cerkvi sv. Frančiška, ki posnema kamen, je Alisi opredelil v čas okoli leta 1510 (La Voce di San Giorgio, 1988a, 5).

Prižnica v piranski cerkvi sv. Jurija je bila najverjetneje zadnje Bonfantovo delo, saj je bilo delo po pogodbi izplačano 22. maja 1622 po mojstrove smrti sinovoma Girolamu in Stefanu (priloga 8b).²⁸ Sinova sta bila očetova sodelavca v njegovi piranski delavnici, saj se pogosto omenjata v arhivskih zapisih že v času, ko je deloval Bonfante. Njuno najzgodnejšo omembo kot mojstrove sinova in sodelavca je mogoče najti v arhivskem viru iz leta 1609.

Edikula sv. Jurija

V letu 1621 sta brata Stefano in Girolamo Torre, sinova mojstra Bonfanta, prejela izplačilo bratovščine sv. Jurija, ker sta izdelala nišo sv. Jurija v piranski župnijski cerkvi (prilogi 9 in 9a).²⁹ Arhivski dokumenti izkazujejo, da sta brata Torre prejela štiri izplačila za iz-

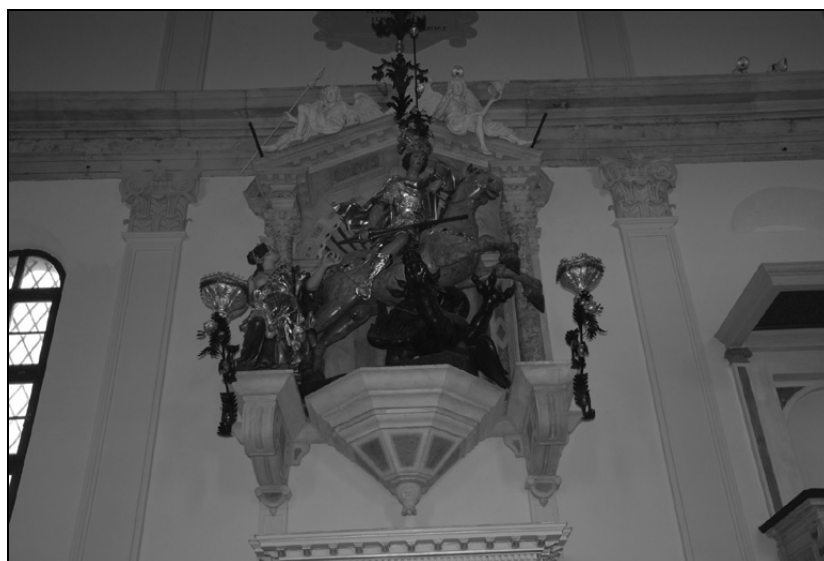
²⁵ ŽAP, KA, Fabrica S. Giorgio 1608-1689, 44.

²⁶ ŽAP, KA, Fabrica S. Giorgio 1608-1689, 46.

²⁷ ŽAP, KA, ovojnica Stolnica/Duomo 1839-1841, 1881-1882, Righettijev dopis župniku z dne 2. 7. 1881.

²⁸ ŽAP, KA, Fabrica S. Giorgio 1608-1689, 47.

²⁹ ŽAP, KA, Bratovščina sv. Jurija 1613, "LAVS · DEO · LIBRO · DELA · SCOLA · DI · SANCTO · GIORGIO DE PIRANO S. GEORGIVS PROCT · TER · PYRRA · MDCXIII", 22–23.

Sl. 8: Edikula sv. Jurija (Arhiv Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Piran).

Fig. 8: Aedicula of St George (Archive of the Institute for the Protection of Cultural Heritage of Slovenia, Piran Regional Office).

Sl. 8a: Edikula sv. Nikolaja (Arhiv Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Piran).

Fig. 8a: Aedicula of St Nicholas (Archive of the Institute for the Protection of Cultural Heritage of Slovenia, Piran Regional Office).

delavo omenjene niše, od 6. aprila 1621 dalje pa je vsa sledeča izplačila prejel le Stefano Torre. Ker gre za par enakih, nasproti si stoječih edikul – stenskih niš, je mogoče upravičeno domnevati, da sta mojstra Stefano in Girolamo Torre izdelala tudi nišo sv. Nikolaja.

Arhitekturno in kamnoseško prefinjeno izdelani edikuli, ki ne moreta zanikati sorodne izdelave, kot jo imajo vsi štirje stranski oltarji, sta postavljeni nad stranska vhoda cerkve. Na podlagi raziskav arhivskih virov je gotovo, da je tudi stenska niša sv. Jurija sodila v sklop prizadevanj bratovščin za ureditev cerkvene notranjštine in postavitve njene opreme. Ugotoviti je mogoče, da sta prevzela izdelavo niše sv. Jurija najprej oba mojstra, kasneje pa je izplačila prejemal le Stefano. Zagotovo je izdelavo niše sv. Nikolaja naročila bratovščina sv. Nikolaja in domnevati je mogoče, da je bila naročena v delavnici Torre, vendar je treba domnevo potrditi še z arhivskim virom. Kljub temu je mogoče glede na arhitekturno zasnovo in kamnoseško oblikovanje obe niši opredeliti kot sočasna izdelka, vzdana v ladijsko ostenje. V južno edikulo je postavljena lesena plastika sedečega sv. Nikolaja iz Barija. Alisi je v pregledu arhiva odkril letnico 1640 kot datum postavitve lesene plastike sv. Nikolaja (La Voce di San Giorgio, 1989b, 6), kar nedvomno dokazuje, da je morala stenska niša že obstajati. V edikulo na nasprotni strani nad severnim vhodom je postavljena razgibana skupinska lesena plastika sv. Jurija na konju, ki se bori z zmagom, ob strani je na konzolo postavljena še Marjetica, vendar je ta skupinska skulptura bila kasneje postavljena v edikulo (Walcher, Pavanello, 1999, 211–212).

Edikuli dopolnjujeta za renesanso značilno členitev in dekoracijo ladijskega ostenja. Poglobljeni sta v steno

in imata ločno oblikovano odprtino. Stenska edikula je povsem renesančni motiv, ki jo sestavljajo jasni in čitljivi arhitekturni členi, značilni za slavoločno oblikovanje. Notranja površina niše s polkrožnim zaključkom posnema obliko školjke, ki sodi med tradicionalne renesančne motive. Tako kot stranske oltarje in prižnico, tudi obe stenski niši odlikuje bogata arhitekturna členitev, ki je primerljiva s kamnoseško obdelavo členjenih elementov oltarne arhitekture. Vsa navedena cerkvena oprema izstopa po dekorativnosti in uporabi raznovrstnega kamna, ki jo dopolnjuje še pozlata, ki pa bi jo težko opredelili kot sočasno z izdelkom, saj je mogoče domnevati, da je bila dodana pozlata kasnejša dopolnitev stenske edikule. Pozlato žarkov v edikuli, v kateri je kip sv. Nikolaja, je mogoče zanesljivo datirati v leto

1641, saj ga je naročila bratovščina sv. Nikolaja (La Voce di San Giorgio, 1989b, 6). Angelska para, ki sta postavljena na ogredje in pristreške obeh edikul, prav tako nista sočasna z izdelavo edikul, temveč sta bila postavljena še kasneje.

Kropilnik za blagoslovljeno vodo

Na podlagi izplačil je mogoče tudi kropilnik za blagoslovljeno vodo uvrstiti med izdelke delavnice Torre, saj sta naročilo zanjo, imenovano "*pila dell' acqua santa*", prejela mojstra Stefano in Girolamo Torre leta 1641 (priloga 10).³⁰ Kropilnik iz črnega marmorja stoji ob glavnem vhodu pod pevskim korom. Odlikuje ga preprosta in elegantna oblika, na četverkotni profiliran podstavek je postavljena noga v obliki balustra, ki nosi široko in plitvo, v tlorisu veliko okroglo kotanjo za vodo. Leseno plastiko sv. Janeza Krstnika so kupili v Benetkah leta 1678 in jo postavili v sredino kotanje za vodo (La Voce di San Giorgio, 1989c, 5).

SKLEPNE UGOTOVITVE

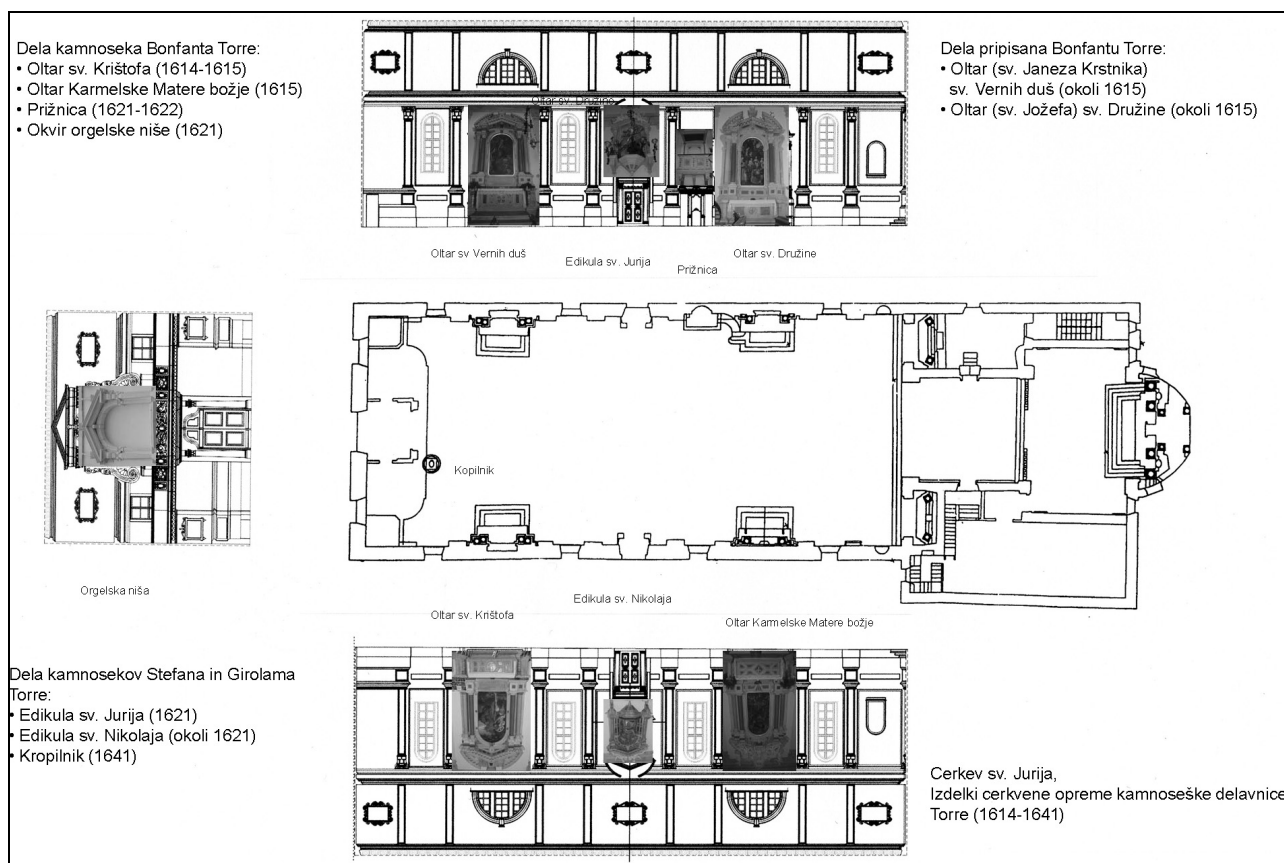
Kljub nedavno odkritim arhivskim virom, ki so z zanesljivostjo določili Bonfantov obsežen opus, o njegovem življenju, kot tudi o delavnici Torre, ne vemo veliko. Ker je bil ob mojstrovem imenu vedno zapisan njegov izvor, ki kaže na njegovo beneško poreklo, je treba njegove rojstne podatke poiskati v arhivu župnije, v kateri je živel v Benetkah. Domnevati je mogoče, da je mojster svojo mladost in šolanje preživel v Benetkah, saj so tam delovale številne kamnoseške delavnice, o katerih obstajajo arhivski dokumenti, ti pa še niso raziskani. Zagotovo je Bonfante Torre delal na gradbišču Arzenala, ki je bil tedaj eden izmed najboljšežnejših državnih projektov. Dokument, ki ga hrani Državni arhiv v Benetkah, v fondu Senato mare, kaže, da je kamnoseški mojster Bonfante prevzel zadolžitve pri gradnji objekta beneškega Arzenala (AMSI, 1897, 78; Caprin, 1968, II–52). Leta 1596 naj bi zanj izdelal arhitekturne elemente iz belega rovinjskega kamna. Pri tem, ko se je mojster obvezal za kamnoseške izdelke, ni mogoče spregledati pomena povezav, ki jih je mojster imel z dobavitelji belega kamna in morebitnih poti v Rovinj, ki bi lahko bile ključne za njegovo odločitev o prihodu v Piran. Izdelovanje arhitekturnih elementov iz belega istrskega kamna, ki je tedaj v Benetkah veljal za kvaliteten in dragocen material in so ga kupovali v Rovinju, je bil donosen posel, saj so ga potrebovali pri gradnji najrazličnejših stavb. Arhivski dokumenti v Piranu kažejo, da je bil Matti(o) Sponza dobavitelj kamna, ki ga je obdeloval mojster Bonfante.

Sl. 9: Kropilnik (Arhiv Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Piran).

Fig. 9: Holy water basin (Archive of the Institute for the Protection of Cultural Heritage of Slovenia, Piran Regional Office).

30 ŽAP, KA, Fabrica S. Giorgio 1608-1689, 64.

Sl. 10: Grafični prikaz notranjščine cerkve sv. Jurija z izdelki piranske delavnice Torre (avtor: M. M. Kovač).

Fig. 10: Graphical representation of the interior of the church of St. George with artefacts of Piran's workshop Torre (author: M. M. Kovač).

Vzroka, da se je mojster Bonfante podal v Piran, za zdaj še ne poznamo. Ker je Bonfante v Benetkah že deloval kot kamnosek in je imel povezave s trgovci, ki so zalagali beneške naročnike s kvalitetnim rovinjskim kamnom, ni mogoče izključiti, da se je ob povezavah med izvajalci kamnoseki in trgovci kamna srečeval z naročniki, med katerimi so bili tudi Pirančani. Domnevo potrjuje dejstvo, da so se Pirančani leta 1595 podali po nasvet v Benetke h gradbenikom, ki sta jim svetovala pri nameravani gradnji oltarne kapele. Oba gradbena strokovnjaka, mojstra Zanmaria Lazarino in Bartholomeo Gallesi, sta delala na pomembnih državnih projektih. Ker se Bonfante prvič omenja v Piranu v pogodbi za izdelavo podpornega zidu leta 1600, kar je pet let po obisku Pirančanov v Benetkah, je mogoče domnevati, da so mojstra Bonfanta spoznali morda že tedaj ali pa so ga morda priporočali kot sposobnega kamnoseka (Kovač, 2009).

Dosedanje vedenje o življenju in delu mojstra Bonfanta še daleč ni izčrpalo vseh dragocenih arhivskih virov. Današnje poznavanje notarskih zapisov v Piranu kaže, da je v mestu že pred prihodom Bonfanta v Piran

obstajala družina Torre, žal pa ni mogoče potrditi kakršnekoli povezave med omenjeno družino, ki je prebivala v Piranu, in mojstrom Bonfantom. Prav tako ni mogoče izključiti, da bi lahko piranska družina imela zasluge za mojstrov prihod v Piran. Šele na podlagi sistematičnega pregleda arhivskih virov, med katerimi so pomembni notarski zapisi, je mogoče pričakovati rezultate o morebitnih družinskih povezavah. Žal so se knjige rojstev, smrti in porok sistematično zapisovale šele od konca 16. stoletja dalje, zato bi bilo iz omenjenih dokumentov mogoče bolj natančno ugotoviti le podatke, ki so vezani na mojstra in njegove naslednike. Prav tako lahko le ugibamo, v kakšni starosti se je mojster preselil v Piran. Glede na to, da se prvič omenjata mojstrova sinova že v letu 1608, kaže, da ob preselitvi v Piran mojster ni bil mlad in neizkušen, temveč bi lahko bil na vrhuncu strokovne kariere. Ob tem ni zanemarljivo dejstvo, ki kaže, da je najprej prevzel gradbena dela, kasneje pa si je mojster želel pridobiti za izšolanega kamnoseka primernejše zadolžitve. Interpretacija pogodbenega zapisa kaže, da je bila izdelava cerkvene opreme pročelja njegov predlog gradbenemu predsedstvu,

kar potrjuje, da se je želel izkazati kot dober kamnosek. Izdelava fasade je tako predstavljala temelj njegovega nadaljnjega, izključno kamnoseškega dela, saj je z njo lahko pokazal svoj talent in spretnosti oblikovanja kamna.

Ker domnevamo, da se je Bonfante šolal v Benetkah, je zagotovo poznal priročnike, ki so bili razširjeni med tedanjimi mojstri. Njegova dela kažejo močno naslonitev na antične vzore in uporabo klasičnih predlog. Črpanje iz zakladnice klasične beneške renesančne tradicije na arhitekturnem, konstrukcijskem in oblikovnem področju se je na obrobju, kot je območje Istre, pokazalo za močno prisotno še v naslednjih stoletjih, na kar je opozoril tudi Marković (Marković, 2004). Tradicijo Bonfantovega dela in njegove piranske delavnice sta nedvomno nadaljevala njegova sinova, ki sta bila že zelo zgodaj vključena v očetovo delo. Kamnoseški dekor, arhitekturna zasnova in oblikovanje z arhitekturnimi elementi, kot so pilastri, kapiteli, predele, ogredje in atike, vključno z dekoracijo in motivi, kot so volute, konzolni nizi, vitičja in akant ter inkrustacije v različnih kamnitih materialih, kažejo na enotnost oblikovanja in obstoj delavnice. Na sorodnost med oblikovanjem in izborom kamnoseške plastike stenskih niš z bogatim dekorjem stranskih oltarjev je opozoril že Vrišer in jo pripisal isti kamnoseški delavnici (Vrišer, 1983, 40). Stenski edikuli prav tako kažeta temeljne renesančne značilnosti arhitekture, školjčnega motiva in ornamentike ter tradicije tudi pod bizantinskim vplivom. Čeprav vsa cerkvena oprema ni bila izdelana naenkrat, nastajala je postopno v obdobju petindvajsetih let, je mogoče ugotoviti, da je bila izdelana vendarle kot celovito zastavljena naloga. Večino iz kamna izdelane cerkvene opreme je mogoče pripisati Bonfantu in njegovi kamnoseški delavnici, saj sta po očetovi smrti delo nadaljevala sinova Stefano in Girolamo. Mojster Bonfante je bil v Piranu aktiven polni dve desetletji, medtem ko sta bila sinova aktivna še naslednjih dvajset let. Delo, ki odstopa od Bonfantovega kamnoseškega načina oblikovanja, je kropilnik v cerkvi sv. Jurija. Izdelan je iz črnega marmorja z zelo klasičnimi, manj dekorativnimi elementi, in kaže na povsem drugačen slog, ki je dekorativno umirjen s poudarjeno eleganco.

Nova odkritja so pomembna, saj jih lahko opremo na mojstrov obširen opus, in to ne le v piranski cerkvi, kjer se kaže velik mojstrov prispevek prav pri oblikovanju cerkvene notranjščine, kar je bistvena novost. Delo mojstra Bonfanta je razpoznavno tudi na drugih objektih omenjenega sakralnega kompleksa, še posebej pri izdelavi najznačilnejšega beneškega zvonika. Temeljna značilnost Bonfantovih stvaritev je njegova naravnost na zgodnjerenesančne značilnosti arhitekturnega oblikovanja, pa naj gre za vzore antičnega tempeljskega pročelja, slavoloka ali sarkofaga. Med razlogi, ki so vplivali na tako dolgo prisotnost klasičnih motivov, je treba upoštevati, da so se v Benetkah, kulturnem in

političnem centru ter najvplivnejši državi na območju Jadrana, oblikovali za tedanji čas sodobni standardi, ki so se razširili sicer s časovnim zamikom tudi na obrobja in kjer so se še dolgo obdržali.

Bonfantov opus, ki ga je zapustil v notranjščini cerkve sv. Jurija, je še povsem renesančnega značaja. Če k oblikovanju notranjščine cerkve vključimo slavoločno steno, ostenje oltarne kapele in cerkvene ladje, kar je mogoče pripisati tudi še mojstru Bonfantu, se kaže celotna notranjščina cerkve kot povsem renesančen prostor s pripadajočo renesančno cerkveno opremo. Na podlagi navedenega je mogoče novo cerkev sv. Jurija v Piranu opredeliti kot renesančno arhitekturo, čeprav so jo gradili od devetdesetih let 16. stoletja do ponovne posvetitve leta 1637, torej več kot pol stoletja.

Nedvomno je mogoče značilno usmerjenost mojstra Bonfanta razložiti s tradicijo in dediščino Benetk, kjer je živel in se šolal. Bil je oblikovan mojster, ki ni mogel prezreti številnih zgodnjerenesančnih beneških cerkva, ki so od konca 15. stoletja dalje zamenjale dotrajane srednjeveške sakralne objekte in ki so veljale za cenjene novosti tedanjega časa. Kot vajenec se je v delavnici, kjer se je šolal, moral seznaniti s številnimi mojstri, ki so v Benetke prihajali od vsepovsod, prinašali novosti in so bili nedvomno sposobni. Ob svojem šolanju se je seznanil tudi s priročniki, ki so jih uporabljali obrtniki in drugi gradbeni mojstri, s katerimi so si pomagali pri delu, saj so bile Benetke v tedanjem času pomemben center za tovrstne publikacije. Bonfante je imel možnosti in priložnosti, da se je srečal s pomembnimi gradbeniki in arhitekti, kar potrjuje njegova zaposlitev na pomembnem državnem gradbišču Arzenala. Domnevati je mogoče, da je kljub preselitvi v Piran ohranil povezave z beneškimi mojstri, saj so bile povezave med Piranom in Benetkami močne in trdne. Pomembno je tudi dejstvo, ki se je izkazalo po temeljitejšem pregledu arhivskih virov, da so večino cerkvene opreme Pirančani naročali pri beneških mojstrih. Njihovo zaupanje v sposobnosti mojstrov, ki so delali v tako pomembnem kulturnem in političnem središču, kot so bile Benetke, potrjuje tudi pomen mojstra Bonfanta, ki je praviloma povsod imenovan kot "*maestro taiapiera da Venetia*" in je bil šele v zadnji pogodbi za izdelavo prižnice naveden kot "*habitale in questa terra*".

Nace Šumi, ki se je pred štiridesetimi leti posvetil študiju arhitekturnega spomeniškega fonda 16. in 17. stoletja na slovenskem ozemlju, je prvi opozoril na stilno raznolikost posameznih teritorialnih območij. Tedaj je lahko ugotovil le to, da pri nas nimamo arhitekturnih spomenikov "čiste" renesanse, izjema naj bi bile po njegovem mnenju le nagrobne plastike (Šumi, 1966, 6). Šumi v svoji zadnji študiji, ki jo je ponovno posvetil arhitekturi 17. stoletja, ocenjuje piranski cerkveni kompleks kot izjemno celoto, ki pomeni: "vrh zgodnjebaročnega oblikovanja na slovenskem ozemlju, vrh, ki ni bil nikoli več presežen." (Guček, 2001, 51). V so-

dobni literaturi se beneški kamnoseški mojster Bonfante Torre, sin pokojnega mojstra Stefana, omenja kot mojster, ki je gradil piranski sakralni kompleks, njegove naloge pa so bile različne. Pri oblikovanju podobe

piranskega kompleksa sv. Jurija na beneškem obrobju Bonfantove vloge ni mogoče spregledati, zato si zasluži nadaljnje temeljitejše sistematične obravnave v kontekstu umetnostnozgodovinske znanosti.

PARISH CHURCH OF SAINT GEORGE IN PIRAN. NEW FINDINGS ON THE CHURCH RENOVATED OR NEWLY-BUILT BETWEEN 1580 AND 1637

Mojca Marjana KOVAČ

Institute for the Protection of Cultural Heritage of Slovenia, Piran Regional Office, SI-6330 Piran, Trg bratstva 1
e-mail: mojcam.kovac@zvkd.si

SUMMARY

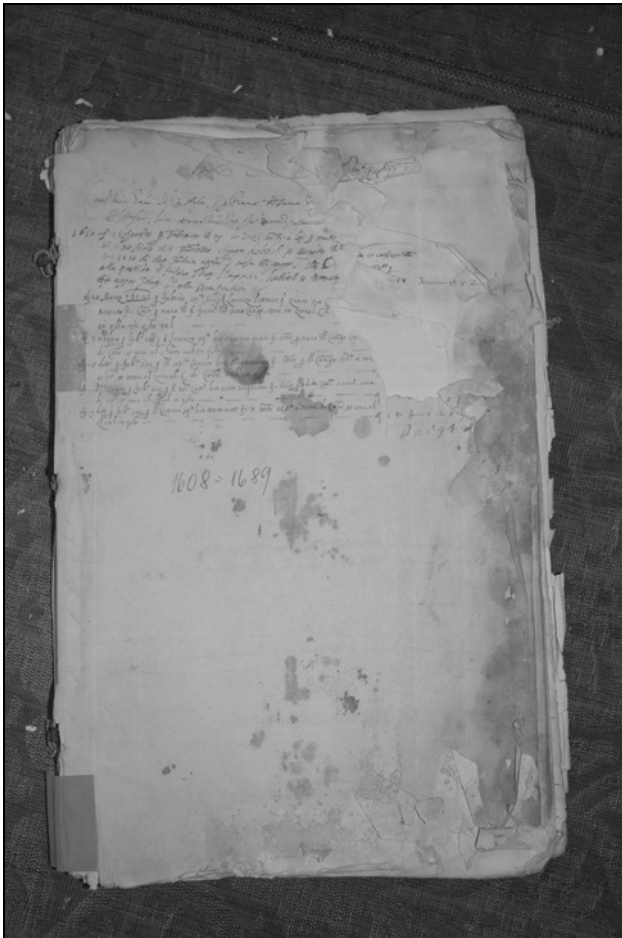
The sacred complex of the Parish Church of St George in Piran is one of the most important cultural monuments in Slovenia. Thorough conservation research, carried out in the last two decades as a result of the extensive renovation of the church, revealed a number of new findings and, consequently, enabled more accurate and thorough evaluation and identification of the complex from the points of view of art history and style. In-depth archival research and new findings were complemented by conservation research the main aim of which was to identify original architecture. As a result, the church, too, can now be considered to be a completely newly-built structure within the complex, thus having the same status as the bell tower and the baptistery. The extensiveness of renovation of the buildings crowning the hillock above Piran shows that the decision to build a new church was not an easy one to make. The building preparations themselves took more than a decade. When the renovation works were finally begun, most probably in 1592, it took almost half a century to complete them. They must have included alterations to the original renovation plan, and so the church can now be declared a new, at that time modern piece of architecture. The old medieval three-nave church was replaced by a modern hall church modelled upon the standard type of sacred Venetian architecture of the first half of the 16th century. Despite late completion of the works, mostly resulting from lack of financial resources, at the time of the consecration the church managed to retain modern appearance as planned at the end of the 16th century. Thus it is characterized by a spacious hall nave, a bright vaulted altar chapel, a temple façade and a Renaissance interior designed in accordance with ancient Greek models, so typical of Renaissance architecture.

Thorough study of sources kept by the Chapter Archive (today's St George Parish Archive) and by the St George Brotherhood Archive revealed the extensiveness of works by the Venetian stonemason Bonfante Torre, who had moved to Piran and worked together with his sons Stefano and Girolamo. As a skilled and perhaps even an established stonemason, the master Bonfante took over various construction works just when the new Piran sacred complex was being built. He cooperated in the construction of the supporting walls and completed the bell tower; and it is most probably owing to him that the Piran campanile is a very fine replica of the one belonging to St Mark's in Venice. He also embellished the church façade and sculpted the church interior and stone furnishings, including the four side altars, the pulpit and the frame of the organs niche. The wall aediculas were undoubtedly made by his sons, even if it is clear that they were modelled upon Bonfante's altar artefacts. One of the last works sculpted by his sons Stefano and Girolamo, which could be labelled as Torre workshop artefacts, was the holy water basin exhibiting a strict classical form and a relatively low degree of decoration.

The Parish Church of St George in Piran is the life work of the master Bonfante, whose life remains relatively unknown, but definitely calls for thorough research. Further investigation should also evaluate his contribution to construction of new buildings and his imitation of Venetian masters with whom he cooperated.

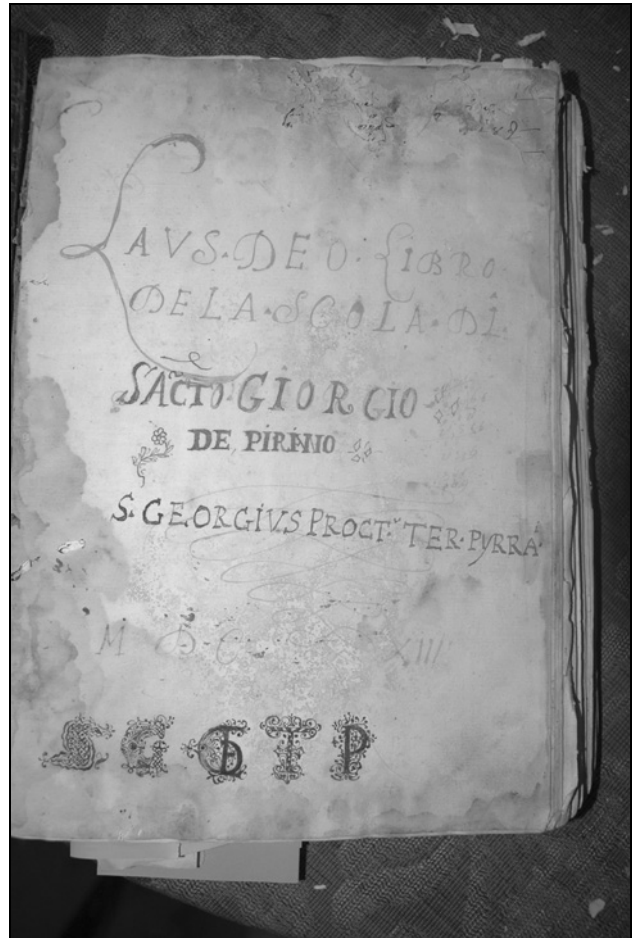
Key words: construction of the sacred complex, wooden model, nave, altar chapel, supporting walls, bell tower, church façade, church interior, church furnishings, side altars, pulpit, wall aedicule, frame of the organs niche, holy water basin, Torre workshop, Bonfante Torre

PRILOGA / ANNEX

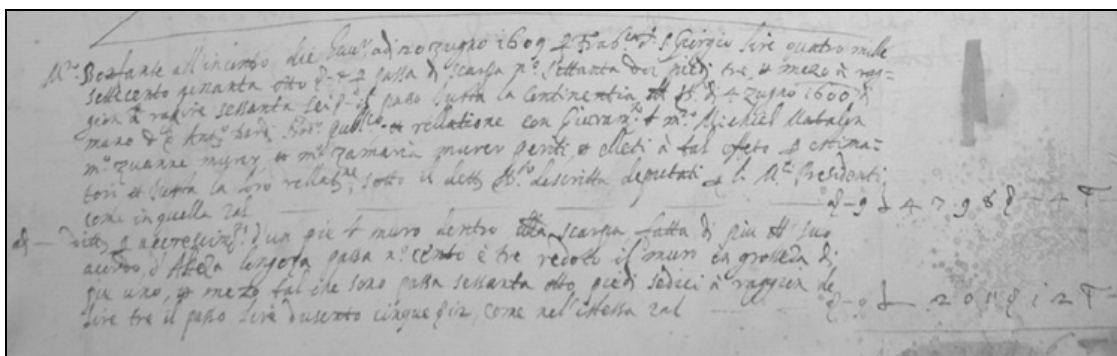
Priloga 1: Naslovnica (ŽAP, KA, FSG 1608-1689; foto: osebni arhiv M. M. Kovač).

Annex 1: Front page (ŽAP, KA, FSG 1608-1689; photo: personal archive of M. M. Kovač).

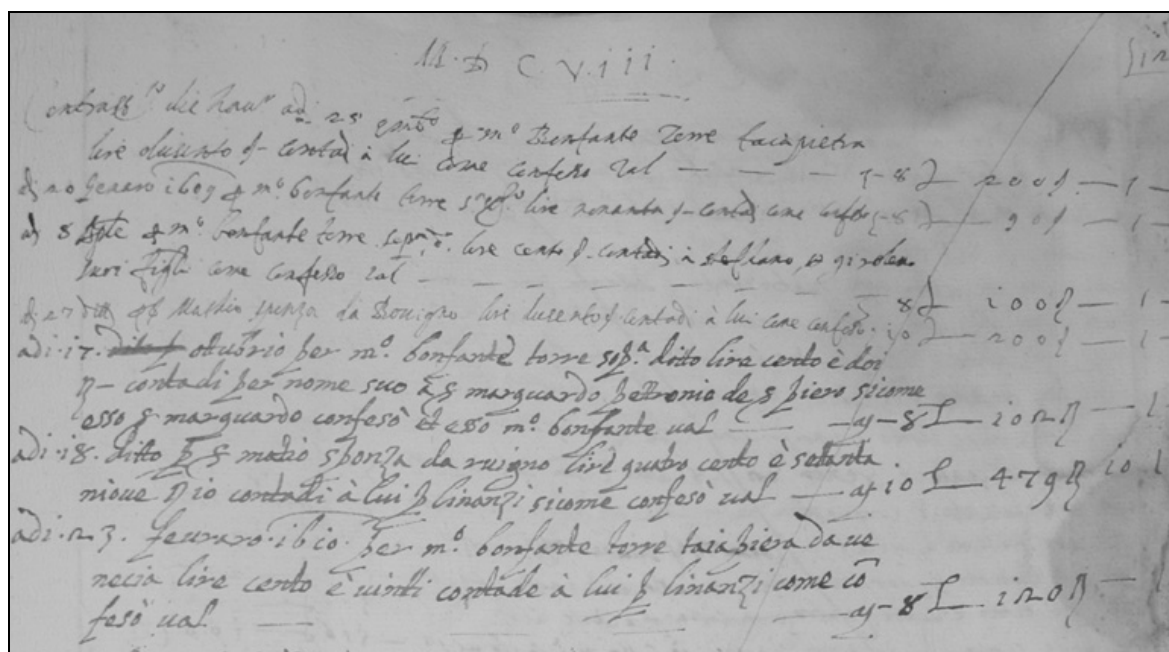
Priloga 1a: Naslovnica (ŽAP, KA, BSJ 1613; foto: osebni arhiv M. M. Kovač).

Annex 1a: Front page (ŽAP, KA, BSJ 1613; photo: personal archive of M. M. Kovač).

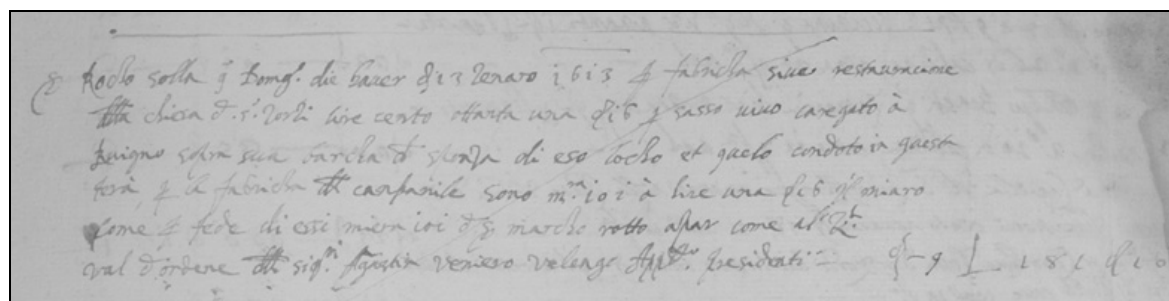

Priloga 2: Izplačilo mojstru Bonfantu Torre dne 20. junija 1609 po pogodbi z dne 4. junija 1600 (ŽAP, KA, FSG 1608-1689, 7; foto: osebni arhiv M. M. Kovač).

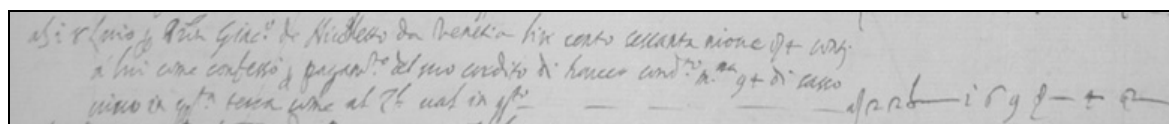
Annex 2: Payment to the master Bonfanto Torre carried out on 20 June 1609 in accordance with the contract of 4 June 1600 (ŽAP, KA, FSG 1608-1689, 7; photo: personal archive of M. M. Kovač).

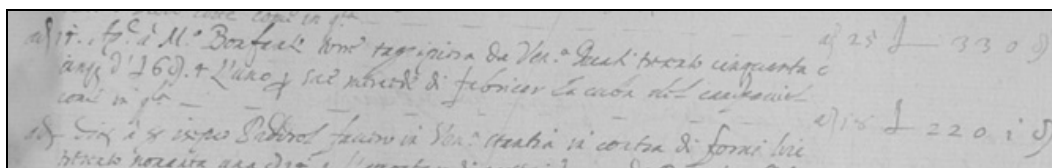
Priloga 3: 20. januarja 1609 sta ob Bonfante Torre imenovana tudi sinova Stefano in Girolamo. Izplačili dobavitelju rovinjskega kamna Mattiu Sponza da Rouigno (ŽAP, KA, FSG 1608-1689, 8; foto: osebni arhiv M. M. Kovač).
 Annex 3: On 20 January 1609, Bonfante Torre's sons Stefano and Girolamo were appointed to work together with their father. Payments to the supplier of Rovinj stone, Mattio Sponza da Rouigno (ŽAP, KA - FSG 1608-1689; photo: personal archive of M. M. Kovač).

Priloga 4: 13. januarja 1613 je Mattio Sponza da Rouigno pripeljal kamen za zvonik (ŽAP, KA, FSG 1608-1689, 20; foto: osebni arhiv M. M. Kovač).
 Annex 4: On 13 January 1613, Mattio Sponza da Rouigno delivered stone for the bell tower (ŽAP, KA, FSG 1608-1689, 20; photo: personal archive of M. M. Kovač).

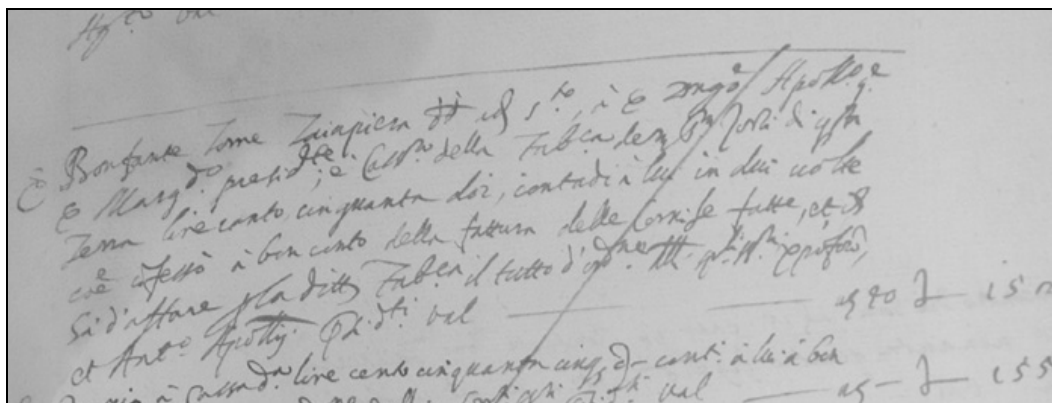

Priloga 5: 18. julija 1613 naročilo kamna pri Giacomu de Nicolettu v Benekah (ŽAP, KA, FSG 1608-1689, 19; foto: osebni arhiv M. M. Kovač).
 Annex 5: The commission of 18 July 1613 to purchase stone from Giacomo de Nicoletto from Venice (ŽAP, KA, FSG 1608-1689, 19; photo: personal archive of M. M. Kovač).

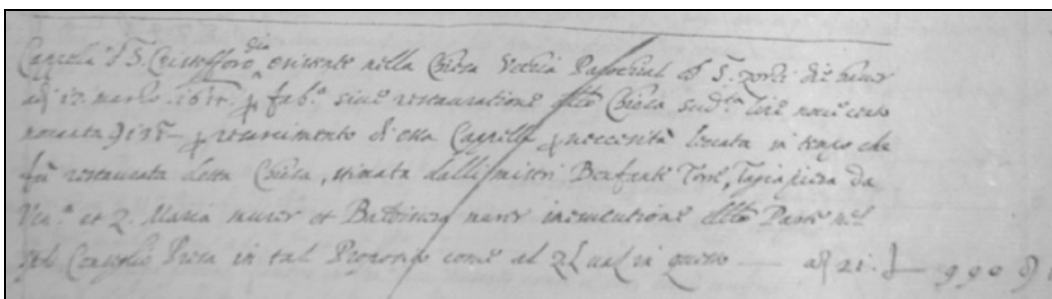
Priloga 6: 17. aprila 1614 je Bonfante Torre prejel izplačilo za izdelavo zvonika (ŽAP, KA, FSG 1608-1689, 21; foto: osebni arhiv M. M. Kovač).

Annex 6: On 17 April 1614, Bonfante Torre was paid for building the bell tower (ŽAP, KA, FSG 1608-1689, 21; photo: personal archive of M. M. Kovač).

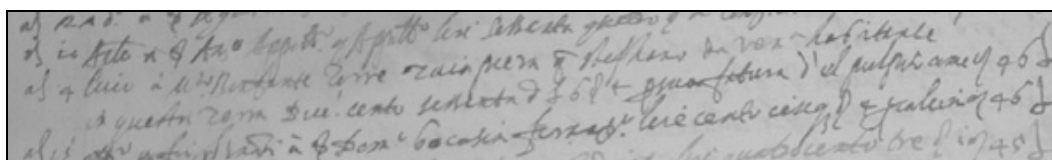
Priloga 7: 6. marca 1618 je Bonfante Torre prejel izplačilo za naročilo izdelave okvirja "cornise" (ŽAP, KA, FSG 1608-1689, 41; foto: osebni arhiv M. M. Kovač).

Annex 7: On 6 March 1618, Bonfante Torre was paid for constructing the frame ("cornisa") (ŽAP, KA, FSG 1608-1689, 41; photo: personal archive of M. M. Kovač).

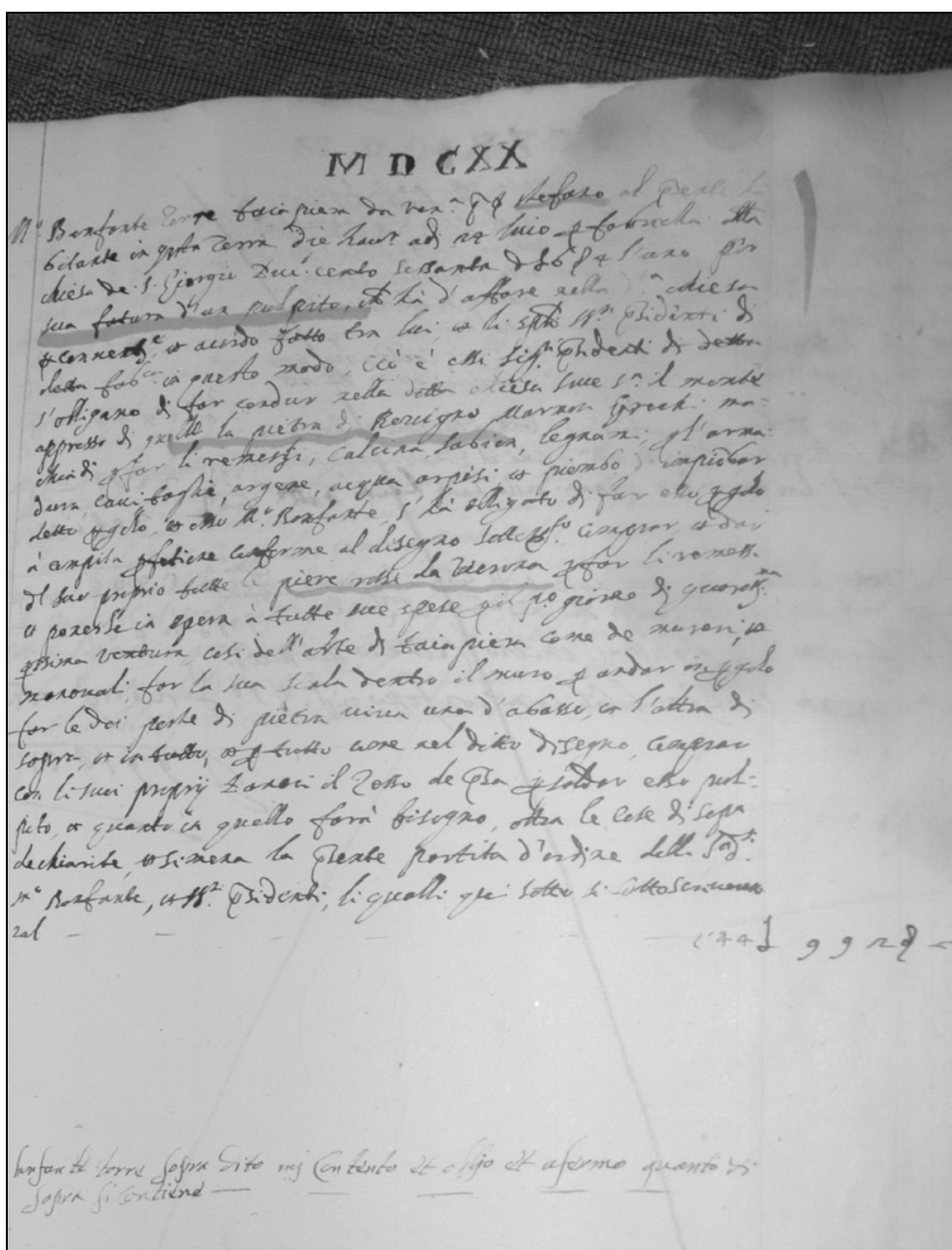
Priloga 8: 14. marca 1614 je Bonfante Torre prejel naročilo za izdelavo oltarja sv. Krištofa, ki ga je naročila družina Venier (ŽAP, KA, FSG 1608-1689, 23; foto: osebni arhiv M. M. Kovač).

Annex 8: On 14 March 1614, Bonfante Torre was commissioned to sculpt an altar of St Christopher by the Vernier family (ŽAP, KA, FSG 1608-1689, 23; photo: personal archive of M. M. Kovač).

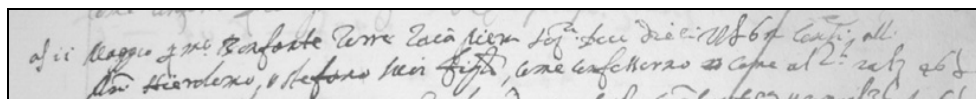
Priloga 9: 4. julija 1620 je prejel Bonfante Torre iz Benetk, prebivalec Pirana, prejel naročilo za izdelavo prižnice (ŽAP, KA, FSG 1608-1689, 44; foto: osebni arhiv M. M. Kovač).

Annex 9: On 4 July 1620, Bonfante Torre, originally from Venice, at that time living in Piran, was commissioned to sculpt the pulpit (ŽAP, KA, FSG 1608-1689, 44; photo: personal archive of M. M. Kovač).

Priloga 9a: 24. julija 1620 pogodba z Bonfantom Torre za izdelavo prižnice (ŽAP, KA, FSG 1608-1689, 46; foto: osebni arhiv M. M. Kovač).

Annex 9a: The contract of 24 July 1620 commissioning Bonfante Torre to sculpt the pulpit (ŽAP, KA, FSG 1608-1689, 46; photo: personal archive of M. M. Kovač).

Priloga 9b: 11. maja 1622 sta prejela izplačilo za prižnico sinova Stefano in Girolamo Torre (ŽAP, KA, FSG 1608-1689, 47; foto: osebni arhiv M. M. Kovač).

Fig. 9b: On 11 May 1622, Bonfante Torre's sons Stefano and Girolamo Torre were paid for sculpting the pulpit (ŽAP, KA, FSG 1608-1689, 47; photo: personal archive of M. M. Kovač).

Di 6to Aprile contadi a Mistro Stefano et Mistro Girolamo fratelli
figliuoli et heredi del Mistro Bonifacio Torre trapiena
a conto del nichio di S. George lire ottanta undici et 800
Di 6to Aprile contadi a Mistro Stefano Torre et Mistro Girolamo fratelli
trapiena a conto del nichio lire quaranta 9 ———— nel 2 200
et spesi in materia di calcina per il nichio ———— 2 17 1/2
Di 6to Aprile contadi a Mistro Stefano i S. George lire quaranta per il nichio 2 200
Di 6to Aprile contadi a Mistro Stefano et Mistro Girolamo fratelli trapiena
per il nichio lire cinquanta ———— nel 2 500
Di 6to Aprile contadi a Mistro Stefano a conto del Nichio lire novanta settemila 970
et tanti spesi in ogni parte della chiesa ———— 2 58
Di Sauer fatto pagar a S. Michele la vigna et oliuari giornate
tre a lire doi al giorno ———— nel 2 60
Di Sauer fatto pagar a paderno giornate nel sabato di S. George
Di Sauer fatto la seconda volta et intera il corso di S. Michele
giornate in tutto sei a lire doi al giorno ———— 2 12
Di Sauer fatto la seconda volta il corso di paderno giornate
Di Sauer fatto a Dona Antonia Calona per governar il Santo
di tutto Sano di sue mercede ———— 2 20
Di Sauer spesi in drei candelle grosse per meter sopra l'altare il
giorno di ogni Santo tolte dal tesoro del Santo 2 16
Di 6to Aprile contadi a Mistro Stefano a conto del Nichio lire uno ———— nel 2 200
2 27 5/10

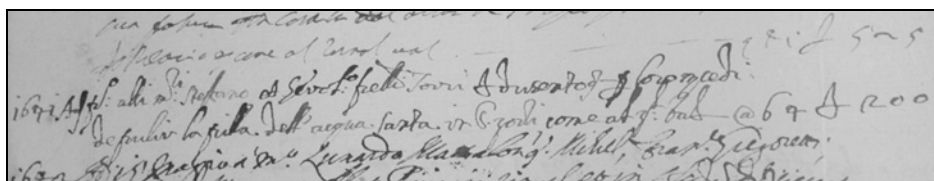
Priloga 10: 6. aprila 1621 sta Stefano in Girolamo Torre prejela naročilo za izdelavo niše sv. Jurija (ŽAP, KA, BSJ 1613, 22; foto: osebni arhiv M. M. Kovač).

Annex 10: On 6 April 1621, Stefano and Girolamo Torre were commissioned to sculpt the niche of St George (ŽAP, KA, BSJ 1613, 22; photo: personal archive of M. M. Kovač).

Di Sauer fatto contadi a mio bondare di Longare Piero Garotto
a Mistro Stefano trapiena a conto del Nichio ———— 2 10 6/10
Di Sauer fatto contadi a mio bondare di Longare a Mistro
Stefano contadi in casa sua a conto del Nichio lire sessanta
sette 9 ———— nel 2 67 9/10
Di contadi al patron Niccolò Schiavo per spender nel loro modo
qual un la don Santo pesse 2 25 et quatro candelle grosse ———— 2 50 9/10
Di Sauer recusato dalla matrona Mistro Stefano a contodel
Nichio di S. George fatto a spargar Sauto di elemosina lire dieci novella 33 9/10
Di 25 Aprile contadi a Mistro Stefano a conto del Nichio lire ottanta ———— nel 2 80 9/10
Di spesi in lire bolnese di piccio a pio la lira ———— nel 2 60
Di 25 Aprile contadi a Mistro Stefano a conto del Nichio lire sessanta ———— nel 2 60 9/10
Di 25 Aprile contadi a Mistro Stefano a conto del Nichio lire cento et angual 10 9/10
Di 25 Aprile contadi alla S. Canonica lire sei pio ———— nel 2 60 9/10
Di contadi a mio necessiti dalla Mag. Comunità et
contadi a Mistro Stefano a conto del Nichio
lire tresento 9 ———— nel 2 300 9/10
Di 25 Aprile contadi a Mistro Stefano per la sua intera satisfazione
del Nichio lire cento et tre ———— nel 2 100 9/10
Di 25 Aprile contadi a Mistro Antonio Sauer et Giacomo per spesi in
il Nichio pesse 2 49 a pio la lira ———— nel 2 20 9/10
Di un peso per il corso et per la dondella ———— 2 10 9/10
Di contadi al Cantarano et la una altro ———— 2 9 0 9/10

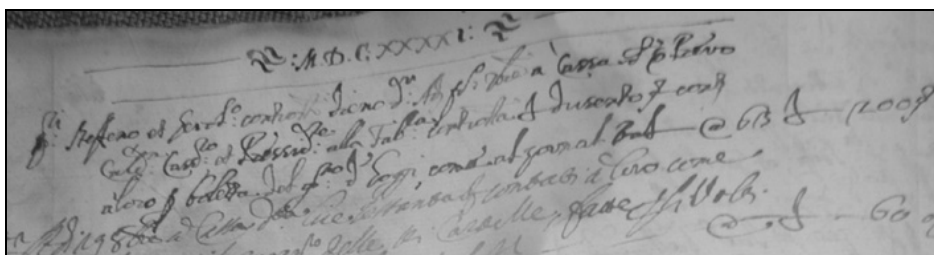
Priloga 10a: 25. aprila 1621 je prejel Stefano Torre dokončno izplačilo za nišo sv. Jurija (ŽAP, KA, BSJ 1613, 23; foto: osebni arhiv M. M. Kovač).

Annex 10a: On 25 April 1621, Stefano Torre was paid for sculpting the niche of St George (ŽAP, KA, BSJ 1613, 23; photo: personal archive of M. M. Kovač).

Priloga 11: Stefano in Girolamo Torre sta izdelala kropilnik (ŽAP, KA, FSG 1608-1689, 56, 1641; foto: osebni arhiv M. M. Kovač).

Annex 11: Stefano and Girolamo Torre sculpted the holy water basin (ŽAP, KA, FSG 1608-1689, 56, 1641; photo: personal archive of M. M. Kovač).

Priloga 11a: Stefano in Girolamo Torre sta prejela izplačilo za kropilnik (ŽAP, KA, FSG 1608-1689, 64, 1641; foto: osebni arhiv M. M. Kovač).

Annex 11a: Stefano and Girolamo Torre were paid for sculpting the holy water basin (ŽAP, KA, FSG 1608-1689, 64, 1641; photo: personal archive of M. M. Kovač).

VIRI IN LITERATURA

AMSI (1897) – Atti e memorie della società Istriana di archeologia e storia patria, 12, Parenzo.

La Voce di San Giorgio, (1988a): Cronologia Piranese, settembre-ottobre 1988, 5.

La Voce di San Giorgio, (1988b): Cronologia Piranese, novembre-dicembre 1988, 6.

La Voce di San Giorgio, (1989a): Cronologia Piranese, gennaio 1989, 6.

La Voce di San Giorgio, (1989b): Cronologia Piranese, marzo 1989, 6.

La Voce di San Giorgio, (1989c): Cronologia Piranese, agosto-settembre 1989, 5.

PAK, PI – Pokrajinski arhiv Koper (PAK), enota Piran (PI), Varia Piranensia, Acta Varia, 1, Copie di documenti 1283-1609.

ŽAP, KA – Župnijski arhiv Piran (ŽAP), Kapiteljski arhiv (KA), Fabrica S. Giorgio 1608-1689.

ŽAP, KA, Bratovščina sv. Jurija 1613, "LAVS · DEO · LIBRO · DELA · SCOLA · DI · SANCTO · GIORGIO DE PIRANO S. GEORGIVS PROCT · TER · PYRRA · MDCXIII".

ŽAP, KA, ovojnica Stolnica/Duomo 1839-1841, 1881-1882.

Alisi, A. (1972): Pirano. La sua chiesa, la sua storia. Villa Opicina, Tip. Villaggio del Fanciullo.

Caprin, G. (1968): L'Istria Nobilissima, I, II. Trieste, Libreria internazionale "Italo Svevo".

Darovec, D. (2001): Paolo Naldini: Cerkevni krajepis ali opis mesta in škofije Justinopolis ljudsko Koper. Koper, Založba Annales.

Guček, M. (2001): Izvirna lesena maketa župnijske cerkve sv. Jurija v Piranu. V: Šumi, N. (ed.): Arhitektura 17. stoletja na Slovenskem. Obdobje med pozno renesanso in zrelim barokom. Ljubljana, Arhitekturni muzej Ljubljana, 130–135.

Kovač, M. (2007): Apostolski vizitator Agostino Valier – pobudnik obnove kompleksa cerkve sv. Jurija v Piranu. Interpretacija historičnih virov kot izhodišče konservatorskih raziskav. Annales, Series historia et sociologia, 17, 1. Koper, 47–64.

Kovač, M. (2009): "Maestro Bonfante Torre taiapiera quondam maestro Stefano" – 1601. Izdelovalec pročelja cerkve sv. Jurija v Piranu. V: Bilten SUZD, 2. [Http://www.suzd.si/bilten/arhiv/bilten-suzd-32009/44-raziskave/94-mojca-marjana-kovac-sv-jurij-piran](http://www.suzd.si/bilten/arhiv/bilten-suzd-32009/44-raziskave/94-mojca-marjana-kovac-sv-jurij-piran) (17. 10. 2010).

- Lavrič, A. (1986):** Vizitacijsko poročilo Agostina Valiera o koprski škofiji iz leta 1579. Ljubljana, Znanstveno-raziskovani center SAZU – Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta.
- Lieberman, R. (1977):** Venetian church architecture around 1500. Bollettino del C.I.S.A. Andrea Palladio, 19. Vicenza, Domus Comestabilis – Basilica Palladiana, 35–48.
- Lorenzetti, G. (1988):** Venezia e il suo estuario. Trieste, Edizioni Lint.
- Marković, V. (2004):** Crkve 17. i 18. stoljeća u Istri - tipologija i stil. Zagreb, Institut za povijest umjetnosti.
- Mihelič, D. (1992):** Piranska razglednica iz prvih desetletij 17. stoletja. Annales, 2/92. Koper, 257–265.
- Naldini, P. (1700):** Corografia ecclesiastica o sia descrizione della città e della diocesi di Giustinopoli detto volgarmente Capo d'Istria. Bologna, Forni editore.
- Radole, G. (1969):** L'arte organaria in Istria. Bologna, Casa editrice prof. Riccardo Patron.
- Serlio, S. (1988):** The five books of architecture. An Unabridged Reprint of the English Edition of 1611. New York, Yale University Press.
- Šumi, N. (1966):** Arhitektura XVI. stoletja na Slovenskem. Ljubljana, Slovenska matica.
- Šumi, N. (1969):** Arhitektura XVII. stoletja na Slovenskem. Ljubljana, Slovenska matica.
- Šumi, N. (1997):** Arhitektura 16. stoletja na Slovenskem. Obdobje renesanse. Ljubljana, Arhitekturni muzej.
- Vrišer, S. (1983):** Baročno kiparstvo na Primorskem. Ljubljana, Slovenska matica.
- Walcher, M., Pavanello, G. (eds.) (1999):** Istria. Città maggiori. Capodistria, Parenzo, Pirano, Pola. Opere d'arte dal Medioevo all'Ottocento. Trieste, Università degli Studi di Trieste – Edizioni della Laguna.

PREFEKT ANGELO CALAFATI "DALMAT FORT CONSIDERÉ" NA ČELU ILIRSKÉ DEPUTACIJE V PARIZU IN VKLJUČITEV ISTRE V OKVIR ILIRSKIH PROVINC (1810)

Salvator ŽITKO

Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije, SI-6000 Koper, Titov trg 5
e-mail: salvator.zitko@gmail.com

IZVLEČEK

Prispevek osvetljuje položaj in vlogo nekdanje beneške Istre v prelomnem obdobju njenega prehoda iz okvira Italijanskega kraljestva v novonastale Ilirske province (1809/10). V tem kontekstu se kažejo tudi prizadevanja milanske vlade in istrskega prefekta Angela Calafatija, ki si je na čelu ilirske delegacije leta 1810 na pogajanjih z Napoleonom v Parizu prizadeval, da bi ohranil njen nekdanji status in pripadnost Italijanskemu kraljestvu, vendar je osebna tragedija Calafatija izločila iz toka političnega dogajanja in pospešila upravno-politično integriteto istrskega polotoka v okviru Ilirskih provinc.

Bogata korespondenca Bartolomea Cadamura-Morganteja, tajnika ilirske delegacije in zaročenca Calafatijeve hčerke, ki je bila poleg njegove žene Marianne Urbani žrtev požara, ki je izbruhnil ob svečanem sprejemu na avstrijski ambasadi v Parizu, z očetom Marcom Cadamurom, koprskim podjetnikom, odstira mnogo zanimivih podrobnosti iz zakulisja tedanjega političnega dogajanja pa tudi Calafatijevih značajskih potez, v katerih se zrcalijo značilnosti tedanjega časa.

Ključne besede: departma Istra, prefekt Angelo Calafati, ilirska deputacija, Pariz, Ilirske province

IL PREFETTO ANGELO CALAFATI "DALMAT FORT CONSIDERÉ" A CAPO DELLA DEPUTAZIONE ILLIRICA A PARIGI E L'UNIONE DELL'ISTRIA ALLE PROVINCE ILLIRICHE (1810)

SINTESI

L'autore si sofferma sulla situazione e il ruolo dell'Istria già veneta all'epoca del passaggio dal Regno d'Italia alle neo costituite Province Illiriche (1809/10). In questo contesto vanno inseriti anche i tentativi del governo di Milano e del prefetto Angelo Calafati, a capo della delegazione illirica ai negoziati di Parigi del 1810 con Napoleone, di conservare l'antico status e l'appartenenza al Regno d'Italia. A causa della tragedia familiare che lo colpì Calafati uscì dalla scena politica, accelerando così l'integrazione politico-amministrativa della penisola istriana nella Province Illiriche.

La ricca corrispondenza tra Bartolomeo Cadamura-Morgante, segretario della delegazione illirica e fidanzato della figlia di Calafati, vittima assieme alla madre Marianna Urbani dell'incendio scoppiato durante il ricevimento all'ambasciata austriaca di Parigi, e il padre Marco Cadamura, imprenditore capodistriano, svela numerosi interessanti dettagli sul "dietro le quinte" della vita politica del momento e fa luce sul carattere di Calafati, espressione dello spirito dell'epoca.

Parole chiave: Dipartimento d'Istria, prefetto Angelo Calafati, Deputazione illirica, Parigi, Province Illiriche

UVOD

Leto 1810 predstavlja eno od prelomnic v zgodovini Istre, ki je po propadu Beneške republike (1797) in po kratki avstrijski zasedbi (1797–1805) prva skupaj z beneško terrafermo in Dalmacijo prišla v okvir Napoleoneve Francije.

V obdobju francoske nadoblasti v Istri ločimo dvoje obdobje: prvo od leta 1806 do 1809 s priključitvijo nekdanjega beneškega dela Istre k Italijanskemu kraljestvu in v zvezi s tem menjavo notranjega sistema oblasti po francoskem vzoru. Drugo obdobje od 1809 do 1813 pa zajema čas postopne integracije istrskega polotoka z uvedbo enotnega sistema oblasti in njegovo vključitev v okvir Ilirskih provinc.

Po uradni priključitvi nekdanje beneške Istre Italijanskemu kraljestvu, 9. maja 1806, je v njej zavladata nova zakonodaja z Napoleonovim zakonikom (*Code Napoléon*), ki je v provinco vnesel temeljne politične, upravne in družbene spremembe. S tem je bila tudi v temeljih spremenjena tradicionalna mediteransko-komunska ureditev s svojimi kampanilističnimi omejitvami.

Že z dekretom, izdanim v Saint-Cloudu, 29. aprila 1806, je Napoleon predvidel teritorialno preureditev dežel nekdanje Beneške republike, ki jih je razdelil po novem francoskem upravnem sistemu v departmaje s prefekti na čelu. S svojimi 95.000 prebivalci je *"Dipartimento d'Istria"* postal eden od departmajev Italijanskega kraljestva. Na čelo Istrskega departmaja je bil postavljen prefekt Angelo Calafati, v Dalmaciji pa generalni guverner Vincenzo Dandolo; v obeh nekdanjih avstrijskih provincah je bila uvedena moderna uprava, usklajena s francoskim postrevolucionarnim modelom. Toda ker je bila modernizacija izvedena od zgoraj, v skladu z italijanskimi in francoskimi potrebami, so reforme vključevale zelo visoko stopnjo centralizacije oblasti v Milanu in Parizu (Roksandič, 1989, 17).

Istra je bila periferna provinca, pomembna zaradi naravnih resursov, zlasti soli, kamna in lesa ter svojih pristanišč, vendar dokaj revna in težko obvladljiva. Visoki uradniki Italijanskega kraljestva, ki so zavladali nad novo pridobljenimi pokrajinami, so se zavedali težav pri izbiri najvišjega političnega predstavnika oziroma nove politične elite, ki bi prevzela vodenje Istrskega departmaja. Kljub določenim pomislekom je odločitev padla na Angela Calafatija, ki že v obdobju avstrijske uprave ni skrival svojih frankofilskih nagnjenj. Calafati se sicer ni bistveno razlikoval od stotin drugih osebnosti tedanjega časa, ki so bile pripravljene izrabiti vsako priložnost, da bi se dokopale do čim višje oblasti. Tako si je

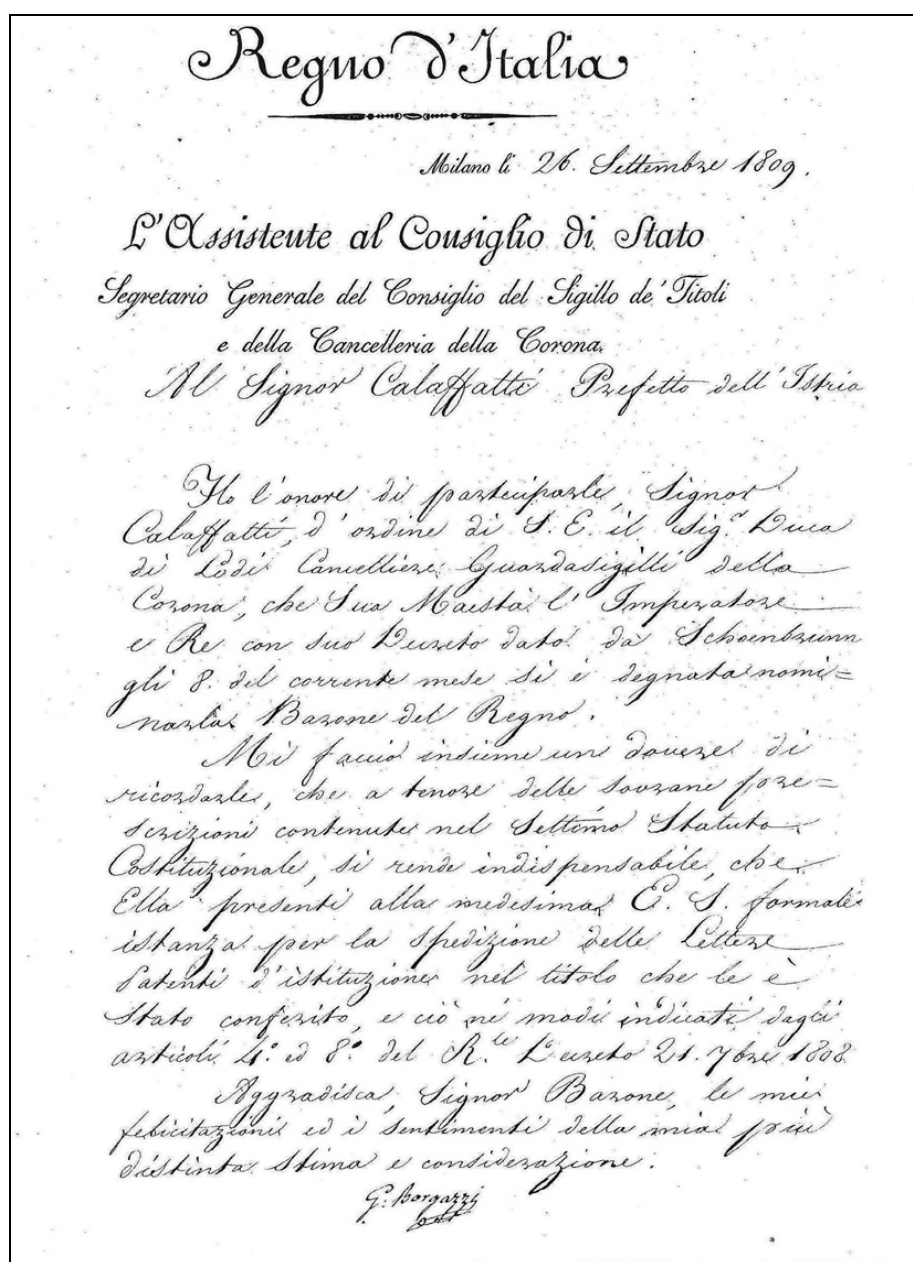
že v času avstrijske oblasti pridobil zaupanje takratnega generalnega komisarja, barona Francesca Marie di Carnea Steffanea, s prihodom Francozov pa italijanskega podkralja Eugèna Beauharnaisa, vendar so ravno v obdobju med 1806 in 1809, torej v času Italijanskega kraljestva, prišle do polnega izraza Calafatijeva diplomatska spretnost, organizacijska sposobnost, iznajdljivost, ambicioznost in velika operativnost. Kot prava Calafatijeva mojstrovina pa se je v tem obdobju pokazala spretna aplikacija političnega principa "amalgamaja", izrazite napoleonske taktike, ki je po eni strani zavračala demokratični ekstremizem, po drugi strani pa pritegovala k oblasti vse pomembnejše družbene sile in najvidnejše osebnosti dežele (Apollonio, 1998, 195).

Pri Calafatiju je Napoleon nekoliko odstopil od svojega principa, da prefekti, ki so bili nosilci francoskega centralizma oziroma nekakšni mali cesarji – *"empereurs au petit pied"* – in s tem njegov osebni ponos (Vošnjak, 1910, 65), ne smejo biti domačini ter jih ne smejo vezati nikakršne vezi na pokrajino, ki ji vladajo (Scarabello, 1986, 13). Kljub dalmatinskemu poreklu je bil Calafati adoptivni Istran, čutil se je globoko pripadnega Istri in Kopru, kjer je živel in deloval vse od leta 1798.¹

S Francozi se je v istrskih mestih ob številnih reformah, zlasti v Kopru, razširilo tudi framonstvo. Koprška framonoska loža, ki je delovala od maja 1806 pa do propada Ilirskih provinc in katere vidni član je bil tudi prefekt Calafati, je v veliki meri vplivala na politično in upravno življenje Istre. Kot središče političnega dogajanja in odločanja je pri avstrijskih oblasteh vzbujala strah in zaskrbljenost, saj se je njen vpliv preko francoskega konzula Mauricea Séguierja širil tudi na Trst, kamor je Calafati skrivaj pošiljal tudi *"Foglio periodico istriano"*, uradno glasilo istrske prefekture (Quarantotti, 1954, 208). Podporniki Italijanskega kraljestva – tudi zato, ker so bili framonosi – so postali apostoli bonapartizma kot ideologije, obenem pa je bilo, širše gledano, obdobje od 1806 do 1809 obdobje romantičnega prebujanja italijanskega meščanstva v Istri, ki se je pričelo zavedati svoje nacionalne pripadnosti in je bilo zato navdušeno nad priključitvijo k Italijanskemu kraljestvu.

Kljub dejanski vključenosti v Italijansko kraljestvo pa je bila Istra v letih 1806–1809 od njegovega ozemlja ločena s pasom avstrijskega ozemlja, katerega središče je bil Trst, ki je kljub celinski zaporji gospodarsko napredoval in si prisvajal trgovski promet Benetk. Tudi med Istro in Dalmacijo je ležal ozek pas avstrijskega ozemlja z Reko kot središčem. Avstrija je Napoleonu leta 1806 sicer dovolila uporabo ceste za prehod francoskih vojaških enot preko svojega ozemlja in leto kas-

1 O Calafatijevi politični karieri in delovanju podrobneje Cossar (1952/53, 39–80), Marušič (1991, 149–154), Žitko (2006, 69–78) in Apollonio (1998, 143–156).

Sl. 1: Sporočilo o Napoleonovem imenovanju prefekta Calafatija za barona Italijanskega kraljestva, 8. oktobra 1809 (PAK, Družinski arhiv Cadamuro, 291, 37).

Fig. 1: Message on Napoleon's appointment of Prefect Calafati as Baron of the Kingdom of Italy, October, 1809 (PAK, Family Archives Cadamuro, 291, 37).

neje tudi privolila v popravek meje ob Soči, vendar so bile to spričo Napoleonovih strateških in gospodarskih načrtov le neznatne koncesije.²

Po letu 1805 se je Napoleon večkrat ukvarjal z

mislijo o aneksiji Trsta, Reke oziroma celotne vzhodno-jadranske obale, predvsem v zvezi s svojo vzhodno politiko. Pogosto je bila na tapeti tudi meja na Soči, torej strateško pomembna ločnica med Italijanskim kraljest-

² Pogodba o vojaških komunikacijah med beneško Furlanijo, Istro in Dalmacijo preko avstrijskega teritorija v delu Salate (1915, 101–102; 83. 1806, aprile 16, Vienna, Convenzione per le comunicazioni militari tra il Friuli veneto e L'Istria e la Dalmazia attraverso il territorio austriaco). O tej problematiki tudi Quarantotti (1954, 153–157) in Zwitter (1964, 29).

vom in Avstriji. Leta 1808 mu je zunanji minister Jean-Baptiste Nompère de Champagny predlagal, da anektira vse avstrijsko ozemlje južno od rek Vipave in Kolpe. Kar zadeva bodočo organizacijo avstrijskih ozemelj, ki so jih nameravali Francozi zasesti, je Champagnyjevo poročilo Napoleonu februarja 1808 nudilo dvoje možnosti: združitev z Italijanskim kraljestvom ali pa ustanovitev posebne državne tvorbe, ki naj bi jo sestavljale le dežele na vzhodni obali Jadrana (Zwitter, 1990, 148–149).

To zamisel je Napoleon lahko uresničil šele z novo vojno proti Avstriji, ki je s spreminjajočo se srečo potekala spomladi in poleti 1809 na italijanskem in severnem bojišču, zaključila pa se je s schönbrunnskim mirom 14. oktobra 1809. Z zmago nad Avstrijo je Napoleon v okviru svoje vzhodne politike lahko končno ustvaril ozemeljsko povezavo med Italijo, Istro in Dalmacijo, obenem pa preprečil sleherno povezavo med Avstrijo in Jadranskim morjem. Gospodarski, strateški in etnični razlogi so Napoleona torej privedli do tega, da je z dekretom 14. oktobra 1809 ustvaril Ilirske province, kamor je bila ob koncu decembra istega leta kljub odporu A. Calafatija in milanske vlade priključena tudi Istra (prim. Šumrada, 1986, 423–429; Reisp, Zelinkova, 1964; Apollonio, 1998, 265–274).

LETO 1809/10 – OBDOBJE NEGOTOVOSTI, DVOVLADJA IN UPRAVNIH SPREMEMB NA ISTRSKIH TLEH

Francosko-avstrijska vojna leta 1809 je v Istri povzročila veliko negotovosti in zmede. Ob izbruhu sovražnosti v začetku aprila, ko je večji del avstrijske vojske po zmagi nad podkraljem Eugènom Beauharnaisom zavzemal Benečijo, oblegal Palmanovo in blokiral Benetke, so oddelki "Landwehra" preko Buzeta vdrli v Istro in se usmerili proti Koprju, iz Pazina pa proti Poreču, Rovinju in Pulju.

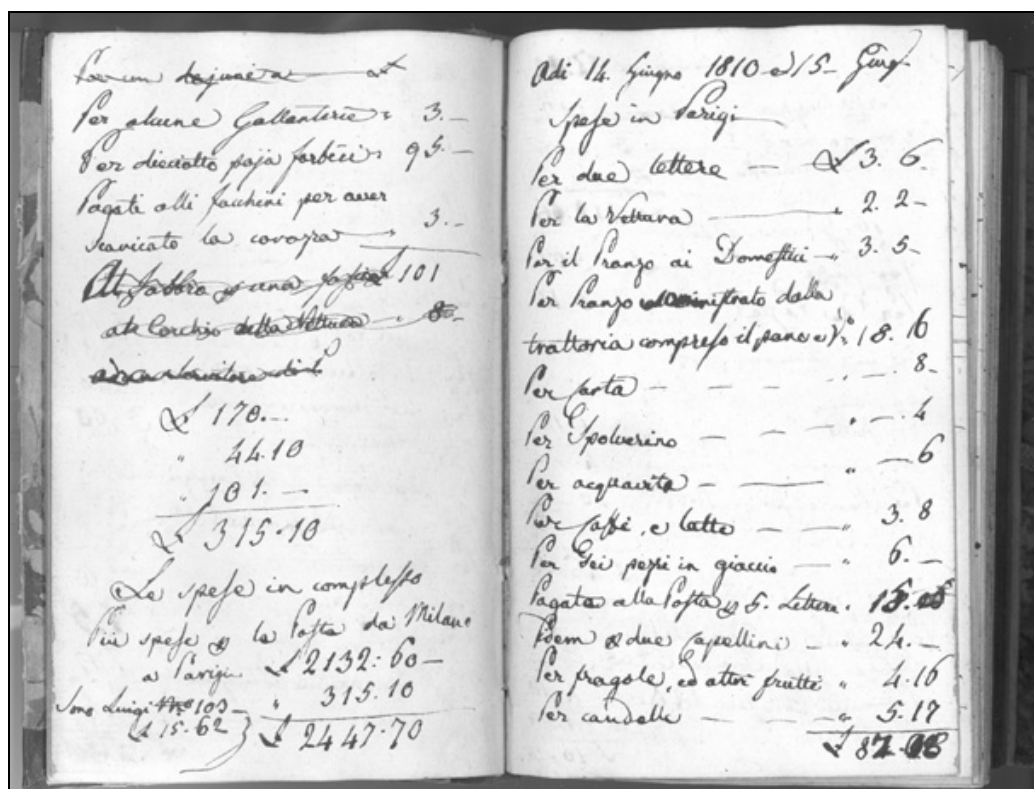
Nekatere redne francosko-italijanske enote so zapustile istrski departma, edini odpor je nudila nacionalna garda v Koprju, zato so mesto z morske strani bombardirali Angleži, toda Calafati je po prvi škodi in žrtvah pristal na predajo. Da ne bi padel v roke Angležev, se je raje predal Avstrijcem, ki so ga deportirali v mesto Komorn na Ogrskem (Apollonio, 1998, 256).

Avstrijska zasedba Istre je trajala od 13. aprila do 22. maja 1809. Vojna sreča se je obrnila šele po prvih Napoleonovih zmagah na severnih bojiščih in že 16. maja so avstrijske čete zapustile Trst, ki ga je zasedel francoski general Schilt, 23. maja pa tudi Koper. Ob koncu maja se je Calafati znova pojavil v Koprju in skušal vzpostaviti oblast v Istrskem departmaju, vendar je naletel na precejšnje težave zaradi pomanjkanja vojaštva; tudi poskus ponovne vzpostavitve nacionalne garde ni uspel. Bojazen pred ponovnim ujetništvom ga je julija 1809 prisilila, da se je zatekel v Benetke. Postopno je postajal tudi drug človek z mnogo manj avtoritarnosti in ukazovalne domišljavosti, saj je izgubil velik del nekdanje oblastiželjnosti in samozavesti (Apollonio, 1998, 259).

Po mesecih negotovosti in težkih preizkušanj je Calafati v začetku jeseni 1809 znova vzpostavil svojo oblast, okusil pa tudi nekaj slave in časti, ko ga je Napoleon 8. oktobra 1809 za uspešno vodenje Istrskega departmaja imenoval za barona Italijanskega kraljestva (Cossar, 1952–53, 68–69). Tudi dejstvo, da nekdanja beneška Istra v schönbrunnskem dekretu, s katerim je Napoleon 14. oktobra 1809 ustanovil Ilirske province, ni bila posebej navedena, ga je skupaj z milansko vlado prepričalo, da Istrski departma še nadalje ostaja v okviru Italijanskega kraljestva. Dejansko vse do 25. decembra 1809, ko je Napoleon izdal dekret, po katerem je bila tudi nekdanja beneška Istra vključena v Ilirske province, njen pravni status ni bil določen, to pa je dopuščalo različne interpretacije in vnašalo določeno zmedo. Ureditev novo formiranih dežel z nazivom Ilirske province, zlasti financ in uprave, naj bi Napoleon takoj po schönbrunnskem miru prepustil italijanskemu podkralju Eugènu Beauharnaisu kot vrhovnemu poveljniku južne armade, pač pa si je pridržal pravico, da pozneje sam določi usodo teh dežel. Organizacija teh dežel naj bi bila torej predvsem vojaška, državni svetnik Luc-Jacques-Édouard Dauchy, ki naj bi odpotoval v Ljubljano, pa naj bi prevzel finančno upravo. Napoleon se torej v začetnem obdobju ni mogel otresti zamisli, da bi bile Ilirske province nekakšen privesek oziroma predstraža Italijanskega kraljestva, zato tudi ni bilo povsem jasno, kako si zamišlja organizacijo njene oblasti (Vošnjak, 1910, 110).³

3 Državni svetnik Dauchy, ki je 3. novembra 1809 prispel v Ljubljano in pričel s formiranjem osrednje civilne uprave, je bil za glavnega intendanta financ v Ilirskih provincah imenovan hkrati s cesarskim dekretom o ustanovitvi provinc 14. oktobra 1809. Generalni guverner Ilirskih provinc, maršal Auguste-Frédéric-Louis Viesse de Marmont, je bil slavnostno sprejet v Ljubljani 16. novembra 1809. Cesarski dekret o organizaciji vlade Ilirskih provinc z dne 25. decembra 1809 je oblikoval osrednjo vlado Ilirije, ki ji je načeloval glavni guverner, vojaški poveljnik z nadzorom nad celotno administracijo, in izdajal splošne predpise v obliki odlokov. Osrednjo civilno upravo in finance je vodil glavni intendant za finance, glavni komisar za pravosodje pa je bil pristojen za sodstvo in pripravo zakonov.

Novoimenovana francoska civilna uprava je konec leta 1809 prevzela obstoječe intendance, ki so se formirale že po sklenitvi premirja v Znojmu sredi julija 1809, in jih deloma združila: prvi organizacijski dekret z dne 25. decembra 1809 je torej Ilirijo razdelil na deset intendanc, z uvedbo organskega dekreta 15. aprila 1811 pa se je ustalil pri šestih civilnih provincah, ki so bile v upravnem pogledu razdeljene na distrikte, kantone in občine, poleg teh pa je kot posebna intendantca oz. provinca obstajala Vojna krajina (Kolanović, Šumrada, 2005, 700).

Sl. 2: Calafatijev popotni dnevnik in stroškovnik iz časa njegovega bivanja v Parizu, 1810–1813 (Osrednja knjižnica Srečka Vilharja Koper, št. 768).

Fig. 2: Calafati's travel diary and bill of costs from his stay in Paris, 1810-1813 (Srečko Vilhar Public Library Koper, no. 768).

Tembolj zato preseneča odklonilno stališče Eugèna Beauharnaisa do izločitve Istre iz Italijanskega kraljestva, ki ga je Napoleonu izrazil 20. decembra 1809 in v katerem ga opozarja, da Istra tvori upravno urejen in organiziran departma, ki je nastal kot posledica združitve Italijanskega kraljestva z nekdanjimi beneškimi provincami po bratislavskem miru, 26. decembra 1805. Še tehtnejši se mu je zdel argument, da Italijansko kraljestvo iz Istre dobiva večji del soli za svoje potrebe in les za potrebe beneškega arzenala oziroma v gradbeništvu (Salata, 1915, 116).

Napoleon je kljub tem pomislekom, kot že rečeno, 25. decembra 1809 s svojim dekretom Istrski departma vključil v Ilirske province, s to izjemo, da je s posebnim dekretom 19. januarja 1810 iz ekonomskih razlogov istrske in kvarnerske soline ter gozdove pustil v lasti Italijanskega kraljestva (Salata, 1915, 117).

Na podlagi obeh dekretov je generalni guverner Ilirskih provinc, maršal Marmont, Calafatiju ob koncu januarja 1810 sporočil, da Istrski departma prehaja v okvir Ilirskih provinc, hkrati pa je tudi državni svetnik oziroma generalni intendant Dauchy od Calafatija zahteval poročilo o stanju financ in uprave ter v skladu s tem pripravo proračuna za tekoče leto.

Calafati se je v negotovosti obrnil na milansko vlado oziroma podkralja Eugèna Beauharnaisa s prošnjo po jasnejših navodilih, zato na zahtevo ljubljanske intendature ni odgovoril, saj iz Ljubljane ni prejel uradne odredbe o izločitvi Istre iz Italijanskega kraljestva. Milanska vlada je Calafatiju svetovala, naj intendanturi v Ljubljani pošlje zaprosene podatke in spoštuje odredbe generalnega guvernerja, ki je hkrati tudi vrhovni poveljnik vseh vojaških enot na območju Ilirskih provinc (Salata, 1915, 119).

Čeprav je bila nekdanja beneška Istra od 25. decembra 1809 torej uradno vključena v Ilirske province, pa v prvem obdobju ni doživljala vidnejših sprememb v svojih upravnih strukturah: skoraj vse je ostalo po starem in tudi Calafati je še kar nekaj mesecev obdržal naziv prefekta. Francoske oblasti v Ljubljani so začele pošiljati uredbe na koprsko prefekturo sicer že s 1. februarjem 1810, a je bila le-ta preurejena v intendantco šele z Marmontovim odlokom 7. septembra 1810, ko je bila ukinjena prefektura Istra, finančna intendantca in podprefektura v Rovinju (Quarantotti, 1954, 260).

Morda je bil razlog za tolikšno počasnost v sporu, ki je izbruhnil med maršalom Marmontom in Dauchyjem, v čigar kompetence je generalni guverner, ki je v Iliriji

vladal skoraj neodvisno od Pariza in razpolagal tudi s finančnimi sredstvi, pogosto posegal, čeprav je Napoleonov dekret o organizaciji vlade Ilirskih provinc to izrecno prepovedal. Spor med obema najvišjima predstavnikoma francoske oblasti se je sicer navidez končal z Marmontovo zmago, saj je bil Dauchy odpoklican in z dekretom z dne 10. junija 1810 za novega glavnega intendanta imenovan "*maître des requêtes*" v Državnem svetu, baron Charles-Godefroy Redon de Belleville, vendar pa so bile v drugačnih zunanjepolitičnih okoliščinah po Napoleonovi poroki z avstrijsko nadvojvodinjo Marijo Luizo tudi Marmontove velike pristojnosti bistveno zmanjšane, s tem pa tudi njegova relativna neodvisnost od osrednje francoske vlade. Nekatere priprave na upravno reorganizacijo Ilirije so potekale že pred sredino leta 1810, konec julija istega leta pa so se začeli v Parizu pod predsedstvom predsednika vojaške sekcije v Državnem svetu generala Antoina-Françoisa Andréossyja ob aktivnem sodelovanju dvajsetčlanske ilirske deputacije pripravljati na temeljito upravno-pravno reorganizacijo provinc. Vanje se je jeseni 1810 aktivneje vključila tudi ilirska vlada v Ljubljani, zlasti njen glavni komisar za pravosodje baron Joseph Coffinhal-Dunoyer, ki je prispel na svoje delovno mesto v Ljubljano šele 10. septembra 1810. Temeljni namen upravne preuredbe je bilo povečati pristojnosti cesarske osrednje vlade in v Ilirijo postopoma v celoti vpeljati francoski upravno-pravni sistem oziroma izvesti postopno integracijo Ilirije s francoskim cesarstvom (Šumrada, 2005, 700).

ANGELO CALAFATI NA ČELU ILIRSKE DEPUTACIJE V PARIZU, TRAGIČNI DOGODKI OB POŽARU NA AVSTRIJSKI AMBASADI IN RAZPLET POGAJANJ O BODOČI UREDITVI ISTRE

Ilirska deputacija je na čelu z Angelom Calafatijem krenila proti Parizu maja 1810 z namenom, da se pokloni francoskemu cesarju in se udeleži slovesnosti ob njegovi poroki z Marijo Luizo, uradni namen pa je bil, kot že rečeno, sodelovati pri upravno-pravni reorganizaciji Ilirskih provinc, ki so jo pod vodstvom generala Antoina-Françoisa Andréossyja začeli snovati v okviru Državnega sveta.

Maršal Marmont, ki je v svojih "*Mémoires*" Calafatija pohvalno označil z izrazi "*dalmat fort considéré*" in "*homme d'esprit*", je v istrskem prefektu videl najbolj ustrezno osebnost za vodjo ilirske deputacije, pa tudi zvestega Napoleonovega privrženca, ki bi morda uspel pri cesarju izboriti še kakšno koncesijo v prid nekdanjega Istrskega departmaja.

Deputacija se je začela zbirati v Trstu. Iz dveh dopisov tržaškega intendanta, avditorja Lucien-Émila Arnaulta, generalnemu intendantu Ilirskih provinc Dauchyju je razvidno, da je 12. oziroma 27. maja 1810 pripotovalo najprej 12, kasneje pa še 6 članov deputacije z zadolžnicami za izplačilo potnih stroškov, dva preostala pa še 2. junija.⁴

Prefekt Calafati je potoval v spremstvu svoje žene Marianne Urbani, hčerke Antonie Elene Anne (Antoinette) in njenega zaročenca Bartolomea Cadamuro-Morganteja⁵ ter služinčadi. Tudi iz pisma Marianne Urbani, ki ga je iz Trsta pisala svoji materi Eleni (8. maja 1810), je razvidnih nekaj imen članov deputacije iz Dalmacije, tako iz Dubrovnika, Splita in Zadra.⁶ Deputacija je potovala preko Monfalcona, Milana, Torina, Lyona in dalje proti Parizu.

Že iz pisma, ki ga je Bartolomeo 17. maja 1810 pisal svojemu očetju Marcu Cadamuru, je razvidno, da se je morala deputacija po naročilu maršala Marmonta ustaviti v Milanu, da je počakala še na ostale člane deputacije, ki so kasneje krenili iz Trsta, čeprav 1. junija poroča: "*nocoj bomo odpotovali proti Torinu, Lyonu in Parizu z večjim delom deputacije, število katere je naraslo na 18. V tem času smo si ogledali Milano, Pavijo in Certoso. Zelo sem zadovoljen in presenečen nad kraji in stvarmi, ki sem jih videl, a pravijo mi, da bom videl še mnogo lepše kraje in bo tako moje zadovoljstvo še mnogo večje*".⁷

Kratek postanek v Milanu je Calafati izkoristil za pogovore z ministri za finance, notranje zadeve in obrambo, da bi jih seznanil z razmerami v Istri, ki so nastale ob avstrijski zasedbi, zlasti pa odhoda avstrijskih enot pa do ponovne vzpostavitve prejšnjih oblastnih struktur Italijanskega kraljestva. Šlo je predvsem za administrativne in finančne zadeve, ki so se pokazale v stanju departmajske blagajne in ki naj bi se uredile po Calafatijevi vrnitvi iz Pariza (Cossar, 1952–53, 77).

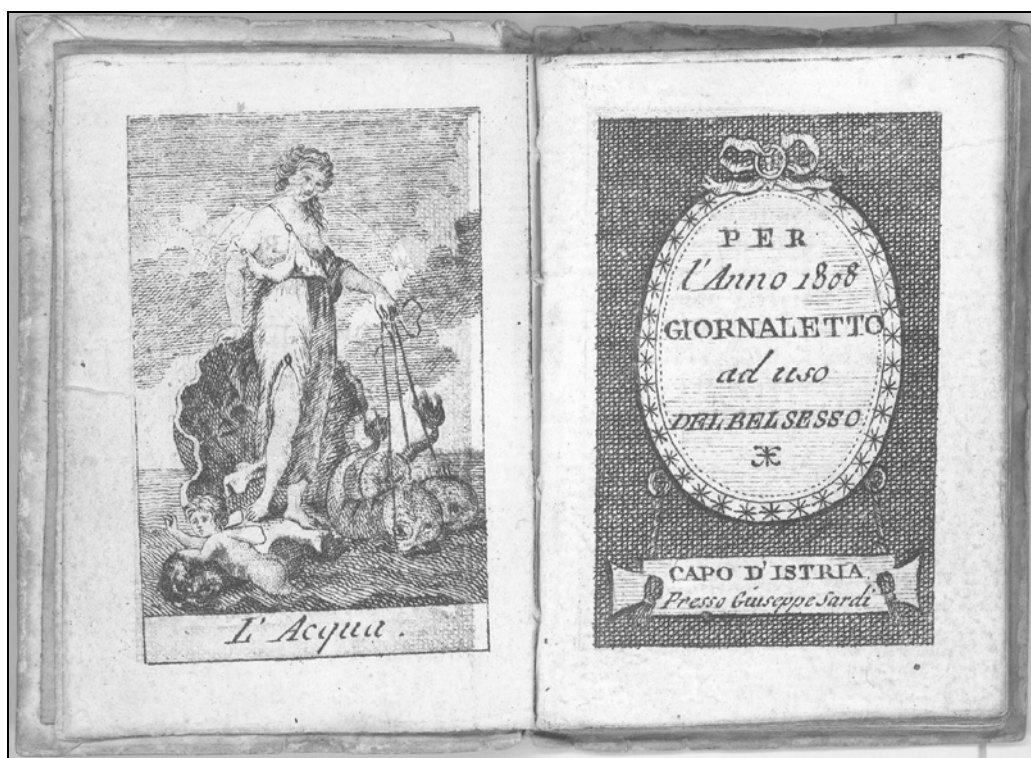
4 ARS, GilP 1809–1813, SI AS 27, Deputacija Ilirskih provinc k cesarju, fasc. št. 1.

5 Plemiška družina Cadamuro je izvirala iz Trevisa, po ženski liniji je kasneje sprejela še priimek Morgante. Marco Cadamuro, rojen v Noventi leta 1762, se je po poroki naselil v Kopru in prevzel mesto direktorja Kraljeve tobačne uprave (*Regio Ferma Tabacchi*) z velikim skladiščem tobaka iz turških dežel in prodajalno tobaka, ki je bil tako kot sol državni monopol. Njegov sin Bartolomeo Cadamuro-Morgante, rojen 1792 v Tolmezzu je s Calafatijevim pooblastilom postal tajnik ilirske deputacije, nenehno pa je tudi spremljal celotno dogajanje. Iz njegove bogate korespondence z očetom Marcom Cadamuro, ki jo hrani Pokrajinski arhiv Koper (PAK, DACM, SI 75, 291, fasc. 27), se razodevajo mnoge podrobnosti o potovanju, bivanju, zlasti pa veliki tragediji A. Calafatija po požaru na avstrijski ambasadi v Parizu.

Domoznanski oddelek Osrednje knjižnice Srečka Vilharja Koper hrani "*Libro spese di A. Calafati durante il suo viaggio a Parigi 1810–1813*" (OKSVK, DO 768).

6 PAK, DACM, SI 75, 291, 26 b.

7 PAK, DACM, SI 75, 291, 27.

Sl. 3: Popotni koledarček za dame iz leta 1808 (Osrednja knjižnica Srečka Vilharja Koper, št. 768).
Fig. 3: Small travel calendar for ladies from 1808 (Srečko Vilhar Public Library Koper, no. 768).

V naslednjem pismu, odposlanem iz Lyona 9. junija 1810, očetu piše: "Po težavnem potovanju smo prekorčili Alpe in prispeli v Lyon kar dobrega zdravja in počutja. Ne morem Vam opisati, kako slabe so ceste, ki smo jih prevozili zlasti v Savoiji, ki sedaj tvori del francoskega cesarstva ... Jutri bomo nadaljevali pot in upamo, da bomo prispeli v Pariz v sredo zvečer. Govori se, da se bodo slovesnosti pričele 16. t. m., kar je za nas prijetna novica, saj se jih bomo lahko še udeležili ...".⁸ Po prihodu v Pariz, 15. junija 1810, je Bartolomeo očetu nemudoma sporočil, da so se žal slovesnosti v Parizu pričele že 10. junija in namesto da bi naleteli na urejene poti, kot jim je bilo obljubljen, so bile v dokaj slabem stanju, kar je potovanje upočasnilo. "Pariz je čudovit", nadaljuje, "toda zagotavljam Vam, da zahteva veliko denarja pa tudi potrpljenja. Upajmo, da bomo deležni še kakega cesarjevega praznovanja, saj so bila tista, ki smo jih uspeli ujeti, absolutno čudovita. Mi smo vsi dobrega zdravja, muči pa me, da še nisem prejel Vašega pisma.

Pozdravite vso družino pa tudi Gravisije, Brattije, brate Almerigottije, Borisije, Darinetto, Bernardellija in

druge. Cesar Napoleon je v Saint- Cloudu in bo zelo težko, da bi ga videli..."

Vaš vdani sin Bortolo

V pismu z dne 21. junija 1810 Bartolomeo očetu sporoča, da ga je prefekt Calafati v matrikolo pariške policije vpisal kot tajnika ilirske deputacije oziroma kot svojega osebnega tajnika. "Hkrati mi je naročil, nadaljuje, "da si nabavim svečano temno obleko, da bom šel lahko skupaj z deputacijo v avdienco k cesarju. Včeraj zvečer smo imeli nepričakovano srečo in videli cesarja in njegovo veličastno nevesto v teatru "Comedia Francese". Prihodnjo nedeljo bo istrski vojvoda (maršal Jean-Baptiste Bessières, op. p.) v čast cesarice priredil veliko slovesnost, ki se je bomo udeležili tudi mi ...".⁹

To je bilo zadnje pismo, ki ga je Bartolomeo pisal svojemu očetu pred tragedijo, ki se je pripetila 1. julija 1810 na avstrijski ambasadi ob svečanem sprejemu v čast cesarskega para. Med udeleženci je bil tudi prefekt Calafati z ženo Marianne, hčerko Antoinette in mladim Bartolomeom Cadamurom. Požar, ki je izbruhnil kmalu po začetku slovesnosti, je povzročil precejšnjo paniko in

8 PAK, DACM, SI 75, 291, 27.

9 PAK, DACM, SI 75, 291, 27.

veliko žrtev; med hudo opečenimi so iz goreče ambasade rešili tudi Calafatija, ki je dobil zlasti močne opekline po nogah, njegovo ženo in hčerko.¹⁰ Bartolomeo, ki se je uspel rešiti brez poškodb, samega dogodka ni opisal, saj njegovo prvo pismo, ki ga je poslal očetu, nosi datum 7. julij 1810. V njem očeta obvešča predvsem o mnenju zdravnikov, ki so skrbeli za Calafatijeve, medtem ko je on sam, kot razberemo iz pisma, noč in dan bedel nad ranjenimi, ki so prenašali hude bolečine. Mimogrede sredi pisma optimistično omenja: "da, če bo cesar še v tem mesecu sprejel ilirsko deputacijo, bo bolje, da s prefektom ostaneta doma zaradi njegove bolezni, ki vsaj do začetka avgusta ne bo ozdravljiva ...".¹¹

V naslednjem pismu z dne 17. julija je Bartolomeo očetu sporočil, da se stanje prefekta, pa tudi njegove žene in hčerke nekoliko izboljšuje, ter upa, da cesar ilirske delegacije ne bo sprejel, dokler se prefektovo stanje

Sl. 4: Portret Marianne Urbani Calafati (Pokrajinski muzej Koper).

Fig. 4: Portrait of Marianne Urbani Calafati (Regional Museum Koper).

nekoliko ne izboljša. Še bolj optimistično je naslednje pismo z dne 21. julija, ko Bartolomeo izraža upanje, da bosta prefekt in njegova soproga za cesarjev god že okrevala. Z žalostjo pa dodaja, da je stanje njune hčerke Antoinette zelo slabo in je po mnenju zdravnikov nemo-goče, da bi preživela. Z gotovostjo nato očetu zatrdi, da člani ilirske deputacije ne bodo sprejeti pri cesarju pred Calafatijevim okrevanjem, čeprav si za sprejem zelo prizadevajo. "Zvedeli smo", nadaljuje, "da bo cesar po slovesnostih odpotoval v Amsterdam, ki je proglašen za tretje največje mesto cesarstva. Če nas ne bo sprejel pred svojim odhodom, se nam izplača, da počakamo na njegovo vrnitev, ali pa, da mu sledimo na Holandsko ...".¹²

Ob koncu julija je Bartolomeo očetu sporočil, da ilirska deputacija ne more zaprositi za avdienco pri cesarju, saj manjka še en član iz Dalmacije, sam pa da je prejel vabilo avstrijskega ambasadorja na slovesnost, ki naj bi bila naslednjo nedeljo. Očitno je v tem času že prihajalo do sporov med Calafatijem in člani deputacije, saj Bartolomeo govori o njihovi verolomnosti in zahrbtnosti, potem pa očetu pojasnjuje: "Veste, da me je moj zaščitnik imenoval za tajnika deputacije in v tej funkciji sem hodil na razne sprejeme in praznovanja ter na kosilo k cesarju, ne da bi se kdo upal kaj oporekati. Potem pa ko bi se morali člani deputacije uradno predstaviti cesarju, so bili zaradi prefektove bolezni tako nesramni, da so enega od članov deputacije poslali k prefektu s sporočilom, da tajnika sploh ne poznajo in da nasprotujejo temu, da bi se skupaj z njimi udeležil avdiencie pri cesarju, saj da me ne pripoznajo za člana ilirske deputacije. Prefekt me je potolažil, da se bo na vso moč potrudil in me vzel s seboj, ko se bo sposoben predstaviti cesarju. Sprejem pri cesarju so znova predstavili in ne vemo na kateri datum. Sicer pa v Parizu od začetka slovesnosti ni bilo videti deputacije s tako zlobnimi, zahrbtnimi, domišljavimi in vzkipljivimi člani, kakršna je ilirska. Prefekt se boji, da so cesarju znane njihove lastnosti in da jim ne uide kaka njegova graja. Tudi sam se strinjam, da moramo biti potrpežljivi, vendar ne morem verjeti, da je lahko toliko zlobe v ljudeh, ki spremljajo našega prefekta ...".¹³

V pismu z dne 18. avgusta 1810 je Bartolomeo očetu sporočil, da je bila ilirska deputacija končno sprejeta pri cesarju, ki naj bi ji dobrohotno sporočil, da bodo lahko glede bodoče ureditve Ilirskih provinc prebrali v italijanskem časopisju. Potem prehaja na zdravstveno stanje svojih dobrotnikov in priznava, da je kljub temu, da

10 Calafati je nekoliko podrobneje o požaru na avstrijski ambasadi, svoji rešitvi in poškodbah ter prvih tednih zdravljenja opisal v pismu, ki ga je naslovil na kanonike koprškega kapitlja z dne 25. avgusta 1810. Pismo je objavljeno v delu Cossar (1952/53, 70–71).

11 PAK, DACM, SI 75, 291, 27.

12 PAK, DACM, SI 75, 291, 27.

13 PAK, DACM, SI 75, 291, 27.

povišane temperature nimata več, do njune ozdravitve še daleč in da bo potrebno v Parizu ostati vsaj še do konca septembra. Bartolomeo nikjer ne omenja usode svoje zaročenke Antoinette, ki je verjetno za posledicami ran že umrla. Tudi v pismu z dne 21. avgusta se razodeva njegova huda potrnost, saj očetu sporoča, da si želi vrnitve domov, pa ne zato ker bi bil Pariz dolgotrajen, temveč zato ker je tedne in tedne priklenjen k bolniški postelji svojih dobrotnikov in mu je edino zadovoljstvo, da kake pol ure na dan sloni ob oknu in opazuje pariški vrvež.

Vest o smrti njegove zaročenke Antoinette je verjetno v tem času prišla že tudi do njenih starih staršev, Elene in zdravnika Leona Urbanija, ki sta skupaj s Calafatijevo družino živela v koprski palači Orlandini. Oče je Bartolomeu v svojem pismu očitno poročal o hudi prizadetosti obeh starih staršev. *"Prizadetost in skrbni gospe Elene sem si predstavljal"*, sporoča Bartolomeo svojemu očetu, *"prepričan pa sem, da jo bosta moja dobrotnika znala potolažiti in odvrniti od bridkosti, ter jo opogumiti s tem, da gospod prefekt okreva in se njegova opečena koža počasi zarašča, kar pa bo zahtevalo še precej časa ..."*.¹⁴

Ob koncu avgusta 1810 je v Parizu nastopila huda vročina in Bartolomeo v pismih očetu sporoča, da sta prefekt Calafati in njegova soproga izgubila apetit in da skoraj ničesar več ne zaužijeta, v pismu z dne 19. septembra pa Bartolomeo očetu nekoliko podrobneje poroča o smrti Marianne Urbani, Calafatijeve soproge. Vzrok smrti naj bi bil po mnenju zdravnikov deloma zaradi hude vročine, predvsem pa zaradi telesne šibkosti in griže, ki si jo je nakopala. *"Gospod prefekt je globoko pretresen"*, poroča Bartolomeo svojemu očetu *"in boji se, kako bosta to vest sprejela njena starša, potem ko sta že izgubila vnukinjo. Prosite moje sestre, da molijo zanj in njegovo zdravje, Jaz sem sicer dobrega zdravja, a ne vidim trenutka, da bi zbežal iz tega turobnega bivališča in se vrnil domov ..."*. Marianne Urbani so, kot pričajo dokumenti, pokopali 14. septembra 1810 v *"Paroisse Impériale de la Madeleine"*.¹⁵

V pismu z dne 3. oktobra Bartolomeo očetu končno poroča, *"da je prefekt prvokrat zapustil hišo, kjer prebivajo, vendar ne brez težav, saj še ni mogel hoditi in so ga morali iz postelje prenesti v kočijo in na svež zrak, ki se ga je lahko končno nadihal. Ta naporni, a nujni korak, ki so nam ga svetovali zdravniki, je v kratkem pripomogel k njegovemu boljšemu počutju, saj je to*

*edino zdravilo zaradi njegove fizične šibkosti in vseh duševnih muk, ki jih je v zadnjem času prestal. Upajmo, da se mu bodo z božjo pomočjo do konca tega meseca rane toliko zacelile, da bo lahko začel hoditi vsaj po svoji sobi. Zima je pred nami in kdo ve kdaj Vas bom lahko objel. Primanjkuje mi denarja in zlasti sedaj, ko ni več gospe baronice, ki mi je prej nenehno stala ob strani, ne vem, kako naj se zanj obrnem na gospoda prefekta, ki ima zaradi zdravljenja tudi sam velikanske stroške ..."*¹⁶

V naslednjih pismih Bartolomeo očeta obvešča, da prefekt nadaljuje s sprehodi, ki mu lajšajo bolečine in pomagajo pri zdravljenju in pri tem upa, da bo njegova leva noga do konca oktobra ozdravela in da se bo končno začela zdraviti tudi desna noga. Poroča tudi o precejšnjem mrazu in epidemiji koz, ki je začela razsajati po Parizu, zlasti med otroki, ki niso bili cepljeni. Obenem očetu izraža sočutje zaradi bolečin in trpljenja, ki sta ju prestajala mati in oče Marianne Urbani, saj je novica o njeni smrti v tem času že prišla v Koper.

V pismu z dne 27. oktobra 1810 Bartolomeo po daljšem času nekaj pozornosti znova posveča političnemu dogajanju in navaja: *"Včeraj je cesarski dekret odredil novo ureditev Holandske in iz tega sklepamo, da bodo kmalu prišle na vrsto tudi Ilirske province. Člani njene deputacije so zagotovili, da bodo svoje delo dokončali v nekaj dneh. Toliko slabše za nas ..."*.¹⁷

Bartolomeo, ki mu člani ilirske deputacije niso hoteli priznati funkcije tajnika, se v vsem tem času, ko so v okviru Državnega sveta potekala pogajanja in usklajevanja pod predsedstvom generala grofa Antoina-Françoisa Andréossyja, ni mogel skupaj z njimi udeleževati sej, na katerih so razpravljali o upravno-pravni reorganizaciji Ilirskih provinc, s tem pa je bil seveda skupaj s prefektom Calafatijem prikrajšan za nadaljnji razplet dogodkov in svojo nadaljnjo usodo.

Sredi novembra je Bartolomeo očetu končno poročal, da je ilirska deputacija zaključila z delom in da je ob koncu cesar deseterico članov odlikoval z Legijo časti (*Legione d'onore*), šesterico s Kraljevim redom železne krone (*Reale ordine della Corona di Ferro*), trojico pa z Odlikovanjem častnikov legije (*Decorazione de Ufficiali della Legione*). Med odlikovanci je bil kljub svoji odsotnosti tudi prefekt Calafati,¹⁸ ki mu je bilo s tem vsaj nekoliko poplačano trpljenje in prizadetost zaradi izgube njegovih najdražjih.

14 PAK, DACM, SI 75, 291, 27.

15 PAK, DACM, SI 75, 291, 26 b.

16 PAK, DACM, SI 75, 291, 27.

17 PAK, DACM, SI 75, 291, 27.

18 Glede Calafatijevega odlikovanja je nekoliko neskladnosti med navedbo Bartolomea Cadamura-Morganteja, ki v svojem pismu navaja, da je bil Calafati ob škofu Rizziju in komandantu vojaških enot v Vojni krajini odlikovan z Legijo časti, medtem ko G. Quarantotti v svojem delu (1954, 277) navaja, da je prejel red železne krone, ki ga je Napoleon sicer vpeljal v Milanu 7. junija 1805.

PAIS & PARIS

A Monsieur
Monsieur Marc Cadamuro
Morgante Milan pour
Capodistrie

Stimatissimo Sig. Padre

Parigi li 29. Agosto 1810-

Formo spessissimo risposta alla gradita di Lei lettera
15. Agosto cadente, e nello stesso tempo la ragguaglio
della malattia di questi Signori, che ringraziando
l'Altissimo stanno molto meglio. L'accefisco caldo di
questi giorni, che per la prima volta si fa sentire
in questa parte gli sconcertò l'appetito, ma tosto
che si rinfrescherà l'aria, che in questo clima non
è niente di più facile, lo riacquisteranno come
per l'avanti. Io Ho benissimo, lo ringrazio di tutto
cuore della benignità che a per me, e la protesto
la mia eterna gratitudine. Con ciò abbracciando la
famiglia, mi ricardi agli amici, e mi creda invariabile.

G. S. Non ho avuto ancora
risposta dal Sig. Lis Luigi

Suo affez. obl. figlio
Bartolo

Sl. 5–6: Naslov na ovojnici in pismo Bartolomea Cadamura-Morganteja očetu Marcu Cadamuru (PAK, Družinski arhiv Cadamuro, 291, f. 27).
Fig. 5–6: Address on the envelope and letter of Bartolomeo Cadamura-Morgante to his father Marco Bartolomeo (PAK, Family Archives Cadamuro, 291, f. 27).

**PAROISSE IMPÉRIALE
DE LA MADELAINE.**

*Corvoi de Mlle Marie Anne Calafati épouse de Mr Ange Calafati prifer
du capⁿ 3e rég^t
diocésé le 14. 7bre plus ven^{te} me N° 23. âgée de*

DROIT curial	36 ^{fr}
Présence de M. le Curé	12
MM. les deux Vicaires	0
Confesseur en robe	0
Maître de Cérémonie	0
9 Prêtres	27
4 Chantres. <i>et un aide d'orgue</i>	15
Serpent	3
9 Enfans de Chœur	14
Porte - Croix	3
Sacristain-Prêtre	3
Aide de Sacristie	3
Soisses	3
Bedeau	3
Crêpes et Gants, pour les gens d'Eglise	3
Choristes - Prêtres	0
Messe	0
Diacre et Sous-Diacre	0
Offrande	0
Ornemens	24
Chandeliers	18
Grand tapis du Sanctuaire	0
Petits tapis du Sanctuaire	18
Housse du lutrin	0
Bancs des célébrans et des chantres	0
Estrade simple	12
Estrade double	0
Deux montures	0

Sl. 7: Račun in potrdilo o pogrebnih stroških za Marianne Urbani Calafati, pokopano v Parizu 14. septembra 1810 (PAK, Družinski arhiv Cadamuro, 291, f. 26b).

Fig. 7: Invoice and certificate of funeral costs for Marianne Urbani Calafati, buried in Paris on 14 September, 1810 (PAK, Family Archives Cadamuro, 291, f. 26b).

Kljub fizični prizadetosti in moralni potrnosti je Calafati vendarle sledil dogajanju v svoji istrski prefekturi in zatem v intendanci, kjer mu je bila, kot rečeno, z Marmontovo reorganizacijo Ilirskih provinc namenjena funkcija intendanta, a jo je v njegovi odsotnosti opravljal G. Vergottini, nekdanji podprefekt v Rovinju.

Poseben status Istrske intendance s sedežem v Kopru je Napoleon zadržal do konca junija 1811, ko je bila leta podrejena provincialni intendanci v Trstu. Dne 30. junija 1811 je novi generalni guverner Ilirskih provinc Henri Bertrand namreč izdal ukaz, da so ukinjene vse stare intendance, tudi tista v Kopru, ki je postala podrejena neposredno svoji provincialni intendanci v Trstu. Bertrandova študija o boljši cestni povezavi z Istro in tendenca po zaustavitvi italijanskega nacionalizma v Istri sta 18. septembra 1811 privedli do Napoleonovega dekreta o odcepitvi pazinskega kantona iz Civilne Hrvatske ter njegovi vključitvi k Istri. Tako je bila pod isto upravo združena celotna Istra: nekdanja beneška Istra, Trst in Pazinska grofija. Celoten istrski polotok zahodno od Učke se je tako po več kot 400 letih znova znašel v enotni pokrajini kot "Ilirski departma", s tem pa je tudi

prvič prišlo do poenotenja upravnega sistema nekdanje beneške in avstrijske Istre, obenem pa je Trst postal glavno mesto istrske intendance (Crnković, 1988, 212).

Funkcijo intendanta je prevzel mladi Lucien-Émile Arnault in jo je s precejšnjo mero strogosti opravljal do začetka marca 1813. Angelo Calafati, ki je bil še vedno na okrevanju v Parizu in je zaradi stroškov zdravljenja zašel v hudo finančno stisko, je zaenkrat zaman čakal priložnosti na kako vidnejšo funkcijo v novi sestavi Ilirskih provinc. Od septembra 1811 tako sledimo njegovim prizadevanjem, da bi s prošnjami, naslovljenimi na državnega sekretarja Daruja, pa tudi samega Napoleona, znova pridobil njegovo zaupanje in naklonjenost ter morda kako od pomembnejših funkcij v Ilirskih provincah. Izčrpano poročilo, ki ga je Napoleonu glede Calafatijevega stanja in njegovih dotedanjih zaslug poslal Antonio Aldini, državni sekretar Italijanskega kraljestva, sicer razodeva njegov težak gmotni in psihični položaj, toda Napoleon se je za Calafatijevo imenovanje za intendanta Istrske province odločil šele marca 1813.¹⁹ Verjetno so predvsem težke razmere, ki so kljub Napoleonovim zmagam na nemških bojiščih spomladi 1813

19 Nekaj Calafatijevih in Aldinijevih pisem grofu Daruju oziroma Napoleonu objavlja Saba (1953–54, 440–445). Iz njih je razvidno, da je Calafatija bivanje in zdravljenje v Parizu stalo 25.074 frankov, vključno s stroški pogreba hčerke Antoinette in soproge Marianne Urbani.

Sl. 8: Calafatijev potni list ob povratku iz Pariza, marca 1813 (Pokrajinski muzej Koper).
 Fig. 8: Calafati's passport after his return from Paris, March 1813 (Regional Museum Koper).

zavladale v Ilirskih provincah, pripomogle, da je francoski cesar še enkrat izkoristil Calafatijevo privrženost, sposobnost in prizadevnost ter mu končno 8. aprila 1813 poveril funkcijo istrskega intendanta. Tako se je pričelo še zadnje, kratko obdobje slave, a tudi zaton njegove kariere.

ZAKLJUČEK

Celotno obdobje od 1797 pa do propada Ilirskih provinc oziroma dunajskega kongresa 1814/15 lahko označimo kot nekakšno prehodno obdobje, v katerem so vse notranje upravno-teritorialne spremembe imele bolj ali manj provizoričen značaj. Kljub temu so vse te

kratkorodne upravne in sodne spremembe imele tudi velik politični pomen, saj so procesi likvidacije fevdalnih političnih struktur in pričetki njihove preobrazbe omogočili oblikovanje meščanske družbe in države.

S propadom Beneške republike je Istra prišla iz okvira dokaj anahronističnega državnega sistema, ki je na začetku industrijske dobe in velikih reformnih gibanj 18. stoletja kazal le malo prilagodljivih sposobnosti za nove produkcijske odnose in hitrejši družbeno-politični razvoj. S padcem Serenissime je bila hkrati ukinjena skoraj 200 km dolga meddržavna meja, ki je nenaravno delila istrski polotok in še dodatno atomizirala že tako majhne upravne enote in etnije, drobila njene prirodno-geografske resurse in odvrčala beneško Istro od njenega

naravnega zaledja, avstrijsko Istro pa od njenih najbližjih naravnih pristanišč (Crnković, 1988, 191).

V prvem avstrijskem obdobju so se tako že leta 1804 začele nakazovati velike spremembe v pokrajinskem sistemu s tem, da je prišlo do spojitve nekdanje beneške Istre in Trsta v združeni tržaško-istrski gubernij s sedežem v Trstu. Upravna spojitve je imela predvsem blagodejne ekonomske učinke za istrsko gospodarstvo, ki je lahko odslej svobodno izvažalo svoje produkte na tržaški trg, a je izguba politične samostojnosti v nekdanji beneški Istri izzvala določeno obžalovanje in odpor do avstrijskega birokratskega sistema zlasti pri meščanskih krogih in izobraženstvu, ki je bilo že pod močnim vplivom francoskih revolucionarnih idej in frankofilске struje okrog Angela Calafatija (Quarantotti, 1954, 105–107).

Te težnje in pričakovanja so kulminirala v času prve francoske zasedbe, v začetnem obdobju romantičnega prebujanja italijanskega meščanstva, ki se je začelo zavedati svoje nacionalne pripadnosti in je bilo zato navdušeno nad priključitvijo k Italijanskemu kraljestvu (Marušič, 1989, 61).

Velike spremembe v tradicionalnih urbanih in ruralnih skupnostih, ki so izzvale radikalno laicizacijo javnega življenja pa tudi strog nadzor državnih oblasti nad cerkvenimi zadevami, ter nenazadnje nov davčni sistem, vojaška konskripcija in celinska zapora, pa so ob privržencih nove francoske oblasti množile tudi število nasprotnikov, zlasti med podeželskim prebivalstvom, z uvedbo celinske zapore pa tudi med trgovci in obrtniki.

Napoleon je po letu 1809 v procesu instaliranja Ilirskih provinc in odredb o dokončnem organizacijsko-političnem sistemu, ki je trajal vse do jeseni 1811, zlasti glede upravno-pravne ureditve dežel kasnejšega Avstrijskega primorja, le dokončal proces, ki ga je leta 1804

pričela že Avstrija z združitvijo bivše beneške Istre in Trsta, Napoleon pa se je na podlagi Bertrandove študije odločil še za vključitev pazinskega kantona. Tako je bila pod isto upravo združena celotna Istra: nekdanja beneška Istra, Pazinska grofija in avstrijski Trst, s tem pa je tudi prvič prišlo do poenotenja upravnega sistema nekdanje beneške in avstrijske Istre s Trstom kot upravnim središčem (Benussi, 1923, 36).

Leto 1809/10 se torej tako v ožjem regionalnem, kot širšem nacionalnem okviru kaže kot eno prelomnih obdobjev istrske zgodovine, v katerem so se prvič izpostavili širši družbeno-ekonomski, politični in nacionalni vidiki, ki so med 19. stoletjem z nacionalno prebujeno in osveščeno tukaj živečega prebivalstva preraščali v čedalje hujše nacionalne antagonizme.

Razpoložljivi arhivski viri, zlasti iz družinskega fonda Cadamuro-Morgante, ki vključujejo večji del Calafatijevih zapuščine, kakor tudi literatura z objavo dokumentov Calafatijevega političnega delovanja, nudijo vpogled v mnoge doslej še premalo raziskane segmente tega dogajanja, vendar bo potrebno za kompleksnejšo in bolj poglobljeno podobo o delovanju istrske deputacije v upravno-pravni reorganizaciji Ilirskih provinc, ki je v poletnih in jesenskih mesecih leta 1810 potekala v Parizu, kakor o tem obdobju na splošno, poseči tudi po francoskih in italijanskih arhivskih virih pa tudi tedanjem časopisju.

Vsekakor velja temeljne pridobitve francoske dobe spoštovati tudi na osnovi administrativnih odredb kasnejše avstrijske državne uprave, v kateri se kaže kontinuiteta predhodnih koncepcij, saj je bil edini kohezivni dejavnik na zgodovinsko-institucionalni ravni prav čas Napoleona, ki je, čeprav le za kratek čas, pod isto upravo in zakonikom združil ozemlja, ki so kasneje tvorila Avstrijsko primorje (Dorsi, 1992, 268).

PREFECT ANGELO CALAFATI, "DALMAT FORT CONSIDERÉ", AT THE HELM OF THE ILLYRIAN DEPUTATION IN PARIS AND THE INCORPORATION OF ISTRIA INTO THE ILLYRIAN PROVINCES (1810)

Salvator ŽITKO

University of Primorska, Faculty of Humanities Koper, SI-6000 Koper, Titov trg 5
e-mail: salvator.zitko@gmail.com

SUMMARY

Headed by the Prefect Angelo Calafati, the Istrian "ancien régime" witnessed a relatively rapid adaptation to new political, administrative, judicial and social conditions (1806–1809) resulting from the new French legislation introduced in the aftermath of the fall of the Venetian Republic in 1797 and after the first Austrian period (1797–1805).

During the period of Romantic national awakening, the Italian population applauded the incorporation of the Istrian Department into the Kingdom of Italy – a measure through which Napoleon encouraged and implemented the national principle. However, not only the Italians in Istria, but also the Italian government in Milan, and Calafati,

who had been appointed Baron of the Kingdom of Italy for his achievements in governing the Istrian Department, accepted the incorporation of Istria in the Illyrian provinces (1809–1813) with considerable resistance. When Calafati headed the Illyrian deputation, which in July 1810 attended the ceremony celebrating the wedding between Napoleon and Marie Louise and the talks on the future administrative and legal reorganization of the Illyrian Provinces held in the Council of State, he wanted to convince the Emperor to keep Istria in the Kingdom of Italy, yet the fire at the Austrian Embassy claimed the lives of his daughter and wife, rooted him to the bed for more than two years and, consequently, removed him from the political arena. During his absence, Istria witnessed drastic administrative and social changes: in September 1811, Napoleon unified the former Venetian and Austrian Istrias, including Trieste, into the "Illyrian Department", which meant that the two administrative systems merged into one and that Trieste became the capital of the Istrian Intendance. Calafati was finally appointed Intendant as late as April 1813 when the end of the Illyrian Provinces was near.

Key words: Istrian Department, Prefect Angelo Calafati, Illyrian deputation, Paris, Illyrian Provinces

VIRI IN LITERATURA

ARS, GiIP 1809-1813 – Arhiv republike Slovenije (ARS), Glavni intendant Ilirskih provinc (*Intendant Général des Provinces illyriennes*) 1809-1813 (GiIP 1809-1813), SI AS 27, Deputacija Ilirskih provinc k cesarju, fasc. št. 1.

OKSVK, DO 786 – Osrednja knjižnica Srečka Vilharja Koper (OKK), Domoznanski oddelek (786) (DO 786), "Libro spese di Angelo Calafati durante il suo viaggio a Parigi, 1810–1813".

PAK, DACM – Pokrajinski arhiv Koper (PAK), Družinski arhiv Cadamuro-Morgante (DACM), SI 75, 291.

Apollonio, A. (1998): L'Istria Veneta dal 1797 al 1813. Gorizia, Istituto Regionale per la Cultura Istriana – Libreria Editrice Goriziana.

Benussi, B. (1923): Pola nelle sue istituzioni municipali dal 1797 al 1918. Atti e memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria, 35. Parenzo/Poreč, 36.

Cossar, R. M. (1952–53): L'avvocato Angelo Calafati. Prefetto, barone ed intendante napoleonico (1765–1822). Archeografo Triestino, 18–19. Trieste, 39–80.

Crnković, G. (1988): Administrativno-teritorijalno ustrojstvo upravnih i sudbenih oblasti u Istri u vrijeme njene političke integracije 1797–1825. Problemi sjevernog Jadrana, 6. Rijeka, 190–227.

Dorsi, P. (1992): Deželna ustava in načelo predstavnosti v Istri v dobi restavracije. Annales, 2/92. Koper, 267–278.

Marušič, G. (1991): Angelo Calafati. Prispevki k biografiji. Annales, 1/91. Koper, 149–154.

Melik, V. (1986): Ilirske province v slovenski zgodovini. Zgodovinski časopis, 40. Ljubljana, 423–429.

Reisp, B., Zelinkova, D. (eds.) (1964): Napoleonove Ilirske province 1809–1814 / Les Provinces Illyriennes de Napoleon. Ljubljana, Narodni muzej.

Kolanović, J., Šumrada, J. (eds.) (2005): Napoleon in njegova uprava ob vzhodnem Jadranu in na ozemlju vzhodnih Alp 1806–1814, Arhivski vodnik. Zagreb, Hrvatski državni arhiv.

Quarantotti, G. (1954): Trieste e L'Istria nell'età napoleonica. Firenze, Felice le Monnier.

Roksandić, D. (1989): Hrvatske zemlje, francuska revolucija i napoleonski ratovi. V: Tomičić, J. (ed.): Hrvatske zemlje i francuska revolucija. Zagreb, Povijesni muzej Hrvatske, 17–19.

Saba, G. (1953): Regesto dei documenti riguardanti Trieste e L'Istria durante il periodo napoleonico esistenti negli archivi di Parigi. Archeografo Triestino, 18–19. Trieste, 427–445.

Salata, F. (1915): Il diritto d'Italia su Trieste e l'Istria. Torino, Bocca.

Scarabello, G. (1986): Da Campoformio al Congresso di Vienna: l'identità veneta sospesa. V: Arnaldi, G., Pastore, Stocchi, M. (eds.): Storia della cultura Veneta. Dall'età napoleonica alla prima guerra mondiale, 6. Vicenza, Neri Pozza editore, 1–20.

Šumrada, J. (2006): Les principaux traits de la politique napoléonienne dans les Provinces illyriennes. V: Šumrada, J. (ed.): Napoleon na Jadranu / Napoléon dans L'Adriatique. Koper – Zadar, Založba Annales, 43–58.

Vošnjak, B. (1910): Ustava in uprava ilirskih dežel (1809–1813). Prispevki k nauku o recepciji javnega prava prvega francoskega cesarstva. Ljubljana, Matica slovenska.

Zwitter, F. (1990): O slovenskem narodnem vprašanju. Ljubljana, Slovenska matica.

Žitko, S. (2006): Vloga istrskega prefekta Angela Calafati v kontekstu političnih in družbenih sprememb v Istri v letih 1806–1809. V: Šumrada, J. (ed.): Napoleon na Jadranu / Napoléon dans L'Adriatique. Koper – Zadar, Založba Annales, 69–78.

izvirni znanstveni članek
prejeto: 2010-03-15

UDK 94:311.314(450.361)"1809"

"STATISTIČNI PODATKI O TRSTU" OB TRETJI FRANCOŠKI ZASEDBI LETA 1809

Aleksej KALC

Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper, Inštitut za zgodovinske študije, SI-6000 Koper, Garibaldijeva 1
e-mail: aleksej.kalc@zrs.upr.si;

IZVLEČEK

Prispevek predstavlja prikaz upravnega sistema in družbeno-gospodarskih razmer v mestu Trst in okolici, ki so ga naročile francoske vojaške oblasti ob tretji zasedbi leta 1809. Prikaz je delo namensko imenovane statistične komisije, sestavljene iz funkcionarjev krajevnih avstrijskih upravnih oblastev, in sestoji iz 19 poročil, nanašajočih se na strukturne, organizacijske in finančne vidike javne uprave in družbenih ustanov, na značilnosti mestnega in podeželskega gospodarstva, birokratske prakse in letne bilance javnih institucij ter davčnega sistema.

Ključne besede: statistika, Trst, Ilirske province, upravno-politični sistem, družbeno-gospodarske razmere

NOTIZIE STATISTICHE DI TRIESTE VOLUTE NEL 1809 DAL GOVERNO FRANCESE

SINTESI

Il tema del contributo è la panoramica "statistica" sul sistema amministrativo e sulle condizioni socioeconomiche nella città e nel territorio di Trieste, commissionata dal governo francese all'inizio della terza occupazione nel 1809. Elaborato da un'apposita commissione di funzionari dell'ex amministrazione austriaca della città, il documento si compone di 19 relazioni nelle quali vengono descritti gli aspetti strutturali, organizzativi e finanziari dell'amministrazione pubblica, gli istituti sociali ed i caratteri dell'economia della città e del suo circondario rurale. Viene inoltre data notizia delle pratiche burocratiche, degli ultimi bilanci degli istituti amministrativi e del sistema fiscale.

Parole chiave: statistica, Trieste, Province Illiriche, sistema amministrativo e politico, condizioni socio-economiche

UVOD

17. in 18. maja 1809 se je s prihodom predhodnice in dveh bataljonov huzarjev pod poveljstvom brigadnega generala barona Schilda začela tretja francoska zasedba Trsta. Med prebivalstvom – z izjemo frankofilskih navdušencev, in zlasti med tistimi, ki jih je skrbelo za gospodarsko bodočnost mesta, tako tesno odvisnega od mednarodnega trgovskega pretoka – je tlelo upanje, da bo tudi tokrat kratka in kolikor toliko neboleča (Mainati, 1818, 12; Tassini, 1945, 463). Dejansko pa je za razliko od prejšnjih dveh, leta 1797 in 1805, imela trajnejši epilog z vključitvijo Trsta v francosko upravno sfero v okviru novonastale državne tvorbe Ilirskih provinc. Trst se je v tem kontekstu, zaradi Napoleonovih politično-gospodarskih strategij in mednarodnih dogajanj, znašel v dokaj neugodnem položaju, kar je ob izgubi privilegirane prostopristaniškega statusa za nekaj let prekinilo dotedanji vsestranski vzpon mesta. Hkrati je bil Trst kot druge dežele v tem zgodovinskem obdobju priča upravno-institucionalnim spremembam, ki jih je vpeljala nova oblast, vključno s prilagoditvijo statističnega sistema in zanj zadolženih krajevnih služb. Ti vidiki, ki so pomembni pri razbiranju statistik iz tistega obdobja in za samo vrednotenje pomena ter recepcije francoskih administrativnih praks, ostajajo podrobneje nepoznani in njihova osvetlitev čaka na minuciozne preglede dokaj luknjičastega tržaškega (in ne samo tržaškega) arhivskega gradiva. Dokumentacija, ki je predmet pričujoče obravnave, je po vsej verjetnosti sad prve poizvedbe, ki so jo Francozi izpeljali na Tržaškem še pred schönbrunnskim mirom in rojstvom Ilirskih provinc, in predstavlja uvod v zgodovino upravne statistike tega obdobja. Anketno gradivo hrani danes Diplomatski arhiv tržaške mestne knjižnice pod naslovom *Notizie statistiche di Trieste volute nel 1809 dal Governo francese*.¹

Da bi francoske oblasti dobile vpogled v gospodarske in družbene razmere, so kmalu po zasedbi avstrijskih dednih dežel začele zbirati demografske in druge statistične podatke. Sprva so se poslužile statistik, ki jih je ustvaril avstrijski upravni aparat na osnovi konskripcijskega popisovalnega sistema,² nato pa so za zadostitev vojaškim in administrativnim potrebam začele z neposrednimi poizvedbami (Šumrada, 1998, 51–52). V Trstu je do tega prišlo potem, ko so se 8. julija končali še zadnji spopadi zaradi poskusov odpora proti francoski

zasedbeni vojski in se je oblast lahko posvetila utrditvi svoje prisotnosti ter reorganizaciji javne uprave (Quarantotti, 1954, 230). Le-ta je bila podrejena nadzoru intendanta Jouberta, ki ga je francoska centralna vlada s tem naslovom imenovala za načelnika tržaške in goriške province. Na začetku avgusta je intendant Joubert odredil izdelavo statističnega prikaza Trsta in njegovega občinskega ozemlja (*Statistica di Trieste e suo Territorio*) z navedbo vseh dohodkov, ki jih je na tem ozemlju uživala habsburška država. Ukaz je bil naslovljen tržaškemu mestnemu magistratu, ki je za to nalogo imenoval posebno komisijo z dvema predsednikoma, da bi ob morebitni odsotnosti ali zastran drugih ovir delo ne trpelo. To sta bila občinski svetnik Giambattista de Pascottini in gubernijski svetnik in pisarniški direktor Giambattista Rinna, ki je komisiji dejansko predsedoval, določal sestanke in odredil naloge njenim članom. Med imenovanimi v komisijo za statistiko je bil tudi arhitekt Pietro Nobile (1776–1854),³ od leta 1808 uslužbenec tržaške gradbene direkcije, ki je poznan predvsem zaradi poznejše dunajske strokovne kariere, med drugim kot ravnatelj umetnostne akademije *Die erste Schule des Reichs* (Guidi, 1999, 67). V njegovi osebni zapuščini so se ohranili tudi izkazi te prve francoske poizvedbe iz leta 1809. Z njo je javnost prvi seznanil istrski zgodovinar Giovanni Quarantotti v svojem delu o Trstu in Istri v Napoleonovem času, in sicer po posredovanju prof. Marina de Szombathélyja (Quarantotti, 1954, 234), ki je leta 1968 ta sveženj dokumentov iz Nobilejeve zapuščine daroval tržaški mestni knjižnici.⁴ Dokumentacijo je uporabil tudi tržaški zgodovinar Almerigo Apollonio in jo objavil v strnjeni obliki v svoji študiji o francoskih vojnih prispevkih (Apollonio, 1995, 330–340).

Dokumentacija, skoraj v celoti v italijanskem jeziku in vezana v trde platnice, vsebuje različne spise, ki so nastali iz informativnih potreb, a jim je težko pravilneje določiti izvorni okvir. Osrednji del je vsekakor sestavljen iz 19 poizvedb oziroma poročil, ki jih je pripravila statistična komisija tržaškega magistrata v skladu z nameniskim anketnim vprašalnikom oziroma navodilnikom. Ker ta ni priložen in o njem posredno pričajo le poročila in odredbe posameznih poizvedb, ne vemo, če so med njimi zastopane vse predvidene rubrike. Poizvedbe (imenovane *ricerche*) so oštevilčene (*Prima ricerca, Seconda ricerca* itd.) in nosijo naslov rubrike oziroma vprašanja, na katera se nanašajo. Pri večini gre za enega od več pripravljenih izvodov (kot opozarja pripis *Copia*), pri nekaterih spisih iz svežnja pa je mogoče ugotoviti,

1 BCT, AD, Francese (Gov.), *Notizie statistiche di Trieste volute nel 1809 dal Governo francese* (Gruppo di relazioni sulle condizioni della città nei suoi diversi aspetti).

2 O konskripcijskem statističnem sistemu glej Zwitter (1936), Blaznik idr. (1970, 38–42), specifično za Trst in tržaški teritorij Breschi idr. (2001, 185–193) in Kalc (2008).

3 BCT, AD, Francese (Gov.), *Notizie statistiche di Trieste volute nel 1809 dal Governo francese* (Gruppo di relazioni sulle condizioni della città nei suoi diversi aspetti).

4 Tako iz pripisa na hrbtni strani naslovne platnice, datiranega 20. avgusta 1968.

da gre za pripravljalo gradivo. Ohranjene predsedniške odredbe poizvedb oziroma zadolžitve članom statistične komisije nosijo datum 12. avgust 1809, datirana poročila pa 9. september (pet primerov) in v enem primeru 12. september 1809. Na koncu oziroma pod posameznimi deli so podpisani izvajalci in torej člani statistične komisije. Ti so bili, poleg že omenjenih, predsednika Giambattista Rinne in Pietra Nobileja, še Ferdinando de Bajardi, Francesco de Bajardi (magistratni svetnik), Stefano de Conti (sanitetni komisar), Maurizio de Costanzi, Francesco de Costanzi, Andrea Fister, Ignazio Gadolla, Giuseppe de Garzoni, Giuseppe de Hausner (gubernijski tajnik), Francesco Al. Lorenz, Giuseppe Lucchese, Giuseppe de Maurizio, baron Möringer, Federico Ossetzky (direktor gubernialne registrature), G. Pillipich in Giuseppe Posar (pristaniški kapitan).⁵

V sosledici anketnih rubrik je na prvem mestu prikaz ustroja in sestave posameznih vej javne uprave, organizacije in delovnih procedur policije, vrst in jurisdikcij sodne oblasti ter cerkvene uprave. Sledi oris prebivalstva in virov, s katerimi se je le-to preživljalo. V tretjem poročilu je govor o vrsti in količini kmetijske proizvodnje in drugih prehrabnih virov na upravnem ozemlju tržaške občine, v četrtem pa o količinah živil, ki jih je bilo treba uvažati za zadoščanje potrebam. Peto poročilo obravnava neagrarne oblike gospodarstva, manufakturno in obrtno proizvodnjo, oblike in smeri trgovske izmenjave, šesto in sedmo pa prometne infrastrukture, v prvem primeru vodne, v drugem kopne. Osmo poročilo je posvečeno organizaciji in delovanju javnih zavodov, deveto obsegu in donosu državnih posesti, v desetem pa je opisano stanje voda in gozdov. Sledijo poročila o davčnem sistemu, o hipotekarnem sistemu in o kolkovinah ter tobačnem monopolu. Štirinajsto poročilo govori o organizaciji poštne službe, petnajsto o rudnih bogastvih, šestnajsto in sedemnajsto o državnih oziroma mestnih davščinah. Zadnji dve poročili sta posvečeni igram na srečo in pristaniškim pristojbinam.

Kot vidimo, je anketa nudila strnjen, a artikuliran vpogled v strateške družbeno-gospodarske in politično-upravne strukture, ki jih je francoska zasedbena oblast prevzemala v svojo upravo. Quarantotti piše, da je na tej osnovi Joubert pridobil svoje "natančno in poglobljeno poznavanje družbenih in političnih razmer", in domneva, da je bila anketa sad njegove osebne iniciative (Quarantotti, 1954, 234). To tezo je na osnovi samega dokumenta težko potrditi, tako da pravi okvir ankete ostaja nedorečen. Enako velja za anketna poročila v dokumentarni zbirki iz Nobilejeve zapuščine, ki se nanašajo na druga območja, in sicer splošni opis ozemlja ter plovnih poti na območju Tržiča (Monfalcone) ob izlivu Soče,

poročilo o močvirjih, jezerih in solinah v Dalmaciji in Kotorju, ter poročilo o mostovih in voznih poteh v Dalmaciji, obe v francoščini. Slednje poročilo, najbrž pa tudi prejšnje, je že iz časa Ilirskih provinc in sodi torej v sklop poznejših statistično-poizvedovalnih pobud.

Vsebine

Prikazi upravnega ustroja in gospodarskega stanja nekega območja, precej tipični za prelomne momente v zgodovini in še posebno za zamenjave na oblasti, so še kako dobrodošli in koristni tudi za zgodovinarja, ki se mu na enem mestu ponuja panoramski pogled na situacijo v danem času. Ta primer je dragocen tudi zaradi računovodskih podatkov, nanašajočih se na leto 1808, ki nam pomagajo razumeti finančne oziroma gospodarske vidike javnoupornega aparata in drugih institucijskih struktur. Zato si je vredno podrobneje ogledati vsebine poročil. Pri tem bomo sledili vrstnemu redu spisov, da bo ostala jasna tudi struktura dokumentacije. Vsebine, ki se mestoma tudi ponavljajo, bomo podrobneje povzeli, namesto prevoda, ki bi sicer najboljše ohranil duh in izvirnost poročanja, a bi terjal neprijetno več prostora pa tudi jezikovne obdelave za kolikor toliko zvesto poslovenjenje nestandardne italijanske tistega časa. Sproti bodo kot v originalu navedeni tudi sestavi zaposlenega osebja, značilnosti uradovanja in obračuni letnega poslovanja posameznih ustanov.

1. POROČILO: O RAZLIČNIH VEJAH JAVNE UPRAVE

Prvo poročilo je bilo, kot omenjeno, posvečeno političnoupornim, sodnim in cerkvenoupornim oblastvom. Prva so sestavljali gubernij, kot najvišja deželna inštanca, in njemu podrejeni uradi. Ti so bili:

- a) Cenzurni urad (*Uffizio de' revisione de' Libri, Bücherrevisionsamt*⁶)
- b) Glavni davčni urad (*Uffizio generale delle tasse, Generaltaxamt*)
- c) Fiskalni urad (*Uffizio fiscale, Fiskalamt*)
- d) Policijska direkcija (*Direzione della Polizia, Polizeidirektion*)
- e) Državno knjigovodstvo (*Ragioneria provinciale dello Stato, Provinzialstaatsbuchhaltung*)
- f) Glavni poštni urad (*Supremo Uffizio della Posta, Oberpostamtsverwaltung*)
- g) Odpravnštvo poštne kočije (*Spedizione della Carozza di Posta, Postwagensexpeditur*)
- h) Kameralni plačilni urad (*Cassa camerale e di Cedole di Banco, Kameralzahlamt und Bankozettelkasse*)

⁵ Politične vloge oziroma zadolžitve so povzete po Schematismus (1808).

⁶ Italijanski naslovi ustanov in uradov so v skladu z originalom, nemški so dodani na osnovi Schematismus (1808). Na tem mestu se zahvaljujem dr. Dragici Čeč, dr. Evi Holz, dr. Borisu Golcu in dr. Aleksandru Panjku za pomoč pri prevajanju političnoupornega, prof. Borutu Kodriču pa blagoznanskega izrazoslovja.

- i) Gradbena in cestna direkcija (*Suprema Direzione delle Fabbriche e delle Strade, Landesbau- und Strassendirektion*)
- k) Pristaniški kapitanijski urad (*Uffizio Capitaniale del Porto, Hafenamnt*)
- l) Špedicijski urad (*Uffizio di Consegna delle Merci, Güterbestätteramt*)
- m) Državni mitninski urad (*Uffizio del Diritto Camerale d'Immunizione, Kameral-schüttfuhramt und damit vereinte städtische Wegmauteinnehmer*)
- n) Višji zdravstveni magistrat (*Supremo Magistrato alla Sanita, ed Amministrazione della Cassa dell'Istituto di Marina, Oberster Sanitätsmagistrat und Seefahrer-institut*)
- o) Mestni politični in ekonomski magistrat (*Magistrato Politico ed Economico, Politischer und ökonomischer Magistrat*), pod katerim so delovali:
  1. Mestna blagajna (*Cassa Civica, Städtische Kasse*)
  2. Uprava mestnih davščin in vinskega davka za ubožni sklad (*Amministrazione de' Dazi della Città, e del Vino per il Fondo dei Poveri, Verwaltung der städtischen Dazgefälle, und des Armenfondsweinaufschlags*)
  3. Urad za vojaške namestitve in tlako (*Uffizio civico per i quartieri ed attiragli militari nonche le robotte, Städtisches Quartiermeister-, Vorspanns- und Robotamt*)
  4. Mitninski urad (*Uffizio della muda stradale alle due Barriere*)
- p) Rudarski urad (*Fattoria del Consumo e spedizione de prodotti delle miniere*)
- q) Glavni carinski urad (*Uffizio generale di Dogana, Hauptzollamt*)
- r) Višji solni urad (*Capo Uffizio de Sali, Salzoberamt*)
- s) Bankalna pristojbinska administracija (*Amministrazione dell'Uffizio delle rendite bancali, del Tabaco, e camerale del Bollo, Banko-, Tabak- und Kameral-reelgefallenamtsverwaltung*).

Zadnji štiri uradi niso bili podrejeni deželnemu guberniju, temveč neposredno centralnim državnim upravam. O nekaterih od navedenih uradov in uprav ni govora v tem poročilu, temveč so jih obravnavali v specifičnih poročilih. To so f) Glavni poštni urad in g) Odprava poštna kočija (oba 14. poročilo), k) Pristaniški kapitanijski urad (19. poročilo), l) 2) Uprava mestnih davščin in l) 4) Mitninski urad (17. poročilo), n) Višji zdravstveni magistrat (19. poročilo) in Uprava pomorskega zavoda (8. poročilo), q) Glavni carinski urad (16. poročilo), r) Višji solni urad (13. poročilo) in s) Bankalna pristojbinska administracija (12. in 13. poročilo).

Civilnouppravna oblastva

Gubernij

Guberniju – se začenja poročilo – je načeloval guverner, ki je bil tudi civilni glavar in vojaški poveljnik.

Tej ustanovi so bile podrejene politične, zdravstvene, vojaške, sodne, loterijske, gradbene, pomorske, konzularne, trgovinske, kameralne, kreditne, bankalne in pristaniške zadeve. Gubernij je imel nadzor nad vsemi političnimi ustanovami ter nad vsemi mestnimi zadevami in javno varnostjo. Imenoval je konzule iz zahodnih dežel, medtem ko so bili konzuli iz Levanta in Berberije (severnoafriške obale) v pristojnosti carigradske nunciature. Gubernij se je sestajal in odredel enkrat tedensko, večkrat pa so se sestajale razne komisije. Podrejen je bil posameznim vrhovnim državnim oblastvom in vrhovni policijski oblasti. Pri upravljanju izključnih kompetenc je guvernerju pomagal prezidialni tajnik. Guverner je bil tudi vrhovni načelnik zdravstvenega magistrata in policijske direkcije.

Osebe gubernija so sestavljali: trije svetniki, štirje tajniki, trije pomožni tajniki – pisarji, vložni protokolista, načelnik registrature, namestnik načelnika registrature, register, vodja špedicije, štirje kanclisti, dva akcesista, vratar, dva sla in kurjač. Letni izdatek iz komorne blagajne za plače gubernijskega osebja je leta 1808 znašal 40.270 gld.

Guberniju podrejeni uradi

Ad. a) Cenzurni urad (*Uffizio di revisione de' Libri*) je izvajal cenzuro nad knjigami, slikami, skulpturami in gravurami. Knjige in tiske iz inozemstva, namenjene prodaji krajevemu prebivalstvu, je preverjal v skladu s katalogi in mesečnimi indeksi centralnega cenzurnega urada na Dunaju. Prepovedane knjige je zasegel, poslal iz države oziroma dal uničiti. Preprečeval je prodajo in po potrebi uničil tudi slike, skulpture in gravure s protidržavno, nemoralno in za vladarja žaljivo vsebino. Knjige iz tujine, namenjene v notranjost države, je zapečatil in poslal v revizijo cenzurnemu uradu destinacije. Urad je vodil eden izmed vladnih svetnikov v vlogi referenta. Urad je zaposloval po enega cenzorja, revizorja in pisarja, ki so dobivali plačo iz komorne blagajne.

Ad. b) Glavni davčni urad (*Uffizio generale delle tasse*) je prejemal pristojbine, ki so jih stranke plačevale od vloženih in izdanih aktov na guberniju in v sodnih uradih. Pristojbine so bile komorne (od aktov gubernija in merkantilnega sodišča) in mestne (od aktov mestnega in deželnega sodišča, pretornega sodišča in intabulacijskega urada). Prve so predajali mesečno komorni blagajni, druge mestni blagajni. Urad je zbiral tudi dvorne davke, pristojbine apelacijskega sodišča in vseh drugih sodišč ter jih posredoval pristojnim davčnim uradom. Pristojbinski uradnik (*tassatore*) je obdavčil akte in špedicije na podlagi poročil posameznih špediterskih uradov, jih predal v registraturo in registracijo plačnikov. Revizor je vodil blagajniško knjigo, račune komornih davščin je pošiljal vsake tri mesece guberniju in nato v revizijo državnemu knjigovodstvu na Dunaju. Obračune občinskih davkov so podajali mesečno državnemu knji-

govodstvu v Trstu. Osebe urada so sestavljali pristojbinski uradnik, revizor, trije uradniki in uradniški pomočnik, ki so prejeli iz komorne blagajne skupno 4.670 gld. plače. Dve tretjini te vsote (2.802 gld.) je prispevala mestna blagajna.

Ad. c) Fiskalni urad (*Uffizio Fiscale*) je zastopal državo glede kameralnih prihodkov, erarija, deželnih pravic in vseh zadevah javnega interesa. Zagotavljal je spoštovanje državnih zakonov in prijavil vsako nepravilnost pristojnim organom. Sklepal je pogodbe v imenu gubernija in nadzoroval njihovo spoštovanje. Nastopal je tudi v imenu mestne občine, ker ta ni imela svojega prokuratorja za omenjene zadeve. Odvisen je bil od mestnega in deželnega sodišča ter od gubernija, kateremu je podajal poročila, informacije in mnenja o sodstvu. Urad je vodil komorni prokurator s pomočjo aktuarja in enega uradnika. Izdatek, ki ga je komorna blagajna namenjala za plače tega osebja, je znašal 2.025 gld. Poleg tega je imel urad pravico še do 10 in 5 odstotkov vnovčenih vsot.

Ad. d) Policijska direkcija (*Direzione della Polizia*) je nadzorovala obnašanje prebivalcev in tujcev, zagotavljala javni mir in preprečevala delikte oziroma prekrške vseh vrst. Ukrejala je samostojno ali po guvernerjevemu naročilu. V glavnem ni imela pravice do sodbe, ampak samo do aretacije in predaje aretirane pristojnemu sodniku. Urad je izdajal dovoljenja za bivanje in potne liste na osnovi posebnih navodil. Urad je deloval v skladu s posebno inštrukcijo, ravno tako je bilo podvrženo posebni inštrukciji direktorjevo vodenje poslov. Direktor je dobival ukaze od gubernija in od guvernerja, podajal dnevna poročila guvernerju o dogajanju. Individualne zadeve je podrejal guvernerjevi odločitvi. Osebe urada so tvorili policijski direktor z nazivom gubernijskega svetovalca, prvi, drugi in tretji policijski komisar, kancler, sel in policijska straža z enim poveljnikom. Direktorja je plačevala komorna blagajna, drugo osebje pa mestna blagajna, skupno 17.733,31 gld.

Ad. e) Krajevno Državno knjigovodstvo (*Ragioneria provinciale dello Stato*) je imelo nalogo pregledati, popraviti, registrirati in odpraviti vse obračune v svoji pristojnosti, in sicer: obračune mestnega magistrata (obračune mestne blagajne, ubožnice, ubožnega sklada, sklada seminarskega urada, stolne cerkve, sklada za ceste, mitninskega sklada, glavne bolnišnice in zaporov) in obračune gubernija (špedicijskega urada, komornega urada za nadomestilo za uporabo bonificiranih stavbnih zemljišč, pristaniškega kapitanijskega urada, višjega zdravstvenega urada, pomorskega inštituta, gledališča in policijske direkcije). Knjigovodstvo je preverjalo mesečna računska poročila komorne blagajne, bivšega jezuitskega, študijskega in verskega sklada. Osebe so sestavljali štirje računovodje, akcesist, dva ingrosista in urad-

niški pomočnik. Iz komorne blagajne je šlo za njihove letne plače 9.725 gld.

Ad. h) Kameralni plačilni urad (*Uffizio camerale delle cedole di Banco*) je upravljal pet blagajn: 1. komorno blagajno (s prihodki poštnega urada, pristaniškega kapitanijskega urada, glavnega davčnega urada, špedicijskega urada, komornega urada za nadomestilo za uporabo bonificiranih stavbnih zemljišč, carinskega urada, dela davka na olje in mesnega davka, mestne blagajne in nekaterih drugih posebnih prihodkov; izplačeval pa je plače uradnikov in pokojnine); 2. blagajno bankalnih kuponov (prevzemala je neposredno z Dunaja in tja plačevala); 3. blagajno verskega sklada (pobirala je interese kapitalskih naložb in s temi ter s podporami iz drugih verskih skladov plačevala duhovščino); 4. blagajno šolskega sklada (dobivala je sredstva iz dotacij in podpor iz komorne blagajne, blagajne za izobraževanje, mestne blagajne in plačevala učitelje normalke); 5. blagajno študijskega sklada (dobivala je sredstva iz dotacij in podpor komorne blagajne iz Ljubljane in kapitalov nekaterih nepremičnin na *teritoriju*⁷ ali v *okolici*; plačevala je polovico plač gimnazijskega osebja). Urad je imel še druge prejemke in plačeval plače uradnikov, pokojnine, najemnine hiš za urade, za vzdrževanje poslopij, pisarniške in druge stroške. Vodil je računsko knjigo in poročal dvornemu knjigovodstvu. Osebe je bilo sestavljeno iz komornega in bankalnega blagajnika, komornega nadzornika in blagajnika bankalnih kuponov, komornega inkasanta, uradnika, blagajniškega kontrolorja, uradnika komorne blagajne in uradniškega pomočnika. Plače osebja sta krili komorna blagajna s 4.255 gld. in blagajna bankalnih kuponov s 1.150 gld.

Ad. i) Gradbena in cestna direkcija (*Suprema direzione delle fabbriche e strade*) je bila pristojna za stavbeništvo, gradbeništvo, hidravliko, hidrotehniko, ceste v mestu in *okolici*. Izplačevanje gradbenih naložb in stroškov je bilo v pristojnosti gubernijskih blagajn, urad pa je bil dolžan podajati računsko poročila o kameralnih gradbenih stroških dunajskemu knjigovodstvu, o občinskih pa državnemu knjigovodstvu v Trstu. Osebe so sestavljali direktor, trije inženirji, aktuar in protokolista, dva risarja, knjigovodja, upravnik skladišča gradbenih materialov, dva kanclista in uradniški pomočnik. Plače za osebe so bremenile pol komorno, pol mestno blagajno s skupnim letnim zneskom 8.100 gld. Upravitelj skladišča, prvi kancler ter uradniški pomočnik so imeli brezplačno stanovanje. Osebe so sestavljali še nadzornik vodnjakov, asistent skladišča, mizarski mojster in kovaški mojster, prvi s stalno plačo, drugi so bili plačani na dan, imeli pa so brezplačno stanovanje. Plače za ta del osebja (1.148,15 gld.) so šle iz mestne blagajne. Poleg omenjenih je zaposlovala gradbena direkcija še

7 Podeželski del tržaškega občinskega ozemlja. V 19. stoletju se je v slovenščini zanj uveljavil izraz *okolica*.

dva asistenta za trgovske ceste, štiri polirje in čuvaja kameralnega gozda Frned. Prva dva je plačevala mestna blagajna (1.820 gld.), tretjega komorna blagajna (180 gld. in stanovanje).

Ad. l) Špedicijski urad (*Ufficio della consegna delle merci*) je skrbel za varnost in dobro kakovost blaga, ki so ga odpravljali oziroma ki je prihajalo v Trst po kopnem. Predajal je blago osebam z dokazili za prevzem. Pri tem je pobiral davek na vsak po kopnem prihajajoči in odhajajoči kos, vodil registre obdavčenega blaga, podajal mesečna poročila z dokumenti državnemu knjigovodstvu v revizijo, nabrani denar pa predajal komorni blagajni. Osebe so sestavljali konsignator, drugi konsignator in pisar, ki so prejeli za svoje plače iz komorne blagajne 2.340 gld.

Ad. m) Komorni urad za nadomestilo za uporabo bonificiranih stavbnih zemljišč (*Ufficio del diritto camerale dell'immunizione*) je bil mitninski urad, ki je pobiral mitnino od natovorjenih vozov (4 kr. na konja, 2 kr. na par volov) ob vstopu v mesto čez mitnico. Prazni vozovi, vojaški tovari in vozovi, ki so odhajali, so bili davščine oproščeni. Tovrstna urada sta bila na obeh trgovskih cestah: nova mitnica, ki je zaposlovala inkasanta, kontrolorja in čuvaja, in stara mitnica, kjer sta bila drugi inkasant in čuvaj-kontrolor. Izdatek komorne blagajne za njihove plače je znašal 890,15 gld.

Ad. o) Mestni politični in ekonomski magistrat (*Magistrato pubblico politico economico*) je upravljal vse politične in gospodarske zadeve mesta in okolice. Ker je bilo z njim združeno tudi okrožno glavarstvo, so bili v njegovi domeni tudi požarna varnost, javne prireditve, rekrutacija, šole, ubožnica, nastanitev vojaštva, vojaške priprave, iskanje dezertorjev in preskrba z živili. Magistrat je odločal tudi o prekrških policijske narave, predvidenih v zakonikih, razen tistih, za katere je bila pristojna policija. Izdajal je dovoljenja za odpiranje maloprodajnih živilskih trgovin in gostišč ter za lov. Guberniju je posredoval zapisnike svojih rednih sej, ki so potekale vsako soboto. Na teh so svetniki pretresali zadeve, izdajali odločbe in v najbolj pomembnih primerih predajali dokumentacijo in svoja mnenja guberniju, ki je o njih odločal. Magistrat je upravljal prihodke mesta, splošne bolnišnice, ubožne ustanove, sklada ukinjenega seminarja. Imel je več podrejenih uradov, in sicer mestno blagajno, upravo mestnih davščin in vinskega daca, mitninski urad in urad za vojaške namestitve in robote. Imel je tudi arhiv, ki je hranil vse oporoke in kodicile, ter javno knjižnico. Osebe so sestavljali predstojnik, trije svetniki, tajnik, dva aktuarja, registrator in špediter, drugi registrator, vložni protokolista, tri kanclisti, akcesist in dva sla. Njihove letne plače iz mestne blagajne so znašale 15.587,30 gld.

Od mestnemu magistratu podrejenih uradov je statistika v nadaljevanju poročala o mestni blagajni in vojaškem namestitvenem uradu, medtem ko je o upravi mestnih in vinske davščine ter o mitnicah poročala ločeno v 17. poročilu.

Ad. o/1) Mestna blagajna (*Cassa civica*) je prejela prihodke mesta (od vinskih davkov, solnega davka, dela mesnega davka, najemnine poslopij, obresti od naloženih kapitalov, fevdalne cenzuse, libelarične najemnine, pristojbine sodnih uradov, magistrata, stalne kontribucije, davka za javno razsvetljava) in izplačevala plače osebja, pokojnine, stroške za vzdrževanje cest idr. Vodila je registre o vseh zadevah. Blagajna je bila zaupana blagajniku in nadzorniku, ki sta imela vsak svoj del dvojnega ključa, ki je odpiral blagajno. Blagajnik je nadzoroval upravljanje javnih poslopij, sklepal najemniške pogodbe, obveščal o zapadlosti najemnin, se udeleževal najemniških in prodajnih licitacij, licitacij vinskega davka v okolici, prisostvoval magistratnim sejam, kjer je posredoval *brevi manu* svoje mnenje v zvezi z blagajniškimi zadevami in akti. Osebe so sestavljali blagajnik (ta je bil obenem mestni prokurator), nadzornik, ročni blagajnik, dva uradnika, pisar in sel. Njihova plača je znašala skupno 4.590,30 gld.

Ad. o/2) Mestni urad za vojaške nastanitve, vojaške vprege in tlako (*Ufficio civico per i quartieri, attiragli militari e le robotte*) je skrbel za najem stanovanj za častnike, a samo v primeru, da je v vojašnicah primanjkovalo prostora, ker je bil Trst drugače oproščen nameščanja vojaštva izven vojašnic. Skrbel je za vojaške priprave, pri čemer je plačevala vojska za par volov oziroma konja na nemško miljo⁸ na podlagi obstoječe tarife, mestna občina pa je prispevala dodatek k tarifi. Osebe urada je bilo sestavljeno iz mojstra za nastanitve, kanclista in sla, ki so prejeli plačo 1.100 gld. iz mestne blagajne. Po mestnem statutu tlaka ni bila obvezna. Uvedena je bila za druge potrebe, plačala se je 1 gld. na dan na delavca, 4 gld. pa na par volov z vozom.

Ad. p) Rudarski urad (*Fattoria del consumo e spedizione dei prodotti delle miniere ed ufficio di saggiatura*) se je ukvarjal s prodajo in odpravo v tujino in posebno v Italijo vseh montanističnih produktov, ki jih je prejemal tudi z Dunaja in delno iz Idrije. Nakupe zlata in srebra je nadzoroval kontrolor, ki je pretopljeno kovino odposlal s poštnim vozom v državno kovnico. Osebe so sestavljali upravitelj, kontrolor in cenilec denarja, asistent cenilca in pečatni nadzornik, blagajnik in pečatnikar. V času nastanka poročila so uradniki tega urada odšli, in ker urad ni bil neposredno podrejen guberniju, temveč glavnemu rudarskemu uradu na Dunaju, komisija ni mogla podati računovodskega poročila.

8 7,532 km ali 7,419 km.

Organizacija sodstva

Pravosodna oblastva so bila Mestno in deželno sodišče s pridruženima Kazenskim sodiščem in Intabulacijskim uradom, Merkantilno in menično sodišče ter pomorski konzulat in Pretorno sodišče. Mirovni sodnik, ki so ga poznali v Franciji in po katerem je anketa spraševala, pa ni obstajal.

a) Mestno in deželno sodišče (Giudizio civile e provinciale) je bila redna sodna oblast, pristojna za vse sodne zadeve, z izjemo tistih, ki so spadale pod merkantilno sodišče. Inštanca je odločala tudi o pravnih fiskalnega urada in turških podanikov. Sodišče se je sestajalo dvakrat tedensko za obravnavo tekočih zadev, dva dni pa je posvečalo ustnim obravnavam. Razsojalo je kolegialno, pri čemer je ob enakem številu glasov odločal predsednikov glas. Za pritožbe in prizive je bilo pristojno apelacijsko in višje kazensko sodišče v Celovcu, nad tem pa kasacijsko sodišče na Dunaju.

Kazensko sodišče (Giudizio criminale) je bilo pristojno za vse prebivalce mesta, okolice in za tu prisotne tujce vseh držav in stanov. Prek poverjenega svetnika in ob navzočnosti pisarja ter dveh svetnikov v svojstvu prič je opravljalo preiskovalna zaslišanja, nakar je sodnik poročal o zadevi sodnemu svetu, ki je sprejemal razsodbe z glasovanjem. Za obsodbo je bila potrebna večina glasov. Včasih je o razsodbah sodilo celovško apelacijsko sodišče kot revizijsko sodišče, v primerih smrtnih obsodb pa so bile razsodbe vselej prepuščene vladarjevi odločitvi.

O Intabulacijskem ali zemljiškoknjižnem uradu (Uffizio tavolare) so poročali v 12. poročilu. Osebe omenjenih sodišč in intabulacijskega urada so sestavljali predstojnik, sedem svetnikov, tajnik, trije zapisnikarji, dva kazenska aktuarja, registrator, pomožni registrator, vložni protokolista, odpravljalca pošte, deset kanlistov, računovodski revizor, pet slov, zemljiškoknjižni registrator, trije zemljiškoknjižni kanlisti, trije kanlisti, sel, zaporni čuvaj, trije podčuvaji in štirje pazniki. Imenovanje svetnikov je bilo v izmenični pristojnosti vladarja in mestnega patricijskega sveta (Consiglio dei Patrizi) z vladarjevo potrditvijo. Patricijski svet je imenoval tudi sodne uradnike, aktuarje in pomožnega registratorja, sle pa sodni urad. Letni izdatek iz mestne blagajne za plače osebja je znašal 42.290 gld. Po potrebi so zaposlovali dodatne osebe kot diurniste z dnevno plačo 1 gld.

b) Merkantilno in menično sodišče ter pomorski konzulat (Tribunale di cambio e mercantile e consolato del mare) je bilo sodišče za privilegirane zadeve in osebe, in sicer protokolirane grosistične trgovce, rezidentne konzule, trgovske predstavnike in aktivne domače in tuje kapitane ter mornarje trgovskih ladij. Pristojno je bilo za menične in trgovske zadeve ter za

pomorske pravde, ki so zadevale muslimane, z izjemo turških, ki so sodile v pristojnost mestnega in deželnega sodišča. Delovalo je po enakih pravilih kot mestno in deželno sodišče, le s krajšimi časovnimi termini in v mnogih zadevah z ustno proceduro. Prek delegiranega svetnika je preverjalo sposobnosti in materialne zmogljivosti oseb, ki so prosile za status grosističnih trgovcev. Na osnovi mnenja gubernija jih je prepuščalo h grosističnemu udejstvovanju v Trstu. Komisijški zapisnik in dokazila o ustreznosti materialnega fonda, ki so ga za beležili tudi v matrikulo grosističnih podjetij, so bili vključeni v registraturo sodišča, ki so ga lahko upniki prosili za kopije dokumentov. Tudi to sodišče je bilo podrejeno apelacijskemu sodišču v Celovcu, višjemu sodišču na Dunaju in vrhovnim inštancam obravnavanih zadev. Zaposlovalo je predstojnika, pet referentov, tri odbornike, tri nadomestne odbornike iz vrst merkantilne skupnosti, tajnika, dva vložna protokolista, špediterja in registratorja, pomočnika registratorja, šest kanlistov in tri sle. Plače omenjenega osebja je izplačevala komorna blagajna v znesku 29.850 gld na leto.

c) Pretorno sodišče (Giudizio pretorio) je bilo pristojno za prebivalstvo tržaškega podeželja in za prebivalce mesta, z izjemo plemstva, duhovščine in grosističnih trgovcev. Pred tem sodiščem so potekale pravde ustno. Pretor je skrbel v prvi vrsti za doseg sprave med stranema in jim pomagal pri ekspoziciji zadev ter dokazov, če niso razpolagali z odvetnikom. Pretorno sodišče je bilo delegirano oblastvo mestnega in deželnega sodišča za potrebe okolice v civilnih zadevah in manjših prekrških in kot tako je imelo v svojem sestavu tudi aktuarja za pupilarne zadeve,⁹ ki je bil pristojen za protokol varovancev, njihovih imetij in uporabe njihovega denarja. To sodišče je delovalo po enakih pravilih kot druga, le z nižjimi sodnimi pristojbinami. Osebe so sestavljali pretor, aktuar za sodne zadeve, aktuar za varuštvo, kanlist in trije sli. Vse je izvolil svet mestnih patricijev, predstojnika pa potrdil vladar. Letni strošek za plače osebja, v višini 4.290 gld., je šel iz mestne blagajne, v katero so se stekale pretorne pristojbine.

Cerkvena oblastva

Cerkveno oblastvo in podrejene ustanove so bile škofija s kapitljem in konzistorijem. Škofovo mesto je bilo ob nastanku poročila vakantno. Kapitelj sv. Justa so sestavljali prošt in generalni škofov vikar, dekan, osem kanonikov, od katerih sta bila dva župnika starega in novega mesta, štirje vikarji, mežnar in kapiteljski sluga. Konzistorij so sestavljali ob škofu prošt in generalni vikar, dekan, štiri efektivni kanoniki, trije svetniki, od katerih je bil eden kanlist, štirje prosinodalni eksaminatorji, štirje okrožni dekani, kanlist, pisar in sluga.

9 Varuštvo nedoletnih osirotelih dedičev.

Škofova letna kongrua je znašala 6.000 gld. in 800 gld. za stanovanje, ker škofija še ni bila zgrajena. Dohodek je izplačeval delno verski sklad, delno je prihajal od rent kapitalskih naložb. Škof je imel inšpekcijsko pristojnost nad normalkami in trivialkami ter v verskih zadevah nad latinskimi šolami. Predlagal je tudi kanonike. Proštov in vikarjev letni dohodek je znašal po 1.600 gld. z dodatkom 250 gld. za stanovanje; dekan je dobival 800 gld., kanonika, ki nista bila župnika, 600 gld., preostali kleriki in osebe pa skupno 2.931 gld.

V mestu sta bili župniji starega in novega mesta.¹⁰ V prvi je bilo poleg župnika, ki ga je imenovala krona, osem kooperantov, od teh en predikator, in en kooperant v podružnični cerkvi sv. Marije Pomagaj. Župnija novega mesta je štela poleg župnika, ki sta ga imenovala izmenično vladar in škof, šest kooperantov in kaplana v podružnični cerkvi sv. Petra, ki ga je imenoval mestni magistrat. Župnika nista imela stalni plači, pač pa dohodek od štolne pravice, razpolagala sta z brezplačnim stanovanjem in skromnim dodatkom iz verskega sklada. Letna plača kooperantov je bila 385 gld. iz verskega sklada, predikator v starem mestu je dobival dodatnih 100 dukatov iz mestne blagajne, v novem mestu pa 50 dukatov iz verskega sklada. Od tod so izhajale tudi stanovanjske najemnine za kooperante.

V tržaški okolici ali teritoriju so bile ena župnija (na Opčinah¹¹) in sedem kaplanij. Openskega župnika je imenoval mestni magistrat, vzdrževali pa so ga župljani, ki so za njegovo kongruo oddajali desetino pridelanega vina in žita. Tudi kaplanije s Kontovela, Proseka in iz Križa¹² so se preživljale z dajatvami prebivalcev, v Bazovici in Škednju¹³ z dajatvami in delno z dotacijami iz verskega sklada oziroma iz mestne blagajne, na Katinari in v Barkovljah¹⁴ pa z letno plačo 385 gld. iz verskega sklada. Kaplani, ki so imeli šolski pouk za otroke, so prejeli dodatnih 130 gld. plačila in 55 gld. za šolske potrebščine iz mestne blagajne.

2. POROČILO: O PREBIVALSTVU IN GOSPODARSKIH DOBRINAH TER PORABI LE-TEH

Prebivalstvo: število in sestav

V drugem poročilu, ki odgovarja na vprašanja o prebivalstvu in njegovih virih preživljanja, je zapisano, da je takrat na tržaškem ozemlju, se pravi na ozemlju

tržaške občine, živelo, vključno s tujci, 38.057 prebivalcev, od tega 30.017 v mestu, 8.040 pa v 24 naseljih¹⁵ podeželja. Izvor tega podatka ni omenjen, domnevati pa smemo, da gre za število, ki ga je tržaški magistrat ugotovil s prilagoditvijo rezultatov konskripcijskega štetja za leto 1808 na osnovi evidenc o sprotih spremembah stanja prebivalstva. Konskripcijski izkazi za leto 1808, katerih priprava se je zaradi težav pri zbiranju podatkov zavlekla do konca aprila 1809,¹⁶ se v tržaških arhivih niso ohranili. O njih pa poroča Brodmann, ki navaja 33.060 prebivalcev (25.480 v mestu in 7.580 na podeželju), a brez tujcev (Brodmann, 1821, 9). Upoštevajoč povprečno število tujcev, ki je med drugim v tistih letih naraščalo, se podatka – ne glede na številna vprašanja, ki se postavljajo glede kriterijev opredeljevanja tujstva in same točnosti štetja, ki je bila v pristaniškem mestu že v normalnih okoliščinah tako vprašiva – zdita dosledna. Ujema se tudi podatek o 38.257 prebivalcih, vključno s tujci, iz avstrijskih statistik v francoskih vojaških arhivih z zasedenih ozemelj, ki ga navaja Janez Šumrada in ki je potemtakem očitno rezultat konskripcije za leto 1808 (Šumrada, 1998, 51).

Prebivalstvo – je poročala statistična komisija – se je glede na gospodarske vire delilo na posestnike, trgovce, kapitaliste, obrtnike, ribiče in tiste, ki so se preživljali z obrtno in drugo proizvodno dejavnostjo (*industria*) oziroma z dninarskim zaslužkom (*guadagno giornaliero*). Posestniki so živeli od dohodkov hiš in zemlje, ki so jih imeli v lasti. Med njimi so bili patriciji, ki pa so bili le v redkih primerih premožni. Od trgovcev so bili najpremožnejši grosisti. Mnogi izmed teh so bili lastniki hiš in kmečkih pristav na podeželju, s svojimi dejavnostmi so dajali delo in zaslužek tisočim osebam, vir njihovega gospodarskega uspeha pa so bili dobri posli, ki so jih sklepali, če sta bili pomorska plovba in trgovina prosti in neovirani. Kapitalistov, živečih od obresti kapitalskih vlaganj, je bilo le malo. Obrtniki in rokodelci pa so opravljali svoje poklice brez vsakršnih privativnih privilegijev, na prostem trgu in izven cehovskih ali drugih korporativnih sistemov. Nekateri so posedovali sicer skromne hiše in včasih tudi kak vinograd, večina se je preživljala z delom, ki sta ga ustvarjala trgovina in pomorstvo. Ker so se le redki lotevali ribiškega poklica, je bilo ribičev zelo malo in ti so zaslužili le za zadoščanje preživetvenim potrebam družin. Mornarjev pa je bilo samo 28 in trgovska mornarica je zato zaposlovala mornarje in pomorsko osebo z Reke in iz bližnje okolice.

10 Župnija sv. Marije Velike oziroma sv. Antona Tavmaturga.

11 Župnija sv. Jerneja.

12 Kaplanije sv. Hieronima, sv. Martina oziroma sv. Križa.

13 Kaplaniji sv. Marije Magdalene oz. sv. Lovrenca.

14 Kaplaniji Sv. trojice oziroma sv. Jerneja Apostola.

15 Dvanajstih soseskah in dvanajstih vaseh.

16 AGT, AMC, Archivio del Magistrato Civico (AMC), b. 85 (F 1 e 2, 1805–18011), 2078 ad 1669/574, 15. 4. 1809, in 3081/1234, 28. 10. 1809.

Med tistimi, ki so dohodke za preživljanje črpali iz sprotnega vsakdanjega zaslužka, so bili sensali,¹⁷ fakini,¹⁸ obrtni pomočniki, malovarji in drugi nekvalificirani delavci ter delavci, zaposleni v ladjedelništvu. Razen redkih sensalov, katerih število se je spreminjalo skladno s stanjem v trgovini in pomorstvu, je bil to najrevnejši družbeni sloj. Na podeželju je del prebivalstva razpolagal s svojimi vinogradi in drugimi obdelovalnimi površinami, na katerih je pridelal vrtnine za prodajo na mestni trg; del kmečkega prebivalstva je obdeloval tuje vinograde "na pol" (*a metà*);¹⁹ del tržaškega okoliškega prebivalstva, med katerim je bilo dobro stoječih (*benestanti*) zelo malo, pa se je preživljal z dninarskim delom. Vrednost agrarne posesti, cene kmetijskih pridelkov in prežitek vseh opisanih "razredov" so bili odvisni od razmer v trgovini in pomorstvu. Tema dvema je dolgovala tržaško prebivalstvo "vse, kar je imelo" in zato ni bilo nikoli mogoče točneje oceniti njegove imovitosti. Le trgovina in pomorstvo sta omogočala prežitek vseh družbenih slojev. Z njunim upadom je padala tudi vrednost vsega ostalega.

Proizvodnja in preskrba z živili

Živilska in druga preskrba je bila sploh med osrednjimi sklopi tovrstnih poizvedb, iz ožjih vojaških razlogov, pa tudi za razumevanje gospodarskih osnov in potreb lokalnega prebivalstva. To tem bolj v mestu, kjer je povpraševanje po živilih tudi zaradi pristaniške vloge in velikega pretoka prebivalstva daleč presežalo zmogljivosti krajevne kmetijske proizvodnje. O agrarnih površinah tržaškega območja dajejo poročevalci razumeti, da so bile razmeroma skope. Obsegale so vrtove, vinograde, ornice s trtami, skromno število travnikov, nepomembne gozdne površine, z grmičevjem poraščen svet, ob morju soline, pašnike in nerodovitno kamnito gmajno. O obsegu mestnega območja in posameznih vaških ozemelj ter zemljišč ni bilo mogoče poročati, ker z meritvami znotraj občinskega območja niso razpolagali. To pa zaradi tega, ker je Trst kot svobodno pristanišče užival posebne privilegije, oproščen je bil vsakršnih kontribucij, vojaške obveznosti in drugih dajatev. Izmera zemljišč, obsega vasi in mesta je bila potemtakem odveč.²⁰ Celo občinsko ozemlje – so naglašali poročevalci – si je bilo treba predstavljati kot enovit korpus in prebivalce kot "družino, katere člani živijo tako rekoč skupaj in so odvisni edinole od mesta, kot glavnega teritorialnega načelstva".

Letna posetev in pridelava na rodovitnem svetu je prikazana v tabeli 1.

Tabela 1: Letna posetev in pridelava:
Table 1: Annual input and yield:

Vrsta pridelka	Posejano	Pridelano
pšenica	196 stotov	1.745 10/12 stotov
rž	190	1.166
ječmen	148	884
oves	4	44
sirk	833	2.808
fižol	288	737 8/12
bob	7	20
grah	8	10
leča	20	28
krompir	7	29 4/12
vino		2.375.031 litrov

Pridelanega sena in stelje niso nikoli izmerili zaradi prej omenjenih razlogov in zanemarljivih količin. Preostali pridelki so bili še sadje in olje. Vsi proizvodi so se porabili na Tržaškem in niso zadoščali niti za potrebe enega meseca. Manjše količine vina so izvozili v nemške dežele in ravno tako kako boljšo ribo, medtem ko se je ribji ulov porabil dnevno v mestu, vključno s tuno, ki so jo lovili na območju Grljana in Sv. Jerneja. Sardone, konzervirane v soli, so prodajali kot živež za ladijske posadke in za revnejše lokalno prebivalstvo. Od velike živine je bilo 246 konj, 561 volov in 754 krav. Razen konj v mestu, poštnih konj v Križu in tistih, ki so jih za svoje potrebe imeli podeželski kurati, je vsa živina služila pri kmečkem delu. Živali niso vzrejali za prehrabne potrebe in nobena žival ni bila zaklana v te namene.

3. POROČILO: O PRIDELKIH OKOLICE

Odgovori na vprašanja tega poročila so zajeti že v prejšnjem, tako da so se poročevalci omejili na ponovno navedbo krajevnih proizvodov in njihovo namembnost.

4. POROČILO: O UVOZU IN IZVORU POTREBNIH ŽIVIL

Ob tako skromnih krajevnih proizvodnih zmogljivostih je bila živilska preskrba močno odvisna od uvoza. O količinah in krajevnem izvoru proizvodov leta 1808 so poročali v razpredelnici, ki je strnjena v tabeli 2.

17 Mešetarji.

18 Nosači.

19 S tem so mišljeni spolovinarji imenovani *mandrijerji* na kmetijah (imenovanih *mandrije*), ki so jih na podeželju posedovali meščani.

20 Terezijanskih in jožefinskih katastrskih meritev na Tržaškem niso opravili, tako da tržaška občina razpolaga samo s franciscejskim katastrom. Več o tem Dorsi (1984).

Tabela 2: Količine in geografski izvor uvoza za živilsko preskrbo:
Table 2: Quantities and geographical origin of imported foodstuffs:

Vrsta blaga	Uvožena količina	Izvor
Odraslo govedo	13.400 glav	Ogrska, Koroška, Štajerska, Kranjska, Hrvaška
Teleta	4.000 glav	Kranjska, Goriška
Skopljenci	3.600 glav	Kranjska, Goriška, Istra
Jančki	6.000 glav	Id.
Prašiči	1.000 glav	Kranjska, Hrvaška
Pršuti	6.000 kosov	Istra, Italija, Kranjska, Hrvaška
Slano meso	2.000 funtov ²¹	Dalmacija, Veneto
Sardele in sardoni v soli	60.000 funtov	Sicilija, Dalmacija, Istra
Olje	6.000 veder ²²	Apulija, Berberija, Dalmacija, Istra, Genova, Provansa
Maslo	60.000 funtov	Kranjska, Štajerska, Hrvaška
Žganje	8.000 veder	Španija, Sicilija, Apulija, Dalmacija, Levant
Loj	3.650 stotov	Dalmacija, Romagna, Levant
Slanina	1.000 stotov	Kranjska, Italija, Hrvaška
Pšenica za potrebe preb.	55.000 starov ²³	Italija, Kranjska, Furlanija, Ogrska, črnomske dežele
Pšenica za potrebe ladij	55.000 starov	Id.
Sirk	6.000 starov	Italija, Furlanija, Hrvaška, Albanija
Rž	20.000 starov	Kranjska, Furlanija, Italija
Ječmen	10.000 starov	Avstrija, Kranjska, Furlanija
Moka	3.780 stotov	Kranjska, Štajerska, Veneto, Avstrija
Oves	1.000 stotov	Italija, Kranjska
Vino	107.424 veder	Furlanija, Istra, Dalmacija, Papeška država
Fižol	6.000 starov	Italija, Kranjska, Furlanija
Kis	7.000 veder	Furlanija, Dalmacija, Kranjska
Seno	30.000 stotov	Tržič (Monfalcone), Istra, Kranjska, Furlanija
Slama	20.000 stotov	Id.
Drva	100.000 klafter ²⁴	Istra, Reka, Kranjska, Furlanija
Sol	15.000 starov	Sicilija, Sardinija, Berberija, Španija, [nerazbrano]
Leča	300 starov	Kranjska, Italija, Avstrija
Riž	54.450 stotov	Italija
Grah	100 starov	Kranjska, Italija, Avstrija
Bob	100 starov	Italija, Berberija, Apulija
Krompir	100 starov	Kranjska, Furlanija

5. POROČILO: DRŽAVNA IN ZASEBNA OBRTNA TER MANUFAKTURNA LETNA PROIZVODNJA IN NJENO TRŽENJE

Peti prikaz je bil posvečen javnim in zasebnim obrtnim oziroma manufakturnim proizvodnim dejavnostim in trgovini. Poročevalci uvodoma opozarjajo, da je bilo za ugotavljanje razmerja med tržaško trgovino in državnim gospodarstvom potrebno razlikovati med gospodarskimi področji in viri dohodkov, ki so bili v domeni

države, in tistimi, s katerimi so se lahko prosto ukvarjali zasebniki.

Država si je lastila monopolno pravico trgovine s soljo, tobakom, solitrom, smodnikom, porcelanom in vsemi rudnimi bogastvi. Med temi so bili: živo srebro (izvažali so ga v Italijo, Španijo in Ameriko), živosrebrov klorid, rdeči precipitat in živosrebrov sublimat (namenjeni v Italijo), amonijeva sol in Glauberjeva sol²⁵ (za Nemčijo in Italijo), cinober²⁶ (za Italijo in Ameriko), svinčeva glajenka in magnezij (za Italijo), vitriol²⁷ (za

21 1 funt = 0,56 kg.

22 1 vedro = 56,6820 l.

23 1 star = 83,3172 l.

24 1 klafter lesa = 3,386 m³.

25 Natrijev sulfat.

26 Živosrebrov sulfid, mineral v obliki rdečih kristalov ali rdečega prahu iz idrijskega rudnika.

27 Koncentrirana žveplovega kislina, le po videzu težka oljnata tekočina.

Italijo, Nemčijo in Levant), modra galica (za Italijo), cink (za Italijo), medenina (za Levant in Italijo) in baker (za Italijo). Ta izvoz je potekal izključno proti denarnemu plačilu in je bil v aktivni, o njegovem obsegu pa komisija ni mogla poročati, ker je bil ugotovljiv samo na osnovi upravnih bilanc vladnih podjetij.

Nosilci zasebne trgovske iniciative so bili večinoma tujci raznega izvora, ki so se bili priselili v Trst in se tu ustalili v skladu s prostopristaniškimi privilegiji. Del se je ukvarjal z grosističnim izvozom in uvozom, del s trgovino konzumnega blaga na drobno, tako naravnih proizvodov kot izdelkov vseh vrst in najrazličnejšega notranjega ter zunanjega izvora. Ker je bilo lokalnih naravnih pridelkov tako malo, je prišla v poštev samo vrednost izmenjave malega obsega za vsakodnevno porabo. Neprimerno večjo težo so imeli proizvodi manufakturnih oziroma tovarniških obratov. Najpomembnejši so bili: 12 žganjarn oziroma proizvodnic rozolijev vseh vrst, 6 mlarn, 4 svečarne (2 voskovi, 2 lojevi), 2 rafineriji sladkorja, 2 vrvarni, 2 izdelovalnici platna, 2 proizvodjalni testenin, 4 predelovalnice sadja, 1 barvarna rdeče preje, 1 lončarna angleške majolike, 2 pivovarni in 1 izdelovalnica igralnih kart. Čeprav je bilo treba vso surovino uvažati, so imeli proizvodni obrati pozitivno trgovinsko izmenjavo in so zaposlovali številno delovno silo. Dober donos jim je zagotavljalo povpraševanje v avstrijskih deželah in v tujini. Rozolijeve pijače so imele ugodno tržišče v Nemčiji, na Poljskem, v Rusiji, za Zahodu in v grško-turškem otočju. Milarne so prodajale proizvode v Nemčijo, Švico, Lombardijo, na Tirolsko, v zahodno Evropo in v Ameriko. Voščene sveče so potovale predvsem v Neapeljsko kraljestvo, Lombardijo in Levant, lojeve pa so imele svoje porabnike na Tržaškem in v sosednjih deželah. Sladkor so izvažali v Nemčijo, Italijo in Levant, vrvarne so oskrbovale lokalne ladjedelnice in ladjeve, ki je prihajalo v pristanišče. Platno, imenovano "lounettes", se je prodajalo na lokalni ravni, s tem da proizvodnja ni bila kos potrebam. Sadni izdelki so šli v promet v avstrijskih in nemških deželah, v Šleziji, Saški, Švici in Lombardiji. Angleška majolika je ostajala v Trstu, povpraševali po njej pa so tudi na Nemškem, Ogrskem in v Levantu. Igralne karte so bile namenjene v glavnem tržaškemu tržišču. Vrednosti letne proizvodnje tega blaga ni bilo mogoče navesti, ker je bila odvisna od cene uvoženih surovin, ta pa od spreminjajočega se tečaja denarne menjave.

Trgovina

Nosilna trgovska dejavnost je bilo grosistično trgovanje po morski poti. Poročilo navaja vrste blaga, dežele njegovega izvora in tiste, v katere so ga tržaški trgovci in špediterji izvažali. Olje, suho in južno sadje, volna, jančje kože, soda, svila, testenine in žveplo iz Kraljevine Neaplja in Sicilije je bilo namenjeno, razen sode, ki je služila lokalnim mlarnam, na Ogrsko in v Nemčijo. Žito in žveplo iz Romagne sta potovala v Španijo, Francijo in

Genovo ter Livorno, žveplo v Nemčijo in Levant, koprplja, istega izvora, pa je ostajala v Trstu za potrebe vrvarn. Iz Lombardije so prihajali riž in sir za Nemčijo in Poljsko ter žganje za potrebe lokalnih proizvodjalnih rozolijevih pijač kot tudi za izvoz v Nemčijo. Iz Levanta so prihajali bombaž, preja, olje, milo, volna, suho sadje, začimbe, svila in drugi tamkajšnji proizvodi, ki so jih prodajali v Nemčijo, na Ogrsko, Poljsko in v Švico. Ker so bili ti artikli dražji od vrednosti izvoza proti Levantu, je bila ta trgovska bilanca prej pasivna kot aktivna, vendar Trstu neobhodno potrebna.

Iz zahodne Evrope so prihajali iz francoskih pristanišč vino, olje, žganje, suho sadje in kolonialno blago. Uvoz iz Španije in Portugalske je obsegal vino, žganje in blago iz kolonialnih posestev teh držav, ki so bili namenjeni v Nemčijo in na Ogrsko, kolonialni artikli tudi v Italijo in Levant. Iz severnih dežel so prihajali mesni izdelki, polenovka, katan za odjemalce iz Nemčije in Italije, iz Anglije kolonialni in angleški manufakturni proizvodi in prekajena riba, vse namenjeno v Nemčijo in Italijo, kamor so se stekali tudi proizvodi in drugo ameriško blago. Glavni artikli iz dežel habsburške monarhije, ki so jih izvažali po morju, pa so bili koroško železo, jeklo in svinec in razna rudna bogastva, češka, saška in šlezijska platna, češko steklo, moravsko sukno, poljski vosek, ogrsko žito in tobak, vse namenjeno v Italijo in Levant, mnogi izdelki pa tudi v Španijo in Ameriko. Pomorski promet je potekal z ladjami, ki so plule pod avstrijsko zastavo, in tujimi. Leta 1804 je v pristanišče prispelo oziroma odpotovalo 5.500 tovornih ladij (prazne niso vštete), od tega 4.897 avstrijskih in 603 tujih. Po podatkih pristaniškega kapitanijskega urada za leto 1804 je bila vrednost letnega uvoza skozi pristanišče ocenjena na 36.466.116 gld., vrednost izvoza pa na 29.691.400 gld. Od pomorskega prometa je črpalo zaslužek tudi tržaško zavarovalništvo, in sicer zavodi Camera vecchia d'assicurazione, Banco d'assicurazione e cambi marittimi, Camera d'assicurazioni marittime in Società greca d'Assicurazione ter številni zasebniki, ki so se ukvarjali z zavarovalniškimi posli.

Trgovino po kopnih poteh sta tvorila izključno uvoz in izvoz vsega, kar je prihajalo in odhajalo prek pristanišča po morju in po zemlji. Po podatkih državnega knjigovodstva je leta 1808 ta pretovor opravilo 26.703 velikih in 48.452 malih vozov. Kopni trgovski promet se je obrestoval vsem deželam, skozi katere je potekal, in prek mitnin, cestnin in drugih davščin državni davkariji.

Mnogo blaga je bilo samo v tranzitu, ker pa se je v pristanišču skladiščilo, pretovarjalo, odpravljalo proti končnim ciljem ipd., je prinašalo pomemben zaslužek mnogim zasebnikom in poklicem, ki so bili pri tem soudeleženi, od špediterjev, skladiščnikov, prevoznikov, pomorskih podjetnikov, vse do nosačev. Zaslužek se je vsem višal skladno z obsegom prometa, tega pa so spodbujale olajšave, ki so jih bili deležni posamezni artikli.

6. POROČILO: O PLOVNIH VODAH, NJIHOVIH PRIHODKIH IN STROŠKIH

V tržaškem okraju – je poročala statistična komisija v šestem poročilu – ni bilo pravih rek, vodnih kanalov ali rivier, ampak samo nekaj majhnih potokov, ki so bili plovni z majhnimi plovili le za kratke odseke od izliva navzgor, in to v času plime. To so bili: *Fiume grande*, ploven za 180 kl.,²⁸ potok *Ustia* s plovnim kanalom 48 kl., *Fiume piccolo* s kanalom 257 kl. in *Fiume Petazz* s kanalom 120 kl.. Ti plovni kanali (skupno 605 kl.) so služili izključno solinam in so torej ustvarjali le indirektno korist. Za njihovo vzdrževanje je iz mestne blagajne šlo letno 7.000 gld. Podoben kanal je bil tudi v škedenjskih solinah, vzdrževanje pa je bremenilo zasebne lastnike solin.

V Terezijansko četrt se je zajedal Kanal sv. Antona, dolg 192 kl., širok pa 15 kl., s krožnim prehodnim mostom na polovici njegove dolžine. Za borzno palačo je bil 34 kl. dolg in 9 kl. širok plovni kanal za barke, ki so prevažale vino. Ta je dajal zaslužek v obliki pristaniških pristojbin. Vzdrževanje teh dveh kanalov je šlo na račun komorne blagajne, in sicer za 3.300 gld.

Drugi vodni tokovi so bili hudournika Staribreg (930 kl. x 4 kl.) in Ključ (62 kl. x 3 kl.) ter *Canale maestro*, ki je pri *Ponte di Chiozza* sprejemal vode obeh in jih 400 kl. niže po 4 kl. široki strugi izlival v morje. Občinska blagajniška postavka za vzdrževanje teh vodotokov je znašala letno 7.000 gld., strošek za vzdrževanje vseh kanalov pa 17.800 gld.

7. POROČILO: O GLAVNIH IN KRAJEVNIH CESTAH, NJIHOVEM STANJU IN VZDRŽEVANJU

Glavno cestno omrežje sta sestavljali nova trgovska cesta proti Dunaju in Italiji ter stara trgovska cesta proti Reki in Istri. Prva se je začejala pri mitninski postaji (*barriera*) severozahodno od mesta, se za 2400 kl. zelo strmo dvigovala do openskega hriba na nadmorsko višino 185 kl. in se nato položno nadaljevala za 600 kl. do Opčin. Tu se je pri mitninski postaji razcepila na trakt proti Sežani (1.400 kl.) za Dunaj in trakt, ki je mimo Proseka (2.800 kl.), Križa (3.300 kl.) in meje tržaškega občinskega ozemlja pri Nabrežini držal proti Italiji. Širina te ceste, imenovane Nova cesta, je bila neenakomerna in ponekod ni dopuščala srečanja dveh vozov, bila je zelo kamnita, prašna in izpostavljena eroziji vode in vetra. Trase po tržaškem ozemlju so skupno merile 10.500 kl., vzdrževalni strošek zanje pa je znašal 16.090 gld.

Stara trgovska cesta se je začejala pri mitninski postaji jugovzhodno od mesta, se za 1.600 kl. dvigovala po griču, imenovanem *Molino a Vento*, in se nato

razcepila na dva dela. Trakt proti Reki se je dvigoval mimo griča *Montebella* čez Katinaro in po kamniti rebri na Ključ do nadmorske višine 210 kl., dalje položno mimo mitninske postaje v Bazovici do meje tržaškega občinskega ozemlja z gospostvom Švarcenek za skupno dolžino 6.500 in širino 3 kl. Odcep proti Istri, imenovan *Strada dell'Istria*, je vodil skozi obdelana polja mimo Sv. Ane, Žavelj do meje z Istro na Glinščici. Ta cesta je imela dobro podlago, dolga je bila 9.500 kl., široka 3 kl. in mestoma obraščena z drevoredi. Njeno vzdrževanje je stalo 7.440 gld.

Skupno vzdrževanje trgovskih cest, za katere je skrbel gradbena direkcija, je znašalo z režijskimi stroški 24.530 gld. Viri so bili cestnine (8.465,15 gld. triletno povprečje) in mestna blagajna. Krajevno cestno omrežje so sestavljale razne manjše mestne in podeželske ceste za skupnih 19.574 kl. dolžine. Za vzdrževanje le-teh je šlo iz mestne blagajne na leto 7.290 gld. Strošek za vzdrževanje vseh cest pa je znašal 31.820 gld. Izračunan je bil upoštevajoč povprečno plačilo za delovno silo (malovarje) po 45 kr. dnevno za posameznika, za voznike pa 2,30 gld. dnevno na vprego. Poročevalci so napovedovali polovično povišanje teh stroškov zaradi večjih vzdrževalnih potreb in pričakovane rasti cen gradbenih pripomočkov.

8. POROČILO: JAVNI ZAVODI

To poročilo vsebuje le predstavitev bolnišnice, jasno pa je, da sodi v to rubriko tudi opis drugih javnih zavodov, ki niso zvezani v zaporedni sosedici in jih tu vračamo na pripadajoče mesto.

Zdravstvene ustanove

Bolnišnico je ustanovila Marija Terezija z reskriptom 14. junija 1764. Jožef II. je v ta namen zgrajeno stavbo nekaj let kasneje spremenil v vojašnico in preselil bolnišnico v stavbo škofije in sosednjo dokupljeno zasebno hišo pod Sv. Justom. Leta 1809 je tržaška bolnišnica še vedno domovala v teh prostorih. Zavod je bil razdeljen na pet oddelkov glede na kategorije oskrbovancev. To so bili bolniki, onemogli, umsko prizadeti, nosečnice in porodnice ter dojenčki in sirote. Prvotno je bilo za bolnike predvidenih 70 mest, vendar jih je oddelek zaradi naraščanja prebivalstva sprejemal več. 8. septembra 1809 je imel oddelek v oskrbi 53 moških in 50 ženskih pacientov. Za onemogle je bilo določenih 40 mest. Od tega je 12 moških in 17 žensk bivalo v zavodu, preostale pa so oskrbovali na domu s celotno ali polovično podporo. Oddelek za umske bolnike je razpolagal z 12 sobicami, v njem pa je bilo 13 hospitirancev. Na porodniškem oddelku sta bili v oskrbi samo dve nosečnici,

28 Klafter (kl.). 1 klaftra = 1,894 ali 1896 m.

čprav je bilo zanje na voljo veliko prostora. Mnogo (40) pa je bilo v najdenišnici sirot in najdenčkov, kar je bilo odvisno od trenutnih okoliščin. V normalnih časih so jih redno oddajali v dojenje in rejo na Kranjsko, medtem ko so v času nastanka statistike zaradi vojne prihajale do njih zelo redko.

Vse kategorije oskrbovancev – nadaljuje poročilo – so sprejemali v bolnišnico na osnovi zdravniškega spričevala o bolezni oziroma na podlagi spričevala o ubožstvu, ki so ga izdajali načelniki mestnih četrti in župniki. O sprejemu je odločala bolnišnična komisija. Nad upravo bolnišnice je stala namenska komisija pri mestnem politično-ekonomskem magistratu, ki sta jo sestavljala en magistratni svetnik in mestni protofizik. Komisiji so bili podrejeni vsi uslužbenci bolnišnice, in sicer inšpektor, kontrolor, duhovnik, zadolžen za kontrolo sirot na Kranjskem, kaplan, primarij in drugi zdravnik, kirurg, živilski ekonom in apotekar. Bolnišnično osebje so sestavljali: prvi bolničar s petimi bolničarji in tremi posli, paznik umskih bolnikov, vratar in prva bolničarka s petimi sestrami.

Finančna podlaga zavoda je bil sklad aktivnega kapitala v višini 428.901,16 gld., dohodki pa so bili: interesi omenjenega kapitala, zakupnine libelaričnih pogodb, kontribucije iz raznih drugih blagajn, iz davka od tujega vina, davka na tekočinske mere, davkov za sirote, volil in denarnih kazni. Leta 1808 so dohodki znašali 108.780,3/4, izdatki pa 72.019,13 3/4 gld., brez živeža in zdravil, ki so stali 342,46 50 3/4 gld.

Šolske ustanove

Anketni vprašalnik je predvideval poročanje o vzgojnih zavodih (*Case di educazione pubblica*),²⁹ za katere poročevalci najprej opozarjajo, da jih v Trstu ni bilo, ker so obstajale le javne šole. Med nadaljevalnimi je na prvem mestu navedena gimnazija (*Ginnasio*), v kateri so se mladi, prihajajoči z osnovami znanja iz drugih šol, učili v latinskem in delno grškem jeziku, pridobivali znanje iz zgodovine, prirodoslovja, zemljepisa, aritmetike in verouka. Mesto direktorja te šole, v kateri so poučevali štirje profesorji, je zasedal predstojnik magistrata. Letni strošek za plače predstojnika, učnega in pomožnega osebja (enega sluga) je znašal 2.733,45 gld., za šolske prostore, profesorska stanovanja in kurjavo pa še dodatnih 770 gld. Krili so se delno iz sklada bivšega jezuitskega samostana, delno iz verskega sklada in delno iz mestne blagajne.

V štirirazredni nemški normalki (*Scuola normale tedesca*) so se učenci učili branja, pisanja, slovnice, zemljepisa, aritmetike, geometrije, risanja in verouka. Ta šola je spadala pod nadzor škofijskega ordinariata, zaposlenih je imela, poleg ravnatelja, sedem profesorjev in

enega slugo, en kanonik pa je opravljal vlogo inšpektorja.

Namen in predmetnik Matematične in navtične šole (*Scuola di matematica e nautica*) – je poročala statistična komisija – sta bila obče znana in zato niso o tem podrobneje poročali. V tej šoli je bil zaposlen en sam profesor z letno plačo 870 gld., ki jih je izdajala skupaj s 150 gld. za stroške in potrebščine komorna blagajna, medtem ko je najemnino prostorov v višini 657,20 gld. krila mestna blagajna. Nadzorništvo je pripadalo magistratnemu predstojniku.

Med trivialkami (*Scuole triviali*), se pravi osnovnimi šolami za dečke in deklice, so bile v mestu štiri nemške in dve italijanski, vsaka s svojim učiteljem, ki je otroke učil branja, pisanja, slovnice in računstva. Na podeželju so bile trivialke v Križu, na Proseku, v Bazovici, na Opčinah, v Škednju, Barkovljah in na Katinari, v njih so duhovniki poučevali osnove branja, pisanja, računanja in verouka. Letni strošek trivialnih in normalne šole je znašal 10.047,10 gld. in se je črpal iz sklada za normalke, verskega sklada, komorne blagajne, mestne blagajne in študijskega sklada. Medtem ko gimnazijska mladina ni plačevala šolskih pristojbin, so učenci normalke v 1. in 2. razredu plačevali 20 kr., v 3. in 4. pa 30 kr. mesečno.

Redovnice še edinega v Trstu obstoječega samostana sv. Ciprijana so imele šolo za deklice (*Scuola del Monastero di San Cipriano*), in sicer po predmetniku normalke z dodatkom ženskih del. Tudi ta šola je bila javna in pod nadzorstvom škofijskega ordinariata.

V babiški šoli (*Scuola di ostetricia*) je mestna in podeželska dekleta poučeval porodničarstva profesor Giovanni Batta Capeler s plačo 750 gld. letno na stroške občinske blagajne, ki je izdajala še 90 gld. za njegovo stanovanje in kurjavo ter podpore po 12,30 gld. za revnejše učenke s podeželja.

Realna šola (*Scuola Reale*), ki je bila ustanovljena s cesarskim ukazom šele januarja 1809, ni še imela dijakov. Zaposlenega je imela samo ravnatelja Giovannija Prechtla, ki je prejemal letno plačo 1815 gld. iz študijskega sklada in se je ukvarjal z organizacijo ter ustrojem šole po vzoru dunajske realne akademije, a s posebnostmi, ki jih je narekovala tržaška specifika. Šola je bila namenjena poučevanju jezikov, ki so bili v Trstu v rabi, in vseh ved, potrebnih za vzgojo dobrega trgovca, izkušenega gospodarstvenika, praktičnega pomorščaka ali razsvetljenega obrtnika.

Poleg omenjenih so obstajale še judovska šola, srbskoppravoslavna in grška šola, ki so jih financirale verske skupnosti same, 25 šol za osnovno izobraževanje otrok od petega leta starosti naprej in 30 konzervatorijev za otroke, stare do pet let. Posebno nadarjeni študenti so bili deležni javnih podpor. Deset štipendij po 60 gld. in štiri po 12 gld. je bilo vsako leto na voljo iz sklada bivšega se

29 Mišljeni so po vsej verjetnosti internati.

menišča; pet štipendij po 150 gld. so prejeli študenti filozofije, tri štipendije po 200 gld. študenti medicine, kirurgije in prava, za teologijo je bilo na voljo sedem štipendij po 200 in dve po 75 gld., varovancem navtične akademije pa so bile namenjene štiri štipendije po 100 gld. Razen prvih je vse druge štipendije nudil mestni magistrat.

Socialne ustanove

Tržaški ubožni inštitut (*Istituto dei poveri*), ki ga poročevalci pripisujejo iniciativi Jožefa II., je bil namenjen oskrbi posameznikov, v prvi vrsti Tržičanov, ki zaradi starosti in kritičnih razmer niso bili več zmožni samostojnega preživljanja. Spadal je pod mestni magistrat, vodila pa ga je deputacija, sestavljena iz enega magistratnega svetnika in dveh poverjenikov mestnega sveta ter skupnosti veletrgovcev. Inštitut je imel kot finančno podlago sklad v višini 77.500 gld. aktivnega kapitala, ki so ga upravljali uradniki mestne blagajne. Viri dohodkov so bili: interesi na kapital, 5-odstotni delež daca od prodanega vina in olja ter od mere za tekočine, oporočni legati, nabirke, nabrane po domovih, v cerkvi in na cerkvenih vhodih, razna posvetila, dobrodelna darila, miloščine, zbrane po pridigi in še nekateri drugi. Osnovni finančni vir sklada so tvorile prve tri postavke, miloščine in darovi pa so bili v pristojnosti duhovnikov, ki so jih sami pobirali in delili potrebnim. Podpore so bile štirih vrst in leta 1808 so se razdelile kot sledi: polno podporo 8 kr. dnevno je prejelo 94 oskrbovancev, tričetrtinsko 194, polovično 671 in četrtinsko 57 oskrbovancev. Od skupnega stroška 7.058,10 gld. je prišlo od duhovniških nabirk 4.616,59 1/2 gld., glavni sklad pa je izplačal 2.441,10 1/2 gld.

Druga dobrodelna ustanova je bil Pomorski zavod (*Pio istituto di marina*), ki ga je bil ustanovil Jožef II. kot nadomestilo ukinjene bratovščine sv. Nikolaja. Ta ustanova je pomagala zaslužnim, onemoglim ali obubožanim pomorščakom in mornarjem, njihovim vdovam, nedoletnim otrokom, nezmožnim samopreživljanja; nagrajevala je reševalce oseb iz morja in z ladij oziroma bark pred potopitvijo. Zavod je sodil pod pristojnost deželne vlade, upravljal pa ga je upravitelj s pomočjo blagajničarja in nadzornika. Zavod je razpolagal s fondom 40.390,30 gld. aktivnega kapitala, investiranega v višini 4,5- in 6-odstotnega donosa. Dohodki so bili: obresti, zakupnine libelaričnih pogodb, najemnine stavb, kontribucije ladij, in sicer 12 odstotkov od sidrnine in tovarne davščine (*alboraggio*), ki so ju plačevale pristaniškemu kapitanijemskemu uradu. Leta 1808 so prihodki Pomorskega zavoda znašali 3.778,49 gld., izdatki pa 100 gld. za plačo upravitelja, 200 gld. za plačo zdrav-

nika, 2.150,58 gld. za druge stroške. Blagajniški preostanek je torej znašal 1.627,51 gld.

V poročilu o javnih zavodih je nato omenjena tudi ladjedelnica (*Stabilimento del cantiere*) za popravilo in gradnjo trgovskih ladij. Njen lastnik je bila družina Panfilli, ki je bila dolžna nuditi ladjam potrebne storitve po določenih tarifah. Ladjedelnica – je zapisano v poročilu – je zaposlovala mnoge poklice, ki so dajali zaslužek in prežitek številnim osebam. Razen teh splošnih informacij, nakazanih v 2. poročilu v prikazu gospodarskih panog, ni o ladjedelništvu podrobnejših gospodarskih poročil, kar daje misliti o nepopolnosti ohranjenega statističnega gradiva, saj ni verjeti, da se nova oblast ni zanimala za trgovskopomorsko kot tudi vojaškostrateško gospodarsko proizvodno panogo, kakršna je bila ladjedelništvo.

9. IN 10. POROČILO: O DRŽAVNI POSESTI IN NJENEM DONOSU TER O GOZDOVIH IN VODAH

Ker je bila edina posest, od katere je država imela prihodek, gozd v Lipici, je statistika poročala o tem v 10. poročilu. Na Tržaškem – je v njem zapisano – ni bilo vodnih bogastev, iz katerih bi država imela prihodke, z izjemo kanala, omenjenega v 6. poročilu. Obstajala pa sta dva gozdova, prvi, imenovan Farned, je bil občinski, drugi, lipiški gozd, pa državni. Farned se je razprostiral približno 700 kl. vzhodno od mesta po hrbtu istoimenskega griča. Meril je 309.622 kv. kl.³⁰ brez zgornjega dela, ki ga je lahko izkoriščala skupnost na Katinari. To je bil hrastov les dokaj skromne rasti pod pasivno upravo. Zanj je namreč skrbel le čuvaj z nekaj pomočniki, ki so se trudili le preprečevati sečnjo in pašo. Ker gozd ni bil ograjen, niso bili kos pustošenju, ki je nastajalo zaradi kraje lesa in uničevanja poganjkov s strani živine. Javna uprava ni imela od tega gozda nobenega dohodka, pač pa stroške za čuvaje v višini 800 gld. letno.

Lipiški gozd, na meji tržaškega ozemlja, je meril 798.900 kv. kl., ograjen je bil z nizkim zidom in vseboval mnoge vrste dreves. Služil je, kot tudi tamkajšnje seno, izključno potrebam lipiške dvorne kobilarne in njenemu osebju, podvržen pa je bil neposredno državni upravi, zato – podčrtujejo poročevalci – ni bilo mogoče v tej zvezi navajati nobenih obračunov.

11. POROČILO: POSREDNE IN NEPOSREDNE DAVŠČINE

Trst in njegovo občinsko ozemlje ni bilo podvrženo nobeni neposredni glavarini in niti zemljiški ali stavbni davščini. Ta status je mesto uživalo vse od prostovoljne podreditve avstrijski kroni. Vladar je prek mestne blagajne prejemal le posredne letne davščine, in sicer:

30 Kvadratnih klafter (kv. kl.). Kvadratna klaftera = 3,597 m².

1. 600 gld. namesto 100 veder vina, ki jih je mesto podarilo avstrijskemu vladarju ob podreditvi leta 1382 in jih do leta 1744 plačevalo v naravi.
2. 2.600 gld. od nekdanjega ribjega daca, ki so ga svojčas pobirali od ribjega uvoza za prehrabene potrebe prebivalstva. Po odpravi tega daca je bil vladar postavil ekvivalentno davščino, da bi spodbudil krajevni ribolov, omejil uvoz tuje ribe in spodbudil konkurenco prodajalcev.
3. Mesni davek.
4. Cenzus 1 k na kv. kl. pozidanega zemljišča v Novem mestu in na območju bivšega jezuitskega samostana sv. mučenikov. Davščino je bil uvedel vladar ob prodaji kameralnih gradbenih zemljišč zasebnikom po nizki ceni 4 kr. 30 na kv. kl. za izgradnjo Novega Mesta.
5. Štiridesetina od uvoženega olja.
6. Upravne davščine. Te je pobiral za občino posebni urad na javne storitve, usluge in koncesije, ki jih je dajala politična uprava.
7. Trgovski davek po tarifi za civilne razsodbe na Merkantilnem in meničnem sodišču.
8. Poštne od poštnih pošiljk, odpravljenih prek tržaške poštne uprave.
9. Pristaniške pristojbine, ki jih je pobirala pristaniška uprava.
10. Davek na dostavljanje blaga, ki ga je pobiral poseben urad od voznikov, in sicer 2 $\frac{3}{4}$ kr. na stot pri uvozu in 3 kr. na stot pri izvozu.
11. Mitninske pravice, ki so jih pobirali na dveh mestnih mitnicah (barriere).
Prihodki od navedenih davščin leta 1808 so prikazani v tabeli 3.

Tabela 3: Davčni prihodki:**Table 3: Tax revenue:**

ekvivalent 100 veder vina	600 gld.
ekvivalent bivšega ribjega daca	2.600
mesni davek	1.260
zemljiški cenzus	1.369,44 $\frac{1}{2}$
štiridesetina od uvoženega	18.341,11
upravne in trgovske davščine	14.290,45 $\frac{1}{2}$
poštne	245.675,54
pristaniške pravice	10.495,42 $\frac{1}{2}$
davek na dostavo blaga	23.203,57 $\frac{3}{4}$
mitninske pravice	6.664,35
skupno	324.501,51 $\frac{1}{4}$ gld.

12. POROČILO: HIPOTEKE

Pri rubruki o hipotekarnem sistemu so poročevalci navedli, da v Trstu ni bilo namenskega urada za hipoteke. Pač pa je obstajal intabulacijski (zemljiškoknjižni) urad, kjer sta bila dva kanclista zadolžena za vodenje hipotekarnega registra in arhiviranje kopij zadevajočih

aktov; vpisovala sta zemljiškoknjižne vloške v glavno knjigo in izdajala zemljiške ekstrakte, spričevala in kopije hranjenih spisov, nanašajočih se na intabulirane nepremičnine. Davščine od vseh sodnih odredb zemljiškoknjižne narave so šle neposredno glavnemu davčnemu uradu v Trstu. Tako tudi plačila za izpise, spričevala in kopije, ki pa jih je sprejemal zemljiškoknjižni urad in jih je bilo leta 1808 za 396,56 gld. O neprimerno večjem neposrednem zemljiškoknjižnem davčnem prilivu v glavni davčni urad komisija ni imela informacij. V zemljiškoknjižnem uradu so bili zaposleni štirje uslužbenci, ki so letno stali 3.000 gld. Po potrebi so zaposlovali dodatnega pisarja za 1 gld. na dan.

13. POROČILO: TOBAK, KOLKOVINE IN SOL

Uprava tobačnega monopola in kolkovin sta bili združeni v enem uradu. Osebe so sestavljali upravitelj z letno plačo 1.300 gld., kontrolor s plačo 900 gld., kanclist, strežnik, glavni revizor za mesto, glavni revizor za okolico, 4 revizorji in 22 čuvajev, od tega 5 načelnikov. Upravitelj in kontrolor, ki sta koristila tudi stanovanjske prostore v uradu, sta odgovarjala neposredno komorni direkciji na Dunaju. Ob upravljanju vseh zadev sta bila dolžna vzdrževati tudi red, skrbeti za dobro gospodarjenje in dvig prodaje blaga. Drugo osebje je imelo nalogo nadzorovati to vejo financ, bdeti nad tihotapstvom in tujim tobakom, ki so ga imeli trgovci v skladiščih. Urad je hranil ključne teh skladišč in nadzoroval tobačno trgovino s tujino, ki je bila prosta vsake datve. Da bi bil nadzor čimbolj učinkovit, je bil tobak ob prihodu in odhodu iz pristanišča ter v skladišča in iz njih podvržen strogemu birokratskemu postopku in vodenju dokaznih dokumentov. Za preprečevanje in zatiranje tihotapstva je osebje s pomočjo vojaških izvidnic nadzorovalo tudi meje občinskega ozemlja, opravljalo hišne preiskave in pazilo na delovanje prodajalcev tobaka. Tako tobak kot kolkovine za potrebe mesta so prihajale tržaškemu glavnemu oskrbovalcu iz Ljubljane na njegovo prošnjo, odobreno od krajevne oblasti.

V Trstu in na vsem občinskem ozemlju je bil v veljavi le kolek za 3 kr., in sicer na podlagi starega privilegija, ki je ostajal v veljavi kljub naraščanju te davščine. Leta 1808 je znašal prihodek od prodaje tobaka 234.254,7 $\frac{3}{4}$ gld., od kolkovin pa 9.463,54 gld.; proviziji za vodji uradov sta bili 14.436,9 gld. in 331,13 $\frac{3}{4}$ gld., stroški za plače, pokojnine in stanovanjske najemnine 16.100,40 $\frac{3}{4}$ gld., čisti dobiček je torej znašal 212.849,59 $\frac{1}{4}$ gld.

Upravljanje solnega državnega monopola je bilo v pristojnosti posebnega urada, ki se je ukvarjal s kupoprodajo soli. Vsak tovor iz tujine je moral biti predan upravi in, če ga ta ni odkupila v 24 urah, odpeljan iz mesta. Uprava se je s soljo oskrbovala v krajevnih solinah v Škednju in Žavljah, na Siciliji, Sardiniji, v Španiji, Berberiji in na Malti. Lokalne soline

Tabela 4: Prodaja soli in prihodek od solnega daca leta 1808:
Table 4: Salt sales and salt tax revenue in 1808:

tuje bele soli	65.288,4/16 metzen ³¹	po 4 gld.	261.153 gld.
domače črne soli	6.833,1/16 metzen	po 3 ½ gld.	23.915 gld.
skupno	72.121,5/16 metzen		285.068,34 1/8 gld.

Prihodek od solnega daca je bil	71.964,20 1/8 gld.
Stroški so znašali	96.153,48 4/8 gld.
Čisti dobiček, prenesen v bankalno blagajno v Ljubljani, je znašal	260.879,14 6/8 gld.

so zaradi slabega obdelovanja in opuščanja pomembnega dela solinarskih polj dajala pridelek le za nekaj tednov tržaških potreb. Večina soli je torej prihajala iz tujine. Lokalni proizvod so lastniki solin oddajali solni upravi po 1,16 gld. na star bele in po 1 gld. na star črne soli. Za ceno tuje soli se je uprava sproti pogajala. Plačevala jo je polovico v denarju, polovico v papirnatem denarju dunajske banke. Najvišja plačana cena je bila 1 gld. 30–40 kr. na star. Prodajna mesta soli so bila v skladiščih solne uprave, v starem lazaretu in na sedežu uprave v mestu. Prodajna cena je bila za lokalno sol 3 gld., za uvoženo 4 gld. na star. Sol so prodajali tudi na Kranjsko. Za to sol so odjemalci plačevali dac 1,37 gld. na star, če je bila uvožena, za domačo pa 58/4 kr. Prebivalci mesta in okolice so plačevali na star tuje soli 30/8 kr. daca, za domačo pa ničesar.

Vse prejemke je blagajna solne uprave vsake tri mesece predajala bankalni blagajni v Ljubljani, račune pa upravi bankalne blagajne v Gradcu. Uprava solnega urada je bila zaupana upravitelju (1.364 gld. letne plače in stanovanje) in kontrolorju (856 gld. in 75 gld. za stanovanje). Drugo osebje so tvorili en uradnik, trije asistenti, strežnik, pet merilcev in pet čuvajev, ki so prejeli 3.368,24 gld. plače in 72 gld. za stanovanja.

Pod tržaško upravo je spadal tudi filialni solni urad v Devinu na Kranjskem, ki pa je vodil samostojno knjigovodstvo in poročal neposredno v Gradec. V tem uradu so bili zaposleni agent, kontrolor, skladiščnik in dva merilca, ki so prejeli skupno 640,30 gld. plače in koristili brezplačno stanovanje. V Devinu so sol pošiljali iz Trsta, prodajali pa so jo po enaki ceni, in sicer po vsej goriški grofiji in kranjskem Krasu.

Leta 1808 so prejemki od prodaje v Devinu znašali 124.361,25 6/8 gld., stroški 18.577,40 6/8 gld., čisti dobiček 105.783,40 gld. Celotna tržaška prodaja je torej nanese 366.662,54 6/8 gld.

14. POROČILO: POŠTA IN POŠTNA KOČIJA

Poštna služba je bila razdeljena na dva dela: pisemsko pošto (*Posta delle lettere*) in poštno kočijo (*Carrozza della posta ossia Diligenza*).

Pisemska pošta

Glavni poštni urad v Trstu sta vodila upravitelj in kontrolor. Poština za poldekagramsko pismo je znašala za cilje znotraj monarhije 12 kr., za tujino pa 24 kr. Prihodke od poštne so vsak mesec predajali v komorno blagajno v Trstu, pobotnice plačil pa vsake tri mesece skupaj s knjigovodskim registrom prihodkov ter dokumentacijo posredovali v pregled dvornemu poštnemu računovodstvu na Dunaju. Leta 1808 so prihodki od poštne znašali 253.342,4 gld., odhodki 7.666,9 gld., čisti prihodki 245.675,54 gld. Plače uradnikov celotnega okraja so znašale 6.582 gld. Uradnikom je bilo na voljo brezplačno stanovanje v stavbi glavne pošte, imeli pa so še kak mali negotov dobiček od nekaterih poštne storitev. Pod tržaško poštno upravo je spadal tudi poštni mojster iz Križa, ki je vodil ločeno računovodstvo in dobival iz Trsta svojo plačo in druga sredstva za svoje storitve.

Poštna kočija

Špedicija pošte, se pravi prevoz vsega, kar je poštni urad sprejemal za dostavo znotraj in izven države, je bila v pristojnosti direktorja poštne kočije. Poštne pošiljke so bile lahko: pisma in paketi, zaboji z zlatim, srebrnim ali bakrenim denarjem, z dragulji ali drugimi dragocenostmi za skupno težo od 100 do 150 funtov, po potrebi tudi do dva, tri in še več stotov; paketi spisov za vsaj 100 funtov teže. Prepovedane so bile škodljive in nevarne pošiljke, kot na primer kisline, vnetljive tekočine, eksplozivni ipd.

Poštnino za destinacije znotraj države so lahko plačali pošiljatelj ali prejemnik, za tuje cilje samo pošiljatelj. Vse pošiljke z denarjem ali dragocenostmi so lahko odpravljali s posebnimi zasebnimi vozniki, ampak z dokazilom poštne uprave, da jih poštna kočija ni mogla sprejeti. S poštno kočijo je lahko proti plačilu ob odhodu potovalo tudi pet oseb. Poštna kočija je potovala enkrat tedensko na Reko in dvakrat na Dunaj. Ko je bila trgovina v polnem teku, je ob kočiji potoval še en dvo-

31 1 metzen = 61,526779 litra.

ali štirivprežni voz z večjimi pošiljkami. Urad za prevoz pošte je bil ločen od poštnega urada in odvisen v okviru glavne direkcije poštnih kočij na Dunaju neposredno od dvorne komore za trgovino in finance, ki je posredoval tudi svoje računovodske izkaze.

Direkcija tržaške poštne kočije je pripadala špediterju z 850 gld. letne plače in kontrolorju s plačo 630 gld., ki sta koristila tudi brezplačno stanovanje. Drugo osebje je tvorilo šet kočijažev za Dunaj, eden za Reko, en stalni pismonoša, ena oseba, zadolžena za pripravljanje paketov, en skladiščnik, en plačanec. Uradnike je imenovala državna oblast, kočijaže glavna direkcija poštne špedicije, pismonošo in skladiščnika tržaški urad poštne kočije. Leta 1808 je bil prihodek 60.344,36 gld., plače in stroški so znašali 12.323,29 gld., neto dobiček, predan na Dunaj, je bil 48.021,6 gld. (brez plačil naslovnikov). Pod tržaško upravo poštne kočije so sodile tudi postaje v Sežani, Razdrtem, Materiji, Lipi in na Reki. Vse pa so računovodsko poročale neposredno centralni dunajski direkciji.

15. POROČILO: O RUDNIKIH IN UPRAVI RUDNIH BOGASTEV

Edini rudnik je bil premogokop v lipiškem gozdu, ki so ga s pooblastilom rudniške uprave v Idriji izkoriščali nekateri zasebni podjetniki za potrebe svojih obratovalnic (čistilnice sladkorja, milarne in podobni).

16. POROČILO: CARINE

Na glavnem tržaškem carinskem uradu je bilo zaposlenih 30 uradnikov. Vodstvo so sestavljali upravitelj in dva kontrolorja. Urad je bil zadolžen tudi za inšpekcijo in njemu podrejeni so bili na Tržaškem krajevni carinski uradi v Bazovici, na Opčinah, Proseku in v Žavljah, pod Goriško grofijo urada v Razdrtem in Sežani, na Kranjskem pa uradi Postojna, Klanec, Materija in Senožeče. Glavni urad v Trstu je pobiral carinske prejemke vseh omenjenih carinskih postaj, vodil račune, predajal prejemke vsake tri mesece v blagajne in poročal knjigovodstvom na Dunaju, Ljubljani in Trstu. Kopije knjigovodske dokumentacije je posredoval bankalni upravi v Gradcu, pod katero je urad neposredno spadal.

Postavke, ki so jih neposredno upravljali v Trstu, so bile:

1) trošarine in izvozne ter uvozne carine (*Dazi doganali di Consumo, Esito e Transitio*).

Trošarino (*dazio di consumo*) so plačevali za vse blago, namenjeno lokalni porabi, ki je iz Trsta prestopilo v Goriško grofijo in v Kranjsko vojvodino. Za blago, ki je bilo namenjeno porabi v teh dveh deželah, so plačevali carino tamkajšnjim uradom, ostalo pa v Trstu. Izvozno carino (*dazio d'uscita* ali *esito*) so plačevali za blago, ki je zapuščalo ali vstopalo v avstrijsko državo in še ni bila plačana tovrstna davščina. Kot prosto pristanišče – so

naglašali poročevalci – je bil Trst z vidika trgovine, in torej carinsko gledano, kot če bi bil tujina, z izjemo prerogativ, ki so jih uživale nekatere manufakture. Carino so pobirali na podlagi tarife z dne 2. januarja 1788, in sicer po novi izdaji tarife iz leta 1807. Prihodek so vsake tri mesece predajali bankalni blagajni v Ljubljani. V letu 1808 je ta davčni priliv znašal 299.464,37 7/8 gld. Stroški so znašali 86.434,7 6/8 gld. (plače, stanovanja, potovanja, pokojnine, uradovni stroški, vzdrževanje kordona, nagrade za preprečevanje tihotapstva, povračila, gradnje, restitucije daca). Čisti dohodek je bil torej 213.030,30 1/8 gld.

2) davek na vino (*Imposizione sul Vino*)

Davek na vino so pobirali na podlagi tarife z dne 26. januarja 1767, in sicer na vse vino, ki so ga pošiljali iz Trsta na Kranjsko. Prejemke so na tri mesece predajali bankalni blagajni v Ljubljano in so leta 1808 znašali 7.562,56 3/4 gld. Izdatki za plače, uradniške potrebščine in pokojnine so znašali 1.553,3 3/8 gld., čisti prihodki pa 6.009,53 3/8 gld.

3) mesni davek (*Mittelding in Fleishkreutzer*)

To carino so plačevali za vso govedino za zakol, ki so jo uvažali na Tržaško. Pobirali so jo na carinskih postajah v Bazovici, na Opčinah in Proseku. 10 odstotkov od prejemkov je šlo kot plačilo za zaposlene. Izvor dajatve – piše v poročilu – ni bil znan, obstajala pa je mnogo let. V zakupu jo je imela tržaška občina na osnovi pogodbe, ki se je izgubila, za letno vsoto 12,60 gld., pobiranje pa je bilo poverjeno omenjenim trem uradom na podlagi dekreta ministrske deputacije z Dunaja z dne 7. decembra 1752. Leta 1808 je priliv znašal 17.986,28 1/2 gld., izdatki 3.595,47 5/8 gld., čisti blagajniški zaslužek, vplačan tržaški mestni blagajni, pa 14.390,40 7/8 gld.

4) štiri desetine od olja (*Quarantesimo dell'Oglio*)

Ta davščina, v veljavi od leta 1796, je bila odmerjena na olje, ki so ga iz Trsta izvažali po kopnem. Tarifo je določala letno deželna vlada. Leta 1808 je znašala 100 kr. za 100 funtov. 4 odstotek prejemkov, ki so jih vsake tri mesece oddajali deželni komorni blagajni, je pripadalo uradnikom. Leta 1808 je priliv znašal 9.210,27 1/2 gld., izdatki za razne stroške 869,16 1/2 gld., čisti dobiček 8.341,11 gld.

5) vinski dac (*Dazio del vino*) so plačevali za vse na Tržaškem pridelano vino, izvoženo na Kranjsko, in sicer po tarifi od 20. septembra 1807. Prihodke je uživala Kranjska in so jih plačevali vsake tri mesece v deželno blagajno v Ljubljani. Leta 1808 je priliv znašal 1.106,32 1/4 gld., stroški 230,25 1/4 gld. (plače po 50 gld. za vsakega načelnika tržaškega davčnega urada in 10 odstotkov za osebje, ki je dac pobiralo), čisti dobiček 876,7 gld.

6) cestnino (*Muda stradale*) od Trsta do Postojne in od Trsta do Materije so plačevali po tarifi z dne 10. decembra 1808 v sklad za vzdrževanje cest. Leta 1808 je priliv znašal 10.071,7 gld., stroški 606,59 3/4 gld., čisti

dobiček, predan deželni blagajni v Ljubljani, 9.464,7 $\frac{1}{4}$ gld. V Postojni so pobirali še eno cestnino (po tarifi iz leta 1766), ki je pripadala bankalni blagajni in je bila že všteta v strošek bankalnega daca pod 1.

Tabela 5: Preglednica vseh carinskih davkov za leto 1808:

Table 5: Table of all customs duties in 1808:

koristnik	vrsta davka	čisti priliv (gld.)
Bankalna uprava	1.	213.030,30 $\frac{1}{8}$
	1.	6.009,33 $\frac{3}{8}$
Skupno		219.040,23 $\frac{1}{2}$
Dvorna komora	3.	1.260
	4.	18.341,11
Skupno		19.601,11
Mesto Trst	3.	14.390,40 $\frac{7}{8}$
Kranjska	5.	876,7
	6.	9.464,7 $\frac{1}{2}$
Skupno		10.340,14 $\frac{1}{2}$

Načelniki carinske uprave so bili carinski načelnik (s 1.300 gld. plače), prvi kontrolor (1.170 gld.) in drugi kontrolor (1.040 gld.). Vsi trije so imeli brezplačno stanovanje v stavbi carine, dobivali so fiksni odstotek od priliva (kjer navedeno) in honorar v višini 2 $\frac{1}{2}$ odstotka od prodaje zaseženega tihotapskega blaga. Honorarji so znašali 699,19 gld., 350,24 gld. oziroma 350,24 gld. Poleg tega so prejeli še 5 odstotkov čistega državnega davčnega donosa od vsega zaseženega blaga v okraju.

17. POROČILO: MESTNE DAVŠČINE

Mestnih davščin (*Imposte urbane*) je bilo več vrst. Ene so se stekale v mestno blagajno, druge v blagajno ubožnega sklada. Mestni blagajni so bile namenjene sledeče:

Veliki vinski dac (*Dazio grande dell'Educlilio del Vino nella Città, e Distretto annessovi*), ki je znašal 22 $\frac{1}{2}$ odstotka maloprodajne cene domačega in tujega vina, pri čemer so krčme (*osterie*), kjer je bilo vino na voljo za neposredno uživanje v kozarcu, imele 5-odstotni popust, v primerjavi z gostilnami (*trattorie*) in gostilnami s prenočišči (*locande*), kjer so vino prodajali v steklenicah. Za belo in črno navadno vino, v prodaji pri marketenderjih v vojašnicah, so plačevali samo 40 kr. davka na vedro, navadno vino za vojaško bolnišnico pa samo 15 kr. Druge vrste vina za vojsko niso uživale olajšav. Za *liquore*³² v prodaji po kozarcu ali steklenici

v kavarnah, gostiščih s prenočišči, gostilnah in pri trgovcih z vinom je bila višina daca po domeni. Domača in tuja žonta (*giunta*)³³ ni bila obdavčena.

Davek na mero za olje in tekočine (*Dazio della Misura dell'Olio, e Fluidi*) je znašal za olje 3 kr. na vedro (ekvivalent 107 funtov dunajske mere), za domače in uvoženo vino pa 2 kr. na dunajsko vedro (40 bokalov) in 3 kr. na bariglo (46 in $\frac{2}{3}$ bokala). Davščine na mere za tuj *liquore*, žonto, kis, žganje, vinski špirit, rum in acetino so bile enake vinskim.

Davek "della Rasa" je bil davek v višini 2 kr. na vsako arnaso olja, ki je zapuščala Trst.

Davek na les (*Dazio del legname*) je znašal 5 odstotkov prodajne cene obdelanega lesa, ki je zapuščalo tržaško občinsko ozemlje in ki so ga bili kupili v mestu prebivalci tržaških vasi, 3 $\frac{1}{2}$ odstotka na prodajno ceno pa so plačevali za obdelani les, ki je zapuščal tržaško občinsko ozemlje in ki so ga bili kupili v tržaških skladiščih trgovci z lesom. Les v tranzitu prek tržaškega pristanišča ni bremenila nobena davščina.

Davek na pivo, žganje in rozolij (*Dazio della Birra, Acquavite, e Rosolio*). Pivo, zvarjeno v Trstu, je bremenil davek 40 kr. na vedro, s tem da je bilo vsako šesto vedro neobdavčeno. Ravno tako niso plačevali davka za pivo, namenjeno porabi pivovarjev in njihovim slučajnim potrebam. Uvoženo pivo je bremenil davek 40 kr. na vedro in to brez olajšav. Če je bilo pivo avstrijsko, so ob uvozu plačevali dodatno davščino, in sicer do 40 kr. na vedro. Dac na žganja in rozolije, vključno z rumom, in na druge špiritne pijače so določali na akord z dotičnimi minutisti.

V blagajno ubožnega sklada so se stekale sledeče davščine:

Vinski dac za revne (*Dazio del Vino dei Poveri*), ki je znašal 1 gld. na vedro tujega vina in 3 kr. na vedro avstrijskega vina, ki so ga uvozili v Trst za porabo. Za vino iz vinogradov v tržaški občini (tako navadno kot *liquore*) in tržaško žonto niso plačevali davščin, ravno tako za avstrijsko in inozemsko vino v tranzitu, pokvarjeno ali skisano vino. Tuja žonta je bila obdavčena s 30 kr. na vedro, avstrijska s 3, inozemsko vino za ladijske posadke s 30 kr., žonta s 15 kr., avstrijsko vino in žonta za posadke s 3 kr. Za uvoženo inozemsko grozdje so plačevali $\frac{1}{2}$ kr. davka na funt.

Davek na orodje za oljno mero (*Dazio degli Utensili della Misura dell'Olio*) je znašal 1 kr. na vedro olja, ki je prišlo na tržaška tla. Olje v tranzitu na ladjah je bilo te davščine oproščeno.

Vse omenjene davščine so bile v pristojnosti magistrata, in sicer posebne uprave, ki so jo sestavljali upravitelj, dva kontrolorja in potrebno število pisarjev, asistentov, merilcev in čuvajev, skupno 28 oseb. Letni

32 Vino višje gradacije in določene sorte.

33 Pijača, pridobljena z namakanjem tropin v vodi.

stroški za plače upravnega osebja mestnih davščin so znašali 5.866 gld., za plače ubožnih dacov 1.894 gld. (od tega je upraviteljska letna plača znašala 1.200 gld., kontrolor dacov je prejemal 1.000 gld., kontrolor ubožnega daca pa 600 gld.), preostali stroški uprav pa 2.350,15 gld. oziroma 575,4 gld. Prihodek od mestnih davščin je leta 1808 znašal 457.8651,27 gld., od ubožnega daca 77.865,40 gld., čisti priliv pa 525,031,48 $\frac{3}{4}$ gld.

Iztržek za javne blagajne je bil v resnici manjši, ker je bilo od dohodka, če je presegal vrednost zakupnine, treba odšteti sledeče deleže: od dohodka velikega vinskega daca in daca na vinsko mero 1 odstotek za upravitelja, 2 odstotka za podrejeno upravno osebje, 5 odstotkov za zavod za revne; od drugih občinskih dacov je šlo 6 odstotkov upravitelju in 4 odstotke kontrolorju; asistent daca za pivo je prejel 2 odstotka kot nagrado; 1 odstotek od ubožnega daca je šel upravnemu osebju kot provizija, 6 odstotkov od daca na orodje za mero olja je vnovčil upravitelj, kontrolor pa 4 odstotke.

V občinske blagajne so se stekale še nekatere davščine. Davek na sol, ki se je delil na davek na sestier (*del sestiere*) in davek od mernika (*del moggio*), je bremenil tržaško in uvoženo sol. V Trstu pridobljena sol je bila obdavčena z 48 soldi na sestier³⁴ in s 4 soldi na star, tuja sol pa je bila obdavčena samo s 4 soldi na star. Davek na tržaško sol je vnovčila neposredno občinska blagajna, tistega od tuje soli pa ga je za občino pobiral solni urad (*Ufficio del sale*). Leta 1808 je znašal prihodek od solnega davka 848,7 $\frac{3}{4}$ gld. Od tega je šlo 18 gld. za plačilo uradnika solnega urada, ki je vnovčil davek od tuje soli. Zaslugek od solnih davščin je bil namenjen vzdrževanju tržaških solin.

V mestno blagajno se je nato stekal mesni krajcar (*Fleischkreutzer*), se pravi davek na uvoženo govedo za zakol, ki so ga pobirali na mitnicah. Priliv od tega davka je leta 1808 znašal 14.336,16 gld., manj 1.260 gld., kar je šlo v komorno blagajno, in 10 odstotkov provizije za te državne urade.

Cestnina v višini 3 kr. za vsakega vpreženega konja ali par volov in za vsako natovorjeno mulo ali konja, namenjene v mesto ali iz njega. Ta davščina je leta 1808 navrgla mestni blagajni 8.465,15 gld., ki so bili namenjeni vzdrževanju dveh glavnih trgovskih cest. Uradniki, ki so ob dveh zapornicah (*barriere*) ob vhodu v mesto davek pobirali, so dobivali 7-odstotno provizijo.

Med občinske davke lahko prištejemo tudi sodne takse mestnega in deželnega sodišča, pretorskega sodišča in zemljiškoknjižnega urada. Občinska blagajna je iz teh davčnih postavk, ki jih je pobiral glavni davčni urad, pobrala leta 1808 21.065,50 $\frac{1}{2}$ gld. Občinska blagajna je v komorno blagajno prispevala $\frac{3}{5}$ vseh uradniških plač in stroškov omenjenih uradov.

18. POROČILO: LOTERIJA

Loterija je sodila med neposredne vladarjeve regalijske. V Trstu je bilo šest kolektur, ki so bile neposredno podrejene ljubljanski upravi. Tej so predajali prejemke od stav, od katerih so bile odštete poštnine in 5-odstotna provizija za kolektorje. O višini priliva in stroških statistična komisija ni mogla poročati, ker ne deželna vlada ne magistrat nista imela vpogleda v upravljanje lota.

19. POROČILO: PRISTANIŠKE PRAVICE

Pristaniške pravice so zaračunali v pristanišču za pristaniške storitve. Te davščine so se stekale v komorno blagajno, v blagajno zdravstvene uprave in v blagajno pomorskega zavoda.

Pristaniški kapitanijski urad (*Uffizio Capitaniale del Porto*), ki je imel med poglavitnimi zadolžitvami odpravljanje ladij, je uveljavljal sledeče davčne pravice:

1. Sidrnino v višini 4 kr. na tono tonaže za vse ladje, ki so se zasedrale v pristanišču, z izjemo v Trstu zgrajenih ladij ob splovitvi in malih plovil iz sosednjih dežel, ki so prevažala prehrano (zelenjavo, sadje, ribe, seno ipd.) za tržaško preskrbo.
2. Davek na tovor (*alboraggio*), 3 kr. na tono tovora (to je 20 starov žita ali 20 veder tekočin), z izjemo blaga, ki je bilo neposredna vladarjeva last.
3. Vzdrževalni davek (*carennaggio*), to je davek na dvigovanje ladje na suho ali sprejemanje v dok za vzdrževalna dela. Ker je šlo v resnici samo za prenovo trupnega premaza, so pri tem zaračunavali polovično ceno, in sicer: za ladjo s 3 jambori 6 gld., z 2 jamboroma 4 gld., z 1 jamborom 1 gld. Če je bilo treba delo opraviti v napravah v novem lazaretu, so trijamborniki plačevali 15 gld., dvojamborniki pa 10 gld., to kot odškodnino za obremenjevanje zasedenosti pristanišča in za vsaj delno poplačilo stroškov za čiščenje pristaniških struktur.

Davek na vladno plovno dovolilo (*Passaporto del Governo*) so plačevale vsako leto ladje manjše tonaže, ki so plule v Jadranu. Ladje nad 48 t tonaže so plačevale 5 kr. na tono, manjše 4 kr.

Tabela 6: Priliv od pristaniških pravic leta 1808:
Table 6: Revenue from port rights in 1808:

sidrnina	7.737 gld.
davek na tovor	1.410,12 $\frac{1}{2}$ gld.
vzdrževalni davek	283 gld.
plovno dovoljenje	1.065,30 gld.
skupno	10.495,42 $\frac{1}{2}$ gld.

34 Solinarski predel.

Davščine so mesečno predajali komorni blagajni, ki je za plače vseh uslužbencev pristaniškega kapitanij-skega urada izdala v tabeli 7 izkazane vsote.

Tabela 7: Izdatki za plačila osebja pristaniškega kapitanij-skega urada:

Table 7: Expenditures for payments to port authority personnel:

za pristaniškega kapitana	1.400 gld. (in prosto stanovanje v stavbi sanitete)
za namestnika kapitana	870 gld.
za kontrolorja	725 gld.
za adjunkta, kompilatorja trgovskih tabel, pisarja, prvega in drugega krmarja in 18 mornarjev	9.670 gld.
skupno	11.265 gld.

V času nastanka poročila je bilo število osebja manjše. Nezasedena so bila mesta kapitanovega namestnika, adjunkta, obeh krmarjev in dveh mornarjev, sestavljal tabelaričnih poročil pa je bil zaposlen samo začasno. Prvi trije uradniki so bili pristojni za vodenje uprave, pobiranje pristaniških pravic, mesečno so bili dolžni izkazovati obračune nadrejenim oblastem, prenesti vnovčene davščine v komorno blagajno. Iz te so se poleg plač za osebje krili stroški urada, stroški za delo v pristanišču, za vzdrževanje kanalov in pomolov in za gradnje pomorskih objektov.

Višji zdravstveni magistrat (*Magistrato alla sanità*), ki je v Trstu obstajal že od nekdanj, ob odprtju novega lazareta leta 1755 pa je bil tudi formalno organiziran, je razpolagal s samostojno blagajno, v katero so se stekali vsi dohodki od sanitetnih pravic. Ker so bili le-ti sprva nezadostni v primerjavi s finančnimi potrebami urada, je zdravstvena blagajna dobivala letni dodatek 1.153 gld. iz mestne blagajne, ki je poleg tega plačevala tudi dva magistratna provizorja, poverjena sanitetni službi. V času, ko je nastalo poročilo, je bila dotacija iz mestne blagajne še vedno v veljavi, kljub temu – je zapisano v poročilu – da so od devetdesetih let 18. stoletja dalje, ko se je razcvetela trgovska izmenjava z Levantom, dohodki od sanitetnih pravic narasli in ustvarili pozitivno bilanco. Viški dobičkov so bili investirani pri magistratni zdravstveni blagajni oziroma pri blagajni dežele Kranjske v Ljubljani, in sicer: 22.000 gld. s 4-odstotnimi interesi, 59.000 gld. s 5-odstotnimi interesi, 1.287,43 gld. s 6-odstotnimi interesi.

V blagajno višjega zdravstvenega magistrata so se stekale še sledeče postavke: davek, ki so ga je v starem in novem lazaretu plačevali za blago v karanteni, davek, ki so ga plačevali ladje v režimu svobodne plovbe v kon-

tumacu in za njihov neizkrancan tovar v lazaretih, in davek na izdajo zdravstvenih patentov odhajajočim ladjam.

Leta 1808 je sanitetni urad zaključil poslovanje z dobičkom 807,2 $\frac{3}{4}$ gld.

Tabela 8: Dohodki sanitetnega urada leta 1808 po postavkah:

Table 8: Revenue of the sanitary office in 1808 by item:

obresti od vloženega kapitala	3.907,15 gld
davki v lazaretih	9.500
davki ob ladijskih prihodih	4.400
sanitetni patenti	1.900
dotacija iz občinske blagajne	1.207,24
zakupnina ribolova v pristanu novega lazareta	300
razne občasne postavke	9.129,56 $\frac{1}{2}$
skupno	33.344,35 $\frac{1}{2}$

Stroški so znašali 32.537,32 $\frac{3}{4}$ gld., od tega 12.625,36 gld., za plače upraviteljev in uradnikov, 2.026,46 gld. za pokojnine in provizije, preostalo za pomoč, poplačila, stanovanja, uradniške potrebščine, verske obrede v lazaretnih kapelah, stroške v času epidemij, gradnje, popravila ter druge redne in izredne stroške.

SKLEP

"Statistični podatki", ki jih je naročila francoska zasedbena oblast, so bili pripravljeni v kratkem času in strnjeni, kot je videti, v dokaj pregleden in izčrpen prikaz. Naloga je bila navsezadnje uradniškega značaja, člani komisije pa so bili predstavniki državnega in mestnega upravnega aparata, ki so obvladali svoja pristojna področja in razpolagali z informacijami, ki so posredno ali neposredno sodile v okvir njihove običajne uradovne prakse. Sklepati je, torej, da izdelava poročil ni bistveno obremenila njihovih uradniških zadolžitvev. Vse kaže tudi, da je komisija pri navajanju podatkov ravnala iskreno, njeno poročanje pa lahko definiramo kot strogo tehnično in odmaknjeno. Morebitno zainteresirano poročanje je zaznati edinole pri opozarjanju na trgovsko naravo tržaške blagostanja, kar je mogoče razumeti kot skrb za bodočnost tržaške ekonomije v primeru prekinitve svobodne plovbe in upada mednarodne trgovine, od česar je bilo odvisno ne samo mestno prebivalstvo, ampak posredno tudi prebivalstvo tržaškega podeželja. Za zgodovinarja je dokumentacija dragocena med drugim tudi zato, ker opisuje postopke uradovanja, birokratske prakse in samo delovanje posameznih vej upravnega sistema. Dodano vrednost pa predstavljajo podatki o personalnih dohodkih, računovodska poročila posameznih uradov in mnogi drugi podatki različne narave, ki so tu zajeti na enem samem skupinskem posnetku, povzetem ob pomembnem zgodovinskem mejniku.

Prav taka, celovita in strnjena, slika, meni A. Apollonio, ni mogla novih francoskih oblastnikov pustiti ravnodušnih, saj so kljub védenju o tržaškem hitrem razvoju in blagostanju tudi konkretno spoznali gospodarski in vsestranski utrip prostopristaniškega mesta. Ta utrip se je v devetdesetih letih 18. in v novem stoletju stopnjeval v povezavi z mednarodnimi političnimi posledicami francoske revolucije in vojnimi dogajanji, ki so postopoma ohromila sistem pomorskih pristanišč in trgovskih poti v Sredozemlju in od katerih je tržaški pomorski promet imel velike koristi. Poleg o gospodarstvu, ki se mu je Napoleonova oblast nadejala izterjati že tretjič, tokrat res izjemno vojno kontribucijo, se je s pomočjo dokumentacije iz prve roke prepričala o upravnopolitičnem ustroju, organizacijski strukturi in finančnih podlagah, na katerih je slonel tržaški vzpon. Te strukture pa se že popolnoma skladajo s koncepti moderne države in izpostavljajo Trst kot primer, kjer so napor centralne avstrijske politike in uveljavljanja kompleksnega državnoupravnega sistema dosegli zavidljivo raven dodelanosti (Apollonio, 1995, 340–342).

Poročila se dotikajo, kot smo videli, vseh vej in ravni upravnopolitičnega ustroja in v določeni meri tudi gospodarskih ter družbenih razmer, tako da prikazujejo

stanje mesta v trenutku njegovega prehoda pod novo oblast in, v okviru Ilirskih provinc, v kontekst francoskega državnega dominija ter njegovih geostrateških interesov. Koristen je zato tudi pri vrednotenju dotedanje razvojne poti prostopristaniškega Trsta na posameznih področjih in učinkov prizadevanj, ki so tako z vrha kot znotraj same mestne stvarnosti prispevala k takšnemu vzponu. Spekter področij in vidikov je preobsežen, da bi jih lahko tu tudi samo "vzorčno" ocenjevali v taki perspektivi, zato prepuščamo tovrstno obravnavo specialistom, ki bodo pritegnili v primerjalno razpravo dolgo vrsto področnih študij.³⁵ Dokument se vsekakor kaže, ne glede na smotre, za katere je nastal, kot neke vrste upodobitev tržaške stvarnosti na koncu skoraj stoletnega razvojnega "zamaha", ki se je zaključil ob tretji francoski zasedbi, in z globokimi spremembami, ki jih je mestu vtisnilo to prelomno obdobje. Prelomno, ker ni nastopilo samo kot zgodovinski intermezzo, pač pa je zaznamovalo tudi prehod k novi fazi avstrijske razvojne politike, ki je po ponovnem prevzemu suverenosti obnovila prostopristaniški status mesta, vendar v reorganiziranem upravnopolitičnem sistemu in skladno z novimi potrebami avstrijskega gospodarskega prostora.

"STATISTICAL DATA ON TRIESTE" DURING THE THIRD FRENCH OCCUPATION IN 1809

Aleksej KALC

University of Primorska, Science and Research Centre of Koper, Institute for Historical Studies, SI-6000 Koper, Garibaldijeva 1
e-mail: aleksej.kalc@zrs.upr.si

SUMMARY

The paper presents the survey of the administrative system, public infrastructure and social and economic conditions in Trieste and its environs commissioned by the French military authorities during the third occupation in 1809. Compiled by the specially appointed statistical commission composed of functionaries of the Austrian administrative authorities, the documentation comprises nineteen reports prepared on the basis of thematic questionnaires. It was preserved in the personal legacy of the renowned architect Pietro Nobile (1776–1854), one of the commission members, and in 1968 submitted to the Diplomatic Archives (Archivio diplomatico) of the Trieste Civic Library (Biblioteca civica di Trieste). The reports start with a survey of the system and composition of individual branches of public administration, organization and working protocol of the police, and types and competences of the judicial and ecclesiastic authorities. Report 2 describes the population and its resources. Report 3 provides data on the type and quantities of agricultural produce and other sources of food in the administrative territory of the Trieste commune, while Report 4 states the quantities of foodstuffs that had to be imported in order to meet the needs of the population. Report 5 deals with non-agrarian forms of economy, manufacture and crafts, and forms and directions of trade exchange. Reports 6 and 7 address transport infrastructure, the former the one via water, the latter

35 Vpogled v skorajda vsa področja, obravnavana v dokumentu, in pregled najbolj relevantne literature ponuja monografsko delo o gospodarski in družbeni zgodovini Trsta v dveh zvezkih Finzi, Panjek (2001) in Finzi, Panariti, Panjek (2003).

the one via land. Report 8 sheds light on the organization and operation of public institutions, the next one reveals the data on the size and yields of public land, while Report 10 describes the situation as regards waters and forests. The next reports deal with the tax system, mortgage system, revenue stamps and tobacco monopoly. Report 14 describes the organization of the postal service, Report 15 provides data on mine production, while Reports 16 and 17 provide data on taxes collected by the state and the town respectively. The last two reports deal with gambling and port fees. Each report includes the list of names and duties of the personnel as well as balance sheets and tax incomes of individual administrative offices as of 1808. The documentation testifies to the efforts of the French authorities to obtain an accurate insight into the local state of affairs and the administrative system of the Trieste area at the time when it was incorporated into their dominion. For a historian, it is a precious source of information since it provides both a comprehensive and analytical picture of the organization, operation and financial situation of all Trieste public institutions in one place.

Key words: statistics, Trieste, Illyrian Provinces, administrative and political system, social and economic conditions

VIRI IN LITERATURA

BCT, AD – Biblioteca civica di Trieste (BCT), Archivio diplomatico (AD), Francese (Gov.), Notizie statistiche di Trieste volute nel 1809 dal Governo francese (Gruppo di relazioni sulle condizioni della città nei suoi diversi aspetti).

AGT, AMC – Archivio generale di Trieste (AGT), Archivio del Magistrato Civico (AMC), b. 85 (F 1 e 2, 1805–18011), 2078 ad 1669/574 15. 4. 1809 in 3081/1234, 28. 10. 1809.

Apollonio, A. (1995): Trieste tra guerra e pace (1797–1824). Le contribuzioni belliche francesi, l'attività politica di Domenico Rossetti e i "travagli" della burocrazia austriaca. Archeografo triestino, IV, LV. Trieste, 295–342.

Blaznik, P., Grafenauer, B., Vilfan, S. (ur.) (1970): Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog, 2. Ljubljana, Državna založba Slovenije.

Breschi, M., Kalc, A., Navarra, E. (2001): La nascita di una città. Storia minima della popolazione di Trieste, secc. XVIII–XIX. V: Finzi, R., Panjek, G. (ur.): Storia economica e sociale di Trieste. Vol I: La Città dei gruppi 1719–1918. Trieste, Lint, 69–237.

Brodmann, G. (1821): Memorie politico-economiche della Città e Territorio di Trieste, della penisola d'Istria, della Dalmazia fu veneta, di Ragusa e dell'Albania ora congiunti all'Austriaco Impero. Venezia.

Dorsi, P. P. (1984): La prima fase di funzionamento del sistema tavolare a Trieste: il lento cammino d'una riforma. Rivista di diritto tavolare, II, 1. Trieste, 45–63.

Finzi, R., Panjek, G. (2001): Storia economica e sociale di Trieste, vol. I: La città dei gruppi (1719–1918). Trieste, Lint.

Finzi, R., Panariti, L., Panjek, G. (2003): Storia economica e sociale di Trieste, vol. II: La città dei traffici (1719–1918). Trieste, Lint.

Guidi, N. (1999): Nuovi documenti sulla carriera di Pietro Nobile presso la Direzione delle pubbliche fabbriche a Trieste. Archeografo triestino, IV, LIX/2. Trieste, 63–82.

Kalc, A. (2008): Konkripcija tržaškega Teritorija iz let 1777/78. Zgodovinski časopis, 62. Ljubljana, 29–44.

Mainati, G. (1818): Croniche, ossia memorie storiche sacroprofane di Trieste. Venezia, Picotti.

Pivec-Stele, M. (1930): La vie économique des Provinces Illyriennes (1809–1813). Paris.

Quarantotti, G. (1954): Trieste e l'Istria nell'età napoleonica. Firenze, Le Monnier.

Schematismus (1808): Triester Schematismus für das Jahr 1808, K.k. Gubernialbuchdruckerei.

Šumrada, J. (1998): Prebivalstvo v slovenskih predelih Napoleonove Ilirije. Zgodovinski časopis, 52, 1. Ljubljana, 51–72.

Tassini, L. (1945): Il governo francese a Trieste (1797–1813). Archeografo triestino, IV, VIII–IX. Trieste, 435–487.

Vilfan, S. (1954): Prispevki k zgodovini mer na Slovenskem s posebnim ozirom na ljubljansko mero (XVI.–XIX. stoletje). Zgodovinski časopis, 8, 1. Ljubljana, 27–86.

Zwitter, F. (1936): Prebivalstvo na Slovenskem od XVIII. stol. do današnjih dni. Ljubljana.

Žontar, J. (ur.) (1988): Priročniki in karte o organizacijski strukturi do 1918. Graz – Klagenfurt – Ljubljana – Gorizia – Trieste, Steiermärkisches Landesarchiv [etc.].

izvirni znanstveni članek
prejeto: 2010-05-31

UDK 930.2:355.48(497.11:560)"1809/1814"

DOGAJANJE V SRBIJI V LETIH OD 1809 DO 1814, KOT STA GA OPISOVALA LAIBACHER ZEITUNG IN TÉLÉGRAPHE OFFICIEL DES PROVINCES ILLYRIENNES

Eva *HOLZ*

Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 2
e-mail: EvaHolz@zrc-sazu.si

IZVLEČEK

S predstavivijo novic, ki sta jih prinašala dva uradna časopisa, ki sta izhajala v slovenskem delu Ilirskih provinc, najprej Laibacher Zeitung in nato Télégraphe Officiel, predstavljam odnos in razumevanje, ki ga je tedanje časopisje zmoglo do razmer na Balkanu, konkretno do prvega srbskega upora.

Ključne besede: Laibacher Zeitung, Télégraphe Officiel, Črni Jurij Petrović, trgovina, spopadi

GLI EVENTI IN SERBIA TRA IL 1809 E IL 1814, COME DESCRITTI DAL LAIBACHER ZEITUNG E DAL TÉLÉGRAPHE OFFICIEL DES PROVINCES ILLYRIENNES

SINTESI

Attraverso la presentazione delle notizie pubblicate da due giornali ufficiali che uscivano nel territorio sloveno delle Provincie Illiriche, dapprima il Laibacher Zeitung e successivamente il Télégraphe Officiel, l'autrice illustra il rapporto dei giornali dell'epoca nei confronti della situazione nei Balcani e la loro comprensione, precisamente per quanto concerne la Prima rivolta serba.

Parole chiave: Laibacher Zeitung, Télégraphe Officiel, Đorđe Petrović (Karađorđe), commercio, scontri

UVOD

Za osvežitev znanja in za lažje razumevanje novic, ki sta jih prinašala oba časopisa, le kratek pregled dogajanja v beograjskem pašaluku oziroma Srbiji v letih od 1804 do 1813.

Odnos do prvega srbskega upora je bil v veliki meri odvisen od politike in medsebojnega razmerja tedanjih evropskih velesil Avstrije, Rusije, Francije in njihovega odnosa do Turčije.

Ko se je Napoleonova vojska bližala turškemu imperiju, so se okrepila uporniška gibanja podrejenih narodov (Grkov, Albancev). To je ob koncu 18. stoletja (1798) pripeljalo do zaveznitva med Rusijo in Turčijo, v beograjskem pašaluku pa je ta povezava sprožila negativne posledice. Neznosne razmere so sprožile leta 1804 prvi srbski upor, ki se je vleklo do leta 1813. V tem času so uporniki doživljali uspehe in poraze do končnega poloma. Upor sam je bil v začetnem obdobju uspešen, pogajanja s turško vlado pa ne, prav tako neučinkovito je bilo tudi avstrijsko posredovanje. Zaradi strahu ruskega carja, da bi si Napoleon prilastil prevelik vpliv na Balkanu, srbski uporniki tudi na ruskem dvoru niso dosegli razumevanja.

Pozimi 1804/05 so se v beograjskem pašaluku nadaljevale priprave na nadaljevanje upora, ki je začel preraščati v vojno proti Turčiji. Orožje je upornikom pošiljala tudi Avstrija. Upor se je torej razvijal naprej, prav tako pa tudi poskusi pogajanj s Turčijo. Čeprav so srbski uporniki premagali tudi redno turško vojsko, se turška vlada (porta) še vedno ni hotela pogajati. Zaradi mednarodnih razmer: napredovanje Napoleona na Balkanu, pridobil si je Dalmacijo, Istro in Boko Kotorsko ter tako neposredno ogrožal Avstrijo, in zaradi napetih odnosov s Turčijo, je ruska vlada srbskim upornikom znova svetovala pogajanja. V začetku decembra 1805 so zato uporniki sprejeli sklep, da zaprosijo porto za sklenitev miru, Avstrija in Rusija pa naj bi posredovali v srbsko korist. V letu 1806 so se spopadi med uporniki in turško vojsko nadaljevali. Čeprav so v teh spopadih dosegali uspehe, je bil položaj upornikov vse težji. Karadžordže je zato skušal s porto še enkrat skleniti mir, vendar ni uspel. Julija 1806 se je začel vojaški spopad, pomembna vojaška obračuna sta bila še v avgustu in septembru; uporniki so tokrat dosegli sklenitev polletnega premirja. Ruske čete so zasedle Vlaško in Moldavijo, zato je Napoleon zahteval od porte, da se pogodi s Srbi in nato napove vojno Rusiji. Ko se je začela vojna med Rusijo in Turčijo, so srbski uporniki odklonili mir. Turčija je Rusiji napovedala vojno konec leta 1806 (28. 12.). Tokrat je Rusija srbskim upornikom obljubljala

finančno pomoč, vojaško pa takoj po tem, ko bodo zasedli Vlaško. Srbski uporniki so začeli s pripravami na nov spopad v marcu 1807, v aprilu pa so začeli z vojaškimi akcijami. 7. julija je Rusija sklenila z Napoleonom mir v Tilsitu, s Turčijo pa premirje 24. 8. v Sloboziji pri Giurgiu¹ ter umaknila svoje sile. Ruski car pa ni ratificiral pogodbe s Turčijo, ruske čete so ostale v Vlaški in Moldaviji in spopadi niso bili prekinjeni. Pogajanja in sklenitev miru so se zavlekli v leto 1808. Aprila 1809 je porta objavila nadaljevanje vojne z Rusijo. Srbski uporniki so upali, da bo sedaj več možnosti za sodelovanje med njimi in Rusi proti Turčiji. Turki pa so najprej nameravali uničiti srbske upornike, nato pa se posvetiti vojni z Rusijo. Ta turški račun je bil delno uspešen, srbskim upornikom so prizadejali precejšnje izgube, pa tudi nasprotja med poglavarji srbskih upornikov so se zaradi porazov stopnjevala. Proti ruski vojski niso imeli uspeha in so se zato oktobra umaknili iz Srbije.

Skupne rusko-srbske vojaške operacije so potekale v letu 1810 v vzhodni Srbiji. Ob koncu oktobra 1810 v Srbiji ni bilo več turške vojske, v novembru pa so jo zapustile tudi ruske enote. Svoje posadke so Rusi ohranili le v Negotinu in Kladovu. V medsebojnih spopadih vodij srbskega upora za oblast je obstoj ruskih enot okrepil rusofilske elemente, ki so nasprotovali Karadžordžu. Od 20. do 23. januarja 1811 je bila v Beogradu skupščina starešin; reorganizirali so tedanji Praviteljstvujušči sovjet in vanj uvedli šest ministrov, ki so bili podrejeni Karadžordžu, uvedli so tudi Veliki zemaljski sud. Začela se je reorganizacija oblasti. Velike oblasti, ki so jim načelovali veliki vojvode, so se razdelile na manjše enote pod upravo starešin, ki so bili neposredno podrejeni Karadžordžu, v Beogradu pa se je ustalila ruska posadka.

Na pomlad 1811 so Rusi pripravljali ofenzivo proti Turčiji. Računali so na pomoč srbskih upornikov in jim zato priskrbeli orožje, strelivo in hrano. V maju je prišel v Srbijo tudi ruski odred pod poveljstvom generala Orurka. Turki so bili septembra poraženi pri Ruščuku² in so bili pripravljani na mirovna pogajanja. Ta so se začela 25. 10. v Giurgiu, nadaljevala pa v Bukarešti. Ko se je 24. 2. 1812 Napoleon povezal s Prusijo in 14. 3. z Avstrijo za vojno proti Rusiji, je ta pohitela s sklepanjem miru s Turčijo. Mirovni sporazum je bil podpisan 28. 5. 1812. V njem je bila med drugim predvidena amnestija za srbske upornike, Turki pa so se smeli vrniti v srbska mesta in utrdbe, sprejeta je bila avtonomija Srbov v notranji upravi in pri plačevanju davkov. Teh ponižujočih določil srbski uporniki niso sprejeli.

Zaradi razpleta Napoleonovega pohoda v Rusijo si je Turčija prizadevala, da bi čim prej odstranila "srbski problem", da še ta ne bi prišel na vrsto pri bodočih

1 Giurgiu, danes romunsko mesto nasproti danes bolgarskemu mestu Ruse (Glonar, 1931, 415).

2 Ruščuk, danes Ruse, mesto v severovzhodni Bolgariji ob izlivu Loma v Donavo (Glonar, 1933, 288).

mirovnih pogajanjih. Turška ofenziva v poletju 1813 je bila uničujoča, svoje pa je k porazu srbskih upornikov prinesla tudi neenotnost med voditelji (Enciklopedija Jugoslavije, 1965, 636–642). Večina voditeljev, med njimi tudi Karadžordže, je že pred dokončnim porazom zbežala v Avstrijo (Enciklopedija Jugoslavije, 1968, 523; Stojanović, 1981, 25–99).

V članku zajemam obdobje Ilirskih provinc od jeseni 1809 do jeseni 1813 in pisanje o razmerah v Srbiji v tem času. Najprej po časopisu *Laibacher Zeitung* ter nato po francoskem uradnem časopisu *Télégraphe Officiel des Provinces Illyriennes*, dokler je izhajal. Zaključek pa spet po *Laibacher Zeitung*.

Časopis *Laibacher Zeitung* (1783–1919) je bil list, ki je objavljala pretežno uradna sporočila; izhajal je v Ljubljani in bil pisan v nemščini. Sporočila je v začetku povzemala po uradnih dunajskih časopisih. Pozneje je objavljala trgovske in druge novice o slovenskem političnem, gospodarskem in kulturnem življenju. Razmere v Srbiji v času upora je opisoval dokaj objektivno in seveda z deset do štirinajstdnevno zamudo; novice so prihajale iz Zemuna (Enciklopedija Slovenije, 1992, 91–92).

Télégraphe Officiel des Provinces Illyriennes je bil uradni časopis, ki je izhajal v Ilirskih provincah. Njegova prva številka je po več napovedih končno izšla 3. 10. 1810. Izhajal je v francoskem, nekatere številke pa tudi v italijanskem in nemškem jeziku. Ob koncu leta 1810 se je povezal s časopisom *Laibacher Zeitung* in 2. januarja 1811 je izšla prva številka tudi v nemškem jeziku (Kos, 1926–27, 9). Ves čas svojega obstoja je imel časopis težave s premajhnim številom naročnikov in neplačniki, pa tudi, razen na koncu, ko je uredništvo prevzel Charles Nodier, z nespretnimi in zelo povprečnimi uredniki (Gaudillere, 2006, 389–391). Ob postopnem umikanju francoske oblasti iz naših krajev se je Nodier s časopisom, ki se je takrat imenoval *Télégraphe*, preselil v Trst, kjer so izšle še zadnje številke od 69 do 76 (26. 9. 1813). Zadnji francoski funkcionarji so se 24. septembra iz Trsta umaknili v Gorico, kjer se je zbiralo francosko uredništvo. Nodier se je od tu preko Domodossola in Quintignyja umaknil v Pariz (Kos, 1926/27, 8).³

Kratek zapis o časopisu *Télégraphe Officiel* je za Enciklopedijo Slovenije napisal Janez Šumrada (Enciklopedija Slovenije, 1999, 216).

ČASOPIS LAIBACHER ZEITUNG O RAZMERAH V SRBIJI V LETIH 1809 IN 1810

V letu 1809 je časopis *Laibacher Zeitung* dokaj pogosto poročal o razmerah v Srbiji. Podatki in novice, ki jih je objavljala, so prihajale iz Zemuna z deset- do štirinajstdnevno zamudo. Zanimivo, da je vsaj v začetku leta, še v zimskem času, precej pozornosti posvetil civilnim razmeram in poskusom tako skupščine kot tudi Jurija Petroviča (Črnega Jurija = Karadžordža), da bi bile razmere v deželi čim boljše. Na drugi strani pa je tudi zelo očitno, da so imeli Rusi v Srbiji zelo velik vpliv tako na vojaškem kot tudi na civilnem področju.

Tako so v začetku leta poročali o zasedanju praviteljstvujuščega sovjeta (skupščine), na katerem so se posvetili ureditvi šolstva, razvoju obrti, ponovnem delovanju rudnikov, govorili so o upravni razdelitvi Srbije na 11 distriktov. Pri sovjetu je bil tudi ruski odposlanec Konstantin Konstantinovič Rodofinikin,⁴ ki je na različna področja razporedil ruske oficirje, ki so priprotovali v Srbijo.

Jurij Petrovič Črni je želel v Srbiji uveljaviti tudi ureditev požarnega zavarovanja in zavarovanja oseb, ki so se ponesrečile med nemiri proti Turkom (*Laibacher Zeitung*, 4. 1. 1809; 7. 1. 1809).

Januarja 1809 je Srbijo zajel zelo hud mraz. Zaradi snega in mraza je zmanjkalo moke in drugih živil. Pomanjkanje je bilo tako hudo, da je praviteljstvujušči sovjet sklenil pomagati tako, da so odprli državna skladišča in prodali 100.000 ok (1 oka = 1,282 kg) moke po nabavni ceni. Sicer pa so bili mnenja, da bodo pomanjkanje lahko odpravili šele potem, ko bo mraz popustil in si bodo tudi kmetje upali malo več pripeljati na trg. Vrhovni poveljnik je izdal ukaze, kako naj ravnajo s tistimi, ki imajo uboge starše, pa tudi kako je treba obravnavati berače in lenuhe. Od poveljnikov je zahteval, da ne nastopajo tako grobo pri pobiranju davkov.

Pozimi so hudo težavo v Srbiji povzročala krdela volkov, na zahtevo sovjeta so zato tudi to leto razpisali lov na volkove, da bi se jih znebili. Da je bila ta zima res huda, je dokazovalo tudi to, da je zmrznila Sava, kar je bil dokaj redek pojav. To se je lahko zgodilo ne le zaradi hudega mraza, pač pa tudi zaradi zelo nizkega vodostaja v Savini strugi (*Laibacher Zeitung*, 18. 1. 1809).

3 Več podatkov o časopisu in njegovih izdajah v fančoščini, italijanščini in nemščini ter o očitno nesojeni slovenski izdaji glej v članku Kos (1926–27, 5–12) in Gaudillere (2006, 385–396). Glede na literaturo in vire, ki jih navaja Gaudillere, razprave Milka Kosa ni poznal. Oba pa sta prišla do istih zaključkov.

4 Konstantin Konstantinovič Rodofinikin, ruski diplomat grškega porekla (1765–1838). Kariero je začel v vojaški službi, leta 1803 je bil premeščen v zunanje ministrstvo, dve leti kasneje pa je postal diplomat. Aprila 1804 so ga poslali kot diplomata v Srbijo k vodstvu upornikov. Tu je izdelal Osnovnije praviteljstva serbskoga, pa tudi sicer se je veliko ukvarjal s predlogi, kako urediti Srbijo. To je počel na ukaz kneza Prozorovskega, ki je bil vrhovni poveljnik ruske vojske v Vlaški. Ti predlogi so skušali omejiti oblast Karadžordža ter podpirali rast vpliva drugih uporniških prvakov v okviru nastajajočega senata. Karadžordže Rodofinikinu zato ni zaupal. Ko so Turki v letu 1809 po dolini Morave prodrli globoko na uporniško ozemlje, se je Rodofinikin umaknil v Vlaško. Novi ruski vrhovni poveljnik knez Kamensky ga je na Karadžordževo zahtevo razrešil vseh obveznosti do Srbije. V letih 1819–37 je bil direktor azijskega oddelka ruskega zunanjeja ministrstva, pod čigar nadzor so spadali tudi odnosi s Srbijo (Enciklopedija Jugoslavije, 1968, 87).

Ob koncu leta 1808 je vrhovni poveljnik srbskih upornikov spet dovolil izvoz goveda, prekajene in neprekajene slanine v Avstrijo. Vse to meso pa je moralo imeti potni list (Laibacher Zeitung, 23. 1. 1809).

Spomladi je srbska vlada nadaljevala z uvajanjem požarnega zavarovanja. Člani požarnega zavarovanja v Srbiji niso imeli svoje postaje, zato jih je bilo najprej treba obvarovati plačevanja obveznosti, ki so jih morali plačevati lokalni kuririji. Prevladovalo je mnenje, da bo taka ustanova precej pomagala pri civiliziranju prebivalstva. Se bo pa le počasi in polagoma uveljavljala. Ljudje so bili mnenja, da je subskripcija 800.000 piastrov za mnoge kraje premalo, čeprav je bilo dobiti gradbeni material dosti lažje kot v bolj civiliziranih okoljih. Ta vsota naj bi bila premajhna za nadomestilo škode tistim, ki so pogoreli, in za zidavo novih hiš po nemškem vzorcu.

Z začetki pomladi so se začele tudi priprave nove spopade: sovjet je zato poslal dva transporta streliva srbskim enotam ob Drini in Moravi, nato pa še en transport na albansko mejo (Laibacher Zeitung, 4. 3. 1809).

Že prej je bilo omenjeno, da so v Srbijo prispeli ruski oficirji, ki jih je Rodofinikin razposlal po deželi. Njihova naloga je bila izmeriti in razdeliti Srbijo v 11 distriktov. Ti oficirji so nato odpotovali v Vlaško. Do sedaj znani distrikti v Srbiji pa so bili: Beograd, Rudnik, Šabac, Valjevo, Čuprija, Kragujevac, Požarevac.

V Jašiju⁵ se je v tem času odločala med drugim tudi usoda Srbije. Po dosedanjih vesteh naj bi Srbija kot tudi Moldavija in Vlaška bile povezane v kneževino pod oblastjo lastnih regentov. V trdnjavah naj bi namestili srbske in turške posadke, na podeželju pa naj ne bi bilo več Turkov. Srbski vladar naj bi imel sedež v Smederevu ali v Požarevcu (Laibacher Zeitung, 8. 3. 1809). Poročila o vojaških premikih so se nadaljevala. Tako naj bi 15.000 mož srbske uporniške vojske odšlo na pomoč Rusom v Vlaško. Ob njihovem prihodu naj bi se Rusi umaknili v Prusijo in na Poljsko. V Bosni pa je izbruhnila nalezljiva bolezen, ki je podaljšala čas karantene na meji od sedmih na dvanajst dni (Laibacher Zeitung, 15. 3. 1809).

Ob pripravah na vojno pa so se nadaljevala tudi mirovna pogajanja. Sredi marca so tako pripotovali turški odposlanci v Topolo na pogajanja k Črnemu Juriju. Ta je zato iz Beograda poklical na pogovore nekaj članov sovjeta. Obenem pa je tudi izdal nova povelja za vaje z orožjem. Tako vojaki kot prebivalstvo naj bi

intenzivno vadili z orožjem. V srbski vojski pa so uvedli ruski vojaški red (Laibacher Zeitung, 1. 4. 1809). In res je 22. aprila vrhovni poveljnik zaukazal začetek vstaje. Novice iz Srbije so sporočale, da se je v vsej deželi začelo gibanje. Srbski uporniki so se odpravili v štiri smeri: proti Drini, proti Novemu Pazarju, proti Nišu ter proti Vidinu. Vojska iz Beograda pa je na ukaz odkorakala na mejo. Pogajanja v Jašiju so se še vedno nadaljevala. V Srbijo sta pripotovala dva pogajalca, srbski odpravnik Nikolaj Dimitrijevič in nek ruski oficir. Najprej sta se oglasila pri Rodofinikinu in tam ostala dobro uro na pogovoru. Uporniška vojska se je vse bolj organizirano pripravljala na spopade. Obmejni regimenti so tudi dobili nove uniforme, namesto belih so dobili sive uniforme, na glavi pa so po novem nosili klobuke. Obmejni regimenti so imeli belo, brambovci pa črno usnjeno opravo (Laibacher Zeitung, 13. 5. 1809).

V avgustu je časopis Laibacher Zeitung prinesel poročila o spopadih med Srbi in Turki na Drini. V tem obračunu je uporniška vojska potegnila krajši konec. V težavah naj bi bilo tudi Smederevo in Šabac. Poročevalci so bili dokaj pesimistični in so že govorili o tem, da vse kaže, da bodo Turki kmalu zasedli vso Srbijo. Spopadi so se vlekli ves avgust in še do druge tretjine septembra. Turke so že pričakovali pred Beogradom, ki so ga začeli mrzlično utrjevati (Laibacher Zeitung, 5. 8. 1809; 9. 8. 1809; 13. 9. 1809; 16. 9. 1809).

Vendar se je razburjenje nekoliko pomirilo, kajti tudi Smederevo ni padlo v turške roke. Pri tem je igral pomembno vlogo Poreč,⁶ dobro utrjen otoček v Donavi, s katerega so srbski uporniki že v letu 1806 pregnali turško posadko. Ta dobro utrjen otok je nadzoroval reko Donavo in obe njeni obali. Če bi hoteli Turki napredovati proti Smederevu, bi morali zasesti tudi ta otok, kar pa se jim ni posrečilo. Glavna armada turškega sultana se je še vedno zadrževala pred povsem razrušenim Deligradom, nekatere manjše turške enote so zavzele predele Srbije, ki so bile na drugi strani Morave in Drine. Nekatere turške bojne enote so prečkale Moravo, kar je med srbskim prebivalstvom sprožilo paniko in začel se je beg v Banat in Srem. Srbskim enotam se je posrečilo, da so te enote porinile nazaj čez Moravo; zgradili so tudi močne utrdbe in ponekod povsem izsekali gozd. Tako naj bi se obvarovali pred novimi presenečenji s turške strani. Sicer pa so Srbi spoštovali turško topništvo, ki so ga izšolali Francozi. O njem so bili mnenja, da strelja dobro in daleč. (Laibacher Zeitung, 27. 9. 1809). V naslednjih

5 Jaši = Iași, mesto v Romuniji v porečju Pruta. Glavno gospodarsko in kulturno središče Moldavije, do 1861 tudi njena prestolnica. 9. 1. 1792 je bil v Jašiju sklenjen mir med Rusijo in Turčijo (Mala splošna enciklopedija, 1975, 158).

6 Boresch, Porecs, Porecz, Boretsch, Boretsch, Baratsch, Boresk. Vse to so imena, ki jih najdemo v dokumentih francoskega časopisja o srbski vstaji za otok Poreč na Donavi. Na njem je bila utrjena turška posadka, 25./26. 1. 1806 so otoček zavzeli srbski uporniki. V roke jim je prišla precejšnja količina streliva, hrane in denarja. Ta zmaga upornikov je omejevala možnosti vidinskega paše za napade po reki, kajti zasedba otoka je omogočala nadzor obeh bregov Donave in je zato igrala pomembno vlogo v vseh obdobjih prvega srbskega upora (Francuska štampa, 1959, 132, 133, 134, 168, 170, 172, 299, 307, 338, 341, 352, 353, 378, 382–387). O tem otoku govori tudi Gavrilović, 1985, 305, 514, 527, 528, 569; knjiga II., 1989, 43, 116, 117, 172, 363, 441.

dneh so sledila vojaška poročila o spopadih pa tudi o razmerah v turški vojski (Laibacher Zeitung, 9. 10. 1809; 16. 10. 1809; 4. 11. 1809).

V zimskem času, ko so se vojaški spopadi s Turki nekoliko umirili, pa se je v Srbiji pojavila nova nadloga, to so bile roparske tolpe. Roparji so postajali že tako nasilni, da je vojaško poveljstvo od prebivalstva in tudi od vojske zahtevalo večjo budnost, da bi roparje onemogočili. Civilno prebivalstvo so k sodelovanju nameravali prisiliti tudi tako, da mu ne bi več razdeljevali hrane, dokler se razmere v deželi ne bi umirile.

Turško vojsko so v tem času premagali na Drini. Ko časopis navaja številke, je seveda potrebna neka previdnost, pa vendar. Poročajo, da je bilo ob teh spopadih mrtvih 800 turških vojakov, v ujetništvo pa naj bi jih odgnali 400. Srbske izgube naj bi bile 100 mož in prav toliko ujetnikov. Zaradi tega uspeha so Srbi priredili obilno praznovanje, ki po dopisnikovem mnenju nikakor ni bilo v sorazmerju z uspehom. Sicer pa je bilo v Zemun zelo pogosto slišati topovske salve in streljanje iz pušk, ki mu je takoj odgovorilo streljanje iz orožja, ki so ga vedno nosili s seboj tudi cestni sprehajalci. Veselje Srbov je razumljivo, vendar pa poročevalec meni, da so včasih vzroki za proslavljanje s streljanjem tudi povsem nepomembni; njihov smoter vidi le v tem, da ostale prebivalce podžigajo z zmagovitimi novicami in jim krepijo upanje na ponovni pregon Turkov. Zdravstvene razmere v Bosni so se toliko uredile, da je bila karantena znova omejena na sedem dni. (Laibacher Zeitung, 11. 12. 1809).

Zgodba z roparji pa se je vlekla še naprej. V začetku decembra je bila zaprta povezava med Beogradom in Zemunom. Ta zapora je nastala zato, ker je bilo treba razčistiti vprašanje zaseženih ladij, ki so bile last nekega avstrijskega trgovca. Ta je nameraval pluti po Donavi navzdol in prodajati blago Turkom pri Požarevcu. Ladje je pri Borči⁷ zadržal kordon. Pot so odprli šele, ko so se ladje lahko vrnile in ko so roparji vrnili vse blago, ki so ga pokradli. Med roparji so bili tudi poveljniki upornikov Mladen Milovanović, Miloje Petrović in Pop Luka. Za to dejanje so morali odgovarjati. Sicer pa, kot je bilo mogoče razumeti iz ukazov generalnega poveljstva, ki so prišli iz slavonskega in banatskega dela, je bila meja zaprta na vsem področju. Vrhovni poveljnik Jurij Petrović je z nujnega položaja spremljevalcev odstranil Mladena Milovanovića in Miloja Petrovića, ki so jima dokazali prestop. Roparsko tolpo, ki jo je sestavljalo devet oseb, so 7. decembra prepeljali v Zemun. Sem so prepeljali tudi ladje, ki so jih roparji odvezeli avstrijski državljanom in jim jih vrnili. Na ukaz visokega slavonskega generalnega poveljstva so 13. 12. odprli prehod med Zemunom in Beogradom.

Srbske čete, ki so stražile na mejah, so se sedaj na zimo umaknile v domače kraje, prav tako tudi stražarji kordona. V Beogradu so 12. 12. slovesno, s topovskimi salvami, zasedanjem skupščine in pogostitvijo 200 povablencev praznovali obletnico zavzetja te trdnjave v letu 1806 (Laibacher Zeitung, 2. 1. 1810).

Ker je bilo ob koncu januarja 1810 v Srbiji dokaj suho in tudi mehko južno vreme, je v deželi zavladal strah, da bodo Turki izkoristili ugodne vremenske razmere in začeli z vojaškimi pohodi proti upornikom. Zato je vrhovni poveljnik Jurij Petrović ukazal, da morajo biti vsi, ki nosijo orožje, pripravljene za takojšen odhod v boj. Obenem pa je našel tudi čas, da je urejal civilne zadeve v Srbiji. Tako je še v preteklem letu dal sovjetu v Beogradu novo obliko. Ta svet je bil sestavljen iz dveh predsednikov, to sta bila poveljnika Jakob Nenadović in Sima Marković, treh senatorjev in poslovodečega tajnika.

Prav tako se je še vedno posvečal tudi roparski dejavnosti, ki se je očitno nadaljevala. V Zemun so z vojaško stražo poslali novo toplo, ki jo je sestavljalo šest roparjev. Z njimi je pripotovalo tudi naropano blago. Srbskemu vrhovnemu poveljniku je bilo zelo veliko do tega, da bi se teh zločincev znebil, zato je šlo tem ljudem kar precej za nohte. Vse roparje, ki so jih doslej izročili in so prestali kontumac, so avstrijske oblasti obsodile (Laibacher Zeitung, 5. 2. 1810; 13. 2. 1810).

V začetku januarja 1810 je turška oblast srbskim upornikom in poimensko njihovim poveljnikom, zlasti Juriju Petroviću, sporočila ugodne pogoje, če se podredijo. Pogoje jim je posredoval paša iz Niša. Uporniki ponudbe niso povsem zavrnili in tako je nastalo med obema stranema neke vrste zatišje. Skupščina v Beogradu je razpravljala o tem, kako omejiti težave, ki so pestile državo. V tem času so nastajala že nasprotja med posameznimi voditelji upora. Proti Juriju Petroviću je nastopil poveljnik Milenko Stojić, ki je naščuval prebivalce v svojem distriktu, sam pa se je s 1500 možmi umaknil na otok Poreč. Zahteval je hrano (meso in kruh), kar so preračunali, da stane 15 piastrov mesečno. Ker njegovo nasprotovanje vodstvu Jurija Petrovića ni ponehalo, je skupščina nazadnje sklenila, da se tu z dobroto ne da nič doseči in da bo treba proti sili nastopiti s silo. Tako je 28. 1. 1810 proti Stojiću odšlo iz Beograda 320 konjenikov, ki se jim jih je pridružilo še 150. Vrhovni poveljnik pa je odšel proti Moravi. Po govoricah, ki so krožile v Beogradu, naj bi nek znan

7 Boresch, Borcsa je vas ob Donavi, ki se imenuje Borča, danes je del Beograda. Prvič je bila omenjena 1567, ko je pop Peter prevedel enega od srbskih evangelijev. Tedaj je še ležala na levem bregu Donave med Zemunom in Beogradom. V letih 1739–41 so kraj oplenili in požgali Turki. V letu 1794 je oblast sem naselila 14 družin in jim postavila hiše. Ko so se tu naselili obmejni stražarji vodne meje v Banatu, se je vas pomaknila bliže k vodi. Kraj je sodeloval tudi v srbskim gibanju leta 1848. Precej so trpeli med 1. svetovno vono, med obema vojnoma pa so imeli velike težave zaradi poplav Donave (Enciklopedija Jugoslavije, 1955, 692; Gavrilović, 1985, 536; 1989, 264).

diplomat neke velike tuje sile spodbudil Stojića k take-mu obnašanju. Ker tudi v Smederevu ni bilo miru, je prevladalo mnenje, da je odšel Jurij Petrović na inšpekcijski pregled v Smederevo, tu naj bi počakal, da se izpopolnijo čete, ki so bile namenjene proti upornikom, in nato odšel proti Moravi (Laibacher Zeitung, 20. 2. 1810; 6. 3. 1810).

V začetku avgusta so se po Srbiji razširile novice, da se bliža velika turška armada, posledica teh govoric je bil beg precejšnjega števila upornikov. Bežali so domov ali pa v gozdove. Črni Jurij jih je dal poiskati in jih pred očmi vojske postreliti ali pobesiti. Trdnjavo Beograd so v vsej naglici založili s hrano. Na podeželju pa je bilo srečati le še starce in otroke, saj so morali vsi moški pod orožje. Z Ogrske so v tem času začele prihajati novice, da so uporniki zaradi vojne že zelo utrujeni in naveščani. Da si želijo le, da bi čim prej prišli pod avstrijsko nadoblast. Dosedanja vojna je namreč med prebivalstvom povzročila velike izgube, opustošila je deželo in uničila trgovino. Močnejši napad turške vojske pa naj bi imel uničujoče posledice. Da se pripravlja nekaj večjega, je potrjevalo tudi to, da so Rusi poslali k Črnemu Juriju posebnega sla, iz Beograda pa so odpeljali večje količine hrane na srbsko mejo (Laibacher Zeitung, 11. 9. 1810; 9. 10. 1810).

S tem se končujejo novice, ki jih je časopis Laibacher Zeitung prinašal o razmerah v Srbiji. Naslednje novice je prinesel že novi uradni časopis Ilirskih provinc, *Télégraphe Officiel*.

PISANJE ČASOPISA TÉLÉGRAPHE OFFICIEL DES PROVINCES ILLYRIENNES (1810–1813) O DOGODKIH IN RAZMERAH V SRBIJI

V šesti številki *Télégrapha* je bila predstavljena zanimiva misel o gospodarskem sodelovanju med Ilirskimi provincami in Turčijo. Bližina med obema deželama je spodbudila idejo o neposredni medsebojni trgovini. Blago, ki bi bilo namenjeno v Turčijo, bi potovalo čez Bosno, to bi bile predvsem tkanine in pa blago, ki ne bi imelo zelo visoke vrednosti. Transporti čez Bosno bi morali biti organizirani v karavanah, podobno bi bilo mogoče organizirati tudi potovanja čez Rumelijo. Poleti tako potovanje ne bi bilo težavno, saj je bila cesta v glavnem varna, razen nekaterih predelov, kjer bi zaradi vojne s Srbijo potrebovali spremstvo. Spremstvo je bilo najbolje plačati takoj in vodjo karavane osebno zadolžiti, da odgovarja za njeno varnost. Na tak način bi karavane varno potovale čez Bosno. Pomisliti pa je bilo treba tudi na to, da na področju Bosne vlada zima od pet do šest mesecev in so zaradi snega in mraza nekatere poti povsem neprehodne. Omenili so tudi mož-

nost trgovanja s Turčijo po Savi. Skratka, trgovini Ilirskih provinc s Turčijo so se v teoriji odpirale lepe možnosti (*Telegrafo ufficiale*, 20. 10. 1810, 23).

Tudi novi časopis je zaznamoval veselje srbskih upornikov do praznovanj. Tako piše, da so 24. septembra bučno proslavili ne le zavzetje Kladova, pač pa tudi rusko zmago nad Turki pri Šumli⁸ in Ruščuku, ki so jo ti dosegli 7. oktobra. Ob srbski zmagi pri Kladovu je turška posadka od tam odšla z vsem orožjem in prtljago ter se umaknila v Vidin. Obljubila pa je, da se eno leto ne bo bojevala proti Rusom. V mestu je bilo 12 zelo dobrih topov in precej streliva. Novico je *Télégraphe* povzel po časopisu *Goirn. Dell Impero*. (*Telegrafo ufficiale*, 27. 10. 1810, 30). Novice o razmerah v Srbiji so sedaj prihajale ali z Ogrske, kar pomeni iz Pančeva, iz Avstrije, to je z Dunaja, ali pa so povzete po nekaterih francoski časnikih.

V novembru je časopis poročal o angleških pogajanjih s Turki, pa tudi o odnosih med Rusijo in Turčijo. Ruski maršal grof Kamensky je skupščini v Beogradu sporočil, da se ruska in turška stran v ruskem generalnem štabu pogajata o premirju, pogoje pa postavlja ruska stran. Od tega trenutka dalje so se morali Srbi odpovedati vsem sovražnostim proti Turkom. In res se je večje število srbskih enot, ki so bile pred Delogradom, umaknilo v svoje distrikte. Na drugi strani pa so sporočila govorila o tem, da si vezir iz Travnika, Alemin Ibrahim paša, zelo prizadeva, da bi si pri Zvorniku zagotovil tak položaj, kot ga je že imel. Ker so bile srbske enote v Bosni zelo oddaljene od dogajanja, je bilo zelo verjetno, da do njih še niso prišle novice o premirju. Srbi in Turki so tako že kar nekaj časa obmirovali na svojih položajih (*Télégraphe Officiel*, 21. 11. 1810, 58, po *Gazette de France*; 5. 12. 1810, 74; 26. 12. 1810, 98, po *La Gazette de Presbourg*).

Dogajanje v letu 1811

Prva novica v letu 1811 je govorila o težavah pri trgovanju. Že spomladi preteklega leta se je namreč v Vidinu zataknilo 7000 bal (tovorov) turških izdelkov; to blago je bilo namenjeno v Avstrijo, vendar je tu obtičalo, ker so Rusi in Srbi pretrgali pot pri Oršovi. Govorice so vedele povedati, da naj bi bil med pašo Molla ago in ruskim generalom Sassom sklenjen dogovor, po katerem naj bi bilo sedaj to blago dva meseca in pol na razpolago trgovcem tako, da je treba plačati 8 piastrov. Polovice tega denarja naj bi pripadla Molla agi v Vidinu, druga polovica pa generalu Sassu v Prahovu. Srbi, ki so se povezali z Rusi, so se pred kratkim polastili kraja Beligradić, ki ga je branilo približno 100 Turkov, sedaj so že obkolili trdnjavo Vidin. Pogajanja med Rusi in

8 Šumla = Šumen, bolgarsko mesto in trdnjava na severnem podnožju Balkana (Glonar, 1933, 383). Od 1950 do 1965 se je mesto imenovalo Kolarograd (Leksikon Sova, 2006, 1094), nato znova Šumen.

Turki v Vlaški so se zapletala in srbski poveljnik se jih ni udeležil. Prekinjena je ostala tudi trgovina med Turki in Srbi (*Télégraphe Officiel*, 5. 1. 1811, 6). V Ilirskih provincih je bilo v januarju kar precej ugibanja, kakšne so resnične razmere v Srbiji. Nekateri avstrijski politiki so se nagibali k temu, da bi bilo za to provinco najbolje, da bi jo vključili v monarhijo. Na vsem turškem ozemlju so bile vojaške akcije zaenkrat prekinjene, precej pa je bilo govora o pogajanjih velikih treh o turških zadevah in o usodi Srbije (*Télégraphe Officiel*, 23. 1. 1811, 26, po *Gazette de France*; 6. 2. 1811, 42, po *La Gazette de Presbourg*).

V januarju je hud mraz zajel Srbijo in zato sta poveljnik srbskih upornikov in skupščina sklenila, da razpustijo vojsko ter da se vojaki vrnejo domov. Ostale naj bi le manjše enote, ki so varovale mejo. Turki so podobno odločitev sprejeli že prej. (*Télégraphe Officiel*, 13. 2. 1811, 50). V Avstriji in v Ilirskih provincih je zakrožila novica, po kateri naj bi Rusi nadzorovali vso Srbijo, v Beogradu naj bi postavili posadko in tako postali avstrijski sosedje. Srbske razmere so vse bolj burile duhove. Znano je bilo, da se je Jurij Petrovič pa tudi precej članov sveta nagibalo na avstrijsko stran ter da si želijo priti pod avstrijsko varstvo; na drugi strani pa je bilo tudi precej ruskih pristašev. Nato je zakrožila novica, da Rusi ne posedujejo le Beograda, pač pa imajo posadke tudi v drugih srbskih trdnjavah. Jurij Petrovič naj bi izgubil vrhovno poveljstvo, kar pa je sprožilo med uporniki nezadovoljstvo. Uporniki so bili navajeni bojevati se in zmagovati pod njegovim vodstvom. (*Télégraphe Officiel*, 6. 3. 1811, 74; 9. 3. 1811, 79; 30. 3. 1811, 101).

S pomladjo se je začela tudi bojna sezona. V Beogradu in drugih utrdbah so se začeli pripravljati na vojno. 28. februarja so pri Deligradu namestili na bojišče osem topov z vsem potrebnim. (*Télégraphe Officiel*, 6. 4. 1811, 110). V tem napetem času so prišla iz Srbije sporočila, da je ruski general grof Kamensky popolnoma obnemogel zaradi putike in živčne mrzlice. (*Télégraphe Officiel*, 20. 4. 1811, 116). Vojna, mirovna prizadevanja in domače razprtije so se nadaljevale. Rusi so od srbskega voditelja pričakovali, da se bo nekako pomiril s Turki in res so se nakazovali poskusi trgovanja med Srbi in Turki, na drugi strani pa se je znova upiral Milenko Stojić na Poreču (*Télégraphe Officiel*, 27. 4. 1811, 134).

Turki so se očitno pripravljali na spopad, saj so okrepili svoje oddelke predi Sofijo. Na vsak način so hoteli preprečiti ponovne poskuse ruskih napadov proti Vidinu in proti desnemu krilu vojske velikega vezirja. Guverner Bosne in poveljnik Niša sta prejela ukaze za boj proti Srbom (*Télégraphe Officiel*, 1. 5. 1811, 138).

V maju je kazalo, da bodo Rusi s svojim posredovanjem razčistili z zapleti v Srbiji, vendar pa so se

spopadi med Srbi in Turki nadaljevali. Iz beograjskih zaporov je pobegnilo trinajst Turkov, ki so jih že pred dvema letoma zajeli pri Nišu in so bili zaprti v Beogradu. Ti begunci so prišli v Zemun, kjer so jih nekaj časa zadrževali in prehranjevali. Ko je potekel čas karantene, so jih z vojaškim spremstvom odpravili do Broda, od koder so lahko odšli v Bosno.

Zanesljivo je bilo trenutno tudi to, da se francoska vlada ne bo vmešavala v zmedo med Rusijo, Turčijo in Srbijo. Vse predloge, ki so jih posredovali srbskim šefom, so ti odklonili, francoska politika si je trenutno prizadevala za dobre odnose z Rusijo. Prizadevali so si, da bi obnovili trgovino in finančne tokove. Armada je v tem času mirovala. Po teh novicah pa je časopis kategorično zagotovil: vse govorce, ki nasprotujejo temu, kar sporočamo, so lažne ali pa so propaganda! (*Télégraphe Officiel*, 11. 5. 1811, 149). Misija ruskega poslanca v turškem glavnem štabu v Šumli ni prinesla rezultatov. Ruski poslanec je na vsa prizadevanja prejel odgovor, da med Rusijo in Turčijo tako dolgo ne bo miru, dokler se vlada v St. Peterburgu ne bo odpovedala pretenzijam v Moldaviji in Vlaški ter dokler ne bodo njene čete zapustile Srbije.

V Srbiji se je Črni Jurij spopadal s svojimi nasprotniki, ki jih je končno ugnal in jih z različnimi izgovori poslal v Moldavijo. Z ruskim poveljujočim generalom sta se nekako sporazumela in skupaj pripravljala vse potrebno za nadaljevanje spopadov s Turki. Turki tudi niso mirovali, v Bosno in okolico Vidina so poslali pomembne okrepitve. Sodeč po pripravah se je obetal eden od večjih spopadov. Turška oblast si je veliko obetala od novega velikega vezirja. Ta je najprej razposlal fermene, ki so zahtevali izredno zbiranje vojske, obenem je grozil z nezadovoljstvom vlade tudi pašam, ki bi dopuščali najmanjši upor sultanovim ukazom ali pa bi te ukaze malomarno izpolnjevali. Novice o vojni so se vse bolj kopičile, spodbujalo jih je tudi to, da je 800 ruskih vojakov zasedlo Beograd, trdnjavo v njem pa so zasedli Srbi (*Télégraphe Officiel*, 22. 5. 1811, 162; 22. 6. 1811, 198).

Uporniški poveljniki so ukazali splošno vstajo vsem, ki so bili sposobni nositi orožje. Za to so se menda odločili zato, ker je bosanski paša grozil Srbom z zelo ostrim napadom. Topove in strelivo so Srbom preskrbeli Rusi, vendar jim je primanjkovalo hrane. Oficirji uporniške vojske so nosili ruske uniforme, vojaki pa so bili oblečeni vsak po svoje. V Topoli so 28. 5. sprejeli ukaz Črnega Jurija, da je potrebno ukreniti vse za oborožitev prebivalstva, kajti Turki so se že zbirali na srbskih mejah. Težava je bila v tem, da je bila Srbija povsem brez hrane, ruski general Sass pa je bolan ležal v Braili⁹ (*Télégraphe Officiel*, 26. 6. 1811, 201–202; 3. 7. 1811, 209).

9 Braila = Brăila, mesto v Romuniji (Vlaški) ob Donavi (Leksikon Sova, 2006, 123).

Ob koncu junija so poročali, da so tako Turki kot Rusi še vedno trdno za svojimi okopi, da spoštujejo sprejeto stanje, iz tega so poročevalci sklepali, da bodo premirje podaljšali še za tri mesece. Zanimivo je zato postalo vprašanje, kaj nameravajo Rusi v Beogradu. Splošno mnenje je bilo, da se pripravljajo na umik iz mesta. Pripravili so vsa vozila za prtljago in tudi sporočili dobaviteljem, naj prenehajo z dobavami, dokler ne prejmejo drugačnih ukazov.

Na drugi strani pa govorijo novice o tem, da so vojaški oddelki nameščeni na obalah Donave in Save, da bi preprečili beg prebivalstva. Napetost, ki je vladala v mestu, se je čutila tudi v ukazu srbske skupščine, ki je od prebivalcev Beograda 26. 6. zahtevala, da morajo vse družine, v katerih je več mladeničev, razen najstarejšega, vse poslati na vaje z orožjem, vadili jih bodo Rusi. Zaradi tega ukaza so vsi trgovci zaprli trgovine, nihče pa ne razume, zakaj so se za to odločili. Zdelo se je, da se Rusi vseeno pripravljajo na to, da bodo zapustili mesto, kar naj bi bila posledica političnih odločitev. Precej trgovcev je imelo zaprte trgovine še 9. julija; srbski skupščini pa je grozila nevarnost, da jo bodo prebivalci napadli zaradi ukaza o obveznih vojaških vajah. Odposlanci so zato odpotovali v Topolo k Črnemu Juriju, da bi preklical ta ukaz, kako se je odločil, pa še ne vedo. V Beograd je tudi prispel kurir iz Vlaške z zelo pomembnimi depešami za ruskega poveljnika regimeta, ki je v posadki Beograda. Nekaj dni pred njim je že pripotoval v mesto podpolkovnik Dibič, ki je prinesel ukaze za vrhovnega ruskega poveljnika grofa Kutuzova. Povelja so bila tako za srbsko skupščino kot za poveljnika ruskega regimeta. Še vedno je bilo živo upanje, da bo zavladal mir, in zdelo se je, da si vsi zelo prizadevajo za to. V okolici Niša so se 11. 6. spopadli Srbi in Turki. Že nekaj dni prej se je začelo prepiranje med posamezniki obeh narodov, individualni prepiri pa so pripeljali do odkritih sovražnosti (Télégraphe Officiel, 27. 7. 1811, 238; 3. 8. 1811, 245–246).

Najnovejše novice s turške meje so v juliju govorile o pogajanjih med ruskimi in turškimi pogajalci pri Ruščuku. Ta naj bi bila zelo aktivna, mirovni posredniki naj bi si zelo prizadevali, da bi končno sklenili mir, ki si ga vsi želijo. Kot dober predznak naj bi bilo to, da so podaljšali prepoved sovražnosti. Ob teh pogajanjih je potekel že tudi dober del časa, ki je primeren za vojno, razen manjših spopadov pa sta obe armadi ostali mirni. Zaokrožile so govorice, da se je veliki vezir z vojsko premaknil od Šumle proti Donavi, nato pa se je izkazalo, da to ni bilo res. Temu je sledilo mnenje, da se namerava na čelo vojske postaviti sam sultan. V Beogradu in Srbiji je bilo vse mirno, poročali pa so, da je sedaj tu Rusov zelo malo. Novice, ki so prihajale iz Zemuna, so govorile o tem, da so bili srbski uporniški voditelji prepričani, da mir, ki ga sklepata obe velesili, ne bo dober za Srbijo (Télégraphe Officiel, 7. 8. 1811, 249). Napetost in nemir med Srbi sta naraščala tudi zaradi ruskih

potez. Ti so popravili utrdbe na levi strani Donave in tja naselili močne posadke. Izpraznitev in razrušenje Ruščuka je tudi bilo del te vojne. General Kutuzov si ni prizadeval, da bi se utrdil na desnem bregu Donave, in ni bilo jasno, kakšne načrte je imel za obrambo Srbije.

Srbski oddelek, ki je prekoračil Drino, je napadel turško karavano pri Zvorniku. Karavana se je dobro branila in je izgubila le nekaj bal blaga. Tej vojaški novici je sledila novica iz povsem drugega področja, poročali so namreč, da je bila to leto v Srbiji izredno dobra letina konoplje in bodo domačini tako lahko sami tkali konopljinu platno, ki ga zelo veliko uporabljajo in izdajajo zanj velike vsote (Télégraphe Officiel, 10. 8. 1811, 255). Novica, da so se Rusi, potem ko so razstrelili trdnjavo Ruščuk, premaknili na levi breg Donave, je zbudila pri Srbih osuplost. Prepričani so bili, da so sedaj postali primerna tarča za turški napad. Iz Zemuna so sporočili, da se je večje število srbskih družin umaknilo na Ogrsko, da bi se tako izognili Turkom, ki jim sedaj nič več ne preprečuje osvojiti Srbije. Še vedno so se tolažili s tem, da je treba počakati in videti, če si bo veliki vezir upal prečkati Donavo, in se utrditi v Vlaški. Porta je namreč še vedno vztrajala pri svojem sklepu, da si bo podredila Vlaško in Moldavijo (Télégraphe Officiel, 24. 8. 1811, 269). Turška vojska je že bila zbrana okrog Niša in Vidina. Vsi Srbi, ki so bili sposobni za orožje, pa so bili pripravljani korakati proti tema dvema mestoma. Pred Deligrad in na obale Timoka je prišlo že več novih srbskih vojaških kolon, še vedno pa so prihajale nove. Približno 2000 Srbov je dobilo povelje, da naj okrepijo kordon na Drini (Télégraphe Officiel, 24. 8. 1811, 260).

V avgustu je časopis sporočal, da so se začele sovražnosti med Turki in Rusi in trgovina med našimi provincami in Beogradom je povsem zamrla. V Srbiji se je začela splošna vojna, trgovcev trenutno ni bilo. Rusi, ki so še ostali v Beogradu, so bili pripravljani na to, da bodo na prvi ukaz zapustili mesto. Odločilni spopad med Srbi in Turki so pričakovali vsak dan. Kljub tem zaprekam pa je še vedno prihajalo blago z Orienta, ki je sedaj potovalo čez Oršovo. Transport so organizirali po vodi od Vidina do Stare Oršove. V Beogradu so se znova pojavile govorice o mirovnih pogajanjih med Turki in Srbi, mirovne pogoje pa naj bi postavljala Rusija. Srbski uporniki in ruski oddelki, ki so bili do sedaj v Beogradu in v nekaterih drugih srbskih mestih, so se usmerili proti mejam province. To se je zgodilo tudi zato, ker so izvedeli, da so se precejšnje turške enote iz Bosne in Bolgarije začele pomikati proti Srbiji. Če Srbom ne bo prišla na pomoč dovolj številčna ruska vojska, se bodo še pred koncem tega meseca znašli v zelo slabem položaju. Beograd, Šabac, Smederevo in še drugi kraji, ki so bili sposobni za upor, so že več mesecev čakali na hrano. Rusi so jim preskrbeli strelivo (Télégraphe Officiel, 28. 8. 1811, 274; 31. 8. 1811, 278). Iz Beograda je prišla novica, da je turški oddelek, ki je štel 3000 mož,

prekoračil Drino in se utaboril pri Loznici. Prebivalci Loznice in okoliških vasi so zbežali; nekateri so se umaknili v Šabac, drugi v Valjevo. Vsi moški, ki so nosili orožje, so se dvignili in odšli proti Loznici, da bi pregnali Turke s srbskega ozemlja (*Télégraphe Officiel*, 4. 9. 1811, 282). Alarm, ki je zajel Beograd in Srbijo zaradi umika Kutuzova čez Donavo, je ponehal. Znano je bilo, da so se čete generallajtnanda Sassa v Mali Vlaški znova koncentrirale na desnem bregu Donave; ruski predstavnik, ki je bil akreditiran v Beogradu, je v imenu poveljujočega generala Kutuzova zagotovil srbski skupščini, da proučuje vse možnosti, ki so v njegovi moči, da bi branil Srbijo pred turškim napadom (*Télégraphe Officiel*, 7. 9. 1811, 286). Ob koncu avgusta so se začele širiti govorice, da je pred Vidin prišlo veliko Turkov. Novice, ki jih je v Beogradu posredovala zapupanja vredna oseba, so govorile o tem, da je pred Vidin prispel Ismail paša z vojsko, ki je štela od 25 do 30.000 mož. Paša Molla aga naj bi se takoj po prihodu Ismail paše s svojimi najzvestejšimi vojaki zaprl v trdnjavo in upal, da Ismail paša ne bo terjal njegove glave zaradi njegovega prevelikega prijateljstva z ruskim generalom Sassom. V resnici je imel Ismail paša sultanov ukaz, da s smrtjo kaznuje Molla ago takoj, ko ga dobi v roke, da mu zapleni ves denar, ki je pritekkel od davkov na trgovino in od davščin, ki jih je prinašala nova trgovska cesta, ki je šla mimo Nove Oršove, ter da vse to pošlje v zakladnico v Konstantinopol.

Zadnje novice so govorile o tem, da so se nenadoma umaknile vse bosanske enote, ki so bile pri Travniku in ob obali Drine. Enota 3000 mož, ki je prišla v Srbijo, se je prav tako umaknila, s seboj pa je odpeljala precej srbskih prebivalcev. Nihče ni vedel, kam so se tako nenadoma usmerile bosanske enote, v Srbiji so bili prepričani, da če bodo Rusi izgubili še eno bitko, bo Srbija za vedno prešla v turške roke. Iz Oršove so sporočali, da so bile že tri tedne pretrgane vse povezave med Vidinom in Novo Oršovo. Čete generala Sassa so bile prisiljene zapustiti Timok; utaborili so se pri Kladovi (*Télégraphe Officiel*, 11. 9. 1811, 290). Poročila o vojaških spopadih, uspehih in neuspehih ene in druge strani so se nadaljevali do konca leta 1811. Ob koncu avgusta so lahko bralci *Télégrapha* prebrali, da je 4000 mož ruske vojske pod poveljstvom generala Orurka, ki so ga Turki pregnali s položajem pri Timoku, spet napredovalo ob tej reki in podprlo Srbe, prejšnji veliki vezir Jusuf paša pa je padel v nemilost, sultan mu je zaplenil bogastvo, ki ga je užival, njega pa pregnal na Rodos (*Télégraphe Officiel*, 18. 9. 1811, 297). Turki so pred Sofijo zbirali večjo vojsko, okrepili so tudi enote pri Vidinu, na drugi strani pa so Srbi, da bi obdržali povezavo med Vlaško in Srbijo, zasedli Negotin ob Timoku, kjer je bila tudi posadka ruskih strelcev. Ob Timoku in pod Deligradom se je zbralo več srbskih poveljnikov. Iz Beograda so proti Donavi, Moravi in Poreču poslali večje konvoje hrane (*Télégraphe Officiel*, 2. 10. 1811, 314).

Sredi septembra so bili bralci časopisa opozorjeni, da bodo kmalu izvedeli pomembne novice, saj naj bi približno 30.000 turških vojakov prekoračilo Donavo ter se utrdilo za okopi. Proti Ogrski pa se je začel beg družin iz Moldavije in Vlaške. Tudi v Beogradu so bili vse bolj prepričani o tem, da se bo začelo obleganje. Z dežele je v mesta Beograd, Šabac in Smederevo prbežalo več tisoč žena in otrok (*Télégraphe Officiel*, 12. 10. 1811, 326). Francoski guverner je 11. 9. zapustil Travnik in se napotil proti Zenici in naprej do Zvornika na srbsko mejo. V tej smeri je pred nekaj dnevi odpotovala tudi konjenica kapetanov iz Orošca, Bihača. Proti Deligradu se je iz Beograda odpravil še tisti ostanek prebivalcev, ki so bili sposobni nositi orožje, to je bilo približno 300 mož. Srbi so dobro oboroženi in tudi dobro preskrbljeni s strelivom. Poročajo, da je ob Timoku in pred Banijo vsak dan pet do osem spopadov. Turški premiki pa so poznavalce opozarjali, da se le-ti pripravljajo na splošen napad. Ruski general Orurk se je s svojo vojsko in precejšnjim delom srbske vojske postavil pred Banijo, kjer naj bi bilo glavno mesto spopada (*Télégraphe Officiel*, 19. 10. 1811, 333). V začetku novembra so prišle novice o spopadih. Turške enote so pri Zvorniku prekoračile Drino, vlada je zato poslala manjši oddelek srbskih vojakov, ki so bili pred Deligradom, da naj v pospešenem pohodu pridejo na Drino, Črni Jurij se je pripravljaj zapustiti Beograd, da bo napadel Turke, trdnjavi Šabac je grozilo turško obleganje. Moč turške vojske, ki je prihajala iz Bosne, so cenili na 20.000 mož; po nekaterih podatkih pa naj bi to bila še predstraža turške vojske, ki je prekoračila Drino, glavnina armade, ki ji je poveljeval bosanski paša, bo šele sledila. V tem težavnem času je ruski poslanec srbski skupščini posredoval ugodne novice o Rusih na Donavi. Po tem sporočilu je bil veliki vezir, ki je poveljeval 30 do 35.000 vojakom, blokiran na levi strani reke na področju Ruščuka. Obračun z generalom Markovom se mu ni posrečil, saj se je enota tega generala utrdila na svojem položaju in pregnala Turke (*Télégraphe Officiel*, 7. 12. 1811, 390). Med rusko in turško vojsko je zavladalo premirje, isto je veljalo tudi za srbsko in bosansko vojsko. Vsak je obdržal položaje, na katerih se je znašel (*Télégraphe Officiel*, 18. 12. 1811, 401). Niti Srbi niti Turki niso bili navdušeni nad mirom. Pisma iz Vidina so govorila o tem, da je moral Ismail paša, ki je poveljeval levemu krilu turške vojske, ostro nastopiti, da je lahko organiziral učinkovito turško vojsko. Govorila so tudi o tem, da namerava zasesti Ruščuk, uničiti ta prostor in pregnati Ruse na levo stran Donave. Drugo mnenje je govorilo o tem, da namerava Ismail paša pustiti v Vidinu zaupanja vredno posadko, z drugim delom pa se bo obrnil proti Sofiji. Pisma iz Beograda so govorila o tem, da bosanski paša noče priznati premirja. Njegove enote so se še naprej bojevale s Srbi, objavil je namreč, da zanj veljajo le neposredna povelja, ki mu jih da veliki vezir. Dokler torej veliki vezir ne bo zaukazal konca

vojaških operacij, bo nadaljeval z bojevanjem. Do sedaj se sicer še ni premaknil, vendar pa je ves čas držal srbsko vojsko v šahu (Télégraphe Officiel, 28. 12. 1811, 414).

Leto 1812

Sredi decembra 1811 se je bojevanje zaključilo, tako srbske kot tudi turške enote so se odpravile domov na prezimovanje (Télégraphe Officiel, 8. 1. 1812, 10, po La Gazette de Presbourg). V zimskem času v začetku leta 1812 so se začela pogajanja, vendar pa je nastal vtis, da se porti z njimi nikamor ne mudi. V Srbiji je bil mir, ob meji z Bosno in Bolgarijo naj bi imeli razporejenih približno 10.000 mož. V tem času je zanimiva kratka novica z gospodarskega področja o tem, da so bombažne predilnice v "naših krajih" dosegle že tako stopnjo razvoja, da lahko izdelujejo niti za manufakture (Télégraphe Officiel, 5. 2. 1812, 41). Na mirovnih pogajanjih med Rusi in Turki so se začeli zapletati zaradi Srbije. Rusi so zahtevali kraje, ki se jim Turki nikakor niso hoteli odreči. Tako je postajalo vse bolj očitno, da so se nasprotja poglobljala (Télégraphe Officiel, 4. 3. 1812, 73). Tako so bile dane vse možnosti za to, da sta Turčija in Srbija nadaljevali s spopadanjem. Ob koncu leta 1811 naj bi iz Konstantinopla prišla novica, da naj bi bosanski paša napadel Črnega Jurija in bi se ta moral umakniti na levo stran Drine (Télégraphe Officiel, 7. 3. 1812, 78). Srbski uporniki so bili razočarani nad pogajanja med Rusijo in Turčijo, Rusi so se v tem času z desnega brega Donave premaknili na levega (Télégraphe Officiel, 14. 3. 1812, 86). Novica o premirju med Rusijo in Turčijo je razočarala Srbe, ki so pričakovali sklenitev miru (Télégraphe Officiel, 18. 3. 1812, 90). Po drugi strani pa je zanimivo mnenje, da bodo ruske čete, ki naj bi bile razpršene po vsej Srbiji, kmalu zasedle to provinco (Télégraphe Officiel, 21. 3. 1812, 94). Novice iz Beograda, ki jih je posredoval časopis Gazette de Presbourg, so govorile o tem, da je Črni Jurij po prihodu v Beograd zahteval preiskavo proti tistim, ki so se branili odti v vojno leta 1811. Dvanajst krivih je bilo tako kruto prebičanih, da se sedaj borijo za življenje. Iz Zemuna pa so prišle novice, da se sultan pripravlja na nov spopad s Srbijo, saj je predvideval, da se bodo Ruske vojaške operacije omejile na defenzivno delovanje na levi strani Donave. V tem času je začel Črni Jurij oskrbovati trdnjave v Beogradu, Šabcu in Smederevu, sem so začele prihajati močne posadke, hrana in strelivo, smodnik so vozili iz Vlaške. Srbski poveljniki so bili pozvani, naj se pripravijo na boj. Ocenjujejo, da je v Srbiji približno 35.000 mož, ki so sposobni prijete za orožje. Pred vojno naj bi bilo v Srbiji približno milijon vojakov, pogosti spopadi med Srbi in Turki so precej zmanjšali število prebivalcev v tej provinci (Télégraphe Officiel, 25. 3. 1812, 98). Nek avstrijski časopis je v začetku marca sporočal, da so ruske čete zapustile Beograd ter da so se

oddaljile od Donave. Krožila pa je tudi druga govorica, da se je Črni Jurij želel predati porti, če bi ta sprejela njegove pogoje, med katerimi je bil tudi ta, da bi ga imenovali za beograjskega pašo (Télégraphe Officiel, 4. 4. 1812, 109). V Srbiji so se odpovedali vsem načrtom za spravo in se povsem posvetili pripravam za obrambo pred turškim napadom. Potrjene so bile novice, da se je velik del turških čet združil na obalah Drine, Srbe so prav tako vznemirjale turške čete, ki so se zbirale pred Nišem in Vidinom (Télégraphe Officiel, 8. 4. 1812, 113). V Srbiji je zavlado nezadovoljstvo, Črni Jurij je bil še slabše volje kot navadno, težave je povzročalo tudi to, da so bili uporniki med seboj nesložni (Télégraphe Officiel, 15. 4. 1812, 121). Ruski generalni štab je srbski skupščini predal sporočilo, da nameravajo skleniti spravo s porto. Zato so Srbi pripravili vse potrebno za obrambo pred turškim napadom. Svoje čete so zbrali na obalah Drine, namesto da bi jih postavili nasproti četam, ki so bile pred Nišem in Vidinom. Vprašljivo je, če se bodo srbske čete lahko branile pred turškim napadom čez Drino. Negotovost je podpirala še neenotnost med voditelji upora (Télégraphe Officiel, 18. 4. 1812, 129). To neprijetno mnenje je časopis objavil še enkrat, predvsem je poudaril neenotnost med poveljniki (Télégraphe Officiel, 2. 5. 1812, 141). Veliki vezir je poslal precej manjših enot na obale Donave, ruski glavni štab je bil še vedno v Šumli, turški pa v Giurgievu, Rusi so precej rekrutirali v Vlaški. O pogajanjih v Bukarešti pa ni bilo nobenih novic. Pogajalci so čakali na sla, ki naj bi z novicami prihajal iz Konstantinopla. V Srbiji je bilo sicer vse mirno, vendar pa so bili tudi na preži, da bi jih Turki ne presenetili (Télégraphe Officiel, 16. 5. 1812, 157). Novice, ki so prihajale iz Srbije, so govorile o tem, da bodo težave, ki so nastajale in pretresale deželo že med konferenco, znova izbruhnile. To se bo najprej zgodilo na področju Valjeva in Beograda, upor so pričakovali vsaj v petih distriktih. Človek, ki so ga obravnavali kot predmet nezadovoljstva, Mladen Miladinović, je po nekaterih govorica odpoval v Beograd, po drugih v Smederevo in po tretjih v Topolo (Télégraphe Officiel, 23. 5. 1812, 165). Po poročanju z Bavarske sta bili Rusija in Turčija v maju še daleč od kakršnegakoli sporazuma. Turki so na vsak način hoteli Vlaško in Moldavijo ter del Besarabije, prav tako so hoteli, da jim Rusi prepustijo Srbijo, iz katere morajo umakniti svoje vojake. To naj bi bile turške predhodne zahteve, njihova armada je v tem času naraščala, ruska pa se je krčila. Turki so se začeli pripravljati na napad, ker je bilo splošno prepričanje, da se bodo Rusi omejili na obrambo. Na kratko, Turki so bili v premoči in jim ni bilo prav nič do miru (Télégraphe Officiel, 3. 6. 1812, 177). Po novicah, ki so prihajale iz Vlaške, so bile težave v Srbiji vse večje, vse več ljudi je bilo nezadovoljnih s trenutno vlado in njenimi šefi (Télégraphe Officiel, 10. 6. 1812, 185). Nezadovoljstvo z vlado se je nadaljevalo, prebivalstvo v Srbiji si je vse bolj želelo

urejenih razmer (Télégraphe Officiel, 13. 6. 1812, 190). Turške enote, ki so bile namenjene za boj proti Srbom so se pripravljale, vendar še niso prekoračile Drine in Morave; Srbi, ki jih je čakal ta napad, se pripravljajo, kolikor se da, predvsem pa so skušali pomiriti notranje nezadovoljstvo (Télégraphe Officiel, 20. 6. 1812, 197). Večji del turške vojske, ki je bila zbrana pred Nišem in o kateri so bili prepričani, da je namenjena napadu na Srbijo, je dobil nalogo, da naj se usmeri proti Nikopolisu. Enota, ki se je zbirala pri Sofiji, se je premaknila proti Donavi, turške čete, ki so bile pri Varni, so se odpravile proti Šumli in so se tu povezale s četami velikega vezirja. Povezava med Varno in Šumlo je bila tako popolnoma urejena, Rusov pa ni bilo več v okolici Varne. Bosanska armada v vsem tem času še ni storila nič, govorilo se je, da bo prekoračila Drino, če bodo pogoji taki, da bo tudi armada, ki je pred Nišem, napredovala v Srbijo (Télégraphe Officiel, 1. 7. 1812, 209). V Beogradu so že nekaj časa opazovali srbske priprave na spopad s Turki. V orožarni so pripravili veliko število nabojev, pri tem delu so zaposlili Žide (Télégraphe Officiel, 1. 8. 1812, 245). Črni Jurij je pripotoval z družino v Beograd, vsi so pričakovali ukaz o splošni vdaji (Télégraphe Officiel, 9. 9. 1812, 292). Trgovina med Nišem in Beogradom se je obnovila. Iz Niša so začeli v Beograd prihajati važni konvoji kave, sladkorja, olivnega olja, Srbi pa so za to ponudili svoje produkte, kot sta bila med in vosek. Novi paša iz Niša naj bi tako 6. oktobra dovolil prosto pot med Nišem in Srbijo (Télégraphe Officiel, 13. 12. 1812, 397).

Poročanje o dogajanju v Srbiji in o koncu prvega srbskega upora je prinesel časopis Laibacher Zeitung in tako smo zaokrožili naše poročanje o teh štirih letih, ki so tako in drugače prizadela naše kraje.

POROČANJA ČASOPISA LAIBACHER ZEITUNG V LETIH 1813 IN 1814

V času od 19. 10. 1813 do 28. 12. 1813 v tem časopisu ni bilo novic o Turčiji in Srbih, pač pa poročila o dogajanju v Evropi.

Po objavi, ki jo je podal veliki vezir, preden je odpotoval v Adrianopol, je bila za vse srbske upornike razglašena amnestija in so se lahko vrnili domov. To seveda ni veljalo za poveljnike, pa kjerkoli so se že nahajali. Ta amnestija naj bi bila s turške strani objavljena vsem beguncem, da pridejo na tostransko ozemlje.

Ob srbskem umiku in vdoru Turkov v Beograd je bilo zaradi vremenskih razmer, deževja, ki je povzročilo debele oblake dima, najprej mnenje, da gori vse mesto.

Popolnoma je pogorelo le 20 hiš, ki so pripadale srbskim poglavarjem in so jih ti zažgali sami. Vse premočno in nepremično premoženje srbskih poveljnikov, ki so ga ti imeli v Beogradu in drugje v Srbiji, so po ukazu velikega vezirja zaplenili (Laibacher Zeitung, 4. 1. 1814).

ZAKLJUČEK

Novice o dogajanju v Srbiji v letih od 1809 do 1813 sta oba časopisa objavljala s precejšnjo zamudo. Zanimivo je, da sta se oba časopisa poleg vojaških dogodkov posvetila tudi civilni strani družbe. S svojim poročanjem sta tako nehote predstavila razmere, v katerih je moralo živeti tedanje civilno prebivalstvo, in težave, s katerimi se je moralo spopadati v vseh teh letih bojevanja v že dokaj opustošeni deželi.

Časopis Laibacher Zeitung je tako poročal o prizadevanjih za ureditev države, seveda ob tem ni prezrl vloge, ki jo je pri tem imela ruska stran. Tako je poročal o pripravi na razdelitev države na distrikte, pa na obnovo šolstva in celo na priprave, da bi v deželi uvedli protipožarno zavarovanje. Zanimivi so podatki o hudi zimi, ki je povzročila lakoto med prebivalstvom, in podatki o pogonu na volkove.

Télégraphe Officiel je svoje poročanje o Srbiji začel z zamisljivo o trgovanju. Nato pa podobno kot prej Laibacher Zeitung prinašal tako vojaške kot tudi novice o civilnem prebivalstvu. Dokaj plastično je prikazal razvoj nezadovoljstva z Karadžordžem in upor proti njemu, prav tako pa tudi njegovo maščevanje. Iz novic, ki so prihajale, je zelo lahko razbrati tudi večno napetost, ki je vladala med prebivalstvom. Ob vsaki resnejši nevarnosti sledijo poročila o begu podeželskega prebivalstva v mesta in trdnjave. Mimogrede je opisan tudi način tedanjega bojevanja, ko je bilo normalno, da so se spopadi v zimskem času prenehali in so vojaki in uporniki odšli domov, na pomlad pa so se sovražnosti obnovile. Ko primerjamo to pisanje, ki je nastajalo preko posrednikov, saj noben od teh dveh časopisov ni imel svojih poročevalcev v Srbiji, s kasnejšimi podatki, se lahko začudimo, kako natančno so bili obveščeni o dogajanju. Ob tem se mi zdi omembe vredno tudi to, da ne Laibacher Zeitung kot tudi ne Télégraphe Officiel nista kazala neke izrazite pristranskosti pri poročanju. Same razmere v Srbiji so opisane dokaj realno, oba časopisa pa sta se spotaknila ob pretiranem srbskem veseljačenju in streljanju ob zmagah. Za oba časopisa je bilo tudi povsem normalno, da so veliki in mogočni odločali o usodi upornikov.

LIFE IN SERBIA BETWEEN 1809 AND 1814 AS DESCRIBED IN LAIBACHER ZEITUNG
AND TÉLÉGRAPHE OFFICIEL DES PROVINCES ILLYRIENNES

Eva HOLZ

Milko Kos Historical Institute SRC SASA, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 2

e-mail: EvaHolz@zrc-sazu.si

SUMMARY

Prior to the establishment of Illyrian Provinces, the people of Carniola received news about life in Serbia from the Laibacher Zeitung newspaper, which was published between 1783 and 1919. For the most part, the paper issued official reports, it was published in Ljubljana and written in German. Reports concerning life in Serbia were quite objective, news from Zemun arrived with an approximately 10 day delay. The paper continued to be published for a while during the time of Illyrian provinces, then merged with the new official paper – the Télégraphe Officiel des Provinces Illyriennes newspaper. On the 2nd of January 1811 Télégraphe Officiel was published in German as well. The first issue of this paper was published on the 3rd of October 1810. It was published in French, Italian and German. This paper reported on life in Serbia in a rather objective manner as well. Apart from military affairs, it described problems of everyday life of the Serbian people. It focused in much detail on the conflicts among the leaders of the rebellion and described ways in which the local Turkish magnates would cooperate with Russian generals, particularly when they had to divide plundered goods. Also reported about were relationships and conflicts between individual Turkish commanding officers and central Turkish authorities.

Incidentally, the combat style of rebels and Turks as well was described, both parties suspended all hostilities during the winter time and returned home. They were called back to the battlefield in the spring. The mistakes and defeats of Serbian rebels were described objectively, without indignation or giving good advice. Both newspapers shared the view that the roaring celebrations of Serbian victories were exaggerated.

Key words: Laibacher Zeitung, Télégraphe Officiel, Karađorđe Petrović, trade, battles

VIRI IN LITERATURA

Laibacher Zeitung (1809–1814). Ljubljana.

Telegrafo Officiale (1810). Ljubljana.

Télégraphe Officiel (1810–1812). Ljubljana – Trst.

Enciklopedija Jugoslavije (1955): Enciklopedija Jugoslavije, 1. Zagreb, Jugoslovanski leksikografski zavod.

Enciklopedija Jugoslavije (1965): Enciklopedija Jugoslavije, 6. Zagreb, Jugoslovanski leksikografski zavod.

Enciklopedija Jugoslavije (1968): Enciklopedija Jugoslavije, 7. Zagreb, Jugoslovanski leksikografski zavod.

Enciklopedija Slovenije (1999): Enciklopedija Slovenije, 13. Ljubljana, Mladinska knjiga.

Francuska štampa (1959): Francuska štampa o prvom srpskom ustanku. Za štampu pripravil dr. Dragoslav Janković. Beograd, Srpska akademija nauka i umetnosti.

Gaudiller, A. (2006): Télégraphe Officiel, uradni časnik Ilirskih provinc: načrti in resničnost. Kronika, 54, 3. Ljubljana, 385–396.

Gavrilović, S. (1985): Gradža bečkih arhiva o prvom srpskom ustanku. Knjiga I (1804–1810). Beograd, SANU.

Gavrilović, S. (1989): Gradža bečkih arhiva o prvom srpskom ustanku. Knjiga II (1811). Beograd, SANU.

Glonar, J. (1931): Poučni slovar, I. del. Ljubljana, Umetniška propaganda.

Glonar, J. (1933): Poučni slovar, II. del. Ljubljana, Umetniška propaganda.

Kos, M. (1926–27): "Télégraphe Officiel" in njegove izdaje. Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo, VII., VIII., 1–4. Ljubljana, 5–12.

Leksikon Sova (2006): Leksikon Sova. Ljubljana, Cankarjeva založba, 1094.

Mala splošna enciklopedija (1975): Mala splošna enciklopedija, II. knjiga. Ljubljana – Beograd, DZS – Prosveta.

Stojanović, V. (1981): Srpska nacionalna revolucija i obnova države od kraja XVIII. veka do 1839. V: Istorija srpskog naroda. Peta knjiga, prvi tom. Beograd, Srpska književna zadruga, 7–158.

THE EXTERNAL WESTERN BALKAN BORDER OF THE EUROPEAN UNION AND ITS BORDERLAND: PREMISES FOR BUILDING FUNCTIONAL TRANSBORDER TERRITORIAL SYSTEMS

Alexandru ILIEȘ

University of Oradea, Department of Geography, Tourism and Territorial Planning, RO-410087 Oradea, 1 University str.
University of Gdansk, Department of Geography and Regional Development, PL-80952 Gdansk, ul. Bazynskiego 4
e-mail: ilies@uoradea.ro

Vasile GRAMA

University of Oradea, Department of Geography, Tourism and Territorial Planning, RO-410087 Oradea, 1 University St.
e-mail: vasigrama@yahoo.com

ABSTRACT

The continual change of the role of borders within the European zone in the extension process of the European Union (EU) has resulted in the continuous reshaping of border systems from the structural and functional point of view with the purpose of identifying the best elements and mechanisms generating border territorial systems with a high level of functionality. The application of a methodology centered on analytical and synthetic indicators (Dependency border ratio; Border asymmetry index), determined by the morphometric, morpho-structural and morphographic features of border sectors and of determined border areas greatly contributes to the political and geographic definition of the Balkan border system determined by the external border of the EU. The five states "inside the EU" (Slovenia, Hungary, Romania, Bulgaria and Greece) face to face with the four contiguous states "outside the EU" (Croatia, Serbia, Macedonia and Albania) have determined a Balkan trans-boundary territorial system centred on the external land border of the EU (about 2.620 km), a structurally and functionally complex and heterogeneous system, a situation derived also from the resulted indicators.

Key words: External border of EU, Balkan sector, non-EU area, border systems, trans-boundary territorial systems

IL CONFINE ESTERNO DELL'UNIONE EUROPEA NEI BALCANI OCCIDENTALI E LA RELATIVA ZONA FRONTALIERA: PREMESSE PER LA COSTRUZIONE DI SISTEMI TERRITORIALI TRANSFRONTALIERI FUNZIONALI

SINTESI

Il continuo cambio di ruolo del confine all'interno della zona europea nel processo di allargamento dell'Unione europea (UE) ha comportato un'altrettanto continua revisione dei sistemi di frontiera, dal punto di vista strutturale e funzionale, con lo scopo di identificare gli elementi e i meccanismi migliori atti a formare sistemi territoriali di frontiera ad alto livello di funzionalità. L'applicazione di una metodologia concentrata su indicatori analitici e sintetici (indice di dipendenza di frontiera; indice di asimmetria di frontiera), determinati da caratteristiche morfometriche, morfostrutturali e morfografiche dei settori confinari e di determinate aree frontaliere, ha contribuito considerevolmente alla definizione politica e geografica del sistema dei confini balcanici stabilito dai confini esterni dell'UE. I cinque stati "dentro all'UE" (Slovenia, Ungheria, Romania, Bulgaria e Grecia), contigui a quattro stati "fuori dall'UE" (Croazia, Serbia, Macedonia e Albania), delineano nei Balcani un sistema territoriale trasfrontaliero centrato sulle frontiere terrestri esterne dell'UE (circa 2.620 km), un sistema strutturalmente e funzionalmente complesso ed eterogeneo, una situazione derivata anche dagli indicatori menzionati.

Parole chiave: confine esterno dell'UE, settore dei Balcani, area non UE, sistemi di confine, sistemi territoriali transfrontalieri

INTRODUCTION

The dynamics of the current political areas of the European Union from the pre-existing nucleus (The European Community of Coal and Steel generated by the 1957 Treaty of Rome) and up to the present (2009), which includes more than half the geographical area of Europe, has as a main aim the creation of a territorial and political system with a high degree of functionality based on sub-systems of different levels inserted in the pre-existing regional and local structures. If the inclusion of the political zone of a territorial system such as the state in the EU "body" presupposes concerted efforts from the EU and from the new state included in terms of elements' compatibility to establishing their functionality, the situation becomes more complex within the border areas, and especially of those constituting the border area of the EU itself. The intricacy derives from the degree of compatibility and the number of elements (common historical past, communication systems, border crossing points, common projects, the compatibility of an ethnic and denominational nature etc.) which supports the trans-boundary cooperation mechanisms between the EU and the non-EU contiguous areas.

A brief retrospective view in the extension process of the EU illustrates more and more complex situations as we come closer to the last two integration waves (Ilieș, Grama, 2006). These situations are the following:

The nucleus founded in 1957 brought forth direct contact between the ECCS and the most "rebellious" state of the socialist zone – Yugoslavia, and together with it with Slovenia – demonstrating nowadays that this early contact was of great advantage for this little, yet functional state. Thus, we can evoke the territorial system Gorica/Nova Gorica (Bufon, Minghi, 2000, 124) as an example of efficient trans-boundary cooperation between Italy and Yugoslavia.

- By the inclusion of Greece in 1968, the common border of the EEC (Economic European Community) with that of the socialist system was extended through the south of Yugoslavia, Albania and Bulgaria, generating trans-boundary cooperation forms such as the EC/socialist system.

- The 1990 unification of Germany produced a new trans-boundary system – the EC/socialist zone – through the common border between Germany and Poland and Czechoslovakia (Czech Republic since 1993), with specific trans-boundary cooperation forms.

- The 1995 inclusion of Austria in the EU in the continental area itself and of Finland in Scandinavia determined the shaping of some trans-boundary territorial systems with a high degree of intricacy through the extension of direct contact of EU/ex-socialist space (Slovakia, Hungary and Slovenia), and for the first time saw direct contact between the EU and the former USSR, more

specifically the EU/Russia through Finland. Simultaneously, the external land border of the EU with the European Free Trade Association (EFTA) space expands in the sectors of Norway and Switzerland.

- 2004 was marked by the largest extension wave of the EU with the inclusion of 10 new states of the ex-socialist system (Balkan countries being components of the USSR). From the point of view of generated trans-boundary systems this engendered a more complex situation than the previous one through trans-boundary systems in the interior of the former-socialist zone which are different from one state to another. All the same, if up until 2004 the EU extension was made up of a field with economic support based on a prosperous market economy; after 2004 the economic field of the extension is made up of the centralised ex-socialist economies which generated poverty on the background of limiting the liberty of movement of its citizens.

In this case too, we can distinguish three different situations. The former Soviet area characterised by an economic and unitary political system, the area of independent former Soviet countries, and the ex-Yugoslavian countries marked by ethnic and denominational conflicts and inferentially, economic regression.

Therefore, from the point of view of the positioning of the EU/non-EU trans-boundary systems we can distinguish the following: Trans-boundary systems in the area of the former USSR (Estonia, Latvia and Lithuania/Russia and Belarus), the extension of direct contact of the EU/Russia through Poland, Lithuania/Kaliningrad (Russia) systems. Trans-boundary systems at the point of contact with ex-socialist countries/the USSR through Poland, Slovakia, Hungary with Belarus and Ukraine. Trans-boundary systems between former socialist countries Hungary/Romania. Trans-boundary systems between the EU and the ex-Yugoslavian zone through Hungary with Serbia and Croatia, trans-boundary systems in the ex-Yugoslavian zone: Slovenia/Croatia. Maritime trans-boundary systems generated by Cyprus and Turkey etc.

- The 2007 integration of Romania and Bulgaria in the EU was decided from the point of view of the trans-boundary systems: the extension of contact of the EU/former USSR in the ex-socialist area, superposing the EU's external border upon the separating line of the USSR with the socialist countries through the trans-boundary systems of Romania/Ukraine and the Republic of Moldova. The extension of the contact of the EU with the ex-Yugoslavian zone through Romania and Bulgaria/Serbia, and Macedonia. The extension of the contact of the EU/Turkey through Bulgaria.

An important geostrategic aspect derived from the last extension wave is represented by the fact that for the first time the EU borders the Black Sea through the territorial waters of Romania and Bulgaria.

METHODOLOGY

Generally, at the level of each European state there are impellent rules cumulating into a considerable share the economic power and political force of the politically defined and internationally acknowledged territorial system. Depending on the state's degree of decentralisation, these regions can be characterised through centrifugal tendencies towards the centre. In the case of the so-called border-states – methodologically set forth at the level of Austria (Lichtenberger, 2000, 406) and Slovenia (Bufon, 2002; 2004, 23) – these types of tendencies become especially profound in the case of state structures with an extremely complex *relative position* (Sanguin, 1992) and derived from the peripheral insertion of those countries in the EU. The status of a member state of the EU – according to the state's relative position – in a territorial combination with other states (Sanguin, 1992) does not change the status of the border state. This position is lost only when the EU's external border will be transmuted towards the exterior on a new support through the inclusion of new states and when the Balkan area presents a European outlook (Sivignon, 2009).

Entertaining the hope of being included into the European Union are the former Soviet Union, ex-Yugoslavia, Albania (Fuschi, 2008, 234) and the EFTA states. Each extension wave – as in previous cases, according to the "recent history" of the territory to be integrated – will engender trans-boundary systems with specific features. In the face of new challenges, the most difficult challenge to be overcome is to be adjusted to the "edge of abundance" position (Lichtenberger, 2000, 406) in contiguity with trans-boundary systems marked by a line beyond which the trans-boundary cooperation barely conforms to already experienced patterns.

Sometimes, the systemic intricacy is amplified by generating unpredictable situations through structural changes, as was the case in the Republic of Moldova which administratively reorganised its territory (Ilieș, Grama, Sainsus, 2009, 143). In most cases, in the area of these trans-boundary territorial systems at the edge of the EU, the opening of borders and emphasising people's international mobility are characterised by inconsequence (crossing with/without a visa), all of these being reflected in the economic development and standard of living of the people in these zones.

This aspect is also reflected in the attitude of the population residing in the border zones external to the EU and where, due to general as well as special security measures, the population situated on both sides of the border shapes diametrically opposed conceptions from the point of view of social status and of comprehension of the trans-boundary cooperation concept. For example, from the EU citizen's perspective there is an optimistic perception: "*I go when I want and buy cheap goods from you*", whereas from the perspective of the

citizen outside EU there is a pessimistic one: "*I go when I can and sell cheap and sometimes illegally to you*".

Another aspect of the methodological reporting frame is represented by the width of the border zone from 25 km to 30 or even 40-50 km. For this analysis, centred on the Balkan sector of the external border of the EU and due also to the dimension of large (Romania), middle-sized (Bulgaria and Greece) and small (Hungary, Serbia, Croatia, Albania, Macedonia and Slovenia) countries – we will take into consideration the border zones of 25 km in width, zones that generate concentric internal zones of the same width (fig. 2). Other relevant indicators in analysing the trans-boundary zones are the following: the proportion between the width of the border and the surface area of the state (Bufon, 2004), the density of border crossing points (Ilieș, Grama, Wendt, Bodocan, 2009), support for the routing of the state's border (Ilieș, Ilieș, Grama, 2007), the density of NUTS 3, 4 and 5 in these zones, the average distance to the capital and decision-making centres of inferior rank, the number of inhabitants and its demographic characteristics (Pelc, 2005), and the ethnic and denominational element (Kocsis, 2007) etc.

The typology of trans-boundary systems in relation to the external border of the EU plays an important role in defining the functionality of the established trans-boundary zones.

Actors and institutions

Human resources and institutions of the state have an important role both in the stage of a state's pre-adherence and in that of post-adherence, especially from the point of view of shaping some of the functional trans-boundary territorial systems. The administrative and territorial method of organising and the human resources – quantitatively and qualitatively – combined with an efficient system of communication and methods of transport represent fundamental pillars in shaping systems whose functionality directly derive from a geographical management (Ilieș, Grama, Wendt, Bodocan, 2009, 168) that has been efficiently applied.

The analysis of these elements represent the foundation for drawing up the planning and territorial improvement strategies according to a trans-boundary system starting from the national level to the local one. Each element composing a territorial system can be analysed, interpreted and applied within the level of existing administrative and territorial structures with the amendment that an application of the general criteria of a zone's regional division (Cocean, 2005), and the identification of mechanisms ensuring the territorial systems' determination and functionality (Ianoș, 2000) could divide the identified structures into territorial units with a high degree of functionality that generates economic development.

Fig. 1: Territorial political systems in the Balkan area and the EU/Balkan external border (2009).

Sl. 1: Politični sistemi na Balkanu glede na teritorij in zunanja meja EU/Balkan (2009).

Considering that the mechanisms of applying the strategies, determined at the level of institutions and actors hierarchically and horizontally arranged (actors and institutions of the same rank), would work by applying the principle of complementarity which generates mutual advantages. This strategy, within these territorial and political implementation systems (NUTS system), could be successfully applied. Therefore, we suggest that in the steps concerning the planning and improvement of the territory and under the aspect of trans-boundary territorial systems as part of an integrated-type improvement, increased attention should be paid to the actors and institutions present in the decision making network, arranging them hierarchically and in the same area.

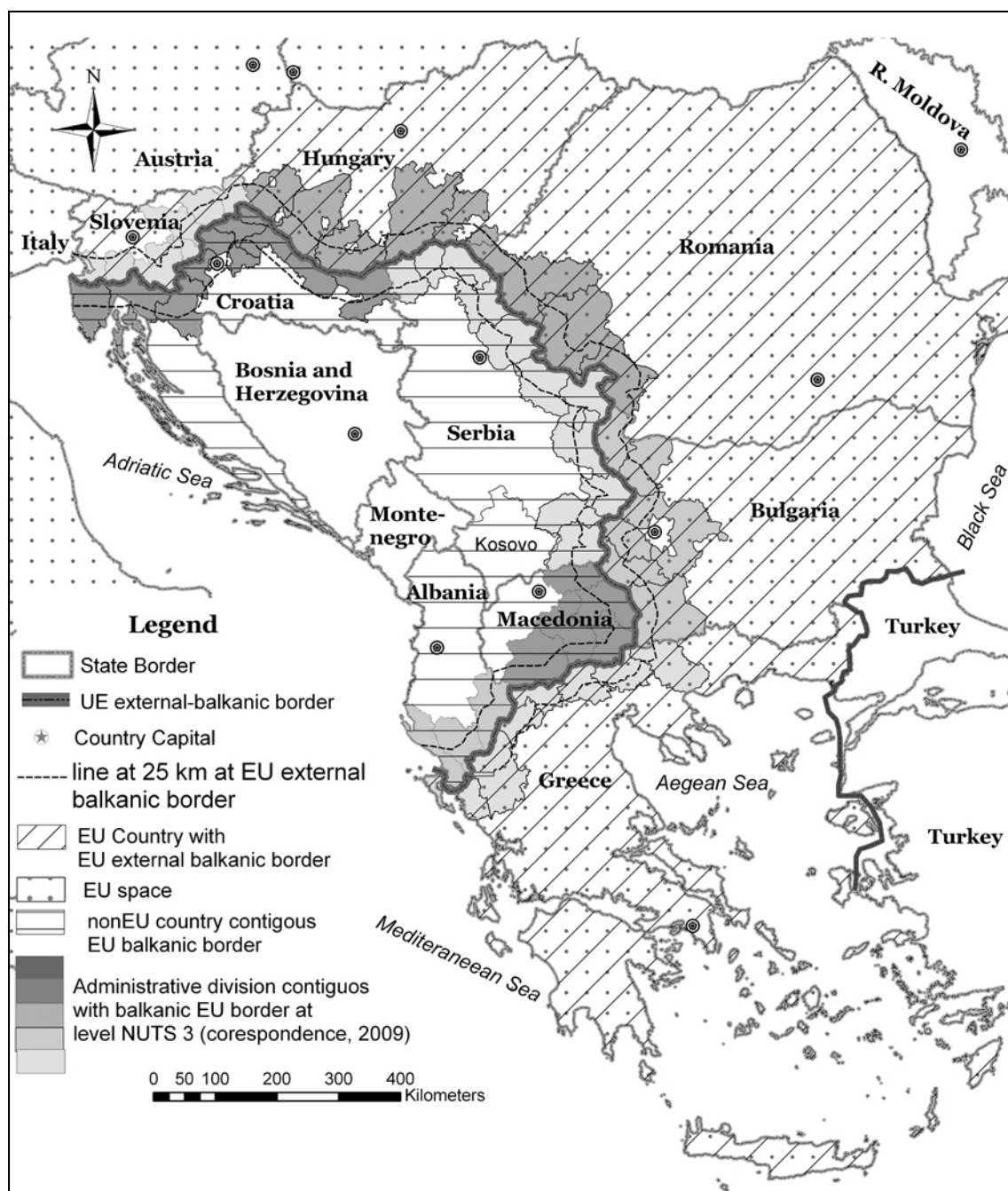
Given the context, questions arise: Which is the best width of a border sub-system? What is the distance from the border towards the interior? Up to what point are its effects felt socially and economically? Up to what distance from the border can the inclusion of decision makers directly influence the shaping of trans-boundary territorial systems?

The territorial sub-systems identifiable with NUTS 3-5 play an important role in defining the trans-boundary systems as functional systems on one hand, and on the other hand the relationship between the border and internal systems induce the prevalent character of the state: border state, mixed or internalised.

According to the number of administrative and territorial units with a frontline characteristic, corroborated by the decentralisation degree of the respective status, there results a varying number of decision-making centres of different ranks, with major implications in defining the elements and mechanisms composing the trans-boundary territorial systems with a different degree of functionality.

THE BALKAN TRANS-BOUNDARY TERRITORIAL SYSTEM GENERATED BY THE EXTERNAL BORDER OF THE EU

Applied to territorial and political systems which compose the EU / Balkan zone as of 2009, such an

**Fig.: 2. NUTS 3 Border systems in Balkan Area determined by the western Balkan external border of the EU (2009).
Sl. 2: Obmejni sistemi NUTS 3 na Balkanu, določeni z zunanjo mejo EU na zahodnem Balkanu (2009).**

analysis suggests to us a complexity of situations as a result of the contiguity with the ex-Yugoslavian zone (without Slovenia) to which Albania adheres. In other words, the external border of the EU begins and ends at the Adriatic Sea after a structurally, typologically and functionally intricate route. Practically, the border states of the EU are Slovenia, Hungary, Romania, Bulgaria and Greece to which can be added – within the maritime

sector – Italy. For the ex-Soviet zone we can state that they are situated "outside the EU", and for those in the Balkan zone – due to the absolute geographic position – we can discuss a relative one "inside the EU" because of the enclavisation within the EU, the only exit being by the international waters of the Strait of Otranto linking the Adriatic to the Mediterranean Sea. The non-EU border system contiguous with the aforementioned EU bor-

der system is formed by Croatia, Serbia, Macedonia and Albania to which can be added, without however, any direct contact with an EU land border, Montenegro and Bosnia-Herzegovina in the maritime zone (fig. 1). Rebuilding the existing political zone as in 1990, on a physical-geographical, demographic and socio-economic basis of a territory compartmentalized into no less than six independent states to which can be added Kosovo (as a region of Serbia, acknowledged as an independent state by a considerable number of European states), results in an area superposed on the former Socialist Federal Republic of Yugoslavia (fig. 1) coordinated for seventy years by a common administrative and political system. It was a period during which a system of relations was straightened out even if the human element was a heterogeneous one, ethnically and denominationally speaking. Paralleling the two existing situations between 1990 and 2010, it can be noticed in the present non-EU zone (2009) a compartmentalised field from two territorial and political systems (1990): Yugoslavia and Albania, to six territorial and political systems (2009) and one – Slovenia – "transferred" in 2004 to within the EU. Likewise, around this non-EU area (2009), in 1990 existed in contiguity a capitalist system at the extremities (Italy, Austria and Greece) and a central socialist one (Hungary, Romania and Bulgaria). In other words, from six external structures and two internal ones, nowadays we have five in the exterior and seven in the interior (fig. 1).

The EU/non-EU cross-border systems in the Balkans – structural and functional features

Starting from the geographic position of the nine states situated "in the interior" (five) and "in the exterior" (four) of the EU and their contiguous characteristics, there results no less than eight trans-boundary areas in the continental zone: two in the sectors with continental waters (twelve nautical miles) and four in the maritime sector crossed by the international waters of the Adriatic Sea. The eight land sectors whose complexity derives from the dry/water ratio/proportion of the route's support (Ilieș, Ilieș, Grama, 2007) are: the Slovenian-Croatian, Hungarian-Croatian, Hungarian-Serbian, Romanian-Serbian, Bulgarian-Serbian, Bulgarian-Macedonian, Greek-Macedonian and Greek-Albanian borders (table 1 and fig. 2), each with its distinctive physical-geographic, demographic, socio-economic and functional features. Thus, each of the eight sectors can represent a trans-boundary territorial system characterised by a certain degree of functionality reflected in the degree of connection through trans-boundary cooperation of the contiguous states to which they belong. There are regional territorial systems of inferior rank to the states but which, through composing elements and mechanisms, can ge-

nerate stability/instability and economic progress/regress in the peripheral area of the states to which they belong and implicitly differentiated levels of trans-boundary cooperation. Both adjacent and perpendicular to the sector of the external border of the EU, there are the interstate border sectors with the secondary role between EU member states (Slovenian-Hungarian, Hungarian-Romanian, Romanian-Bulgarian and Bulgarian-Greek) and non-EU states (Croatian-Serbian, Serbian-Macedonian, Macedonian-Albanian to which are added those in the maritime sector – Albanian-Montenegrin, Montenegrin-Croatian and Croatian-Bosnian (fig. 1).

The complexity of territorial and political systems from this Balkan area derives also from the trans-boundary systems between non-EU states and which are not contiguous with the external border of the EU: Croatian-Bosnian, Serbian-Bosnian, Montenegrin-Bosnian, Serbian-Kosovan, Macedonian-Kosovan, and Bosnian-Kosovan).

Morpho-dimensional features generating analytical and synthetic indicators

The nine countries involved in shaping the border areas are characterized by heterogeneity in terms of size, with a deviation expanded from the 20,253 km² of Slovenia, to the 93,030 km² of Hungary. Included in the category of small states, to 110,912 km² Bulgaria (medium sized states) to 238,391 km² Romania (large states; Sanguin, 1992). For the purposes of this study the territorial extension of the state correlated to the EU border area length expresses the dependence rank and the role of the border and trans-boundary area resulting in its territorial structure on the one hand and the degree of influence of the concerned state in shaping the determined trans-boundary systems.

The total length of the external EU Balkan border is 2.620 kilometres (table 1) including seventeen inter-state sectors and as many border areas. The longest interstate border area is the Slovenian-Croatian (670 km, land and sea area) generating a border area (25 km in width) of about 16.750 km², an area that represents 82,7% of the total area of Slovenia as a state, hence its status of border-state (Bufon, 2004). Reporting the border area to the total area of the state, it results some large parts of border areas within the state system in Slovenia (82,7%), Croatia (45,3%) and Macedonia (38,3%), while Romania is at the bottom (5,0%), with Bulgaria, Hungary and Greece somewhere in the middle (10,5–12,9%). These values express the dependency ratio of the border area of state structure to which it belongs but also the degree of dependence of the concerned state of the peripheral border area, the need for trans-boundary cooperation, the relative position "within the EU" and "outside the EU" and the border-state status.

Table 1: Borders, borderland and trans-borderland areas contiguous with the western Balkan external border of the EU. Peculiarities by countries (data source: National Institute of Statistics of each country, 2009):**Tabela 1: Meje, obmejna in čezmejna območja ob zunanji meji EU na zahodnem Balkanu. Posebnosti po posamičnih državah (vir podatkov: državni statistični uradi, 2009):**

COUNTRY	AREA (KM ²)	TOTAL LENGTH OF THE BORDER (KM)	COMPACTITY RATE (B/C); (KM ² /KM)	EU BORDER			BORDERLAND (EU BORDER) AREA BY COUNTRY (25 KM IN WIDTH)			NO. OF SEGMENTS
				Length (km)	from total country border (e/c*100); (%)	UE country sector from total UE border (%)	(c*25) Area (km ²)	% from total country area (h/b100; km ²)	% from cross-border EU/nonEU area (km ²)	
a	b	c	d	e	f	g	h	i	j	k
Albania	28.748	720	39,9	282	39,1	5,26	7.050	24,5	5,1	1
Macedonia	25.713	766	33,5	394	51,4	7,35	9.850	38,3	7,2	2
Serbia	88.361	2027	43,6	945	46,6	17,62	23.625	26,7	17,3	3
Croatia	56.538	2197	25,7	1026,1	46,7	19,14	25.652	45,3	18,8	2
Slovenia	20.253	1382	14,6	670	48,4	12,50	16.750	82,7	12,2	1
Hungary	93.030	2171	42,8	480	22,1	8,95	14.400	15,5	10,5	2
Romania	238.391	2508	95,0	476	19,0	8,88	12.000	5,0	8,8	1
Bulgaria	110.928	1808	61,3	466	25,8	8,69	11.650	10,5	8,7	2
Greece	131.940	1228	107,4	595	48,4	11,10	14.875	11,3	10,9	2
Italy				27,1		0,50	677,5		0,5	1
TOTAL	804.789	14.807	54,3	5.361,2	36,21	100,00	136.529,5	16,9	100	17

With regards to the establishment of border areas the situation becomes even more complex for states with small surface. Depending on the width of the border area (25 km), it may be less than that included in the inter-state border area. The complexity increases if these border areas (relative to the whole state) have a large number of people, decision-making centres, territorial-administrative units of lower rank, ethnic/religious heterogeneity/homogeneity, different monetary systems, diplomatic tensions; low/high density of roads and railway infrastructure, the density of border crossing points, visa regimes, differences in economic development (GDP) generator of small border traffic, natural limits and the type of support of the state border (such as the unsettled problems regarding the border trajectory, land and maritime border between Slovenia and Croatia (Klemenčič, Gosar, 2000) etc.). The situation is complicated if the capital is in a peripheral position (Sofia, Zagreb, Skopje). Correlating the border's surface areas generated by the EU's external border (25 km in width) with great extension are the Romanian-Serbian (23.800 km²) and Slovenian-Croatian sectors (33.500 km²), over the value of the states of Albania and Macedonia and the lowest values are that of the Bulgarian-Macedonian (7.400 km²) and the Hungarian-Serbian (7.550 km²) (table 2). Similarly, 25,6% of the EU/non EU border area is a Slovenian/Croatian problem and 18,2% Romanian/

Serbian, the other values were between 12,5% Croatian/Hungarian and 5,6% Macedonian/Bulgarian (table 2). Thus, at the level of the state sector of the EU's external border is dominantly managed by Croatia 19.4%, Serbia 17.62% of the non-EU space, Slovenia 12,5% and Greece 11,1% of the EU, while Romania, Bulgaria and Hungary manage about 8,5% each (table 1).

The complexity of a territorial trans-boundary system increases proportionally with the number of decision-making centres, the general situation of territorial-administrative systems of contiguous states and the number of units with border characteristics: the border strip itself is composed of units the limits of which coincides with a segment of the state border; the internal strip included in the determined border area (25 km in width).

With regards to the Balkan sector of the EU's external border, we will consider three elements: NUTS 3, 4 and 5 appropriate units and the number of these units included in the specified border areas within about 25 km wide. These three elements, individually analyzed or integrated can highlight the complexity of a trans-boundary system in terms of decision-making centres of polarization, depending on the area they control, the hierarchical level, human potential etc. relative to the state system to which it belongs. Not to be neglected in this case is the size of the states as when these are more

Table 2: Borderland (25 km in width) and trans-borderland areas (25 km in width) contiguous with the EU/western Balkan external border (data source: National Institute of Statistics of each country, 2009):**Tabela 2: Obmejna (v širini 25 km) in čezmejna območja (v širini 25 km) ob zunanji meji EU na zahodnem Balkanu (vir podatkov: državni statistični uradi, 2009):**

	BORDER SECTOR	TOTAL LENGTH OF THE BORDER (KM)	BORDERLAND (EU BORDER) AREA BY COUNTRY (25 KM IN WIDTH) (B*25; km ²)	TRANS-BORDERLAND (EU BORDER) AREA BY CONTIGUOUS COUNTRY (25 KM IN WIDTH) (C*2; km ²)	% FOM TOTAL TRANSBORDER LAND AREA
	a	b	c	d	e
1	Slovenia/Croatia	670	16.750	33.500	25,6
2	Hungary/Croatia	329	8.225	16.450	12,5
3	Hungary/Serbia	151	3.775	7.550	5,7
4	Romania/Serbia	476	11.900	23.800	18,2
5	Bulgaria/Serbia	318	7.950	15.900	12,2
6	Bulgaria/Macedonia	148	3.700	7.400	5,6
7	Greece/Macedonia	246	6.150	12.300	9,4
8	Greece/Albania	282	7.050	14.100	10,8
9	TOTAL	2.620	65.500	131.000	100,0

extensive the lower the border-state characteristics will be (Lichtenberger, 2000; Bufon, 2004). Also, in terms of connection potential reflected by the infrastructure project level generated by the existence of contiguity, the length and number of contiguous sectors in conjunction with infrastructure elements plays an important role.

The nine states (table 3) groups 61 NUTS 3 equivalent units and an equal decision centres (their residences) of which thirty-two outside of the EU and twenty-nine inside of the EU, the greatest number being in Serbia (eleven) and the smallest in Romania (three).

By reporting the total number of units within a state we obtain values that reflect the importance of the border area in the state structure and where we can identify three categories: high-state (75–100%), high-regional (50–75%), low-regional (25–50%) and small-local (less than 25%). This scale applies to the entire border system resulting in a trans-boundary system profile generated by the insertion of the border system into the state system itself and that results in trans-boundary cooperation strategy with more or less profound consequences for the state.

We can state that the size (territorial extension and population number), shape (elongated or compact) and position (outside / inside the EU) of the state in relation to the external border of the EU plays an important role in this type of analysis, these features generating advantages/disadvantages in terms of trans-boundary cooperation at the level of corresponding trans-boundary systems.

Dependency border ratio of territorial-administrative units derived from the ratio between the surface of adja-

cent border area (or the territorial-administrative unit considered) and length of the border sector (presented in table 3) shows the level of trans-boundary systems the symmetry/asymmetry of their area in terms of contiguous territorial border systems generating trans-boundary systems. As the asymmetry is higher, the number of other factors taken into account may lead to imbalances in terms of potential components of trans-boundary connections located on both sides of the border. An example may be the number of existing decision-making centres of low-ranking analysis (NUTS 4 and 5) border crossing points density, ethnic/religious homogeneity/heterogeneity, GDP, currency, human resources etc. The lower the unit rank, the more efficient the determined trans-boundary systems are in terms of trans-boundary linkage; the efficiency is inversely proportional to the length axis of perpendicular unit to the border line. A territorial system acquires a border character as the indicator value is lower. Specifically, Slovenia with a value of 17,8 km²/km is an administrative area with a border character higher than in Bulgaria 57.9 km²/km situation determined by the size of units of the same rank and position and shape of their border. Each determinate indicator can contribute effectively to the development of strategies for determining the functionality of some trans-boundary territorial systems. For the Balkan sector, this is extremely evident by comparing territorial subsystems of the EU, more homogeneous as statistical functional aspect (homogeneity caused by the implementation of the NUTS system) and of the non EU space characterized by high heterogeneity derived from the particularities of national territorial-administrative systems.

Table 3: Borderland (NUTS 3 in width) and trans-borderland areas (NUTS 3 in width) contiguous with the western Balkan external border of the EU (data source: National Institute of Statistics of each country, 2009):**Tabela 3: Obmejna (v širini NUTS 3) in čezmejna območja (v širini NUTS 3) ob zunanji meji EU na zahodnem Balkanu (vir podatkov: državni statistični uradi, 2009):**

COUNTRY	NUTS III BORDER AREA	% FROM TOTAL COUNTRY- AREA	NUTS 3 BORDERLAND AREA BY LENGTH OF COMMON EU BORDER SECTOR						TOTAL DEPEN- DENCY BORDER RATIO* (km ² /KM)	BORDER ASYMMETRY INDEX** (F/G)
			Area (km ²)		Specific dependency border ratio* (km ² /km)		Area (km ²)			
			NUTS III		NUTS III		NUTS III			
a	b	c	d	e	f	g	h	i	J	k
Slovenia	11.929	58,9	11.926	Slovenia/ Croatia	17,8	27,1	Croatia/ Slovenia	18.157	17,8	0,65
Hungary	26.979	29,0	14.246	Hungary/ Croatia	43,3	26,3	Croatia/ Hungary	8.653	56,1	1,64
			12.699	Hungary/ Serbia	84,1	42,0	Serbia/ Hungary	958		2,00
Romania	22.170,3	9,3	22.134	Romania/ Serbia	46,5	31,8	Serbia/ Romania	15.137	46,5	1,46
Bulgaria	25.846,2	23,3	19.334	Bulgaria/ Serbia	60,8	42,9	Serbia/ Bulgaria	13.642	57,9	1,42
			9.502	Bulgaria/ Macedonia	64,2	62,3	Macedonia/ Bulgaria	9.220		1,03
Greece	25.464,4	19,3	12.939	Greece/ Macedonia	52,6	44,1	Macedonia/ Greece	10.848	48,4	1,19
			14.636	Greece/ Albania	51,9	33,0	Albania/ Greece	9.306		1,57
Croatia	12.664,5	22,4							26,1	
Serbia	32.075	36,3							29,6	
Macedonia	17.330,5	67,4							44,0	
Albania	9.285,6	32,3							33,0	
TOTAL			117.416					85.921		1,37

**Dependency border ratio* - indicator resulting from the reporting of the border unit surface to the corresponding border sector - as the value is closer to 1 it means that the relative unit has a high degree of involvement in the determined border system. The specific report highlights the value on segments determined by the length of the common border sector (Example: Croatia/Slovenia = 27,1 and Croatia/Hungary = 26,3); the total report refers to the total border sector of the state concerned without taking into account the number of neighbouring states (Example: Croatia/Slovenia + Hungary = 26,1).

***Border asymmetry index*, derived from the indices report of border contiguous dependency (Administrative Unit surface/border specific sector) highlights a pronounced asymmetry in favour of the EU border area (medium value 1,37), except the Slovenian/Croatian sector with a favourable indicator of the EU/nonEU space. Also in the case of this indicator we specify that: *the values lower than 1 means a favourable asymmetry; over 1 means unfavourable asymmetry; and 1 means border symmetry*. Thus, in the Balkan sector in terms of the border area of the EU states, the border asymmetry at NUTS 3 level is evident in the Hungarian/Serbian (2,0) and Hungarian/Croatian (1,64) segment at the opposite pole being the Slovenian/Croatian sector (0,65). The nearest sector to a symmetric border area is the Bulgarian/Macedonian (1,03). This kind of analysis can be achieved also at the level of the administrative/territorial units of upper/lower rank to the NUTS 3 level (fig. 3).

****Cross-border compatibilization indicator* results from reporting the administratively determined border areas (on corresponding administrative-territorial units) to the border areas determined with a unitary extension (each 25 km in width; can be more/less 25 km in width) on specific sectors. In the case of the units which are characterized by symmetry, the resulting values are substantially equal, differences appear only if the asymmetry index has subunitary values or over 1.

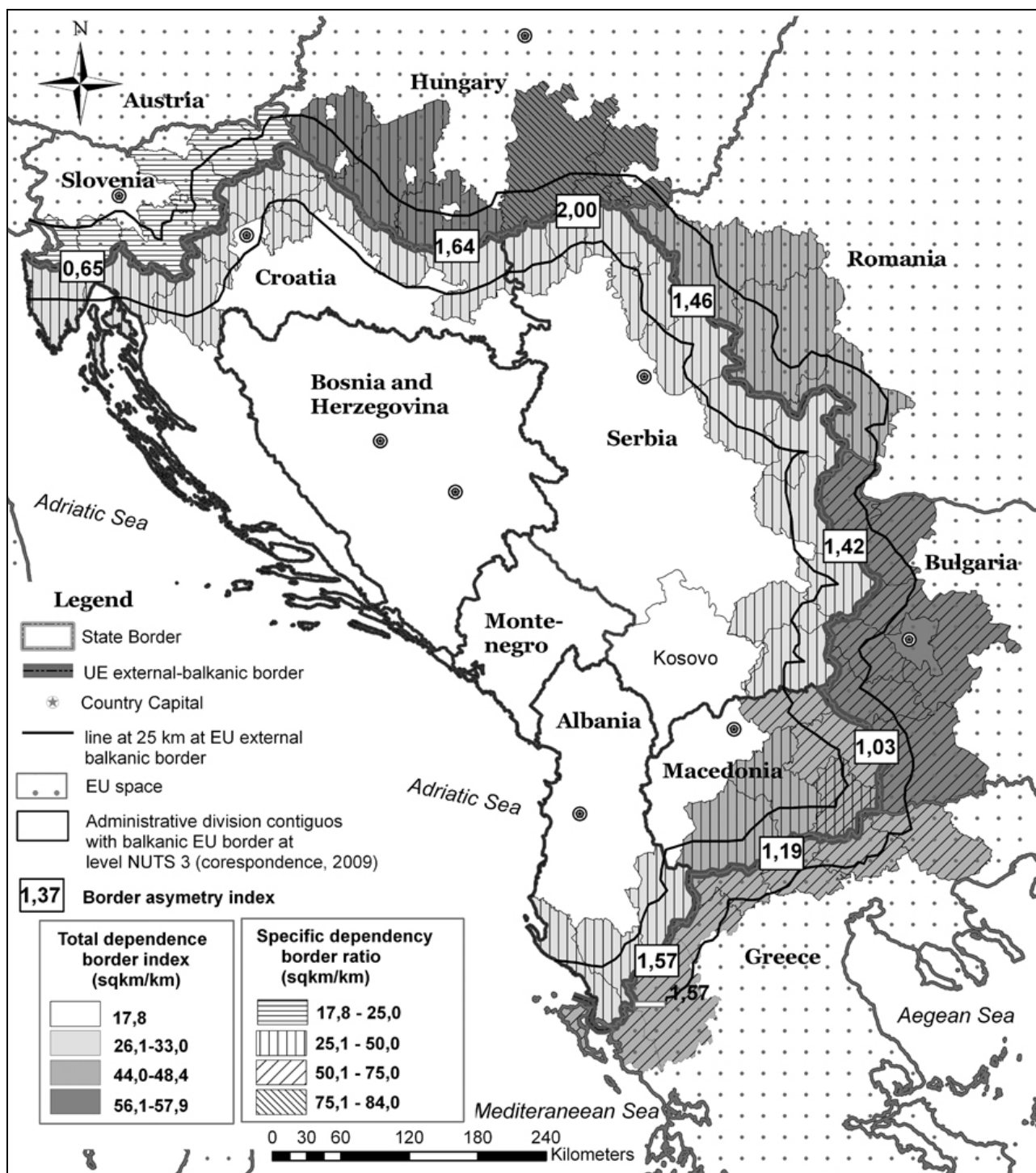

Fig.: 3. Peculiarities of borderland systems in the Balkan Area (according with NUTS 3 extension) determined by the western Balkan external border of the EU (2009).

Slika 3: Posebnosti obmjenih sistemov na Balkanu (po širini NUTS 3), določenih z zunanjo mejo EU na zahodnem Balkanu (2009).

CONCLUSION

EU area dynamics generated heterogeneous systems and subsystems from the structural, functional and morphological point of view. Between them, the border systems with peripheral positions in the whole EU (contiguous with those of non EU space) were made with each phase of expansion in the face of challenges, including which the major problem remains the identification of elements and mechanisms that comprise these border systems and the generating of new strategies based on them to (re) shape trans-boundary systems with the highest degree of compatibility and functionality. Also, in the Balkan system, the structural heterogeneity remains a barrier to this kind of practical and absolutely necessary approach. The demarcation of border areas and the definition of the main elements of measurable factors such as extension, territorial-administrative division, the length of the border sectors, the support of the state border route, the number of decision-making/ polarizing centres, ethnic and religious, heterogeneity/homogeneity, demographic potential, the permeability of the border through density of number of crossing

points and visa regime, level of economic development, diversity or currency are the defining features of this scientific approach focused on the EU's Balkan external border. Quantification of elements in the relationship between the border sector and border area adjacent determinate administration; determining the status of the border-state; the involvement rank of each state within the defined border areas management etc. are indicators needed in creating strategies for the systemic functionality of some territorial trans-boundary systems. We appreciate that the specified border systems play an important role in terms of social and economic integration and the elimination of the traditional functions of political border generating territorial juxtaposed structures.

ACKNOWLEDGEMENTS

This contribution presents results from research projects PN II 751/2007 and Modul III-Partnership Romania/Slovenia no. 112/2008 and 2009. The authors wish to acknowledge their anonymous reviewer for their thoughtful suggestions and comments.

ZUNANJA MEJA EVROPSKE UNIJE NA ZAHODNEM BALKANU IN NJENO OBROBNO OBMOČJE: PREMISE ZA RAZVOJ FUNKCIONALNIH ČEZMEJNIH TERITORIALNIH SISTEMOV

Alexandru ILIEȘ

Univerza v Oradei, Oddelek za geografijo, turizem in prostor, RO-410087 Oradea, 1 University St.
Univerza v Gdanku, Oddelek za geografijo in regionalni razvoj, PL-80952 Gdansk, ul. Bazynskiego 4
e-mail: ilies@uoradea.ro

Vasile GRAMA

Univerza v Oradei, Oddelek za geografijo, turizem in prostor, RO-410087 Oradea, 1 University St.
e-mail: vasigrama@yahoo.com

POVZETEK

Po padcu socialističnega sistema v evropskem prostoru se vloga meja nenehno spreminja, kar zelo vpliva na že načrtana obmejna in čezmejna območja. Takšna divergentna območja s pretežno vojaško in obrambno funkcijo so prešla v konvergentna območja, ki se zavzemajo za čezmejno sodelovanje. vzdolž zunanje meje EU na Balkanu, dolge okoli 2620 km, so nastali kompleksni sistemi tako s strukturnega kot funkcionalnega zornega kota. Z obdelavo obsežnih podatkovnih baz smo razvili analitične in sintetične kazalnike, ki opredeljujejo čezmejne teritorialne sisteme ob zunanji meji EU na zahodnem Balkanu in upoštevajo relativni položaj Slovenije, Madžarske, Romunije, Bolgarije in Grčije "znotraj EU" ter Hrvaške, Srbije, Makedonije in Albanije "zunaj EU". Upoštevajoč morfometrične značilnosti določenega sektorja zunanje meje v posamični državi in teritorialnoupavnih sistemov obmejnega značaja v vsaki državi članici EU (nivoji NUTS 3-5 in podobni) ter njihovih kombinacij, smo opredelili kazalnike za določitev sektorske funkcionalnosti vsakega že načrtanega čezmejnega podsistema. Političnogeografske in morfo-funkcionalne posebnosti osmih definiranih čezmejnih sektorjev lahko služijo kot osnova za pripravo razvojnih strategij za obrobna območja znotraj EU.

Ključne besede: zunanja meja EU, balkanski sektor, območje zunaj EU, obmejni sistemi, čezmejni teritorialni sistemi

REFERENCES

- Bufon, M., Minghi, J. (2000):** The Upper Adriatic Borderland: From Conflict to Harmony, *GeoJournal*, 52, 2000, 2. Dordrecht - Boston - London, 119–127.
- Bufon, M. (2002):** Slovenia – A European Contact and Border Area, *Annales, Series Historia et Sociologia*, 12, 2002, 2. Koper, 445–472.
- Bufon, M. (2004):** Slovenia as a European Contact Area. In: Adamič, M. (eds): *Slovenia a Geographical Overview*. Ljubljana, The Association of the Geographical Society, 21–26.
- Cocean, P. (2005):** *Geografie regională*. Cluj - Napoca, Presa universitară clujeană.
- Fuschi, M. (eds.) (2008):** *Il mediteraneo. Geografia della complessità*. Milano, Franco Angeli.
- Ianoș, I. (2000):** *Sisteme teritoriale. O abordare geografică*. București, Editura Tehnică.
- Ilieș, A., Grama, V. (2006):** The Dynamics of the Frontier System Within the Political Territorial EU Space (ECCS, EEC, EC and EU) 1957–2006. *Revista Română de Geografie Politică*, VIII, 2006, 2. Oradea, 11–40.
- Ilieș, A., Ilieș, D., Grama, V. (2007):** European Political Borders Typology According to the Natural Background Particularities. *Revista Română de Geografie Politică*, IX, 2007, 2. Oradea, 64–73.
- Ilieș, A., Grama, V., Sainsus, V. (2009):** Cross Border Territorial Systems of the Romanian-Moldavian-Ukrainian Cooperation Placed at the External Border of the EU and the Paradoxes of the Administrative-Territorial Reforms. *Analele Universității din Oradea, Geografie*, tom XIX. Oradea, 141–148.
- Ilieș, A., Grama, V., Wendt, J., Bodocan, V. (2009):** Geographical Management of a Borderless Area at the Internal/External Border of NATO and EU. Romanian Case (I). *Revista Română de Geografie Politică*, XI, 2009, 2. Oradea, 166–175.
- Klemenčič, M., Gosar, A. (2000):** The Upper Adriatic Borderland: From Conflict to Harmony, *GeoJournal*, 52, 2000, 2. Dordrecht - Boston - London, 129–137.
- Kocsis, K. (ed.) (2007):** *South Eastern Europe in Maps*. Budapest, Geographical Research Institute of Hungarian Academy of Science.
- Lichtenberger, E. (2000):** *Austria. Society and Regions*. Vienna, Austrian Academy of Sciences Press.
- Pelc, S. (2005):** Slovene-Croatian Border as Past, Present and Future Generator of Marginalization of Border Areas. In: Gosar, A. (ed.): *Globalized Europe*. Koper, Založba Annales, 275–294.
- Sanguin, A.-L. (1992):** *Geographie politique, geopolitique, geostrategie: domaines, pratiques, friches*. *Strategie*, 55, 1992, 3. Paris, 41–46.
- Sivignon, M. (2009):** *Les Balkans. Une geopolitique de la violence*. Paris, Belin.

original scientific article
received: 2010-01-29

UDC 911.3:30(498.41)(091)

THE GATEWAY OF MARAMUREȘ LAND: GEOSTRATEGICAL IMPLICATIONS IN SPACE AND TIME

Marin ILIEȘ

University "Babeș-Bolyai" of Cluj-Napoca, Extension Sighetu Marmăției, RO-435500 Sighetu Marmăției, 6 Avram Iancu St.
e-mail: iliesmarin@yahoo.com

Dorina Camelia ILIEȘ, Alexandru ILIEȘ, Ioana JOSAN

University of Oradea, Department of Geography, Tourism and Territorial Planning, RO-410087 Oradea, 1 University St.
e-mail: iliesdorina@yahoo.com; ilies@uoradea.ro; ioanajosan@yahoo.co.uk

Gabriela ILIEȘ

University "Babeș-Bolyai" of Cluj-Napoca, Extension Sighetu Marmăției, RO-435500 Sighetu Marmăției, 6 Avram Iancu St.
e-mail: gabrielailies@yahoo.com

ABSTRACT

The Maramureș Land represents a territorial entity of the "land" type mentioned in documents from the Middle Ages under the name of Terra Maramorosiensis, comprising the territory covering the upper region of the Tisa River, upstream of the Hust defile. Currently, the southern area of Tisa belongs to Romania while the northern region is part of Ukraine. The entire area is drained by the tributaries and sub-tributaries of the Tisa River, the course of which also represented the leading axis of the whole region, a major means of communication with both the exterior and the side valleys. The advantages that result from mutual cooperation between neighbouring states, according to the model offered by the European Union, result in the approaching of the old Maramureș Land as a unique functional system as a whole, by being jointly managed by Romania and Ukraine with the goal of cultural, social and economic development for the benefit of both countries. In order to develop a performing management system in the area, a foray on various levels and directions is necessary, with the aim of understanding the functional system which was in existence before the separation.

Key words: Maramureș Land, Romania, geostrategical gateway

PUNTO D'ACCESSO ALLA REGIONE DI MARAMURES: IMPLICAZIONI GEOSTRATEGICHE IN TEMPO E SPAZIO

SINTESI

Il Maramureș è una regione storico-geografica ed etno-culturale, citata nei documenti medievali come Terra Maramorosiensis, che si estende lungo il corso superiore del fiume Tibisco, a monte della gola di Khust. Oggi il bacino meridionale del Tibisco Superiore appartiene alla Romania, quello settentrionale all'Ucraina. Tutta la zona è bagnata da tributari primari e secondari del fiume Tibisco, il corso del quale una volta rappresentò anche l'asse principale della regione, il più importante mezzo di comunicazione sia con l'esterno sia con le valli laterali. I vantaggi che valorizzano la fruttuosa collaborazione tra la Romania e l'Ucraina, instaurata secondo il modello proposto dall'Unione Europea, derivano dall'approccio all'antico Maramureș come a un sistema funzionale unitario, amministrato unitamente dalla Romania e dall'Ucraina con lo scopo dello sviluppo culturale, sociale ed economico a vantaggio di ambedue gli stati. Al fine di sviluppare un sistema amministrativo funzionante dell'area è necessario fare incursioni in vari livelli e direzioni con l'obiettivo di capire il sistema funzionale che esisteva prima della divisione.

Parole chiave: regione di Maramures, Romania, punto d'accesso geostrategico

INTRODUCTION

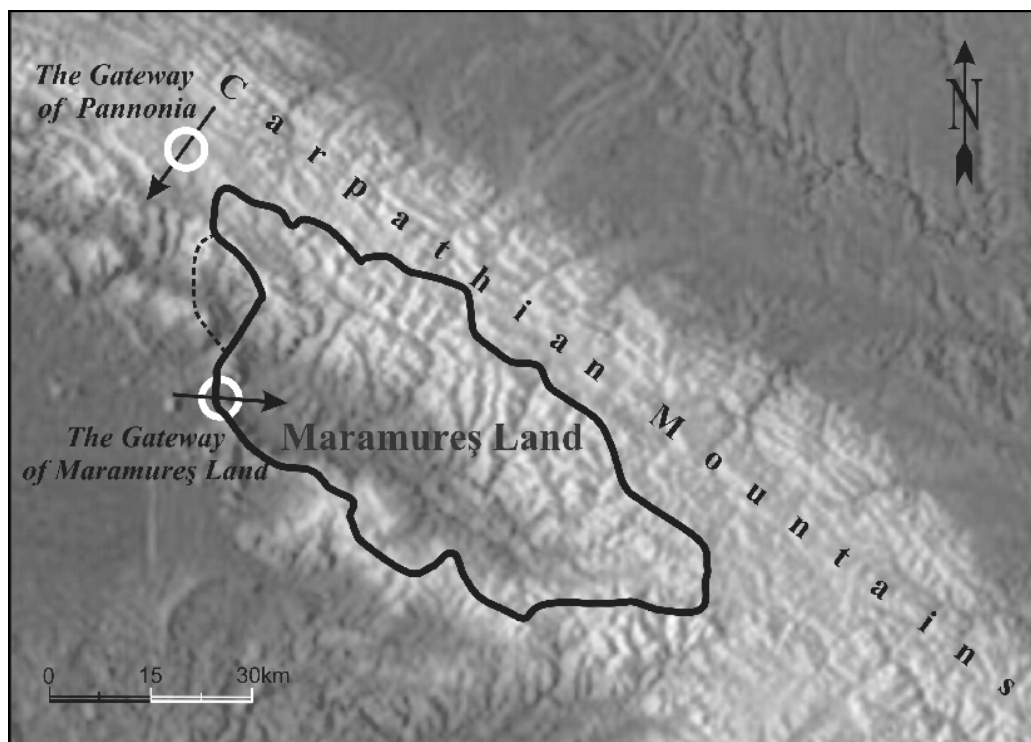
Data used in the study

This study is based on a large amount of information of various types and sources as follows: topographical maps, ortophotoplans, historical maps, historical papers, data collected from archaeological digs (information either published or obtained through observation and field analysis), publications issued over time (both old and new), statistical data and field observations.

Research methodology

After the processing of existent information a number of maps were formed in 2D, 2,5D, 3D and 4D, with information organized in layers with explanatory graphic elements. Analysis of the maps, combined with spatial and temporal correlations on all attained information helped to establish the hypotheses. It is important to note that the conclusions of this study could be subject to future debate due to new and currently unforeseen results of archaeological excavations, archive research and the use of more advanced technology than is currently available. The results of this study were obtained by the use of a combination of methods, among which we mention the following:

- *Cartographic methods* - transforming the information of any kind in cartographic representations, in either electronic or printed versions;
- *The layer method* - information of the textual, statistical, photographic and cartographic type is transformed into visual material under the form of layers placed one on top of the other in a certain order, being overlapped at the same time with other graphic elements. Based on visualizing, spatial correlations and analyses, several key points were identified, axes, interfaces, connections, crucial points, decisional centres, barriers, etc.;
- *Statistical methods* - Processing systematic statistical data and graphic representation;
- *Visualizing methods 2D, 2,5D, 3D and even 4D* - observing the spatial correlations by visualizing cartographic representations and photo-video materials. An example of 4D visualizing: simulating the visibility area from strategic points (citadels, valley corridors hills or mountain peaks etc.);
- *The method of cartographic reconstruction of the territorial context in which certain past events took place* - example: the Tisa's oscillating watercourse within the river meadow area in proportion to the elements of interest (citadels, apiaries, roads, and metallurgical centres).

Fig. 1: Maramureș Land in the international context of the Middle Ages.
Sl. 1: Pokrajina Maramureș v srednjem veku v mednarodnem kontekstu.

Present context of the research

Based on the fact that the intensity of the socio-economic development of a territory is strongly related to the free movement of people, ideas, goods and money, the importance of the area's interfaces with the exterior is clearly understood. The configuration of Maramureș Land, as well as its position as part of the Carpathian area, focuses the interest on the so-called entrance "gates", among which of major importance is the western one, called the Hust "Gate". A proper understanding of the importance of this region can be accomplished through a geostrategic analysis in time and space (fig. 1).

It is known that after the Second World War, the population and the authorities on both sides of the territorial entity known as The Maramureș Land had forgotten the way they used to function together as a single system, and the awareness of each part of the other had become more and more obscure and nonexistent.

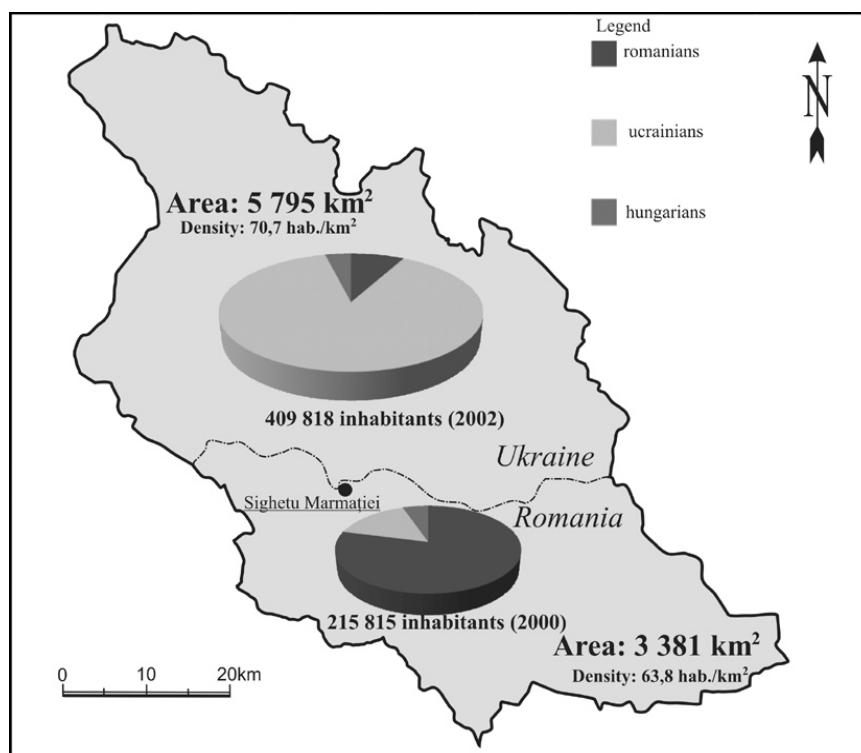
Actually, for more than 60 years after the separation of the Maramureș territorial system, the two resulting parts have registered an extremely slow evolution in cultural and socio-economical development. It is therefore the case that the town of Sighetu Marmăției, with a population of almost 40.000 inhabitants during the in-

terwar period, has only 42.000 inhabitants in 2009, even though several neighbouring rural areas have been annexed. On the right side of the Tisa River, none of the old towns such as Hust, Vișc or Teceu have succeeded in becoming centres with the strength to polarize the entire upstream region of the Hust defile. Under the circumstances, instead of developing a strong regional metropolis capable of polarizing the entire upper region of Tisa, we have two areas with small or medium sized towns without any superior administrative status.

The present situation of the two sides of Maramureș from the point of view of the population and territory is shown in fig. 2.

In order to identify and understand the premises that represented the basis according to which this space had functioned as a system, it is necessary to have an approach focused on internal "tools" and their exchange of energy, substance and information, on interfaces with other systems as well as on the ways of functioning as a system incorporated within superior systems.

One of the aims of this study is represented by the so-called Hust "Gate", the main entrance to Maramureș Land, from Antiquity up until 1918, the moment when the region was split in two parts by a border drawn along Tisa River, which had become an impenetrable barrier after the Second World War.

Fig. 2: Maramureș Land, population and territories (2002).
Sl. 2: Pokrajina Maramureș, prebivalstvo in velikost ozemlja (2002).

MARAMUREȘ LAND

The political, socio-economic and military premises of Maramureș Land

An extremely important stage in the evolution of this space was registered during the period of the 14th – 16th centuries, when the socio-economic, military and political changes had reached their highest peak. Maramureș Land was an independent state during the 14th century, having military and political relations of its own with its neighbours. "The political and administrative independence of Romanian people from Maramureș clearly results from the terms of documents dating back to the 14th century, so that when referring to Maramureș, the term "Comitatus" was not used but has been consistently called "Terra Maramorosiensi" and the "Olahorum" situation (Mihalyi of Apșa, 1900, 14) has been mentioned. A document from 1336 mentions Hungary and Maramureș as two separate, autonomous provinces, specifying the existence of a road leading from Maramureș to Hungary ("transit guandam Stratam publican de Maramorsio versus Hungariam ducentem") whereas a document from 1365 suggests a parallel between "Terra Maramoro-

siensi" and "Terra Moldauana", leading us to understand that during that period the political connections between Maramureș and Hungary were identical to those existing between Moldavia and Hungary" (Filipașcu, 1940, 38).

Using the information currently known regarding military fortifications represented by citadels, apiaries and naturally occurring structures, two groups can be identified when referring to Maramureșul Land:

- The Hust "Gateway"* with the citadels at Hust, Nealab, Setidava (currently Ukrainian Malaja Kopanja), Seleușu Mare (Hungarian Nagy-Szollos, Ukrainian Vinogradov) and the apiary system from the narrow path sector as well as the configuration and the course followed by the Tisa River. Part of the fortification system is also the Bărnica Citadel (Bronka) on the Bârjava Valley or even the Vișc Citadel on the Cămârzana corridor of the Oaș Land (Ilieș, 2006a).
- Sighet Area* with the citadels of Sighet-Solovan, Slatina, Sarasău, Apșa de Jos (Cremnița), represent an area of hydrographic confluence and movement, being a region capable of stopping or controlling circulation between the Upper Voievodship and Lower Voievodship.

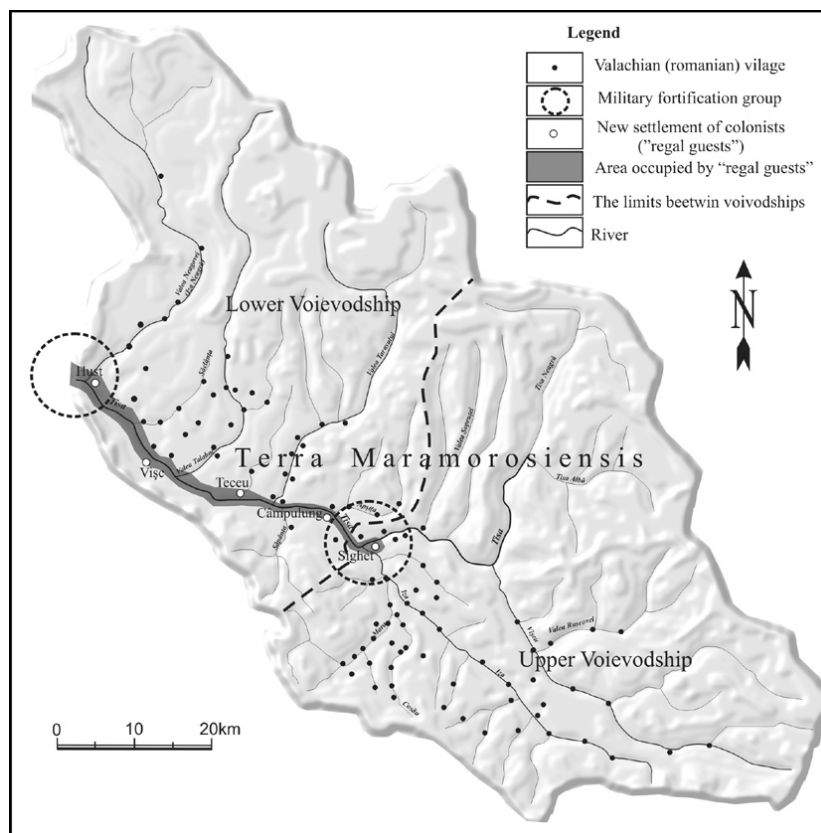

Fig. 3: Maramureș Land in the XIVth Century, the entrance of the "royal guests" inside the region.
Sl. 3: Pokrajina Maramureș v 14. stoletju, prihod "kraljevih gostov" v Maramureș.

There were two defence systems because Maramureș Land possessed two divisions in the 14th century. "... Maramureș was divided in two voievodships, the inferior and superior ones, which created borders at the confluence of the Iza and Tisa rivers. The residence of the Lower Voievodship was at Sarasău and was held by Solovăstru, mentioned in 1345. The residence of the upper Voievodship was at Cuhea where Ștefan Voievode resided, having been mentioned in 1326" (Filipașcu, 1940, 38).

The main aim of the gradual break of Hungarian authority on the Tisa River course was to take away the defence system from the Maramureș people, which permitted separation at any time. This fortification system, as well as the military abilities proven by the Maramureș people in the numerous wars fought alongside Hungarian kings was one of the reasons why the Maramureș Land held on to its independence in relation to the Hungarian crown. The placement under the form of an infiltration of the so-called "royal guests" on the Tisa axis, who reached Sighetu Marmăției without mingling with the native population, allowed for the transformation of Maramureș into a *Comitatus* in the 15th century, extremely late in comparison to all the neighbouring territories (fig. 3).

The cartographic representations created with the aim of spatial visualization of the correlations among various types of information allows for the identification of a series of completely new aspects in the knowledge of certain realities in space and time.

The international context of Maramureș Land in the Middle Ages

The territorial entity known as Maramureș Land (fig. 4) benefited over time from a favourable geographical position as it was protected on the eastern and north eastern side by a high and wide mountain chain, on the southern and south eastern part by the Oaș-Igriș-Gutâi-Lăpuș-Țibleș-Rodnei mountainous chain with high passes and defence citadels and on the west which is the lowest section from the altimetric point of view but also the most easily threatened by complex military fortification systems (Ilieș, 2007, 37). Not by accident was Maramureș Land frequently compared to a natural "citadel". One aspect worthy of being mentioned is related to the fact that the renowned Verețchii defile on the Latorița River (currently Ukraine), the entrance "gate" of the Hungarians to Panonia, was situated at only a 10 km distance from the borders of Maramureș and approximately 50 km away from the Hust "Gate", the main access way to the ancient and medieval Maramureș. Historical documents mention both the battles fought in that area by the Hungarians against the native Vlachs and Slavs (in the year 898 AD, "the Russian chronicler Nestor talking about the arrival and settling of the Hungari-

ans in Panonia, mentions the peoples they encountered here: "coming from the east they crossed the high mountains later called the Hungarian mountains and started fighting wars with the Vlachs and Slavs who lived there" (Manciulea, 2001, 54), and the defence system of the "apiary" type, similar to those in the Hust defile but also to those from Transylvania: "The existence of the fortified defense system also used in the 13th century is also attested to by the archaeological research done in Hungary and northern Bucovina, where such defense systems had been analysed, systems that were destroyed in 1241 when the Mongol invasion took place in the Verecke and Ciornivka Passes (Ukraine)" (Spinei, 2003, 402).

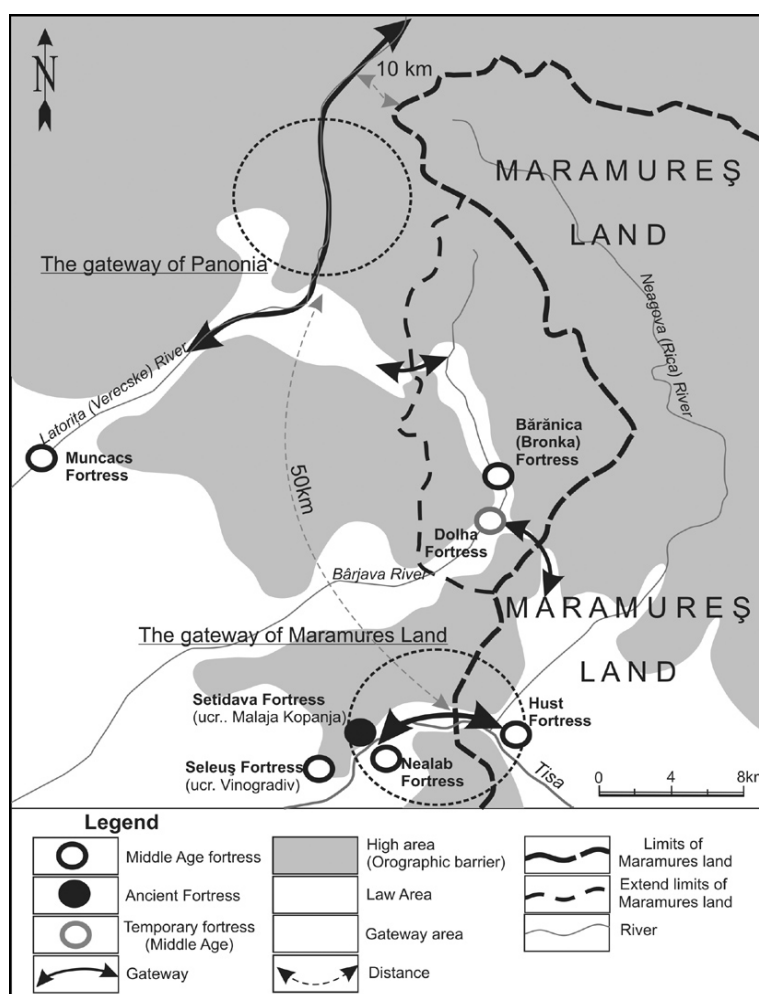
Population and flow through the systems of strategic military fortifications

During the period of the 3rd century BC to the middle of the 1st century BC, the area was populated by Dacians and Celts, having reached an advanced stage of economic development (metallurgy, pottery, agriculture etc.) "The cohabitation of the local population with the newly arrived one is exemplified by the archaeological materials discovered in establishments, necropolises and isolated tombs, findings being made regarding the emergence of complex mixed funeral rituals (Thracio-Celtic)" (Kotigoroško, 1995, 188).

After the Celts were chased out by the Dacian King Burebista in the second half of the 1st century BC, a new wave of Dacians established themselves in the area, whereas development follows an ascending evolution. "In the economic field, the events from the year 60 BC didn't register significant regressive effects. The region was finally annexed to the already accomplished Dacian structure and continued to inspire socio-economic development, and in this prosperity a series of factors played an important role: the ethnic unity of the local tribes as well as that of the newly arrived ones, Burebista's unification policy, the higher development level of the Dacians and the preservation of the economic habits from the *La Tene* stage" (Kotigoroško, 1995, 188).

After the conquest of Dacia by the Romans, a third wave of Dacians appeared within the region, probably the most warlike Dacians who had no desire to live under Roman occupation (see the fragment regarding the military qualities of the Maramureș people).

Beginning with the middle of the 2nd millennium AD and following the intensification of the circulation among the migrating peoples who had become more and more dangerous, the process of forming territorial entities of the "land" type had begun. The northern Dacians underwent a separation giving birth to smaller state organizations such as the "lands" of: Maramureș, Oaș, Bereg, Chioar, Codrul, Lăpuș, Năsăud, Dorna, Câmpulung, Sepeniț, Volohoveni, and perhaps even

Fig. 4: The Gateways and the military fortifications in the western part of Maramureș Land, in Antiquity and the Middle Ages.

Sl. 4: Vrata in vojaške utrdbe na zahodnem delu pokrajine Maramureș v antiki in srednjem veku.

others in the farther north and north western regions. It seems that these lands were formed mainly according to the naturally occurring conditions, in the lowlands which were much easier to defend.

What is interesting is that these state organizations were led according to certain rules (*jus valahorum*) which were almost the same in all "lands". Although these "lands" were spread out over a very large area all over the territory, these were systems which survived until the 15th century AD. The inhabitants were known as Vlachs (valahi, valachi, volohi, vlahi, blachi etc.). According to studies done by numerous researchers the conclusion has been reached that "Each cultural ethnic group follows after the preceding ones in various degrees of descent, each present country preserves the memory of lost ethnic groups, often restricted to a single name: Ilyrians, Thracians, Dacians in the Balkans, Sumerians and Asirians in Mesopotamia etc. many of whom perpetuated through descendants who currently bear a

different name and who have gradually adopted the language, traditions, and names from the population that has become prevalent" (Breton, 1981).

Therefore, in the territory of today's Maramureș Land, as well as in the neighbouring regions, from the 1st millenium BC until now and from an ethnic point of view, the following peoples were mentioned in the historical archives: Thracians → Dacians → Walachians (Vlachs) → Romanians, Celts, Hasdingi Vandals, Goths, Gepids, Slavs, Hungarians, Germans, Rutherian (Ukrainians), Slovaks, Poles, Czechs, Jews, Gypsies. The existence or even coexistence of some or other ethnic groups can be distinguished by approaching periods.

For the period between the 6th and 10th centuries AD, alongside the Walachian population, the presence of a Slav population is also mentioned in a series of documents: "The Russian chronicler Nestor, in talking about the arrival and settling of the Hungarians in Pannonia, mentions the peoples they encountered here:

"Coming from the east they crossed the high mountains later called the Hungarian mountains and started fighting wars with the Vlachs and Slavs who lived there" (Manciulea, 2001, 54). It is important to know that the Slavs mentioned in the documents together with the Vlachs are not ancestors of the later Ukrainians, who also settled in the upper Tisa region after the 14th century AD. After the 10th century these Slavs are not mentioned again alongside the Vlachs, probably for having been almost entirely assimilated though still keeping numerous elements related to their presence, especially in the linguistic area, toponyms etc.

Before the 14th century the population from the Hust "Gate" area was Walachian. Only after that was the presence of German and Ukrainian "royal guests" recorded as they settled there after Bogdan's (of Maramureș) having settled in Moldavia. Under the circumstances, the documents of that period make a clear distinction from an ethnic point of view between the northern part of Ugocea and the southern part: "From the 16th century till now, in the Hungarian papers the land is called 'Olahsag', unlike 'Oroszsag', which designated the Ruthenian villages over Tisa. In the ancient papers these villages beyond Tisa are also mentioned as 'valachales'" (Scurtu, 1942, 192). Ugocea is a county situated west from Maramureș Land, downstream. Its eastern border is with Maramureș Land, and is crossed by the Tisa.

Of major importance is the fact that the stream enclosing the Setidava citadel, a tributary on the right of the Tisa River, was, until recently, called "The Village" whereas the hills where the Dacian cemetery and citadel are situated is even now called "Gorodiște" by everyone including the Ukrainian population. From this point of view it is necessary to notice the similarity with the village called Grădiștea de Munte near the Dacian capital Sarmisegetusa Regia, from the Orăștie Mountains.

Military skills of the Maramureș population

As this study mainly focuses on the military fortifications of the Maramureș "gates", some specifications are necessary regarding the military skills of the inhabitants. As elements of reference regarding the *military qualities of the Maramureș population* the following must be mentioned: the reason for and the role of the Roman Limes, migration flows in the nearby areas, and the ways in which distribution of power among differing ranks and leaders was organized.

The Roman Empire had established its northern limes exactly on the edge of the mountains surrounding Maramureș, which provides clear evidence of their force to react and defend, a fact that had even occurred, until the Romans' retreat towards the south.

Walachians are encountered as fighters in the "gate" towards Pannonia, in the Wooded Carpathians. "The Russian chronicler Nestor, in talking about the arrival and

settling of the Hungarians in Pannonia, mentions the peoples they encountered here: "coming from the east they crossed the high mountains later called the Hungarian mountains and started fighting wars with the Vlachs and Slavs who lived there" (Manciulea, 2001, 54). The above mentioned events were taking place in 898 AD, in the Verețchii Defile (the Valley of Latorița River) in the Wooded Carpathians, 10 km away from the border of Maramureș Land, 30 km from the "gate" towards Maramureș through the corridor of the Bărnica citadel (Bronca) and 50 km away from the military fortification system of the Hust "gateway" (fig. 4).

People of Maramureș Land were present with an army having played a major role in all the conquest campaigns of the Hungarian kings from the 13th, 14th and 15th centuries, the Maramureș papers of Dr. Mihalyi of Apșa abound in such information (Filipașcu, 1940).

The people from Maramureș Land, led by Bogdan, a strong ruler, founded and strengthened Moldavia, enlarging the territory. Even the most important voievode, Stefan the Great (1457–1504) was directly descended from a Maramureș family.

The fact that the Walachian leaders from Maramureș distinguished themselves in numerous battles on behalf of the Hungarian kings, and after settling in Moldavia, were awarded possession of large territories going far beyond the borders of Maramureș demonstrates the fact that military skill had continued in this area (Filipașcu, 1940).

Although all the territories from the west and south of Maramureș had already been transformed into Hungarian counties, Maramureș maintained its independence until the 14th century. Actually, Maramureș had only been annexed to the Hungarian kingdom after Bogdan settled in Moldavia and after the Hungarian kingdom took possession of the military fortification lines, a situation facilitated by the systematic intrusion on the Tisa axis by the so-called "royal guests" (Ilieș, 2006b, 66).

In the 14th century it is mentioned that the king of Hungary threatened the Poles that if they continued to plunder his territories, he would order Maramureș to invade Poland. The following question arises: What army did Maramureș need in order to attack Poland on its own? (Filipașcu, 1940).

The weakening and fall of the traditional defense system

The contact between autochthonous population and other (at that time) foreign populations with different religions and ethnicity, became closer. This, in addition with some geostrategical and economic interests, eroded the internal cohesion of the people in Maramureș. The establishment of some "royal guests" with numerous facilities at Seleușul Mare, Hust, Vișc, Teceu, Câmpulung, and Sighet, weakened the role of the local population.

This, in conjunction with taking possession of the military fortification sections led to the control of the circulation on the Tisa axis by inserting "royal guests".

Religious implantation started with the placement of some religious buildings and the disposing of authority and vast properties inside the region (Remeți), the inclusion of the territory under the religious jurisdiction of certain authorities from outside the region, of a different ethnic group and religion (Munkacs, Agria) (Ilieș, 1998, 156). The process was finished with the religious conversion of various leaders of Maramureș, as a compulsory condition for attaining a high position in the leading structures of the Hungarian Kingdom.

The social impact of the larger politics at all levels was important by the giving away of large estates within Maramureș to persons close to the king of Hungary, but foreign to these lands; Therefore, voivodes from Maramureș were coerced into participating in wars on behalf of the Hungarian kings with greater frequency and with their own armies. In the mean time, an edict appeared with interdiction of building stone structures for the native Walachian population in Maramureș (Ilieș et al., 2009, 205). Also, Bogdan's settling in Moldavia led a significant part of the army and inhabitants out of Maramureș Land (Filipascu, 1940).

THE HUST "GATE" OR THE WESTERN "GATE" OF MARAMUREȘ LAND

The term "gate" is used to designate an easier access way through a lower section, towards an area of lowland and valley surrounded by mountains which are difficult to cross. Maramureș Land, as a geographical re-

gion of the "Land" type, from the category of state territorial entities grafted in intra and sub-mountainous depressions along the Carpathian Mountain chain was the biggest and most powerful of these (fig. 5).

The entire territory of the region corresponds to the upper region of the Tisa River, the watercourse of which goes out of the region towards the Panonic area through the upstream defile of Hust, between the mountains of Oaș and Bârjaba. The corridor of the Tisa River has a narrow part, 7 km long, 1 km wide (in a section upstream from the confluence between Tisa and Rica) and 2.8 km wide near Velika Kopanja. Upstream of this defile there is the opening of Tisa's "bay" extending towards Vinogradovo, flowing in the direction of the Tisa River. In fact, over a 16 km distance there is a sequence of military fortifications and natural "barriers".

Fortifications in the western "gate" of Maramureș Land

The *Setidava Citadel* (fig. 6) is the citadel from the Gorodiște Hill near Malaja Kopanja and was identified as the Dacian Citadel called Setidava mentioned by Ptolemy (in the 2nd century BC). This occupies a hill situated near the Tisa River, with an absolute altitude of 221 m and a relative altitude of 80 m in respect to the river level. The citadel was at one time fortified with six defence waves; it belonged to rich and warlike Dacians according to the archaeological inventory identified by Ukrainian researchers (Kotogorosko, 1995) and had a strategic position due to the very good visibility towards both Tisa's "gulf" and to the Hust defile, as well as benefiting from the Tisa's position at the foot of the hill.

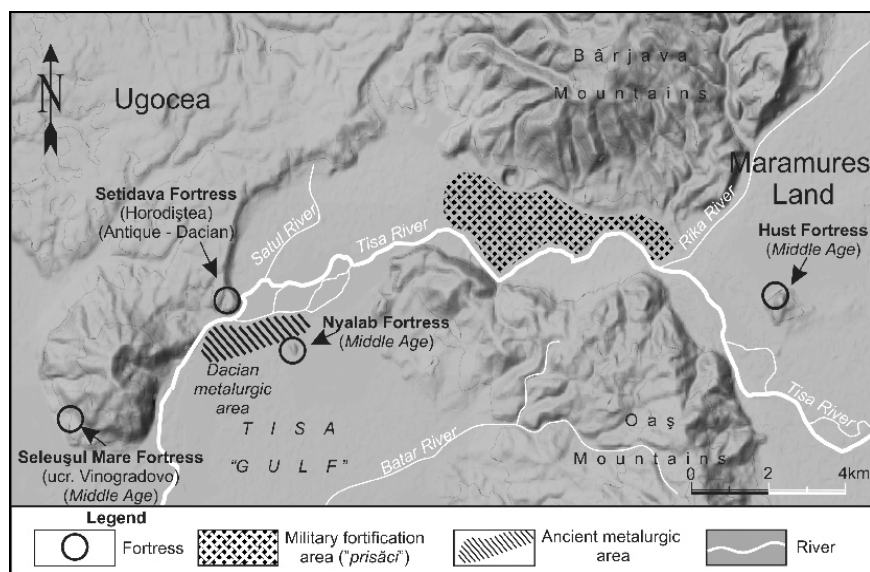
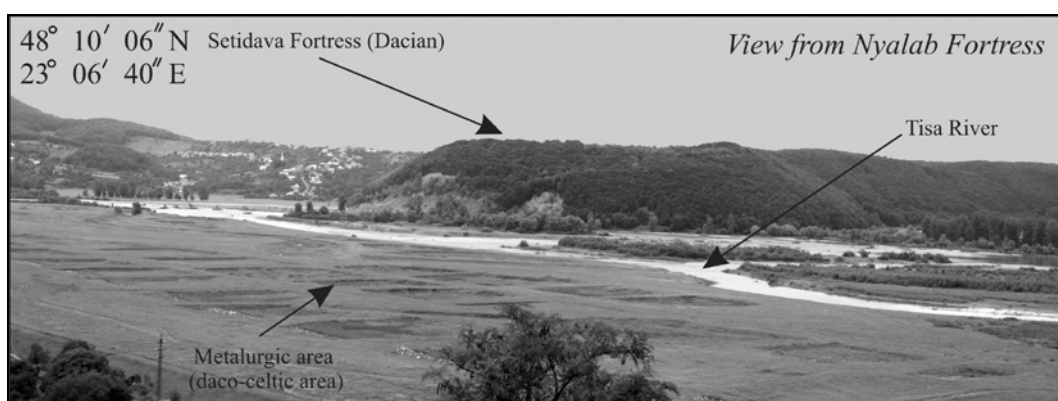

Fig. 5: Maramureș Land, The Hust Gateway in Antiquity and the Middle Ages.
Sl. 5: Pokrajina Maramureș, Hustovska vrata v antiki in srednjem veku.

Fig. 6: Setidava Fortress near Malaja Kopanja (photo: M. Ilieș).
Sl. 6: Utrdba Setidava v bližini vrha Malaja Kopanja (foto: M. Ilieș).

The Nealab Fortress is a stone fortification built in the 12th century AD on a hill situated in the meadows of Tisa at approximately 2 km south east of the Setidava Fortress. A *metallurgical complex* is situated between Setidava and the Nealab fortresses dating from antiquity with an extension of 10 x 2 km, being the most extended in the region.

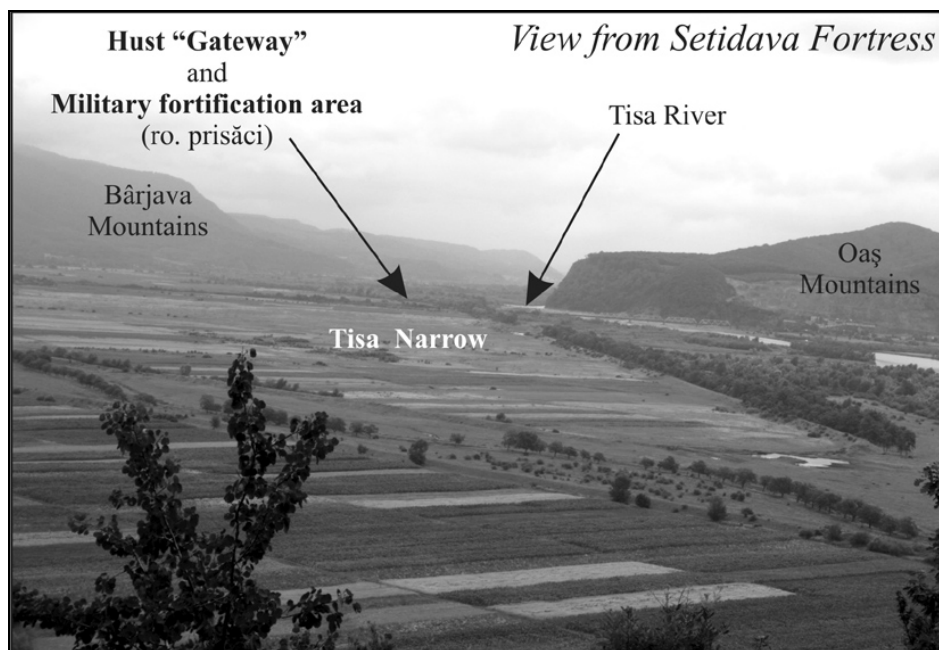
The Hust Fortress is a stone fortress built in the 14th century AD on a hill situated on the upper Tisa defile with good visibility to the west.

The existence of settlement lines of the citadel type is confirmed also in Transylvanian chronicles which refer

to events during the 10th – 11th centuries and even up to 13th century documents (DIR, C, 1951; Tiplic, 2002).

The apiary system sector in the Tisa Defile

The term "prisacă" (ro: apiary) is used today for the places where bee hives are placed. However, in the past they were a kind of "fence" formed by torn down trees and used for blocking military access to certain territorial entities on which bee hives were placed and which were specific to the Middle Ages and possibly to Antiquity (fig. 7).

Fig. 7: The View from Setidava Fortress to The Hust Gateway (photo: M. Ilieș)
Sl. 7: Razgled z utrdbе Setidava na Hustovska vrata (foto: M. Ilieș).

Apiary systems are mentioned in documents of the 13th century AD in a document dating back to 1272 in which "guests" of Felzaz are granted the 'apiaries' of Maramureș forest, starting from the limits of their land they have the right to fish anything in the Tisa (Țiplic, 2002, 159). Building methods were presented as well as typology "A border type defensive system made up of massive palisades – prisăci – was settled by King Bela the IVth in Verecke passage (Russian Gate) around 1241" (DIR, 1951, 151; Spinei, 2003, 402–403). From these documents, corroborated with the one referring to the border of the royal daniel by the Teutons, it is obvious that the main modality of 'apiaries' edification was the creation of a vegetation curtain in association with an uninhabited area in front of it" (Țiplic, 2002).

There are also documents concerning this uninhabited area, very uncommon for the features of this region. "At Hust, in front of the Tisa as it flows into the Neagova Valley, the apiaries are in front of each other cutting perpendicular into the Tisa Valley. Here there were "indagines vilvae maramarosi" mentioned in 1271" (DIR, 1951, 145).

The Tisa River flow

As a form of protection, the Tisa River blocks the defile entrance from above in a perpendicular manner right at the base of the Setidava Fortress (approximately 3800 m in length).

Although these military fortifications belong to different historic periods, the settlements and the spatial rapport between these denote the same functions, namely that of surveillance and protection of the main access gate in Maramureș.

Spatial analysis

Spatial analysis of the information confirms a series of conclusions and results. Considering the maintenance of metallurgical ovens between Castrum Nyalab and Tisa, it is the case that the Tisa River registered a variation of maximum 500 m during the last 2000 years. In conforming with the configuration of the major water basin of the Tisa River, it is obvious that a part of the area with a metallurgical oven was destroyed by the Tisa River waterflow variation.

The Setidava Fortress had a very good view of the region. From there, the Tisa River Valley could have been surveilled up to Oas Land through the Tisa Gulf as well as down to the Hust Fortress (fig. 7). Also, Nealab Fortress could have been observed and vice-versa (there is evidence that below the medieval fortress there are older ruins, thus far insufficiently studied).

Two geomorphological structures block the access on both sides of the Tisa River. Between Setidava Hill (Măgura) and the south eastern extremity of the (Măgura) Vinogradov Hill, the Tisa River flows at the foot (base) of

the structure blocking direct access. Between the Tisa-Rica confluence and the Vreătea stone carrier, the Tisa River flows at the base of the abrupt hill on the southeast bank, blocking the access as well. There is a chance that Vinogradov Hill (Măgura) was used as an observation point in the direction towards the open area of the Panonia Hills.

Swampy sectors and open rivulets appear between Hust and Vinogradov due to the reduced angle flow. The Tisa River had an entangled flow; the altitude of the Tisa River is 156 m at the Tisa-Rica confluence, 147 m near the Setidava Fortress and 139 m in front of Vinogradov Hill (Măgura). Under these conditions a difference in level of only 17 m is registered over a 17 km length resulting in an average inclination of 1 m/km.

Correlating the genetic types of soils and vegetation types

It is the case that 2000 years ago the forest limit was approximately 20 km west of Vinogradov inside the Pannonian Field. In comparison, according to archaeological digs, the Tisa Gulf displays a strongly humanized area (settlements, fortresses, metallurgical ovens, and a significantly large workforce), due to a sheltered climate. In support of this idea there are indications from elements of the fauna such as the turtle (*Testudo hermani*), and various tree species such as the sweet chestnut (*Castanea sativa*) and the walnut tree (*Juglans regia* L.), and among the agricultural crops such as vineyards. Vineyards are very old in this area; tools and biological material from Antiquity have been discovered: "A traditional occupation in upper Tisa was keeping vineyards as indicated by the discovery of knives for cleaning vineyards at Gallis-Lovacka, Malaja Kopanja ... Wild vineyards of a forest type, which according to specialists was the oldest of the cultivated species, was discovered near the town of Vinogradovo" (Lazorecko, 1979, 73, cited in Ilieș, 2006a, 105).

A weak point was discovered while analysing the orographic barrier represented by the Bârjava Mountains to the north of the Hust Gate (fig. 4). The sector of reduced altitude was crossed by a road even during the Middle Ages, and it is possible that the fortification system was annulled by this vulnerable sector, situated 20 km north.

Historical information

Looking for historical information on this sector, a series of aspects was selected. This secondary gate was permanently in view of the Maramureș people, being expressly mentioned by historians. "In the middle flow of the Neagova River and the villages around Dolha, in the middle of Bârjava, there is an area of lower peaks, like a communication corridor between Maramureș and Bereg" (Filipașcu, 1940, 40). The lower sector is a direct link to the Bârjava Valley but also a direct transit from

Veretçhii Defile, "gate" to Pannonia, an access route for numerous migrating people. Not by accident was there a fortress on the Bârjava River that blocked direct access from this passage of the Carpathians towards Maramureș, a fortification such as the Bărănica Fortress (Bronka).

The fact that Maramureș had been annexed to the Hungarian kingdom only lately, results from the permanent struggle of the Maramureș people to control this area. For the excellent outcome in the battles fought on behalf of the Hungarian kings against the Turks, the royal family in Dolha was subsequently rewarded five villages outside Maramureș: *Dolha, Mărgineni, Rotunda, Coșna and Bărănica* (Filipașcu, 1940). By this action, the Bărănica Fortress was controlled by the people of Maramureș and it represented an important piece of fortification of the western sector which was the most vulnerable.

The intention of the Maramureș people to control the "gates" continued even in the 15th century, but the process of annexing and controlling the Hungarian crown was too advanced, as made clear by the next quotation: *"The faithful companion of Matei Corvin in all his wars*

was Ambroziu, the son of Seneslau in Dolha, to whom, in 1460, the king granted the special favour of building a stone house in Dolha (cf. Ib. No. 252. Instead of this, Ambroziu built a fortified castle, that by the decision Art. L.XXIX of Dieta in 1471, Ambroziu was forced to demolish this castle, receiving as a reward the exemption of taxes payment to the state that he should have paid for his huge fortune)" (Filipașcu, 1940, 66).

In conclusion, the military fortifications built by the people of Maramureș during Antiquity and the Middle Ages clearly underlines the importance of naturally occurring defenses but also the way in which the human component can influence the evolution of a geographical region that has internal cohesion.

ACKNOWLEDGEMENTS

This contribution presents results from the following research projects: PC 91-032/2007, PN II 667/2008, PN II 751/2007. The authors wish to acknowledge their anonymous reviewer for their thoughtful suggestions and comments.

VRATA V POKRAJINO MARAMUREȘ: GEOSTRATEȘKI POMEN V PROSTORU IN ČASU

Marin ILIEȘ

Babeș-Bolyaijeva univerza v Cluj-Napoci, podružnica v mestu Sighetu Marmației, RO-435500 Sighetu Marmației, 6 Avram Iancu Str.
e-mail: iliesmarin@yahoo.com

Dorina Camelia ILIEȘ, Alexandru ILIEȘ, Ioana JOSAN

Univerza v Oradei, Oddelek za geografijo, turizem in prostor, RO-410087 Oradea, 1 University str.
e-mail: iliesdorina@yahoo.com; ilies@uoradea.ro; ioanajosan@yahoo.co.uk

Gabriela ILIEȘ

Babeș-Bolyaijeva univerza v Cluj-Napoci, Podružnica v mestu Sighetu Marmației, RO-435500 Sighetu Marmației, 6 Avram Iancu Str.
e-mail: gabrielailies@yahoo.com

POVZETEK

Pokrajina Maramureș je "deželna" teritorialna enota, ki jo v srednjeveških dokumentih najdemo pod imenom "Terra Maramorosiensis". Obsega ozemlje ob zgornjem toku reke Tise, natančneje ob zgornjem delu Hustovske tesni. Osrednje polarizacijsko središče regije je bilo mesto Sighetu Marmației, ki je bilo svojčas glavno mesto dežele Maramureș. Po letu 1918, ko so maramurško ozemlje razdelili na dva dela, je bil razvoj družbeno-gospodarskega in kulturnega področja obeh novonastalih enot še več kot 60 let izjemno počasen.

Lažjo dostopno pot skozi spodnji del tesni, ki vodi proti depresiji, obdani s težko prehodnimi gorami, imenujemo vrata Kot geografska regija "deželnega" tipa z depresijami med karpatskim gorovjem je bil Maramureș največja in najmočnejša državna teritorialna enota.

Zaradi njegove konfiguracije in lege na območju Karpatov so avtorji članka osrednjo pozornost namenili tako imenovanim vhodnim vratom, med katerimi so najpomembnejša zahodna, imenovana tudi Hustovska vrata. Pravega pomena regije se zavemo, ko izvedemo geostrateško analizo njenega vpliva v času in prostoru. Glede na dejstvo, da je stopnja družbeno-gospodarskega razvoja nekega ozemlja močno odvisna od hitrega pretoka ljudi, idej, dobrin in denarja, je očitno, kako pomembna je povezava pokrajine z zunanjim okoljem.

Eden od namenov članka je predstaviti *Hustovska vrata*, skozi katera je vodila glavna pot v pokrajino Maramureș od antike pa do leta 1918, ko so regijo razdelili na dva dela, in sicer po toku reke Tise, ki je po drugi svetovni vojni predstavljala neprehodno pregrado.

Na podlagi poglobljene analize ter prostorskih in časovnih korelacij med različnimi informacijami smo zastavili delovne hipoteze in izpeljali sklepna spoznanja. Kljub temu je treba imeti v mislih, da se predstavljene zamisli lahko spremenijo, če bodo arheološka izkopavanja, odkritje ali dešifriranje novih dokumentov ter uporaba novih tehnologij prinesli nova spoznanja. Članek temelji na izredno raznovrstnih informacijah, virih in področjih preučevanja.

Na podlagi do sedaj pridobljenih spoznanj o vojaških utrdbah oziroma citadelah, čebelnjakih in naravnih razmerah lahko določimo dva obrambna sistema v pokrajini Maramureș: *Hustovska vrata* in *sighetsko območje*. Ker se študija večinoma osredotoča na vojaške utrdbe, je bilo treba navesti določene podrobnosti v zvezi z vojaškimi veščinami prebivalstva.

Ključne besede: pokrajina Maramureș, Romunija, geostrateška vrata

BIBLIOGRAPHY

Breton, R. (1981): The Ethnic Community as a Resource in Relation to Group Problems, Perceptions and Attitudes. Toronto, University of Toronto, Centre for Urban and Community Studies.

Filipașcu, A. (1940): Istoria Maramureșului. București, Tipografia Ziarului "Universul".

Ilieș, G. (2007): Țara Maramureșului. Studiu de geografie Regională. Cluj-Napoca, Cluj University Press.

Ilieș, M. (2006a): Țara Oașului. Studiu de geografie Regională. Cluj-Napoca, Cluj University Press.

Ilieș, M. (2006b): The influences of political-administrative elements upon the individualization of the Oas Land. Romanian Review on Political Geography, VIII, 2. Oradea, 57–78.

Ilieș, A. (1998): Etnie, confesiune și comportament electoral în Crișana și Maramureș (Sfârșitul sec. XIX și sec. XX). Studiu geografic. Cluj-Napoca, Dacia.

Ilieș, A. et al. (2009): Cosau Valley (Maramureș) - Evaluation of anthropic patrimony (I). Geojournal of Tourism and Geosites, II, 2, vol. 4. Oradea, 203–216.

Kotigoroško, V. (1995): Ținuturile Tisei Superioare în veacurile III î.e.n. - IV e.n. (Perioadele La Tene și romană), București, Institutul Român de Tracologie.

Manciulea, S. (2001): Așezările românești din Ungaria și Transilvania în secolele XIV–XV. Cluj-Napoca, Sarmis.

Scurtu, F. (1942): Cercetari folclorice in Ugocea romaneasca. Anuarul arhivei de folclor, VI. Bucuresti.

Spinei, V. (2003): The Great Migrations in the East and South East of Europe from the Ninth to the Thirteenth Century. Cluj-Napoca, AR.

Țiplic, I. M. (2002): Considerații cu privire la liniile întărite de tipul prisăcilor din Transilvania (sec. IX–XIII). Acta Terrae Septemcastrensis, I. București, 147–164.

DIR (1951): Documente privind Istoria Romaniei, sec. XI–XIII, C, Transilvania, I, (1075–1250). Bucuresti, ARPR.

izvirni znanstveni članek
prejeto: 2010-06-15

UDK 911.3:321.013(497.4:497.5)

VPLIV VZPOSTAVITVE SCHENGENSKEGA REŽIMA NA PREPUSTNOST MEJE: PRIMER SLOVENSKO-HRVAŠKE MEJE

Milan BUFON

Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijska 1
Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije Koper, SI-6000 Koper, Titov trg 5
e-mail: milan.bufon@zrs.upr.si

Vesna MARKELJ

Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijska 1
e-mail: vesna.markelj@zrs.upr.si

IZVLEČEK

Slovensko-hrvaška meja je najmlajša slovenska državna meja glede na nastanek ter posledično najbolj "občutljiva". Na naravo slovensko-hrvaškega obmejnega območja sta v zadnjih desetletjih odločilno vplivala dva politična dogodka: osamosvojitve obeh držav in vstop Slovenije v Evropsko unijo (EU). V besedilu obravnavamo slovensko-hrvaško mejo v kontekstu razširjene EU, pri čemer izhajamo z vidika odprtosti-zaprтости meja. Ključna značilnost obravnavanega območja je "zunanja meja" EU, ki je rezultat vzpostavitve schengenskega režima konec leta 2007. Zanimalo nas je, ali je slovensko-hrvaška meja od vstopa Slovenije v EU in kasnejše priključitve k Schengnu postala še manj prepustna; vzpostavitev državne meja med Slovenijo in Hrvaško leta 1991 je namreč močno zmanjšalo njeno prepustnost, kar je imelo številne posledice tako na državnem kot na lokalnem nivoju. Članek tako prikaže različne vidike čezmejne mobilnosti ter prostorske mejne prepustnosti in soodvisnosti, saj so ti pomemben kazalec prostorskih učinkov udejanjanja Schengenskega sporazuma na slovensko-hrvaški meji.

Ključne besede: slovensko-hrvaška meja, obmejno območje, "zunanja meja" EU, Schengen, prepustnost meje

GLI EFFETTI DEL REGIME DI CONTROLLO DI SCHENGEN ESERCITATI SULLA PERMEABILITÀ DEI CONFINI: ESEMPIO DEL CONFINE SLOVENO-CROATO

SINTESI

Il confine sloveno-croato è il confine di Stato più recente, e quindi, quello più "sensibile". La natura dell'area di confine sloveno-croato ha subito un influsso decisivo da parte di due eventi politici: l'indipendenza di entrambi i Paesi e l'adesione della Slovenia all'Unione Europea (UE). Nel testo viene esaminata la questione sul confine sloveno-croato nel quadro dell'allargamento dell'UE, partendo da un'ottica di apertura-chiusura dei confini. La caratteristica fondamentale del territorio preso in esame è "il confine esterno" dell'UE quale risultato dell'applicazione del regime di controllo di Schengen avvenuta alla fine del 2007. L'attenzione fu indirizzata al fenomeno, afferente il confine sloveno-croato, di un'ulteriore riduzione in termini di permeabilità in seguito all'adesione della Slovenia all'UE e l'annessione secondo l'accordo di Schengen; l'istituzione del confine di Stato tra la Slovenia e la Croazia stabilita nel 1991 ha infatti ridotto sensibilmente la permeabilità della frontiera medesima, dando luogo a notevoli conseguenze sia a livello nazionale che locale. L'articolo vuole quindi illustrare i vari aspetti della mobilità transfrontaliera e della permeabilità e l'interdipendenza territoriale di confine, essendo un indice rilevante in materia di effetti territoriali sul confine sloveno-croato in seguito all'applicazione dell'Accordo di Schengen.

Parole chiave: confine sloveno-croato, area di confine, "confine esterno" UE, Schengen, permeabilità di confine

UVOD

Slovensko-hrvaška meja je najmlajša in hkrati najdaljša slovenska državna meja ter posledično najbolj "občutljiva", saj obsega izredno paleto raznolikih manjših segmentov, tako s prostorskega kot kulturnega in zgodovinskega vidika. Zgodovinski pogled na slovensko-hrvaško mejo nam pove, da gre za prostor mnogih ločevalnih in istočasno mnogih združevalnih dejavnikov. V tem pogledu gre najprej opozoriti na dejstvo, da meja med Slovenijo in Hrvaško, ne glede na to, da se je kot moderna politična meja uveljavila šele pred nedavnim, vendarle ni mlad fenomen, ampak je v večjem delu razmejitve že zelo stara, saj se je kot meja med habsburškimi in hrvaškimi oziroma ogrskimi ozemlji oblikovala že med 10. in 12. stoletjem in se dokončno stabilizirala kot notranja upravna meja v Kraljevini Jugoslaviji leta 1939. Novejšega nastanka sta le skrajna sektorja te meje na vzhodu in zahodu: prvi se je uveljavil kot upravna meja med Dravsko in Savsko banovino leta 1929 in bil nekoliko modificiran leta 1945, ko so bila naselja Gibina, Globoka, Kopriva, Razkrižje, Šprinc in Veščica priključena Sloveniji, drugi pa je bil v večjem delu določen komaj leta 1945, z izjemo območja Slobodnega tržaškega ozemlja, kjer je leta 1954 določena republiška meja v glavnem sledila toku Dragonje do izliva v Piranski zaliv (Bufon, 2007). Tedaj določeni mejni odseki so v osnovi sledili etnični meji, zato so bile leta 1956 tudi opravljene manjše korekture v korist Slovenije, ki je od Hrvaške prevzela kraje Abitanti, Belvedur, Brezovica, Gradin, Koromači - Boškini, Močunigi, Pregara in Sirči v notranji Istri. Prevladujoči "etnični" princip je tudi privedel do dokaj "nerodne" izbire mejne linije vzdolž Dragonje, saj bi geografska in funkcionalna logika velevala, da bi upravno mejo tu raje speljali po sredini Savudrijskega rta, tako kot je bila v istem času speljana nova italijansko-jugoslovska meja po Miljskih hribih med Miljskim in Koprskim zalivom. V novejšem obdobju sta na naravo slovensko-hrvaškega obmejnega območja odločilno vplivala dva politična dogodka: osamosvojitve obeh držav in vstop Slovenije v Evropsko unijo (EU) ter vzpostavitev schengenskega režima.

Leta 1991 je slovensko-hrvaška meja pridobila funkcijo državne meje in posledično postala jasna ločnica med dvema državnima teritorijema. Od konca 1. svetovne vojne pa do osamosvojitve nekdanjih jugoslovskih republik, Slovenije in Hrvaške, je imela meja funkcijo notranje administrativne meje (Avstro-Ogrska, Jugoslavija), ki je sicer vplivala na oblikovanje ločenih funkcionalnih ter družbeno-kulturnih prostorov, ni pa predstavljala izrazitejše pregrade notranji komunikaciji med prebivalci oziroma je slednji v vsakdanjem življenju niso čutili kot take. Ugodni naravni pogoji za kmetovanje ter reliefno pogojene pomembne mednarodne poti, ki so na več mestih sekale mejno črto, so omo-

gočale bolj ali manj nemotene stike med prebivalstvom na obeh straneh. Vse to je povzročilo, da so si obmejna območja marsikje postajala gospodarsko in socialno podobna ter pogosto medsebojno povezana ali celo prepletena (Repolusk, 1999). Nova politična funkcija meje po letu 1991 je vzpostavila novo politično realnost, ki je prinesla številne spremembe tako na državnem kot na lokalnem nivoju, kjer je "presekala" tradicionalno enotno območje. Vse to je vzpodbudilo poglobljanje razvojnih in strukturnih razlik med sosednjimi slovenskimi in hrvaškimi pokrajinami. Problemi so še toliko bolj pereči, ker poteka slovensko-hrvaška meja v glavnem sredi manj razvitih in perifernih območij, ki so kazala znake demografske ogroženosti že v preteklih desetletjih, ko je imela ta meja le upravno-administrativni značaj in ni predstavljala nobenih ovir za pretok osebnega in blagovnega prometa (Klemenčič, 1993; Klemenčič, 2001).

Slovenija je z vstopom v EU prevzela vse obveznosti članstva, med katerimi je tudi vzpostavitev ustreznega schengenskega režima. Schengenska konvencija o izvajanju Schengenskega sporazuma vzpostavlja nov pojem "zunanje meje" s poudarkom na pogojih svobodnega gibanja znotraj EU. Konec leta 2007 je Slovenija s postavitvijo schengenskega režima tako postala "varuhinja" dela zunanje meje EU, kar je prineslo veliko sprememb za celotno mejno črto slovenskega prostora. Odpravljena je bila mejna kontrola na mejah z Avstrijo, Italijo in Madžarsko, obenem pa je bil okrepljen nadzor na meji s Hrvaško, ki predstavlja zunanjo mejo schengenskega prostora. Slovenija je morala vzpostaviti varnostni, carinski in inšpekcijski nadzor na svojem delu zunanje meje EU s Hrvaško in zagotoviti, da se ta izvaja po standardih EU. Vse to je v relativno mladem obmejnem okolju v zelo kratkem obdobju povzročilo številne administrativne spremembe, ki se odražajo predvsem na lokalnem nivoju (Bufon, Gosar, 2007).

Pričujoči prispevek se bo ukvarjal z vprašanjem učinkov transformacije slovensko-hrvaške meje v državno mejo, ki je od vstopa Slovenije v EU prevzela obenem tudi funkcijo njene zunanje meje. Članek bo tudi osvetlil družbenogeografske vidike prostorskega udejanjanja Schengenskega sporazuma v slovenskem prostoru in prostorske učinke vzpostavitve zunanje meje EU v tradicionalno povezanem obmejnem območju med Slovenijo in Hrvaško. Podrobneje bodo prikazani vidiki prostorske mejne prepustnosti, čezmejnih vezi in čezmejne mobilnosti, ki nakazujejo na spreminjajoče se trende kot posledice vzpostavitve državne meje leta 1991 in schengenskega režima leta 2007.

METODOLOGIJA

Ključno vprašanje tega članka je, ali je prišlo do spremembe prehodnosti slovensko-hrvaške meje zaradi spreminjanja njene funkcije od notranje upravne do državne meje in kasnejšega udejanjanja schengenskega

nadzora. Predpostavljamo, da je slovensko-hrvaška meja kot zunanja meja EU zaradi vzpostavitve schengenskega režima postala v zadnjem obdobju še manj prepustna. Po kratki politično-geografski analizi obmejnega območja med Slovenijo in Hrvaško s pregledom vsebine del, ki obravnavajo čezmejne stike med slovenskim in hrvaškim prebivalstvom, bomo s pomočjo statističnih podatkov podrobneje pregledali intenzivnost čezmejnega prometa in te podatke dopolnili z rezultati lastnega raziskovalnega dela pri "izmeri" stopnje čezmejne povezanosti obmejnega prebivalstva.

Pred začetkom analize prepustnosti slovensko-hrvaške meje v luči schengenske realnosti je bilo potrebno natančno določiti raziskovalne enote. Državne meje so prepustne na točkah oziroma krajih, ki so določeni za prehod le-te in jih imenujemo mejni prehodi. Glede na namen mejne prehode delimo na mednarodne, meddržavne in obmejne. Glede na to, kateri vrsti transporta so namenjeni, pa so lahko cestni, železniški, letališki, morski ali rečni. Za namene naše analize so bili izbrani vsi cestni mejni prehodi vseh kategorij, to so mednarodni, meddržavni in obmejni mejni prehodi na slovensko-hrvaški meji. Analizirali bomo statistične podatke dotičnih mejnih prehodov, ki smo jih pridobili iz fondov Statističnega urada RS (Statistični letopisi RS). Za bolj natančen pregled prepustnosti slovensko-hrvaške meje bomo uporabili tudi podatke prometnih letnih obremenitev, ki jih zbira Direkcija RS za ceste. Ker je namen članka ugotoviti vpliv vzpostavitve schengenskega režima na prepustnost slovensko-hrvaške meje, bomo v analizo vključili podatke, ki so neposredno povezani s stanjem pred vstopom Slovenije v Schengen in po njem.

Podatke bomo v zadnjem delu analize dopolnili z rezultati lastnega raziskovalnega dela pri "izmeri" stopnje čezmejne povezanosti obmejnega prebivalstva. Da bi ugotovili, kakšen je položaj slovenskih obmejnih območij po vstopu Slovenije v EU in kakšna so pričakovana obmejnega prebivalstva glede učinkov vstopa Slovenije v schengenski prostor na nadaljnji razvoj čezmejnih odnosov, je bila aprila 2007 na UP ZRS opravljena telefonska anketa, ki je zajela 1008 respondentov v vseh slovenskih obmejnih občinah, in sicer z Italijo 251, Avstrijo 256, Madžarsko 249 in s Hrvaško 252. Vzorec je bil slučajni, pridobljen iz telefonskega imenika. Izbor je tako omogočal medsebojno primerljivost obmejnih sektorjev, v okviru katerih je bila opravljena nato še tipizacija obmejnih občin glede na sorodnosti v gibanju anketnih odgovorov oziroma sorodnosti v vrednotenju in pojavnosti intenzivnosti čezmejne povezanosti. Podrobneje smo poskusili v vprašalniku ugotoviti, kako prebivalstvo slovenskih obmejnih občin ocenjuje razvoj čezmejne povezanosti s sosednjimi čezmejnimi območji v obdobju po osamosvojitvi Slovenije, kakšna je intenziteta in tipologija lokalnih čezmejnih vezi in kako ocenjuje nadaljnje razvojne trende po vstopu Slovenije v schengenski prostor.

Leta 2009 je bila na UP ZRS ponovno opravljena telefonska anketa, narejena prav tako na slučajnem vzorcu, pridobljenem na osnovi telefonskega imenika. Velikost vzorca je tokrat znašal točno 1000 respondentov, saj je bilo v vsakem obmejnem območju opravljenih 250 telefonskih anket. Telefonska anketa je bila izvedena z namenom pridobiti sliko o (morebitnih) spremembah, ki so se zgodile v obmejnih območjih po vstopu Slovenije v schengenski prostor. Raziskava je glede na čas longitudinalna, saj smo s časovno distanco dveh let želeli ugotoviti, kakšne spremembe je zaznali med prebivalstvom v vseh slovenskih obmejnih območjih po vstopu Slovenije v Schengen. Prebivalstvo slovenskih obmejnih občin je tako ocenjevalo razvoj čezmejne povezanosti s sosednjimi čezmejnimi območji v obdobju po vstopu Slovenije v schengenski prostor, intenziteto in tipologijo lokalnih čezmejnih vezi ter kako ocenjujejo nadaljnje razvojne trende v teh delih Slovenije. S primerjavo podatkov obeh raziskav želimo pokazati na različne vidike čezmejne mobilnosti ter prostorske mejne prepustnosti in soodvisnosti ob slovensko-hrvaški meji kot posledice političnega dogajanja v zadnjih desetletjih. Čezmejni vidiki predstavljajo pomemben kazalec prostorskih učinkov udejanjanja schengenskega sporazuma na slovensko-hrvaški meji, a tudi potrebo po načrtnejšem in bolj usklajenem "upravljanju" čezmejne povezanosti ob zunanjih mejah EU.

SLOVENSKO-HRVAŠKA MEJA IN SCHENGENSKI PROSTOR

Skupna dolžina političnih meja Slovenije je 1160 km; od tega je državna meja med Slovenijo in Hrvaško v dolžini 670 km najdaljša slovenska meja z obsežnim obmejnimi območjem, ki je naravnogeografsko in družbenogeografsko zelo heterogeno. Lastnosti meje in obmejnega območja se vzdolž celotne slovensko-hrvaške meje, tako kot sicer tudi vzdolž drugih meja Republike Slovenije, geografsko spreminjajo že na krajše razdalje. Bognar navaja, da kar 79,2% slovensko-hrvaške meje sovпада s tako imenovanimi "naravnimi" mejami, od tega 57,5% meja poteka po rekah in potokih, 21,7% pa po grebenih vzpetega sveta (Bognar, 2001). Če sledimo mejni črti od zahoda proti vzhodu, se ta začne z območjem ob Piranskem zalivu in se nadaljuje po reki Dragonji, do slovenskega dela Istre in nato do Dinarskega krasa. Gre za območje, ki je relativno redko poseljeno in predstavlja gravitacijsko zaledje predvsem slovenski obalni aglomeraciji. Dinarsko kraško območje se zaključuje z Babnim poljem, kjer se teren začne spuščati v dolino reke Čabranke in Kolpe. Zaradi bolj ugodnih reliefnih razmer je to območje bolj gosto poseljeno in tudi bolj prehodno. Prek Bele krajine se relief dvigne na območje Gorjancev z višino okoli 1000 m. Od tu se teren spusti v dolino potoka Bregana, ki je desni pritok reke Save. Na njenem sotočju leži mesto Bregana (na

slovenski strani Obrežje), kjer je daleč najpomembnejši mednarodni mejni prehod in povezuje slovensko in hrvaško prestolnico z 10. evropskim koridorjem, ki poteka po dolini reke Save. Meja nato sovpada s potekom levega pritoka Save, z reko Sotlo, in preko nje doseže območje obmejnih Haloz, ki so med najbolj marginaliziranimi in najmanj razvitimi območji Slovenije. Mejna črta se iz Haloz spusti k reki Dravi, ki je prav tako mejna reka in je predstavljala pomemben prometni koridor že od antičnih časov. Med Dravo in Muro se meja spet nekoliko dvigne in poteka preko Slovenskih goric, kjer se nato spusti do zadnje mejne reke, in sicer reke Mure. Tudi to območje spada med bolj zaostale v slovenskem prostoru z večino agrarnega prebivalstva. Posebej velja opozoriti na dejstvo, da se je tok rek Sotle, Drave in Mure v času precej spremenil zaradi meandriranja vodotokov, a tudi zaradi njihovega kasnejšega reguliranja. Sedanja politična meja ima zato v teh mejnih sektorjih zelo nepravilen potek, saj zaradi njenega zgodnjega nastanka vestno sledi nekdanjim rečnim tokovom, ne pa sedanjim, pravilnejšim hidrografskim linijam, in povzroča zato velike funkcionalne probleme pri njenem natančnejšem določevanju in prostorskem "upravljanju". Tu bi bile zato potrebne ustrezne korekture poteka mejne linije, ki v mednarodni praksi praviloma "sledijo" spreminjanju poteka hidrografske linije, na katero se nanašajo.

Reliefne značilnosti obmejnega območja so odločilno vplivale na oblikovanje meje, prometnih poti in zgoščenih območij prebivalstva. Mednarodno pomembne poti so bile tako reliefno pogojene in vezane predvsem na ravninska in dolinsko-kotlinska območja ter v manjšem obsegu na prelaze vzpetega sveta. V zadnjih desetletjih je razvoj slovenske prometne infrastrukture pogojen z evropskimi zahtevami o povezovanju EU s pomembnejšimi urbanih središči jugovzhodne in vzhodne Evrope (Černe, 2004). Ena od prioriteta Slovenije kot članice EU je (bila) uveljavitev schengenskih standardov nadzora zunanje meje EU, torej na slovensko-hrvaški meji. Za izpolnitev pogojev za vstop v schengenski prostor je Slovenija izvedla rekonstrukcijo vseh mejnih prehodov na slovensko-hrvaški meji oziroma novogradnjo v skladu s schengenskimi standardi. Rekonstrukcija oziroma novogradnja je zajemala predvsem ustrezno vzpostavitev cestne in komunalne infrastrukture ter objekte, ki so potrebni za opravljanje varnostnega, carinskega in inšpekcijskega nadzora. Slovenija je tako 21. 12. 2007 z vstopom v schengenski prostor na eni strani odpravila mejne kontrole na mejah z Italijo in Avstrijo, ki sta že pred tem vstopili v schengenski prostor, a tudi z Madžarsko, ki se je skupaj s Slovenijo tedaj priključila temu območju, po drugi strani pa vzpostavila v skladu s schengenskimi standardi varnostni, carinski in inšpekcijski nadzor na svojem delu zunanje meje EU z Republiko Hrvaško.

V skladu z vizijo Skupnega evropskega trga, ki jo je EU kasneje integrirala še s t. i. "globalnim pristopom k migraciji", se oseb (torej ne glede na to, ali gre za državljane EU ali tretjih držav) in blaga pri prehajanju notranjih meja med državami članicami EU ne kontrolira, medtem ko je nadzor oseb in blaga na zunanjih schengenskih mejah poostren in je prehajanje načeloma možno le na mejnih prehodih. Princip EU je namreč, da poostrena kontrola na zunanjih mejah ne sme biti le v interesu države, ki kontrolo izvaja, ampak je v interesu vseh držav podpisnic Schengena. Zaradi tega je morala EU določiti enotne kriterije o tem, kdo in pod katerimi pogoji lahko vstopi v skupni prostor brez kontrole, kar naj bi privedlo tudi do usklajene in enotne vizumske politike za vse podpisnice Schengenskega sporazuma ter do skupnega pristopa v pogledu preprečevanja nezaželenih imigracij (Leresche, Saez, 2002). Državljan EU in schengenskega prostora, ki skupaj sestavljajo t. i. Evropski gospodarski prostor (EES), lahko zunanjo mejo prehajajo z urejeno dokumentacijo, medtem ko morajo državljani drugih držav izpolnjevati zahteve, ki so določene z uredbo EU in schengenskimi pravili. Na notranjih mejah EU so prehodi preko meja prosti in potniki jih lahko prečkajo kadar koli in kjer koli je to fizično izvedljivo, vendar morajo imeti s seboj vedno veljavno osebno izkaznico, saj policija lahko še vedno uveljavlja svojo funkcijo nadzora na kateri koli točki ozemlja države. Sicer pa schengenski pravni red, prav zato, da bi nov, poostren mejni režim na zunanjih mejah ne pretrgal obstoječih lokalnih čezmejnih vezi, omogoča tudi t. i. "olajšan" režim prehajanja meja, ki ga lahko sosednje države določijo na podlagi posebnih bilateralnih sporazumov (Bufon, 2008).

Tak sporazum sta sicer podpisali Slovenija in Hrvaška že po desetih letih svoje samostojnosti, da bi uskladili čezmejni promet oseb, izboljšali življenjske razmere obmejnega prebivalstva in omogočili čim bolj prosto gospodarsko sodelovanje v okviru obmejnega območja, zavedajoč se, da so "obmejne lokalne skupnosti temelj dobrega sodelovanja med sosednjima državama" (Celar, 2002). Sporazum o obmejnem prometu in sodelovanju med Republiko Slovenijo in Republiko Hrvaško (SOPS) je stopil v veljavo 5. 9. 2001; obsega deset poglavij ter ureja področje obmejnega pomorskega in kopenskega prometa, kmetijske in gozdarske dejavnosti, vezane na dvolastništvo oziroma prehajanje meje tudi izven uradnih mejnih prehodov. Ta sporazum se v marsičem naslanja na podobna sporazuma o maloobmejnem prometu, ki sta bila v drugi polovici prejšnjega stoletja podpisana med tedanjo Jugoslavijo ter Italijo in Avstrijo. Podobno kot za prebivalstvo ob slovensko-italijanski meji je bila tudi za prebivalstvo v slovensko-hrvaškem obmejnem pasu uvedena posebna, maloobmejna prepustnica. Opremljene so bile tudi devizne in carinske olajšave, ki so nakazovale težnjo k okrepitvi obmejnega gospodarskega sodelovanja med državama.

Sporazum pa je ostal zaradi številnih še odprtih bilateralnih vprašanj med Slovenijo in Hrvaško, začeni z mejnimi spori na kopnem in na morju, v določeni meri neizpolnjen. Najbolj vidni izraz teh neugodnih razmer je dejstvo, da sta državi dokaj počasi pristopili k odpiranju vseh v sporazumu predvidenih lokalnih mejnih prehodov za imetnike maloobmejnih prepustnic, kar je že v sistemskem pogledu predstavljalo precejšnjo omejitve potencialov in dejanske intenzitete čezmejnega gibanja. Gostota mejnih prehodnih točk na slovensko-hrvaški meji je ostajala na ta način do odprtja vseh v sporazumu predvidenih mejnih prehodov dokaj skromna, saj je skozi 90. leta prejšnjega stoletja odpadlo tu na 100 km mejne dolžine le 4,8 mejnih prehodov, medtem ko je isti mejni dolžini bilo na meji z Avstrijo 7,4 mejnih prehodov, na meji z Italijo pa kar 17,3 prehodov. Šele po letu 2001 se je ta gostota dvignila na sedanjih 7,3 mejnih prehodov na 100 km.

SCHENGENSKA REALNOST: PREPUSTNOST SLOVENSKO-HRVAŠKE MEJE

Čezmejni promet Slovenije je skladen z njenim statusom obmejnosti oziroma prehodnosti. Vstop Slovenije v EU pa ni bistveno povečal obsega čezmejnega prometa, saj se je po podatkih Statističnega urada Republike Slovenije število potnikov, ki prečkajo slovenske meje z avtomobilom, najbolj povečalo v obdobju 1991–1995, in sicer od približno 140 milijonov na približno 180 milijonov, odtlej pa je ostalo v bistvu konstantno. Če upoštevamo, da je do leta 1991 čezmejni promet glede na stanje v letu 1985 upadel za 60%, lahko ugotovimo, da tudi kasnejši porast vendarle ni uspel dvigniti obsega čezmejnega prometa na predhodno raven, ki je bila za tedanje evropske razmere res izjemna.

Po razpadu skupne države in slovenski osamosvojitvi ter s pričetkom vojne na Hrvaškem in v Bosni in Hercegovini se je promet na cestah proti Hrvaški močno zmanjšal, saj je prišlo do reorientacije povezav proti državam članicam zahodnoevropskih zvez. Močan upad je bil med letoma 1985 in 1992 zabeležen zlasti na cesti med Ljubljano in Zagrebom, in sicer od nekaj več kot 7000 motornih vozil na dan na samo 4000 motornih vozil na dan (Černe, Pelc, 1993). Tako je cestni promet prek slovensko-hrvaške meje v začetnih letih po osamosvojitvi upadel na raven okrog 50 milijonov prehodov, a

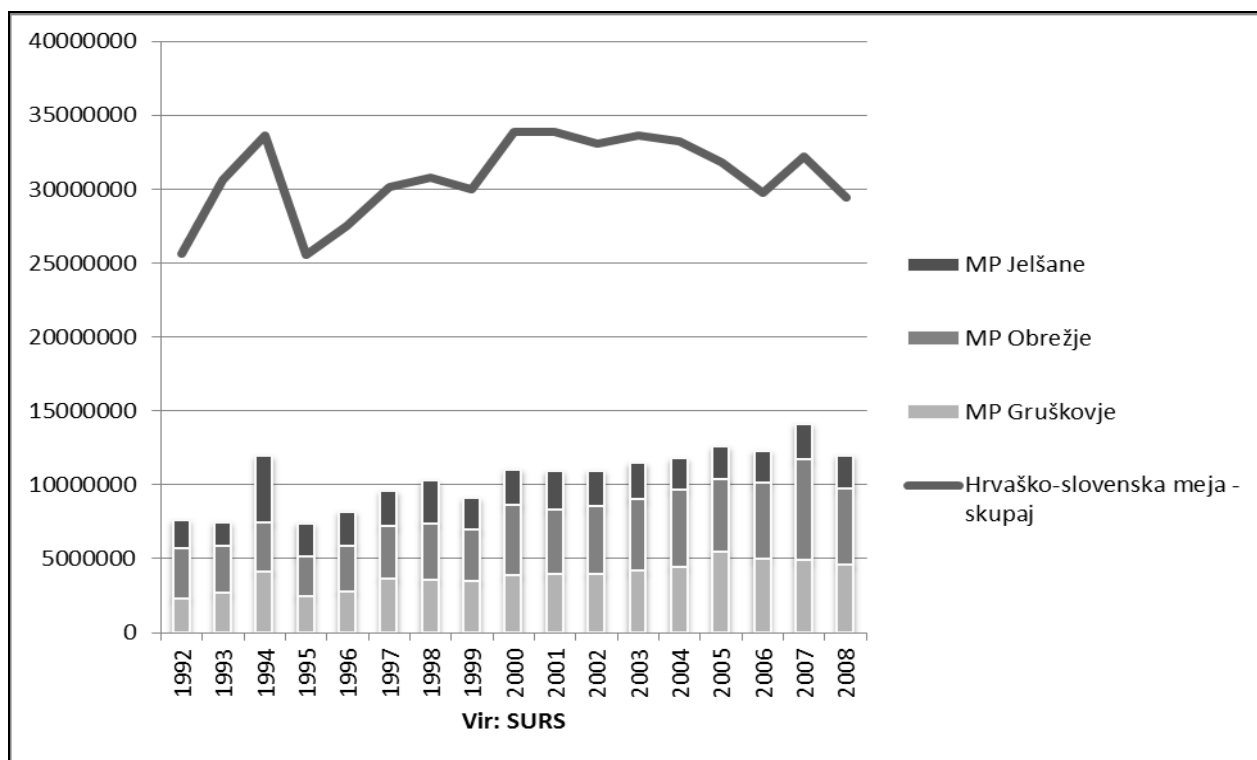
se je ob koncu 90. let prejšnjega stoletja spet okreplil in ustalil na okrog 60 milijonov prehodov, predvsem zaradi povečanega tranzitnega prometa prek Slovenije v smeri jugovzhodne Evrope zaradi umiritve razmer na Balkanu in ponovne rasti mednarodne turistične vloge Hrvaške.

Po podatkih Ministrstva za notranje zadeve je slovensko-hrvaška meja trenutno opremljena s 57 mejnimi prehodi (od tega je cestnih mejnih prehodov 49, železniških pa 8) različnih kategorij: mednarodnih je 25, meddržavnih 10 in obmejnih 22¹ (MNZ Policija, 2010). Poleg mejne in cerinske kontrole se na ozemlju Republike Slovenije izvaja še inšpekcijski nadzor (veterinarski in fitosanitarni) na 6 mejnih vstopnih točkah, imenovanih BIP (Border Inspection Posts). Od tega se trije nahajajo na cestnih mejnih prehodih Obrežje, Jelšane in Gruškovje, po en pa na železniškem prehodu v Dobovi, v Luki Koper in na ljubljanskem letališču Jožeta Pučnika. Izključno na omenjenih mejnih prehodih je možen prevoz živih živali, mesa, rastlin, zdravil ipd. Za namene svoje analize smo se omejili na cestne mejne prehode vseh kategorij (49).

Gostota mejnih prehodov je izrazitejša na vzhodnem delu meje, torej na gosteje poseljenem odseku. Med mednarodnimi mejnimi prehodi po intenzivnosti prehodov izstopajo Obrežje, Gruškovje in Jelšane, ki se nahajajo v osrednjem delu meje. Ti so z vstopom v schengenski prostor pridobili status Mejnih vstopnih točk (BIP), kar je povečalo njihovo pomembnost v evropskem prostoru oziroma v blagovnem tranzitnem prometu. Glede potniškega prometa ima za Evropo poseben pomen mejni prehod Obrežje - Bregana, po katerem poteka pomembna evropska transverzala, ki povezuje najrazvitejše dele severne in srednje Evrope z jugovzhodno Evropo in bližnjim Vzhodom (Klemenčič, Genorio, 1993). Tu se je promet od leta 1992, ko je bilo zabeleženih 3,4 milijone prehodov potnikov, do leta 2007, ko je mejni prehod prečkalo 6,9 milijonov potnikov, več kot podvojil. Statusno pomemben je tudi mejni prehod Gruškovje na "Phyrinski" cesti, ki povezuje del srednje Evrope (München, Dunaj) s turistično Dalmacijo. Medtem ko sta slednja dva ves čas imela tudi pomembno funkcijo blagovnih mejnih prehodov, se je funkcija mejnega prehoda Jelšane z vstopom Slovenije v EU spremenila. Leta 1992 je 19,1% turističnega prometa vzdolž celotne slovensko-hrvaške meje odpadlo na mejni prehod Jelšane. Vse do vzpostavitve schengenskega

1 *Mejni prehod* je kraj, ki je določen za prehod državne meje. Mejni prehodi so lahko namenjeni za mednarodni, meddržavni ali obmejni promet. Glede na to, za katero vrsto transporta so namenjeni, pa so lahko cestni, železniški, letališki, morski ali rečni. Mejni prehod za *mednarodni promet* je kraj, kjer je dovoljeno preiti mejo državljanom Slovenije in drugim državljanom. Mejni prehod za *meddržavni promet* je kraj, določen za prehod državljanov EU, Evropskega gospodarskega prostora (EES), Švice in Hrvaške. Mejni prehod za *obmejni promet* je kraj, določen za prehod potnikov z določenega območja Republike Slovenije in določenega obmejnega območja Hrvaške v skladu z mednarodno pogodbo. Mejni potniški promet v cestnem in železniškem prometu so statistične službe do vstopa Slovenije v schengensko območje spremljale na vseh mejnih prehodih, sedaj pa ga spremljajo samo še na mejnih prehodih s Hrvaško (SURS, 2010).

Grafikon 1: Prihodi potnikov čez cestne mejne prehode na slovensko-hrvaški meji po mejnih prehodih od osamosvojitve RS Slovenije in Hrvaške do leta 2008.

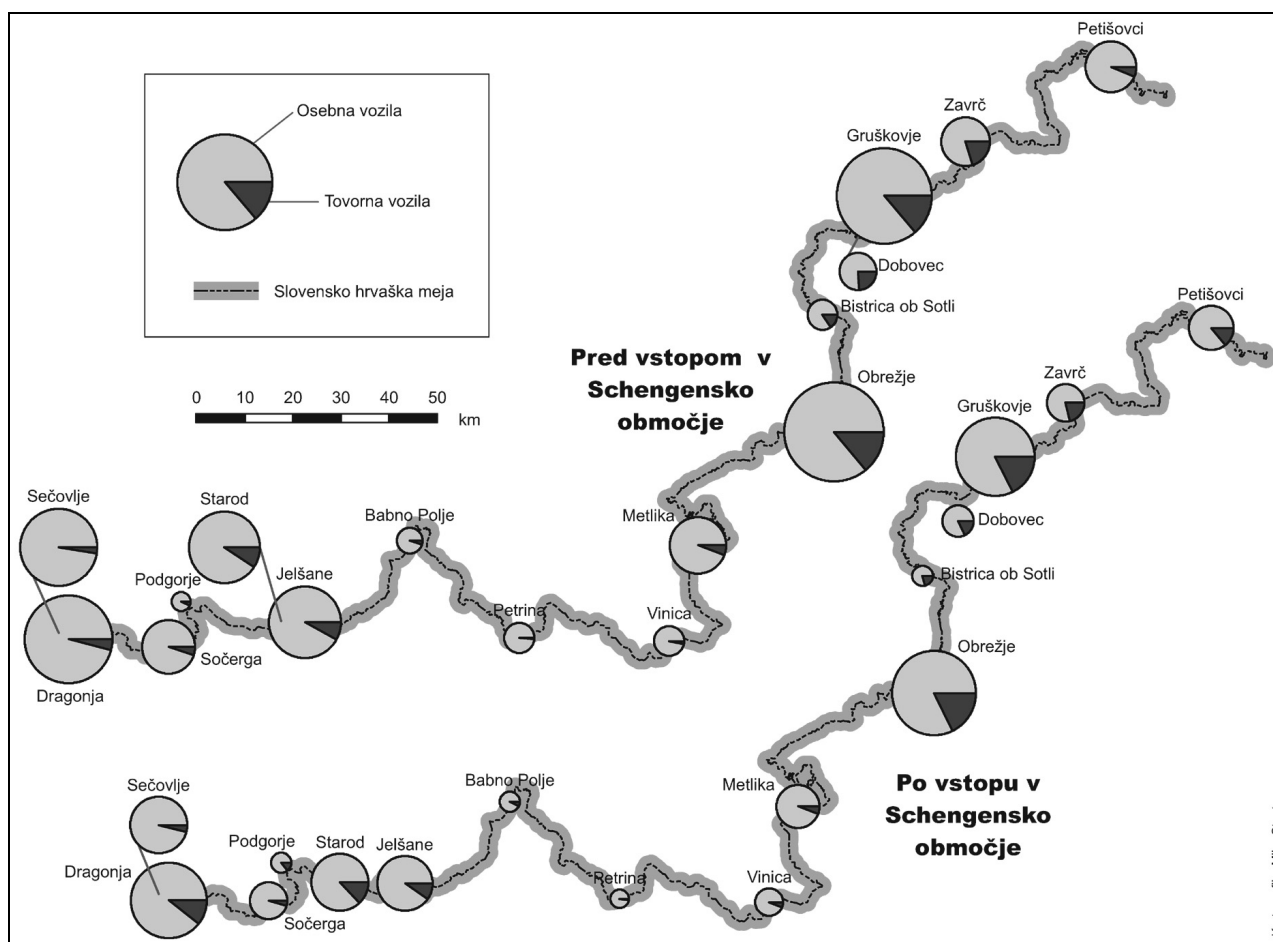
Graph 1: Number of passengers who used road border crossings along the Slovene-Croatian border by border crossing point since the independence of Slovenia and Croatia to 2008.

režima so Jelšane delile blagovni promet z mejnim prehodom Starod, kasneje pa je ta pridobil status Mejne vstopne točke (BIP) in večina tovornega prometa se je zato preusmerila nanj. Po podatkih Direkcije RS za ceste za leto 2008, je oba mejna prehoda prečkalo skupaj okrog 8 milijonov vozil, od tega je bilo tovornih vozil nekaj manj kot 900 tisoč (MP Jelšane 324 tisoč, MP Starod 563 tisoč). Sicer pa je za blagovni čezmejni promet po vstopu Slovenije v schengenski prostor posebej opremljen železniški mednarodni prehod Dobova, ki ga dnevno prečka 59 potniških in okoli 20 tovornih vlakov (MJU, 2010).

V letu 2009 je bilo zabeleženo 73,7% povprečnega letnega prometa na slovensko-hrvaški meji na mejnih prehodih za mednarodni promet in 9,6% na mejnih prehodih za meddržavni promet. Ostali 16,7-odstotni delež povprečnega letnega prometa na slovensko-hrvaški meji pa je padel na obmejne mejne prehode, od tega je bilo 91,7% osebnega prometa in 6,8% tovornega prometa. Delež tovornega prometa na mejnih prehodih za obmejni promet je relativno visok v primerjavi z deležem tovornega prometa na mejnih prehodih za mednarodni promet in meddržavni promet, kar gre predvsem na

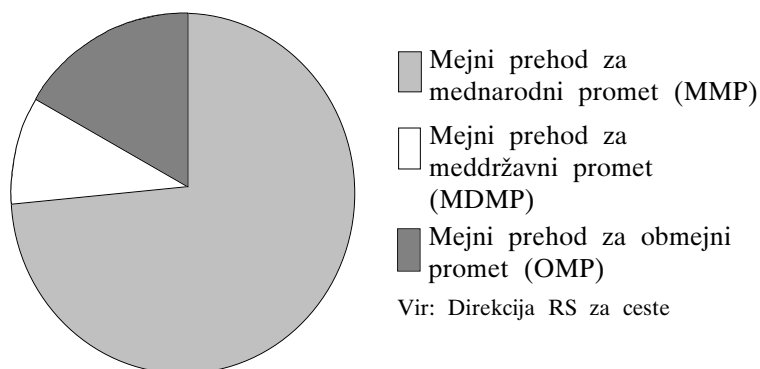
račun tovornikov s prikolico in lahkega tovornega prometa do 3,5 t, kamor spadajo traktorji, kar je izraz uporabe mejnih prehodov za obmejni promet lokalnega prebivalstva za kmetijske namene. Delež prihodov potnikov čez obmejne mejne prehode na meji s Hrvaško je leta 2003 dosegal le 0,7% in se do leta 2008 povečal na 3,2%. To nakazuje na eni strani na postopno ponovno reorientacijo lokalnega prebivalstva na drugo stran državne meje, na drugi strani pa z odpiranjem obmejnih mejnih prehodov na interes držav za krepitev čezmejno gibanje in integracije obmejnega prebivalstva ter posledično sosedskih odnosov.

Danes se obmejno prebivalstvo večinoma poslužuje 22 obmejnih mejnih prehodov, saj jim omogočajo hitrejši prehod meje. Obmejni promet na slovensko-hrvaški meji je stekel leta 2003 in je v skladu z mednarodno pogodbo določen za prehod potnikov z določenega območja Republike Slovenije in določenega obmejnega območja Hrvaške. Glede na 248 tisoč potnikov iz leta 2003 se je število prehodov do leta 2005 potrojilo ter naslednja leta ostalo približno enako. Glede na leto 2007 se je število potnikov, ki je prečkalo slovensko-hrvaško mejo, leta 2008 povečalo še za 1,6%.

Sl. 1: Delež osebne in tovornega letnega prometa pred vstopom Slovenije v schengensko območje (leto 2007) in po vstopu Slovenije v schengensko območje (leto 2008).

Fig. 1: Share of annual personal and cargo traffic before Slovene accession to the Schengen area (2007) and after Slovene accession to the Schengen area (2008).

Grafičkon 2: Delež povprečnega letnega prometa na slovensko-hrvaški meji glede na kategorijo mejnega prehoda (MP) v letu 2009 (%).

Graph 2: Share of average annual traffic across the Slovene-Croatian border by border crossing point category in 2009 (%).

SCHENGENSKA MEJA: ODPRTO – ZAPRTO GIBANJE

Z vzpostavitev državne meje med Slovenijo in Hrvaško se je spremenil tudi značaj zgodovinsko enotne kulturne pokrajine, ki je bila z novo državno mejo "presekana". Rezultati raziskav, ki so jih opravili slovenski inštituti, nakazujejo trende splošnega zmanjševanja čezmejnih stikov po vzpostavitvi državne meje s Hrvaško.² Raziskava, ki jo je opravil nekdanji Inštitut za geografijo Univerze v Ljubljani, je pokazala, da je kar polovica obmejnega prebivalstva mnenja, da je vzpostavitev državne meje poslabšala stanje. Anketiranci so pozitiven učinek novonastale meje videli v večji varnosti, medtem ko je bilo prisotno splošno prepričanje, da je meja vzpostavila bariero v prometnih povezavah, zaposlovanju in rekreaciji. Obmejno prebivalstvo je bilo mnenja, da bi lahko položaj ob meji bolje izkoristili z vzpostavitev prostocarinskih con, saj nadaljnji razvoj regije vidijo v kmetijstvu, domači obrti in turizmu (Špes, 2001).

Eden od sklopov ankete Inštituta za narodna vprašanja se je navezoval na nekatere značilnosti prebivalstvene mobilnosti (zaposlovanje in oskrba preko meje, obiskovanja, mešanje prebivalstva idr.), ki nakazujejo na bolj ali manj pogosto fizično prehajanje meje. Po vzpostavitvi državne meje se je obseg čezmejnega sodelovanja več kot prepolovil, zmanjšali so se tudi čezmejno izobraževanje, čezmejna oskrba in nakupi. Pred nastankom državne meje je bil v 70% hrvaških gospodinjstev vsaj en član zaposlen na slovenski strani meje in vsaj en član iz 30% slovenskih gospodinjstev na hrvaški strani. Po nastanku nove državne meje pa se je obseg čezmejnega zaposlovanja zelo zmanjšal, tako da je bilo v drugi polovici 90. let prejšnjega stoletja le še okrog 13% gospodinjstev v Sloveniji in 30% gospodinjstev na Hrvaškem soudeleženi v čezmejnem pretoku delovne sile, kar je bila očitna posledica političnih in gospodarskih sprememb, ki jih je doživelo to obmejno območje. Drastičen upad je bil zabeležen tudi pri izobraževanju na drugi strani meje, kot posledica razhajanja v izobraževalnih programih, tako v vsebinskem kot tudi v organizacijskem pogledu. Vloga in obseg čezmejnega oskrbe sta se z nastankom državne meje radikalno spremenila, saj je bila v času skupne države odločitev o kraju nakupa v večini primerov povezana s prostorsko bližino trgovine in podobnimi motivi, danes pa na to

vplivajo predvsem cenovni pogoji in razlike v kakovosti storitev. Nekoliko manjši upad je zabeležen pri sorodstvenih in prijateljskih stikih ter čezmejnih porokah, kljub temu pa sta bili tedaj približno dve tretjini obmejnega prebivalstva mnenja, da se mladi z obeh strani meje manj družijo kot v preteklosti. Zanimiv je tudi podatek o deležu respondentov (40%), ki je nasprotoval trditvi, da so politične meje v vse bolj integriranem in globaliziranem svetu nesmiselne. Po drugi strani pa je kar 57% respondentov menilo, da morajo biti meje med državami le simbolne in da morajo omogočati nemoten pretok blaga in ljudi (Repolusk, 1999a). Protislovnost odgovorov je po vsej verjetnosti rezultat tega, da so meje še vedno razumljene kot neko politično in družbeno varovalo, ki naj "regulira" čezmejne družbene in gospodarske izmenjave.

Raziskava, ki smo jo sami opravili v prvi polovici leta 2007, je v marsičem potrdila rezultate predhodno omejenih raziskav. Poleg ugotavljanja, kakšen je položaj slovenskih obmejnih območij po vstopu Slovenije v EU, je raziskava poskusila od obmejnega prebivalstva prejeti oceno njihovih pričakovanj glede učinkov vstopa Slovenije v schengenski prostor na nadaljnji razvoj čezmejnih odnosov. V letu 2009 smo ponovili telefonsko anketo v vseh slovenskih obmejnih območjih z namenom pridobiti si sliko o (morebitnih) spremembah, ki so se zgodile v obmejnih območjih po vstopu Slovenije v schengenski prostor. Podrobneje smo poskusili ugotoviti, kako prebivalstvo slovenskih obmejnih občin ocenjuje razvoj čezmejne povezanosti s sosednjimi čezmejnimi območji v obdobju po vstopu Slovenije v schengenski prostor, kakšna je intenziteta in tipologija lokalnih čezmejnih vezi ter kako lokalno prebivalstvo ocenjuje nadaljnje razvojne trende.

Schengen: grožnja ali priložnost

Večina respondentov ob slovensko-hrvaški meji je bila leta 2007 mnenja, da ta "dogodek" s posledičnim odpravljanjem mejnih kontrol na notranjih mejah EU ne predstavlja nikakršne grožnje (62%), kot veliko priložnost pa je vstop Slovenije v schengenski prostor videlo 58% respondentov. V nasprotju z optimizmom, ki je bil prisoten v letu 2007, je bilo leta 2009 zgolj 12,4% respondentov mnenja, da so se čezmejne vezi med Slovenijo in Hrvaško izboljšale. Večina respondentov zahod-

2 Leta 1999 je Inštitut za narodna vprašanja izvedel terensko raziskavo na obeh straneh slovensko-hrvaške meje na sedmih lokacijah: Piran/Buje, Koper/Buzet, Loška dolina/Čebar, Metlika/Ozalj, Rogatec/Hum na Sotli, Razkrižje/Štrigova in Lendava/Mursko Središče. Med leti 1997 in 1999 je Inštitut za geografijo Univerze v Ljubljani opravil raziskavo o vplivu državne meje na vsakdanje življenje ljudi v izbranih obmejnih območjih: Spodnje Podravje, Spodnje Posavje, Bela krajina in Slovenska Istra. UP ZRS je aprila leta 2007 opravil telefonsko anketo o oceni položaja slovenskih obmejnih območij po vstopu Slovenije v EU ter o pričakovanih obmejnega prebivalstva glede učinkov vstopa Slovenije v schengenski prostor na nadaljnji razvoj čezmejnih odnosov, ki je zajela respondente v vseh slovenskih obmejnih območjih. V letu 2009 je UP ZRS ponovil telefonsko anketo o predvidenih nadaljnjih razvojnih trendih po vstopu Slovenije v schengensko območje.

nega in severovzhodnega mejnega sektorja je bila namreč mnenja, da so se čezmejne vezi med Slovenijo in Hrvaško po vstopu Slovenije v schengenski prostor poslabšale, medtem ko so respondenti iz osrednjega dela obmejnega območja bili mnenja, da so čezmejne vezi ostale nespremenjene. Na splošno pa je vzdolž celotne slovensko-hrvaške meje veljalo, da je schengenska realnost poslabšala čezmejne vezi (40,3%).

Intenziteta čezmejnega gibanja je na slovensko-hrvaški meji bistveno nižja od tiste, ki smo jo leta 2007 zabeležili ob meji z Italijo in Avstrijo, kjer na tedenski ravni mejo prehaja od 8% do 19% prebivalcev, tu pa samo 5% prebivalcev. Rezultati anketiranja v letu 2009 nakazujejo na to, da čezmejno gibanje preko slovensko-hrvaške meje ostaja konstatno (40,3%), kar nakazuje, da schengenska realnost ni bistveno vplivala na čezmejno gibanje obmejnega prebivalstva iz slovenskega dela na Hrvaško.

Socio-ekonomske razsežnosti Schengena

Stališča anketirancev iz leta 2007 so nakazovala trende negativnega vrednotenja vezi s sosednjo državo po vstopu Slovenije v EU. Poslabšanje čezmejnih odnosov po vstopu Slovenije v schengenski prostor je takrat predvidelo nad 52% vprašanih vzdolž meje s Hrvaško; nekoliko večji "optimizem" so izkazali prebivalci severovzhodnega mejnega sektorja, kjer je tak razvoj dogodkov pričakovalo "le" 45% vprašanih. Leta 2009 je bilo 32,5% anketirancev mnenja, da je schengenski režim vplival ali zelo vplival na povezovanje lokalnih skupnosti (občin) z obeh strani meje. Da nova schengenska realnost ni vplivala oziroma sploh ni vplivala na možnosti za delo na Hrvaškem in na možnosti za študij na Hrvaškem, je ocenilo v približno enakem deležu, in sicer le 54% respondentov, v primerjavi z 2/3 respondentov iz leta 2007. Takrat je bilo 74,6% anketirancev prepričanih, da bo vzpostavitev schengenskega prostora prinesla več možnosti za študij na obeh straneh meje, medtem ko je več možnosti za delo na obeh straneh

meje predvidevalo 68,3% anketirancev. Pozitivna naravnost obmejnega prebivalstva do Schengena je bila prisotna tudi pri vrednotenju možnosti za nakup bivališča na obeh straneh meje, saj je bilo kar 66,7% respondentov mnenja, da se bodo te priložnosti povečale. Leta 2009 je 35,8% respondentov ocenilo, da je vzpostavitev schengenskega prostora vplivala na nakupovanje nepremičnin na Hrvaškem, od tega je bilo 6,4% mnenja, da je bil vpliv zelo velik.

Socio-kulturne razsežnosti Schengena

Če podrobneje pogledamo strukturo čezmejnih tokov, lahko na podlagi opravljenih raziskav med obmejnimi prebivalstvom na slovenski strani tega obmejnega območja ugotovimo, da je bil poglobitni razlog za čezmejne obiske rekreacija oziroma turizem (leta 2007 dobrih 48% odgovorov respondentov; leta 2009 dobrih 45% odgovorov respondentov), temu motivu pa sledijo obiski sorodnikov in znancev (leta 2007 dobrih 15% odgovorov respondentov; leta 2009 25% odgovorov respondentov) ter nakupi (leta 2007 dobrih 8% odgovorov respondentov; leta 2009 dobrih 14% odgovorov respondentov). Slednje nakazuje na skromnejši interes samega obmejnega prebivalstva vzdolž slovensko-hrvaške meje za funkcionalna čezmejna gibanja, zlasti v pogledu čezmejnih nakupov, ki v drugih slovenskih mejnih območjih predstavljajo od 45% do 48% motivov za čezmejna gibanja obmejnega prebivalstva. Obmejno območje s Hrvaško se uvršča takoj za obmejnimi območjem z Italijo po intenziteti čezmejnega obiska sorodnikov in znancev in po čezmejnem delu. Zelo velik odstotek prečkanja meja zaradi dela je prisoten na zahodnem sektorju slovensko-hrvaške meje, kjer izstopata mejna prehoda Dragonja in Sečovlje (4,9%). Večjo intenziteto prečkanja meje je zaznati tudi na vzhodnem mejnem sektorju, kjer pa je obmejno prebivalstvo navezano na drugo stran meje predvsem zaradi dvolastništva kmetijskih površin ter dela v obmejnih podjetjih. Anketiranci so leta 2009 navedli, da se poslužujejo zdravst-

Tabela 1: Funkcionalne čezmejne vezi v slovenskih obmejnih območjih ob slovensko-hrvaški meji (v deležu navedb respondentov):

Table 1: Functional cross-borders links in the Slovenian border areas along the Slovenian-Croatian border (in the proportion of respondents):

	leto 2007	leto 2009
Delo v sosednjih krajih	3,6 %	2,8 %
Nakupi v sosednjih krajih	8,7 %	14,1 %
Obisk sorodnikov/znancev v sosednjih krajih	15,5 %	25,0 %
Obisk kulturnih prireditev v sosednjih krajih	2,4 %	8,8 %
Izleti, dopusti ali obisk gostilne v sosednjih krajih	48,4 %	45,4 %
Drugo	21,4 %	3,9 %
	100,0 %	100,0 %

Sl. 1: Hrvaško naselje Brašljeвица je več kot tri četrtine obdano s slovenskim ozemljem. Naselje, ki je v posebni "mejni zanki", ima edino povezava s hrvaškim naseljem Kašt s cesto, ki poteka po območju Kamenice v občini Metlika, torej po slovenskem ozemlju, kar povzroča številne težave lokalnemu prebivstvu (foto: V. Markelj).

Fig. 1: Over three quarters of the territory surrounding the Croatian settlement Brašljeвица is Slovenian. This settlement, which is situated inside a special "border loop", is connected only with the Croatian village Kašt by a road running through the area of Kamenica and Metlika, i.e. Slovenian territory. This situation is causing numerous problems for the local population (photo: V. Markelj).

venih storitev na hrvaški strani, kar je v primerjavi z letom 2007 popolnoma nov razlog, ki vpliva na dinamiko čezmejnih tokov. Glede na rezultate raziskave iz leta 2007 je delež obiska kulturnih prireditev v sosednjih krajih narešel z 2,4% na 8,8%. Tretjina anketirancev je bila mnenja, da Schengen ni niti izboljšal niti poslabšal obiska kulturnih prireditev na Hrvaškem; 47% pa je bilo prepričanih, da vpliva ni oziroma sploh ni. Enake vplive so opazili tudi glede obiskov športnih prireditev na Hrvaškem. To nakazuje na dejstvo, da ravno družbeno-kulturne afinitete čezmejnih območij predstavljajo plodno osnovo za dograjevanje in krepitev čezmejnih vezi.

Etno-jezikovna struktura in dinamika

Vzroki prekomejnega gibanja obmejnega prebivalstva, kot so delo, nakupi, obiski sorodnikov ali znancev, obisk kulturnih prireditev, izleti, dopusti in ostali "posebni" motivi nam podajo natančno podobo o oblikah obmejnega prostorskega povezovanja. Poleg funkcionalnih vezi je pomemben dejavnik čezmejnih odnosov med obema obmejnima območjema tudi družbeno-kulturna afiniteta. Čeprav se na uradni ravni ne govori o obstoju slovenske oziroma hrvaške manjšine vzdolž slovensko-hrvaške meje, pa nam statistični podatki vendarle pokažejo, da je slovensko prebivalstvo tvorilo leta 1991 do

5% skupnega prebivalstva v hrvaških obmejnih občinah v kvarnersko-istrskem pasu, hrvaško prebivalstvo pa je istega leta predstavljalo med 5% in 10% skupnega prebivalstva v slovenskih obalnih občinah ter v občinah Kočevje, Črnomelj in Brežice, nad 10% pa v občini Metlika. Z ozirom na stanje v letu 1971 je delež hrvaškega prebivalstva porasel v skoraj vseh slovenskih obmejnih občinah, z izjemo obalnih občin ter občin Ljutomer in Ormož, kjer je prišlo do upada (Repolusk, 1999b). Očitno gre pri distribuciji hrvaškega prebivalstva v Sloveniji do prepleta elementov avtohtonosti in novejših preseljenih tokov, kar potrjujejo tudi podatki za leto 2002, ki kažejo na to, da predstavljajo ravno obmejne občine s Hrvaško tisto območje, kjer je hrvaško prebivalstvo v Sloveniji najbolj intenzivno in sklenjeno prisotno, predvsem v obmejnem delu občine Kočevje, pravzaprav pa vzdolž celotne meje s Hrvaško (Josipovič, 2006).

Rezultati raziskave iz 2009 so pokazali, da kar 81,6% (92% leta 2007) vprašanih na meji s Hrvaško razume in govori hrvaški jezik, samo razume pa ga še dodatnih 18,2% (6% leta 2007) vprašanih. Skladno s tem je tudi zelo razširjeno spremljanje čezmejnih medijev, saj hrvaško televizijo gleda kar 86% (70% leta 2007) vprašanih, 45% (37% leta 2007) vprašanih posluša hrvaške radijske postaje, 33% (25% leta 2007) vprašanih pa bere hrvaške tiskane medije.

Sl. 2: Nedoločena državna meja v Piranskem zalivu in ob levem bregu spodnjega toka reke Dragonje je postala sinonim za odprta slovensko-hrvaška obmejna vprašanja, kljub številnim drugim še nedefiniranim območjem na preko 600 kilometrov dolgi meji med državama. Na fotografiji hiša J. Jorasa ob mednarodnem mejnem prehodu Sečovlje (foto: M. Koderman).

Fig. 2: The undefined state border at the Bay of Piran and along the left bank of the lower section of the river Dragonja has become a synonym for the unresolved Slovenian-Croatian border issues, despite the existence of numerous other still undefined areas along the over 600 km long border between the two countries. In the photo – the house of J. Joras by the international border crossing Sečovlje (photo: M. Koderman).

Če so torej v tem obmejnem območju pričakovanja glede nadaljnega razvoja čezmejnih vezi, kakor smo uvodoma naglasili, najbolj črnogleda, pa gre poudariti, da so tu potenciali čezmejne povezanosti glede na zgoraj orisane razmere vendarle dokaj v skladu z drugimi slovenskimi obmejnimi območji. Tudi funkcionalna čezmejna povezanost v celoti ne zaostaja veliko za drugimi obmejnimi sektorji, medtem ko je prav indeks družbeno-kulturne afinitete tu od vseh najvišji. Po izpeljani skupni "meri" čezmejne povezanosti se na ta način slovensko-hrvaško obmejno območje uvršča na drugo mesto za slovensko-italijanskim, ki v tem pogledu dokaj izstopa od skupnega povprečja, med posameznimi mejnimi sektorji pa se skrajni vzhodni del ter dolenjsko območje uvrščata med prvih pet najbolj "integriranih" slovenskih obmejnih območij.

SKLEP

S Schengenskim sporazumom je EU pridobila mejno politiko, ki se je oblikovala na modelu nacionalne države. Pri projektu integracije EU je vzpostavljanje zunanje meje neposredno zahtevalo, da se EU obnaša kot nacionalna država, pri čemer je ravno nadzor meje odigral ključno vlogo (Zavratnik Zimic, 2003). Slovenija je z vstopom v EU prevzela vse obveznosti članstva,

med katerimi je tudi vzpostavitev ustreznega schengenskega režima. V skladu z vizijo skupnega evropskega trga, ki jo je EU kasneje integrirala še s t. i. "globalnim pristopom k migraciji", se oseb (torej ne glede na to, ali gre za državljane EU ali tretjih držav) in blaga pri prehajanju notranjih meja med državami članicami EU ne kontrolira, medtem ko je nadzor oseb in blaga na zunanjih schengenskih mejah poostren in je njihovo prehajanje načeloma možno le na mejnih prehodih. Konec leta 2007 je Slovenija s postavitvijo schengenskega režima tako postala "varuhinja" dela zunanje meje EU, kar je prineslo veliko sprememb za celotno mejno črto slovenskega prostora. Ključno vprašanje tega članka je, ali je prišlo do spremembe prehodnosti slovensko-hrvaške meje zaradi spreminjanja njene funkcije od notranje upravne do državne meje in kasnejšega udejanjenja schengenskega nadzora. Predpostavljali smo, da je slovensko-hrvaška meja kot zunanja meja EU zaradi vzpostavitve schengenskega režima postala v zadnjem obdobju manj prepustna.

V splošnem je težko na hitro odgovoriti na vprašanje, ali je slovensko-hrvaška meja prometno dovolj prepustna ali ne in ali je vzpostavitev zunanje meje EU spremenila prometne tokove med Slovenijo in Hrvaško. Generalno gledano je slovensko-hrvaški obmejni prostor za mednarodni promet relativno dobro organiziran,

območje pa je s širšega makroregionalnega, še zlasti pa z ožjega meddržavnega vidika dovolj prehodno. Od vstopa Slovenije v schengenski prostor se prometni tokovi po obsegu niso bistveno spremenili, prišlo pa je do strukturnih sprememb. Tovorni promet, prav tako pa tudi tranzitni potniški mednarodni promet, se je predvsem preusmeril na mejne prehode s kontrolnimi točkami. Država je namreč v skladu s smernicami EU morala prilagoditi obmejno infrastrukturo za nemoteno povezavo mediteranske Evrope s kontinentalno. Tako so na zunanji meji s Hrvaško mejni prehodi Jelšane, Gruškovje in Obrežje postali glavne vhodne točke v EU in je prehodnost na mednarodnem nivoju relativno ugodna, vendar pa nima večjega vpliva na razvojne možnosti samega obmejnega območja. Na lokalni ravni se namreč srečujemo z neenakomerno porazdelitvijo mejnih prehodov, zaradi česar je marsikje lokalnemu prebivalstvu še vedno otežena že osnovna čezmejna komunikacija.

Mejni prehodi so točke, ki sicer v pogojih odprtejših mejnih režimov omogočajo določeno nadaljevanje v preteklosti vzpostavljenih stikov med obmejnimi prebivalstvom, potrebno pa je poudariti, da je bila zaradi počasnega urejanja obmejne infrastrukture ta komunikacija na slovensko-hrvaški meji ponekod prekinjena. Vstop Slovenije v schengenski prostor je v lokalne razmere vnesel novo situacijo. Predpristopne zahteve so bile usmerjene v rekonstrukcijo oziroma novogradnjo mejnih prehodov, kar je zajelo tudi vzpostavitev ustrezne cestne in komunalne infrastrukture ter nove objekte. Vse to ima za lokalno prebivalstvo pozitivne učinke, saj jim je bila ponovno omogočena uporaba poti in mejnih prehodov, ki so jih uporabljali desetletja pred vzpostavitvijo državne meje. Slovenija in Hrvaška sta tudi sprejeli poseben bilateralni sporazum o urejevanju dvostranskega čezmejnega prometa. Na začetku Slovenija v odnosu do svoje južne sosede ni pokazala iste pripravljenosti k "mehkejšemu" urejevanju tega problema, v nasprotju z odnosom, ki sta ga do Slovenije izkazali tako Italija kot Avstrija, ko sta v 90. letih prejšnjega stoletja vstopili v schengenski prostor. Naposled je bil za dostop državljanov Republike Hrvaške v Slovenijo, Italijo in na Madžarsko sprejet nekakšen "kompromis", po katerem je vstop v te države sicer možen z osebno izkaznico, vendar mora ob tej hrvaški potnik imeti s sabo še poseben "kartonček" za prehod meje, ki mejnim organom omogoča registracijo vstopa. Na osnovi tega lahko sklepamo, da trend čezmejnih prehodov prek obmejnih mejnih prehodov ni bil bistveno zaznamovan s postavitvijo schengenske meje, predvsem zaradi vzpostavitev ustreznih cest in komunalne infrastrukture ter obstoja bilateralnega sporazuma, ki je "ublažil" morebitne negativne posledice poostrelega nadzora na slovenski zunanji meji s Hrvaško.

Prevzem nove, mednarodne politične funkcije slovensko-hrvaške meje, je pustil posledice na slovensko-hrvaškem obmejnem območju najprej v političnem smi-

slu, nato pa še v prometno-komunikacijskem in psihološkem. Slednje je čutiti na lokalni ravni, kjer je v začetnem obdobju prišlo do nenadne in zelo močne omejitve tradicionalnih čezmejnih vezi in poti, tej pa so se pridružile še razne psihološke blokade, ki so spremljale dokaj napete politične odnose med sosednjima državama zaradi še odprtih mejnih in drugih problemov. Zgodovinsko enotno kulturno pokrajino je državna meja presekala in tako vplivala na njen značaj. Obmejne občine s Hrvaško so tisto območje v Sloveniji, kjer je hrvaško prebivalstvo najbolj intenzivno in sklenjeno prisotno, čeprav na uradni ravni ne govorimo o obstoju hrvaške manjšine vzdolž slovensko-hrvaške meje.

Telefonski anketi, ki sta bili opravljeni v letu 2007 in 2009, sta bili nepogrešljiva metoda, ki nam je omogočila poglobljen vpogled v prepustnost slovensko-hrvaške meje pred vstopom Slovenije v Schengen in po njem. V raziskavi iz leta 2007 je vzdolž celotne slovensko-hrvaške meje približno polovica respondentov predvidevala, da bo vstop Slovenije v schengenski prostor privedel do poslabšanja čezmejnih odnosov s Hrvaško. Delež negativnega vrednotenja vpliva vzpostavitve schengenskega režima v Sloveniji na čezmejne vezi s Hrvaško se je v raziskavi leta 2009 zmanjšal le za 10%. Največje spremembe, ki jih je prinesel Schengen, lokalno prebivalstvo opaža pri nakupovanju nepremičnin na Hrvaškem in povezovanju lokalnih skupnosti (občin) z obeh strani meje, medtem ko so te spremembe po njihovem mnenju zanemarljive na področju dela, študija, kulturnih prireditev in obiskov športnih prireditev.

Glede na rezultate raziskave iz leta 2009 je v slovensko-hrvaškem obmejnem območju zaslediti zelo veliko družbeno-kulturno afiniteto; nad 80% vprašanih na meji s Hrvaško razume in govori hrvaški jezik ter gleda hrvaško televizijo. Tudi sama struktura čezmejnih tokov je potrdila čezmejno afiniteto. Med vzroki prečkanja meje so med lokalnim prebivalstvom tako iztopali čezmejna rekreacija oziroma turizem ali obisk gostilne ter obisk sorodnikov oziroma znancev v sosednjih krajih. Da ravno družbeno-kulturne afinitete čezmejnih območij predstavljajo plodno osnovo za dograjevanje in krepitev čezmejnih vezi, nakazuje tudi delež obiska kulturnih prireditev v sosednjih krajih. Kljub vsem pozitivnim trendom na slovensko-hrvaškem obmejnem sektorju je pri analizi raziskave izstopalo dejstvo, da je intenziteta čezmejnega gibanja ob slovensko-hrvaški meji bistveno nižja od ostalih obmejnih območij. Čezmejno gibanje preko slovensko-hrvaške meje ostaja namreč konstatno, kar kaže, da schengenska realnost ni bistveno vplivala na čezmejno gibanje obmejnega prebivalstva iz slovenskega dela na Hrvaško.

Ob slovensko-hrvaški meji je danes, kljub zgoraj navedenim ugodnim potencialom, težko zaslediti prostorske procese in strukture, ki bi nakazovali na prisotnost dejansko integrirane obmejne regije. Če je na eni strani slovenska država odpravila mejne kontrole tam, kjer se

je politična meja globoko zarezala v nekdanji enotni družbeni prostor, in s tem odprla možnost ponovne reintegracije dotlej sistemsko ločenih obmejnih območij, je slovensko-hrvaško območje, kjer je cela desetletja prebivalstvo živel v sistemsko enotnem okolju, v zadnjih dvajsetih letih doživelo drastične spremembe. Nova politična in "varovalna" funkcija meje s Hrvaško je z vidika EU in njene stabilnosti sicer koristna, medtem ko predstavlja na drugi strani za lokalno prebivalstvo in samo regionalno strukturo precejšnjo oviro. Kot je razvidno iz opravljene analize, so neposredne čezmejne vezi mogoče le z obmejno infrastrukturo in mejnimi prehodi, ki so pa večinoma v funkciji meddržavnega povezovanja, zaradi česar tranzitni meddržavni in širši

čezmejni promet daleč prevladuje nad lokalnim. Sedanje stanje je torej, kljub določeni normalizaciji v pogledu mejne prepustnosti, še vedno zelo različno od preteklosti, ko upravna meja za lokalno prebivalstvo ni predstavljala nobene ovire pri povezovanju. Ti čezmejni vidiki predstavljajo pomemben kazalec prostorskih učinkov udejanjanja schengenskega sporazuma na slovensko-hrvaški meji, a tudi potrebo po načrtnejšem in bolj usklajenem upravljanju. Slovensko-hrvaška meja pomeni za obe državi zato velik izziv tako v političnem smislu kot tudi v prometno-komunikacijskem, družbeno-kulturnem in psihološkem pogledu ter bo nedvomno še dolgo zaposlovala proučevalce evropskih "zunanjih" in "notranjih" meja.

EFFECTS OF THE ESTABLISHMENT OF THE SCHENGEN BORDER REGIME ON BORDER PERMEABILITY: THE CASE OF THE SLOVENE-CROATIAN BORDER

Milan BUFON

University of Primorska, Science and Research Centre Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijska 1

University of Primorska, Faculty of Humanities Koper, SI-6000 Koper, Titov trg 5

e-mail: milan.bufon@zrs.upr.si

Vesna MARKELJ

University of Primorska, Science and Research Centre Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijska 1

e-mail: vesna.markelj@zrs.upr.si

SUMMARY

This article discusses the border between Slovenia and Croatia, one which was significantly marked by political changes that took place in the last decades: the independence of the former Yugoslav republics of Slovenia and Croatia, the accession of Slovenia to the European Union (EU), and later the establishment of the Schengen border regime along the border between these two states. In the Slovene-Croatian border area the new political reality after the year 1991 deepened the developmental and structural differences between neighbouring border regions which, from a historical perspective, can be defined as peripheral and less developed geographical areas. After its EU accession, Slovenia assumed all obligations entailed by EU membership including the establishment of the Schengen border regime which was implemented at the end of 2007. Thus, Slovenia became a "guardian" of a stretch of the "external border" of the EU, which has led to significant spatial as well as social and cultural changes along the entire border of Slovene territory. Border control on the borders with Austria, Italy, and Hungary was abolished. Concomitantly, border control on the border with Croatia (an "external border" of the EU) was strengthened. Slovenia had to establish security, customs, and inspection control along its section of the external EU border, and provide for the border regime to meet with EU standards. In a relatively short time these events have brought several administrative changes in the border area primarily at the local level.

The establishment of the external Schengen border in the traditionally intertwined Slovene-Croatian border area has generated numerous spatial and social-geographical changes. The changing trends are reflected in spatial border permeability, cross-border contacts, and cross-border mobility. The new border divided the historically united cultural territory and control posts were set up on traffic routes. Under open border regimes border crossing points enable a relatively smooth continuation of previously established contacts among the border area population. However, in some cases the slow construction of border infrastructure discontinued communication lines in the Slovene-Croatian border area. The general characteristics of the closeness or openness of the Slovene-Croatian border are beyond easy and simple description given the presence and activity of both in this territory. Generally, the Slovene-Croatian border area displays good organization for international traffic and sufficient permeability from broad macro-regional and in particular narrow inter-state perspectives. However, significant obstacles are present at

the local level. In part these are a result of the initial emergence of sudden and strict limitations to traditional cross-border contacts and routes, and psychological barriers stemming from rather tense political relations between the two neighbouring states which resulted from unresolved border issues and other bilateral problems. Different aspects of cross-border mobility, and spatial border permeability and mutual dependence represent important indicators of spatial effects generated by the implementation of the Schengen border regime along the Slovene-Croatian border.

The EU and its stability can certainly benefit from the new political and "protective" function of the Slovene border with Croatia. However, this has created significant obstacles for the local population and the very regional structure. As a result, the Slovene-Croatian border represents a major political as well as traffic-communication, social-cultural, and psychological challenge for both states. And undoubtedly, it will continue to stir interest among researchers of European "external" and "internal" borders.

Key words: Slovene-Croatian border, border area, "external border" of the EU, Schengen, border permeability

VIRI IN LITERATURA

- Bognar, A. (2001):** Utjecaj prirodno-geografske osnove na razvoj hrvatsko-slovenske granice. Dela, 16. Ljubljana, 61–72.
- Bufon, M. (2007):** Osnove politične geografije. Koper, Založba Annales.
- Bufon, M. (2008):** The Schengen Regime and the New EU's Internal and External Boundaries in Central-Eastern Europe. Romanian Review on Political Geography, 10, 2. Oradea, 15–28.
- Bufon, M., Gosar, A. (2007):** New Borders in a New Europe: Eliminating and Making Borders in Central Europe. V: Armstrong, W., Anderson, J. (ur.): Geopolitics of European Enlargement. Oxon, Routledge, 160–176.
- Celar, B. (2002):** Slovenija in njene meje. Ljubljana, Ministrstvo za notranje zadeve Republike Slovenije, Visoka policijsko-varnostna šola.
- Černe, A., Pelc, S. (1993):** Prometno geografski vidiki nove državne meje. Dela, 10. Ljubljana, 145–156.
- Černe, A. (2004):** Pomen prometa za ljubljansko mestno aglomeracijo. Dela, 22. Ljubljana, 77–87.
- Direkcija RS za ceste (2010):** Ministrstvo za promet, Direkcija Republike Slovenije za ceste. [Http://www.dc.gov.si](http://www.dc.gov.si) (1. 4. 2010).
- Josipovič, D. (2006):** Učinki priseljevanja v Slovenijo po drugi svetovni vojni. Ljubljana, ZRC SAZU, Inštitut za slovensko izseljenstvo.
- Klemenčič, V., Genorio, R. (1993):** The New State of Slovenia and its Function within the Frame of Europe. GeoJournal, 30, 3. London – Dordrecht – Boston, 323–333.
- Klemenčič, V. (1993):** Geopolitični položaj ter teoretski in metodološki poizkus opredelitve tipov obmejnih območji na primeru Slovenije. Dela, 10. Ljubljana, 9–20.
- Klemenčič, V. (2001):** Slovensko-hrvaška obmejna regija in njena funkcija v povezovanju med Hrvaško in Slovenijo in v luči evropske integracije. Dela, 16. Ljubljana, 7–16.
- Leresche, J. P., Saez, G. (2002):** Political Frontier Regimes: Towards Cross-Border Governance? V: Perkmann, M., Sum, N. L. (ur.): Globalization, Regionalization and Cross-Border Regions. New York, Palgrave Macmillan, 77–99.
- MJU (2010):** Ministrstvo za javno upravo. [Http://www.mju.gov.si](http://www.mju.gov.si) (1. 4. 2010).
- MNZ Policija (2010):** Ministrstvo za notranje zadeve, Policija. [Http://www.policija.si/index.php/component/content/article/119/526](http://www.policija.si/index.php/component/content/article/119/526) (1. 10. 2010).
- Repolusk, P. (1999a):** Čezmejni stiki in čezmejna potovanja. V: Kržišnik Bukič, V. (ur.): Medetnični odnosi v obmejnem prostoru med Slovenijo in Hrvaško. Slovensko-hrvaški obmejni prostor: življenje ob meji, 2. Ljubljana, Inštitut za narodnostna vprašanja, 89–105.
- Repolusk, P. (1999b):** Opredelitev obmejnega območja med Slovenijo in Hrvaško ter nekatere njegove geografske značilnosti. V: Kržišnik Bukič, V. (ur.): Medetnični odnosi v obmejnem prostoru med Slovenijo in Hrvaško. Slovensko-hrvaški obmejni prostor: življenje ob meji, 2. Ljubljana, Inštitut za narodnostna vprašanja, 17–46.
- SURS (2010):** Statistični urad Republike Slovenije. [Http://www.stat.si](http://www.stat.si) (1. 4. 2010).
- Špes, M. (2001):** Odnosi prebivalcev obmejnih območji Slovenije do slovensko-hrvaške državne meje. Dela, 16. Ljubljana, 89–104.
- Zavratnik Zimic, S. (2003):** Trdnjava Evropa ali odprta Evropa? Izzivi za države "schengenske periferije". V: Zavratnik Zimic, S., Pajnik, M. (ur.): Migracije – Globalizacija – Evropska unija. Ljubljana, Mirovni inštitut, 15–41.
- Zupančič, J. (2003):** Čezmejne dnevne delovne migracije v slovenskem obmejnem prostoru. Razprave in gradiva, 43. Ljubljana, 68–111.

original scientific article
received: 2010-03-17

UDC 316.77:341.222(497.4+497.5)

NEW DIVISIONS – NEW EXCLUSIONS? SLOVENIAN AND CROATIAN NEWS DISCOURSES ABOUT THE SCHENGEN BORDER

Melita POLER KOVAČIČ

University of Ljubljana, Faculty of Social Sciences, SI-1000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 5
e-mail: melita.poler-kovacic@fdv.uni-lj.si

Karmen ERJAVEC

University of Ljubljana, Faculty of Social Sciences, SI-1000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 5
e-mail: karmen.erjavec@fdv.uni-lj.si

ABSTRACT

After Slovenia joined the Schengen area in December 2007, the Slovenian-Croatian border, which had been quite permeable to local populations for centuries, became the external border of the EU, where controls were reinforced. The main goal of this paper is to research journalistic representations of the new border regime in two national daily newspapers and two daily newspapers from the Primorska region on both sides of the border. A critical discourse analysis revealed discourses of a borderless Europe, border as the Iron Curtain, border as the Schengen fort, border as a life problem, and non-problematic border as proof of the efficiency of the Croatian state. Only the regional media critically represented the new regime. The study demonstrates the usefulness of the representation approach to border research on one hand and a bottom-up and comparative approach to media and journalism studies in the coverage of EU topics on the other hand.

Key words: border, Croatia, discourse analysis, European Union, news reporting, Schengen regime, Slovenia

NUOVE DIVISIONI – NUOVE ESCLUSIONI? L'INTERPRETAZIONE DEL CONFINE DI SCHENGEN NEI MEDIA SLOVENI E CROATI

SINTESI

Il confine sloveno-croato che per la popolazione locale ha rappresentato nei secoli una linea di demarcazione permeabile, con l'ingresso della Slovenia nell'area di Schengen nel dicembre del 2007 si è trasformato nel confine esterno dell'Unione europea con un regime di controllo più severo. Obiettivo principale dell'articolo è l'analisi della rappresentazione che del nuovo regime danno due quotidiani nazionali e due quotidiani locali di ambedue i versanti del confine. L'analisi discorsiva ha svelato la dimensione del concetto di Europa senza confini, del confine-cortina di ferro, del confine-roccaforte di Schengen, del confine- questione di vitale importanza e del confine-privo di criticità grazie all'efficienza dello stato croato. Soltanto i quotidiani regionali hanno rappresentato in modo critico il nuovo regime. Lo studio indica l'utilità dell'approccio prescelto tanto per la ricerca sul confine quanto per l'indagine comparativa e approfondita delle analisi dei mass media nell'affrontare e presentare i temi legati all'Unione europea.

Parole chiave: confine, Croazia, analisi discorsiva, Unione europea, comunicazione giornalistica, regime di Schengen, Slovenia

INTRODUCTION

Slovenia accessed to the Schengen regime on 21 December 2007. From this day forward, all border controls between Slovenia and the European Union (EU) member states (Hungary, Austria, and Italy) were abolished. However, the southern border with Croatia became the external border of the EU, where controls were reinforced. In the past, people from both sides of the Slovenian-Croatian border were accustomed to a relatively free border crossing (see Pipan, 2007; Slovenian Parliament, 2001), one that was quite permeable and "soft", a so-called "green border", which locals could cross at any point on the existing roads, trails and paths outside the official checkpoints. Introduction of the Schengen regime brought change. For example, points at which the local population and farmers who own cultivated land on the other side of the border used for crossing the border had to be shut, mainly by means of gates, and persons who cross the border with local border traffic passes and agricultural certificates need special keys (Slovenian Police, 2007). Representations of this new regime on the borders will be of our interest in this paper. Has nothing essentially changed for the local population crossing the border? What are the prevailing representations of the Schengen border among people in both states?

The main goal is to research representations of the border as presented by the media in the two states which have now become separated by the Schengen border regime, i.e., Slovenia and Croatia. Media representation research is significant because of the influential role which the mass media plays in present-day societies. As the great majority of citizens experience politics through the media, any study of democracy is also a study of how the media reports and interprets political events and issues (McNair, 2000, 1). Much of the essential and useful information comes from the media and our lives, as well as our economy, government, and society would have great difficulty functioning without the continuing flow of news brought by the media (Hachten, 2001, xvi). The mass media has also been the key agent of dominant representation of borders (e.g., Anderson, 1991; Schlesinger, 1991; Strüver, 2004).

The prevailing research in the field of media studies about EU issues (e.g., de Vreese, 2002; Machill et al., 2006) has been an attempt to answer the question whether news media within the EU lives up to the ideals of the EU-public sphere. So far, the answers have been more or less uniform: the elite national news media contribute negatively to the "democratic deficit" in the EU, because a natural consensus on what the EU is and how it represents citizens' interests, European nations and their borders does not exist (Machill et al., 2006; Slaatta, 2006). The media is structured according to political and economic structures of society and is partici-

pating in the constant negotiation and contestation of what kind of EU we might be asked to imagine. Further, the national media often ignores EU politics, which they believe to be complicated and of little interest to a wider audience and therefore undesirable to cover. According to Kurpas et al. (2004), the EU suffers from a "communication deficit".

A more bottom-up approach to media studies is concerned with how media representations and meanings are linked to the reproduction of the EU social structures, in our case the new regime of the Slovenian borders. Media scholars must also go beyond prevailing studies of news content in major privileged, elite news media, and study more local and field-specific media. There is a constant possibility that what is seen as important news in general elite newspapers is a type of discourse that is already structured and already systematically excludes an important aspect of social life (Slaatta, 2006).

The first chapter offers a theoretical framework to the media representation of the borders, while the second chapter includes a critical discourse analysis, which was used in the research of two Slovenian and two Croatian daily newspapers' representations of the border after Slovenia joining the Schengen regime. In the last section, the results are discussed in a wider historical and social context.

THEORETICAL FRAMEWORK

Social theorists have generally favoured one of two broad approaches to theorizing about borders (Rumfold, 2006, 155). On the one hand, borders have been contextualized by the idea of the network, which has shaped much current thinking on society, particularly under the influence of globalization theories (e.g., Castells, 2000; Sassen, 2002; Urry, 1999; Wellman, 2001). The network, along with associated ideas of mobilities, flows, fluids, and scapes, has become a key metaphor for understanding modern life in a "world in motion". The work of Manuel Castells (2000) is, according to Rumfold (2006), the most celebrated in this field. A network society is one where a space of places is being replaced by a space of flows, and the EU is seen as the paradigm of the network state. In the network vision of society, territorial borders are easily transcended by flows and mobilities, which take place within globalized circuits of information and exchange. Rumfold (2006) claims that, in this reading, borders remain important both because they have been rescaled by global networks and projected at a distance from the "old" borders of national territory, and because access to networks can act as a bordering mechanism: those not in the network and still existing mainly in a space of places are excluded from important circuits of information and economic exchange.

On the other hand, there are, according to Rumfold (2006, 156), social theorists who have also been concerned with the meaning and role of borders in the context of societal transformations and the new spatiality of politics. He emphasizes Bauman (2002), who sees the terrorist attacks of 9/11 as representing a symbolic end to the era of space and the primacy of territorial power. In global space, borders are translated into extraterritorial frontier lands. Beck (2004) identifies the pluralisation of borders as a key development. Borders are no longer only national, but may take many different forms. These themes are echoed in the work of Balibar (2004) for whom borders have become so diffuse that whole countries can now be borderlands, for example, those at the margins of the EU's project of integration: once countries had borders, now they *are* borders (Rumfold, 2006). Bufon (2008) points out that the political or economic "macro" approach in studying cross-border regions is limited. True nature and qualities of the regions may only be established when local cultural and social elements of cross-border relations are also taken into account (Bufon, 2008, 26). Research investigations in the Central-European border areas have shown that the intensity of cross-border relations depends above all on the presence of urbanized areas and national minorities on both sides of the border, together with traditional cultural and social ties on the basis of consolidated former territorial units (Bufon, 2005).

At the end of 2007, Slovenia and other "new" EU members became part of the Schengen zone (with the exception of Cyprus, Ireland, the UK, Bulgaria, and Romania). They accepted the abolition of control over the internal borders within the EU (openness), which, according to the "compensatory" logic of the Schengen regime, requires the parallel development of a strong external border (control). Becoming a part of the Schengen zone has been conditioned by changes in Slovenian police law, which resulted in considerably more extensive police powers which encroach upon the constitutional rights to privacy and freedom of movement. According to Article 29 of the new National Border Control Act (Slovenian Parliament, 2007), police officers may examine or search a person in the event of suspected possession of illegal items and objects or to establish identity. This has so far been limited to suspects of criminal or minor offences. The police are authorized to do this not only along the border but also practically within the whole territory of Slovenia (Article 35) which thus became a borderland. Slovenia has also integrated the Schengen Information System (SIS), established to enable the authorities designated by each member state to have access via an automated search procedure to alerts about persons and property for the purpose of border checks and other police and customs checks (Anderson, 2004). The key problem of this system is gathering data about persons with the purpose of creating

secret records or intentional control of people who are suspected of intending to perpetrate a criminal act. To put it in another way: if a person is registered with the SIS as a suspected criminal, the police are authorized to secretly gather information about this person in every procedure referring to this person. This had previously only been possible with permission from an investigating judge, and now it is possible with permission from an attorney general (Jerše, Mrak, 2007).

A key shift not directly addressed by any of these approaches concerns our changing consciousness of borders. The process of debordering nation-states and rebordering the Schengen zone cannot simply reconfigure borders. Perceptions of borders refer to the existence of borders in people's minds, to the affective, cognitive, and imagined meanings that borders are assumed to be highly influential in people's individual and social lives. Spatial borders in general – and the ones between the EU member states in particular – no longer enjoy a compelling logic on the "ground", and they are increasingly viewed as being socially constructed and carriers of various meanings. Instead of conceptualizing European borders as self-evident lines, and in addition to an understanding of borders as markers of differences in, for example, language, policy, and administration, borders are understood as undergoing a constant reconfiguration through social relations and as being constituted by imaginations and representations. The idea of socially constructed meanings of territories and borders is based on socio-cultural contingent practices and discourses. The role of discourse for constructing the meanings of borders has been taken into consideration since boundaries are not located merely within the empirical contexts of borderlines and landscapes but also in discursive landscapes, which have shaped and continually shape mindscapes and the perceptual images of the observer (e.g., Paasi, 2001; Strüver, 2004). Or to put it another way, identity is an individual, social, and special category, since the ideas of territory, self, and "us" all require symbolic, socio-cultural, and/or physical dividing lines with other, i.e., a border (Paasi, 2001). In local contexts, solidarity may be based on personal contacts and interaction, but larger-scale territories are inevitably "imagined communities" – the category that Anderson (1991) has reserved to depict a nation above all by the media. Thus, the key process for the construction of national or supranational identity is setting the symbolic border which in contemporary societies takes place mainly through media representations (Hall, 1989; Schlesinger, 1991). Thus, one way of assessing the meaning of a border is to study media representations.

RESEARCH METHOD

The critical discourse analysis of the media will be performed as textual analysis on four "levels", including

macro and micro analysis: thematic and form structure, representation of social actors, and choice of keywords.

The analysis of the thematic organization of the news is based on the so-called semantic macrostructure (Van Dijk, 1980; 1987; 1988). This hierarchical structure consists of macropropositions that define the most relevant pieces of information in the text. Macroproposition is derived from local meanings of words by macrorules, such as deletion, generalization, and construction. Such rules combine similar meanings with higher-level abstract meanings or construct different meaning constituents in higher-level event or social concepts, which enable us to identify "the main idea unit" in the form of several sentences, a paragraph, entire news stories, etc. Close study of the macropropositions made in news items may enable us to look at the news discourse as a whole and thus have a comprehensive view of the new regime of the Slovenian borders as covered by the selected media.

Thematic organization is directly connected with the discourse schemata or the so-called superstructures (Van Dijk, 1980). Such schemata consist of a series of hierarchically ordered categories, which may be specific to different discourse types, and conventionalized and hence different in various societies or cultures. Each superstructure category is associated with a macroproposition from the semantic macrostructure. Van Dijk (1988) divided the news into a summary category (headline and the lead) and a story category. The story consists of the situation category, which consists of the episode (main events and consequences) and a background category. Longer news items often contain a background category sub-divided into the context (previous events and circumstances), a history category, and a commentary category, containing the opinions of the journalists themselves, for instance, an evaluation of the main events, or expectations and predictions of what is likely to happen next. According to Van Dijk (1991, 121), the schemata may manipulate the thematic organization in news stories about ethnic affairs. This paper aims to present the ways in which journalists use the schemata to construct the thematic organization that ideologically supports the dominant interpretation of the new regime of the Slovenian borders.

To identify news discourse about the new Slovenian border regime, we also analyzed how the media represent the main social actors, i.e., who is included within the "us" realm and who is positioned as "them". As Hodge and Kress (1993) argue, one of the central discursive strategies in ideological struggles relies on the construction of in-and-out group identities using discursive means. Any kind of identity, as Hall (1989) further suggests, is primarily defined as a difference from the other. It becomes clear through linguistic analysis that the meanings of "we" and "they" (implying identification with and differentiation from) are not ontologically given but are indeed ideologically constructed.

Further, we analyzed the choice of key words by the media. It is widely accepted that the choice of words used by journalists is by no means arbitrary. The choice is not only the journalists' own creation but is connected to their own society (Richardson, 2007). Analysis of the naming options of the border will be carried out, as journalists have to provide names for social categories; this naming always involves choice, and by choosing one social category over another, the journalists include them within a category and exclude them from other categories (Richardson, 2007).

The sample for our analysis includes 92 news items published between the beginning of December 2007 and the end of January 2008 by two Slovenian and two Croatian daily newspapers which dealt with the notion of the new Slovenian border regime, i.e., *Delo* (21 items), *Primorske Novice* (54 items), *Vjesnik* (3 items), and *Novi List* (14 items). The newspapers were selected with regard to their coverage area, i.e., national and regional. The broadsheet *Delo* is a national daily covering the entire Slovenian territory and is the leading Slovenian quality daily newspaper. *Primorske Novice* (PN) is a regional daily newspaper covering mainly the Primorska region in Slovenia. *Vjesnik* is the only nationwide quality daily paper in Croatia, while *Novi List* (NL) is a Croatian regional daily which is read mainly in Istria and the coastal region.

RESULTS

In sum, the Slovenian dailies paid more attention to Slovenia's accession to the Schengen regime (75 news items altogether) than the Croatian dailies, which published 17 news items altogether. Differences were found among the media, both in quantity of news items and in the discourses used to represent the new border regime. Main differences were noticed when comparing national and regional dailies, regardless of the state. Both regional dailies published 64 news items altogether, while both national dailies published 24 news items altogether. Such discrepancy in the quantity of published news items already clearly points to diverse interest for the topic in the national and in the regional media. Further, representations in the regional dailies, in both states, were more critical toward the new regulation of the border. Critical discourse analysis of the news items revealed five discourses on the border:

Borderless Europe

The comparison of all news items about the new Slovenian border regime shows great similarities in thematic and form structures of the news items analyzed. The analysis enables us to discover that the macroproposition "on the western and on the northern border, Slovenia celebrates entering into the borderless" is adopted by the

summary category of headlines and/or leads, which summarize the most important pieces of information in the news and orient the audience to process the news in a pre-determined direction (Bell, 1991). This is demonstrated by the typical headlines already: "Solemnity at Škofije: Festivities accompanying the fall of the border between the two European pioneers" (Delo, 24. 12. 2007j), or "Slovenia's historical step into the Schengen Europe without borders" (Delo, 21. 12. 2007g). The rest of the news items were structured as commentary, which used the verbal reaction category and extensively cited representatives of the EU and of the Slovenian political elite; these sources evaluated the abolition of control on the northern and western borders extremely positively, and confirmed the meaning from the summary. With this minimal thematic and form structure, journalists constructed "fragmented" discourse (Bennett, 1996, 40), which neglected the background information, the history, and the political context. Despite the abolition of border control, Slovenia is not borderless and is not an equal member of the EU, since most EU member states still have not allowed the free flow of workers from Slovenia, as it is in force in the opposite direction; however, this information was not included in this discourse. This fragmented discourse was used to represent an interpretation of the new regime of the Schengen border as a Slovenian and EU success, and it prevailed in the Slovenian national daily, but was used also by journalists in other three dailies.

All the analyzed media used the word combination "the European borders" to name the EU borders, for example, "Europe without borders" (Delo, 21. 12. 2007g), or even "borders have fallen" (Novi list, 23. 12. 2007g). This naming connotes the meaning that it was the Slovenian and the EU/European borders that fell – not only the control over these borders. Further, this naming offers the meaning that "the EU borders is the same as the European borders", since the journalists used the term "Europe" instead of "the EU" in the majority of the articles, as demonstrated by the title "Slovenians became chiefs of the southern European border" (Novi list, 23. 12. 2007g). It connotes the meaning that Slovenia was not a part of Europe before, or in other words, that those European countries that are not members of the EU yet are not part of Europe, which has already been pointed out by many researchers (e.g., Amin, 2004; Balibar, 2004; Strath, 2000).

In this discourse, the expression "border" appears in word combinations that offer exclusively very positive connotations and several "empty signifiers" (see Laclau and Mouffe, 1987), in order to emphasize the positive sides of the new regime. Thus, the new regime "is the best Christmas present" (Vjesnik, 21. 12. 2007b), it brings "generations of people's dreams fulfilled" (Delo, 21. 12. 2007g; Primorske novice, 21. 12. 2007h), "optimism" (Delo, 24. 12. 2007k), "power" (Primorske novice, 24. 12. 2007l), "normality" (Primorske novice, 20. 12.

2007g), "freedom and security" (Delo, 22. 12. 2007i), "brighter future" (Delo, 21. 12. 2007g), and "a great opportunity" (Delo, 21. 12. 2007g). Further, these words connote the meaning that before the new regime of borders, Slovenia was not normal, free, dream-fulfilling, secure, optimistic, etc. Only now, with the new regime of the Slovenian borders, has Slovenia supposedly become normal, etc. Thus, Slovenia's equal position with other EU members when it was not a part of the Schengen zone is implicitly denied.

Analysis of the representation of key social actors of this discourse revealed that journalists divide social actors into "us" (Europe/Europeans) and "them" (non-Europe/non-Europeans/Balkan). Slovenia/Slovenians are equated with Europe/Europeans, which is most frequently explicitly represented in sentences such as "we are a part of the new Europe" (Delo, 14. 1. 2008a), "today we celebrate the best of Europe" (Delo, 22. 12. 2007i), or "with Schengen we feel that we are really part of Europe" (Delo, 6. 12. 2007a). Slovenia is represented as an equal EU member, as a part of free, united, peaceful, and safe Europe, for example: "Together we have overcome border controls, artificially set obstacles to peace, freedom and unity in Europe, and we made conditions for greater safety" (Delo, 21. 12. 2007g). By entering into the Schengen zone, Slovenia finally became Europeanized and normal, for example: "Now the process of Europeanization of Slovenia, which normalized it, is over." (Delo, 22. 12. 2007h) Non-Europeans are constructed as a hidden contrast to Europeans, as those who live on the other side of the southern Schengen border, and have attributes that contradict those that are ascribed to Europe and Slovenia by journalists. Except in the following case, the attributes are not explicitly mentioned by journalists: "The border defined where one belongs. We became true Europeans, while our southern neighbours remained inhabitants of the Balkans." (Primorske novice, 21. 12. 2007i)

Border as the Iron Curtain

The discourse of the Iron Curtain was used in three analyzed newspapers, however to describe different borders. Both Slovenian newspapers published at least one news item about memories of life along the northern and western borders. The summary category of all analyzed media included the macroproposition that "in the times of the communist Yugoslavia, life of Slovenians along the western and the northern borders was like living behind the Iron Curtain". For example: "The western border: life behind the Iron Curtain" (Primorske novice, 3. 12. 2007a). The rest of the news items were structured as a combination of the commentary and history categories, which used verbal reactions to construct specific memories of life on the western and northern borders, and to confirm the macroproposition

from the summary. This discourse is personalized, because it was constructed of the stories of ordinary people, "full of private, emotional meanings in it" (Bennett, 1996, 39). This discourse is also fragmented, because it presents the post-war history as history until today, and it constructs only a negative interpretation of post-war life along the border.

In this discourse, the border is most frequently represented by using the metaphor of "the Iron Curtain" (Delo, 20. 12. 2007e, f), and the words "closed", "uncrossable", and "military" border (Primorske novice, 20. 12. 2007e). In all stories of "the ordinary people", words such as "fear of control", "barbed wire", "frontier guardhouse", "search", "examination", "military control", "emigration", "smuggling" (Delo, 20. 12. 2007e; Primorske novice, 3. 12. 2007a) in connection with the word "border" prevail; they connote the meaning that there was a strict military border regime between Slovenia and Italy/Austria.

In these stories, the key social actors are Slovenians as individual and collective traversers of the border, going to the West and being impeded by representatives of the post-war communist regime and non-Slovenians/Southerners, especially southern customs officials and soldiers. These are represented as "foreigners", "Yugoslavs", "Southerners" having attributes designating them as "unkind", "malicious", "dangerous", "fearful", and "violent" (Primorske novice, 28. 12. 2007m). This bipolar representation constructs a division: on one hand, there are Slovenians who are good, do not adhere to the communist regime, and simply want connections with the West, while on the other side, there are southerners represented as a homogenous group of adherents to the communist regime that impedes them.

The discourse on the Iron Curtain was also used to represent Slovenia's present Schengen border with Croatia by both regional dailies, naming this border "the Iron Curtain" (Primorske novice, 20. 12. 2007f; Novi list, 20. 12. 2007b; Novi list, 5. 1. 2008). In this way, the bipolar representation known from the past was repeated and critically evaluated, pointing to a "new wall" – a new (unjust) division brought by the history: on one hand, there are Slovenians who are part of Europe now, while on the other hand, there are Non-Europeans, i.e., the southerners who will yet have to become Europeans by eventually entering into "Europe", i.e., by their state becoming the EU Member some day. The naming "the Iron Curtain" was in this sense used by both regional dailies to describe what will further be termed and analyzed as the discourse of the border as a life problem.

Border as the Schengen Fort

When reporting about the southern Slovenia's border with Croatia, the summary category of news items in all analyzed dailies (particularly in the Slovenian dailies, but also in the Croatian ones) includes the macropropo-

sition that "the Slovenian policemen successfully protect the Schengen border". For example: "New Schengen borders are well protected" (Delo, 23. 1. 2008c), "The Slovenian police control the Schengen border" (Delo, 6. 12. 2007c), and "Guardians of the border" (Delo, 6. 12. 2007b). The rest of the news items were structured as the evaluation category, which confirms the macroproposition from the summary by numerous more or less identical positive evaluations of the new regime of the Schengen border. The aim was to confirm that the new regime of the Schengen border was successful. For example, journalists quote very detailed information and statistical data about the efficiency of the Schengen border control without any comparison and explanation: "Slovenian policemen have refused entrance to 1770 persons who were registered in the Schengen Information System; they have confiscated 140 stolen vehicles ..." (Delo, 23. 1. 2008c). The evaluation category is constructed by numerous and very detailed facts. Presenting too much and too detailed data that does not say much to those who are unfamiliar with the Schengen regime is a strategic journalistic ritual, named "factism" by Johnson-Cartee (2005); it can be more generally defined as an excessive quoting of facts that do not offer a reader a sensible meaning due to a lack of interpretation. This discourse is factually fragmented because it includes only a one-sided detailed positive assessment of the Ministry of Internal Affairs, and avoids background information and an interpretation of the facts.

In this discourse, the border is most frequently represented by the use of the constant combination of words "the Schengen border" (Delo, 15. 12. 2007d) and the so-called vocabulary of Schengen security, such as "protection", "control over the secret paths of those trading with weapons, people, drugs, and also the organized criminal" (Delo, 6. 12. 2007b), "using the Schengen Information System" (Delo, 6. 12. 2007a), "efficient prevention of illegal immigrations and organized criminal", "the security system works" (Delo, 22. 1. 2008b), or "the border will be severely controlled" (Vjesnik, 10. 12. 2007a).

The key social actor in this discourse is "Schengen", transformed from an agreement and a regime into an actor in itself, which *enables, realizes, demands, protects*, etc. For example, "Schengen came to Croatian borders" (Novi list, 31. 12. 2007h), or "Schengen is on the Croatian border" (Novi list, 22. 12. 2007e). In this way, journalists transferred responsibility for measures, especially the unpopular ones, to the imaginary actor called Schengen, while the actual Slovenian protagonists' responsibility was taken away from them and they were presented as those who had successfully realized the demands of Schengen. These Slovenian protagonists mainly appeared in the role of the Ministry of Internal Affairs, and especially as the policemen at the border, who are represented as heroes who successfully protect Europe: they are "the guardians of the border"

(Delo, 6. 12. 2007b), who "improve security in the EU and Slovenia" (Primorske novice, 21. 12. 2007j); they are "well qualified" (Delo, 6. 12. 2007b), they "exercise control over suspicious passengers" (Delo, 21. 12. 2007g), and "strive to reduce a crush at border crossings which might occur due to the use of the Schengen Information System" (Delo, 6. 12. 2007a). People from the other side of the border are in a generalized way represented as "the others", i.e., as the potential enemies of Europe. They are not spoken about in any particular way; they are merely mentioned as potential "actors of the illegal migrations, criminal, trading with people, weapons, and drugs" (Primorske novice, 21. 12. 2007j). Thus, everyone who crosses the Schengen border from the south is constructed as a potential enemy.

Border as a Life Problem

Only both regional daily newspapers exposed the life problems of people by including the macroproposition that "the Schengen border caused the every-day life problems to the people living along the border". This macroproposition is adopted by the headlines already, for example: "Injustice is moving south" (Primorske novice, 3. 12. 2007b), "People, hostages of state politics" (Primorske novice, 21. 12. 2007k), "Schengen is bringing new problems to people from Žumberak" (Novi list, 18. 12. 2007a), "From tomorrow Croatia in front of the 'Iron Curtain'" (Novi list, 20. 12. 2007b), or "Schengen – another Croatian failure" (Novi list, 23. 12. 2007f). Then it is further developed by leads, such as the one from the Croatian regional daily stating that "the Schengen border is causing horror and fear among the Croatian citizens because of the more rigorous controls when entering Slovenia and Hungary, controls which have not been so rigorous at these borders since the beginning of the 1990s ..." (Novi list, 20. 12. 2007b).

The rest of the news items were structured as a combination of the verbal reactions and circumstances category, which includes personal stories about the problems of the people who live along the border, and confirms the macroproposition from the summary. This personalized fragmented discourse of ordinary people is the only one among the identified discourses that includes a negative view of the new border regime; however, this discourse neglects background information, above all the political, economic, and social context, especially the system and structural relations of power that have brought about the problems that people talk about.

In this discourse, the border between Slovenia and Croatia is represented negatively as "the problematic border", naming the border as "a life problem", "a problematic border", "a border of problems", "the Schengen plague", "the Iron Curtain" (Primorske novice, 20. 12. 2007f; Novi list, 20. 12. 2007b; Novi list, 5. 1. 2008), "a militant wall" (Primorske novice, 20. 12. 2007g), "the

Schengen wall" (Novi list, 21. 12. 2007c), "a border that is too hard" (Primorske novice, 21. 12. 2007i), and "unjust border" (Primorske novice, 3. 12. 2007b). This negative representation is connected to measures brought about by the Schengen regime, such as "ramps on the bridges toward Slovenia, setting plastic nets and other barriers on suspension bridges and much harder controls on the border" (Novi list, 5. 1. 2008).

According to the regional press, the introduction of the Schengen regime at the border caused many problems, such as the "indescribable torture for thousands of workers from the Western states returning home to their countries" (Novi list, 21. 12. 2007c), "avoiding travelling to Slovenia" and "people being nervous" because of a special identity card needed to cross the border without passport – "if they lose it, the fine is 400 euros" (Novi list, 22. 12. 2007d), the "deepened precipice between people on both sides of the border" (Primorske novice, 3. 12. 2007b), the "loss of community of people who shared destiny and dialect, distinguished from the Croatian and the Slovenian literary languages", "coming to work every day and shopping are made much more difficult" (Primorske novice, 28. 12. 2007n), the "life of people who have real property on the other side or travel frequently is made more difficult" (Primorske novice, 21. 12. 2007k), the "cleaving of the Istrian region" (Primorske novice, 20. 12. 2007f), the "infernal isolation of the border region" (Primorske novice, 20. 12. 2007f), and, generally, the "much worse everyday life of people along the border" (Primorske novice, 4. 12. 2007c).

The key actors in stories about the everyday lives of individuals are people on both sides of the border, who are ignored by the EU, and Slovenian, and Croatian politicians. These ordinary people were represented as a special community and called "hostages" and "collateral victims of the EU and the politicians who do not understand the civilization and historical connection of people living along the border" (Primorske novice, 21. 12. 2007k). The EU and the politicians are represented as those who "do not care about problems of the people living at the border" (Primorske novice, 21. 12. 2007i).

Non-problematic Border as Proof of the Efficiency of the Croatian State

The fifth discourse of the new Schengen regime was used only in the Croatian national daily *Vjesnik*. In a way it is the most unique of them all, as it used the discourse of the border as the Schengen fort merely as a starting-point to develop a new discourse, which includes the macroproposition that "even though the border regime is more severe than before, nothing really changed for Croatian citizens, due to the efficiency of the Croatian state". This macroproposition was included throughout the text of the news items, i.e., both in the summary category as well as the story category.

The argumentation consists of three parts. First, the problem is presented, i.e., introduction of the Schengen regime performing "more severe border control" (Vjesnik, 10. 12. 2007a), which is followed by establishing that the problem does not concern the Croatian citizens in any meaningful way: "No changes for Croatians" (Vjesnik, 21. 12. 2007b), as "Croatian citizens will be allowed, same as before, to enter Slovenia /.../ with identity cards only" (Vjesnik, 10. 12. 2007a, 22./23. 12. 2007c). Then, the Croatian state is given credit for it, as it successfully normalized the situation by solving a potential problem and thus took good care of its citizens, which connotes the state's efficiency. Namely, that Croatians may cross the border not much differently than before the Schengen regime because "an agreement was reached at the meeting of the ministers of Internal Affairs", "Croatia has bilateral agreements with Slovenia, Hungary, and Italy", or "a political agreement was made for Croatian citizens" (Vjesnik, 10. 12. 2007a, 21. 12. 2007b, 22./23. 12. 2007c).

In this way, the Schengen border is represented as non-problematic, which is further demonstrated by statements in the verbal reaction category, such as the "Schengen regime did not cause longer waits at the border" (Vjesnik, 22./23. 12. 2007c). These were official statements made by the Croatian police, followed by statements of the co-called "ordinary citizens", i.e., Croatians who have crossed the Schengen border: "it is no problem for me", or "I think there will be no longer waits than usual" (Vjesnik, 22./23. 12. 2007c). By including the statements of ordinary citizens, the image of a balanced news account is established. However, all statements are carrying the same message: nothing really changed at the border. This discourse is entirely in contradiction with the discourse used by the Croatian regional daily (as well as the Slovenian regional daily), which represented the border as "a life problem".

Discourse regarding the non-problematic border as proof of the Croatian state's efficiency includes what Bennett (1996, 64) would call "normalizations of news", following the outbreak of crisis or change. And the introduction of Schengen regime was perceived as a kind of (potential) crisis for people in Croatia, especially those living along the border (see Zajc, 2007). Normalization of news is a journalistic bias for which it is typical that the reassuring, authoritative voices of officials offer normalized interpretations of the events; they respond to problems by telling us that things return to "normal" again if only we trust them to act in our interests. As crisis symptoms subside, popular tolerance for an "acceptable" level of social distress masks the underlying causes of problems. The news returns the problems to their "normal" state – chronic but unreported. The normalizing cycle in the news invites people to draw the conclusion that "the system worked". In the case of the Schengen border regime, readers of *Vjesnik* were invited to

come to conclusion that their state authority is to be trusted, as it successfully solved a (potential) crisis, meaning that the state acts in the interest of its citizens. However, by neglecting problems brought by the Schengen regime the newspaper virtually acted opposite to the public interest and misused news about the new regime on the border to offer its readers proof of the state's efficiency, a one-sided view, which was in favour of the existent political authority in Croatia.

DISCUSSION AND CONCLUSION

The study demonstrates the usefulness of the representation approach to border research on the one hand and a bottom-up and comparative approach to media and journalism studies in coverage of EU topics (in our case, introduction of the Schengen regime) on the other hand. The study shows that there is no single homogeneous representation about the border included in all the media. Only the discourse of everyday life problems, which appeared only in the regional media, critically represented the new regime of the Schengen border. Thus, the elite national media excluded an important aspect of social life: the everyday life problems of people living along the border. This marginalized discourse of the problems of people's lives along the border should be fed back into the dominant news media discourses.

The second key finding of this study is that the Slovenian daily newspapers have changed the dominant representation of the Slovenian borders. Although in the Cold War period the Slovenian-Italian border was represented as the opposite option to the Iron Curtain model and was known as "the most open European border" (Sambri, 1970, quoted in Bufon, 2003, 183), the Slovenian national press represented it as "the Iron Curtain" to emphasize the meaning of introduction of the Schengen regime and "borderlessness". The border that had been perceived as "borderless" for centuries (Zajc, 2007) was now reconfigured into "a fort" and "a problematic border", which is confirmed also by the results of a survey of Slovenian-Croatian border dwellers (Bufon, 2008). The border which had not represented a major obstacle in everyday life of people in the Istrian region (for more about cross-border links, see Bufon, 2002; 2008; 2009) now became an obstacle also in the perception of people who live there. Namely, future expectations in consideration of the enlargement of the Schengen space to Slovenia reveal that the majority of border dwellers at the border with Croatia expect that cross-border relations will get worse (Bufon, 2008, 24). Further, the analysis revealed that the media representation of the eastern border between Slovenia and Hungary is negligible, which indicates the insignificance of this border for the construction of Slovenian identity, which is above all founded on Alpine, Mediterranean, and Bal-

kan elements, and less on the Pannonian elements (Šaver, 2005). The prevalence of the discourse of borderlessness, which links borderlessness mainly to northern and western Slovenian neighbours, indicates the media's intention to represent Slovenia as being open to the more developed west and north, and not to the less developed east or south.

The third essential finding is that different discourses found in Croatian dailies reveal different strategies in covering the new border regime, while every journalistic strategy is directly or indirectly linked to the dominant politics and ideology. Namely, it is widely accepted that the strategies used by journalists are by no means arbitrary. These particular choices are not only journalists' own creations, but have something to do with their own society. As Trew (1979) and Teo (2000) concluded in their studies of journalists' discourse, all perceptions which are embodied in lexicalization involve ideologies. The Croatian daily *Vjesnik*, which is known for its support for government politics (Malović, 2004), strives to present the new border regime as non-problematic and the Slovenian-Croatian border as a border for which more or less the same rules of crossing have applied and will always apply, and the credit is given to the government. Why is this newspaper, in contrast to the regional daily, using the strategy of normalization? Reasons can be searched in Croatia's negotiation process to become a member of the EU. According to public opinion polls, the public support among Croatians for their state to access the EU is relatively low and has been dropping. As established in the Eurobarometer survey (European Commission, 2008), only 23 % of Croatians assess the membership of their country in the EU as good. Therefore, it is not in the interest of the Croatian political elite to represent the Schengen regime and the EU as relentless and problematic, as it might dissuade a small number of EU adherents from their support. While the national daily follows the official politics towards EU accession, the regional daily can not afford such a strategy or it might lose readers who experience problems when crossing the border on a daily basis.

Analysis of the media representations of the border also revealed that the national Slovenian daily newspaper changed the practice of differentiation. It reproduced a clear discursive division with Europe/Europeans and Slovenia/Slovenians on one side and the region and people behind the southern Schengen border (non-Europe/non-Europeans, South/Southerners/potential enemy) on the other. Croatians are never explicitly separated from the group of the non-Europeans, which means that they are represented as belonging among the Balkan nations. The national newspaper's element that had been used to constitute the category "we" ("us"), i.e., "the southern brothers" (Baskar, 2003, 199), became "they", i.e., "non-European/Southerners", while their place was taken by other Slovenian neighbours, i.e.,

"Europeans". We could even argue that the Slovenian national daily newspaper constituted "we" and Europeanizedness through "the significant other", i.e. "non-Europeans", and thus reproduced the centuries-lasting construction of identity of Europe *per negationem*, which is defined mostly through the determination of border and thus through identification of something which Europe is not. This border representation caused exclusion and the construction of a new "Non-Europe" and new "Europe-thirsty". This representation repeatedly confirms that Europe has "always been obsessed with its borders, internal and external" (Boyd, 2001, in Velikonja, 2005, 102). Even more, we could claim that the newspaper represented a mythical image of the EU as Europe, which is universal, free, harmonic and united. Therefore, entering into this Europe was represented as a privileged national project, the biggest one after the Second World War and Slovenia's attainment of independence. "The myth about Europe is a bright narrative of values like freedom, democracy, welfare, solidarity, modern technology and, above all, of high culture" (Puntscher, Riekman, 1997 in Velikonja, 2005, 102), while its positivity is constructed through antagonistic negation of all else (Velikonja, 2005, 102).

But the Croatian national newspaper also represents Croatians as Europeans, as part of the developed and the Western "us", when it exposes the special regime on the border which is in force for Croatians only, and will remain in force until Croatia enters the EU and Croatians become "true" Europeans. This is a well known strategy of the Croatian political elite in constructing an image of their own European identity on the basis of differentiating it from the Serbs who are portrayed as unable to understand Western Catholic civilization, since they belong to the Orthodox collective spirit (Buden, 2002; Žižek, 1997).

Both national dailies' construction of the bipolar pair "Europeans – Non-Europeans", their defining of the "Other" as "South of them", and the unconditional Slovenian and Croatian elite obedience at fulfilling "the European demands" with the purpose of proving the sufficient and ultimate Europeanization of Slovenians and Croatians are based on the colonial discourse of the non-Europeans' Europeanization (Velikonja, 2005). This discourse, according to Said (1996), includes not only the arrogance of the colonists but above all the servility of those who are colonized. In our case, this is revealed in the subservience of the Slovenian and Croatian political and media elite in relation to EU demands, in neglecting to solve citizens' problems, and in the belittling relationship toward everything and everyone from the past and on the other side, so that it is easier to emphasize their own successfulness and Europeanizedness.

Regional press on both sides of the Slovenian-Croatian border represents the Schengen border differently from the national press. It represents people of Istria as

"Us", i.e., as victims of the "Others", i.e., Slovenian and Croatian politicians who do not understand historical and personal connections of the people living along the border and do not care about problems of those people. Pelc (2005, 293) also establishes that the new border is an obstacle in everyday's life of local population. Particularities of the regional representations of the border

is confirmed also by Bufon's (2002; 2003; 2005; 2008; 2009) research upon which he concludes that in studying borders, the regional or local aspects of cross-border co-operation should always be analyzed; in our case of media representations of borders it was thus essential to include representations from the regional media also.

NOVE DELITVE – NOVE IZKLJUČITVE? SLOVENSKI IN HRVAŠKI NOVINARSKI DISKURZI O SCHENGENSKI MEJI

Melita POLER KOVAČIČ

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, SI-1000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 5
e-mail: melita.poler-kovacic@fdv.uni-lj.si

Karmen ERJAVEC

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, SI-1000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 5
e-mail: karmen.erjavec@fdv.uni-lj.si

POVZETEK

Slovensko-hrvaška meja, ki je bila stoletja za lokalno prebivalstvo precej prepustna, je po vključitvi Slovenije v schengensko območje decembra 2007 postala zunanja meja Evropske unije s poostrenim nadzorom. Glavni cilj tega članka je raziskati novinarske reprezentacije novega režima na tej meji v medijih z obeh strani meje. Avtorici sta izvedli kritično diskurzivno analizo novinarskih prispevkov o schengenski meji v dvomesečnem obdobju, in sicer v dveh nacionalnih dnevnikih, tj. slovenskem Delu in hrvaškem Vjesniku, in v dveh regionalnih dnevnikih iz primorske regije, tj. slovenskih Primorskih novicah in hrvaškem Novem listu. Primerjalna analiza je pokazala razlike med mediji, tako v količini objavljenih prispevkov kot tudi v diskurzih, uporabljenih za reprezentiranje novega mejnega režima. Mediji so uporabili pet diskurzov: brezmejna Evropa, meja kot železna zavesa, meja kot schengenska utrdba, meja kot življenjski problem in neproblematična meja kot dokaz učinkovitosti hrvaške države. Glavne razlike so se pokazale pri primerjavi nacionalnih in regionalnih dnevnikov, ne glede na državo. Le diskurz o meji kot življenjskem problemu, ki se je pojavil zgolj v regionalnih medijih, je kritično reprezentiral novi mejni režim. Nacionalna elitna medija sta izključila ta pomemben vidik družbenega življenja. Slovenska dnevnikarja sta preoblikovala "železno zaveso" v "brezmejno Evropo"; mejo, ki je stoletja veljala za brezmejno, pa sta preoblikovala v schengensko utrdbo in življenjski problem. Medijska reprezentacija meje med Slovenijo in Madžarsko je bila zanemarljiva, kar govori o nepomembnosti te meje za konstrukcijo slovenske identitete. Prevlada diskurza o brezmejni Evropi, ki brezmejnost povezuje predvsem s severnimi in zahodnimi sosedi Slovenije, nakazuje namen medijev, da bi Slovenijo reprezentirali kot odprto proti bolj razvitemu zahodu in severu, in ne proti manj razvitemu vzhodu ali jugu. Hrvaški dnevnikarji so uporabili različne strategije; regionalni dnevnik je mejo obravnaval kot problem, medtem ko je nacionalni dnevnik sledil uradni hrvaški politiki glede Evropske unije. Nacionalna časopisna medija obeh držav sta vključila prakso diferenciacije, in sicer s konstrukcijo bipolarne dvojice "Evropejci – Neevropejci" in definiranjem "Drugega" kot "Južno od nas". Študija ponazarja uporabnost reprezentacijskega pristopa k raziskovanju meja na eni strani ter poglobljenega in primerjalnega pristopa k medijskim in novinarskim študijam pri pokrivanju tematik Evropske unije na drugi strani. Marginalizirani diskurz problemov ljudi ob meji bi bilo treba vključiti v dominantne novinarske medijske diskurze.

Ključne besede: meja, Hrvaška, diskurzivna analiza, Evropska unija, novinarsko sporočanje, schengenski režim, Slovenija

SOURCES AND BIBLIOGRAPHY

- Delo (2007a):** EU potrdila širitev schengna, 6. 12. 2007.
- Delo (2007b):** Varuhi meje, 6. 12. 2007.
- Delo (2007c):** Slovenska policija nadzoruje schengensko mejo, 6. 12. 2007.
- Delo (2007d):** Schengenski priročnik za vsako gospodinjstvo, 15. 12. 2007.
- Delo (2007e):** Manjšini na Škofijah nazdravili širitvi schengna, 20. 12. 2007.
- Delo (2007f):** Težka naloga, 20. 12. 2007.
- Delo (2007g):** Zgodovinski korak Slovenije v schengensko Evropo brez meja, 21. 12. 2007.
- Delo (2007h):** Takšne Evrope še nikoli ni bilo, 22. 12. 2007.
- Delo (2007i):** Sokrates Janši predal predsedovanje EU, 22. 12. 2007.
- Delo (2007j):** Slovesnost na Škofijah, 24. 12. 2007.
- Delo (2007k):** Širitev schengna okrepila evropski optimizem, 24. 12. 2007.
- Delo (2008a):** Napolitano in Türk za pogled v prihodnost, 14. 1. 2008.
- Delo (2008b):** Mate: Ocene o učinkih schengenske širitve preuranjene, 22. 1. 2008.
- Delo (2008c):** Nove schengenske meje so dobro varovane, 23. 1. 2008.
- European Commission (2008):** Eurobarometer 70: Public Opinion in the EU, National Report, Croatia. <http://www.delhrv.ec.europa.eu/uploads/dokumenti/b32c6fc1ddc6302f15282e6970e009e8.pdf> (30. 8. 2009).
- Novi list (2007a):** Schengen donosi nove probleme Žumberčanima, 18. 12. 2007.
- Novi list (2007b):** Hrvati od sutra pred "željeznom zavjesom", 20. 12. 2007.
- Novi list (2007c):** Hrvatska izza schengenskog zida, 21. 12. 2007.
- Novi list (2007d):** Slovenci slave, Hrvati na put s putovnicama, 22. 12. 2007.
- Novi list (2007e):** Euromagazin, 22. 12. 2007.
- Novi list (2007f):** Schengen – još jedan hrvatski neuspjeh, 23. 12. 2007.
- Novi list (2007g):** Slovenci postali šefovi južne evropske granice, 23. 12. 2007.
- Novi list (2007h):** Euroskop, 31. 12. 2007.
- Novi list (2008):** 2007 u znaku schengenske "željezne zavjese" i borbe za koridore, 5. 1. 2008.
- Primorske novice (2007a):** Zahodna meja, 3. 12. 2007.
- Primorske novice (2007b):** Krivica se seli na jug, 3. 12. 2007.
- Primorske novice (2007c):** Tragikomedija na Dragonji, 4. 12. 2007.
- Primorske novice (2007d):** Vračamo se v normalnost, 20. 12. 2007.
- Primorske novice (2007e):** Proti toku, kot Tomizza, 20. 12. 2007.
- Primorske novice (2007f):** Vse bolj evropski provinci, 20. 12. 2007.
- Primorske novice (2007g):** Na zahodu brez meje, na Dragonji zid, 20. 12. 2007.
- Primorske novice (2007h):** Brisati tudi "kofine" v glavah, 21. 12. 2007.
- Primorske novice (2007i):** Meja, kjer je nikoli ni bilo, 21. 12. 2007.
- Primorske novice (2007j):** V schengenski projekt je bilo treba verjeti ves čas, 21. 12. 2007.
- Primorske novice (2007k):** Ljudje, talci državnih politik, 21. 12. 2007.
- Primorske novice (2007l):** Evropa je močnejša, 24. 12. 2007.
- Primorske novice (2007m):** Od bodeče žice ni ostalo nič, 28. 12. 2007.
- Primorske novice (2007n):** Če smreka ne pade na pravo stran, 28. 12. 2007.
- Slovenian Parliament (2001):** Agreement between the Republic of Slovenia and the Republic of Croatia on Border Traffic and Co-operation. <http://www.uradniklist.si/1/objava.jsp?urlImpid=200150> (30. 8. 2009).
- Slovenian Parliament (2007):** National Border Control Act. <http://www.dz-rs.si/index.php?id=101&sm=k&q=zakon+o+nadzoru+dr%C5%BEavne+meje&mandate=-1&unid=SZIC12563A400338836C1257302004957BE&showdoc=1> (30. 8. 2009).
- Slovenian Police (2007):** FAQ about Schengen. http://www.mnz.gov.si/en/pogosta_vprasanja/faq_about_schengen/#c17104 (30. 8. 2009).
- Vjesnik (2007a):** Na put preko "schengena" jednostavnije s putovnicom, 10. 12. 2007.
- Vjesnik (2007b):** Najljepši božićni dar za devet novih članica EU-a, 21. 12. 2007.
- Vjesnik (2007c):** Građani na Bregani radije s putovnicom, 22./23. 12. 2007.
- Amin, A. (2004):** Multi-ethnicity and the Idea of Europe. *Theory, Culture & Society*, 21, 2004, 2. London, 1–24.
- Anderson, B. (1991):** *Imagined Communities*. London, Verso.
- Anderson, M. (2004):** The Transformation of Border Controls. In: Apap, J. (ed.): *Justice and Home Affairs in the EU*. Cheltenham, Edward Elgar Publishing, 27–38.
- Balibar, E. (2004):** *We the People of Europe*. Princeton, Princeton University Press.
- Baskar, B. (2003):** Within or Without? *Ethnologia Balkanica*, 7. München, 193–206.
- Bauman, Z. (2002):** *Society under Siege*. Cambridge, Polity Press.
- Beck, U. (2004):** The Cosmopolitan Dimension. In: Gane, N. (ed.): *Rethinking Social Theory*. London, Continuum, 81–98.
- Bell, A. (1991):** *Language of News Media*. Oxford, Blackwell.

- Bennett, W. L. (1996):** *News, the Politics of Illusion*. New York, Longman.
- Buden, B. (2002):** *Kaptolski kolodvor*. Beograd, CZSU.
- Bufon, M. (2002):** Slovenia – a European Contact and Border Area. *Annales*, 12, 2002, 2. Koper, 445–472.
- Bufon, M. (2003):** Cross-Border Cooperation in the Upper Adriatic. In: Anderson, J., O'Down, L., Wilson, T. M. (eds.): *New Borders for Changing Europe*. London, Frank Cass & Co., 177–196.
- Bufon, M. (2005):** Unity in diversity: A possible new European paradigm. In: Gosar, A. (ed.): *Globalizirana Evropa/Globalized Europe*. Koper, Založba Annales, 73–84.
- Bufon, M. (2008):** The Schengen Regime and the New EU's Internal and External Boundaries in Central-Eastern Europe. *Romanian Review on Political Geography*, 10, 2008, 2. Oradea, 15–28.
- Bufon, M. (2009):** Zgornji Jadran: prostor konflikta ali koeksistence?. *Annales, Ser. hist. soc.* 19, 2009, 2. Koper, 457–468.
- Castells, M. (2000):** *End of Millennium*, Vol. 3 of *The Information Age: Economy, Society and Culture*. Oxford, Blackwell.
- De Vreese, C. (2002):** *Framing Europe*. Amsterdam, Ak-sant Academic.
- Hachten, W. A. (2001):** *The Troubles of Journalism*. Mahwah, Lawrence Erlbaum.
- Hall, S. (1989):** *Ideologie, Kultur, Medien*. Hamburg, Argument.
- Hodge, R., Kress, G. (1993):** *Language as Ideology*. London, Routledge.
- Jerše, A., Mrak, A. (2007):** Schengenski informacijski sistem. *Pravna praksa*, 26, 2007, 39/40. Ljubljana, I–VIII.
- Johnson-Cartee, K. S. (2005):** *News Narratives and News Framing*. Lanham, MD, Rowman and Littlefield Publishers.
- Kurpas, S., Meyer, C., Gialoglou, K. (2004):** After the European Elections, Before the Constitution Referenda. CEPS Policy Brief, 55/July. <http://www.ceps.be/files/PB55.pdf#search=Can%20the%20EU%20Communicate%20Better> (24. 8. 2009).
- Laclau, E., Mouffe, C. (1987):** *Hegemonija in socialistična strategija*. Ljubljana, Partizanska knjiga.
- Machill, M., Beiler, M., Fischer, C. (2006):** Europe-Topics in Europe's Media. *European Journal of Communication*, 21, 2006, 1. London, 57–88.
- Malović, S. (2004):** Croatia. In: Petković, B. (ed.): *Media Ownership and Its Impact on Media Independence and Pluralism*. Ljubljana, Peace Institute, 119–140.
- McNair, B. (2000):** *Journalism and Democracy*. London, Routledge.
- Paasi, A. (2001):** Europe as a Social Process and Discourse. *European Urban and Regional Studies*, 8, 2001, 1. London, 7–28.
- Pelc, S. (2005):** Slovene-Croatian border as Past, Present and Future Generator of Marginalization of Border Areas. In: Gosar, A. (ed.): *Globalizirana Evropa/Globalized Europe*. Koper, Založba Annales, 259–274.
- Pipan, P. (2007):** Cross-Border Cooperation between Slovenia and Croatia in Istria after 1991. *Acta Geographica Slovenica*, 47, 2007, 2. Ljubljana, 225–235.
- Richardson, J. E. (2007):** *Analysing Newspapers*. London, MacMillan.
- Rumfold, C. (2006):** Theorizing Borders. *European Journal of Social Theory*, 9, 2006, 1. London, 155–169.
- Said, E. W. (1996):** *Orientalizem – Zahodnjaški pogledi na Orient*. Ljubljana, ISH.
- Sassen, S. (ed.) (2002):** *Global Networks, Linked Cities*. London, Routledge.
- Šaver, B. (2005):** *Nazaj v planinski raj*. Ljubljana, FDV.
- Schlesinger, P. (1991):** *Media, State and Nation*. London, Sage.
- Slaatta, T. (2006):** Europeanisation and the News Media. *The Public/Javnost*, 13, 2006, 1. Ljubljana, 5–24.
- Strath, B. (ed.) (2000):** *Europe and the Other and Europe as the Other*. Brussels, Presses Interuniversitaires Europeennes.
- Strüver, A. (2004):** Everyone Creates One's Own Borders. *Geopolitics*, 9, 2004, 3. London, 627–648.
- Teo, P. (2000):** Racism in the News. *Discourse & Society*, 11, 2000, 1. London, 7–49.
- Trew, T. (1979):** What the Papers Say. In: Fowler, R., Hodge, R., Kress, G., Trew, T. (eds.): *Language and Control*. London, Routledge, 214–245.
- Urry, J. (1999):** *Sociology beyond Societies*. London, Routledge.
- Van Dijk, A. T. (1980):** *Macrostructures*. Hillsdale, Lawrence Erlbaum.
- Van Dijk, A. T. (1987):** *Communicating Racism*. London, Sage.
- Van Dijk, A. T. (1988):** *News as Discourse*. Hillsdale, Lawrence Erlbaum.
- Van Dijk, A. T. (1991):** *Racism and the Press*. London, Routledge.
- Velikonja, M. (2005):** *Evroza*. Ljubljana, Mirovni inštitut.
- Wellman, B. (2001):** Physical Place and Cyberplace. *International Journal of Urban and Regional Research*, 25, 2001, 2. Oxford, Malden, 227–252.
- Zajc, M. (2007):** Meja s Hrvaško. *Mladina*, 7. Ljubljana, 33–34.
- Žižek, S. (1997):** Uživanje u pokornosti i sluganstvu. *Naša borba*, 5 January.

original scientific article
received: 2010-01-12

UDC 81'243'272:316.73(721.4)

EL IDIOMA INGLES COMO FACTOR DE COMPETITIVIDAD EN UNA CIUDAD FRONTERIZA. EL CASO DE CIUDAD JUAREZ, MEXICO

Francisco J. LLERA

Universidad Autónoma de Ciudad Juárez, Departamento de Ciencias Administrativas, Instituto de Ciencias Sociales y Administración,
Av. Henri Dunant #4016, Zona Pronaf, Cd. Juárez, Chihuahua, México, C. P. 32310,
e-mail: fllera@uacj.mx

María A. LOPEZ-NORES

Universidad Autónoma de Ciudad Juárez, Departamento de Ciencias Administrativas, Instituto de Ciencias Sociales y Administración,
Av. Henri Dunant #4016, Zona Pronaf, Cd. Juárez, Chihuahua, México, C. P. 32310
e-mail: anlopez@uacj.mx

ABSTRACT

One of the aims of this article is to provide a general outline of the level of knowledge of the English language among the local population of the Mexican border city of Juarez, Chihuahua, Mexico. Another aim is to identify whether or not such language knowledge might affect the competitiveness of the city in pursuing economic diversification. The paper is the result of research work based on the convenience sampling method and involving 1,506 inhabitants from all city sectors. Personal interviews were conducted by telephone and by means of a closed-ended questionnaire. The results show that although Ciudad Juarez is a city on the border with the United States, its inhabitants have a low level of knowledge of English, which reduces the city's possibilities to avail itself of the proximity to the largest economic market of the world.

Key words: border city, city competitiveness, knowledge of English, public policies

LA CONOSCENZA DELL'INGLESE COME FATTORE DI COMPETITIVITÀ IN UNA CITTÀ DI CONFINE: STUDIO ANALITICO PRESSO CIUDAD JUAREZ, MESSICO

SINTESI

Lo scopo dell'articolo è di fornire un quadro generale sul grado di conoscenza della lingua inglese tra la popolazione locale della città di confine di Juarez, stato di Chihuahua, Messico. Si vuole inoltre accertare se la conoscenza della lingua possa influire o meno sulla competitività della città nel perseguire la diversificazione economica. Il saggio è il risultato di un lavoro di ricerca svolto su 1.506 abitanti di tutti i quartieri della città utilizzando il metodo a campionamento per quote. Interviste personali sono state condotte per telefono con l'aiuto di un questionario a risposta chiusa. I risultati dimostrano che nonostante Ciudad Juarez confini con gli Stati Uniti, la popolazione locale possiede un basso livello di conoscenza della lingua inglese, il che riduce le sue possibilità di trarre vantaggi dalla prossimità al più grande mercato economico del mondo.

Parole chiave: città di confine, competitività della città, conoscenza dell'inglese, politiche pubbliche

INTRODUCCION

El propósito de este artículo es dar a conocer los resultados de la investigación que identifica si la población bilingüe que habita en Ciudad Juárez, ciudad del norte de México colindante con los Estados Unidos de América (EEUU), representa un recurso para que ésta sea competitiva en relación con otras ciudades fronterizas del mundo. Para efecto de presentar los resultados, el artículo se divide en cuatro secciones que comprenden: un breve análisis sobre el papel de las ciudades en el mundo global, una descripción de la metodología que se utilizó para desarrollar la investigación, los datos que se obtuvieron a partir del estudio de campo y, finalmente, el planteamiento de algunas ideas que surgieron en relación con acciones que pudieran llevarse a cabo para hacer más competitiva a Ciudad Juárez a partir de contar con población con mayores niveles de conocimiento del idioma inglés.

En las actividades desarrolladas como parte de la investigación, incluyendo el trabajo de campo, se contó con la colaboración de los estudiantes del Departamento de Ciencias Administrativas de la Universidad Autónoma de Ciudad Juárez (UACJ) y del Programa de Maestría en Planificación y Desarrollo Urbano: Saraf Borunda, Liliana Colorado, Paulina Chávez, Daniel Goray, Mariel Muñoz, Aydee Quintana, Nora Reyes y Hugo Rojas.

LAS CIUDADES Y LA COMPETITIVIDAD

Si se parte de la idea de que el proceso de globalización que ha experimentado la sociedad mundial durante los últimos años ha fomentado principalmente una cultura de competitividad, resulta indudable que las ciudades no han sido la excepción a esta tendencia, ya que en los últimos años ha sido posible observar cómo se han involucrado en una dinámica que las ha llevado a altamente capacitadas, así como de turistas y viajeros de que la principal disputa entre ellas se base en la atracción

Fig. 1: Localización geográfica de Ciudad Juárez (mapa: N. Reyes, UACJ, 2009).

Sl. 1: Geografska lega Ciudad Juareza (karta: N. Reyes, UACJ, 2009).

tanto de inversiones extranjeras como de trabajadores negocios e inmigrantes que buscan lugares para vivir e iniciar empresas. Todo lo anterior, con el propósito de generar progreso económico y mejoras a las condiciones de vida de las poblaciones locales (Eisenger, 2004).

De esta manera, la dinámica de competitividad experimentada a nivel mundial por las ciudades, ha conducido a que unas sean consideradas más exitosas que otras por los diferentes potenciales que tienen; sea por las cualidades de la población que las habita o por las características de su ubicación geográfica, resaltando el caso de las ciudades fronterizas que se encuentran en México y Canadá, cuya colindancia con el mercado comercial más grande del mundo las hace experimentar ventajas en materia comercial, turística y de inversión industrial que difícilmente pueden presentarse en otras regiones del mundo (Terpstra et al., 2006).

Sin embargo, la ubicación geográfica de una localidad no es garantía de competitividad si no va de la mano con el trabajo que se requiere realizar para mejorar las habilidades de la población local y particularmente en lo que se refiere a su dominio del proceso de comunicación, que es en sí mismo un proceso difícil al tener que codificar adecuadamente un mensaje, revisar si el receptor lo ha captado en el significado que le ha querido imprimir el emisor, etc., y cuya complejidad se acentúa cuando se realiza multiculturalmente, al vender, comprar, negociar y en general, trabajar con gente de diferentes orígenes (Thomas, Inkson, 2004).

A nivel mundial se observa que los países cada día están poniendo en práctica diversas estrategias que les permitan en el mediano plazo aprovechar las oportunidades de mercado, a través de la formación de sus ciudadanos más jóvenes. Por ejemplo, aunque el inglés es el idioma en que seguramente se comunicarían la mayoría de los miembros de un grupo en una reunión de negocios en la que participaran personas de diferentes nacionalidades, los Estados Unidos están preparando a sus estudiantes de pregrado en el dominio de otro idioma además del inglés. Asimismo, en la Unión Europea los estudiantes de ese nivel, están aprendiendo inglés y otro idioma adicional a su lengua materna ya que entienden que esto les representará una clara ventaja tanto para adquirir mayor conocimiento, como para finalmente, llegar a ser exitosos en sus carreras (Rivers, 2004).

Tal vez la razón para instrumentar estas medidas sea la toma de conciencia de que una ciudad necesita ser al menos bilingüe para ser competitiva, ya que en el mundo de los negocios la dinámica en la cual sus colaboradores se verán inmersos, les demandará sin duda su integración a equipos compuestos por gente con diferencias individuales en personalidad, edad, género, condición socio-económica, etc. y que además habla diferentes idiomas (Kumar, Kumar Sethi, 2005; Gesteland, 2002).

De esta manera, el dominio de los idiomas resulta ser un factor que permite atraer y retener a la inversión

extranjera de industria especializada y con ella, a trabajadores altamente capacitados y en base a este razonamiento, es que en este trabajo de investigación se buscó identificar si el dominio del idioma inglés entre la población de Ciudad Juárez es un factor que, en adición a su ubicación geográfica, la hace o no más competitiva.

METODOLOGÍA

La presente investigación se llevó a cabo durante los meses de junio y julio del 2007, teniendo como base una población estimada en Ciudad Juárez de 1, 357,145 habitantes (El Paso REDCo, 2007), habiéndose determinado el uso del método de muestreo por conveniencia en un total de 1506 personas. La técnica de recopilación de información estuvo basada en encuesta telefónica, realizada de manera aleatoria. Para efecto de organizar el muestreo, se utilizó el directorio telefónico y se tomaron 45 números por cada letra del abecedario; al utilizar esta técnica, se dieron ciertas variaciones debidas al caso de algunas letras (como K, Y, X, W, etc.) con las cuales inician apellidos que no son comunes en el área. Para efecto de conocer la ubicación geográfica de las personas consideradas en el estudio se anotó el código postal por cada número telefónico encuestado. Este ejercicio permitió corroborar que la muestra se distribuyó en la mayoría de los sectores de la ciudad al abarcar 148 códigos postales de un total de 177 con los que cuenta la ciudad (SEPOMEX, 2009).

El formato del instrumento de recopilación de información se diseñó de manera que en una sola hoja se capturara la información de los habitantes de la vivienda con algún conocimiento del idioma inglés. Para tener mayor control sobre la encuesta, se dispuso un espacio para anotar la letra, número de teléfono, código postal y de ser posible, colonia o sector al que se llamaba. El cuestionario incluyó nueve interrogantes. Es importante hacer mención que la primera de ellas servía para indagar si había personas dentro del hogar que tuvieran conocimiento del idioma inglés y sólo si la respuesta era positiva se continuaba con el sondeo; si era negativa, se daba por concluido. En el caso de continuar con la aplicación y con el objeto de verificar el conocimiento del idioma inglés, se preguntaba de qué manera o con cuál método se obtuvo. Para efectos del estudio, únicamente se consideraba a una persona como bilingüe al cumplir con los requisitos de hablar, entender y escribir el idioma inglés.

¿EN QUE GRADO ES BILINGÜE CIUDAD JUAREZ?

Dadas las condiciones de la globalización en las sociedades contemporáneas, el dominio del idioma inglés se ha convertido en una necesidad para que las poblaciones interactúen de manera cercana. Ante esta situación, el estudio llevado a cabo buscó encontrar el

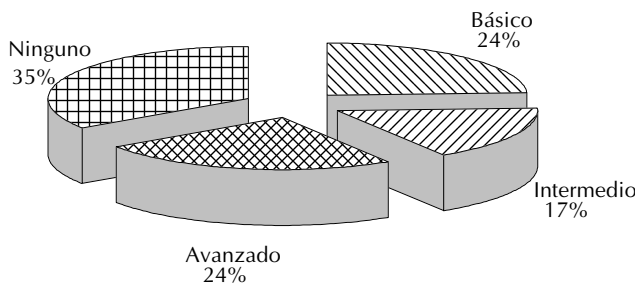

grado en que es bilingüe Ciudad Juárez para competir a nivel internacional. Los resultados podrían no cumplir con las expectativas originales si se considera que la ciudad colinda con un país de habla inglesa, ya que en el estudio se encontró que sólo el 24,37% de la población es bilingüe, y que un 41,11% adicional tiene conocimientos básicos del idioma inglés, pero no en un grado que le permita desarrollarse en el ámbito laboral. En otras palabras, aunque un 65,48% de la población de Ciudad Juárez tiene conocimiento en algún grado del idioma inglés, ello no significa que se pueda considerar bilingüe. Asimismo se encontró que hay más hombres (57,10%) que mujeres (42,90%) que tienen dominio del idioma inglés en algún grado.

En términos del aprendizaje del idioma, se encontró que de la población con un cierto nivel de conocimiento del idioma inglés, la mayoría lo adquirió durante el ciclo de educación básica (35,40%). Adicionalmente a este

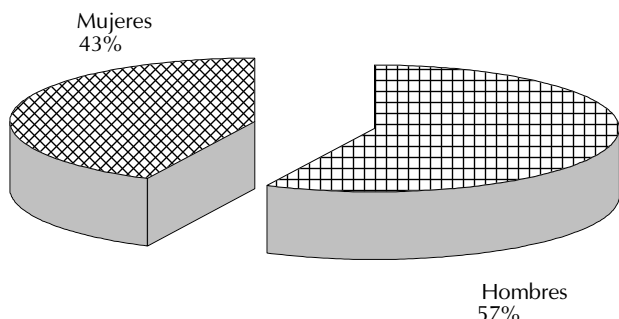
Gráfica 1: Porcentaje de población por niveles de conocimiento del idioma inglés.

Grafikon 1: Struktura prebivalstva glede na stopnjo znanja angleščine.

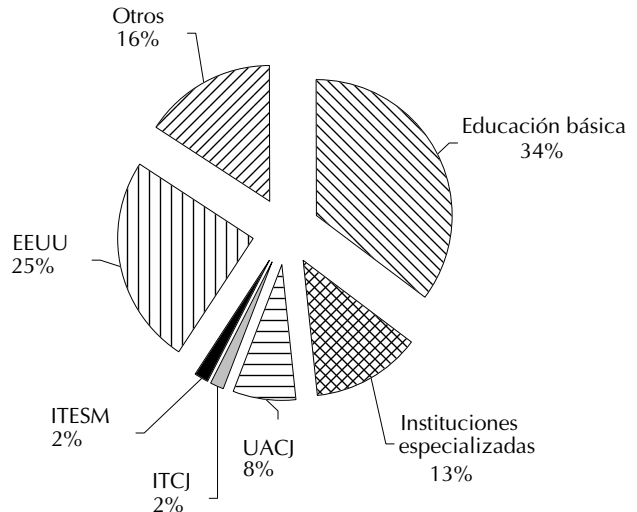
Gráfica 2: Porcentaje por género de la población con conocimiento del idioma inglés.

Grafikon 2: Struktura prebivalstva z znanjem angleščine glede na spol.

Gráfica 3: Porcentaje de población por lugares de aprendizaje.

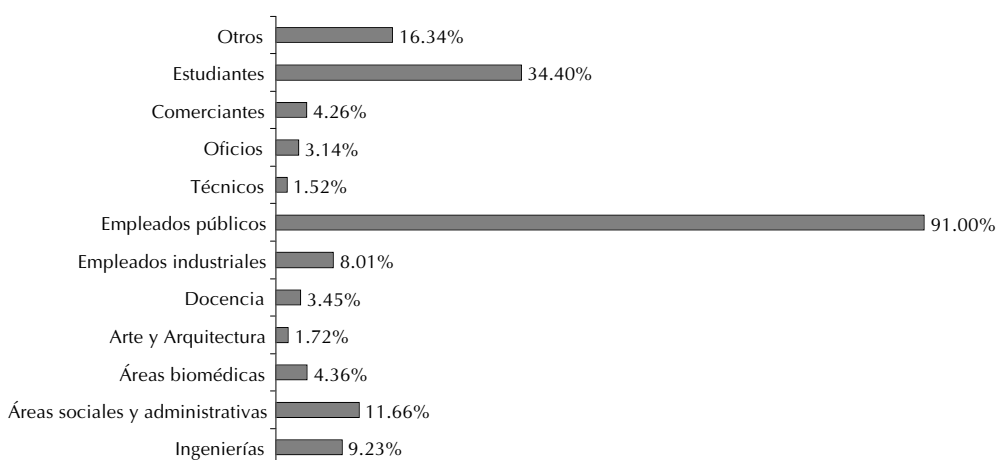
Grafikon 3: Struktura prebivalstva z znanjem angleščine glede na način učenja.

grupo mayoritario, se encontró que otro importante segmento de la población encuestada adquirió sus conocimientos en EEUU (25,25%) o de manera informal a través de la televisión, de familiares, y en ámbitos laborales (15,72%). En el estudio, llama la atención que las instituciones formales de educación del idioma inglés tienen un impacto bajo en la formación de la población total bilingüe en Cd. Juárez.

En relación con las áreas de actividad en las que se percibe mayor conocimiento del idioma inglés entre la población de Cd. Juárez, el estudio presenta que el mayor número de personas se ubica dentro del grupo estudiantes, con un 35,40%, seguido por los que desempeñan actividades en el sector informal con un 16,33%, y finalmente, están los profesionistas en áreas sociales y administrativas con un 11,66% y profesionistas en áreas biomédicas con un 4,36%. Específicamente, al considerar el total de la población estudiantil, la que presenta mayor índice de conocimiento del idioma inglés se encuentra en el nivel de preparatoria, representando un 26,36% de esa población, seguida por los estudiantes que cursan estudios en EEUU con un 20,63%. Entre los estudiantes que cursan la educación superior, los relacionados con las áreas sociales y administrativas representan un 8,88% de la población total con conocimiento de inglés y los que estudian dentro del área de las ingenierías representan un 7,16%.

Gráfica 4: Porcentaje por área de actividad de población con conocimiento del idioma inglés.
Grafikon 4: Struktura prebivalstva z znanjem angleščine glede na področje dela.

En términos generales, éstos son los resultados a través de los cuales se percibe que Ciudad Juárez aun cuando es una ciudad fronteriza con los EEUU, no ha desarrollado estrategias formales que acrecienten el aprendizaje del idioma inglés entre la población local y la población inmigrante que llega a la ciudad. El hecho de que sólo el 24,37% de la población encuestada se considere totalmente bilingüe, sugiere que la competitividad de la ciudad presenta un alto nivel de fragilidad para la atracción de inversiones en empresas con rubros de actividad que creen empleos mejor remunerados y que permitan mayor desarrollo para la región dentro de la sociedad global.

CONCLUSIONES

Al contestar la pregunta sobre si la población bilingüe de Ciudad Juárez es uno de sus recursos para ser competitiva, se puede decir que el nivel de conocimiento del idioma inglés que existe en la localidad, no es suficiente para atraer inversión extranjera que demande el desarrollo de actividades laborales que requieran personal capaz de comunicarse en inglés, toda vez que este porcentaje (24,37%) de población bilingüe o incluso uno mayor, podría encontrarse en otras ciudades no fronterizas.

De acuerdo con lo anterior, si la ciudad es vista por los inversionistas como una opción para utilizar una mano de obra con mínimos requerimientos del idioma inglés y únicamente basados en la proximidad geográfica con los EEUU, se puede decir que la ciudad sí es competitiva dentro de ese ámbito, con el perfil educativo

que presenta la población en la actualidad. Pero, si la visión de competitividad de la ciudad va más allá de la proximidad geográfica con los Estados Unidos y busca atraer inversión que genere empleos mejor retribuidos y con un mayor impacto en el desarrollo económico local, entonces puede decirse que existe la necesidad de modificar las políticas públicas en materia educativa para estimular el mayor conocimiento del idioma inglés entre la población.

Una primera modificación a largo plazo de estas políticas, tendría que hacer especial énfasis en intensificar y transformar los modelos de enseñanza del idioma inglés en los niveles de educación básica que, de acuerdo a la investigación realizada, es en donde la mayoría de la población adquiere los conocimientos del idioma inglés. Otra acción necesaria en materia educativa, de corto y mediano plazo, podría ser el incremento de la población bilingüe en el nivel de la educación superior, toda vez que los resultados encontrados en esta investigación, arrojan porcentajes de población bilingüe en ese grupo que son relativamente bajos si se comparan con estudiantes de esos mismos niveles en ciudades de otros países con economías emergentes como la India, Brasil y China (Terpstra et al., 2006). En conclusión, el grado de dominio del idioma inglés de la población de Ciudad Juárez, puede convertirse en factor determinante para la atracción de inversión que genere empleos mejor remunerados y de mayor impacto en el desarrollo económico local, permitiéndole una inserción más exitosa dentro del proceso de globalización que se vive en el mundo.

ANGLEŠČINA KOT DEJAVNIK KONKURENČNOSTI V OBMEJNEM MESTU: ŠTUDIJA NA PRIMERU CIUDADA JUAREZA, MEHIKA

Francisco J. LLERA

Universidad Autónoma de Ciudad Juárez, Departamento de Ciencias Administrativas, Instituto de Ciencias Sociales y Administración,
Av. Henri Dunant #4016, Zona Pronaf, Cd. Juárez, Chihuahua, México, C. P. 32310
e-mail: fllera@uacj.mx

Marfa A. LOPEZ-NORES

Universidad Autónoma de Ciudad Juárez, Departamento de Ciencias Administrativas, Instituto de Ciencias Sociales y Administración,
Av. Henri Dunant #4016, Zona Pronaf, Cd. Juárez, Chihuahua, México, C. P. 32310
e-mail: anlopez@uacj.mx

POVZETEK

Zaradi procesa globalizacije, s katerim se srečujejo družbe po vsem svetu, je angleščina postala sredstvo za pospeševanje nastanka tesnih stikov med različnimi kulturami in nujno potrebno znanje za prebivalstvo mest, ki se želijo razviti v konkurenčno vlagateljsko okolje. Upoštevajoč takšne kulturne in ekonomske vzorce, smo zasnovali pričujoči raziskovalni projekt, da bi ugotovili stopnjo znanja angleščine med krajevnimi prebivalci Ciudad Juarez v Mehiki. Ugotovitve niso povsem izpolnile pričakovanj za mesto, ki leži ob meji z Združenimi državami Amerike. Rezultati raziskave so pokazali, da 24,37 odstotka prebivalstva dovolj dobro zna angleško, da jih lahko označimo za dvojezične, medtem ko ima 41,11 odstotka prebivalstva zgolj osnovno znanje angleščine. Čeprav 65,47 odstotka krajevnega prebivalstva do neke mere obvlada angleščino, mesta ne moremo označiti za dvojezičnega. Poleg tega so rezultati razkrili, da ima znanje angleščine več moških (57,10%) kot žensk (42,90%) in da štiri največje skupine, ki govorijo angleško, tvorijo študenti (35,40%), zaposleni v neformalnem sektorju (16,33%), zaposleni na socialnem in upravnem področju (11,66%) ter strokovnjaki z biomedicinskega področja (4,36%).

Z namenom, da bi razumeli, kako krajevni prebivalci pridobivajo veščine sporazumevanja v tujem jeziku in kako geografski položaj vpliva na njihovo stopnjo znanja angleščine, smo pozornost posvetili tudi procesu učenja angleščine. Rezultati raziskave so pokazali, da so trije najpogostejši načini, kako se krajevno prebivalstvo nauči angleščine, naslednji: osnovno in srednje šolanje (35,40%), študij ali bivanje v Združenih državah Amerike (25,25%) in samoučenje (15,72%). Pomenljivo je, da se akreditirani jezikovni centri in specializirane angleške šole, ki delujejo v Mehiki, niso uvrstili med relevantne krajevne ponudnike jezikovnega izobraževanja. Ugotovitve raziskovalnega projekta kažejo, da se, gledano v celoti, zdi, da mesto ni zasnovalo uradne strategije, kako izboljšati učenje angleščine med krajevnim prebivalstvom, ter da je sosedstvo z angleško govorečo državo do neke mere največja prednost pri učenju angleščine. Ne glede na vse to pa trenutno nizek odstotek dvojezičnega prebivalstva (24,37%) nakazuje, da Ciudad Juarez ni dovolj konkurenčno mesto, da bi privabilo bolj specializirano delovno silo, s čimer bi krajevni razvoj postal bolj raznolik in bi se bolje izkoristilo gospodarsko dinamiko globalne družbe.

Ključne besede: obmejno mesto, konkurenčnost mesta, angleščina, uradne strategije

BIBLIOGRAFIA

Eisenger, P. (2004): El Paso Regional Development Corporation (El Paso REDCo). In: *Cities* 21, 6, 552-555. [Http://www.Elpasoredco.com/juarez](http://www.Elpasoredco.com/juarez) (15. 11. 2007).

Gesteland, Richard R. (2002): *Cross-Cultural Business Behavior*. Copenhagen, Copenhagen Business School Press.

Kumar, R., Kumar Sethi, A. (2005): *Doing Business in India: A Guide for Western Managers*. Palgrave Macmillan.

Rivers, W. M. (2004): *Opportunities in Foreign Language Careers*. McGraw-Hill Professional Publishing.

SEPOMEX (2009): Correos de México. (s.f.). Consulta Códigos Postales. [Http://www.sepomex.gob.mx](http://www.sepomex.gob.mx) (13. 5. 2009).

Terpstra, W., Sarathy, R., Russow, L. (2006): *Global Economic Environment: The World, Regional and National Economies*. In: Sarathy, R., Terpstra, W., Russow, L.: *Global Environment of Business*. North Coast Publishers, 31-97.

Thomas, D. C., Inkson, K. (2004): *Cultural Intelligence: People Skills for Global Business*. San Francisco, Berrett-Koehler Publishers.

POROČILA IN OCENE
RELAZIONI E RECENSIONI
REPORTS AND REVIEWS

Salvator Žitko

Mednarodno znanstveno srečanje ILIRSKE PROVINCE
V NAPOLEONSKI EVROPI,
Pariz, Nacionalni vojni muzej (*Musée de l'Armée*),
20. – 21. maj 2010

V dvorani Austerlitz Nacionalnega vojnega muzeja (*Musée de l'Armée, Hôtel national des Invalides*) v Parizu je v dneh 20. in 21. maja 2010 potekalo mednarodno znanstveno srečanje z naslovom *Ilirske province v napoleonski Evropi (Les Provinces illyriennes dans l'Europe napoléonienne)*.

Srečanje, ki je na določen način zaokrožilo vrsto manifestacij in prireditev, posvečenih 200-letnici ustanovitve Ilirskih provinc, je organiziralo Središče za zgodovinske raziskave 19. stoletja v Parizu (*Centre de Recherches en histoire du XIXe siècle, Paris I – Paris IV*) v sodelovanju s Šolo za doktorske študije moderne in sodobne zgodovine (*Ecole doctorale Histoire moderne et contemporaine*), Inštitutom Napoleon (*Institut Napoléon*), Nacionalnim vojnim muzejem (*Musée de l'Armée*) ter hrvaškim, črnogorskim in slovenskim veleposlaništvom v Franciji. Kot soorganizatorji so nastopili tudi Slovenska akademija znanosti in umetnosti (SAZU) s svojim Znanstvenoraziskovalnim centrom, Zgodovinski inštitut Črne gore, Hrvaška akademija znanosti in umetnosti ter Univerza na Primorskem (Slovenija) v Zadru, Splitu in Zagrebu (Hrvaška), kakor tudi veleposlaništvi Bosne in Hercegovine ter Srbije v Franciji.

Oba dneva je znanstveno srečanje suvereno in zavzeto vodil in povezoval prof. dr. Jacques-Olivier Boudon, predstojnik Oddelka za zgodovinske študije na pariški Sorboni in predsednik Inštituta Napoleon.

Organizatorji so očitno želeli v Parizu zbrati predstavnike vseh tistih dežel, ki so nekdanj tvorile Ilirske province, in s tem v nekakšnem dialogu med francoskimi strokovnjaki in strokovnjaki iz nekdanje Jugoslavije izpostaviti, osvetliti in predstaviti tiste teme, ki naj bi na podlagi najnovejših raziskav izluščile in poudarile značilnosti, vlogo in pomen Napoleonovih Ilirskih provinc oziroma območja jugovzhodne Evrope v širšem smislu. Ob tem je bila opazna odsotnost italijanskih strokovnjakov, zlasti iz Trsta; tako je problematiko tega nadvse pomembnega jadranskega pristanišča v napoleonskem obdobju predstavil le Julien Saporiti iz pariškega Inštituta Napoleon s temo *Trst in Ilirske province: med domoljubnim zanosom in trgovsko krizo (Trieste et les Provinces Illyriennes: entre élans patriotiques et crise commerciale)*.

Sicer pa so francoski predavatelji predstavili tako širšo problematiko balkanskega prostora (npr. Michel Kerautret s temo *Napoleon in Balkan*; Emmanuel Penicaut s temo *Francoska okupacijska armada v Ilirskih provincah*; Olivier Varlan s temo *Francija, Rusija in Balkan – načrt delitve Otomanskega cesarstva*; Olivier Chaline s temo *Položaj pomorstva na Jadranu v napo-*

leonskem obdobju in Géraud Poumared s temo *Francija, Dubrovnik in Otomansko cesarstvo*), kot posamezne osebnosti, zlasti generalne guvernerje Ilirskih provinc (npr. Jacques-Olivier Boudon: *General Bertrand, generalni guverner Ilirskih provinc* in ugledni zgodovinar Jean Tulard z Inštituta za politične vede: *Joseph Fouché, zadnji guverner Ilirskih provinc*).

Tudi predavatelji in strokovnjaki iz hrvaških inštitutov in univerz so predstavili tako nekatere splošne teme (npr. Stjepan Lapenda: *Gospodarsko življenje v napoleonski Dalmaciji*; Vjekoslav Čosić: *Francoski vpliv na hrvaški jezik*) kot posamezne teme, usmerjene v predstavitev nekaterih vidnejših osebnosti z vojaškega, političnega in kulturnega področja (npr. Franjo Šanjek: *Maršal Marmont, Francozi in integracija hrvaških ozemelj*; Edi Miloš: *Francoska revolucija in Napoleon v delu Antuna Radića*; Claude Grbeša: *Marc Slivarich de Heldenbourg, hrvaški general v službi cesarstva*).

Odnos med Napoleonom in J. Karađorđevićem v času Ilirskih provinc je predstavil zgodovinar Dušan Bataković, sicer srbski veleposlanik v Franciji, Slobodan Šoja, veleposlanik Bosne in Hercegovine v Egiptu pa temo: *Napoleonska saga v Bosni na začetku 19. stoletja*, medtem ko sta Radoslav Raspopović in Ivan Laković z Zgodovinskega inštituta Črne gore predstavila temo: *Črna gora ob ustanovitvi Ilirskih provinc*.

Slovenijo smo zastopali štirje predavatelji: dr. Janez Šumrada, zgodovinar in slovenski veleposlanik v Franciji, s temo *Kulturni in politični projekt Valentina Vodnika v času Ilirskih provinc*; dr. Stane Granda z Zgodovinskega inštituta Milka Kosa ZRC SAZU s temo *Protifrancoski upor na Kranjskem jeseni 1809*; Matevž Košir iz Arhiva R Slovenije v Ljubljani s temo *Framazoni na območju Ilirskih provinc v 18. stoletju in do konca francoskega obdobja*. Podpisani Salvator Žitko z Univerze na Primorskem sem predstavil temo: *Vprašanje pripadnosti Istre k Ilirskim provincam v kontekstu delovanja ilirske delegacije v Parizu leta 1810*.

Avstrijski prostor je zastopal le prof. Leopold Auer z Univerze na Dunaju s temo: *Avstrija v odnosu na Ilirske province*.

V celoti so tako referati kot trenutke tudi polemična diskusija predstavljali pomemben doprinos k dosedanjemu poznavanju problematike Ilirskih provinc, kar se bo nedvomno v še večji meri odražalo v zborniku simpozija, ki naj bi po zagotovilih organizatorjev izšel še v letošnjem letu. Pri tem je potrebno omeniti, da se je francoski organizator odločil za spremembo prvotno dogovorjenega koncepta, ki je tako potekal le "enodelno" v Parizu, slovenski delež predavateljev pa je bil s tem precej skrčen, zato se je Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU odločil, da svoj dolg do povabljenih udeležencev izpolni še v letošnji jeseni z organizacijo simpozija *Dimenzije Ilirskih provinc 1809–2009*.

Majsko srečanje v Parizu je, kot rečeno, zaokrožilo vrsto prireditev, posvečenih problematiki Ilirskih pro-

vinc, ki so se že ob koncu leta 2005 pričele s prvim mednarodnim srečanjem na temo *Dvestoletnica Napoleonove vladavine ob vzhodnem Jadranu (Bicentenaire du règne de Napoléon Ier en Adriatique orientale)* in ki je v organizaciji Univerze na Primorskem (Koper, Slovenija), Sveučilišta v Zadru (Hrvaška), Archives nationales de France (Pariz, Francija) ter Fundacije Tanje in dr. Janeza Šumrade (Ljubljana, Slovenija) potekal med 8. in 10. decembrom 2005 v Kopru in Zadru, nekdanjih središčih beneške in francosko-italijanske Istre in Dalmacije, ter skušal ob udeležbi vidnih strokovnjakov iz Francije, Italije, Slovenije, Hrvaške in Črne gore napraviti korak naprej pri poznavanju napoleonskega obdobja ob vzhodnem Jadranu.

V ta okvir lahko prištevamo tudi pripravo zbornika *Napoleon na Jadranu (Napoléon dans L'Adriatique)*, ki ga je uredil dr. Janez Šumrada, izdala pa Založba Annales (Univerza na Primorskem, ZRS Koper in Zgodovinsko društvo za južno Primorsko); zbornik sta na pariški Sorboni (dvorana Guizot) 7. junija 2006 predstavila Jacques-Olivier Boudon in dr. Janez Šumrada, ki je hkrati kot urednik z dr. Josipom Kolanovičem iz Zagreba predstavil tudi zajeten arhivski vodič z naslovom *Napoleon in njegova uprava ob vzhodnem Jadranu in na ozemlju vzhodnih Alp 1806–1814 (Napoléon et son administration en Adriatique orientale et dans les Alpes de l'Est 1806–1814)*, ki ga je leta 2005 izdal Hrvaški državni arhiv.

K poglobitvi francosko-slovenskega sodelovanja sta zlasti na muzejskem področju prispevali tudi obe razstavi, in sicer razstava *Napoleon Rezhe Ilirija vstan (Napoléon dit Illyrie lève, toi)* v organizaciji Muzeja in galerije mesta Ljubljane spomladi 2009 v ljubljanskem Mestnem muzeju ter razstava *Pod Napoleonovim orlom (Sous les aigles napoléoniennes)* z obsežnim katalogom, ki je bila v organizaciji Narodnega muzeja v Ljubljani, Arhiva R Slovenije in Nacionalnega vojnega muzeja v Parizu slovenski javnosti predstavljena v drugi polovici leta 2009, francoski pa v nekoliko skrčeni obliki v prostorih Vojnega muzeja v Parizu (*Musée de l'Armée*) spomladi leta 2010.

Če k temu prištejemo še simpozij z naslovom *L'Istria e le Province Illiriche nell'età napoleonica. Nel bicentenario del Codice napoleonico 1806–2006*, ki je v organizaciji Društva za zgodovinske in geografske študije v Piranu (*Società di studi storici e geografici Pirano*) že novembra 2006 potekal v Piranu, prispevki pa bodo v letošnji jeseni predstavljeni v IV. številki društvene periodike *Acta Historica Adriatica*, poseben tematski sklop pa tej problematiki posveča tudi pričujoča revija *Annales (Series Historia et Sociologia 20, 2010, 2)*, potem lahko z veseljem ugotovimo, da sta tako zgodovinska kot širša humanistična stroka ožjega primorskega, slovenskega kot širšega prostora tej problematiki posvetila vso dolžno pozornost ter s tem svoje izsledke posredovala tudi širši javnosti.

Aleksej Kalc

Mednarodni znanstveni posvet ILLYRIEN –
DIE FRANZOSEN UND DIE
HABSBURGERMONARCHIE,
Dunaj, 22.–23. oktober 2009

Leta 2009 smo se spominjali dvestote obletnice tretje francoske zasedbe naših krajev in nastanka Ilirskih provinc, ki predstavljajo pomemben zgodovinski moment v zgodovini slovenskih in sosednjih dežel. Jubilej je bil priložnost za razne kulturne prireditve in znanstvena srečanja na to zgodovinsko temo, med katerimi je bil tudi mednarodni posvet zgodovinarjev na Dunaju 22. in 23. oktobra, ki so ga oblikovali udeleženci iz Slovenije, Avstrije, Francije in Hrvaške. Posvet so priredili Slovenski znanstveni inštitut, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Francoski kulturni inštitut, vsi trije z Dunaja, in ljubljanska izpostava Avstrijskega znanstvenoraziskovalnega urada. Prvi dan posveta je potekal v konferenčni dvorani Haus-, Hof- und Staatsarchiva na Minoritenplatzu 1, kjer so ob otvoritvi navzoče pozdravili generalni direktor avstrijskih državnih arhivov prof. dr. Andreas Mikoletzky, vodja Haus- Hof- und Staatsarchiva mag. Thomas Just, francoski veleposlanik na Dunaju Philippe Carré in generalni tajnik Avstrijske akademije znanosti in umetnosti prof. dr. Arnold Suppan.

Študijski del znanstvenega srečanja, ki ga je prvi dan povezovala in referate povzemala v francoskem oziroma nemškem jeziku prof. dr. Katja Sturm-Schnabl z dunajske univerze, je uvedel veleposlanik Republike Slovenije v Parizu, zgodovinar dr. Janez Šumrada s preglednim referatom o Slovencih v napoleonovi Iliriji, sledil mu je prof. dr. Peter Vodopivec z Inštituta za novejšo zgodovino v Ljubljani s prispevkom, naslovljenim Ilirci, Ilirske province in Francozi. Trije francoski zgodovinarji mlajše generacije so nato nastopili z referati o nekaterih pomembnih poglavjih v zgodovini Ilirskih provinc, iz katerih so tudi doktorirali na pariških vseučiliščih. Aurelie Fertil je razpravljala o vlogi in pomenu cest v političnem, gospodarskem in družbenem življenju Ilirskih provinc, Pauline Ringoot o položaju in vlogi županov, Antony Gaudillere pa o časopisu *Télégraphe Officiel* in njegovi vlogi v službi francoske oblasti. Sledili sta predavanje prof. dr. Leopolda Auerja, bivšega direktorja Haus- Hof- und Staatsarchiva, o virih za zgodovino Ilirskih provinc v avstrijskem državnem arhivu in predavanje prof. dr. Wernerja Drobjescha s celovške univerze o vprašanju odprave fevdalnega reda v Ilirskih provincah. V popoldanskem delu se je posvet nadaljeval s prispevkom prof. dr. Franca Rozmana z Univerze v Mariboru, ki je spregovoril o tem, kako je o Ilirskih provincah poročal časopis *Wiener Zeitung*, in s prispevkom prof. dr. Reinharda Stauberja s celovške univerze, ki je spregovoril o vprašanju delitve Tirolske leta 1810 med Bavarsko, Italijo in Ilirske province. Prvi dan

posveta se je zaključil z referatom o Trstu: prof. dr. Marta Verginella z Univerze v Ljubljani je razpravljala o odnosu tega mesta do Francozov in Ilirskih provinc, doc. dr. Aleksej Kalc z Univerze na Primorskem pa o demografskih spremembah v Trstu v Napoleonovem času.

Drugi dan se je posvet preselil v prostore Slovenskega znanstvenega inštituta na Seilerstätte 2, kjer je predavatelje uvedel in moderiral prof. dr. Ernst Bruckmüller z Univerze na Dunaju. Kot prvi je nastopil dr. Edi Miloš z Univerze v Splitu z referatom, naslovljenim Honoré de Balzac in Hrvati. Sledila je dr. Marija Klobčar z jezikoslovnega inštituta Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU, ki je poročala o zaznavanju Francozov v slovenski ljudski pesmi. Prof. dr. Marko Štuhec z Univerze v Ljubljani je predaval o rabi francoskega jezika pri kranjskem plemstvu v 18. stoletju, prof. dr. Ludwig Karničar z graške univerze pa na temo Ilirske province in prva univerzitetna stolica za slovenščino v Gradcu. Zadnja dva referata sta prispevala dr. Theodor Domej iz Celovca, ki je predaval o etničnem oziroma narodnem poimenovanju za Slovence na začetku 19. stoletja, in doc. dr. Vincenc Rajšp, ravnatelj Slovenskega znanstvenega inštituta na Dunaju, ki je v sliki in besedi prikazal avstrijske zemljevide mejnih območij med Alpami in Jadranom od srede 18. stoletja do leta 1813. Na posvetu je poleg temeljnih, večinoma že poznanih vidikov obravnavanega obdobja prišla na dan tudi vrsta novih elementov, ki so sad novejših študij in ki dopolnjujejo sliko dogajanj. Izkazalo pa se je tudi, da ne manjka vprašanj, ki še vedno čakajo na bolj poglobljene zgodovinske obravnave, tako področju politične, predvsem pa kulturne, gospodarske in družbene zgodovine. Posvet je potekal v tvornem in prijetnem vzdušju, čemur je nedvomno prispevala vzorna organizacija Slovenskega znanstvenega inštituta.

TEORIJA IN PRAKSA: O SOCIOLOŠKEM
RAZGRINJANJU ŽIVLJENJA V PROSTORU IN ČASU
(tematska številka, let. 47, 2–3/2010)
in

LIVING SPACE AND INTERCULTURAL RELATIONS
IN LOCAL AND GLOBAL CONTEXT: Research in
Slovene Istria and beyond. One day scientific meeting.
Koper, 29. maj 2010

Letos obeležujemo 50 let institucionaliziranega delovanja sociologije na Slovenskem, obenem pa tudi znanstvenoraziskovalnega in pedagoškega delovanja zaslužnega profesorja Univerze v Ljubljani (UL) in akademika dr. Zdravka Mlinarja. Ob tej priložnosti je izšla tematska številka revije Teorija in praksa, ki se posveča obema jubilentoma, kar je tudi pričakovano.

Ko je govora o sociologiji na Slovenskem, namreč nikakor ne moremo mimo prof. Zdravka Mlinarja. Prof. Mlinar je eden ključnih utemeljiteljev razvoja moderne sociologije v Sloveniji in Jugoslaviji kot tudi v mednarodnem merilu. Med drugim je zasnoval sociološko preučevanje družbeno-prostorskih sprememb, in sicer najprej na lokalni ravni z vidika urbane sociologije oziroma sociologije lokalnih skupnosti, postopoma pa je izgrajeval tudi bolj celovito razlago teh sprememb, ki jih je predstavil v svojih izvornih teoretskih konceptualizacijah in empiričnih raziskavah. Njegova bibliografija obsega prek štiristo enot, med katerimi je potrebno posebej izpostaviti delo *Developmental logic of social systems* (1978), ki ga je napisal skupaj s Henryjem Teunejem in ga med splošna teoretična dela o družbenih spremembah uvršča tudi Encyclopaedia Britannica. Sicer pa prof. Mlinar v svojih delih preučuje predvsem družbeno-prostorske spremembe na mikro- in makrosociološki ravni kot enotnost nasprotij procesov osamosvajanja in povezovanja. Pri tem se osredotoča na družbeno-prostorsko preobrazbo pod vplivom tehnoloških in političnih sprememb v evropskem in svetovnem merilu, pri čemer nakazuje perspektivo individualizacije in globalizacije. Ko omenjamo proces globalizacije, je potrebno izpostaviti, da se z njegovim zgodnjim obravnavanjem uvršča med pionirje sociološke obravnave tega pojva. Poleg tega je kot prvi v mednarodnem merilu zasnoval prostorsko sociologijo in jo uvedel kot predmetno področje študija in raziskovanja.

Tematska številka revije Teorija in praksa je v grobem razdeljena na tri dele. In sicer najprej Anton Grizold kot glavni urednik in dekan Fakultete za družbene vede UL v uvodniku na kratko predstavi institucionalno zgodovino sociologije ter vlogo prof. Mlinarja, ki jo je imel pri tem. Sledi urednikov intervju s prof. Zdravkom Mlinarjem, ki je usmerjen na dva sklopa vprašanj. In sicer vprašanja v zvezi z njegovo knjigo *Prostorsko-časovna organizacija bivanja*, ki je izšla ob koncu leta 2008 kot prva v okviru trilogije z naslovom *Življenjsko okolje v globalni in informacijski dobi*. Drugi sklop vprašanj pa je namenjen sociologiji na Slovenskem ob 50-letnici njenega institucionalnega delovanja.

Drugi del revije, ki ga je uredil Drago Kos, vsebuje 19 razprav tujih in domačih avtorjev, katerih izhodišče je že omenjena knjiga, in so bile predstavljene na dveh okroglih mizah, in sicer na Slovenski akademiji znanosti in umetnosti ter na Fakulteti za humanistične študije UP.

V tretjem delu revije je objavljenih 16 znanstvenih člankov domačih in tujih avtorjev, ki se navezujejo na celotno raziskovalno delo in pisanje Zdravka Mlinarja. Skupni imenovalec člankov so prostor, bivanje, čas in globalizacija. Glede na to, da avtorji prihajajo iz različnih disciplin, gre za multidisciplinarni oziroma transdisciplinarni pogled na ključne "Mlinarjeve teme".

Pomembno mesto v raziskovalnem opusu prof. Mlinarja ima tudi slovenska obalna regija, ki jo je pričel

intenzivno preučevati v devetdesetih letih prejšnjega stoletja predvsem v sklopu *Razvojnega projekta Koper 2020*. Eden izmed pomembnejših rezultatov tega projekta je tudi že omenjena obširna monografija *Prostorsko-časovna organizacija bivanja* (2008), v kateri na primeru Obale preučuje dolgoročne trende sprememb v vsakdanjem ožjem in širšem življenjskem okolju, ki jih prinaša vse bolj intenzivna (upo)raba informacijsko-komunikacijskih tehnologij. Prav ta raziskovalna vez prof. Mlinarja z obalno regijo je bila ključni povod, da sta Fakulteta za humanistične študije in Znanstveno-raziskovalno središče Koper Univerze na Primorskem skupaj z njim organizirala mednarodni znanstveni sestanek z naslovom *Medkulturni odnosi in bivalno okolje v kontekstu lokalno-globalnih procesov* – Raziskovanje v slovenski Istri in svetu.

Znanstveni sestanek je otvoril prof. Henry Teune s predavanjem, v katerem je izpostavil ključne vplive procesa globalizacije na kulturo. Nato je sledila prva sekcija z naslovom *Medkulturni odnosi v lokalno-globalnem kontekstu* (moderator Boštjan Bugarič), v kateri so bili obravnavani medkulturni odnosi v lokalno-globalnem kontekstu s posebnim poudarkom na učinkih migracijskih in globalizacijskih procesov. Pozornost je bila posvečena vprašanju kulturne heterogenosti (Karmen Medica, Emidio Sussi), medkulturnim stikom (Mateja Sedmak, Giuseppe Ieraci), modelom medkulturnega sobivanja (Ana Kralj) in učinkom vse večje kulturne, jezikovne, rasne pluralizacije na lokalni in globalni ravni (Raimondo Strassoldo). V tem smislu so bili na primeru slovenske Istre prevpraševani obstoječi modeli multikulturalizma in preverjane možnosti za vzpostavljanje resničnih interkulturnih in transkulturnih družb.

V sklopu druge sekcije z naslovom *Globalizacija in informatizacija bivalnega okolja* (moderatorica Ana Kralj) so udeleženci na primerih slovenske Istre kot tudi tujih izkušenj (ZDA in Rusija) interpretirali prostorsko-časovne spremembe organizacije družbenih dinamik v bivalnem okolju. Pri tem je bil poudarek na razmerju med bivalnim okoljem ter odpiranjem v svet (Zdravko Mlinar, Blaž Lenarčič, Boštjan Bugarič, Damon Rich), povečevanju raznovrstnosti in kombinacij povezovanja različnih institucij (Zorana Medarič, Jan Toshenko), ki presejajo dosedanje ločevanje notranje homogenih prostorskih enot posameznega mesta oziroma regije. V tem smislu je bila pozornost namenjena predvsem posameznikovega osamosvajanja od vnaprejšnje prostorsko-časovne določenosti ter odpiranj v svet, pri čemer prihaja do novih oblik povezovanja.

Blaž Lenarčič

PRVA ISTRSKA POKRAJINSKA RAZSTAVA-100 LET / PRIMA ESPOSIZIONE PROVINCIALE ISTRIANA-100 ANNI / PRVA ISTARSKA POKRAJINSKA IZLOŽBA-100 GODINA / ERSTE ISTRIANISCHE LANDESAUSSTELLUNG-100 JAHRE, a cura di Dean Krmac. Histria Editiones, serie Histria Documentum II. Koper-Capodistria, Società umanistica Histria, 2010, pp. 156.

CATALOGO GENERALE DELLA PRIMA ESPOSIZIONE PROVINCIALE ISTRIANA CAPODISTRIA, edizione anastatica, a cura di Ivan Marković e Peter Štoka. Koper-Capodistria, Osrednja knjižnica Srečka Vilharja - Biblioteca centrale "Srečko Vilhar", 2010, pp. 158.

PRVA ISTRSKA POKRAJINSKA RAZSTAVA-100 LET / PRIMA ESPOSIZIONE PROVINCIALE ISTRIANA-100 ANNI / PRVA ISTARSKA POKRAJINSKA IZLOŽBA-100 GODINA / ERSTE ISTRIANISCHE LANDESAUSSTELLUNG-100 JAHRE, dokumentarni film in katalog fotografij / documentario e rassegna fotografica / dokumentarni film i katalog fotografija / Dokumentarfilm und Fotokatalog, a cura di Mojca Cerkvenik. Histria Editiones. Koper-Capodistria, Società umanistica Histria, 2010, durata 21 minuti.

Il centenario della Prima Esposizione Provinciale Istriana è stato foriero di alcuni interessanti progetti editoriali promossi dalle istituzioni e dalle associazioni della città di Capodistria. Proprio grazie all'anniversario, un avvenimento di quella portata – a lungo, purtroppo, dimenticato e misconosciuto dalla stragrande maggioranza della popolazione attuale –, è stato affrontato in termini scientifici proponendolo ad un pubblico che ha risposto molto bene. Chiaro segnale che in una parte della cittadinanza vi è un interesse a (ri)scoprire le pagine di un passato che per decenni è stato relegato nell'oblio. Le iniziative che di seguito recensiamo offrono innumerevoli informazioni nonché spunti di riflessione sul passato istriano e nella fattispecie sull'originale esposizione promossa in quella che nei tempi andati era definita l'"Atene dell'Istria", per gli ingegni che le sue istituzioni seppero forgiare nonché per l'elevata cultura umanistica e scientifica che seppero esprimere nel corso dei secoli.

Tra i progetti più interessanti spicca senz'altro il volume quadrilingue *Prva istrska pokrajinska razstava-100 let / Prima esposizione provinciale istriana-100 anni / Prva istarska pokrajinska izložba-100 godina / Erste istrianische Landesausstellung-100 jahre*. Il catalogo della mostra, curato da Dean Krmac, che costituisce il secondo numero della collana *Histria Documentum* della Società umanistica Histria di Capodistria, ha degnamente accompagnato l'omonima mostra fotografica, ospitata negli ambienti di palazzo Gravisi, sede della locale Comunità degli Italiani, e inaugurata il primo

maggio scorso, esattamente il giorno in cui ricorreva il centenario dell'importante manifestazione promossa nella città di San Nazario.

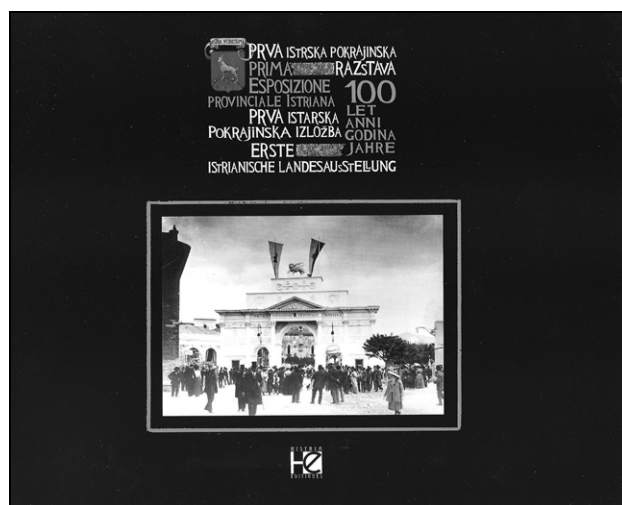
La pubblicazione riproduce una serie di immagini relative all'esposizione medesima conservate ai Civici Musei di Storia ed Arte di Trieste, e gentilmente concesse, che dopo un secolo sono state finalmente riportate all'attenzione del pubblico. Lo studio introduttivo di Brigitta Mader e Salvator Žitko si sofferma su svariati aspetti che permettono di cogliere l'essenza, i significati nonché l'importanza di uno dei maggiori avvenimenti istriani registrati nell'ultimo secolo.

"A colui che tra maggio e ottobre 1910, viaggiando in carrozza sulla linea ferroviaria a scartamento ridotto o per mare, veniva a Capodistria per visitare la *Prima Esposizione Provinciale Istriana*, allestita nel bel mezzo del centro cittadino, il panorama caratteristico della città a quel tempo ancora prevalentemente insulare si presentava da lontano con un profilo armonioso, rovinato solo dall'enorme sagoma del penitenziario" (p. 15). Si apre con questa descrizione della cittadina la trattazione dei due autori. Nel primo decennio del Novecento il centro istriano era una tranquilla località di mare dell'allora Litorale austriaco con una popolazione di circa 9 mila abitanti, messa in "ombra" da una metropoli dinamica e in rapida ascesa come Trieste. Capodistria se da un lato conservava quasi intatto il retaggio storico-architettonico della Serenissima, particolarmente ricco – non dimentichiamo che essa rivestiva il ruolo di capitale dell'Istria veneziana –, dall'altro non annoverava più un posto di primo piano entro i confini della regione, anzi divenne piuttosto l'entroterra agricolo del capoluogo giuliano. Agli albori del nuovo secolo, comunque, iniziò ad acquisire nuovamente una certa importanza, dopotutto colà aveva già sede il Capitanato distrettuale nonché gli uffici ed i servizi amministrativi. Al contempo si registrò pure un fervore economico accompagnato dall'apertura di innumerevoli attività sia in città sia nell'immediata periferia: impianti industriali e imprese, cantieri navali, banche ed istituti di credito, tintorie, laboratori di tessitura, conterie, filande e il conservificio Depangher. Per soddisfare il flusso sempre più crescente di passeggeri e di merci fu creata la "Società Cittadina di Navigazione a Vapore Capodistriana". Proprio grazie all'esposizione ospitata, la città avrebbe nuovamente fatto parlare di sé e per alcuni mesi del 1910 essa sarebbe divenuta a tutti gli effetti una sorta di "centro" dell'attenzione dell'alto Adriatico e non solo. Nella cornice giustinopolitana si presentavano le ricchezze del passato istriano ma anche le migliori forze contemporanee ed al contempo si esprimevano le potenzialità esistenti in un territorio che fino a quel momento era considerato arretrato o tutt'al più una periferia del vasto impero di Francesco Giuseppe.

Nell'ambiente capodistriano, di schietta impronta veneziana, gli Italiani d'Istria celebrarono la "loro" espo-

sizione. Dopo il rifiuto alla collaborazione da parte della componente politica slovena e croata, l'avvenimento assunse dei contorni e dei significati diversi. Una parte di quei deputati della Dieta, infatti, contestò il supporto finanziario a quella manifestazione poiché vedevano in essa l'occasione in cui gli Italiani avrebbero palesato le loro tendenze nazionalistiche. Quella rinuncia fece sì che l'idea di una rappresentazione globale di quanto offriva la penisola si tramutasse in un'espressione dell'italianità istriana e di conseguenza divenne sinonimo del primato di quella componente nazionale, che poteva annoverare sia un sontuoso passato sia un importante avvenire, perché le sue forze: economiche, intellettuali, morali, ecc., testimoniavano l'esistenza di una "energia viva" che avrebbe saputo tener testa all'"aggressività slava" appoggiata dal governo di Vienna. Allorché si affronta siffatto accadimento è opportuno rammentare che l'ideazione ed il suo svolgimento avvenne in concomitanza con le tensioni nazionali nella regione e il conseguente tentativo di giungere ad un compromesso. La rinuncia dianzi ricordata e l'utilizzo dell'esposizione a mo' di strumento di affermazione nazionale, rivelarono, ancora una volta, la difficoltà a giungere ad un accordo tra le parti, dovuta agli accesi disaccordi che accompagnarono gli anni dell'antivigilia della prima guerra mondiale. Proprio a causa di quei dissapori le autorità asburgiche già precedentemente avevano deciso di trasportare la sede della Dieta da Parenzo a Capodistria (tra il 1899 e il 1902 le sedute si tenevano nell'ex chiesa di Santa Chiara, negli anni compresi tra il 1904 e il 1910, invece, nel teatro cittadino).

Dopo l'importante esposizione agricola promossa a Trieste nel 1882 in occasione del cinquecentesimo anniversario della dedizione della città alla Casa d'Austria, in cui si presentarono i vari popoli della Duplice monarchia, nella regione non si promossero altri eventi di ampio respiro. Dal 1904 in poi negli ambienti industriali, commerciali ed imprenditoriali istriani si iniziò

a rivelare il desiderio di allestire una grande mostra dedicata alle ricchezze storiche, culturali ed economiche presenti in loco. Tre anni più tardi la Mostra d'arte e di fotografia di Pisino riscosse un notevole successo e proprio nel 1907 iniziarono i preparativi di quel complesso ed articolato lavoro che avrebbe portato alla prima edizione di un'esposizione istriana. Già nel 1905 il consiglio d'amministrazione dell'Associazione di commercianti e industriali di Capodistria, con a capo Bortolo Sardotsch, aveva reperito dei mezzi finanziari presso la Camera di commercio e d'industria dell'Istria grazie ai quali fu possibile gettare le basi di una manifestazione il cui fine era la presentazione della penisola in tutti i suoi aspetti. Il 17 ottobre del 1907, a Trieste, il consiglio d'amministrazione dell'Associazione summenzionata istituì il "Comitato per lo studio della Prima esposizione provinciale istriana". Si decise che l'evento si sarebbe svolto nel 1910 a Capodistria; fu prescelta quest'ultima in quanto annoverava degli spazi sufficientemente ampi – come il convento di Santa Chiara e la piazza del Brolo – per ospitare una mostra ambiziosa come quella ideata. Successivamente anche il comune acconsentì ufficialmente e mise a disposizione le aree surricordate che i promotori avrebbero potuto utilizzare all'uopo. Scrivono Mader e Žitko: "Gli organizzatori rigettarono per tempo l'idea di allestire la fiera in padiglioni, sotto capannoni ed in chioschi, soluzione che avrebbe comportato costi proibitivi contravvenendo inoltre alle norme di sicurezza. La soluzione più razionale fu quindi individuata nella parziale ristrutturazione dell'ex complesso conventuale di Santa Chiara che, assieme alle chiese abbandonate di San Francesco e San Giacomo e dei rispettivi cortili, risolse i maggiori problemi di spazio" (p. 23).

Il primo maggio 1910, alle ore 11 antimeridiane, nella piazza del Brolo si tenne l'inaugurazione ufficiale alla presenza del capitano provinciale Lodovico Rizzi, dell'i.r. luogotenente principe Konrad von Hohenlohe nonché di numerose altre autorità accorse da Trieste e dal resto dell'Istria. In quell'occasione fu presentata al pubblico la marcia trionfale sinfonica "Concordia e progresso" di Giuseppe Mariotti, maestro del corpo bandistico cittadino, composta appositamente per quella circostanza.

Le sale dell'esposizione offrivano una ricca messe di contenuti. Erano rappresentate le attività esistenti nel Litorale austriaco: la cantieristica navale, la navigazione, la pesca, l'industria del sale; erano presenti lo Stabilimento Tecnico Triestino, il Lloyd Austriaco, le i.r. Accademie Nautiche di Trieste e Lussinpiccolo, l'i.r. Stazione Zoologica della città di San Giusto ma anche la Società di pesca e piscicoltura del Litorale ed il Consorzio delle Saline di Pirano. Non mancavano nemmeno le sezioni dedicate agli stabilimenti balneari, alle stazioni climatiche e di villeggiatura nonché allo sport in cui comparivano i nomi di località quali Portorose, Abbazia, Laurana e Lussinpiccolo.

La chiesa di San Giacomo, ampliata grazie ad un piccolo edificio, ospitava la sezione d'arte contemporanea, con una mostra di pittura, scultura ed arte decorativa. Nell'ex convento di Santa Chiara erano esposte, invece, le mostre di agricoltura, dell'industria, delle scienze, di belle arti e delle lettere, delle corporazioni autonome, delle istituzioni sanitarie, della didattica e della previdenza. Particolarmente importante fu la mostra di arte sacrale – che ebbe vasta eco – in cui si potevano ammirare le opere di Carpaccio, di Vivarini, di Girolamo da Santa Croce e di Sassoferrato ma anche crocifissi medievali ed altri oggetti ecclesiali per un totale di 250 pezzi. Una sezione era dedicata all'etnografia con una rassegna di costumi tradizionali della penisola e delle isole quarnerine, vi erano poi gli strumenti musicali o gli accessori farmaceutici istriani e chersini. Una sala era dedicata alla musica in cui un posto d'onore era riservato a Giuseppe Tartini, vi erano anche violini di ottima fattura e le opere complete di Antonio Smareglia. Uno spazio di rilievo era dedicato alla didattica e alla previdenza. Vi parteciparono numerose scuole del territorio, con i lavori degli scolari, con la presentazione dei mezzi didattici, i modellini, ecc., nonché le scuole professionali di Capodistria, Isola, Pirano, Parenzo, Rovigno e Pola. Il terzo cortile del convento era adibito alla parte meccanica: vi erano macchinari per l'edilizia e per la lavorazione della pietra e del legno, pompe, motori e alcune automobili.

Malgrado i buoni intenti degli organizzatori la manifestazione chiuse i battenti con un disavanzo di 50 mila corone. Quel passivo di non lieve entità sprigionò vivaci polemiche, specie nel campo avversario. La copertura figurò anche tra i punti dell'ordine del giorno della seduta della Dieta provinciale istriana del 18 ottobre 1910, ma, a causa dell'animosità che caratterizzò quell'incontro, che si concluse con una rissa, la seduta fu dichiarata chiusa e addirittura fu sciolta la Dieta stessa.

Uno dei pregi del catalogo è, indubbiamente, la pubblicazione di un notevole numero di fotografie relative all'Esposizione. Si tratta per lo più di negativi su lastre in vetro di grande formato (18 x 24 cm) realizzate con la tecnica della gelatina ai sali d'argento, mentre un numero minore è costituito da positivi di formato 13 x 18 cm. La preziosa documentazione fotografica custodita dai Civici Musei di Storia ed Arte di Trieste fu acquisita grazie alla donazione del Municipio di Capodistria (del 27 luglio 1910) e a quella successiva di Carlo Baxa di Lindaro (del 7 dicembre 1920). Le lastre in questione furono realizzate fra l'aprile e il luglio del 1910 dai fotografi Giuseppe Padovan (Trieste, 1883–Trieste, 1945), Pietro Opiglia (Pola, 1877–Trieste, 1948) e Biagio Padovan (Trieste, 1879–Trieste, 1953) e documentano i lavori preliminari e l'allestimento dell'esposizione. Hanno un carattere documentaristico, esse rappresentano le varie mostre e sezioni dell'Esposizione,

gli allestimenti e l'oggettistica. I redattori della pubblicazione ne hanno selezionate 57 (di complessive 87 unità) e le hanno corredate di didascalie e di brevi descrizioni. Le immagini proposte seguono il percorso originario delle sette sezioni. Si possono ammirare, ad esempio, la foto che ritrae il portale d'ingresso allo spazio espositivo, la zona di intrattenimento in piazza del Brolo, le varie mostre (delle società di navigazione, di piscicoltura, marittima, degli articoli sportivi e di caccia, di pittura e scultura moderna, d'arte sacra, di didattica, ecc.), o gli oggetti esposti come il modello in legno dell'Arena di Pola, il rilievo geografico della provincia d'Istria, i cimeli di Tartini, il salotto settecentesco o la cucina istriana del XVIII secolo. È raffigurata anche la mostra della Lega Nazionale, quella della previdenza, dell'Istituto agrario provinciale di Parenzo, di oli vegetali e foraggi, la chimico-agraria, dei vini, oppure i pollai, le colombaie, le conigliere e il chiosco di ortofrutticoltura.

In occasione dell'anniversario è uscito anche il *Catalogo generale dell'Esposizione* in edizione anastatica curata dalla Biblioteca centrale "Srečko Vilhar" di Capodistria. La pubblicazione è uno strumento indispensabile sia per lo studioso sia per il lettore curioso che desidera conoscere più dettagliatamente la manifestazione nelle sue più svariate articolazioni. Il catalogo medesimo contiene una mole importante di informazioni e di dati sugli espositori con i nomi di tutti i partecipanti, la natura delle mostre, e quindi offre una fotografia sulla situazione economica in senso lato dell'allora Litorale austriaco, ma anche sulla didattica, sulla vivacità culturale nonché sulla ricchezza del retaggio storico-culturale puntualmente evidenziato, che rappresentava uno dei punti forti dell'evento. L'edizione in facsimile è stata salutata favorevolmente perché le copie originali presenti nelle biblioteche della regione sono ormai poche. Oltre alla nota sull'origine e sullo sviluppo dell'Esposizione vi sono pagine dedicate alle varie mostre e ai padiglioni. Un breve capitolo è incentrato sulle "Vicende politiche e civili dell'Istria", un altro, invece, è intitolato "Capodistria: cenni storici e topografici". Vi è pure un calendario con le manifestazioni collaterali promosse nei mesi in cui si tenne l'Esposizione, come il concorso bandistico provinciale, le gare motociclistiche interregionali di velocità, il convegno sportivo internazionale, il concorso interregionale di atletica pesante, la regata internazionale a remi, ecc.

Anche nella postfazione in lingua slovena ed italiana, firmata dal direttore dell'istituzione, Ivan Marković, si rammenta che "Con gli anni, il Catalogo generale dell'Esposizione è diventata una pubblicazione per bibliofili posseduta da poche biblioteche, per questo motivo, la sua ristampa non rappresenta soltanto uno strumento di studio per ricercatori e amanti della storia patria locale ma mantiene vivo il ricordo di questo importantissimo avvenimento culturale, economico e sociale, organizzato dalla città di Capodistria". Tra gli

altri contenuti presenti ricordiamo i due contributi, firmati rispettivamente da Salvator Žitko (*Ob stoletnici "Prve istrske pokrajinske razstave" v Kopru (1910-2010)*) e da Peter Štoka (*Nel centenario della Prima Esposizione Provinciale Istriana*) che inquadrano l'evento sottolineandone le peculiarità, l'importanza nonché lo spirito con il quale fu promosso. Le finalità coincidevano con le ambizioni che si riscontravano in tutte le manifestazioni coeve del vecchio continente tra la fine del XIX e gli albori del XX secolo cioè la volontà di presentare al grande pubblico il progresso industriale e tecnologico di un determinato Paese e/o regione e al contempo esibire i risultati dello sviluppo economico, culturale e sociale in senso lato.

L'ultima iniziativa che presentiamo, ma non per questo di minore interesse, è il DVD coprodotto dal Centro Italiano di Promozione, Cultura, Formazione e Sviluppo "Carlo Combi" di Capodistria, curato da Mojca Cerkvenik, e realizzato nell'ambito del progetto ideato dalla Società umanistica Histria. Il prodotto multimediale contiene il documentario dedicato all'Esposizione capodistriana, per la regia di Samo Milavec, nonché la rassegna fotografica con le immagini già ricordate che sono ospitate nel catalogo della mostra. Il testo che accompagna il filmato è una versione adattata e ricavata dal saggio di Brigitta Mader e Salvator Žitko e vuole offrire uno spaccato dell'evento che tra il maggio e l'ottobre del 1910 interessò la città di San Nazario.

Anche nel contesto istriano si desiderava proporre alla collettività un'immagine riconoscibile della penisola e del suo sviluppo economico, storico e culturale. Negli intenti degli organizzatori l'Esposizione doveva offrire una presentazione a tutto tondo del territorio, dalla preistoria agli albori del Novecento, puntando sulla qualità e sulla varietà delle opere presentate. Capodistria fu prescelta non solo per il suo illustre passato ma, soprattutto, per la presenza di spazi ideali che offrivano le condizioni migliori per l'allestimento.

Il documentario propone anche un percorso virtuale tra i padiglioni dell'esposizione e tra le varie mostre. Dall'ingresso, attraverso il maestoso portale progettato dall'ingegnere Renato Nobile, si arrivava al centro prospiciente il fontico in cui vi era il palco sul quale si svolgevano gli spettacoli all'aperto che allietavano le serate primaverili ed estive. Il cammino prosegue con la presentazione della sezione marittima e quella degli stabilimenti turistici e termali. La chiesa di San Giacomo ospitava l'arte moderna, tra cui le opere del triestino Guido Grimani, la chiesa di San Francesco e la piazza adiacente erano, invece, la sede della mostra agraria. Il primo piano dell'ex convento di Santa Chiara era adibito alla mostra di belle arti, scienze e letteratura; qui era possibile osservare l'arte preistorica e romana, i calchi in gesso provenienti dalla basilica Eufrasiana di Parenzo, i reperti rinvenuti nelle necropoli di Pizzugghi e Villanova nonché il ritratto di Pietro Kandler, archeologo e storico

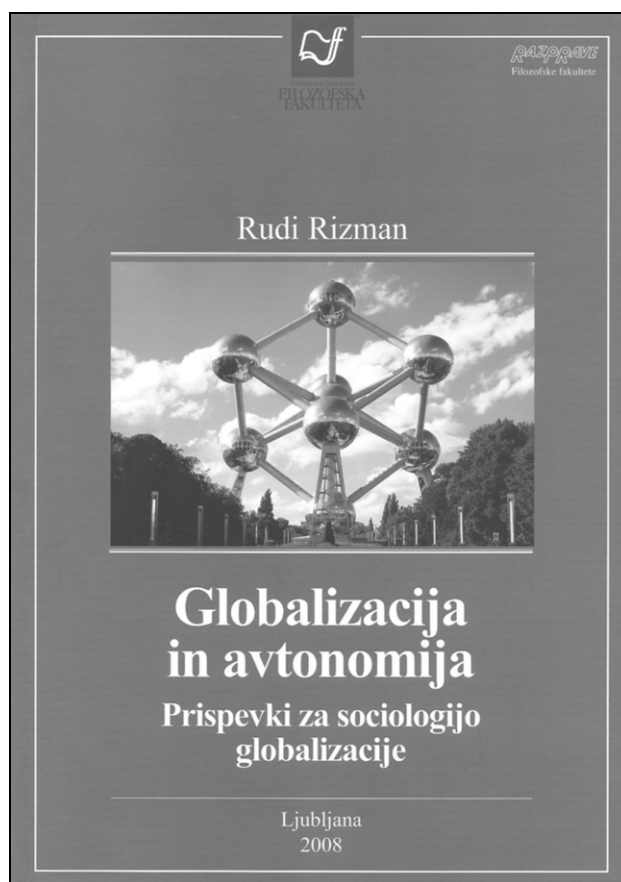
che gettò le basi degli studi moderni relativi al passato istriano, sulle cui tracce proseguì il lavoro della storiografia regionale. Vi era poi una retrospettiva d'arte ottocentesca con le tele di Bartolomeo Gianelli, Cesare Dell'Acqua, Antonio Canova ed altri, vi era pure una ricca raccolta di mappe storiche, atlanti e raffigurazioni di città della penisola, mentre Antonio Zaratini aveva raccolto e preparato una collezione di 115 piante marine istriane. Particolarmente interessante, come abbiamo surricordato, era la mostra d'arte sacrale che occupava due sale rigorosamente sorvegliate. Uno spazio era poi riservato alle corporazioni autonome e alle istituzioni sanitarie in cui si potevano ammirare gli statuti di Capodistria, Cherso, Ossevo, Cittanova, Dignano, Montona, Pirano e Pola, preziosi documenti che testimoniano l'insieme delle norme e delle regole di quelle comunità.

La Prima Esposizione Provinciale Istriana stimolò un notevole interesse per il patrimonio culturale ed artistico del territorio, tant'è vero che successivamente, per esempio, furono gettate le basi per la fondazione del Civico Museo di Storia ed Arte di Capodistria. Contribuì pure al consolidamento dell'identità e della coscienza storico-culturale istriana, soprattutto nella componente italiana, cioè in quella che aveva così ardentemente desiderato quella manifestazione negli anni del tramonto dell'Impero austro-ungarico.

Kristjan Knez

Rudi Rizman: GLOBALIZACIJA IN AVTONOMIJA. PRISPEVKI ZA SOCIOLOGIJO GLOBALIZACIJE.
Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete,
2008, 252 str.

Globalizacija in avtonomija prinaša presek sociološkega in politološkega proučevanja globalizacije, ki se mu prof. Rudi Rizman posveča zadnji dve desetletji. S tem delom je prispevek avtorja – ki ga brez zadržkov lahko štejemo kot utemeljitelja sociologije globalizacije pri nas – slovenski javnosti prvič predstavljen celostno. Iz celostne predstavitev je nemara tudi prvič očitnejša Rizmanova distinktivna znanstvena orientacija, ki študij procesov globalizacije združuje z njegovim v slovenskem družboslovju prav tako pionirskim proučevanjem nacionalizma. Vstop študijev nacionalizma v študije globalizacije omogoča razumevanje postmoderne svetovnega fenomena globaliziranja družbe v daljšem historičnem loku – predvsem pa v odnosu do modernosti ter njenega ključnega produkta, to je nacionalne države oziroma nacije. V tem pogledu pa je *Globalizacija in avtonomija* prav toliko kritična analiza sodobnih globalnih tokov, kot je premislek o prihodnosti nacije.

Pričujoče delo predstavlja sintezo dveh kritično relevantnih ter aktualnih socioloških problemov: globalizacije in avtonomije. V njem je koherentno in tudi odprto predstavljena – opirajoč se na razvejeno mednarodno literaturo s tega področja – sociološka oziroma natančneje interdisciplinarna paradigma globalizacije v navezavi na avtonomijo. Raziskovalna elaboracija vključuje v prvem delu sistematične sociološke refleksije osrednjih tematskih sklopov (nacionalna država, demokracija, suverenost, identiteta, kultura in drugih), ki so z nastopom globalizacije bodisi spremenili svojo dosedanja formo in vsebino bodisi se odprli proti novim priložnostim pa tudi tveganjem, ki jih prinašajo pospešeni procesi povezovanja v svetu.

Avtor razume globalizacijo kot novo družboslovno paradigmo in kot posledico radikalne kompresije časa in prostora. Taka definicija globalizacije se razlikuje od tistih, ki ta pojav izenačujejo z internacionalizacijo, liberalizacijo, univerzalizacijo ali modernizacijo. V delu so predstavljene tri glavne teoretske strategije razumevanja globalizacije: hiperglobalizacijska, skeptična in transformacijska. Poleg homogenizacijskih vidikov globalizacije se delo ukvarja tudi z njenimi učinki v smislu diferenciacije in novih priložnosti ter tveganj, s katerimi se srečujejo nacionalna država, nacionalna identiteta, nacionalna suverenost in sploh moderno zasnovana

demokratska politika. Zaključna ugotovitev je strnjena v spoznanje, da smo priča nastajanju moderne nacionalne države, ki del svoje suverenosti "investira" v supranacionalne ustanove.

Delo izhaja s stališča, da se družbene in humanistične vede premalo ukvarjajo s problemom razmerja med globalizacijo in kulturo. Poleg tega stanje vednosti na tem področju, čeprav je v zadnjem času vidno napredovalo, ni naklonjeno prenašanju odgovorom na poenostavljeno dilemo, ali se globalizacija in kultura dopolnjujeta ali pa sta po naravi stvari v stalnem in nerazrešljivem konfliktnem razmerju. V paradoksnih in ambivalentnih naravi globalizacije se skrivajo pomembni potenciali za razvoj kulture. Avtor zagovarja stališče, da globalizacija ne pomeni enosmerne ceste, in se poskuša na ta način izogniti napačni izbiri, da je lahko kultura bodisi le aktivna determinanta globalizacije bodisi le pasivno determinirana po njej.

Znatni del knjige obravnava kompleksni problem identitete v obdobju globalizacije na način, ki terja opuščanje konvencionalnih pristopov k tovrstnim raziskavam. Analitska in kognitivna orodja, s katerimi se družbene znanosti lotevajo tega izmuzljivega fenomena, so se v zadnjem desetletju okrepila. Globalizacija je pomembno zaznamovala nove in relevantne transformacije identitete, ko je pozornost usmerila tako na njeno fluidnost kot tudi negotovost. Enega najproduktivnejših teoretskih predlogov lahko najdemo v tezi, da se "globalnost v veliki meri konstituira znotraj nacionalnosti". Zdi se neodgovorno, poudarja avtor, da strokovnjaki – in to zelo pogosto – govorijo o nastopu "postnacionalne" dobe. Dandanes torej nismo priča preseganju etničnosti, temveč njeni revitalizaciji, ki jo spremlja pojav novih identitet. To je precej logičen proces, če se strinjamo, da se globalnost in lokalnost napajata druga v drugi.

Družbene znanosti so prav tako pred težko nalogo v zvezi z razumevanjem in razlaganjem različnih tipov tranzicij k demokraciji v času globalizacije, ker nobena od obstoječih teoretičnih razlag ne more vsestransko in samozadostno razložiti pojava demokratizacije. Zato avtorja ne preseneča, da se vedno več družboslovcev spogleduje z eklekticizmom. Delo se prav tako ukvarja z opredeljevanjem dveh glavnih konceptov, in sicer z demokratično tranzicijo in demokratično konsolidacijo ter teoretičnimi argumenti zagovornikov treh najbolj razširjenih razlag tranzicije k demokraciji: modernizacijsko, tranzicijsko in strukturalno. Določen poudarek je namenjen tudi iskanju dobre pojasnjevalne teorije na obravnavanem področju.

Brez slehernega dvoma gre za izvirno obravnavo relevantnega "nacionalnega" in "mednarodnega" problema, ki je pomemben tako za stroko (sociološko, politološko in kulturološko), zaradi svoje družbene občutljivosti in aktualnosti pa tudi za širšo javnost (civilno družbo), ki jo zanimajo tovrstna vprašanja. Predstavljena vsebina se osredotoča okoli ključnih vsebin, ki pod-

pirajo tako interdisciplinarni pristop kot tudi identificiranje širšega repertoarja tem. Na ta način avtor pomaga prizadevanjem za profesionalno in kritično refleksijo na tem področju, istočasno pa nagovarja tudi k odgovorni in transparentni angažiranosti s tem v zvezi. Objavo tega dela lahko razumemo kot tehten in doslej pogrešan pripomoček tako raziskovalcem kot študentom pri njihovem študiju in poglobljenem (pre)poznavanju družbenih problemov, ki ta čas vznemirjajo sodobno družbo, tudi slovensko.

Avgust Lešnik

Christian Joppke: CITIZENSHIP AND IMMIGRATION.
Cambridge, Polity Press, 2010, 216 str.

Christian Joppke, avtor knjige *Citizenship and Immigration*, izdane pri ugledni založbi Polity, v zadnjih dveh desetletjih velja za enega najbolj ustvarjalnih, prodornih in izzivalnih analitikov, ki se v svojih številnih delih posveča predvsem vprašanju etničnih študij, državljanstva, migracijskih in azilnih politik, multikulturalizma in družbenih gibanj.

V pričujoči knjigi se avtor osredotoči na analizo dinamičnega in pogosto kontradiktornega odnosa med dvema konstitutivnima elementoma sodobnih družb – državljanstvu in imigraciji. Zanimivo je, da se je kljub številni literaturi, ki obravnava obe posamezni področji, raziskovalna pozornost na preplet obeh tematik pojavila relativno pozno, v sredini osemdesetih let 20. stoletja. Razloge gre verjetno iskati v dejstvu, da je v tradicionalnih čezmorskih imigrantskih družbah (ZDA, Avstralija) dostop imigrantov do naturalizacije oziroma državljanstva pomenil samoumeven korak v širšem kontekstu asimilacije, medtem ko so v evropskih državah največje število priseljencev običajno tvorili tuji delavci (t.i. "gastarbeiters"), za katere so predpostavljali, da bodo na delu ostali zgolj začasno, zato "države gostiteljice" v njih niso želele videti bodočih sodržavljanov in sodržavljanek. Ko se je izkazalo, da so ti "tujci" ljudje, ki "so danes prišli, ostali pa bodo tudi jutri" – če si sposodimo znameniti rek Georga Simmla – se je razprla tudi razprava o njihovem statusu, pravicah in identitetah, ki tudi danes še kako buri duhove na političnih parketih posameznih nacionalnih držav ter nadnacionalnih struktur Evropske unije.

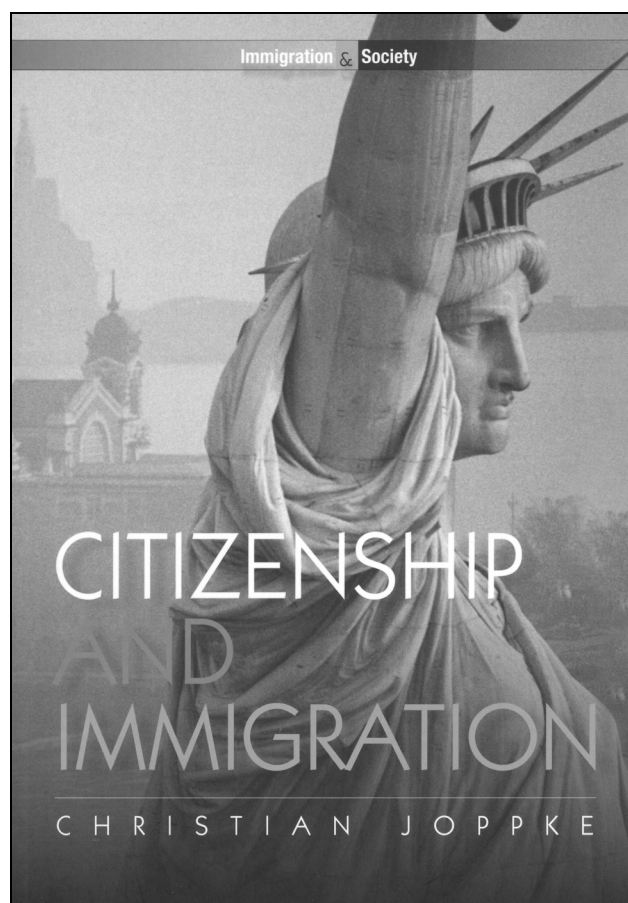
Vprašanje statusa, pravic in identitete postavlja v ospredje svoje analize tudi Christian Joppke. V uvodnem poglavju se posveti konceptu državljanstva – s pomočjo družboslovnih klasikov (Marx, Weber, Durkheim, Arendt, Marshall) se sprehodi skozi zgodovino razumevanja koncepta od antike do sedanjosti ter izpostavi temeljna nasprotja, ki ga obkrožajo. Državljanstvo obi-

čajno razumemo kot članstvo v politični skupnosti, natančneje, članstvo v nacionalni teritorialni skupnosti oziroma suvereni nacionalni državi, ki je institucionalizirano in normativno – izkazuje se s posedovanjem potnega lista ter z uklanjanjem zakonodajnim predpisom te države. Po sloviti definiciji T. H. Marshalla državljanstvo pomeni "temeljno človeško enakopravnost, ki jo povezujemo s konceptom polnopravnega članstva v skupnosti". Obenem je državljanstvu inherentna specifična dvojnost, ki ga v temelju konstituira: po eni strani je vključujoče navznoter (omogoča enakopraven status vsem pripadnikom nacionalnega korpusa), po drugi strani pa izključujoče navzven (radikalno odreka enakopraven status vsem tujcem).

V drugem poglavju Joppke pod drobnogled vzame prvo od treh temeljnih dimenzij državljanstva – status. Avtor sprva zagovarja tezo, da smo (bili) v zadnjih desetletjih v Evropi priča vse večji liberalizaciji dostopa do državljanstva; ta se kaže v uvajanju dodeljevanja državljanstva po principu *jus soli* (pogoj za pridobitev državljanstva je rojstvo na ozemlju države in ne zgolj rojstvo staršem "prave krvi", kar uteleša *jus sanguinis*), pogostejšemu dopuščanju dvojnega državljanstva in zniževanju kriterijev za naturalizacijo. Obenem opozarja, da do liberalizacije ne prihaja v družbenem in politič-

nem vakuumu – liberalizacija je posledica političnih odločitev, za katere so običajno odgovorne vlade iz levega političnega spektra. Še več, liberalizacija dostopa do državljanstva običajno poteka v okoliščinah, ko ne obstaja močnejša aktivnost strank s (skrajno) desnega političnega spektra, ki bi lahko mobilizirala vedno prisotne ksenofobna občutja širše javnosti. Vendar pa so (tudi) dogodki po 11. septembru ponovno razvneli diskusije o domnevno neuspeli integraciji priseljencev (pretežno muslimanske veroizpovedi) in krizi multikulturalizma, kar je v večini evropskih držav vodilo k uvajanju strožjih pogojev za naturalizacijo (testi znanja jezika, poznavanja zgodovine in kulture "nove države", diskriminatorni intervjuji, namenjeni zgolj muslimanskim prosilcem za državljanstvo, potrdila o sposobnosti samostojnega preživljanja ipd.). Nenadoma se zdi, da se "integracija" priseljencev ne bo zgodila zgolj kot posledica daljšega bivanja in neformalne socializacije, temveč mora država-nacija integracijo skrbno nadzorovati ter – v primeru, da rezultat ne bo dosegal pogojev in pričakovanj – tudi sankcionirati, in to od začetka procesa (vstopa na teritorij države-nacije) pa do konca (morebitnega vstopa v državljanstvo).

Tretje poglavje je namenjeno razsežnostim pravic. Razmerje med državljani in ne-državljeni v kontekstu pravic je zapleteno in se spreminja v času in prostoru (glede na zakonodaje posameznih držav-nacij), kar je še posebej razvidno v obdobju po 11. septembru, ko se je izpostavila izrazita ranljivost, netrajnost oziroma arbitrarnost pravic, ki pripadajo tujcem oziroma ne-državljanom. Pravice tujcev oziroma ne-državljanov so stratificirane "pravice", ki so neizogibno povezane z budnim opazovanjem, uravnavanjem, nadzorom in sankcioniranjem državnega administrativnega aparata (nedavno smo bili v nekaj evropskih državah priča razpravi o tem, da bi morali naturaliziranim priseljencem, ki so zagrešili težje kaznivo dejanje, odvzeti državljanstvo). Številne evropske države so v zadnjem času sprejele ukrepe, s katerimi želijo privabiti visoko izobražene in usposobljene tuje delavce in s katerimi tej populaciji zagotavljajo nekatere pravice oziroma "privilegije" (dovoljenje za bivanje, pravica do združevanja družin, davčne ugodnosti), ki obenem niso namenjene prevladujočemu številu nezaželenih, nizko kvalificiranih tujcev. Joppke se posveti tudi nadvse aktualnemu vprašanju položaja in pravic etničnih manjšinskih skupnosti. Kakšen naj bo odnos države-nacije do manjšin: naj jih zaščiti in jim podeli posebne pravice (multikulturalizem) ali naj tem populacijam posebne pravice v imenu enakosti odreče (antidiskriminacija)? Avtor zagovarja tezo, da se, predvsem v evropskih državah, multikulturalizem umika, načelo antidiskriminacije pa ima vse večji vpliv, razloge pa gre iskati v tem, da države v skladu z liberalnim načelom ljudi vse bolj obravnavajo kot posameznike in ne kot člane določene razrede in s tem prepuščajo oblikovanje družbenih skupin samim posameznikom.

Državljanstvo, kot smo že omenili, ni zgolj "posedovanje članske izkaznice neke države", temveč hkrati in predvsem "posedovanje članske izkaznice neke nacije", torej članstvo v politični skupnosti, ki je obenem tudi kulturna skupnost ter skupnost jezika, norm, vrednot in posledično tudi identitet. Slednjim se Joppke posveča v četrtem poglavju. Od priseljencev, ki želijo pridobiti državljanstvo, običajno ne pričakujejo zgolj spoštovanja državne zakonodaje, temveč tudi spoštovanje prevladujočih običajev, norm in vrednot ter s tem izkazovanja lojalnosti "novi" skupnosti. Zato se povsem upravičeno izkazuje vprašanje, kaj je pravzaprav tisto, v kar se priseljenci morajo integrirati in sprejeti za svoje. V tem kontekstu vsaka država-nacija običajno izpostavlja temeljne vrednote, ki jih ima za "svoje lastne" – tako lahko na primer poslušamo o britanskosti, italijanskosti, slovenskosti ali francoskosti (Francozi imajo celo Ministrstvo za imigracijo, integracijo in nacionalno identiteto!). Danski premier je nedavno v razgreti razpravi o integraciji predpostavil, da morajo "ljudje, ki želijo živeti tukaj, spoštovati danske vrednote – demokracijo, svobodo govora, ločitev Cerkve od države, enakopravnost moških in žensk...". Toda, ali niso to tudi vrednote Britancev, Italijanov, Francozov, Slovencev...? Domnevne nacionalne partikularnosti, ki se jim morajo zavezati priseljenci, če želijo biti sprejeti v nacionalni korpus, so tako navsezadnje zgolj povsem univerzalistične vrednote liberalnih demokracij.

V sklepnem poglavju se Joppke posveti scenarijem, ki se obetajo na poti transformacije državljanstva v sodobnem globaliziranem svetu, ter kot primer postavlja novo obliko državljanstva – državljanstvo Evropske unije (EU). Evropsko državljanstvo je bilo konstituirano leta 1992 in zdaj lahko v Pogodbi o EU preberemo, da je "vsaka oseba, ki ima državljanstvo države članice EU, hkrati tudi državljanica EU. Državljanstvo EU je komplementarno in ne nadomešča nacionalnega državljanstva." Drugi stavek je bil vrinjen v amsterdamsko pogodbo leta 1997, da bi preprečil možnost bolj inkluzivnega evropskega državljanstva, za katerega so si prizadevale Evropska komisija ter številne nevladne in migrantske organizacije in ki je predvideval evropsko državljanstvo, temelječe na osnovi (stalnega) prebivališča, kar bi posledično vključevalo tudi državljane t.i. "tretjih držav", ki živijo na območju EU. En vlak za večjo inkluzivnost evropskega državljanstva je bil tako zamujen, vendar Joppke ostaja optimističen in meni, da evropsko državljanstvo ponuja model za prihodnost postnacionalnega državljanstva, ki ne bo temeljilo na nacionalnosti ali nacionalizmih.

Avtorjevemu izhodiščnemu optimizmu se lahko približamo, vendar z nekaj zadržki: navkljub evropskim direktivam in smernicam, ki vpeljujejo "približevanje" statusa in pravic državljanov "tretjih držav" pravicam, ki so jih deležni državljani EU (na primer pravica do prostega gibanja, volilna pravica, pravica do pridobitve

stalnega prebivališča ... so državljanom "tretjih držav" omogočene le pod izpolnjevanjem določenih pogojev ter so lahko razveljavljene), ostaja nesporno dejstvo, da EU vodi in pogloblja izrazito nadzorovalno in represivno imigracijsko politiko, ki utrjuje meje na vzhodu in jugu in vpeljuje "evropsko identiteto" po načelu razlikovanja od "drugih", "vzhodnjakov", "južnjakov"... Prihodnost in obeti evropskega državljanstva so morda res nekoliko bolj svetli, kot pravi Joppke, vendar zgolj za tiste "privilegirane" prišleke, ki se jim je posrečilo prebiti v "trdnjavo Evropo".

Ana Kralj

Tomaž Grušovnik

Wolfgang Behringer: A CULTURAL HISTORY OF CLIMATE. Cambridge/UK, Polity Press, 2010, 295 strani

"Več znanosti in več tehnologije nam ne bo pomagalo na poti iz trenutne ekološke krize, vse dokler ne najdemo nove vere ali premislimo staro," je že leta 1967 v sedaj slavnem članku *Zgodovinski izvori naše ekološke krize* zapisal Lynn T. White (White, 1967, 1206). Pred kakšnima dvema desetletjema, v nekoliko večjem obsegu pa pravzaprav v zadnjih desetih letih in nedavno, so k problematiki podnebnih sprememb in nasploh k izzivu degradiranega okolja pristopile tudi družbene vede, še posebej pa psihologija. Čemu smo priča takemu družboslovnemu 'preobratu' – če ga smemo tako imenovati – znotraj znanosti, ki se ukvarja z okoljem, pravzaprav niti ni presenetljivo. V članku *Psihologija globalnega segrevanja: zmanjševanje razkoraka med znanostjo in sporočilom* avtorja Ben Newell in Andy Pitman sporočata: "Zgolj predstavljanje dejstev in grafov o globalnem segrevanju ni uspelo prepričati večjega dela javnosti, novinarjev in politikov glede razsežnosti problema in nujnosti potrebnih ukrepov" (Newell, Pitman, 2010, 1012). Težava okoljske problematike je skratka v tem, da je – če se tiče družbe – v enaki meri kot naravoslovno-tehniški tudi družbeno-humanistični problem. "Okoljski problemi se ne materializirajo kar sami; vse prej morajo biti 'konstruirani' s strani posameznikov in organizacij, ki definirajo onesnaženje ali kako drugo objektivno stanje kot zaskrbljujoče in ki glede tega želijo kaj storiti. V tem smislu se okoljski problemi ne razlikujejo zelo od drugih družbenih problemov, kot so zlorabljanje otrok, brezdomnost, mladoletno prestopništvo ali aids" (Hannigan, 1995, 2). Potem ko je zanos naravoslovnih znanosti – da se same soočijo z izzivom, katerega imajo nekateri za največjega, s katerim se človeštvo sooča v vsej svoji zgodovini – omajan in ko je razsvetljenska vera v neposredno prepričujočo

moč 'čistih števil' znova razblinjena, – oboje predvsem zaradi dejstva, da *kljub* prepričujočim dokazom *nismo* zmožni zajezi naraščanja antropogenega vpliva na degradacijo okolja – so si svoje mesto na prizorišču bitke proti izničenju okolja končno smele izboriti tudi družboslovne znanosti.

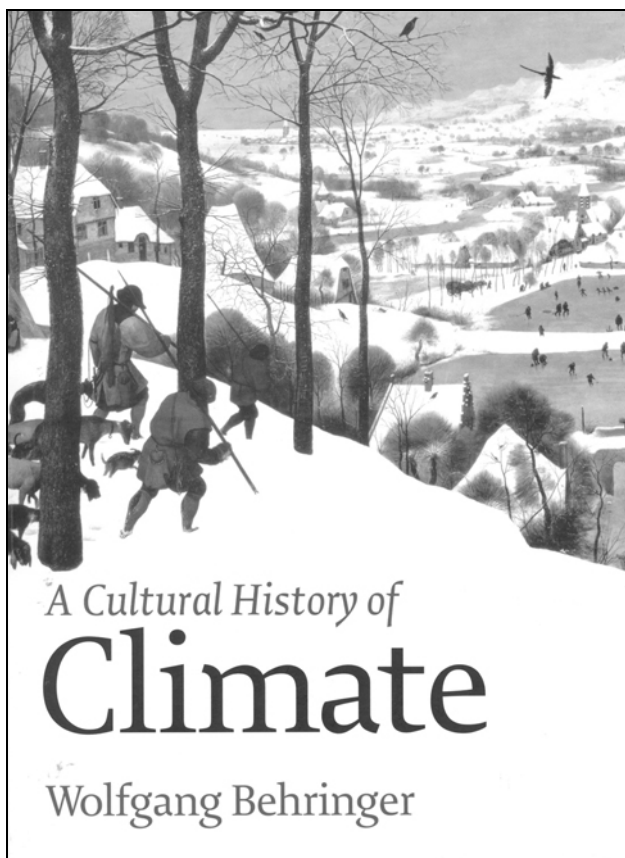
Vendar pa ne le družboslovne znanosti: da posebno mesto znotraj okoljske debate zavzema tudi kulturna zgodovina, v monografiji *Kulturna zgodovina podnebja* uspešno – in še kako slikovito – pokaže Wolfgang Behringer. Behringer je izveden tako v klimatologiji kot tudi v kulturni zgodovini, zaradi česar je njegova monografija natančno in kvalitetno znanstveno delo. Na prvi pogled nenavadna sprega obeh disciplin prinaša sveža in presenetljiva odkritja, ki predstavljajo mejnik v debati o podnebnih spremembah, širše pa tudi v bolj splošni problematiki človeško povzročene degradacije okolja.

Monografija je razdeljena na šest poglavij. Prvo poglavje se ukvarja z znanostjo o podnebnju in z izpraševanjem znanstvenih metodologij ter sklepanja na tem naravoslovnem področju. Drugo poglavje služi kot nekakšen prehod od strogo naravoslovne tematike podnebja preko antropologije in prazgodovine v bolj humanistične vode, obarvane z antično in srednjeveško zgodovino. Medtem ko tretje poglavje še nadaljuje s

takim dvojnim pristopom, pa četrto razvije kulturne posledice 'male ledene dobe', to je obdobja med 13. in 19. stoletjem, ko so ledeniki v Alpah, Skandinaviji in Severni Ameriki začeli napredovati. Peto poglavje se poglobi v odkrivanje pojava globalnega segrevanja in debate, ki se je razvila glede njegovih posledic. Šesto poglavje predstavlja 'epilog' in kratek rezime razprave.

Knjiga je posuta z najrazličnejšimi podatki in gotovo ne predstavlja lahkega branja. Soočamo se s podatki iz ledeniških vrtin, z zgodovinskimi zapisi zamrzovanja evropskih jezer in rek, s preganjanjem čarovnic in še z marsičem drugim (izvemo, recimo, da je v šestdesetih letih 16. stoletja Ren pri Kölnu zamrznil vse do rečnega dna ali da Zaharija iz Mitilene potrjuje besede bizantinskega historiografa Prokopija iz Cezareje, da je bil od 24. marca 536 do 24. junija prihodnjega leta soj sonca in lune zatamnjen, kar se znova sklada tako s poročilom Janeza iz Efeza, ki priča o osemnajstmesečni zatemnitvi, kot tudi z izvrtano ledeno vrtno iz Grenlandije, v kateri so prisotne sledi kislin, ki naj bi bile po oceni depozirane okoli leta 540, z možnim odstopanjem desetih let).

Vendarle vse te podatke prejšje rdeča nit. Glavne ugotovitve te zavidljive študije so precej nedvoumne in njihovo sporočilo je jasno. Morda je najpomembnejša, pa tudi najbolj optimistična, Behringerjeva ugotovitev ta, ki jo na samem koncu knjige povzame z znanim latinskim rekom: "*Tempora mutantur, et nos mutamur in illis.*" To, da se časi spreminjajo in mi z njimi, v kontekstu Behringerjeve študije pomeni sledeče: "Človeška bitja niso živali, ki lahko le pasivno opazujejo spremembe v svojem habitatu. V nedavni preteklosti so podnebne spremembe vodile k nekaterim pozitivnim spremembam. Če se za spremembe, ki se dogajajo danes, izkaže, da bodo dolgotrajne – kot stvari trenutno izgledajo – lahko vsem svetujemo le, da naj ostanejo mirni. Sveta ne bo konec. Če se bo otopil, se bomo temu prilagodili" (Behringer, 2010, 217). Toda od kod ta Behringerjev optimizem? Mar nam ne govorijo vsi, da bodo podnebne spremembe s seboj prinesle katastrofe apokaliptičnih razsežnosti? Mediji so polni podob razdejanja, ki ga je povzročil orkan Katrina, s čimer namigujejo na prihodnje dogodke. Toda Behringer na podlagi svojih zgodovinsko-klimatskih študij zaključuje, da so podnebne spremembe – denimo ohladitev v obdobju male ledene dobe – imele dolgoročno *pozitivni* vpliv na razvoj človeške zgodovine. Res je, da je bil prvi odziv na podnebne spremembe poznega srednjega veka in novega veka iskanje krivca in lov na čarovnice (nekaj, kar ima svoj ekvivalent, kot to uspešno pokaže Behringer, v današnjem obtoževanju in iskanju krivcev za tako imenovane 'ekogrehe'), vendar pa je v toku zgodovine kaj kmalu prišlo do streznitve, ki je nakazala uspešno pot človekove praktične prilagoditve na nove razmere in kasneje rezultirala v industrijski revoluciji. "Boj za večjo stabilnost kot strategijo obvladovanja krize

je bila temeljna tendenca zgodnje moderne Evrope. Ta potreba po redu je imela daljnosežne posledice. Oblikovanje močnih centralnih držav pod plaščem monarhije ali parlamentarizma je imelo smisel v času razvoja ekonomskega sistema, ki ga je Immanuel Wallerstein poimenoval 'evropski svetovni sistem' (Behringer, 2010, 146–147).

Naslednja ugotovitev velikega pomena je dejstvo, da atmosfera in podnebje nikoli nista bila v 'ravnovesju'. Nasprotno, podnebna zgodovina Zemlje nakazuje obdobja, ko je bilo v povprečju topleje, kot je danes, kakor tudi periode, ki so imele v povprečju nižjo temperaturo od današnje. Vnovič so Behringerove ugotovitve na strani *sprememb*: "Celo v času holocena podnebje ni bilo nikoli konstantno. V zadnjih petih milijardah let – od formiranja Zemlje – se je zmeraj spreminjalo, spreminjalo pa se bo tudi še naprej" (Behringer, 2010, 207). Takšna ugotovitev ima seveda svojevrstne posledice za okoljevarstvo: če se narava nenehno spreminja, kaj pravzaprav sploh želimo ohraniti? – Odgovor na to vprašanje je za Behringerja preprost: z okoljevarstvom sploh ne želimo ohranjati narave, temveč našo lastno dobrobit. "Kar želijo ohraniti okoljevarstveniki ni 'narava', temveč posebna oblika narave, ekološko stanje, ki je 'naravno' v tolikšni meri kot vsako drugo. 'Okoljevarstvu' ne gre toliko za naravo kot za človeško dobrobit" (Behringer, 2010,, 212).

Naslednja, prav tako pomembna ugotovitev, ki pa je dejansko nekoliko posredna, se tiče vloge humanistike v podnebni znanosti. Ta igra po Behringerju osrednjo vlogo. Celo tako daleč gre Behringer, da v določenih

točkah zagovarja njeno superiornost: "Ekzaktna' datiranja s C-14 ali drugimi metodami, ki temeljijo na fiziki, morajo biti 'kalibrirana', preden postanejo uporabna. Ali če povemo še bolj jasno: samo zgodovinski viri lahko postavijo 'ekzaktne' znanosti na pravi tir. Akademiki v humanistiki niso vajeni tolikšne mere nenatančnosti. Čeprav naravoslovci ponavadi takšne datume ocenijo s pričakovanim odstopanjem stotih let, lahko zgodovinarji natančno določijo ne le dan, temveč celo uro ali minuto (Behringer, 2010, 216–217).

Ali torej Behringerjeva *Kulturna zgodovina podnebja* napoveduje še en, nov – poleg družboslovnega zdaj še polnokrvni *humanistični* – preobrat na področju podnebnih in okoljskih znanosti? Ne le da ga napoveduje, temveč ga celo udejanja. Po negotovih začetkih humanistike na tem področju, ko je v debato stopala z nekoliko okorno debato o 'intrinzičnih' in 'instrumentalnih' vrednotah v naravnem svetu in ko je iskala nekakšno utopično izgubljeno 'ravnovesje' naravnega sveta, je po skoraj petdesetih letih končno nastopil čas, ko se filozofi, zgodovinarji, antropologi in drugi humanisti ne le polnopravno vključujejo v debato o okolju in civilizacijskem odzivu na njegovo spreminjajoče se stanje, temveč so tudi edini zmožni nakazati nove smeri na področju upravljanja in soočanja s krizo, ki se pnejo od izobraževalnih pristopov do razmišljanj o primernejših, predvsem pa tudi o pravičnejših, družbenih ureditvah kot tudi do raziskav družbenega okolja, ki lahko v okviru naravnih danosti ponudi temeljne pogoje nadaljnjega, s smislom obogatenege, življenja civilizacij.